Door een vergissing van de drukkerij is de rug van den omslag van Verhandelingen Deel LXVI anders uitgevoerd dan die van het voorafgaande deel. Voor de bezitters van de Verhandelingen, die op een uniform uiterlijk van de deelomslagen prijsstellen, wordt een verbeterd exemplaar van den rug hier bijgevoegd.

SPRAAKKUNST DER FORDAATSCHE TAAL

DOOR

P. DRABBE *M. S. C.*

R. K. Missionaris op Tanimbar.

VERHANDELINGEN

VAN HET

KONINKLIJK BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

DEEL LXVII

Eerste Stuk

's Hage
M. NIJHOFF

Batavia
ALBRECHT & Co

1926

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

GEBIED DER TAAL.

1. Het Fordaatsch is een van de talen van de Tanimbar-eilanden, en wordt gesproken op de eilanden Larat, Fordata, Moloe en Sera, met een zielenaantal van resp. 3000, 25000, 1000 en 1000. We noemen de taal Fordaatsch op voorbeeld van de naaste buren dergenen, die deze taal spreken, nml. de lui van de Oostkust van Jamdena. De menschen van Fordata, Larat, Moloe en Sera geven hun taal met uitsluiting van de andere talen op Tanimbar den naam van *vai Tnebar,* d.i. de Tanimbareesche taal, maar wij hebben dien naam noodig als verzamelnaam voor alle talen, die op Tanimbar gesproken worden. De lui van Jamdena's Oostkust spreken van *Forndat'lirin,* d.i. Fordaatsch, omdat ze de eilanden Larat en Fordate samen *Forndate,* en het eiland Fordata ter onderscheiding van het eiland Larat *Forndate tenan* noemen, wat zooveel beteekent als het eigenlijke Fordata, letterlijk het lichaam van Fordata. Dat Larat en Fordata als één land beschouwd worden, komt ook overeen met de opvattingen van de bewoners dier twee eilanden zelf, want ze spreken van *Iaroe* en *Jamdena,* daarmede resp. Fordata en Larat bedoelend, hetgeen echter niet overeenkomt met de opvattingen der Jamdeners, nml. dat Fordata het voornaamste der twee is, want *Jamdena* beteekent moederland, vastland, en *Iaroe* beteekent rif, zoodat Fordata eigenlijk maar een rif van Larat zou wezen. Larat is in geen geval de naam van het eiland, maar alleen de naam van het kampong-complex: *Ridoal, Ritabel,* en *Lellingloean,* waar het bestuur zich gevestigd heeft, en de K. P. M.-booten aanleggen.

2. Men kan in het Fordaatsch verschillende dialecten onderscheiden. Zoo zou men bijv. alvast het Serasch en het Moloesch onderscheiden dialecten kunnen noemen, en verder de taal van Larat en Fordata ook nog kunnen onderscheiden in *ai* en *ê*-dialecten, of wat hetzelfde is in *aoe* en *ô*-dialecten. We hebben in deze spraakkunst en tevens in de woordenboeken de taal opgeschreven, zooals die gesproken wordt te *Awear,* een der kampongs van het eiland Fordata, ten eerste omdat wij het idee hebben, dat Awear eigenlijk met Roemjaän het eigenlijke Fordata is, een idee waarvoor we niet genoeg bewijzen hebben om het te kunnen staven, en het dus maar geven voor idee en meer niet, en bovendien Fordata wel het voornaamste deel schijnt te wezen van het geheele taalgebied; maar ten tweede is dat dialect het gemakkelijkst te schrijven. De beide dialecten op Larat en

Fordata verschillen vooral hierin, dat in het éene dialect *aoe* en *ai* gebruikt worden, dus klanken, die goed te schrijven zijn, en in het andere *ôô* en *êê*, zoodat boomstok in het éene dialect *laït*, en in het andere *lêët* is, regen resp. *daöet* en *dôöt*; wind *nait* en *nêêt*, vooruitsteken *laoek* en *lôôk*.

In de kampongs Awear en Roemjaän op Fordata, en in de kampongs Kelaan en Keljobar op Larat heeft men het *aoe* en *ai*-dialect; in de kampongs Sofjanin, Waleran en Adodoe op Fordata, en in de kampongs Vatidal, Ridoal, Ritabel op het eiland Larat, en te Lellingloean, eigenlijk op Jamdena gelegen, heeft men het *ôô* en *êê*-dialect. Lamdessar Timoer en Lamdessar Varat op het eiland Larat hebben het *aoe* en *ai*-dialect, maar een weinig verwaterd, zoodat *aoe* en *ai* niet sterk uitkomen, zooals dat in de andere bovenvermelde kampongs het geval is. Tusschen de genoemde kampongs is vaak verschil in enkele woorden. We hebben in de spraakkunst en de woordenboeken alleen de zuiver Awear-woorden opgenomen, om geen verward geheel te krijgen.

Op het eiland Moloe heeft men verschillende woorden, die op Larat, Fordata en Sera niet in gebruik zijn, maar meestal overeenkomen met het Keieesch. Bovendien heeft het Moloesch ook *h*'s in het begin der woorden, wat in de dialecten van Larat, Fordata en Sera niet voorkomt, maar ook weer overeenkomt met het Keieesch. Wat de *ai* en *aoe* betreft kan men zeggen, dat Moloe daarin overeenkomt met Lamdessar. Een andere eigenaardigheid van het Moloesch is, dat men de *e* zeer sterk uitspreekt als *ei*, wat in het *ai* en *aoe*-dialect minder het geval is, en in het *êê* en *ôô*-dialect nog minder.

Op het eiland Sera heeft men dit laatste ook zeer sterk, (tengevolge waarvan op de meeste kaarten *Seira* geschreven wordt), maar daar heeft men integendeel het *êê* en *ôô*-dialect, met de eigenaardigheid, dat men ook in het midden der woorden de *h* meestal weglaat. Verder heeft men op dit eiland ook tamelijk veel eigen woorden.

In deze spraakkunst evenals in de woordenboeken vindt men dus het Fordaatsch, zooals het gesproken wordt op *Awear* en *Roemjaän*, en geen andere woorden dan die daar in gebruik zijn.

HOOFDSTUK II.

DE SPELLING.

3. In het Fordaatsch gebruiken we 20 verschillende letters: *a, e, i, o, oe, b, d, f, h, j, k, l, m, n, ng, r, s, t, v, w*. De een en twintigste letter zou zijn de *hamza*, welke we echter soms niet weergeven, en soms voorstellen door een trema.

4. *Keelletters.*

De eerste keelletter, die in het Fordaatsch voorkomt, is de *hamza*, die een diepe *k* voorstelt, welke de afsluiting en heropening is van den luchtstroom in de keel achter de huig, dus dieper dan de plaats, waar de eigenlijke *k* gevormd wordt.

Ze komt op de eerste plaats voor in het begin van alle woorden, die met een klinker beginnen. Een zachte aspiratie als begin van een woord kent men niet. Het is dus niet noodig deze *hamza* te schrijven.

Verder komt de *hamza* voor tusschen twee klinkers in het midden der woorden. We schrijven deze *hamza*, omdat het evenveel voorkomt, dat in het midden van woorden twee klinkers van elkaar gescheiden zijn enkel door een zachte aspiratie, en soms twee woorden van geheel verschillende beteekenis en afkomst, in klank alleen verschillen, doordat in het eene de klinkers door een *hamza* en in het andere door een zachte aspiratie zijn gescheiden, zooals bijv. de woorden *laïng* en *laing*, die resp. beteekenen w e g j a g e n, en a l s k i n d v e r z o r g e n. Men ziet reeds uit dit voorbeeld, dat we de *hamza* in die gevallen voorstellen door een trema.

De *k* wordt uitgesproken zooals de Hollandsche *k*. Komt voor zoowel in het begin als in het midden en op het einde der woorden.

De *g* bestaat niet, en alleen in van het Maleisch overgenomen woorden hoort men ze wel eens, maar dan alleen van menschen, die willen laten hooren, dat ze Maleisch kennen. De gewone man neemt wel gemakkelijk Maleische woorden over, maar past ze even gemakkelijk aan de taal aan. De *g* verandert hij onmiddellijk in *k*.

De *g* nasalis, of de *n* gutturalis, geschreven *ng*, is in de uitspraak geheel gelijk aan de Holl. *ng* in het midden of op het einde van woorden; komt veelvuldig voor ook aan het begin der woorden, doch de uitspraak blijft volkomen dezelfde.

5. *Tandletters.*

De *t* komt voor in het begin, het midden en het einde der woorden. De uitspraak is als die van onze Holl. *t*, maar op het einde der woorden blijft ze een zuivere *t*, en geen mengsel van *t* en *s*, zooals in het Hollandsch.

De *d* komt overeen met onze *d*. Komt op het einde van woorden alleen voor in het bezittelijk achtervoegsel van den eersten pers. mv. met insluiting van den aangesprokene, daar dat achtervoegsel een enkele *d* is, bijv. *jamad*, o n z e v a d e r. Een Hollander moet er op letten, dat de *d* op het einde niet mag uitgesproken worden als een *t*, zooals dat in het Holl. het geval is.

De *n*, waarover niets bijzonders valt te zeggen, komt voor in het begin, in het midden en op het einde der woorden.

6. *Lipletters.*

De *p* komt nooit voor.

De *f* integendeel komt veel voor, maar nooit op het einde der woorden.

De *b* komt zeer veelvuldig voor, maar niet aan het einde van woorden, of het moest zijn in het bezittelijk achtervoegsel van den tweeden pers. mv., bijv. *jamab*, u w v a d e r. Men lette er op geen *p* uit te spreken.

De *v* komt ook zeer veel voor, maar ook niet aan het einde der woorden. Deze letter echter stelt niet voor, wat we in het Holl. er door voorstellen. In sommige woorden, bijv. *vava*, b e n e d e n, komt ze zeker onze *v* zeer dicht nabij, doch meestal lijkt ze meer op onze *w*, zoo zuiver mogelijk uitgesproken, d.w.z. zonder den minsten *oe*-klank. We schrijven *v* en niet *w*, omdat we dit teeken noodig hebben voor de Engelsche *w*, welke ook in het Fordaatsch voorkomt. Voor de uitspraak dier twee letters is het den Hollander geraden, wat betreft de *v* er goed aan te denken, dat het geen Hollandsche *v* is, maar ook niet een *w*. Als men het woord *ava*, t a n t e, met een *w* zou schrijven, zou men allicht geneigd zijn het uit te spreken juist als het woord *awa*, e c h t g e n o o t.

De *m* komt voor in het begin en in het midden, maar niet op het einde der woorden, behalve als bezittelijk achtervoegsel. Over de uitspraak behoeven we niets op te merken.

7. *Trillers.*

De *r* wordt uitgesproken zooals onze *r*. Komt voor in het begin, in het midden, en op het einde der woorden. Het is wel opmerkenswaard, dat in het Fordaatsch wegens den meervoudsuitgang *r* twee *r*'s achter elkaar kunnen komen, en dan ook duidelijk worden uitgesproken, zoodat men een sterken roller krijgt, bijv. *Lamdessar*, e e n m a n v a n L a m d e s s a r; *Lamdessarr*, d e m e n s c h e n v a n L a m d e s s a r.

De *l* komt voor in het begin, in het midden en op het einde der woorden. Wordt ze op het einde van een woord gevolgd door een begin-*l* van een ander woord, dan verandert ze in *r*. Bijv. *ntar Larat*, in plaats van *ntal Larat*, v a n u i t L a r a t.

8. *De Sisklank.*

Ook hierover valt niets bijzonders te zeggen. Komt voor in het begin, zoowel als in het midden en op het einde der woorden.

9. *De Aspiratie.*

De zachte aspiratie komt niet voor dan tusschen twee klinkers, maar we schrijven ze dan niet, wijl het niet noodig is. Een verbinding van twee

klinkers, waarvan de eerste *oe* of *i* is, heeft altijd plaats door middel resp. van *w* en *j*, behalve wanneer men twee *oe*'s of twee *i*'s achter elkaar heeft, in welk geval men als verbinding de zachte aspiratie heeft. Een verbinding van twee klinkers, waarvan de eerste *o* of *e* is, heeft plaats door middel van resp. *w* en *j*. Andere verbindingen hebben altijd plaats door middel van de zachte aspiratie, behalve wanneer er een *hamza* tusschen staat, en die stellen we, zooals we boven gezegd hebben, voor door een trema.

De scherpe aspiratie komt in het eigenlijke Fordaatsch voor in het midden der woorden, en niet in het begin. Alleen in het Moloe-dialect heeft men die aspiratie ook in het begin. In het Sera-dialect heeft men de scherpe aspiratie in het midden der woorden laten overgaan in een zachte.

10. *Halfklinkers.*

De *w* is de Engelsche *w*, dus een halve klinker. Komt niet voor op het einde der woorden. Wel heeft men *aoe* op het einde der woorden, maar dat zijn twee volwaardige klinkers naast elkaar. De *j* komt eveneens niet voor op het einde der woorden. We schrijven de halfklinkers als bindletter tusschen twee klinkers altijd als ze gehoord worden, behalve de *w* na *oe* en *o*, en *j* na *i* en *e*. De overgang of verbinding van *oe* en *o* met een volgenden klinker geschiedt altijd door middel van de *w*, behalve wanneer twee *oe*'s op elkaar volgen, en de verbinding van *i* en *é* met een volgenden klinker geschiedt altijd door middel van de *j*, behalve wanneer twee *i's* op elkaar volgen. Ook schrijven we de bindletters niet in *ea* en *oa*, daar de Fordaatsche *e* altijd naar *ej* of *ei* zweemt, en ook de *o* altijd naar *ow* of *ooe*, en daarom een zuivere *e* door *a* gevolgd met als verbinding een zachte aspiratie, en evenzoo een zuivere *o* door *a* gevolgd met als verbinding een zachte aspiratie niet voor kunnen komen. Zie daarover verder bij de klinkers No. 11.

11. *Klinkers.*

In het Fordaatsch gebruiken we de vijf klinkers *a*, *e*, *i*, *o*, en *oe*. (We schrijven *oe* en niet *u*, om ons te conformeeren aan het Maleisch, dat de voertaal is van het onderwijs op Tanimbar). Daarvan zijn *i* en *oe* altijd kort, behalve wanneer ze in een open lettergreep gevolgd worden door de letter *r*.

De *e* is bijna altijd helder en lang, en maar zelden komt het voor, dat ze de klank heeft van onze *e* in l e t t e r. Staat deze klank in een open lettergreep, dan verdubbelen we den klinker die er op volgt, bijv. in *faretta*, b e s t u u r. Alleen vóór de *ng* klinkt de *e* altijd als in ons b e d, bijv. *renga*, n e s t, en we verdubbelen de *ng* niet.

De klinkers *a* en *o* zijn heel dikwijls kort, en we geven dat aan door verdubbeling van den medeklinker na een open lettergreep, bijv. *datta,* b o v e n, en *kotta,* h e r s e n s. Voor de *ng* klinken *o* en *a* altijd kort, bijv. *angat,* p i s a n g k a m, en *onga,* v l a m, zoodat we ook hier geen verdubbeling noodig hebben.

Verdubbeling van klinkers om het lang zijn van een klinker aan te geven gebruiken we niet. Waar we dubbele klinkers schrijven, wordt de klinker ook tweemaal gehoord, zoodat er ook twee lettergrepen ontstaan, bijv. *noeoer,* k l a p p e r; *aar,* s c h u r f t; *sii,* n e g e n; de *o* en de *e* echter worden nooit tweemaal achter elkaar gehoord.

In het Fordaatsch klinkt de lange *a* helder, zooals in het Duitsche V a t e r. De korte *a* klinkt min of meer helder of dof naargelang den medeklinker die er op volgt.

De lange heldere *e* klinkt niet zooals in ons p e e r, en m e e r, maar zooals in l e e p en h e e t. Soms heeft men een sterken *i*-bijklank, hetgeen echter naar personen en dorpen verschilt. Op Moloe bijv. heeft men het zeer sterk, evenals op Sera. De korte *e* klinkt als onze *e* in b e d.

De lange *o* klinkt in het Fordaatsch zooals in het Holl. l o o p en niet zooals in d o o r. Soms hoort men een sterken *oe*-bijklank. Dit verschilt echter ook, zooals de *i*-bijklank voor personen en dorpen. De korte *o* klinkt zooals in het Holl. naargelang den medeklinker die er op volgt.

De lange *oe* en *i* klinken, zooals in het Holl. b o e r en b i e r, de korte als in het Holl. s t o e t en l i e d.

De klinkers *a, i* en *oe* alleen komen voor als eindklinkers. Ze vallen zeer gemakkelijk weg, en als ze niet wegvallen, worden ze over het algemeen nog zeer zacht uitgesproken.

12. *Tweeklanken.*

Tweeklanken komen niet voor, maar wel, en zeer veelvuldig, twee klanken naast elkaar, ook dezelfde klanken, alleen gescheiden door een zachte aspiratie, een hamza, of de halfklinkers *j* of *w*. Zie No. 10. De beide klanken vormen altijd twee lettergrepen. Bijv. *aa,* h o u t; *aä,* o u d e r e b r o e d e r; *ail,* s p r o e t; *aït,* d u i z e n d p o o t; *laoek,* v o o r u i t s t e k e n; *aöer,* a n k e r s t e e n; *ea,* v o e t; *veï,* e e n b o o m s o o r t; *beöe,* z i c h v o o r o v e r b u i g e n; *kbia,* a z ij n; *rii,* o p z ij g a a n; *lii,* g i e t e n; *kiöe,* d e n n e k s c h e e f h o u d e n; *oar,* s t r o o m; *oï,* w i n n e n b ij h e t s p e l; *oöe,* j a; *oeal,* k a m; *koeï,* e e n s c h e l p d i e r t j e; *ngoeoer,* s t r a n d; *voeöe,* g e w r i c h t.

13. *Klemtoon.*

In het Fordaatsch valt de klemtoon altijd op de voorlaatste lettergreep. Men vergete echter niet, dat twee klinkers naast elkaar twee lettergrepen

vormen, zooals bijv. in *akaa*, w a t, en daarom de klemtoon valt op de *a*, die vlak achter de *k* staat, schijnbaar de laatste lettergreep.

In een enkel geval staat de klemtoon op de derdelaatste lettergreep, en wel in betrekkings-zelfstandige naamwoorden, waarvan het grondwoord uitgaat op een medeklinker, als ze een bezittelijk achtervoegsel van den 1sten, 2den, of 3den persoon enkelvoud aannemen, bijv. *soemar*, m o n d; *soemaran*, z ij n m o n d, in welk laatste geval de klemtoon blijft op *oe*. Bij alle betrekkings-zelfst. nw. heeft men den klemtoon op de laatste lettergreep in den tweeden en derden persoon meervoud, bijv. *jamabir*, en *jamarir*, d e v a d e r v a n u l i e d e n, h u n v a d e r.

HOOFDSTUK III.

HET LIDWOORD.

14. *Onbepaald Lidwoord.*

Een onbepaald lidwoord bestaat niet. In het enkelvoud wordt het omschreven door het telwoord *isaa*, é é n, bijv. e e n m e n s c h, *tomat'isaa*. In het meervoud door een onbepaald telwoord, nml. *bokoe*, e n k e l e n, bijv. *oerea vavoe bokoe*, i k h e b v a r k e n s g e z i e n. *Isaa* en *bokoe* kunnen ook a n d e r e, a n d e r e n beteekenen, zie No. 88.

15. *Bepaald Lidwoord.*

Evenzoo bestaat geen bepaald lidwoord, maar als men bij een zelfst. nw. geen aanduiding vindt, dat het onbepaald is bedoeld, dan is het bepaald, bijv. *tomatta nmaa*, d e m a n k o m t, en niet: e e n m a n k o m t, of i e m a n d k o m t want dan zou men gezegd hebben: *tomat'isaa nmaa*. In het meervoud is hetzelfde waar, bijv. *tomatta rmaa* kan niet beteekenen e r z ij n m e n s c h e n g e k o m e n, maar d e m e n s c h e n z ij n g e k o m e n. Vooral als het meervoudsteeken gebruikt is, weet men zeker, dat bepaalde personen of voorwerpen bedoeld zijn; men gebruikt het nooit, wanneer men over onbepaalde personen of voorwerpen spreekt.

HOOFDSTUK IV.

HET ZELFSTANDIG NAAMWOORD.

16. *Geslacht.*

Er bestaat geen grammatikaal of woordgeslacht, maar we willen hier even aangeven, hoe het natuurlijk geslacht wordt aangeduid.

Als men van menschen spreekt, gebruikt men de woorden *vata*, vrouwelijk, en *brana*, mannelijk. Bijv. *goeroe brana*, de onderwijzer; *ratoe vata*, de koningin; *kossikoöe vata*, meisje; *kossikoöe brana*, jongen; *oeboen vata*, zijn grootmoeder. Een afwijkend iets heeft men in *itrana*, oude man, en *itvata*, oude vrouw.

Een eigenaardigheid, die, om ze ergens te vermelden, we het beste hier kunnen plaatsen, is dat men niet het begrip broeder of zuster kent, en ook niet het begrip *soedara* van het Maleisch, maar wel *soedara* van hetzelfde of van het andere geslacht. Ziehier:

Wari, jongere soedara van hetzelfde geslacht.
Aä oudere soedara van hetzelfde geslacht.
Oera, soedara van het tegenovergestelde geslacht.

Een afwijking daarvan is, dat een man soms een meisje *aä* of *wari* en een meisje insgelijks een jongen soms *aä* of *wari* kan noemen, en wel ingeval de jongen spreekt van de jongere of oudere zus van zijn vrouw, of van de vrouw van zijn ouderen of jongeren broer, en omgekeerd.

Voor dieren gebruikt men dezelfde woorden om het geslacht aan te duiden als voor menschen, maar voor sommige dieren heeft men speciale termen. Bijv. *vavoe vata*, zeug; *vav'itai*, zeug met biggen, *vavoe niffoar*, volwassen beer; *manoet lamera*, haan; *manoet vata*, kip; *manoet itai*, hen met kuikens; *bibi lakmetan*, bok; *bibi vata*, geit; *bibi itai*, geit met jongen.

17. *Getal.*

In het Fordaatsch gebruikt men om het meervoud aan te geven een achtervoegsel, bestaande uit een enkele *r*. Ze wordt altijd uitgesproken met een zeer korten, doffen klinker als naslag, dien we niet schrijven. Op dien naslag valt de klemtoon, maar het is niet aan te geven, welken klinker men hoort. Zoo klinkt de meervoudsvorm van het woord *vata*, nml. *vatar* niet zooals ons woord water, maar aldus: *vata-re*, of *vata-ra*, of *vata-rô*, dus de *r* wordt min of meer van het woord gescheiden. Dit geldt zoowel voor woorden, die op een klinker als voor die welke op een medeklinker uitgaan, zelfs als het een *r* is.

Men gebruikt den meervoudsvorm alleen, wanneer het voor de duidelijkheid noodzakelijk is. Dus niet, wanneer er aanstonds een werkwoord op volgt, uit welks vorm reeds blijkt of het zelfst. nw. enkel- of meervoud is. Zoo bijv. gebruikt men den meervoudsvorm ook nooit tegelijk met telwoorden. Ook gebruikt men den meervoudsvorm alleen dan wanneer wij het bepaalde lidwoord zouden gebruiken. Ik ga varkens schieten vertaalt men dus niet door *oetii oetoenoe vavoer*, wat zou beteekenen: ik ga de varkens schieten, maar *oetii oetoenoe vavoe*, of wel *oetii oetoenoe vavoe bokoe*. Daardoor wordt ook verklaard, dat de klem-

toon valt op den naslag, want de klemtoon valt altijd op het bepalend woord of partikel.

18. Een bijzonderheid, die we hier het best kunnen onderbrengen is, dat een kampongnaam of andere plaatsnaam tegelijk den bewoner van dien kampong of van die plaats aanduidt, en als zoodanig ook het meervoudsachtervoegsel kan aannemen.

Kelaanr, de lui van Kelaan.
Keljobarr, de lui van Keljobar.
Awearr, de lui van Awear.
Sofjaninr, de lui van Sofjanin.
Adodoer, de lui van Adodoe.
Laratr, de lui van Larat.
Moloer, de lui van het eiland Moloe.
Tnebarr, de Tanimbareezen.
Timoerr, de lui van de Oostkust van Jamdena.
Valadar, de Hollanders.
Ingriisr, de Engelschen.
Djermanr, de Duitschers.
Keïr, de Keieezen.
Jaboenr, de Amboneezen.

19. *Verbuiging.*

Hoewel in het Fordaatsch in het geheel geen verbuiging bestaat, spreken we er hier toch over, om aan te kunnen geven, hoe enkele verbuigingsvormen worden weergegeven, en wel de genitief en de vocatief. Wat den datief en den ablatief betreft, hoeven we alleen te zeggen, dat men daarvoor voorzetsels gebruikt die men op het einde van de spraakkunst kan vinden, in Hoofdstuk X.

20. We hebben in het Hollandsch een soort genitief, om aan te duiden de plaats, waarvan iemand of iets komt, de stof waarvan iets gemaakt is, waarbij behooren, waaruit bestaand enz.; deze genitief wordt in het Fordaatsch weergegeven door een zelfst. nw., dat als bijvoegelijke bepaling achter het te bepalen zelfst. nw. wordt geplaatst. Ziehier eenige voorbeelden:

een huis van bamboe, *rahan temar*,
een varken van het bosch, *vav'nangan*,
hout van (uit) den vreemde, *aa noehoe mavoe*,
sagero van den klapper, *toe'noeoer*,
een afgod van het drankhuis, *oeboe lingat*.

21. De vorm waardoor het grammatikaal bezit wordt uitgedrukt, zooals het Holl. de hand van den mensch, de deur van dit huis, wordt in het Fordaatsch weergegeven door middel van het bezittelijk voornaamwoord, of van het bezittelijk achtervoegsel. In het Holl. heeft men iets wat er op lijkt, nml. de mensch z'n hand, het huis z'n deur, in het Fordaatsch: *tomatta lima-n, rahan ni falfolat.*

22. Door dien vorm wordt ook ons werkwoord hebben, bezitten weergegeven, bijv. die man heeft veel klappers, *tomat'injai ni noeoer rivoen*; die boom heeft geen takken, *aa injai wol anan.*

23. De vocatief is niet meer dan de gewone vorm van het zelfst. nw., maar wat valt op te merken is, dat het pers. vnw. van den 2den persoon er achter wordt gezet, bijv. *orang kaja oa.* In het meervoud gebruikt men niet het pers. vnw., maar het woordje *averi*, na een klinker afgekort tot *veri*, een aanwijzend vnw. met de beteekenis van gindsche, bijv. *sorani veri!* christenen! vgl. het Holl. jij daar!

24. *Vorming van het Zelfstandig Naamwoord.*

Als zelfst. nw. kunnen gebruikt worden veel stamwoorden, die nu eens als werkwoord, dan weer als bijv. nw. voorkomen. Ook die vormen, welke we als bijvoegelijke vormen zullen aanduiden in No. 28, komen vaak voor als zelfst. nw.

Een eerste manier om afgeleide zelfst. nw. te vormen is samenstelling. We zullen slechts enkele voorbeelden aangeven van de verschillende soorten van samenstelling, en verwijzen verder naar het Woordenboek.

De eerste soort samenstelling is die, waarin twee zelfst. naamw. achter elkaar geplaatst worden, zóó dat het tweede een bijvoegelijke bepaling is van het eerste, zie No. 20.

Bijv. *oeboe lingat*, een afgodsbeeld, dat in de drinkhuizen staat; *vat'itai* en *vat'janat*, groote en kleine steen, gebruikt om kamiri-noten stuk te slaan; *faa seran*, manggasoort, de Ceram-mangga.

De tweede soort is een samenstelling van meestal een verkort, soms verouderd zelfst. naamw. met een tweede dat er op volgt, bijv. *kavarat*, een houtsoort, lett. westerhout, of wel zóó dat in tegenstelling met heel de taal het tweede bepaald wordt door het eerste, bijv. *kev'wawaöek*, buikpijn; *waha wawaöek*, hoofdpijn; *katoetoe*, buitenkant van den grooten teen, waarin *ka* de beteekenis heeft van voet; *kamoekoe*, enkel van den voet, enz.

Verder heeft men nog een samenstelling, die volgens de beteekenis zuiver nevenstellend is, nml. van twee zelfst. nw., die ongeveer dezelfde,

of wel die een tegengestelde beteekenis hebben. Bijv. *oeboe-noesi*, voorouders; *vaï-jabi*, vrouwewerk; *nait-saksakkan*, wind en golven, storm; *kida-bela*, vrienden; *nit'matmattan*, het geestendom; *ovan-ammar*, dag en nacht; *vata-brana*, man en vrouw; *koöe-dawan*, groot en klein.

25. Een andere afleiding van zelfst. naamw. is die van stamwoorden door voorvoeging van een voorvoegsel, bijv. *bak-noar*, naad; *sa-boeroe*, een bamboe om het noodlot te raadplegen; *a-baoe*, boot.

26. Derde manier om zelfst. naamwoorden te vormen is het verdubbelen van de eerste lettergreep van een stam, maar met verandering van den stamklinker in *a*, bijv. *fal-folat*, deur van *folat*; *bar-bara*, gezwel van *bara*; *bal-belat*, omheining van *belat*; *dat-diti*, droppel van *diti*; *tab-toebal*, stut van *toebal*.

Van stammen, die met *s*, *t* of *v* beginnen heeft men een afleiding door de *s*, de *t*, of de *v* te laten volgen door *n*, bijv. *snoba*, offer, van *soba*; *snara*, maat, van *sara*; *snabang*, een bepaalde soort dans, van *sabang*; *snoerak*, opdracht, van *soerak*; *tnoroeng*, verbond, van *toroeng*; *tnivan*, gebeiteld gat, van *tivan*; *tnebar*, verzonken land, van *tebar*; *vniloen*, omhulsel, van *viloe*; *vnavval*, iets om mee te slaan, van *vavval*; *vnoeat*, het meegebrachte, van *voeat*.

HOOFDSTUK V.

HET BIJVOEGELIJK NAAMWOORD.

27. Als bijvoegelijk naamwoord fungeeren vele stammen, die evengoed als zelfst. nw. of werkwoord dienst doen.

Meer speciaal dienen als bijvoeg. nw. stammen, die door voorvoeging van een bepaald soort voorvoegsels attributief zijn geworden. Maar ook deze vormen kunnen op hun beurt weer dienst doen als zelfst. nw., als bijwoord of als werkwoord. Het woord *boda* kan als bijv. nw., als zelfst. nw. en als werkwoord dienen; *boda*, dom; *boda*, domheid; *n-boda*, hij is dom. Als voorbeeld, dat den specialen vorm van een bijv. nw. heeft, kunnen we nemen *malola*, recht. Men zegt: *lingaän malola*, een rechte weg; *lingaän ni malola*, de rechtheid van den weg; *nbana malola*, recht gaan; *lingaän n-malola*, de weg is recht.

Enkele stammen, die als zoodanig de functie van een bijv. nw. kunnen hebben, zijn: *ilaä*, groot; *dawan*, groot; *boda*, dom; *sian*, slecht; *lolin*, mooi; *mata*, onrijp; voeoe, ledig.

28. Het voorvoegsel, waarmede de meeste bijv. nw. gevormd worden is *ma; malola*, recht; *manessa*, effen; *maraan*, licht; *makrakat*, kietelig; *malolan*, gewoon.

Een ander is *nga*, bijv. *ngalalahang*, langzaam; *ngabaa*, melaatsch.

Ook komt voor *ka*, bijv. *karatat*, hoog; *kabava*, laag; *kameran*, langzaam.

29. Zeer eigenaardig is het volgende: de bijvoegelijke vormen met de genoemde voorvoegsels worden, zooals we verder bij de werkwoorden zullen zien, No. 111, ook vervoegd, en wel met het verlengde persoonlijk voorvoegsel, dat in den derden persoon enkelvoud is *na*. De bijvoegelijke voorvoegels vloeien dan samen met de persoonlijke voorvoegsels; we krijgen dan vóór het stamwoord: *nam-*, *nang-*, *nab-* en *nak-*. *Nab-* komt van het voorvoegsel *ba*, dat dezelfde beteekenis heeft als de andere drie genoemde, maar in de taal niet meer voorkomt. Nu vergat men soms als het ware den oorspronkelijken bijvoeg. naamwoordsvorm, en nam als bijv. naamw. een afleiding van den werkwoordsvorm, bijv.:

Stam *taha;* ongebruikt bijv. nw. *mataha;* werkwoord *namtaha*, gaar zijn; afgeleid bijv. nw. *amtahan*, gekookt.

Stam *nana*, duur; *manana*, ongebruikt bijv. nw.; *namnana*, ongebr. werkwoord; afgeleid bijv. nw. *mnanat*, langdurig.

Stam *lawa*, lengte; ongebruikt bijv. nw. *balawa; nablawa*, ongebr. werkwoord; *blawat*, lang: afgeleid bijv. nw.

Stam *nea*, warm; *nganea*, ongebr. bijv. nw.; *nangnea*, warm zijn; *ngnea*, warm: afgeleid bijv. nw.

Stam *bia;* ongebr. bijv. nw. *kabia; nakbia*, ongebr. werkwoord; *kbia*, zuur: afgeleid bijv. nw.

30. Ook komen nog een paar afgeleide bijv. naamwoorden voor met het voorvoegsel *ngar*, bijv. *ngarmeran*, duister; *ngarlina*, helder van vloeistof; en één met het voorvoegsel *ngal*, nml. *ngalmoeda*, troebel.

31. Verder komt ook voor, dat een bijv. nw. gevormd wordt door de verdubbeling van de eerste lettergreep, met verandering van den stamklinker in *a*. Het ligt maar aan de beteekenis, of we deze afleidingen onder zelfst. nw. of onder bijv. nw. rangschikken, want we zagen boven reeds, dat aldus ook zelfst. nw. worden gevormd, zie No. 26. Voorbeelden van

bijv. nw. *katketta*, kort; *kalkiloek*, krom; *manminan*, fijn; *marmerat*, zuiver.

32. *Gebruik der Bijvoeg. Naamw.*

Zooals bijna alle bepalingen staan de bijv. nw. altijd achter het bepaalde woord, dus achter het zelfst. nw., waarbij ze behooren, en wel onmiddellijk er achter. Alleen bezitt. achtervoegsels kunnen er tusschen staan, bijv. drie groote menschen, *tomat'dawan iteloe;* onze goede vader *jamadida lolin.*

De bepaling met het bepaalde woord worden als één geheel beschouwd, en daarom komt het meervoudsteeken achter het laatste deel van het geheel, in casu het bijvoegelijk naamwoord. Bijv. de kleine kinderen, *kossikoöe kakoöer.*

Het meervoud wordt gevormd zooals dat der zelfst. nw., wat eigenlijk vanzelf spreekt, daar er geen verschil in vorm bestaat tusschen zelfst. nw. en bijv. nw.

Over het praedicatief gebruik der bijv. nw. zullen we bij de werkwoorden uitvoerig handelen, en we kunnen het hier terzijde laten.

33. *Trappen van Vergelijking.*

Om aan te geven, dat twee personen of dingen een eigenschap in dezelfde mate bezitten, bedient men zich van *veran*, een betrekkingszelfst. nw. met de beteekenis van vorm, voorkomen, uiterlijk; ook en nog meer gebruikt men *wean*, dat dezelfde beteekenis heeft, maar niet meer als betrekkings-zelfst. nw. gevoeld wordt. Die twee woorden vervangen ons gelijk, als. Men kent de eigenschap toe aan het éëne lid der vergelijking, en laat er dan één van die woorden op volgen met het tweede lid. Voorbeelden:

Die man is even groot als ik, *tomat'injai karatat ia wean* of *veran jaä.*

Dit stuk hout is even lang als dat, *aa etal ini lawan wean* of *veran injai.*

Mijn jas is even duur als de uwe, *jaä ning ravit fjawan wean* of *veran oa moe.*

Piet is even blank als Jan, *Piet nangiar wean* of *veran Jan.*

Men voegt er gewoonlijk nog het woordje *vali* bij, zoodat men bijv. krijgt *Piet nangiar wean vali Jan,* wat een beetje meer de beteekenis van het Holl. even groot zijn weergeeft, terwijl hetzelfde zonder *vali* meer zegt: Jan is zoo groot als Piet.

34. De tweede manier om den vergelijkenden trap weer te geven is die, waarbij men de beide leden der vergelijking vooropzet, en de eigenschap

als gezegde laat volgen, met er achter *verar isaa, of wean isaa.* We nemen dezelfde voorbeelden als boven:

Amroea tomat'injai karatat ami wean isaa of *veram isaa.*

Aa etal iroea lawar wean isaa, of *verar isaa.*

Itroea did ravitr fjawar wean isaa, of *verar isaa.*

Piet irroea Jan rangiar wean isaa, of *verar isaa.*

Men lette er op, dat *veran* een betr. zelfst. nw. is, en daarom verandering ondergaat volgens den persoon.

Wanneer, zooals in het tweede en derde voorbeeld de eigenschap wordt uitgedrukt door een betr. zelfst. nw. in plaats van door een bijvoegelijk naamwoord, hetgeen veel voorkomt, dan heeft men de woorden *wean* en *veran* niet noodig, en men krijgt dan: *Aa etal iroea lawar isaa, itroea did ravitr fjawar isaa.* Zoo bijv. ook, wij zijn even groot: *rattamami isaa.*

35. Om aan te duiden, dat van twee voorwerpen het eene een eigenschap in hoogere mate bezit dan het andere, gebruikt men een werkwoord, dat beteekent overtreffen, nml. *nrahi,* of *nlia.* Dit laatste echter wordt vooral gebruikt, wanneer men twee handelingen met elkaar vergelijkt.

Men kan deze werkwoorden op twee manieren in persoon laten overeenkomen, nml. met het onderwerp, waarvan de eigenschap wordt aangegeven, en zoo kunnen ze in alle personen komen te staan, of wel met de eigenschap, en dan kunnen ze alleen in den derden persoon enkelvoud staan. Ook kan men nog de twee stammen *rahi* en *lia* gebruiken zonder ze te vervoegen.

Men kent de eigenschap toe aan het onderwerp, dat ze in de hoogste mate bezit, laat één der genoemde werkwoorden er op volgen met als voorwerp datgene, wat de eigenschap in mindere mate bezit. Voorbeelden:

Ik ben grooter dan die man, *karatat jaä oerahi tomat'injai,* of wel *karatat jaä nrahi tomat'injai,* of wel *karatat jaä rahi tomat'injai.*

Dit stuk hout is langer dan dat, *aa etal ini lawan nrahi injai,* of wel *lawan rahi injai.*

Mijn jas is duurder dan de uwe, *jaä ning ravit fjawan nrahi oa moe,* of wel *fjawan rahi oa moe.*

Piet is blanker dan Jan, *Piet nangiar nrahi Jan,* of wel *rahi Jan.*

Als uit den samenhang het tweede lid der vergelijking bekend is, kan men het ook weglaten. Petrus is grooter, *Petroes karatat ia nrahi,* of wel *Petroes karatat rahi.*

Ook kan men *nrahi, nlia* weglaten, zoodat men krijgt: *Petroes karatat ia.* Men kan er dan voor de duidelijkheid nog bijvoegen *saï,* wat zooveel als vooral beteekent: *Petroes saï karatat ia.*

Als men wil uitdrukken, dat het eene het andere in hooge mate over-

treft, zegt men *nrahi lahir, nlia lahir;* het woord *lahir* beteekent ten eenenmale; ook hoort men wel *nlia ilaä.*

36. De betrekkelijk overtreffende trap wordt uitgedrukt door een vergelijkenden trap met of zonder *nrahi* gelijk boven, met als tweede lid der vergelijking alle overtroffen voorwerpen. Eenige voorbeelden zullen voldoende zijn. Piet is de grootste: *Piet karatat ia nrahi moenoek ira.* Of wel: *naä irmoenoek Piet karatat ia nrahi;* of wel: *naä irmoenoek Piet karatat ia,* of *Piet saï karatat ia.* Men ziet, dat de overtreffende trap eenvoudig wordt vervangen door een vergelijkenden of door een stellenden trap.

37. De volstrekt overtreffende trap wordt weergegeven door verschillende bijwoorden: zeer, *dalang, boeas;* buitengewoon, *saï;* kolossaal, *ilaä;* ten eenenmale, *lahir;* te, *daïn.*

Om den zoogenaamden excessivus aan te duiden gebruikt men *daïn,* maar men kan het ook weglaten en eenvoudig den stellenden trap gebruiken, bijv. die paal is te lang: *liri injai blawat daïn,* of wel: *liri injai blawat.*

Een andere manier om den overtreffenden trap weer te geven is verdubbeling met klinkerverandering, welke echter zeer weinig voorkomt, bijv. *kfera,* bitter; *kfera kfoera,* zeer bitter; *krossi-krassi,* zeer vuil; *nboda nbadi,* zeer dom zijn.

HOOFDSTUK VI.

HET TELWOORD.

38. *Bepaalde Telwoorden.*

De telwoorden van één tot negen zijn:

isaa, een,	*ifaät,* vier,	*ifitoe,* zeven.
iroea, twee,	*ilima,* vijf,	*iwaloe,* acht.
iteloe, drie,	*ineam,* zes,	*isii,* negen.

De termen van het tientallig stelsel zijn:

voetoe, tien,	*rasan,* tienduizend.
ratoet, honderd,	*rodin,* honderdduizend.
rivoen, duizend,	*radin,* millioen.

Rivoen alleen beteekent veel, met *isaa* er achter beteekent het eigenlijk pas duizend, *rivoen isaa. Voetoe* wordt nooit gevolgd door *isaa. Ratoet, rasan, rodin* en *radin* kunnen willekeurig zonder of met *isaa* gebruikt worden.

39. De veelvouden der termen worden gevormd door achter die termen een der telwoorden één tot en met negen te plaatsen.
voet'roea, twintig, *rivoen ifaät,* vierduizend.
voet'faät, veertig, *rasan ilima,* vijftigduizend.
voet'nean, zestig, *rodin ifitoe,* zevenhonderd duizend.
ratoet iteloe, driehonderd, *radin isii,* negen millioen.

Het voegen der eenheden bij de tientallen, enz., van de tientallen bij de honderdtallen, enz. gebeurt door een woordje dat zooveel beteekent als ons plus, nml. *rahin,* bijv. *voetoe rahin iroea,* twaalf; *ratoet isaa rahin iteloe,* honderd en drie; *ratoet isaa rahin voet'fitoe,* honderd zeventig; *rivoen isaa rahin ratoet isii rahin voet'roea rahin inean,* 1926.

40. De eerste letter der telwoorden, nml. *i,* is een voorvoegsel met de beteekenis van een stukswoord. Men zou dus verwachten, dat het wegviel vóór andere stukswoorden, maar het doet dit slechts bij twee stukswoorden, nml. *reffa,* vaam en *vloeri,* tiental, bijv. *lawan ref'teloe,* het is drie vaam lang, en bij één term van het tientallig stelsel, nml. *voetoe,* zoodat men zegt: *voet'roea, voetoe teloe, voet'faät* enz. maar *ratoet iroea.*

41. De plaats van het telwoord is achter het getelde, zooals reeds uit het bovenstaande bleek. Bij een telwoord gebruikt men nooit het meervoud der zelfst. naamw., bijv. honderd menschen, *tomat'ratoet isaa.*

42. We laten hier volgen de woorden, die als bepaling bij telwoorden in gebruik zijn:
nlabir ma, ongeveer, bijv. *nlabir ma voet'roea,* ongeveer 20.
katta, bijna, bijv. *katta ratoet,* bijna 100.
aöek, wattan, slechts, bijv. *ifitoe aöek, ifitoe wattan,* slechts 7.
rahin, ruim, bijv. *voetoe rahin,* ruim tien.
vali, nog, bijv. *iroea vali,* nòg twee.
katta, op ...... na, bijv. *katta iteloe,* op drie na.

Bij de woorden *aöek* en *wattan* moeten we opmerken, dat men in de plaats daarvan ook het voorvoegsel *ki* kan gebruiken, dat dan na het stuksvoorvoegsel en vóór het telwoord komt te staan. Slechts vijf, *ikilima,* in plaats van *ilim'aöek, ilim'wattan.*

43. Ranggetallen bestaan niet. Men gebruikt voor de rangschikking de hoofdtelwoorden, hetgeen op zich zelf altijd dubbelzinnig is, en alleen duidelijk kan zijn uit den samenhang. In een enkel geval kan men zich duidelijker uitdrukken, nml. in gezegden als: dat is de vijfde, *ia naä ilima*; dat is de zevende, *ia naä ifitoe*.

44. In eenige nummers willen we nog bespreken eenige afleidingen van telwoorden.

Op de eerste plaats die, waarin het telwoord als een werkwoord vervoegd wordt met het onverlengde voorvoegsel, om samengaan met een bepaald aantal anderen uit te drukken, bijv.:

Amteloe Piet, wij tweeën met Piet.
Itfaät baba, wij drieën met vader.
Milima tomat'isaa, gij met uw vieren en nog een ander.
Irnean rarenar, zij met hun zessen hebben het gehoord.

45. Een andere afleiding van het telwoord is de verdubbeling van de eerste lettergreep, waardoor ons twee aan twee enz. wordt weergegeven, maar die ook nog kan beteekenen ieder twee, enz. De verdubbeling geschiedt zooals werd aangegeven bij de zelfst. nw. en de bijv. nw. No. 26 en No. 31. Hierbij vervalt het stuksvoorvoegsel, en men voegt het achtervoegsel *an* achter het telwoord. Twee aan twee gingen de kinderen de school binnen, *kossikoöe raroean rtii skola ralan;* ieder kreeg er vijf, *rdava moenoek raroean.*

De verdubbelde vormen der telwoorden zijn: *sasaan, raroean, talteloen, fafaän, lamliman, nanean, fatfitoen, walwaloen, sasiin, vatvoetoen, vatvoetoen rahin isaa* of *rahin sasaan, vatvoetoen raroean rahin talteloen, ratratoet, rivoen sasaan.*

Hoewel niet heelemaal op de rechte plaats, willen we hier in aansluiting met het voorgaande nog even aangeven, hoe ons elk, ieder nog anders kan weergegeven worden. Verder zie men ook de onbepaalde voornaamwoorden, No. 87. Zie de volgende voorbeelden:

Amalla sean iroea ven lokat ira; amalla sean ven ira, isaa ni iroea, isaa ni iroea; amalla sean ven ira, iroea ven isaa, iroea ven isaa, wij gaven hun ieder twee centen.

Lokat ira rafat liri iteloe; rafat liri, isaa nafat iteloe, isaa nafat iteloe; tomat'isaa nafat liri iteloe, tomat'isaa nafat liri iteloe, ieder kapte drie palen.

46. Een andere afleiding is die met het voorvoegsel *fa*, dat de beteekenis heeft van maal. Men kan het voor alle telwoorden voegen, zoowel voor eenvoudige als voor samengestelde, en het stuksvoorvoegsel valt weg. Bijv. eenmaal, *fasaa;* een enkele maal, *fasaa wattan.* Ook kan men

fa plaatsen voor de vormen *raroean, talteloen* enz. met de beteekenis van ieder twee maal, of telkens tweemaal, dus *fararoean, fatalteloen,* enz.

47. Om weer te geven ons slechts, maar (zie No. 42), heeft men ook een afleiding, waarbij het stuksvoorvoegsel niet wegvalt, maar een ander voorvoegsel nml. *ki* achter dat eerste vóór het telwoord geplaatst wordt. Men krijgt dan de volgende vormen: *ikisaa, ikiroea, ikiteloe, ikifaät, ikilima, ikinean, ikifitoe, ikiwaloe, ikisii, ikivoetoe, voetoe rahin ikisaa, ratoet ikisaa, rivoen ikiroea.*

48. Verder hebben we nog een samenstelling met een verdwenen zelfst. nw., nml. *rav,* misschien samenhangend met het in het Tagalog voorkomende *araw,* dag.

In het Fordaatsch telt men de dagen aldus: vandaag, morgen, overmorgen enz.: *ammar ini, iljaan, ravroea, ravteloe* en terugtellende gisteren, eergisteren enz. *inravin, ravroean injai, ravteloen injai.* Als men verder gaat, gebruikt men niet meer *rav,* maar het gewone woord voor dag of nacht, *ammar ifaät, ovan ifaät,* enz., over vier dagen, over vier nachten. Voor het verleden kan men hetzelfde zeggen, maar ook: *ovan ifaät relak roak,* of *ovan ifaät roak,* of *ovan ifaät rbosal,* of *ovan ifaät rlia.*

49. *Onbepaalde Telwoorden.*

Het vragend telwoord is *ifira.* Het volgt dezelfde regels als de bepaalde telwoorden. We geven hier enkele voorbeelden, waarin die regels worden toegepast, met het nummer, waarin de resp. regel wordt besproken.

Ref'fira, hoeveel depa? No. 40.

Tomat'ifira, hoeveel menschen? No. 41.

Ini naä ifira, de hoeveelste is dat? No. 43.

Mifira, met hoeveel zijt gij? No. 44.

Farfiran rtii skola, met hoevelen tegelijk gingen zij naar de school? No. 45.

Fafira, hoe dikwijls? No. 46.

Ikifira, hoeveel slechts? No. 47.

Ovan ifira? Ravfira? over hoeveel dagen? *Ovan ifira relak?* hoeveel dagen geleden?

50. Onze telwoorden, die een kleine hoeveelheid aangeven, worden op de volgende wijze weergegeven:

Keddan, bokoen, een beetje. Het zijn betrekkings-zelfst. nw., en

beteekenen dus: een weinig ervan. *Wanat keddan*, of *wanat bokoen*, een weinig van de rijst, dus een weinig rijst.

Als versterking gebruikt men *lalean*, dus *keddan lalean*, zeer weinig. De vormen *kadkeddan* en *bakbokoen* voor ieder een weinig, of telkens een weinig, komen ook voor.

In plaats van *keddan* en *bokoen* gebruikt men vaak *koöe*, of nog meer *kakoöe*, bijv. *wanat kakoöe*, weinig rijst; Het dient vooral als gezegde, en men kan bijv. niet zeggen: *malla wanat kakoöe*, geef een weinig rijst, maar *malla wanat keddan;* wel echter zegt men *wanat kakoöe*, de rijst is klein, d.w.z. er is weinig rijst.

Bokoe, eenigen, enkelen, is een echt onbepaald telwoord, in tegenstelling met *keddan* en *bokoen*, die zelfst. nw. zijn. Wordt voor individuen gebruikt, terwijl genoemde zelfst. nw. alleen voor massahoeveelheden gebruikt worden. *Kossikoöe bokoe*, enkele jongens.

Voor beide gevallen, maar alleen als gezegde, gebruikt men *mamahin*, zeldzaam, en *tangean*, welk laatste echter meer een tekort aanduidt.

51. Voor de vertaling van ons onbepaald telwoord geen wordt het ontkenningswoord gebruikt, nml. *wahoel* of *wol*, welke woorden geplaatst worden vóór het zelfst. nw. Geen rijst, geen menschen, *wahoel wanat, wahoel tomatta; wol wanat, wol tomatta*. Meestal gebruikt men *wol*, en niet *wahoel*.

Op deze plaats kunnen we het best bespreken de volgende eigenaardigheid, nml. het voorvoegsel *kaï* in verbinding met *wahoel* en *wol*. *Wol kaï* beteekent zooveel als: niet heel veel, niet heel erg, en wordt verbonden met zelfst. nw., met bijv. nw., bijwoorden, onbepaalde telwoorden, en met werkwoorden. *Wol kaï vanan*, niet heel helder; *wol kaï ngoan*, niet veel klank; *wol kaï sarseri*, niet erg dichtbij; *wol kaï lavloevoer*, niet erg vlug; *wol kaï rivoen*, niet erg veel; *koemal wol kaï nbana*, de prauw heeft niet veel vaart. Soms wordt het verbonden met het volgend woord, en er mede samengesmolten: *wol kinan*, niet veel zin hebben, in plaats van *wol kaï inan*.

52. Onze telwoorden, die een groote hoeveelheid aanduiden, worden in het Fordaatsch op de volgende manier weergegeven: Om een veelheid van individuen aan te duiden heeft men het woord *rivoen*, dat in zoo goed als alle Indonesische talen duizend beteekent, ook in het Fordaatsch zelf in de verbinding *rivoen isaa*. Hij heeft veel huizen, *ia ni rahan rivoen*. Ook de afleidingen *ravrivoen*, telkens veel, of ieder veel, en *farivoen*, dikwijls, zijn in gebruik.

Om een veelheid van massa uit te drukken wordt *rivoen* hoogst zelden gebruikt. Men neemt daarvoor *dawan* en *ilaä*, beide groot beteekenend.

Wanat dawan, wanat ilaä, veel rijst. Als men de veelheid van het voorwerp in den zin wil aangeven, kan men *dawan* ook als bijwoord bij het werkwoord plaatsen, maar met het voorzetsel *ma. Ja oefaha wanat ma dawan,* hetgeen zooveel beteekent als ik koop grootelijks rijst, dus ik koop rijst in groote hoeveelheid, veel rijst.

53. Ons onbepaald telwoord alle, alles wordt weergegeven door *moenoek.* Het wordt niet bijvoegelijk gebruikt. Zelden zal men zeggen: *tomatta moenoek rmaa,* alle menschen zijn gekomen. Liever zegt men: *tomatta rmaa moenoek;* evenzoo zegt men niet *amrea kossikoöe moenoek,* wij hebben alle kinderen gezien, maar *amrea kossikoöer moenoek,* wij zagen de kinderen allen, of wel *amrea moenoek kossikoöer,* wij zagen al de kinderen. Als men het toch bijvoegelijk wil gebruiken, kan dat met het woordje *ovi* erbij, zie No. 83. Bijv. *tomatta ovi moenoek,* alle menschen. *Amrea kossikoöe ovi moenoek,* wij zagen alle kinderen.

De vorm *itmoenoek, amamoenoek, mimoenoek, irmoenoek,* om een samengaan uit te drukken bestaat voor *moenoek* als voor de bepaalde telwoorden, zie No. 44. *Orang kaja irmoenoek ni tomatta rmaa roak,* de orang kaja met zijn menschen komen al.

Voor een massahoeveelheid kan men *moenoek* als telwoord niet gebruiken, maar wel als bijwoord. Men kan bijv. niet zeggen: *oefaha wanat moenoek,* of *oefaha wanat ovi moenoek,* maar wel *oefaha moenoek wanat,* wat in het Holl. vertaald zou zijn: ik heb de rijst heelemaal gekocht.

Moenoek komt ook voor in de beteekenis van gedaan, af. *Skola moenoek,* na schooltijd; *ja oefnaän moenoek roak,* ik heb gedaan met eten; *ja oefallak moenoek roak,* ik ben uitgepraat.

Voor massahoeveelheden evenals voor individuen kan men ook het woord *tinemoen* gebruiken, een zelfst. nw., dat beteekent geheelheid. *Wanat tinemoen,* of *wanat ni tinemoen,* al de rijst. *Tomatta rir tinemoen rmaa,* of wel *tomatta rmaa tinemoen,* alle menschen zijn gekomen.

Ons alles, zelfstandig gebruikt, wordt weergegeven door *affa ovi,* of wel *affa ovi moenoek.* God heeft alles geschapen, *Oebilaä notoe affa ovi moenoek,* of wel *Oebilaä notoe affa ovi.*

HOOFDSTUK VII.

HET VOORNAAMWOORD.

54. *Het Persoonlijk Voornaamwoord.*

Ziehier een lijstje van de persoonlijke voornaamwoorden:

jaä, ik. *ita,* wij, met insluiting van aangespr. pers.

oa, g i j. *ami,* w i j, met uitsluiting van aangespr. pers.
ia, h i j, z i j, h e t. *mia,* g i j, g i j l i e d e n.
ira, z i j, z i j l i e d e n.

Bij dit lijstje eenige opmerkingen:

De tweede *a* van *jaä* vervalt voor een klinker, en men houdt dan over *ja,* gesloten door een hamza.

De *a* van *oa* hoort men zelden, en buiten het zuivere *ai*-dialect zelfs nooit. Hetzelfde geldt voor de *a* van *ia* en *mia.*

De *a* van *ira* hoort men meer, maar ze valt ook voor een klinker weg.

Over het wegvallen dier letters bij de vervoeging zie men aldaar, No. 95.

Wat het gebruik van het pers. vnw. betreft zij opgemerkt, dat het voor zaken niet gebruikt, maar eenvoudig weggelaten wordt, bijv. I s h e t h u i s a l k l a a r? N e e n, i k h e b h e t p a s g e d e k t, *rahan roak roak? Wahoel, bet i oefniri.*

55. De zoogenaamde onpersoonlijke voornaamwoorden blijven onvertaald, behalve in *na-fdodoeng,* h e t d o n d e r t, waarin men heeft het persoonlijk voorvoegsel van den derden persoon *na* in plaats van ons onpers. h e t. Voorbeelden:

Tomatta bokoe rnaä, e r z i j n e n k e l e m e n s c h e n.
Rahan isaa ndiri, e r s t a a t e e n h u i s.
Daöet, of wel *daöet nditi,* h e t r e g e n t.
Namteroe, of wel *daöet namteroe,* h e t h o u d t o p m e t r e g e n e n.
Dodoeng, h e t d o n d e r t.
Fitik, h e t b l i k s e m t.
Nait, of *nait nean,* of *nait nforoek,* h e t w a a i t.
Saksakkan, d e z e e i s w o e s t.

Zooals men ziet, gebruikt men soms een zelfst. nw. alleen, soms een zelfst. nw. met een werkwoord.

56. *Het Bezittelijk Voornaamw.*

Ningoe, ninoe, m i j n. *Dida,* o n s, met insl. van den aangespr. pers.
Moe, u w. *Mami,* o n s, met uitsl. v.d. aangespr. pers.
Ni, z i j n, h a a r. *Bir,* u w, meervoud.
Rir, h u n, h a a r.

De eindklinkers van *ningoe, ninoe, dida, mami* vallen gemakkelijk weg.

57. Men kan het bezitt. vnw. versterken om met nadruk te spreken, en daartoe voegt men het pers. vnw. er voor. Ziehier:

jaä ningoe, jaä ninoe, *ita dida.*
oa moe, *ami mami,* of wel *ammami.*
ia ni, *mia bir,* of wel *mibir.*
ira rir, of wel *irrir.*

Men hoort weinig van de *a'* van *ia ni*; ze wordt ook niet geheel weggelaten, doch eerder verzwakt tot een stomme *e*, of alleen de verbindingsletter *j* wordt gehoord, dus *ije ni*, of *ij ni*. *Ami mami* wordt meestal verkort tot *ammami*, *mia bir* tot *mibir*, en *ira rir* tot *irrir*.

58. Men kan om den nadruk nog meer op den bezitter te laten vallen dan reeds in den versterkten vorm het geval was, het persoonlijk voornaamw. duidelijk gescheiden van het bezitt. vnw. uitspreken. Deze scheiding heeft men vanzelf, als bij het pers. voornaamwoord nog een bepaling staat, zooals bijvoorbeeld: *Aksa jaä ning jaha*, m ij n e i g e n h o n d. In plaats van het pers. vnw. kan men ook een zelfst. nw. hebben, bijv. *kossikoöe ni nahin*, h e t m e s v a n d e n j o n g e n; *orang kaja oa moe faretta*, h e t b e s t u u r v a n u o r a n g k a j a.

59. In den versterkten vorm kan men het bezitt. vnw. ook zelfst. gebruiken, en het neemt dan soms ook den meervoudsvorm aan. Ook kan men enkele onversterkte vormen zelfstandig gebruiken, nml. *ningoe*, *ninoe*, *dida*, *mami*, *bir*, *rir*.

Enkelvoud.	Meervoud.
jaä ningoe, *ningoe*,	*jaä ningoer*, *ningoer*.
oa moe,	*oa moer*.
ia ni,	*ia nir*.
itadida, *dida*,	*itadidar*, *didar*.
ammami, *mami*,	*ammamir*, *mamir*.
mibir, *bir*,	*mibirr*, *birr*.
irrir, *rir*,	*irrirr*, *rirr*.

60. De plaats der bezitt. vnw. is vóór het zelfst. nw. Bijv.:
jaä ning vavoe, m ij n v a r k e n;
oa moe adat, u w g e d r a g;
ia ni sala, z ij n s c h u l d;
did'noehoe, o n s l a n d.

Dida, *mami*, *bir* en *rir* staan soms achter het zelfst. nw., *vai dida*, o n z e t a a l; *toean mami*, o n z e T o e a n.

61. We hebben verder nog een anderen vorm van het bezitt. voornaamwoord, dien we hier moeten bespreken, nml. een afkorting ervan, die gevoegd wordt achter het zelfst. nw., en dien we daarom bezitt. achtervoegsel zullen noemen. Het wordt niet achter onverschillig welk zelfst. nw. gebruikt, maar slechts achter eenige, wat we zullen noemen betrekkingaanduidende zelfstandige naamwoorden, of korter betrekkings-zelfst. naamw., afgekort betr. zelfst. nw. Welke die zijn, zullen we verder onder

No. 66 afzonderlijk behandelen. We zullen altijd spreken van bezitt. achtervoegsel, niettegenstaande voor enkele personen het volledige bezitt. vnw. gebruikt wordt. We geven hier een lijstje der achtervoegsels tegelijk met hun meervoud:
ng, ngr, m ij n;
m, mr, u w;
n, nr, z ij n, h a a r;
d, dida, dr, didar, o n s, met insl. van den aangespr. pers.;
m, mami, mr, mamir, o n s, met uitsl. van den aangespr. pers.;
b, bir, nr, birr, u w, meervoud;
r, rir, rr, rirr, h u n, h a a r.

62. Nemen we nu het woord *jama,* v a d e r, en behangen we het met de genoemde achtervoegsels. We krijgen dan:
jama-ng, m ij n v a d e r;
jama-m, u w v a d e r;
jama-n, z ij n v a d e r;
jama-d of *jama-dida,* o n z e v a d e r, met insl. van aangespr.;
jama-m of *jama-mami,* o n z e v a d e r, met uitsl. van aangespr.;
jama-b of *jama-bir,* u w v a d e r, de vader van ulieden;
jama-r, of *jama-rir,* h u n of h a a r v a d e r;
jama-ngr, m ij n v a d e r s, o o m s;
jama-mr, u w o o m s;
jama-nr, z ij n o o m s;
jama-dr, (jama-didar) o n z e o o m s, met insl. van aangespr.;
jama-mr, (jama-mamir) o n z e o o m s, met uitsl. v. aangespr.;
jama-br, (jama-birr) d e o o m s v a n u l i e d e n;
jama-rr, (jama-rirr) h u n of h a a r o o m s.

De vormen tusschen haakjes hebben we gegeven voor de volledigheid, maar ze zijn niet in gebruik.

63. Ook dezen vorm van het bezitt. vnw. kan men versterken door bijvoeging van het pers. vnw., dat komt te staan vóór het zelfst. nw., bijv. *jaä limang, jaä limangr,* m ij n h a n d, m ij n h a n d e n.

Evenzoo kan men het pers. vnw. vervangen door een zelfst. naamwoord, bijv. *tomatta vain,* d e s t e m e e n s m e n s c h e n; *manoet manirir,* d e v l e u g e l s d e r v o g e l s; *af'wattan earir,* d e p o o t e n d e r d i e r e n.

Ook kan men tegelijk het pers. vnw. en een zelfst. naamw. gebruiken, bijv. *orang kaja jaä vaing,* h e t b e v e l v a n m ij d e n o r a n g k a j a; *kossikoöe skola vairir,* d e s t e m m e n d e r s c h o o l k i n d e r e n; *Tnebar ita oeboedida,* d e v o o r o u d e r s v a n o n s T a-

nimbareezen; *Valada mia janabir,* de kinderen van u Hollanders.

64. We hebben als voorbeeld een woord genomen, dat uitging op *a,* maar er zijn ook woorden, die als betr. zelfst. nw. gebruikt worden en uitgaan op *i* of *oe* of een medeklinker. Ziehier een voorbeeld van ieder:

wari, jongere broer;	*oeboe,* grootouder;	*soemar,* mond.
waring,	*oeboeng,*	*soemarang.*
warim,	*oeboem,*	*soemaram.*
warin,	*oeboen,*	*soemaran.*
warid, waridida,	*oeboed, oeboedida,*	*soemarad, soemaradida.*
warim, warimami,	*oeboem, oeboemami,*	*soemaram, soemaramami.*
warib, waribir,	*oeboeb, oeboebir,*	*soemarab, soemarabir.*
warir, waririr,	*oeboer, oeboerir,*	*soemarar, soemararir.*

65. Uit het bovenstaande ziet men, dat woorden, die op een medeklinker uitgaan, behandeld worden, alsof ze op een *a* uitgingen, welke *a* dan staat achter den uitgangsklinker. Ze klinkt soms duidelijk, zooals bijv. in den eersten pers. enkelvoud *soemarang,* maar soms zeer onduidelijk, zooals in den derden persoon meerv. *soemararir.* We schrijven altijd *a,* omdat er geen vaste grens is tusschen duidelijk en onduidelijk; in vele gevallen echter hoort men geen *a,* maar een neutralen klinker, als men het zoo noemen mag. Zoo bijv. *oengar,* hoorn; in *karbaa oengaran,* een karbouwehoorn, spreekt men de *a* zeker niet duidelijk uit, evenals in *lihiran,* de overkant, maar blijft er niet veel meer van over dan een stomme *e.*

Over de woorden met een eindmedeklinker valt nog op te merken, wat we reeds bij de Spelling, No. 13, gezegd hebben, dat de klemtoon, ook bij achtervoeging van het bezittelijk achterv. op zijn oorspronkelijke plaats blijft. Alleen in het meervoud met vnw. krijgt men een dubbelen klemtoon, nml. de sterkste op *dida, ami bir* en *rir,* en een minder sterke op de oorspronkelijke plaats, wat trouwens bij de woorden die uitgaan op *a, i* of *oe* ook het geval is.

66. Na de vormen van het bezitt. achtervoegsel alle behandeld te hebben, moeten we nu nog aangeven, bij welke zelfst. nw. dat achtervoegsel kan gebruikt worden. We hebben reeds boven terloops aangemerkt, dat ze alleen kunnen gebruikt worden bij zelfst. nw., die uit den aard der zaak een betrekking aanduiden, en wel een familie-, onderdeel-, eigenschap-, of andere betrekking, welke in de meeste talen door den tweeden naamvalsvorm wordt weergegeven. Men lette er echter op, dat het niet bij alle zelfst. nw. kan gebruikt worden óf liever in gebruik is, en men zal daarover altijd het woordenboek moeten raadplegen.

67. Van de meeste dier betr. zelfst. nw. komt de onpersoonlijke vorm in de taal niet anders meer voor dan in samenstellingen, en in geijkte termen.

Als gevolg van dat niet in gebruik zijn van de onpersoonlijke vormen, zal men bij het vertalen uit een Europeesche taal dikwijls zijn toevlucht moeten nemen tot omschrijvingen. Elke vorm behalve de onpersoonlijke vorm is te veel, als men in het algemeen wil spreken over vaders, broeders, zusters, handen enz. Ziehier een paar voorbeelden van zinnen, die niet letterlijk in het Fordaatsch kunnen vertaald worden.

Onder broers klaagt men elkaar niet aan, kan men niet vertalen door *aän warin wol rsimengadoe ira*, wat zou beteekenen zijn broers klagen elkaar niet aan, maar *tomat'isaa wol nmengadoe aän ta warin*, niemand klaagt zijn broers aan, of wel *it'wol tmengadoe aäd warid*, wij klagen onze broers niet aan.

Vaders en moeders, zorgt voor uwe kinderen. Men vertaalt niet *renar jamarir, miflahar janabir,* wat zou beteekenen hun vader en moeder, zorgt voor uwe kinderen, maar *janabir, mjot'miflahar ira,* als gij kinderen hebt, zorgt dan goed voor hen, of wel *sorani veri, mjot'miflahar janabir*, christenen, zorgt goed voor uwe kinderen.

God zorgt voor ons als een Goede Vader. Men zegge niet: *Oebilaä naflahar ita wean Jaman lolin isaa,* wat zou beteekenen God zorgt voor ons als een van zijn goede ooms, maar *Oebilaä naflahar ita wean tomat'lolin isaa naflahar janænr,* God zorgt voor ons als een goed man voor zijn kinderen zorgt.

Eerst spreek ik over de plichten van de ouders tegenover hunne kinderen, en op de tweede plaats spreek ik over de plichten van kinderen tegenover hunne ouders. We hebben hier een zin, waarvan bijna geen enkel deel letterlijk in deze taal kan vertaald worden. Een proeve: *Lalaän vekka oefaljawang ne Oebilaä nfallak ma dawan mia mjotoe wen inbaa janabir, bet i vekka oefaljawang vali ne Oebilaä nfallak ma kossikoöe rotoe wen inbaa renar jamarir,* eerst zal ik u verklaren hoe God zegt dat gij volwassenen uwe kinderen moet behandelen, daarna zal ik uitleggen, hoe God zegt dat de kinderen hunne ouders moeten behandelen.

68. Iets waarop men ook moet letten is dit: men zie goed, welk woord den bezitter aanduidt, waarmede het zelfst. nw. natuurlijke betrekking heeft, en laat daarmede het achtervoegsel overeenkomen. Meñ zegge bijv. niet: *jaä jamang oerang,* om te vertalen mijn vaders zuster, maar *jaä jamang oeram*. *Limang tanan*, en niet *limang tanang*, of *tanang*, om te vertalen: mijn vinger, want *tana* is een woord dat vinger beteekent, maar als lid van de hand, of teen als lid van den voet. Zoo ook mijn

tak. Men redeneere niet: *sana* is een betrekkings-zelfst. naamw., de bezitter staat in den eersten persoon, dus neem ik het achtervoegsel van den eersten persoon en krijg *jaä sanang*, mijn tak. Men vertale *jaä ning aa sanan*, lett. mijn boomtak.

69. We zullen nu achtereenvolgens eenige soorten van betrekkings-zelfst. nw. de revue laten passeeren, zonder volledig te willen zijn.

Op de eerste plaats enkele, die familiebetrekkingen aanduiden.

jama, vader;
rema, moeder;
jana, kind;
aä, oudere soedara van hetzelfde geslacht;
wari, jongere soedara van hetzelfde geslacht;
oera, soedara van het tegenovergestelde geslacht;
memi, oom, schoonvader;
ava, tante, schoonmoeder;
awa, echtgenoot (e);
ifar, schoonbroeder;
oeboe, grootouder, kleinkind;
noesi, overgrootouder, achterkleinkind;
vara, voorouder of afstammeling in den vierden graad;
reboe, voorouder of afstammeling in den vijfden graad;
doea, machthebber volgens het matriarchale recht.

70. Eenige zelfst. nw. die een betrekking aanduiden in het menschelijk of dierlijk lichaam.

tena, lichaam,	*aroe*, oor,	*ihi*, vleesch,
voea, hart,	*vava*, mond,	*kii*, schub,
vai, stem,	*mata*, oog,	*bera*, speeksel,
lima, hand,	*waha*, aangezicht,	*ngraä*, ziel,
evoe, buik,	*avara*, schouder,	*rala*, binnenste,
niroe, neus,	*jata*, lever,	*mina*, vet,
ear, tong,	*mani*, vleugel,	*oeloe*, hoofd,
ea, voet,	*roehoe*, rib,	*twala*, middel,
rea, voorhoofd,	*voeloe*, huidhaar,	*teta*, rug,
nela, zijde,	*rati*, zweet,	*boeboer*, borst,
soemar, mond,	*oeli*, huid,	*loeri*, been, bot,
kikoer, staart,	*lara*, bloed,	*oengar*, hoorn,
nifa, tand,	*demi*, kakebeen,	*botoe*, halswervel.

71. Eenige betr. zelfst. nw., die een onderdeelsbetrekking aanduiden van planten en boomen.

kaa, stam,	*waär*, wortel,	*sana*, tak.
roa, blad,	*oeli*, schors,	*mina*, het harde van hout.
vatoel, pit,	*ima*, doorn,	*voea*, vrucht.

72. Eenige betr. zelfst. nw., die een betrekking van onderdeel aanduiden in levenlooze zaken:

beboe, ledige schil, *snibi*, stop, *etal*, stuk.
moemoe, kruimel, *rovoe*, scherf, *ida*, scherf.

73. Eenige betr. zelfst. nw., die een plaatsbetrekking aanduiden.

waa, plaats, *roesoe*, rand, *toetoel*, uiteinde.
tavoe, beginpunt, *vava*, het onderzijnde, *ratta*, het bovenzijnde.
nela, zijde, *lihir*, zijde, helft, *ngoran*, voorzijde.
soesoe, hoek, *nera*, punt, *moerin*, achterzijde.

74. Eenige betr. zelfst. nw., die een eigenschapsbetrekking aanduiden.

vana, licht, *ngoa*, geluid, *fella*, gedaante,
voa, reuk, geur, *lara*, smaak, *kedda*, weinig,
taa, hoeveelheid, *fjawa*, waarde, *veli*, koopprijs,
tnai, geneeskracht, *rahi*, overige, *lawa*, lengte,
reba, kracht, *ratta*, hoogte, *nglavar*, breedte,
ngloear, wijdte, *nana*, tijdsduur, *roa*, afstand.

75. Eenige betr. zelfst. nw., die een andere betrekking aanduiden.

mola, schaduw, spiegelbeeld, *veli*, bruidschat,
nara, naam, *eri*, bijzijn, tegenwoordigheid,
waloe, afbeelding, *oetoe*, geluk, voordeel,
fani, gloed, *onga*, vlam,
loeta, vuurkool, *vara*, vuurkool,
koesa, roet, *tlana*, scheede.

76. In dit nummer geven we enkele betrekkings-zelfst. naamw. zooals ze of wel alleenstaande, of wel in samenstellingen, in werkwoordsvormen, in afleidingen, in geijkte termen of uitdrukkingen in den onpersoonlijken vorm voorkomen.

soemar-siit, hazelip, vgl. *soemar-an*, mond, lip.
soemar kokat, klein mondje, vgl. „ „ „
mat'jaat, oogvliesontsteking, vgl. *mata-n*, oog.
mat'bola, blinde, „ „ „
mat'kiboe, blinde met gesloten oogen. „ „
vaha, vloeistof, vgl. *vaha-n*, sap van iets.
lara roak, het bloedt al, vgl. *lara-n*, bloed.
fel'boeas, mooi, vgl. *fella-n*, gedaante.
vat'doea, een vrouw, die door de matriarchale machthebbers als echtgenoote wordt gegeven, vgl. *doea-n*, machthebber.

nvara, op de schouders dragen, vgl. *avara-n*, schouder.
nfanara, naam geven, vgl. *nara-n*, naam.
waha nglavar, breed van gelaat, vgl. *waha-n*, gelaat.
ral'norang, toegeeflijk, vgl. *rala-n*, binnenste.
lim'sa, met één hand, vgl. *lima-n*, hand.
lim'voeoet, iemand zonder vingers, vgl. *lima-n*, hand.
ilima, vijf, vgl. *lima-n*, hand.
lim'roea, met twee handen, vgl. *lima-n*, hand.
kedda soeï, heel weinig, vgl. *kedda-n*, weinig.
kar'wenan, oor-vocht, vgl. *aroe-n*, oor.
kar'braat, gekarteld oor, vgl. *aroe-n*, oor.
av'Awear, *av'Timoer*, als aanspreking van een schoonmoeder, die te Awear, of op Timoer woont, vgl. *ava-n*, schoonmoeder.
raroa, ver, vgl. *roa-n*, afstand.
ngoeng'ralan, een handvol, vgl. *ngoengoe-n*, vuist.
vai, taal, vgl. *vai-n* stem.
tata-ea, slof, sandaal, vgl. *ea-n*, voet.
Oeboe, of *Oebilaä*, het Opperwezen, vgl. *oeboe-n*, voorouder.
nfamola, in het licht staan, vgl. *mola-n*, schaduw.
kakeat rela, band om den hals, vgl. *rela-n*, hals.
nonga, vlammen, vgl. *onga-n*, vlam.
oel'nitoe, bovenhuid, vgl. *oeli-n*, huid.
ntaä moeri, achterom zien, vgl. *moeri-n*, de achterzijde.

77. *Het Wederkeerend Voornaamw.*

Eigenlijke wederkeerende voornaamwoorden, zooals ons zich vergissen enz., heeft men in het Fordaatsch niet, behalve misschien *newal ia*, terugkeeren.

Gewone overgankelijke werkwoorden, die wederkeerend gebruikt worden, maakt men wederkeerend door het onderwerp te herhalen door middel van een persoonlijk voornaamw. als voorwerp. Soms voegt men er het woordje *aksa* bij, dat zelf beteekent. Het wordt vóór het pers. vnw. geplaatst. Ik sla mij zelf, *oevavval jaä*, of wel *oevavval aksa jaä*. Altijd echter kan men dat *aksa* niet gebruiken; zoo hoort men bijv. nooit *oeliroe aksa jaä*, maar alleen *oeliroe jaä*, ik baad.

Men kan *aksa* ook vervangen door *ewal*, een stam die terugkeeren beteekent; bijv. *ia nfeddan ewal ia*, hij begaat zelfmoord.

Aksa en *ewal* kan men ook gebruiken, wanneer wij in het Holl. een bezitt. vnw. met eigen gebruiken, bijv. mijn eigen huis, *aksa jaä ning rahan*, of wel *jaä ning rahan ewal*.

78. *Het Wederkeerig Voornaamw.*

Het wederkeerig voornaamwoord wordt omschreven door de vervoeging van een werkwoord van den afgeleiden stam met *si* als modaal voorvoegsel, bijv. *rsivavval ira,* men slaat elkaar. Zie daarover het werkwoord No. 117.

Een andere manier om de wederkeerigheid uit te drukken is deze vorm: de een slaat den ander, *isaa nvavval isaa.*

79. *Het Aanwijzend Voornaamwoord.*

Eigenlijke aanwijzende voornaamwoorden heeft men niet. Men vervangt ze door tijd- en plaatsaanduidende woorden, die dan bijvoegelijk gebruikt worden. Vergelijk het Duitsch der hiesige, der dortige, der herige, en het Holl. de gindsche, de hedendaagsche enz.
I, of *ini,* deze.
injai, of *eri,* of *ineri,* die.
veli, of *inveli,* gindsche.

I en *ini* en *injai* kunnen ook voor tijd gebruikt worden, de overige niet. *Tomat'i, tomat'ini, tomat'injai, tomat'eri, tomat'ineri, tomatta veli, tomat'inveli. Voelan ini, voelan injai.*

Men kan deze woorden ook zelfstandig gebruiken, behalve *eri* en *veli.* Als zelfst. aanwijzend voornaamw. gebruikt men voor het meervoud ook wel *ovi,* die daar. *Ovi rafwaak,* die daar riepen.

80. *Dezelfde* wordt weergegeven door omschrijving, met behulp van de woorden *aöek* en *wattan,* die beide slechts beteekenen, of ook met behulp van het woord *vali,* met de beteekenis van ook. Deze man heeft den orang kaja vermoord, maar wie heeft hem den kop afgehakt? Dezelfde. *Tomat'ini nfeddan orang kaja, naäk ma ikii nvangal oeloen? Ia aöek,* of *ia wattan,* of *ia vali.*

81. *Vragende Voornaamwoorden.*

De vragende voornaamwoorden zijn:
1. *Ikii,* wie, enkelvoud, en *abovi,* wie, welken, meervoud, voor personen, zoowel zelfstandig als bijvoegelijk gebruikt.
Wie is daar, *ikii injai?* Wie zijn daar, *abov'eri?* Wie heeft dat huis gebouwd, *ikii notoe rahan injai?* Wie hebben het weer afgebroken, *abovi raär ewal?* Welke man, *tomat'ikii?* Welke vrouwen, *vat'abovi?*
2. *Abaa* en *abovi,* met dezelfde beteekenis voor personen en voor zaken, het eene voor het enkelvoud, en het tweede voor het meervoud. *Abaa* wordt niet zelfst. gebruikt. *Tomat'abaa,* welke mensch? *Rahan abaa,*

welk huis? *Tomat'abovi,* welke menschen? *Rahan abovi,* welke huizen? *Abovi rfallak,* wie zeggen het?

3. *Akaa* en *akovi. Akaa* voor zaken en zelfstandig gebruikt beteekent wat, bijv. wat zegt gij, *oa fwallak akaa?* Bijvoegelijk wordt het voor het enkelvoud gebruikt, voor personen en zaken, en beteekent dan wat voor, bijv. *ineri tomat'akaa,* wat voor een mensch is dat? *oa fwaha rahan akaa,* wat voor een huis hebt gij gekocht? *Akovi* wordt bijvoegelijk voor personen en zaken gebruikt en beteekent wat voor, wat voor soort, bijv. *tomat'akovi,* wat voor menschen? *raham akovi,* wat voor een soort huizen.

Akaa zelfstandig gebruikt komt veel voor, maar in de plaats ervan zegt men ook veel *af'akaa?*

Gelijk in alle Indonesische talen heeft men ook hier de eigenaardigheid, dat men niet vraagt: welke is uw naam, maar wie is uw naam, *oa naram ikii?* Wel echter kan men ook vragen: hoe is uw naam, *oa naram wen inbaa?*

82. *Betrekkelijke Voornaamwoorden.*

Eigenlijke betr. voornw. heeft men niet. Het woordje *ma* is het alleen schijnbaar; in werkelijkheid is het volgens onze meening slechts een voegwoord, dat dient om twee zinnen te verbinden, en tegelijk den bijzin in betrekking te brengen met wat in het Holl. het antecedent van het betr. voornw. zou zijn. Het wordt alleen bij enkelvoudige antecedenten gebruikt. Ziehier eenige voorbeelden, waaruit tegelijkertijd blijkt, dat het even goed weggelaten kan worden:

Beta oengrihi ovoen tomatta ma inravin nmaa vali, of wel, *beta oengrihi ovoen tomatta inravin nmaa vali,* zoo juist sprak ik met den man die gisteren ook hier was.

Oefallak tomatta ma ni rahan naä ahoe nelan, of wel *oefallak tomatta ni rahan ndiri ahoe nelan,* ik spreek over den man, wiens huis aan den rand van den kampong staat.

Mjera tomatta ma inlangin oealla koesi ver ia, of wel *mjera tomatta inlangin oealla koesi ver ia,* roept den man, wien ik straks den sleutel gegeven heb.

Ia nfataha tomatta ma oa fwangala ia, of wel *ia nfataha tomatta oa fwangala ia,* hij verbindt den man, dien gij gewond hebt.

Met opzet gaf ik voorbeelden, waarin het betr. vnw. in het Holl. als onderwerp, als genitief, als direct en als indirect voorwerp gebruikt is. In die voorbeelden voelt men genoeg, dat men hier niet te doen heeft met een echt betr. voornaamwoord.

83. In het meervoud gebruikt men *ma* niet, maar neemt het woordje *ovi,* dat tegelijk een determinatief voornaamwoord is, en dus een

vertaling voor ons Holl. a l w i e, ,d e g e n e n d i e, enz. Het wordt voor personen en zaken gebruikt. Ziehier eenige voorbeelden: op de eerste plaats de bovengegeven voorbeelden voor *ma*, maar in het meervoud gezet.

1. *Ja oengrihi ovoen tomatta ovi inravin rmaa vali.*
2. *Ja oefallak tomatta ovi rir rahan rnaä ahoe nelan.*
3. *Mjera tomatta ovi inlangin ocalla koesi ver ira.*
4. *Ia nfataha tomatta ovi oa fwangala ira.*

Verder eenige voorbeelden, waarin *ovi* meer voorkomt als determinatief voornaamwoord:

1. *Oesük ovi rmaa,* i k z i e n a a r d e g e n e n d i e k o m e n.
2. *Oesaä ovi oefallak ven ira,* i k w a c h t o p d e g e n e n a a n w i e i k h e t g e z e g d h e b.
3. *Oedava ovi rir manoet bokoc,* i k z o e k d e g e n e n d i e k i p p e n h e b b e n.
4. *Wol oelisang ovi oeera ira,* i k h e b n i e t u i t v e r k o r e n a l w i e i k g e r o e p e n h e b.
5. *Oebilaä notoe affa ovi,* G o d h e e f t a l l e s g e s c h a p e n.
6. *Itabrian affa ovi Oebilaä notoe,* w ij b e w o n d e r e n a l l e s w a t G o d g e s c h a p e n h e e f t.
7. *Tomatta ovi rsoeta rtalli Adam,* a l l e m e n s c h e n d i e v a n A d a m a f s t a m m e n; kan ook beteekenen: a l l e m e n s c h e n s t a m m e n a f v a n A d a m.
8. *Ovi rot'lolin rtii sorga, ovi rot'sian rtii naraka,* a l w i e g o e d d o e t g a a t n a a r d e n h e m e l, a l w i e k w a a d d o e t g a a t n a a r de h e l.
9. *Lolin ovi rtii sorga, sian ovi rtii naraka,* a l l e g o e d e n g a a n n a a r d e n h e m e l, a l l e k w a d e n g a a n n a a r d e h e l; het kan echter ook beteekenen: g e l u k k i g d e g e n e n d i e n a a r d e n h e m e l, e n o n g e l u k k i g d e g e n e n d i e n a a r d e h e l g a a n.
10. *Ovi lolin vekka rtii sorga, ovi sian vekka rtii naraka,* a l w i e g o e d z ij n g a a n n a a r d e n h e m e l, a l w i e s l e c h t z ij n g a a n n a a r d e h e l.
11. *Abovi rtii sorga, abovi rtii naraka?* w i e g a a n n a a r d e n h e m e l, w i e g a a n n a a r d e h e l?
12. *Oa mera akovi,* w a t v o o r d i n g e n v r a a g t g ij?

In de voorbeelden 5, 7, en 9 komt zeer duidelijk uit, dat *ovi* dezelfde beteekenis heeft als het eerste lid van ons a l w i e, of a l l e n d i e. In 12 en 11 ziet men *ovi* verbonden met de vraagwoorden *abaa* en *akaa*, en men zou letterlijk kunnen vertalen: w e l k e a l l e, w e l k e a l l e m a a l ? In de overige voorbeelden heeft men telkens twee zinnen, die zonder verbindingswoord naast elkaar gezet worden. Bijv. in 10. A l w i e g o e d z ij n g a a n n a a r d e n h e m e l. Men zou den zin zóó kunnen

draaien: *rtii sorga ovi lolin,* gaan naar den hemel, degenen (die) goed zijn.

84. Men kan ons alwie ook nog vertalen door: *isaa wol norang Oebilaä ni faretta, vekka wol ntii sorga,* één (die) Gods geboden niet opvolgt, zal niet naar den hemel gaan. Verder kan men ook nog zeggen *ikii,* voor zaken *akaa,* of wel *ikii ta ikii, akaa ta akaa. Ikii wol norang,* of *ikii ta ikii wol norang Oebilaä ni faretta, vekka wol ntii sorga.*

Het Onbepaalde Voornaamwoord.

85. Het onbepaalde voornaamwoord men heeft geen paralel in het Fordaatsch. Men neemt er voor het zelfst. nw. *noehoe,* beteekenend streek, land, volk. Het wordt veel gebruikt in den zin van ons Holl. men. Wordt altijd gevolgd door den meervoudsvorm van het werkwoord. Voorbeelden: *noehoe rfallak,* men zegt; *noehoe rmaa rir tinemoen lahir,* men is voltallig opgekomen. In dezelfde beteekenis kan men zeggen: *noehoe rivoen,* bijv. *noehoe rivoen rfallak,* men zegt.

Verder kan men evengoed een derden-persoon- meervoudsvorm van het werkwoord nemen. Eenige voorbeelden: *rfallak,* men zegt; *rafivar tii-maa wattan,* men bepraat het overal; *rfabori ia,* men beticht hem van stelen; *rafat moenoek roak lirir,* men is al klaar met balken kappen.

Wanneer men onder *men* ook zich zelf verstaat, kan men ook den *ita*-vorm van het werkwoord gebruiken, bijv. *ita tnaä lamiti vavan wean mangoen it'wattan,* men is op aarde a.h.w. maar vreemdeling.

86. *Iemand* wordt weergegeven door het onbepaalde telwoord, met of zonder een zelfst. nw. bij zich. *Amrea isaa,* of wel *amrea tomat'isaa,* wij hebben iemand gezien; *isaa nmaa ma ntoeb'ini,* of wel *tomat'isaa nmaa ma ntoeb'ini,* iemand kwam hier slapen.

Niemand wordt weergegeven door geen mensch, met den meervoudsvorm van het werkwoord: *wol tomatta;* er was niemand thuis, *wol tomatta rnaä rahan.* Ook kan men wel zeggen: *wol isaa,* maar dan staat het werkwoord in het enkelvoud, *wol isaa naä rahan.* Soms kan men ook zeggen *isaa wol,* bijv. niemand had den moed hem tegen te spreken, *isaa wol nabrabhi ma nngarahi ia;* niemand is zoo gekom......, *isaa wol nfoar ma......;*

Iets. Wordt ook omschreven en wel door: een ding, *af'isaa.* Geef hem iets te eten, *mal'af'isaa ma naän.* De omschrijving van ons niets is *wol af'isaa,* bijv. hij zegt niets, *wol nfallak af'isaa.*

87. Ieder, elk. Wordt weergegeven door *lokat.* Dit staat vóór het bepaalde woord, en is dus, zou men zeggen, een uitzondering in de taal. Het

is echter slechts een schijnbare uitzondering. *Wij* denken ons **ieder** als bepaling van **mensch**. De Fordater denkt zich **mensch** als bepaling van **ieder**, wat óók redelijk is. **Ieder** is nml. een onbepaald begrip, en door de bepaling **mensch** wordt pas duidelijk, waarover men het heeft.

Achter *lokat* staat het werkwoord in het meervoud. Bijv. *lokat kossikoöe rbatja keddan,* **ieder kind leest een beetje**; *lokat kossikoöe rir batoe toelis isaa,* **ieder kind heeft één lei**; *malla sean isaa ven lokat ira,* **geef ieder van hen een cent**; *ia nraning lokat ita,* **hij prees ieder van ons**. In de eerste drie voorbeelden kan men in plaats van *keddan, isaa* zeggen *kadkeddan, sasaan,* zie No. 45 en 50.

Men kan ook nog omschrijven door te zeggen **de eene en de ander**, bijv. *isaa ia ni, isaa ia ni,* of wel *isaa ia ni isaa, isaa ia ni isaa,* **ieder heeft er één**: *aa injai sanan isaa voean isaa,* **die boom heeft aan ieder en tak een vrucht**.

88. **Ander**. Als ons onbepaalde voornaamw. **ander** alleen een verschil van individuatie aangeeft, gebruikt men het telwoord *isaa,* in het meervoud *bokoe*. Zie ook No. 15 en 40. Bijv. *malla nahin isaa,* **geef een ander mes**; *ammam soeka goeroe bokoe,* **wij willen andere goeroe's**.

Als ons **ander** beteekent **vreemd**, heeft men een bijv. naamw. nml. *liak*. Vaak is echter niet uit te maken, of men een tel- of een bijv. nw. moet gebruiken. Zoo kan men bijv. ons Holl. **steel de zaken van anderen niet** vertalen door *dekka bwori tomat'liak rir affar,* en ook door *dekka bwori bokoe rir affar.*

Als ons woord **ander** **andersoortig** beteekent, moet men nog op andere wijze omschrijven, bijv. als men het bovenstaande voorbeeld neemt: **wij willen andere goeroe's**, en daarmede bedoelt **een ander soort goeroe's**, dan kan men niet volstaan met het telwoord of het genoemde bijv. naamw., maar zegt men bijv.: *ammam soeka goeroe bokoe ma rir adat wol wean goeroe ini rir adat,* of wel *ammam soeka goeroe bokoe ma wol verar goeroe ini.*

Een andere omschrijving voor **anderen** is *noehoe,* zie ook No. 85. **Neem de zaken van anderen niet**, wordt heel vaak vertaald door: *dekka malla noehoe rir affar;* ook kan men zeggen: *noehoe liak rir affar.*

HOOFDSTUK VIII.

---

89. **HET WERKWOORD.**

Als men als definitie van een werkwoord aanneemt: woorden die vervoegd kunnen worden, dan heeft men in het Fordaatsch werkwoorden, want hoewel tijd en wijze niet door vervoeging worden uitgedrukt, persoon en getal worden er wel door weergegeven. Men zegt wel eens, dat

in dit soort talen de werkwoorden eerder een toestand uitdrukken dan een handeling; dat is echter niet waar. Die werkwoorden welker stam een handeling uitdrukt, geven onvermijdelijk een handeling, die welker stam een toestand uitdrukt, geven onvermijdelijk een toestand aan.

We zullen in dit Hoofdstuk op de eerste plaats behandelen de vervoeging. Daarna zullen we in een andere paragraaf aangeven, hoe de verschillende voorstellingswijzen, in andere talen vaak door vervoeging weergegeven, in deze taal worden aangeduid. Als titel zullen we boven die paragraaf eenvoudig zetten: de voorstellingswijzen, hoewel dat eigenlijk minder juist is, daar geen vervoegingsvormen voor de voorstellingswijzen bestaan. Ook zullen we in die paragraaf, om ze ergens te behandelen, verschillende eigenaardigheden bespreken, die er strikt genomen niet in thuis hooren. Verder geven we nog een paragraaf over voltooidheid en onvoltooidheid, dus over de actiones, en één over de Tijden. Der genera behoeven we geen aparte paragraaf te wijden, daar geen passiefvormen bestaan, en men altijd in het actief spreekt. Ten slotte nog een paragraaf over hulpwerkwoorden, en één over koppelwerkwoorden.

We hebben dus in dit Hoofdstuk zes paragrafen:

1. De Vervoeging.
2. De Voorstellingswijzen.
3. Voltooidheid en onvoltooidheid.
4. De Tijden.
5. Hulpwerkwoorden.
6. Koppelwerkwoorden.

90. *1. De Vervoeging.*

Persoon en getal worden uitgedrukt door vervoeging, en die vervoeging bestaat in het plaatsen van overblijfselen van persoonlijke of bezittelijke voornaamwoorden of van het pers. vnw. zelf vóór den stam van het werkwoord. Die overblijfselen der voornaamwoorden zullen we noemen persoonlijke-voornaamwoords-voorvoegsels, of eenvoudiger persoonlijke voorvoegsels, afgekort pers. voorv., zooals men ook spreekt van persoonlijke voornw.

91. In dit nummer geven we een lijstje van de persoonlijke voorvoegsels, met de voornaamwoorden waarvan ze afgeleid zijn:

1ste pers. enk.	*oe,*	van het pers. vnw. *jakoe, akoe, jaw,* zooals het alleen nog bestaat in verwante talen,
2de pers. enk.	*moe,*	van het bezitt. vnw. *moe,*
3de pers. enk.	*n,*	van het bezitt. vnw. *ni,*
1ste pers. mv. met insl. van aangesprokene,	*t,*	van het pers. vnw. *ita,*

1ste pers. mv. met uitsl. v. aangesprokene,	*m*,	van het pers. vnw. *ami*,
2de pers. mv.	*mi*,	van het pers. vnw. *mia*,
3de pers. mv.	*r*,	van het pers. vnw. *ira*.

92. Men lette er op, dat we in *moe* en in *mi* te doen hebben met niet volwaardige of halve klinkers. Begint de werkwoordstam met een medeklinker, dan verspringen zij naar den stam, en komen achter den beginmedeklinker te staan; we schrijven ze *w* en *j*. Begint de stam met een klinker, dan schrijven we ook *w* en *j*, daar ze ook dan niet meer waarde hebben. Ze vervallen een enkelen keer, nml. als ze in den samenhang bijna niet uit te spreken zijn.

93. Hier geven we een voorbeeld van vervoeging; op de eerste plaats een stam, die begint met een medeklinker, nml. *dava*, z o e k e n. Op de tweede plaats een stam, die begint met een klinker, nml. *aran*, b e r e i k e n:

oedava,	i k z o e k,
mdwava,	g ij z o e k t (enkelvoud),
ndava,	h ij z o e k t, z ij z o e k t,
tdava,	w ij z o e k e n (met insl. van den aangesprokene),
mdava,	w ij z o e k e n (met uitsl. van den aangesprokene),
mdjava,	g ij z o e k t (meervoud),
rdava,	z ij z o e k e n,
oearan of *aran*,	i k b e r e i k,
mwaran,	g ij b e r e i k t (enkelvoud),
naran,	h ij b e r e i k t, zij bereikt,
taran,	w ij b e r e i k e n (met insl. van den aangesprokene),
maran,	w ij b e r e i k e n (met uitsl. van den aangesprokene),
mjaran,	g ij b e r e i k t (meervoud),
raran,	z ij b e r e i k e n.

94. Zooals men in het voorbeeld ziet, kan bij stammen, die met een klinker beginnen, het pers. voorv. van den eersten pers. enkelvoud worden weggelaten, zoodat men niets anders overhoudt dan den stam.

Verder zij hier opgemerkt, dat de pers. voorv., die slechts uit één medeklinker bestaan, met een voorslag worden uitgesproken, juist zooals wij in het Holl. de *t* aanspreken van de afkapping 't. De *t* in den vorm *talak* van den stam *alak*, spreke men uit als in het Holl. 't a l g e m e e n, en niet als in het Holl. woord t a l k. Zoo spreke men den vorm *traning* van den stam *raning* niet uit als in ons t r a m, maar als in ons 't r a a m.

We deden misschien goed, dit in de schrijfwijze aan te geven, maar ter wille van den eenvoud hebben we er van afgezien.

95. Voor die personen, welke een restant van het nog bestaande persoonlijk voornaamwoord, zie No. 91, tot voorvoegsel hebben, kan men ook in plaats van het voorvoegsel eenvoudig het pers. vnw. voor den stam zetten, met weglating van den eindklinker. In het lijstje van No. 91 zien we, dat alleen *t* en *m* van den eersten pers. mv. en *r* van den derden pers. mv. zulke restanten zijn, zoodat we van de pers. voornaamw. alleen *ita, ami* en *ira* voor de werkwoordstammen kunnen plaatsen, met weglating van de eindklinkers, zoodat we overhouden: *it, am, ir.*

Aldus heeft men van de bovengegeven stammen de volgende dubbele vormen:

tdava en *itdava,*	w ij z o e k e n,	*taran* en *itaran,*	w ij b e r e i k e n;
mdava en *amdava,*	w ij z o e k e n,	*maran* en *amaran,*	w ij b e r e i k e n,
rdava en *irdava,*	z ij z o e k e n,	*raran* en *iraran,*	z ij b e r e i k e n.

96. Nu heeft men werkwoordstammen, die vervoegd worden niet met het pers. voorv. zonder meer, doch met een verlenging daarvan, zoodat men twee soorten vervoeging krijgt, de eerste met het onverlengd pers. voorv., de tweede met het verlengd pers. voorv. (Hetzelfde geldt voor de persoonlijke voornaamw. *it, am, ir,* die we in het vorige nummer bespraken). Die verlenging bestaat in een eigen klinker voor iederen persoon enkel- en meervoud. Voor den eersten pers. enkelvoud geeft dat geen verschil, daar die als onverlengd voorvoegsel den klinker *oe* heeft, welke ook als verlengd voorvoegsel gebruikt wordt. Voor den tweeden pers. enkel- en meervoud bestaat de verlenging hierin, dat de halfklinkers *oe* en *i* volwaardige klinkers worden, die niet kunnen vervallen of verspringen. De overige verlengklinkers zie men in het volgende lijstje:

Pers. voorvoegsel van den	onverlengd:	verlengd:
1sten pers. enk.	*oe,*	*oe,*
2den pers. enk.	*moe,* (halfkl.),	*moe,* (volw. kl.),
3den pers. enk.	*n,*	*na,*
1sten pers. mv. insl.	*t,*	*ta,*
1sten pers. mv. uitsl.	*m,*	*ma,*
2den pers. mv.	*mi,* (halfkl.),	*mi,* (volw. kl.),
3den pers. mv.	*r,*	*ra.*

Het verlengde pers. voorv. heeft geen voorslag.

In geval men in plaats van het pers. voorv. het pers. voornaamw. gebruikt, heeft men dezelfde verlenging, nml. *ita, ama, ira.*

97. Hier geven we een voorbeeld van vervoeging met behulp van het verlengde voorvoegsel: eerst een stam, die begint met een medeklinker, nml. *valik*, met het hoofd omlaag naar beneden vallen, en dan één, die begint met een medeklinker, nml. *ori*, door het getij heen en weer geschommeld worden:

oevalik,	*oeori,*
moevalik,	*moeori,*
navalik,	*naori,*
tavalik,	*taori,*
mavalik,	*maori,*
mivalik,	*miori,*
ravalik,	*raori.*

98. In dit nummer zullen we alle soorten van vervoeging bij elkaar zetten, en nog eens twee werkwoordstammen, één met een klinker, en een ander met een medeklinker beginnend, vervoegen, eerst met het onverl. en met het verl. voorv., en daarna met het onverl. en met het verl. voornw., tenminste voor die personen, waarvoor een pers. vnw. in de vervoeging kan gebruikt worden:

onverlengd voorvoegsel.	verlengd voorvoegsel.	onverlengd voornaamw.	verlengd voornaamw.
oealak,	*oealak,*	....	....
mwalak,	*moealak,*	....	....
nalak,	*naalak,*	....	....
talak,	*taalak,*	*italak,*	*itaalak,*
malak,	*maalak,*	*amalak,*	*amaalak,*
mjalak,	*mialak,*	....	....
ralak,	*raalak,*	*iralak,*	*iraalak,*
oesara,	*oesara,*	....	....
mswara,	*moesara,*	....	....
nsara,	*nasara,*	....	....
tsara,	*tasara,*	*itsara,*	*itasara,*
msara,	*masara,*	*amsara,*	*amasara,*
msjara,	*misara,*	....	....
rsara,	*rasara,*	*irsara,*	*irasara.*

99. Bij enkele stammen, die met een klinker beginnen, heeft men de eigenaardigheid, dat het verl. pers. voorv. met den stam samenvloeit. Die stammen zijn: *alla*, geven, nemen; *otoe*, doen, maken; *enoe*, drinken; *ovoen*, medezijn; *ahoe*, langs.

Ziehier de vervoeging dier woorden:

alla,	*otoe,*	*enoe,*	*ovoen,*	*ahoe,*
malla,	*motoe,*	*menoe,*	*movoen,*	*mahoe,*
nalla,	*notoe,*	*nenoe,*	*novoen,*	*nahoe,*
talla,	*totoe,*	*tenoe,*	*tovoen,*	*tahoe,*
malla,	*motoe,*	*menoe,*	*movoen,*	*mahoe,*
mjalla,	*mjotoe,*	*mjenoe,*	*mjovoen,*	*mjahoe,*
ralla,	*rotoe,*	*renoe,*	*rovoen,*	*rahoe.*

Op slot van rekening komt het voor de practijk hier op neer, dat bij die vijf stammen in den tweeden pers. enk. de *oe* geheel wegvalt. Ook worden de voorvoegsels geheel zonder voorslag uitgesproken, hetgeen ons doet veronderstellen, dat we met een samenvloeing van stam en *verlengd* voorvoegsel te doen hebben.

100. Het stamwoord *an*, dat e t e n beteekent, heeft een eigenaardigheid, die we hier even willen aangeven: ten eerste is het eenlettergrepig, en ten tweede valt bij de vervoeging de klemtoon op het voorvoegsel en niet op den stam. De vervoeging is overigens regelmatig: *oean, moean naän, taän, maän, mian, raän.*

101. Een andere stam met een kleine onregelmatigheid is *tii*, i n e e n r i c h t i n g z ij n n a a r, g a a n n a a r. Die stam heeft in den derden pers. enkel- en meervoud het onverlengde voorv. maar in de andere personen het verlengde. De vormen zijn dus: *oetii, moetii, ntii, tatii, matii, rtii.* Men hoort soms echter wel eens *ratii*, en een heel enkelen keer *natii.*

102. Verder hebben we enkele regelmatige afwijkingen, welke we hier gaan bespreken:

1. Als de medeklinker van een pers. voorv. dezelfde is als die van den stam, voegt men er een bind-*a* tusschen, behalve in den tweeden pers. enkel- en meervoud.

Zie de volgende voorbeelden:

n-narin wordt *nanarin*, h ij m e e n t.

m-markai wordt *mamarkai* w ij z ij n g o e d a a r d i g; maar in den tweeden pers. enkel- en meervoud krijgen we gewoon: *mwarkai* en *mjarkai.*

t-tabar wordt *tatabar*, w ij s c h o p p e n.

r-raning wordt *raraning*, z ij p r ij z e n.

103. 2. Als het werkwoord begint met een *b* of een *f*, vervalt in den tweeden pers. enkel- en meerv. de *m* van het pers. voorv. *Mfwallak* wordt *fwallak*, h ij z e g t; *mfjallak* wordt *fjallak; mbwana,* wordt *bwana*, g a; *mbjana*, wordt *bjana*, g a a t.

104. 3. Bij stammen met als beginletter *v* verandert die *v* in *b* in den tweeden pers. enkel- en meerv. Bovendien wordt dan ook de regel toegepast, welken we zoo juist bespraken, dat de *m* van het voorvoegsel vervalt.
Mvwaät van den stam *vaät* wordt *bwaät*, l e e f.
mvwjaät wordt *bjaät*, l e e f t.
mvwakaar van den stam *vakaar* wordt *bwakaar*, w e e n.
mvjakaar wordt *bjakaar*, w e e n t.

Men lette er wel op, dat het niet geldt voor de letter *w*. Zoo heeft men bijv. van den stam *welat*, a a n g a a n, a a n d o e n, den tweeden pers. *mwelat* en *mwjelat*, en niet *bwelat* of *bjelat*.

105. We hebben reeds boven in No. 95 gezegd, dat men voor enkele personen in plaats van het pers. voorv. ook het pers. vnw. kan gebruiken. Voor die personen wordt zelfs meer het voornaamw. dan het voorv. gebruikt. Voor de andere personen, waar men het voorvoegsel niet door het voornaamw. kan vervangen, gebruikt men meestal het voornaamwoord met bovendien nog het voorvoegsel. Alleen de eerste persoon enkelvoud wordt meestal zonder pers. voornw. gebruikt. Het gewone gebruik vindt men dus in de volgende voorbeelden:

oedava, of ook wel *ja oedava*, i k z o e k.
oa mdwava, g ij z o e k t,
ia ndava, h ij z o e k t,
itdava, w ij z o e k e n,
amdava, w ij z o e k e n,
mia mdjava, g ij z o e k t,
irdava, z ij z o e k e n.

Wanneer echter aan het werkwoord modale bepalingen voorafgaan, zooals *vekka*, partikel van den toek. tijd; *wol*, ontkennend partikel; *ma*, o p d a t; en ook in de gebiedende wijs met of zonder modaalpartikels, gebruikt men bij voorkeur het voorvoegsel alleen. Voorbeelden: *vekka oetii, maban oetii*, i k z a l g a a n; *wol rtii*, z ij g a a n n i e t; *ia nfallak ma matii*, h ij b e v e e l t o n s t e g a a n; *oa fwallak ne moetii*, g ij z e g t d a t g ij g a a t; *moetii, mitii*, g a, g a a t; *tatii*, l a a t o n s. g a a n; *bwana*, v e r t r e k; *ekka msiik*, k ij k e e n s.

106. Ook wanneer het voornaamwoord wel in plaats van het voorvoegsel kan komen, gebruikt men soms voornaamwoord en voorvoegsel tegelijkertijd, en dat gebeurt om meer nadruk te leggen op het onderwerp. Men krijgt dan niet *tfallak*, of *itfallak*, bij welke vormen geen speciale nadruk gelegd wordt op het onderwerp, maar *ita tfallak*, w ij z ij n h e t d i e h e t z e g g e n.

Als het onderwerp een zelfst. nw. is gebruikt men van zelf alleen het pers. voorv. na het zelfst. nw. Alleen om den nadruk op het onderwerp te leggen, kan men dan ook het pers. voornaamw. gebruiken, bijv. *dawan rfallak,* de ouden zeggen het; *dawan irfallak,* of *dawan ira rfallak,* het zijn de ouden die het zeggen.

107. Tusschen de vervoeging met het verl. en die met het onverl. voorvoegsel is geen merkbaar verschil in beteekenis. De ééne stam wordt met het verl., de andere met het onverl. voorv. vervoegd, en slechts uit het gebruik kan men leeren, welke met het verl. en welke met het onverl. worden gebruikt.

108. *Vervoeging van afgeleide werkwoordstammen.*

In de bovenstaande nummers hebben we volledig de regels der vervoeging gegeven. In de volgende nummers moeten we er echter nog iets bijvoegen over een bijzonderheid in de vervoeging als men te doen krijgt met afgeleide, of secundaire werkwoordstammen, nml. stammen, die een of ander modaalvoorvoegsel voor zich hebben. De in de bovenstaande nummers gegeven regels gaan daarbij echter altijd op. De voorkomende modaalvoorvoegsels zijn: *ma, nga, ka, ba, ta, sa, fa, kam, si.*

109. Gebruikt men het onverlengde voorvoegsel, zooals bij den afgeleiden stam *fabobar,* dan heeft men geen moeilijkheid; het pers. voorv. wordt eenvoudig zonder meer voor den afgeleiden stam geplaatst. Men krijgt dus eenvoudig de volgende vormen: *oefabobar, fwabobar, nfabobar, tfabobar, mfabobar, fjabobar, rfabobar.*

110. Meestal echter gebruikt men bij de afgeleide stammen juist het verl. voorv. Men laat het dan gewoonlijk samensmelten met het voorvoegsel van den afgeleiden stam, en wel zoo, dat de klinker van het eenlettergrepig voorvoegsel van den afgeleiden stam vervalt. In den derden pers. enk. krijgt men aldus:

nab	in plaats van *na-ba,*	*nang*	in plaats van *na-nga,*
nat	„ „ „ *na-ta,*	*nam*	„ „ „ *na-ma,*
naf	„ „ „ *na-fa,*	*nas,*	„ „ „ *na-sa.*
mak	„ „ „ *ma-ka,*		

(Het gebeurt wel dat men in plaats van de *a* in het pers. voorv. van den derden pers. enk. en meerv. een *e* krijgt, bijv. *nesnoeri,* en *resnoeri,* verbranden, in plaats van *nasnoeri* en *rasnoeri,* maar in de andere personen heeft dat geen gevolg).

111. Bij het behandelen der bijv. naamw. No. 28, hebben we reeds kennis gemaakt met de voorvoegsels *ma, nga,* en *ka,* waarmede stammen bijvoegelijk gemaakt worden. Ook het voorvoegsel *ba,* hoewel het voor het vormen van bijv. nw. niet meer gebruikt wordt, zou men nog daarbij kun-

nen voegen. Zulk een bijv. nw. nu kan men beschouwen als een afgeleide werkwoordstam, en het vervoegen. Men doet dan feitelijk niets anders dan het bijv. nw. predicatief, d.w.z. als gezegde, gebruiken. De vervoeging van afgeleide stammen met de voorvoegsels *ma, nga, ka,* en *ba* zal dus altijd onzijdige werkwoorden geven. Licht is men geneigd te meenen, dat deze werkwoorden altijd een toestand aangeven. Niets is echter minder waar: *namsaat* en *naksaat* beteekenen resp. niet alleen is gescheurd en is gebarsten, maar ook scheurt en barst. Ze kunnen echter geen bedrijvende beteekenis hebben, zooals bijv *nsaat,* doet scheuren.

112. We zullen hier eenige voorbeelden geven van deze vervoegingsvormen, en tegelijk de er mede samenhangende andere vormen van denzelfden vorm:

Saat, niet gebruikte stam; *n-saat,* doen scheuren, bedr. werkw.; *ma-saat,* ongebr. bijv. nw.; *na-m-saat,* scheuren, gescheurd zijn, onz. werkw.; *ka-saat,* ongebr. bijv. nw.; *na-k-saat,* openbarsten van uiteinden van bamboe, onz. werkw.

Nea, ongebr. stam; *nga-nea,* ongebr. bijv. nw.; *na-ng-nea,* onz. ww., warm zijn; *ng-nea,* gebr. bijv. nw., warm.

Lewar, ongebr. stam; *n-lewar,* bedr. werkw., in korte stukken kappen; *ba-lewar,* ongebr. bijv. nw.; *na-b-lewar,* onz. ww., in korte stukken liggen.

Ivoet, ongebr. stam; *n-ivoet,* bedr. ww., openprikken; *ka-ivoet,* ongebr. bijv. nw.; *na-k-ivoet,* onz. ww., opengaan, openzijn van zweren.

Lola, ongebr. stam; *ma-lola,* recht; *n-ma-lola,* recht zijn.

Meran, ongebr. stam; *ka-meran,* langzaam; *n-ka-meran,* l. zijn.

Betan, ongebr. stam; *nga-betan,* gierig; *n-nga-betan,* g. zijn.

113. Hier volgen nog enkele voorbeelden, waarvan we niet de volledige afleiding geven:

na-m-etal,	doorbreken, doorgebroken zijn,
na-k-dadan,	afschilferen, afgeschilferd zijn,
na-k-boenan,	verschimmelen, verschimmeld zijn,
na-k-ala,	terecht komen op, blijven liggen op,
na-m-teroe,	ophouden van den regen, opgehouden zijn met regenen,
na-ng-feffar,	breken, gebroken zijn,
na-ng-iar,	wit zijn,
na-m-jaat,	sleetsch zijn of worden van goed,
na-b-raat,	openscheuren, opengescheurd zijn,
na-b-rala,	half bedorven zijn van vleesch, aan het bederven zijn,
na-b-loehoe,	naakt zijn,

na-k-mali,	een zweetlucht afgeven,
na-m-kassi,	niezen.

114. Verder hebben we de modale voorvoegsels *ta* en *sa*, waarvan de beteekenis niet duidelijk is, maar meestal hebben de afgeleide stammen met die voorvoegsels toch een onzijdige beteekenis; toch komen ze ook wel, en vooral die met *sa*, voor met een bedrijvende beteekenis. *Ta* duidt meestal op een bepaalde houding of vorm, terwijl de straks besproken *ma*, *nga*, *ka*, en *ba* meer een eigenschap aanduiden.

Voorbeelden met deze voorvoegsels zijn:

na-t-ngaal,	openstaan,
na-t-ngofak,	op den buik liggen,
na-t-velar,	uitgespreid zijn,
na-s-ngiboel,	van boven oprollen en zoo vast maken van broek enz.,
na-s-ngaïr,	vlug zijn,
na-s-raha,	langs den grond schuren met het achterste,
ne-s-noeri,	bedr., verbranden.

115. Een ander voorvoegsel, waarvan de beteekenis duidelijk is, is *fa*. Het heeft twee goed onderscheiden beteekenissen. De eene is die van oorzakelijkheid, de andere geeft een onzijdige beteekenis aan het werkwoord. In het eerste geval duidt het werkwoord aan een doen zijn, doen worden, of doen gebeuren van wat door het stamwoord wordt uitgedrukt.

Wanneer *fa* oorzaakaanduidend is, wordt het vervoegd met het onverl. voorv., en wanneer het een teeken is van onzijdige beteekenis, met het verlengde.

Oorzaakaanduidend:

n-fa-bobar,	bang maken,	vgl.	*n-bobar,*	bang zijn,
n-fa-diri,	doen staan,	vgl.	*ndiri,*	staan,
n-fa-lafar,	doen hongeren,	vgl.	*na-b-lafar,*	honger hebben,
n-fa-loling,	mooi maken,	vgl.	*lolin,*	mooi.

Onzijdig:

na-f-raran,	zich warmen,	van *na-fa-raran,*
na-f-dedang,	in het donker zijn,	van *na-fa-dedang,*
na-f-dattan,	begroeid zijn,	van *na-fa-dattan,*
na-f-dodoeng,	donderen,	van *na-fa-dodoeng,*
na-f-renar,	het gehoor hebben,	van *na-fa-renar,*
na-f-kaä,	kundig zijn,	van *na-fa-kaä.*

Nota. Men vergisse zich niet met vormen als *n-af'lewar*, in korte stukken kappen; *n-af'idat*, stuk kappen; *n-af'ngaal*, openkappen; *n-af'toroe*, omkappen van een heelen bamboe-

s t o e l; enz. enz. Alleen op het gehoor af lijken die vormen een vervoeging te zijn van secundaire *fa*-stammen met het verlengde persoonlijk voorv. In werkelijkheid echter bestaan ze uit het onverlengd pers. voorv., een afkorting van den stam *afat*, k a p p e n, en een bijwoordelijk gebruikten werkwoordstam. In den tweeden pers. mv. bijv. heeft men dus van de bovenstaande voorbeelden: *mjaf'lewar, mjaf'idat, mjaf'ngaal, mjaf'toroe*. Was het een vervoeging van secundaire *fa*-stammen, dan zou men krijgen: *miflewar, mifidat* enz.

116. Een ander voorvoegsel met oorzaakaanduidende beteekenis is *kam*, eigenlijk een samengesteld voorvoegsel, bestaande uit *ka* en *ma*. Het wordt vervoegd met het onverlengde pers. voorv.

Zie de voorbeelden:

	n-ka-m-aär,	d o e n i n e e n v a l l e n,
	n-ka-m-saat,	d o e n s c h e u r e n,
	n-ka-m-idat,	d o e n b r e k e n,
	n-ka-m-feffar,	d o e n b r e k e n,
	n-ka-m-rovoe,	d o e n b r e k e n,
tegenover	*na-m-aär,*	u i t e e n v a l l e n,
„	*na-m-saat,*	s c h e u r e n,
„	*na-m-idat,*	b r e k e n,
„	*na-m-feffar,*	b r e k e n,
„	*na-m-rovoe,*	b r e k e n.

Men lette er op, dat ook de vormen *n-aär, n-saat, n-idat, n-feffar, n-rovoe* beteekenen: d o e n u i t e e n v a l l e n, d o e n s c h e u r e n, enz. Het stamwoord met het voorvoegsel *kam* echter heeft meer de beteekenis van m o e d w i l l i g d o e n u i t e e n v a l l e n, m o e d w i l l i g d o e n s c h e u r e n, enz. Het voorvoegsel *kam* komt ook bijna niet anders voor dan juist bij stammen, die e e n s t u k z ij n of e e n b e p a a l d e w ij z e v a n s t u k z ij n beteekenen.

117. Een ander modaal voorvoegsel, dat bij de werkwoordstammen voorkomt is *si*, meestal vervoegd met het onverl. voorv. Het heeft de volgende beteekenissen:

1. Een blijvende toestand. De stam *rea* beteekent z i e n. *N-rea* beteekent h ij z i e t; *nsi-rea* beteekent: h ij i s z i e n d e, n i e t b l i n d. De stam *tevoet* beteekent v r ij k o o p e n; *n-sitevoet* beteekent g e w o o n z ij n v r ij t e k o o p e n.
2. Een veelheid van het onderwerp der handeling. *Rfallak* beteekent z ij z e g g e n; *r-si-fallak* beteekent zij z e g g e n m e t v e l e n.
3. Een wederkeerigheid der handeling. *Raraning ira*, beteekent z ij r o e m e n h e n; *rsiraning ira* beteekent z ij r o e m e n e l k a a r.

Merkwaardig is, dat men om de wederkeerigheid uit te drukken geen eigenlijke overgankelijke werkwoorden behoeft te hebben.

Zoo bijv. beteekent de stam *reva* worstelen, en men heeft daarvan *rsireva* en niet *rsireva ira*, zij worstelen. *Rngarahi* beteekent ruzie maken, en *rsingarahi* ruzie maken met elkaar. Het is duidelijk, dat we hier met geen eigenlijke overgankelijke werkwoorden te doen hebben, daar er geen voorwerp is, zooals bijv. in *rsiraning ira*. Zoo heeft men zelfs wederkeerigheid, uitgedrukt door het voorvoegsel *si* met indirecte objecten, bijv. *rsifallak ven ira,* zij zeiden tot elkaar.

118. Men lette er op, geen modaal voorvoegsel te zoeken, waar er geen is, hetgeen gemakkelijk gebeuren kan wegens een medeklinker van den stam, die dezelfde is als de medeklinker van het voorvoegsel. Ook de tegenovergestelde fout kan men maken, als de stam met een klinker begint, en men het samengesteld voorvoegsel voor een verlengd persoonlijk voorv. aanziet. In sommige gevallen is het zelfs niet uit te maken, of men te doen heeft met een afgeleiden of met een eenvoudigen stam. Zoo heeft men bijv. het bijv. nw. *kameran,* wat men ontleden kan *ka-meran,* maar ook *ka-m-eran;* in sommige gevallen zal men alleen door middel van verwante talen kunnen weten, of men met een afgeleiden of met een eenvoudigen stam te doen heeft.

119. Tot slot willen we hier nog even een vervoegingsoverzicht geven van alle soorten afgeleide stammen, waarvan het modaalvoorvoegsel samenvloeit met het verlengde persoonlijk voorvoegsel. Ziehier de afgeleide stammen, die we zullen vervoegen: *ma-soehoek,* ziekelijk; *balafar,* hongerig; *ngaiar,* wit; *tangofak,* voorover; *sabaa,* werpen; *kafeffar,* gebroken; *falaroet,* zich wasschen. Van deze afgel. stammen is geen enkele als zoodanig in gebruik:

oemsoehoek,	*oeblafar,*	*oengiar,*	*oetngofak,*
moemsoehoek,	*moeblafar,*	*moengiar,*	*moetngofak,*
namsoehoek,	*nablafar,*	*nangiar,*	*natngofak,*
tamsoehoek,	*tablafar,*	*tangiar,*	*tatngofak,*
mamsoehoek,	*mablafar,*	*mangiar,*	*matngofak,*
mimsoehoek,	*miblafar,*	*mingiar,*	*mitngofak,*
ramsoehoek,	*rablafar,*	*rangiar,*	*rangiar,*

oesbaa,	*oekfeffar,*	*oeflaroet,*
moesbaa,	*moekfeffar,*	*moeflaroet,*
nasbaa,	*nakfeffar,*	*naflaroet,*
tasbaa,	*takfeffar,*	*taflaroet,*
masbaa,	*makfeffar,*	*maflaroet,*
misbaa,	*mikfeffar,*	*miflaroet,*
rasbaa,	*rakfeffar,*	*raflaroet.*

120. 2. *Voorstellingswijzen.*

a. Onbepaalde Wijs.

In het algemeen is het moeilijk abstracte begrippen weer te geven in het Fordaatsch. Als onbepaalden vorm van het ww. moet men in een woordenboek opgeven den onvervoegden stam, of secundairen stam, maar de stam wordt niet als onbepaalde wijs gebruikt. Men denkt zich een handeling bijna nooit zonder betrekking tot een bepaalden persoon, die ze verricht, en heeft er dus ook geen vorm voor.

Uit het Holl. vertalénd moeten we het abstract gedachte eerst concreet maken, door de handeling in verband te brengen met een bepaald onderwerp, of liever met een bepaalde pers. of een bepaalde zaak. Laat het uit enkele voorbeelden duidelijk zijn. Ik zit te zingen, vertaalt men door ik zit ik zing, wat hetzelfde is als: ik zit en zing: *ja oedokoe oededang.* Ik verlang naar Larat te gaan wordt vertaald door: ik verlang ik ga naar Larat, *ja inak oetii Larat,* of wel ik verlang, dat ik naar Larat ga, *ja inak ma oetii Larat.* Ik ga slapen wordt vertaald door ik ga opdat ik slaap, *oetii oetoeba.*

In de drie voorbeelden wordt dus de onbepaalde wijs resp. vervangen door een nevengeschikten zin, een voorwerpszin, een doelaanduidenden bijzin.

Wanneer men in het Holl. een onbep. wijs zelfstandig gebruikt, kan men die soms weergeven door een zelfst. nw. gevormd van den werkwoordstam, bijv. zijn handelen, zijn wijze van handelen, *ni banbana;* een enkelen keer door den stam of secundairen stam zelf, bijv. zijn loopen, *ni falaa.* Ook kan men echter weer met een volledigen zin omschrijven, bijv. werken is vermoeiend wordt weergegeven door: als we werken worden we moe, *tkerja tafrea.*

121. *b.* Aantoonende Wijs.

Juist omdat, zooals we boven reeds zeiden, er geen vormen van het werkwoord bestaan om de voorstellingswijzen weer te geven, zullen over het algemeen alle vervoegingsvormen van het werkwoord zonder modale partikels enz. aantoonende wijs zijn. We zeggen echter: in het algemeen, want een gewone vervoegingsvorm zonder meer kan vaak ook gebiedende wijs of vragende wijs zijn, zooals we verder zullen zien.

122. *c.* Voorwaardelijke Wijs.

Men kan drie gevallen van voorwaardelijkheid onderscheiden, welke we hier één voor één zullen trachten weer te geven.

1. Werkelijk vervulde voorwaarde: als ge dat zegt (en dat zegt ge), zal ik u straffen, *oa fwallak wen injai oesiksa oa.*
2. Mogelijk vervulde voorwaarde: als ge dat zegt (ik weet het niet) dan zal ik u straffen, *oa fwallak wen injai, vekka oesiksa oa.*
3. Niet vervulde voorwaarde: als ge dat zeidet (maar ge zegt het niet), zou ik u straffen, *sada ne oa fwallak wen injai, oesiksa oa,* of wel *sada oa fwallak wen injai.*

Het kan verder nog zijn, dat het niet vervuld zijn der voorwaarde wordt uitgedrukt, bijv. ik zou gegaan zijn, maar het regent. Men zegt dan eenvoudig *oetii roak, naäk daöet.*

Ook kan men zeggen: *ma ne oetii, naäk ma daöet,* waarin *ma ne* aangeeft, dat men van plan was te gaan.

Bij een onvervulde voorwaarde in ontkennenden vorm, bijv. als ge niet hier waart geweest, had men zeker gevochten, gebruikt men *dekka* in plaats van *sada ne: dekka mnaä ini, wol sala nal rsiotoe ira.*

Men kan ook een afgekorte voorwaardelijke wijs gebruiken, zooals in het Holl. zoo niet; wees beleefd, zoo niet pak je weg, *motoe adat lolin, wahoel msiroe oa.*

123. *d.* Twijfelende Wijs.

Dat de handeling twijfelachtig gedacht wordt, drukt men uit door woordjes die ongeveer ons misschien vertalen, *snain,* en *ka bi;* misschien is hij al gekomen, *snain nmaa roak* of *ka bi nmaa roak.* Misschien komt hij morgen, *snain iljaan nmaa,* of *ka bi iljaan nmaa.*

124. *e.* Gebiedende Wijs.

Een handeling wordt als direct geboden voorgesteld door den gewonen vervoegingsvorm van het werkwoord, zonder voornaamwoord, dus met het pers. voorv. alleen.

Men heeft verder een partikel om de gebiedende wijs te versterken, nml. *ekka.* Bijv. gaat en onderwijst alle volken, *mitii ma fjatoeroe noehoe ovi moenoek.* Met de versterking: *ekka mitii.*

Nog kan men de gebiedende wijs versterken met een ongeduldig dan toch: *ta; mitii ta,* gaat dan toch.

125. *f.* Aansporende Wijs.

Om uit te drukken, dat tot een handeling wordt aangespoord, neemt men eveneens den vervoegingsvorm, persoonlijk voorvoegsel met stam, en dan zal men uit den samenhang moeten opmaken, of men met een gebie-

dende wijs of met een aansporende wijs te doen heeft. Ook de partikels, die men bij de gebiedende wijs gebruikt, kan men hier gebruiken.

Om duidelijk uit te drukken, dat men niet wil gebieden, maar alleen aansporen, zet men er achter *ma lolin: motoe wean oefallak ma lolin.*

126. *g.* Wenschende Wijs.

Om de handeling als gewenscht voor te stellen, kan men alle vormen van de gebiedende en aansporende wijs gebruiken.

127. *h.* Ontkennende Wijs.

Men ontkent het bestaan van een handeling door ontkennende bijwoorden. Het meest gebruikte is *wahoel* of *wol.* Het staat vóór het werkwoord, en wel onmiddellijk voor het pers. voorvoegsel, niet voor het pers. voornaamw. *Jaä wol oengrihi,* ik spreek niet. *It'wol tangrihi,* wij spreken niet. Nochtans kan het zijn, dat de ontkenning niet op het werkwoord slaat, en dat het staat voor het woord, dat ontkend wordt. Wil men bijv. uitdrukkelijk ontkennen, dat men hard spreekt, dan kan men zeggen: *jaä oengrihi wol dawan.* Wil men uitdrukkelijk ontkennen, dat die of die sprak, dan kan men de ontkenning ook wel voor het onderwerp plaatsen, bijv. vader sprak niet, en gij spraakt niet, en ik sprak niet, maar hij, *wol baba nangrihi, wol oa moengrihi, wol ja oengrihi, naäk ma ia. Wahoel* wordt meestal niet gebruikt, wanneer het werkwoord is uitgedrukt, doch men hoort het in dat geval toch ook wel eens. Het wordt gebruikt, wanneer het werkwoord verzwegen is, en zoodoende wordt het ook gebruikt voor ons neen, bijv. ik kom hier, of anders ga ik naar den kampong, *ja oemaa ini, wahoel oetii ahoe.* Is hij al gekomen of niet? Neen. *Ia nmaa roak ta wahoel? Wahoel.*

Een zeer sterke ontkenning heeft men in *fara ne.* Men zet dit woordje achter of voor het werkwoord, bijv. die man spreekt heelemaal niet: *tomat'injai fara ne nangrihi,* of wel *nangrihi fara ne.* Het kan nog vergezeld gaan van *keddan,* maar beteekent dan meer niets. Hij spreekt heelemaal niet, *nangrihi fara ne keddan.*

128. *i.* Verbiedende Wijs.

Om de handeling als verboden, afgekeurd, of ongewenscht voor te stellen gebruikt men het woord *dekka,* en wel vóór het werkwoord; *dekka moetii rahan,* ga niet naar huis.

Wanneer het ww. verzwegen is, kan men *dekka* niet gebruiken. Als vervangigng kan men dan nemen: *i lolin,* wat zooveel beteekent als basta.

129. *j.* Vragende Wijs.

We hebben in het Ford. geen bijzondere schikking van den zin om een vraag aan te duiden, en alleen uit den toon des sprekers is duidelijk, of hij een vraag bedoelt. Meestal maakt men den zin vragend door er achter te voegen *ta wahoel*, of niet? Is hij al gekomen, *nmaa roak ta wahoel?* Verwacht men een bevestigend antwoord, dan voegt men er alleen *ta* achter, bijv. *nmaa roak ta?* hij is toch al gekomen?

130. *k.* Verzachtende Wijs (diminutief).

Om de handeling voor te stellen in verzachten graad, heeft men het woordje *jaä. Koemal jaä nbana*, de prauw heeft tamelijk veel vaart. *Jaä nkaä*, hij is tamelijk goed op de hoogte.

131. *l.* Herhalende Wijs.

Om aan te duiden, dat een handeling herhaaldelijk geschiedt, of gedurende langen tijd, verdubbelt men wel eens den heelen werkwoordsvorm. Ik liep al wat ik loopen kon, *oeflaa, oeflaa, oeflaa naä tatii oearan.*

132. *m.* Overgankelijke wijs.

Om de handeling voor te stellen als overgankelijk, heeft men geen algemeen middel voor alle werkwoorden, maar dikwijls is de slotletter *k* een teeken van de overgankelijke beteekenis. Van sommige stammen verandert de eind-*n* of eind-*t* van den uitgang in *k*, wanneer die stam overgankelijk gebruikt wordt. Men ga in het woordenboek na, welke stammen dat zijn. Er is geen regel voor te geven. Ziehier slechts enkele voorbeelden: *nmaït* beteekent zich schamen; *nmaïk* beteekent een voorloopige echtgenoote afbetalen en verstooten; *nfamaïk* beteekent beschaamd maken; *nvoat* beteekent wegvloeien, *nvoak* uitstorten. Ook komt het voor, dat de uitgang *n* verandert in *ng*, bijv. *nmafoen*, zacht zijn; *nfamafoeng*, zacht maken; *lolin*, mooi; *nfaloling*, vermooien.

133. *n.* Wederkeerige wijs.

Hoe de wederkeerigheid wordt aangeduid hebben we reeds gezien bij het wederkeerig voornaamwoord No. 78 en bij de beteekenis van het voorvoegsel *si*, No. 117.

134. 3. *Voltooidheid en Onvoltooidheid.*

Er zijn twee vormen in de taal, die op het eerste gezicht een voltooidheid schijnen aan te duiden, doch het in werkelijkheid niet doen. De eerste dier vormen is de secundaire werkwoordstam met *nga, ma,*

ba, ka. Zoo heeft men bijv. den vorm *nakfeffar*, wat we licht geneigd zijn op te vatten als stuk zijn, gebroken zijn, maar even goed kan beteekenen breken. Daar men geen vervoegingsvormen heeft om tijden of actiones aan te geven, kan *nakfeffar* even goed beteekenen: breekt, brak, is gebroken, was gebroken, zal breken, zal gebroken zijn.

De tweede vorm, die lijkt op een aanduiding van voltooidheid, is het werkwoord gevolgd door *roak*, doch ook dat is slechts schijn. *Ndat'roak* kan beteekenen: hij komt al, (is al aan het komen, op weg naar hier), hij kwam al, (was al op weg naar hier), hij is al gekomen, hij zal al komen, al zijn we geneigd, als we hooren zeggen *ndat'roak*, aanstonds te meenen dat het beteekent: hij is al gekomen. Het is me dikwijls overkomen, dat ik een vraag stelde als deze: *Bal ndat'roak ta wahoel?* en ten antwoord kreeg: *ndatroak inlangin roak;* en als ik dan, verstaande straks is hij al gekomen, vroeg: maar waar is hij dan? kreeg ik ten antwoord: *wol naran obi,* hij is nog niet aangekomen. Mijn zegsman bedoelde dus te zeggen, dat Bal al aan het komen was.

135. Aan het antwoord van mijn zegsman ziet men tegelijk, hoe men het voltooid zijn van een handeling kan aanduiden, nml. door een ander werkwoord te gebruiken, dat ten opzichte van de handeling, waarover men spreekt, een voltooidheid aangeeft, bijv. aankomen ten opzichte van komen. Het woordje *roak* beteekent niets anders dan reeds, en *nafwaak roak* kan dus beteekenen: hij roept al, hij riep al, hij heeft al geroepen, omdat *nafwaak* alleen ook kan beteekenen: hij roept, hij riep, hij heeft geroepen. Om ten opzichte van deze handeling een voltooidheid aan te duiden, heeft men een ander middel, nml. het woord *moenoek*, waarover we reeds bij het telwoord spraken, No. 53. *Oefwaak roak* is niet voldoende om uit te drukken: ik heb al geroepen, ik ben uitgeroepen, maar wel *oefwaak moenoek roak.* Niet echter bij alle werkwoorden kan men *moenoek* gebruiken. Men zal uit het gebruik moeten leeren, bij welke wel; een regel is er niet voor te geven.

Een ander middel om het voltooid zijn van een handeling uit te drukken is een stam, die achter het werkwoord wordt geplaatst, doch ook kunnen kan beteekenen. Die stam is *alla; oefallak nal' roak*, beteekent ik heb het al gezegd, en kan niet beteekenen: ik zeg het al, maar het blijft dubbelzinnig wijl het ook kan beteekenen: ik kan het al zeggen. Zie over die beteekenis No. 140.

136. 4. *Tijden.*

Of een handeling gedacht wordt te geschieden of geschied te zijn in den tegenwoordigen, den verleden of den toekomenden tijd, kan men niet

door een vervoegingsvorm van het werkwoord uitdrukken, en wordt alleen aangeduid door bijwoorden van tijd, als men duidelijk wil zijn, bijv. straks, vandaag, nu, gisteren, vroeger, morgen, enz. enz. Zie de Bijwoorden van tijd No. 158.

Alleen voor den toekomenden tijd heeft men een partikel om zeer duidelijk het toekomstige aan te geven, nml. *vekka*, onmiddellijk vóór het werkw. geplaatst, dus niet vóór het pers. voornw. Ik zal komen vertaalt men door *vekka oemaa*, of *jaä vekka oemaa*. De goeroe zal komen, *goeroe vekka nmaa*.

De voltooid toekomstige tijd wordt natuurlijk op dezelfde wijze weergegeven als de voltooid tegenwoordige of voltooid verleden tijd. Ziehier een voorbeeld van ieder:

Inravin rfeddan nal roak vavoe, gisteren was het varken al geslacht. *Rfeddan nal roak vavoe*, het varken is al geslacht. *Voelan isaa vekka rfeddan nal roak vavoe ini*, de volgende maand zal dit varken al geslacht zijn.

137. 5. *Hulpwerkwoorden*.

Daar we in het vorige nummer reeds gesproken hebben over de wijze waarop de tijden worden weergegeven, behoeven we hier niet meer te spreken over de hulpwerkw. van tijd, nml. zijn, hebben, en zullen.

Passief bestaat niet. Ons passief moet altijd in den bedrijvenden vorm worden omgezet. We hebben dus ook niet te spreken van de hulpwerkwoorden van den lijdenden vorm, nml.: worden en zijn.

Alleen hebben we hier te behandelen de modale hulpwerkw. welke in het Holl. zijn: moeten (zullen), mogen, kunnen, kennen, laten, blijven, willen, gaan, en als men wil zouden.

138. *Moeten* (en zullen in de bet. van moeten).

Een woord, dat men voor de vertaling van ons moeten zou kunnen gebruiken, bestaat niet. We moeten dus omschrijven, en een onderscheid maken tusschen moeten, dat een noodzakelijkheid en moeten, dat een plicht weergeeft. Van ieder een voorbeeld:

1. Noodzakelijkheid. Om zalig te worden moeten we Gods geboden onderhouden. Men vertaalt bijv. aldus: *Did'soeka ma tatii sorga vekka torang Oebilaä ni faretta*, als we gaarne naar den hemel gaan, zullen we Gods geboden opvolgen; of wel: *wol torang Oebilaä ni faretta, vekka wol tatii nal sorga*, als we Gods geboden niet opvolgen, zullen we niet naar den hemel gaan.

2. Plicht. Volgens onzen adat moeten we den koopprijs der vrouwen betalen: *ammam adat nfallak ma motoe vata velirir*, onze adat zegt, dat enz. We moeten 's Zondags mis hoo-

ren, *agama nfallak ma ammar Dominggo trener Missa.* De lui van Keljobar moeten balken kappen, *Toean Sivili nfallak ma Keljobar rafat liri,* de Civiele Gezaghebber heeft bevolen, dat enz.

Ook kan men soms nog den vorm gebruiken, dien wij in het Holl. ook kennen, nml. zullen in plaats van moeten: morgen moet gij water halen: *iljaan vekka mitii mjitoe wear.*

139. *Mogen.*

Het hulpwerkwoord mogen is evenmin te vertalen, en moeilijker te omschrijven dan moeten. Christenen mogen varkensvleesch eten, kan men het beste vertalen door *sorani raän wattan vavoe,* of *raän vavoe wattan,* zooals wij zouden zeggen: eet het maar! Of wel: *agama sorani wol nlarang ma taän vavoe,* of *wol nlarang vavoe,* de christelijke godsdienst verbiedt niet enz. Ik mag van den goeroe naar de tuinen gaan: *goeroe ntoroeng ma oetii nangan,* of wel: *goeroe nilang jaä oetii nangan,* de goeroe heeft toegestemd, resp. toegestaan, dat enz.

Niet mogen vertaalt men door *baba nlarang, agama nlarang, Oebilaä nlarang* enz., vader verbiedt het, de godsdienst, God verbiedt het enz. Een andere stam voor verbieden is *falira.* Ik mag geen varkensvleesch eten, kan men ook vertalen door: *ja oemoli vavoe,* maar met de beteekenis van pemali.

140. *Kunnen en kennen.*

We behandelen deze twee werkwoorden samen, daar we in het Holl. een minder juiste onderscheiding maken tusschen de begrippen kunnen en kennen.

Als kunnen beteekent in staat zijn, vertaalt men het in het Fordaatsch door den stam *alla,* altijd in den 3den pers. enk. onmiddellijk achter het werkwoord geplaatst. Ik kan dit doen, d.w.z. ik ben in staat dit te doen, *ja otoe nalla.* Gij zijt in staat dit te doen, *oa motoe nalla.*

Als ons kunnen eigenlijk kennen beteekent, of een vaardigheid aanduidt, zooals in kunnen lezen, gebruikt men in deze taal een paralel van ons kennen, den stam *kaä.* Ik kan lezen, *ja oekaä oebatja.* Het onderscheid tusschen kennen en kunnen wordt scherp uit elkaar gehouden; zoo zal men bijv. ik kan het lezen, niettegenstaande het onduidelijk geschreven is, vertalen door *oebatja nalla.* Ik heb een tasch klaar kunnen krijgen, *ja oetoe nal'loevoe isaa;* ik kan tasschen maken, *oekaä ot'loevoe.*

141. *Laten.*

Ons hulpwerkwoord l a t e n kan verschillende beteekenissen hebben. Over één beteekenis hebben we al gesproken, nm. de aansporende wijs, No. 125. We zullen verder in plaats van veel woorden te verspillen alleen enkele voorbeelden geven:

G ij l a a t h e m k o m e n, *oa fwallak ma nmaa.*

G ij l a a t h e m k o m e n (s t a a t t o e), *oa milang ia nmaa, oa mtoroeng ia nmaa.*

L a a t o n s g a a n, *ekka tatiji,* of *tatii.*

L a a t h e m g a a n, *fwallak ma ntii.*

L a a t o n s t o e k o m e n u w r ij k, *ekka moe faretta nsoet'ami.*

I k l a a t h e m s t a a n, *oetalik ia, oeban'talik ia.*

I k l a a t d e n s t o k s t a a n, *oefadokoe takil.*

I k l i e t d e n s t o k s t a a n, (bij vergissing), *oebloefang takil.*

L a a t h e t p a a r d d r i n k e n, *malla wear ma koeda nenoe.*

I k l a a t t w e e b o o m e n s t a a n, *oefarak aa iroca.*

H ij l a a t z ij n s n o r s t a a n, *ia nfarak soemaran voeloen.*

L a a t d e k i n d e r e n n i e t z o o s c h r e e u w e n, *dekka mtoroeng kossikoöe rafwaak wen injai, dekka milang kossikoöe* enz.

Men heeft verder een eigenaardig woordje, waardoor een l a t e n wordt uitgedrukt. Het is *bivar*, en komt altijd op het einde van den zin: l a a t h e m t o c h z ij n z i n d o e n e n d i e v r o u w t r o u w e n, *norang ni soeka ma nfaa vat'injai bivar.*

142. *Willen.*

Men heeft geen enkel woord om ons w i l l e n te vertalen. Beteekent het een vaste wil, dan kan men het het beste omschrijven door *jaä ralang nfallak, jaä ralang, ralang roak.* Ook heeft men nog den stam *ahat,* die echter meer beteekent v a n p l a n z ij n, wat men trouwens van de zoo juist gegeven uitdrukkingen ook kan zeggen. Beteekent ons w i l l e n echter een genadig toegeven of toestaan, zooals in i k w i l h e t w e l d o e n, dan vertaalt men aldus: i k b e n n i e t o n w i l l i g, *wol oefenna.*

Met het noemen van dien stam zijn we aan een andere eigenaardigheid van het Fordaatsch gekomen, nml., dat men wel een woord heeft om n i e t w i l l e n uit te drukken. I k w i l n i e t w e r k e n, *oefen'oekerja,* of *wol oelisan oekerja,* of *wol oelabir oekerja,* of *oekamlabir oekerja.* De stammen *lisan* en *labir* hebben echter geenszins de beteekenis van w i l l e n.

143. *Gaan.*

Ons hulpwerkwoord g a a n wordt niet vertaald door een hulpwerkwoord. Het wordt als hoofdwerkwoord vooropgezet, en bepaald door wat

bij ons het hoofdwerkw. is. Wij gaan slapen, *amatii mtoeba.* Zie daarover, wat we gezegd hebben bij de onbepaalde wijs, No. 120. Bij woorden als zitten, staan enz. wordt het niet weergegeven, bijv. hij gaat zitten en hij zit worden beide weergegeven door *ia ndokoe.* Ga zitten wordt vertaald door *mdokoe.*

144. *Nota.* Heel dikwijls zien we in het Ford. twee werkwoorden naast elkaar staan zonder eenige verbinding. Men meene niet, met eigenlijke hulpwerkwoorden te doen te hebben. In het vorige nummer heeft men reeds bemerkt, dat van eigenlijke hulpwerkw. geen sprake is in deze taal. We laten hier eèn lijstje volgen van de verschillende gevallen, waarin twee werkw. zonder verbinding naast elkaar kunnen staan. Ieder geval wordt ter zijner plaatse in de spraakkunst besproken, en we volstaan met hier van ieder een voorbeeld te geven, en naar het resp. nummer te verwijzen.

1. Twee nevengeschikte zinnen zonder voegwoord, No. 120, 178. Ik zit te zingen, *oedokoe oededang, rafnaän-rafnenoe.*
2. Een hoofdzin met een voorwerpszin zonder voegwoord, No. 179. Gij kent het koken, *oa mkaä mot'oeran.*
3. Een hoofdzin met een doelaanduidenden bijzin zonder voegwoord, No. 185. Wij gaan slapen, *amatii mtoeba.*
4. Een werkwoord gevolgd door een bijwoordelijk werkwoord, No. 154. Wij sloegen hem dood, *amvavval feddan ia.* Onvervoegde stam.
5. Een werkwoord gevolgd door een voorzetselwerkwoord, No. 167. Gij roeit naar Vatidal, *mia bjahi mivav'Vatidal.*
6. Een werkwoord gevolgd door den stam *alla,* in de beteekenis van voltooidheid of kunnen. Nos. 134, en 140. Ik kan het doen, of ik heb het gedaan, *oeotoe nalla.*

145. *Koppelwerkwoorden.*

In het Ford. heeft men iets wat lijkt op het Holl. wat betreft het gebruik van het koppelwerkwoord zijn. Zijn kan beteekenen aanwezig zijn, en kan ook als zuiver koppelwerkw. gebruikt worden. Datzelfde kan men ook zeggen van de stammen *naä* en *leal.* Zoo bijvoorbeeld: hij is gewichtig, *ia nleal aleman;* hij is koning, *ia nleal ratoe;* hij is mensch, *ia nleal tomatta, ia naä tomatta.*

146. Gewoonlijk echter blijft ons koppelwerkwoord onvertaald, en wordt een naamwoord gewoon na het onderwerp geplaatst om aan te geven, dat het predikaat is ten opzichte van het onderwerp. Wanneer het over personen gaat, wordt het onderwerp, dat voorop staat, herhaald door middel van een pers. vnw. Als het onderwerp een pers. vnw. is, kan dat verzwegen worden vóór het onderwerp, en er achter geplaatst worden, maar

het kan er ook tegelijk vóór en achter staan. Voor zaken herhaalt men het onderwerp nooit. Voorbeelden:

Jan is koning, *Jan ratoe ia;* gij zijt koning, *oa ratoe oa,* of *ratoe oa;* vader is gezet, *baba dawan ia;* gij zijt gezet, *oa dawan oa,* of *dawan oa;* dat huis is hoog, *rahan injai karatat;* dat huis is het kompaniehuis, *rahan injai rahan koebanii.*

147. Een andere wijze om naamwoorden in den zin tot gezegde te maken is de vervoeging, zooals we reeds gezien hebben bij de afgeleide stammen, No. 110. De weg is recht, *lingaän nmalola,* van *malola,* recht.

148. Nog een anderen weg hebben we in het volgende: wanneer men een bijv. nw. tot gezegde in den zin wil maken, kan men in de plaats van het bijv. nw. een zelfst. nw. nemen, dat de eigenschap uitdrukt, die men aan het onderwerp wil toekennen, en door middel van het bezitt. voornaamw. of het bezitt. voorvoegsel het met het onderwerp koppelen, waarin we tegelijk een vertaling vinden van ons hebben, bezitten. Ik ben moedig, *jaä ning brani;* dat ding is duur, *affa injai fjawan.*

149. Ook kan men den stam *otoe,* welke meestal voorkomt in de beteekenis van doen of maken, gebruiken als koppelwoord, wanneer het gaat over een waardigheid of een ambt bekleeden, bijv. *ia notoe orang kaja,* hij is orang kaja; *ia notoe goeroe,* hij is onderwijzer; *ia notoe toekan,* hij is een vakman. Misschien denkt men zich de woorden *goeroe, toekan* enz. als zijnde de naam van een vak of ambt, zoodat dan *notoe goeroe* zou beteekenen: hij doet, of oefent uit het ambt van goeroe, enz. In dien zin moeten we misschien ook de boven gegeven uitdrukkingen: *ia nleal goeroe,* enz. opvatten, en dan vertalen: hij verblijft of is in het ambt van goeroe, zoodat dan al die werkwoorden geen koppelwerkwoorden zouden zijn, maar slechts gebruikt kunnen worden, waar wij een koppelwerkw. gebruiken.

150. *Worden.*

Het koppelwerkw. worden is vaak niet te omschrijven. Voor christen, Roomsch, Protestant, Slam worden zegt men, het Mal. volgende, *nmasoek sorani* enz. Enkele malen kan men zich redden door worden te omschrijven met zich in iets veranderen: *nfoelak ia naä.* God de Zoon is mensch geworden, *Oebilaä Janan nfoelak ia naä tomatta.*

151. *Schijnen, lijken.*

Schijnen en lijken vertaalt men op dezelfde wijze, hoewel er in het Holl. eenig verschil is. Een enkel voorbeeld: hij schijnt of lijkt een Chinees: *ia fellan Sina; ia fellan wean Sina isaa; ia wean Sina isaa; ia wean Sina ia; ia veran Sina ia, veran Sina.*

152. *Blijven.*

Voor dit koppelwerkw. heeft men geen paralel, maar men voegt bij het gezegde een bijwoord, dat beteekent blijvend, nml. *basil* of *naä kakiwal*. Hij blijft orang kaja, *orang kaja basil ia, orang kaja naä kakiwal ia.* Het blijft mooi, *lolin basil*. *Basil* kan echter ook beteekenen werkelijk, bijv. *lolin basil,* werkelijk mooi; *iljaan nmaa basil,* morgen komt hij zeker.

153. *Heeten.*

Men gebruikt het woord *naran,* naam, dat men als onderwerp gebruikt, en den naam als gezegde. Die man heet Jan, *tomat'injai naran Jan,* lett. die man zijn naam is Jan. Hoe heet gij? *oa naram ikii?*

HOOFDSTUK IX.

154. **BIJWOORDEN.**

Er bestaan slechts enkele stamwoorden, die alleen als bijwoord voorkomen. Dat zijn de eigenlijke bijwoorden. Zoo bijv. *vekka,* nog; *obi,* nog; *daïn,* te; *lahir,* ten eenenmale; *roak,* reeds; *jaä,* tamelijk, enz.

Veel woorden, die als bijwoord voorkomen, zijn tegelijk ook bijvoegelijk naamw. Ook de bijv. nw. met de voorvoegsels *ma, nga,* enz. worden bijwoordelijk gebruikt.

Verder treden als bijwoorden op veel werkwoordstammen, in den onpersoonlijken vorm. Zoo bijv. iemand doodslaan vertaalt men door *nvavval feddan isaa,* waarin de stam *feddan* dooden beteekent. Eenige andere voorbeelden:

Rmaa simesa,	zij kwamen tegelijkertijd,
ma oefallak soroe vekka,	laat me uitspreken,
oeflaa lia ia,	ik liep harder dan hij,
oebana tii-maa,	ik loop rond,
tkerja singaïr,	laten we vlug werken.

155. Ten slotte hebben we de bijwoordelijke uitdrukkingen, als *wean isaa,* op dezelfde wijze; *naöet injai,* toen; *naä injai,* daar; *fiang ini,* nu, enz.

Speciaal om bijwoordelijke uitdrukkingen te vormen, heeft men het partikel *ma,* dat men voegt voor bijv. nw., bijv. *lolin,* goed; *ma lolin,* op goede wijze; *dawan,* groot; *ma dawan,* grootelijks.

156. De plaats van het bijw. is meestal onmiddellijk achter het bepaalde woord; sommige staan er voor. Bijwoordelijke uitdrukkingen worden vaak door andere woorden van het werkwoord gescheiden. Verder merken we nog op, dat men zeer zelden bijwoorden gebruikt als bepaling van een attributief gebruikt bijv. naamw.

157. *Bijwoorden van Hoedanigheid.*

Eigenlijke bijwoorden en bijw. uitdrukkingen:

dalang, boeas,	z e e r,
daïn,	t e,
lahir,	t e n e e n e n m a l e,
wean isaa, wen injai vali,	e v e n z o o,
wean ini,	a l d u s,
wen injai,	z o o d u s,
wen inbaa,	h o e?
katta (vóór het bepaalde),	b ij n a,
jää (vóór het bepaalde),	t a m e l ij k,
wattan, aöek,	s l e c h t s.

De bijwoordelijke uitdrukkingen, die met *ma* van bijvoeg. nw. zijn gevormd, zijn zoo veel in getal, dat we ze hier niet kunnen opnoemen.

158. *Bijwoorden van Tijd.*

Op de eerste plaats geven we een lijstje van de echte bijwoorden, en daarna eenige bijwoordelijke uitdrukkingen:

lahir, kitjai, kikjai, alveroet,	a a n s t o n d s,
beta, beta lahir,	p a s,
obi,	n o g,
vekka,	e e r s t n o g,
wahoel obi,	n o g n i e t,
wol .... *obi,*	n o g n i e t,
roak,	r e e d s,
vekka,	t o e k. t ij d,
brian,	t u s s c h e n b e i d e,
brian ...... *brian,*	n u ...... d a n.

We zullen nu van ieder een voorbeeld geven, daar de beteekenis van sommige niet duidelijk is zonder voorbeeld, en ook om van ieder te laten zien, of zijn plaats is vóór of na het bepaalde woord:

mwaa lahir, mwaa kikjai, k o m a a n s t o n d s,
alveroet mwaa, k o m a a n s t o n d s,
ia nmaa lahir, h ij k w a m a a n s t o n d s,
beta nbatar, h ij i s p a s o p, of h ij i s a a n h e t o p s t a a n,
beta nafnaän, h ij i s n o g a a n h e t e t e n,

nkerja obi, hij is nog aan het werken,
mnaban ma nmaa vekka, wacht dat hij eerst kome,
oedokoe vekka, ik ga eerst wat zitten,
mwaa vekka, kom eerst even hier,
oa moefwaak moenoek roak, hebt gij het al afgeroepen?
wahoel obi, nog niet,
ia nkerja ni rahan roak ta wahoel? wahoel obi, werkt hij al aan zijn huis? nog niet,
wol nkerja obi, hij werkt er nog niet aan,
mia mkjaä obi? amkaä obi, weet jullie het nog? wij weten het nog,
wahoel, wol mkaä roak, neen, wij weten het niet meer,
ia nmaa roak ta wahoel? wahoel obi, is hij er al? nog niet.

159. Bijwoordelijke uitdrukkingen van tijd:

naöet baa,	wanneer?
wen inbaa bet i,	wanneer, voor toek.
lera wen inbaa,	hoe laat?
lefira, ovan ifira, ovan ifira bet i,	over hoeveel dagen?
lefir'injai, ovan ifira roak,	hoeveel dagen geleden?
ovan ifira relak roak,	hoeveel dagen geleden?
voelan ifira, narat ifira bet i,	over hoeveel maanden, jaren?
naöet injai, fiang injai, naöet,	toen ter tijd,
naöet ini, fiang ini,	nu,
bet'i,	daarna, en dan, nu pas,
lokat ammar,	iederen dag,
naöet lalaän, naöet laän,	in vroeger tijd,
ammar ini,	vandaag,
inravin,	gisteren,
iljaan,	morgen,
ammar,	overdag,
lera vava, ovan,	in den nacht,
varverak,	's morgens,
lera ndiri lola,	des middags,
lera wen injai,	in den namiddag,
indean,	gisteren avond, gepasseerde nacht,
lera vava, lera vava ini,	van avond, komende nacht,
ammar isaa,	op zekeren dag,
ammar isaa vekka,	op zekeren dag (toek.),
ni iljaan,	den volgenden dag,
naä fafroeang tenan,	middernachts,

voelan nvotoe,	met nieuwe maan,
dedan,	met donkere maan,
beta lahir ini,	nog zoo pas,
inlangin,	straks (verleden),
naä kakiwal, basil,	altijd,
lalaän,	eerst,
marmoeri,	later,
ti teran iljaan,	tot morgen,
ti teran voelan isaa,	tot de volgende maand,

160. *Bijwoorden van plaats.*

Eigenlijke bijwoorden van plaats bestaan niet in deze taal. Onze allereenvoudigste bijwoorden van plaats worden weergegeven door bijwoordelijke uitdrukkingen, bijv. hier en daar, *naä ini*, en *naä injai*, welke samenstellingen zijn van een voorzetsel met een aanwijzend voornaamwoord; andere met het vragend voornw. *baa*, bijv. *naä baa*, waar.

Men is geneigd de woorden *inrol, inraa, inratta, invava*, enz. aan te zien voor bijwoorden van plaats. Zulks is echter niet juist. Men kan die woordjes als plaatsbepaling niet gebruiken zonder voorzetsels, of wat we zullen noemen voorzetselwerkwoorden, zie No. 163. Het zijn zelfst. nw., of zelfst. uitdrukkingen, die samen met een voorzetsel of een voorzetselwerkwoord een bijwoordelijke uitdrukking van plaats kunnen vormen. In het Holl. hebben we zoo het zelfst. nw. Noorden, en met een voorzetsel maken we er een bijwoordelijke uitdrukking van, ten Noorden, in het Noorden, naar het Noorden, uit het Noorden. De Fordaatsche vormen *inrol, inraa, inratta, invava, inveli, ineri*, beteekenen niets dan: het zeewaarts gelegene, het landwaarts gelegene, het Noordelijk, het Zuidelijk gelegene, het verder af gelegene, het gindsch gelegene, en zijn dus zelfst. uitdrukkingen, of liever zelfstandige naamwoorden. Het partikel *in* beteekent misschien plaats, vgl. *waan*; *an* komt in verschillende Indon. talen voor in de beteekenis van plaats. *Inrol* zou dan beteekenen zeewaarts gelegen plaats, *ineri*, die plaats, *inveli*, gindsche plaats.

161. *Bijwoorden van Voorstellingswijs.*

Die bijwoorden, welke eenigen uitleg noodig hebben, bespraken we reeds bij de wijzen der werkwoorden, en we kunnen volstaan met hier een lijstje te geven van de voornaamste bijwoorden en bijwoordelijke uitdrukkingen:

oöe, ii,	ja,
Oebilaä, Oeboe, Doedilaä,	bij God,

oeroen,	werkelijk,
vali,	ook,
wattan, aöek,	slechts,
katta,	bijna,
snain,	misschien,
kaä, tkaä, kaä bi,	weet ik het, ik weet het niet,
wahoel, wol,	niet,
wahoel,	neen,
ta?	niet waar?
wahoel roak,	niet meer.

HOOFDSTUK X.

DE VOORZETSELS.

162. *a. Voorzetsels van plaats.*

Het eenige eigenlijke voorzetsel in het Fordaatsch, dat een plaatsbepaling aanduidt, is *naä,* dat gelijk staat met het Maleische *di,* en dus met het Holl. te, als het rust op een plaats beteekent, in bijv. te Amsterdam, ter plaatse, ter stede, te land, te water, enz. Wij kunnen echter in het Holl. het voorzetsel te niet zetten bij elk woord, dat ook maar eenigszins gedacht kan worden als plaatsaanduidend; in het Ford. gaat dat wel met het voorzetsel *naä.* Zoo kan men bijv. lett. vertaald zeggen: te waar, te die, te dat, te school, te binnen, te boven, ten Noorden, ter zee, te land, te berg, te ons, ten onzent, te stoel, te jas, enz. enz. enz.

163. Het voorzetsel *naä* wordt echter niet gebruikt bij werkwoorden, die en in zooverre zij zelf een beteekenis hebben van zijn te, of op zekere wijze zijn te. Ziehier eenige van die werkwoorden:

'naä, nleal, ndokoe,	zijn, verblijven,
ndokoe,	zitten,
ndiri,	staan,
ntoeba,	liggen,
nfoffa,	drijven,
nlaoe,	vlot liggen,
natngofak,	voorover liggen,
nbakloï,	hangen,
loï,	zweven.

Al deze werkwoorden en nog vele andere sluiten reeds de beteekenis in van *naä,* of van het Holl. te, en kunnen dus met alle soorten woorden

verbonden worden, welke maar eenigszins als plaatsaanduidend gedacht kunnen worden, juist als het voorzetsel *naä* zelf. Ze sluiten dus het voorzetsel in, en daarom zou men ze kunnen noemen voorzetselwoorden, wat voor *naä* allerduidelijkst is, daar dat voorzetsel ook vervoegd voorkomt, en wel als volgt: *oenaä, mnaä, 'naä, tnaä, mnaä, mnjaä rnaä.* We zouden eigenlijk werkwoorden als *ndokoe, ndiri,* niet moeten vertalen door z i t t e n, s t a a n, maar door z i t t e n t e, s t a a n t e. Men legge ze niet uit als overgankelijke werkwoorden, zoodat we *ndokoe* letterlijk zouden moeten vertalen door b e z i t t e n, want overgankelijke werkwoorden zijn het niet.

164. De werkwoorden *'naä* en *nleal* kunnen nooit het voorzetsel *naä* achter zich hebben, daar ze alleen en uitsluitend beteekenen z ij n t e, v e r b l ij v e n t e. Bij andere werkwoorden echter kan men altijd min of meer abstractie maken van de beteekenis van a a n w e z i g z ij n en meer letten op de wijze van aanwezig zijn, welke er door wordt uitgedrukt. In dat geval kan men er nog het voorzetsel *naä* achter zetten. Sommige dezer soort werkwoorden worden dikwijls, andere minder dikwijls met *naä* gebruikt. Men zal dat slechts uit het gebruikt kunnen leeren.

Enkele voorbeelden: *oa mnaä Larat, rahan, koemal, geredda,* g ij z ij t t e L a r a t, i n h e t h u i s, o p d e p r a u w, i n d e k e r k. Men kan nooit zeggen *oa mleal naä Larat, naä rahan enz. Amtoeb'koï,* of wel *amtoeba naä koï,* w ij l i g g e n o p e e n b e d; *amtoeba naä koï* beteekent, dat men niet op het bed staat, zit of hurkt, maar *ligt; amtoeb'koï* bedoelt te zeggen, dat men ligt op het *bed,* en niet op den grond, op een bale-bale enz. D e p r a u w l i g t i n z e e vertaalt men door *koemal nlaoe tahat,* of wel door *koemal nlaoe naä tahat;* in het eerste geval bedoelt men dat de prauw voor anker ligt, in het tweede zegt men meer uitdrukkelijk, dat de prauw vlot ligt.

165. We hebben met opzet boven het voorzetsel *naä* vertaald door t e, hoewel het zeer dikwijls in het Holl. weergegeven wordt door i n, o p, b ij enz., welke woorden dan eigenlijk niet meer beteekenen dan t e. Dikwijls echter beteekenen ze meer dan dat. In dit geval kan men niet volstaan met *naä.* Men voegt er dan meestal zelfst. nw. of zelfst. gebruikte bijv. naamwoorden bij, die beteekenen b o v e n o p, b i n n e n i n, enz. Ter vertaling van ons o p, in de beteekenis van b o v e n o p, b i n n e n i n, krijgt men dan het voorzetsel *naä,* of wel een der bovengenoemde voorzetselwerkwoorden met een zelfst. nw. Voorbeelden:

o p, z ij n o p, s t a a n o p, *naä rattan, nleal rattan, ndiri rattan,*
n a a s t, z ij n n a a s t, s t a a n n a a s t, *naä nelan, nleal nelan, ndiri n,*
i n, z ij n i n, s t a a n i n, *naä ralan, nleal ralan, ndiri ralan,*
b ij, z ij n b ij, s t a a n b ij, *naä sarseri, nleal sarseri, ndiri sarseri.*

Naargelang de woordsoort, waarmede het voorzetsel verbonden is, komt dat woord te staan vóór of achter het bepaalde woord. De meeste

der boven gegeven woorden zijn betrekkingszelfst. naamwoorden in den derden persoon enkelvoud, die ook de andere persoonsvormen kunnen aannemen, en altijd achter het bepaalde woord staan. Enkele voorbeelden: *Oa mnaä rahan ralan,* gij zijt in het huis; *af'akaa nleal ralam,* wat is er in u? *ia ndiri Toean erin,* hij staat bij den Toean; *ia ndiri sarseri aa ni di,* hij staat bij den boom; *ia nangrihi naä sarseri ahoe,* hij sprak bij den kampong; *ia nangrihi naä rahan ralan,* hij sprak in het huis.

166. *Naä* heeft altijd de beteekenis van rust op de plaats, en kan dus niet ons te vervangen in uitdrukkingen als ter kerke gaan. Om een richting aan te duiden vanaf, naar, langs, heeft men geen enkel voorzetsel, maar alleen voorzetselwerkwoorden;
hier volgen ze:

ntalli,	vanaf,
nmaa,	naar den spreker toe,
ntii,	van den spreker af,
nahoe,	langs,
ndoal, ndol,	zeewaarts naar den spreker toe,
nroal, nrol,	zeewaarts van den spreker af,
ndaa,	landwaarts naar den spreker toe,
nraa,	landwaarts van den spreker af,
ndatta,	Noordwaarts naar den spreker toe,
nratta,	Noordwaarts van den spreker af,
nbava,	Zuidwaarts naar den spreker toe,
nvava,	Zuidwaarts van den spreker af.

167. De beteekenis van al deze werkwoorden is niet een zich bewegen naar, maar eerder een gericht zijn naar, langs, vanaf, en we kunnen dus weer zeggen: het zijn vervoegde voorzetsels, of minstens werkwoorden, die de functie hebben van een voorzetsel, omdat ze ook als zelfstandige werkwoorden kunnen gebruikt worden, en dan beteekenen een zich bewegen naar enz. Ze sluiten echter ook in dit geval een voorzetsel in, en worden daarom onmiddellijk geplaatst voor het woord, dat aanduidt de richting waarheen, waarvandaan, of waarlangs de beweging plaats heeft. Alle andere werkwoorden, die een beweging uitdrukken, vragen een dezer voorzetselwerkwoorden in de functie van voorzetsel achter zich, als men de richting der beweging wil aanduiden. Voorbeelden:
amatii geredda, wij gaan naar de kerk; *amamaa skola,* wij kwamen naar de school; *amaflaa matii geredda,* wij draafden naar de kerk; *ambana mamaa geredda,* wij kwamen in gewonen gang naar de kerk; *rvahi rtar'Larat,* zij roeiden

vanaf Larat; *rtar'Larat,* zij komen van Larat; *rahoe roal,* zij gingen over zee; *rvahi rahoe roal,* zij roeiden over zee.

Een eigenaardigheid is, dat elk der bovengenoemde werkwoorden kan verbonden worden met een ander van dezelfde soort, zoodat dan het eene als werkwoord dient, en het andere als voorzetsel. Alleen echter *nahoe* en *ntalli* kunnen dan als werkwoord dienen, en komen voorop, en de andere hebben dan de functie van voorzetsel. Bijv. *ami mtalli ahoe mamaa,* wij kwamen uit den kampong; *nahoe roal ntii,* hij ging er heen langs zee.

168. De inboorlingen letten zeer nauwkeurig op de beteekenis van *ntii* en *nmaa,* gaan en komen, van den spreker af en naar den spreker toe. Als wij zeggen: ik kwam te Amsterdam gisteren om vier uur, en we zijn niet meer te A., dan kan men niet vertalen: *oemaa A.*, maar moet men bijv. zeggen: *jaä aran A.*, d.w.z. ik kwam te A. aan; *inravin poekoel ampat oetii A.*, zou beteekenen: gisteren om vier uur ging ik naar A. *Inravin poekoel ampat oemaa A.*, kan men alleen zeggen als men nog te A. is, en beteekent dan, dat men daar gisteren om zóó laat aankwam. Men kan het ook zeggen, als men op een plaats is nog verder dan A. ten opzichte van de plaats waar men vandaan kwam. Als men bijv. te Zwolle is, zegt men van iemand, die van Arnhem naar Zutfen ging: *ntalli Arnhem nmaa Zutfen,* en niet *ntalli Arnhem ntii Zutfen.* Is men te Arnhem of te Nijmegen, dan zal men van denzelfden man zeggen: *ntalli Arnhem ntii Zutfen.*

169. De stammen *tii* en *maa* worden echter niet veel gebruikt, want liefst is men nog nauwkeuriger, en geeft men tegelijkertijd met een enkel woord ook nog de windstreek aan, waarheen de beweging gericht is, en in plaats van *ntii* zegt men *nroal, nraa, nratta,* of *nvava,* zeewaarts, landwaarts, Noordwaarts, Zuidwaarts; in plaats van *nmaa* zegt men *ndoal, ndaa, ndatta, nbava.*

Zoo zegt men van iemand, die van Fordata naar Larat gaat, niet *ntii Larat,* maar *nvav'Larat,* van iemand die naar Larat komt niet *nmaa Larat,* maar *nbav'Larat.* Van iemand, die van Jamdena naar Larat komt, zegt men *ndoar Larat*; van iemand, die van Larat naar Jamdena gaat *nraa Timoer.* Van iemand die van Ambon te Larat komt, zegt men *ndaa Larat;* van iemand die van Kei komt *nbav'Larat.* Van iemand, die naar Ambon gaat *nroal Jaboen;* van iemand, die naar Kei gaat, *nrat'Keï.* En niet alleen voor verre afstanden zijn deze woorden in gebruik, maar zelfs op een tafel zegt men: *msoear affa injai moeraa binan,* schuif dat ding landwaarts op van mij den spreker af naar het bord. Alleen als het niet mogelijk is, een dier vier stammen te gebruiken, neemt men de stammen *tii* en *maa.*

Nratta en *nvava* beteekenen eigenlijk boven en benedenwaarts; *nratta* komt ook in die beteekenis nog voor, bijv. *naflaa nrat'*

voear, hij gaat dravende den berg op; *nbava* echter komt niet meer in de oorspronkelijke beteekenis voor; men gebruikt in de plaats *nsoeta,* welk werkwoord in die beteekenis ook als voorzetselwerkwoord kan gebruikt worden, bijv. *nesnoboer nsoet'lanoeoen,* hij sprong naar beneden op den grond.

170. Ons voorzetsel van, vanuit of vanaf kan soms moeilijkheid geven bij het vertalen. We geven hier eenige voorbeelden:

Vanaf het huis tot aan den klapper, *ntal'rahan ti teran noeoer ni dii,* maar beter: *al ntavoe rahan ti teran noeoer ni dii;* van Paschen af tot Kerstmis, *ntal'Paska ti teran Natal,* maar ook weer beter: *al ntavoe Paska ti teran Natal;* ik heb dit van Jan afgenomen, *oealla oetalli Jan;* ik heb dit van Jan gekregen, *Jan nalla verin jaä;* ik ben van Aloesi, *Aloesi jaä;* van waar zijt gij? *noehoe baa mia,* of *ahoe ba mia?* van waar komt gij? *mia mtjal baa mjaa?* waarvandaan weet gij dat, *oa mkaä mtal'baa?* ik weet het van hem, *oekaä oetal'ia;* een huis van steen, *rahan vatoe;* die ring is gemaakt van goud, *rotoe masa naä sitana injai;* gij maakt van goud een ring, *oa motoe masa naä sitana;* hij houwt een beeld uit steen, *ia nafat vatoe naä waloet;* God maakte Adam van leem, en Eva uit een rib van Adam, *Oebilaä notoe baal naä Adam tenan, notoe Adam roehoen isaa naä Eva tenan.*

171. *b. Voorzetsels van Tijd.*

Heel dikwijls gebruikt men tot het vormen van tijdsbepalingen geen voorzetsel, en op dezen dag vertaalt men bijv. door *ammar ini,* zooals wij trouwens in het Holl. ook zeggen deze maand, dit jaar, Fordaatsch: *voelan ini, narat ini.*

Het eenige voorzetsel van tijd dat bestaat is *naöet,* dat men kan vergelijken met het plaatsbepalende *naä,* bij alle woorden kan staan, die eenigszins een tijd kunnen aanduiden, en ook in het Holl. kan weergegeven worden door te, bijv. *naöet narat 1926,* ten jare 1926. Men kan bijv. zeggen: *naöet Toean Jesoes,* ten tijde van Christus; *naöet ami,* in onzen tijd; *naöet Paska,* met Paschen; *naöet noehoe rsiafat ir'obi,* toen men nog oorlog voerde.

172. Onze voorzetsels vóór en na kan men niet vertalen. Men moet ze geheel omschrijven, en wel zóó, dat men *naöet* kan gebruiken, bijv. vóór Paschen, *naöet wol Paska obi.* Na de Mis, *naöet Missa nbosal.* Onze uitdrukking vanaf .... tot aan, wordt weergegeven door de bovengenoemde stammen *talli* en *tii*; *talli* staat in den derden pers. enk. en *tii* blijft onvervoegd. Bovendien heeft *tii* bij zich het woord *teran,* bijv. van Kerstmis tot Paschen, *ntal'Natal ti teran Paska.* Deze con-

structies kunnen ook voor heele zinnen staan, bijv. *ntalli naöet mamaa ini ti teran orang kaja nfallak ngrihi,* vanaf dat we hier kwamen totdat de orang kaja de zaak besprak. Men lette er op, dat waar we in het Holl. een voegwoord noodig hebben, men in het Ford. kan volstaan met een voorzetsel of een voorzetselwerkwoord. In plaats van *ntalli* ...... *ti teran* gebruikt men nog meer: *al ntavoe* (te beginnen met) .... *ti teran.*

173. *c. Voorzetsels van Samengaan.*

We kunnen hier op de eerste plaats noemen *ovoen,* maar het is misschien geen eigenlijk voorzetsel. *Orang kaja ovoen ni kapalar,* de orang kaja met zijn kapala's, of de orang kaja en bovendien zijn kapala's. Ook kan het tusschen twee zinnen staan, zoo ongeveer als voegwoord, bijv. *oekerja ovoen oefallak ngrihi,* ik werkte, en behandelde daarbij nog zaken.

Ons eigenlijk voorzetsel van samengaan wordt weergegeven door de vervoegde vormen van dien stam, in de beteekenis van met, samenzijn met, bijv. *tomatta novoen isaa vali,* de man was met een ander; *Jan nkerja novoen Piet,* Jan werkte met Piet, lett. Jan werkte was samen met Piet.

Ovoen wordt niet gebruikt als bepaling achter *ntii, nmaa, ntalli, nahoe, nroal, nraa,* enz., maar treedt dan zelfstandig op, en staat op de eerste plaats, bijv. *goeroe novoen kossikoöer ntii skola ralan,* de goeroe ging met de kinderen de school binnen; *novoen ia ntal A. ndoal,* hij kwam met hem van A.; *amovoen baba ngoeoer,* wij gingen met vader langs het strand.

Een andere omschrijving vindt men in de nummers 44 en 53.

Men lette er op, dat men ons *met* alleen door *ovoen* kan wedergeven, wanneer het een materieel samenzijn beteekent, en niet in uitdrukkingen als met vreugde, met veel woorden, of wanneer het instrumenteel gebruikt wordt. Over deze laatste beteekenis zie No. 177. Uitdrukkingen als met vreugde moeten omschreven worden. Bijv. met vreugde deel ik u mede, dat.... *ralang lolin oefavotoek ven oa, ne* ....; met veel omhaal van woorden sprak hij tot de menigte, *nangrihi noel'noehoe, nangrihi blawat dalang.*

174. *d. Voorzetsels van Datief.*

Onze voorzetsels aan en voor worden vertaald door *ven, ver* of *venin,* als het over personen gaat of over dieren, door *naä* als het over zaken gaat. Voorbeelden:

moeöe ver Toean, pisang voor Mijnheer,

ena ni beboen ven vavoe, aardvruchtschillen voor het varken.

liri bokoe naä moe rahan, palen voor uw huis.
oa malla af'isaa verin waring, gij gaaft iets aan mijn broer.

Het voor zaken gebruikte *naä* zouden we eigenlijk moeten rangschikken onder doelaanduidende voorzetsels, daar het beteekent tot.

Soms gebruikt men ook voor personen niet *ver, ven* of *verin.* Hij legde het weg voor mij, zal men altijd vertalen door: *ia nfadokoe naban jaä,* dus met behulp van een bijwoordelijk werkwoord. De stam *naban* beteekent wachten, wachten op. Zoo ook: wij sturen een jas aan Piet, *amnaoe ravit isaa naban Piet;* ik schrijf een brief aan vader, *oetoelis soerat isaa naban baba.*

Spreken tot wordt vertaald door *nangrihi noeloe,* weer een werkwoordstam, die echter altijd in den derden pers. enk. staat. Deze stam wordt nogal veel gebruikt, bijv. iemand een oorlog aandoen, *not'rihi noeloe;* zich schrap zetten tegenover een persoon, *nangrebat noel'tomat'isaa;* iemand een perkara aandoen *notoe ngrihi noeloe isaa.*

175. *e. Redenaangevend Voorzetsel.*

Om en wegens worden in het Ford. vertaald door *naä,* maar het komt weinig voor, behalve in de vraag *naä af'akaa?* waarom? Als wegens beteekent voor, ten behoeve van, gebruikt men meestal de omschrijving *al nakvanak,* waarvan *nakvanak* verbogen wordt, bijv. het doen wegens hem wordt in de verschillende personen: *oeotoe al oekvanak ia, oa motoe al moekvanak ia, ia notoe al nakvanak ia, itotoe al takvanak ia,* enz. Wat de letterlijke beteekenis is van den secundairen stam *ka-vanak,* is niet uit te maken; *al* is het instrumenteel partikel, dat we in No. 177 zullen bespreken. Christus is gestorven voor alle menschen, kan men desnoods vertalen door *Christoes nmatta naä tomatta ovi moenoek,* maar beter door *Christoes nmat'al nakvanak tomatta ovi moenoek.*

176. *f. Doelaanduidende Voorzetsels.*

De doelaanduidende voorzetsels zijn: *ma* en *naä. Naä* zagen we reeds bij de telwoorden No. 43 en bij de datieve voorz. No. 174, en *ma* kwamen we reeds tegen bij de bijwoorden No. 154.

Ziehier enkele voorbeelden:

Waartoe breekt gij dat huis af? om hier een nieuw te bouwen, *oa mwedal rahan injai ma af'akaa? ma oefadiri rahan ngorvaän naä ini.* Waartoe komt gij hier? tot uw welzijn, *oa mwaa ini ma af'akaa? naä mia bir lolin,* of wel *al oekvanak mia.* Waartoe dient dat? om zout te maken, *affa ini naä af'akaa?*

al oeotoe sira. Hij nam een schoone vrouw tot zijn echtgenoote, *ia nalla vat'lolin isaa naä awan,* of wel *nelock awan.*

177. *g. Instrumenteel voorzetsel.*

Om ons instrumenteel met weer te geven, hebben we in het Ford. iets, wat we niet goed kunnen classificeeren; misschien is het een voegwoord, misschien een voorzetsel, dat een voegwoord vervangt, zooals we er boven reeds enkele gezien hebben: misschien is het een voorvoegsel, zooals men dat heeft in andere Indonesische talen, bijv. in het Tagalog en Visaya; ziehier een voorbeeld in het Tagalog: *ang i-ginigawa ko ay isang golog,* hetgeen letterlijk beteekent: het door mij aangewende om dit te maken is een kapmes, en *i* is hier het instrumenteel voorvoegsel. Men oordeele nu zelf in het volgende, met wat voor een soort woord of partikel we te doen hebben. Een stuk hout om een hond mee te slaan (in alle personen):

aa etal isaa al oevavval jaha,
aa etal isaa al bwavval jaha,
aa etal isaa al nvavval jaha,
aa etal isaa al tvavval jaha,
aa etal isaa al mvavval jaha,
aa etal isaa al bjavval jaha,
aa etal isaa al rvavval jaha.

Wil men dus zeggen: ik sla den hond met een stuk hout, dan omschrijft men aldus: ik neem eén stok waarmee ik den hond sla, *oeal'aa etal isaa al oevavval jaha.*

Een andere wijze om het instrumenteel voorzetsel weer te geven, heeft men niet. Een enkelen keer hoort men wel eens door invloed van het Mal. dingen zeggen als: *ntoffi ni kada ovoen saboen,* zijn broek wasschen met zeep.

Het partikel *al* is ook tegelijk doelaanduidend, hetgeen uit het voorbeeld duidelijk is. Men lette er echter op, dat het niet kan gebruikt worden als uitsluitend doelaanduidend, dus niet bijv. geef mij een klapper om te verkoopen, *malla noeoer vatoel isaa al oefeddi,* maar wel: geef me klappers om een oorhanger te koopen, *malla noeoer vatoel bokoe al oefaha loran isaa.* Men kan het partikel *al* ook achter werkwoorden of heele zinnen gebruiken, zoo bijv. *oekerja al oefamafoeng toean ralan,* ik werk om daardoor den toean gunstig te stemmen.

HOOFDSTUK XI.

178. VOEGWOORDEN.

a. Zuiver verbindend voegwoord voor nevengeschikte zinnen en ook voor twee begrippen is *ma*. Bijv. de lui van Keljobar hebben geelhout gekapt, en vandaag gaan ze het verkoopen, *Keljobar rsoar lesmaat, ma ammar ini rtii rfeddi.* Een geit en eén varken, *bibi isaa ma vavoe isaa.* Vooral echter voor de verbinding van begrippen gebruikt men liever het reeds boven, No. 173, besproken *ovoen,* bijv. *bibi isaa ovoen vavoe isaa.*

Heel dikwijls echter worden zinnen en begrippen eenvoudig naast elkaar geplaatst zonder verbinding; zinnen, wanneer men in het Holl. een infinitief gebruikt, bijv. ik zit te zingen, *oedokoe oededang;* begrippen vooral in geijkte uitdrukkingen, zooals we er gezien hebben bij het zelfst. nw., No. 24. Ook bij werkwoorden komen die geijkte uitdrukkingen voor, bijv. *rafnaän rafnenoe,* zij eten en drinken.

179. *b.* Om een voorwerpszin met een hoofdzin te verbinden, heeft men het voegwoord *ne,* maar vaak zet men zulke zinnen naast elkaar zonder voegwoord. Bijv. ik zeg, dat hij al hier is, *oefallak ne nmaa roak,* of ook wel *oefallak nmaa roak.* Hij vertelt, dat hij een varken geschoten heeft: *ia nfamalik ne nfæna vavoe isaa.* Soms kan men *ne* niet gebruiken, bijv. hij kan koken, *ia nkaä not'oeran.*

Men lette er op, dat voorwerpszinnen, die in het Holl. door waar of wanneer met den hoofdzin worden verbonden, in het Ford. ook door *ne* er mee verbonden worden. Bijv. wij weten waar hij woont, *amkaä ne nleal baa.* Zeg wanneer wij moeten komen, *fwallak ne vekka amamaa naöet baa.*

180. *c.* Tijdsbepalende bijzinnen, die in het Holl. door toen, enz. met den hoofdzin worden verbonden, verbindt men er in het Ford. mee door het voorzetsel *naöet,* zie No. 171. Wij woonden hier, toen gij te Ambon waart, *amleal ini naöet oa mnaa Jaboen.*

181. *d.* Bijzinnen, waarin wordt uitgedrukt de wijze waarop verricht wordt, wat in den hoofdzin is weergegeven, en die in het Holl. door zooals met den hoofdzin worden verbonden, verbindt men in het Ford. er mede, zooals men ziet in het volgende voorbeeld: *amtoelis wean rfatoeroe ami,* wij schrijven zooals ons geleerd is.

182. *e.* Het disjunctieve voegwoord *of* wordt vertaald door *ta,* maar alleen als verbinding tusschen twee begrippen. Bijv. oude lui, jonge-

l u i, v r o u w e n, k i n d e r e n, a l l e n w e r d e n m e e g e r e k e n d, *itrana ta, varveroen ta, vata ta, kossikoöe kakoöe ta, rarekkan moenoek ira.*

Om zinnen disjunctief te verbinden, gebruikt men deze woordjes niet, maar neemt men een verkorten conditioneelen zin, zooals we reeds tegengekomen zijn bij het bespreken der wijzen, No. 122, bijv. g a s t e e n e n r a p e n of wel g a b a l k e n d r a g e n, *moetii fwili vatoe, wahoel moetii bwara liri.*

183. *f*. Het tegenstellend voegwoord *maar* wordt vertaald door *naäk*, of *naäk ma*. Bijv. i k z o u g r a a g i e t s k o o p e n, m a a r i k h e b g e e n g e l d, *ja inak dalang ma oefaha af'isaa, naäk ma wol ning koebang*. W ij s t u u r d e n h e m n a a r d e n k a m p o n g, m a a r h ij w i l d e n i e t, *amsinir ia ntii ahoe, naäk ma nafenna.*

184. *g*. Over het voorwaardelijk voegwoord hebben we hier niet te spreken, daar het volledig behandeld is bij de werkwoorden, No. 122.

185. *h*. Het doelaanduidend voegwoord is *ma*. Men lette er op, het niet te verwisselen met *ne*, behandeld in No. 179. Bijv. i k w i l h i e r b l ij v e n, *ja inak ma oeleal ini. Ja inak ne oeleal ini,* zou beteekenen: i k b e n g r a a g h i e r, i k b e n b l ij, d a t i k h i e r b e n.

Men kan ook *ma* verbinden met *ne*, dus *ma ne;* i k z e g d a t i k g a a n w i l, *ja oefallak ma ne oetii.* Het meest komt deze verbinding voor, zooals we ze hebben opgemerkt bij de werkwoorden, No. 122, i k w a s v a n p l a n t e g a a n, m a a r m o e d e r h i e l d m e t e g e n, *ma ne oetii, naäk ma titi ntahang jaä.*

Ma wordt ook wel weggelaten, bijv. i k g a s l a p e n, *oetii oetoeba.*

186. *i*. Het concessief voegwoord is *velik*, dat ook verbonden wordt met *ne* tot *velik ne*. Bijv. n i e t t e g e n s t a a n d e h e t e r g w a a i t, z u l l e n w e t o c h o v e r s t e k e n, *velik*, of *velik ne nait dawan, vekka tetal wattan.*

187. *j*. Het redengevend voegwoord w ij l, o m d a t, wordt weergegeven door een voorzetsel, nml. *naä*. Bijv. i k w i s t h e t n i e t, w ij l i k n i e t i n d e n k a m p o n g w a s, *wol oekaä, naä wol oeleal ahoe.* De letterlijke vertaling van dezen zin is: i k w i s t h e t n i e t w e g e n s i k n i e t i n d e n k a m p o n g w a s.

Een vertaling van ons d u s in h ij h e e f t v e e l g e l d, d u s k a n h ij w e l z u l k e e n h u i s l a t e n b o u w e n, hebben we in *bakii; ia ni koebang dawan bakii notoe nal rahan wen injai.* Bij dit woordje wordt dikwijls òf de hoofdzin, òf de bijzin weggelaten. Bijv. *ia ni koebang bakii;* de hoorder weet reeds, dat men over het bouwen van dat huis spreekt.

Bakii nfaha nal rahan wen injai; hier wordt verondersteld, dat men juist over den rijkdom van den man gesproken had. Men gebruikt dit woordje ook wel min of meer als stopwoord, maar meestal vindt men toch een redengevende beteekenis. Wanneer ik bijv. mijn kok vraag, of hij vandaag brood bakt, dan krijg ik soms ten antwoord: *wol toeat bakii,* er is geen palmwijn (voor gist gebruikt), dus ...... Een ander voorbeeld: ik zit op een prauw en zeg op een gegeven oogenblik tegen mijn bediende: zeg, geef die eieren eens, die je straks gekookt hebt, en ik krijg ten antwoord: *oebloefang bakii......,* ik heb ze vergeten, dus......

Een eigenaardigheid is, dat alle voegwoorden, tenminste de eigenlijke, zooals *ma, ne, ta,* meestal bij den hoofdzin worden gevoegd, en niet bij den bijzin, of liever samen met den hoofdzin worden uitgesproken, gescheiden van den bijzin.

HOOFDSTUK XII.

188. **TUSSCHENWERPSELS.**

Verwondering,	*ajai o, jo,*
ach, helaas,	*ados, adé, titi é, jaä disi, jaä dossi,*
medelijden,	*wora oa, lilik oa,*
klacht,	*wora jaä, lilik jaä,*
aantoonend,	*ekka msiïk,*
och kom,	*wahoel ta,*
vooruit,	*ja, jo,*
bah,	*ke, krossi-krassi,*
wel, hé,	*hei,*
foei,	*ja je,*
bravo,	*kena,*
bij God,	*Oeboe, Oebilaä, Oebilaä lahir, Doedilaä,*
bij de dooden,	*nitoer, nitoer lahir,*
verschrokken,	*ngraäng noroe,*
spijt,	*oh, ngaan,*
spot, leedvermaak,	*hê-hê,*
hevige pijn,	*titi oemat'roak,*
natuurlijk,	*nakaa,*
voldoening,	*kena,*
tegenspraak,	*ê,*
verwensching,	*Oeboe nalla oa, nitoer ralla oa,*
zie je wel,	*msiïk lahir,*
basta,	*i lolin,*
verduveld,	*sokki,*
verduveld mooi,	*lolin dalang sokki.*

HOOFDSTUK XIII.

189. **DE ZINSBOUW.**

De kortste volledige zin, waarin een onderwerp en een gezegde voorkomen beide zonder bepaling, kan in het Ford., als het een verbale zin is, bestaan uit een enkel woord, daar het onderwerp in den vorm van een pers. voorv. in den vervoegingsvorm van het werkwoord kan zijn opgesloten. Zoo bijv. *n-aä,* h ij w e r p t, samengesteld uit *n,* onderwerp en *aä,* gezegde.

Een nominale zin kan eveneens bestaan uit een enkel woord, omdat het gezegde een bezitt. achtervoegsel kan zijn, en het onderwerp met dat achtervoegsel tot één woord verbonden dus een zin kan vormen. *Jamang,* letterlijk beteekenend: m ij n i s e e n v a d e r, en vrij vertaald: i k h e b e e n v a d e r, is samengesteld uit *jama,* onderwerp, en *ng,* gezegde.

190. In een verbalen zin kunnen we als onderwerp hebben een zelfst. nw. of elk woord, dat zelfstandig gebruikt is, of wel een voornaamwoord of een pers. voorv. Als gezegde hebben we altijd een werkwoord, d.w.z. een vervoegden werkwoordstam.

Voorbeelden:
Tomatta nmaa, d e m a n k o m t,
Lolin ovi rdokoe, d e g o e d e n b l ij v e n a c h t e r,
Voetoe raflaa, t i e n z ij n e r g e v l u c h t,
ia' nmaa, h ij k o m t,
nmaa, h ij k o m t.

In een nominalen zin kan men als onderwerp hebben, juist als in den verbalen zin, een zelfst. nw. of een voornaamwoord, maar niet een pers. voorv. Als gezegde kan men hebben een woord van welke soort ook. Nominale zinnen met één verder onbepaald woord als onderwerp en een enkel woord als gezegde hoort men weinig, daar ze onduidelijk zijn. Zoo men ze gebruikt, laat men door een hiatus of een stomme *e* tusschen onderwerp en gezegde hooren, dat men niet bedoelt een substantief met attributie, maar een onderwerp met gezegde. Zinnen met een voornaamwoord als onderwerp en verder een enkel woord als gezegde zijn duidelijker, en dus ook meer gebruikt.

Voorbeelden:
rahan karatat, h e t h u i s i s h o o g,
waloet vatoe, h e t b e e l d i s v a n s t e e n,

rahan iteloe, de huizen zijn drie in aantal,
skola roak, de school is uit,
tomatta ami, wij zijn menschen (voornw. is hier onderw.),
Aloesi ami, wij zijn van Aloesi,
iteloe ami, wij zijn met zijn drieën,
sian ami, wij zijn erslecht aan toe,
wora oa, gij zijt te beklagen.

Zoowel in verbale zinnen als in nominale staat het onderw. altijd voorop, behalve in nominale zinnen als het persoonlijk voornaamw. is, of als het gezegde een bezittelijk voornaamw. is.

191. *De Uitgebreide Enkelvoudige Zin zonder Object.*

Een uitgebreide zin is een zin, waarin òf het onderwerp, òf het gezegde, òf beide een of meer bepalingen bij zich hebben.

De plaats der bepalingen van het onderwerp hangt af van de omstandigheid of het een subst. of een voornaamw. is. We hebben in den loop der Spraakkunst reeds besproken, waar de bepalingen van een zelfst. nw., waar die van een voornaamw. staan. Wat het zelfst. nw. betreft, kan men over het algemeen zeggen, dat zijn bepalingen behalve het bezitt. voornw. altijd achteraan staan. Bij een voornaamw. daarentegen staan de bepalingen voorop.

De plaats der bepalingen van die woorden, welke als gezegde kunnen voorkomen, is ook reeds bekend uit de vorige hoofdstukken. We behandelen hier echter die, welke niet bepalingen zijn van een enkel woord, maar van een gezegde in zijn geheel.

De meest voorkomende zijn de bijwoordelijke bepalingen van tijd en plaats. Men rekene er echter niet onder woordjes als *vekka, ekka, roak*, enz., die bepalingen zijn van het werkwoord als zoodanig, en die we reeds bespraken bij het werkwoord. We spreken hier ook niet over plaatsbepalingen, waarin een voorzetselwerkwoord voorkomt, wijl dat ondergeschikte zinnen zijn, en men zie daarover bij de samengestelde zinnen.

De gewone plaats der tijdsbepalingen is vooraan in den zin, vóór of wel onmiddellijk na het onderwerp. De gewone plaats der plaatsbepalingen is achteraan in den zin na het gezegde. Alleen plaatsbepalingen met *naä* kunnen wel eens vóór in den zin staan.

Wil men den nadruk leggen op het onderwerp, dan zet men dat geheel vooraan, met den klemtoon. Wil men den nadruk leggen op het gezegde, dan staat het heelemaal achteraan. Wil men de tijdsbepaling meer laten uitkomen, dan zet men die achteraan.

Voorbeelden:

Dawan inravin rangrihi naä rahan, of wel *inravin dawan rangrihi*

naä rahan, de notabelen beraadslaagden gisteren in het huis.

Naä rahan dawan inravin rangrihi, beteekent: wat de notabelen gisteren in het huis deden was beraadslagen.

Dawan rangrihi naä rahan inravin, het was gisteren dat de notabelen beraadslaagden in het huis.

192. *Uitgebreide Enkelvoudige zin met Voorwerp.*

De zin wordt ingewikkelder, wanneer de handeling niet beperkt gedacht blijft bij het onderwerp alleen, maar in verband gedacht wordt met iets buiten het onderwerp of den agens. Dat iets buiten den agens noemen we het voorwerp. Door belanghebbend voorwerp verstaan we datgene tot welks behoefte de handeling verricht wordt enz., in het Holl. aangeduid door het voorzetsel aan of voor. Het lijdend object komt met al zijn bepalingen direct achter het gezegde; daarop volgt het belanghebbend object. Bijv. *Iljaan naä didalan vekka orang kaja nalla koebang ven ami,* morgen zal de orang kaja op het dorpsplein ons geld geven.

193. *Vragende Zinnen.*

Zooals we reeds gezien hebben in No. 129 maakt men een zin vragend, wanneer men geen vraagwoord gebruikt, door den geheelen zin in gewone rangschikking voorop te zetten, en er achter te voegen: of niet, *ta wahoel?*

Wanneer men een vraagwoord gebruikt, blijft over het algemeen de woordschikking dezelfde als in den affirmatieven zin. Dit geldt absoluut, wanneer men vraagt naar het onderwerp van een handeling of van een nominalen zin. Evenzoo, wanneer men vraagt naar een object van welke soort ook. Wanneer men vraagt naar een plaats, kan men het vragende woord of de vragende plaatsbepaling nooit voorop zetten, maar moet men het altijd op het einde van den zin plaatsen. Vragende tijdsbepalingen staan meestal achteraan wegens den nadruk, die vanzelf op het gevraagde valt. De vraag naar het waarom staat meestal vooraan, kan echter ook achteraan gezet worden. Voorbeelden:

ikii nravin nvara liri ovi, wie heeft gisteren die palen gedragen?

af'akaa lolin nrahi, wat is mooier?

noehoe rfallak akaa, wat zegt men?

rfallak ngrihi naä baa, waar behandelt men de zaak?

naöet baa oa fwadiri rahan, of wel *oa fwadiri rahan naöet baa,* wanneer hebt gij het huis opgezet?

naä af'akaa oa motoe wen injai, of wel *oa motoe wen injai ma akaa?* waartoe doet gij aldus?

194. *Samengestelde zinnen.*

De plaats van den bijzin ten opzichte van den hoofdzin hangt af van de functie, die de bijzin in den hoofdzin vervult. Over het algemeen kan men de regels volgen, welke we hierboven gegeven hebben voor de plaats der zindeelen in den enkelvoudigen zin. We zullen hier één voor één de verschillende soorten bijzinnen nagaan.

De schikking in den hoofdzin zoowel als in den bijzin zelf is altijd dezelde als in den enkelvoudigen zin.

195. *Subjectszinnen.*

Deze komen niet veel voor. Ze staan voorop, zooals het subject in den enkelvoudigen zin voorop staat, met dit verschil dat de plaats- en tijdsbepalingen er niet aan vooraf kunnen gaan. Voorbeeld: *itleal ini lolin,* het is goed dat we hier zijn; *oa moengrihi wen injaä i kena,* dat gij zoo spreekt is juist. Zinnen als dat gij zoo spreekt is goed, worden nooit zooals in het Holl. met een voegwoord geconstrueerd.

196. *Praedicaatszinnen.*

Komen weinig voor. Ze nemen de plaats in van het gezegde in den nominalen zin, dus na het onderwerp. Ziehier een paar voorbeelden: *jaä soemarang ma ne iljaan mjaa moenoek,* mijn bevel is, dat ge morgen allen hier komt; *jaä ralang ma ne ammar ini oebasiar keddan,* mijn plan is, vandaag wat rond te wandelen.

197. *Objectszinnen.*

Komen veelvuldig voor, daar veelal onze infinitieven door een objectszin worden weergegeven. Ze staan ook op de gewone plaats van het object na het gezegde, doch het belanghebbend object komt direct achter het gezegde, en daarachter de objectszin. Voorbeelden:
oerea ne nmaa, ik zag dat hij kwam;
oerea ia nmaa, ik zag hem komen;
oefallak ver ia ma iljaan nmaa, ik zeide hem morgen te komen.

198. Relatieve zinnen zijn bijv. bepalingen van een woord in den hoofdzin en komen te staan onmiddellijk achter het woord, dat er door bepaald wordt. Bijv. *orang kaja ma nfaretta narat laän wol nkaä adat koebanii,* de orang kaja, die het vorig jaar het bestuur in handen had, kende de opvattingen der regeering niet; *inravin oa moengrihi noel'tomatta ma ndiri nmalit? wahoel, tomatta oa fwallak ia, bet'i oerea ia fassaa,* spraakt gij gisteren met den man, die daar staat te lachen? neen, de man, waarover gij spreekt, heb ik nu pas voor het eerst gezien.

199. *Plaatsbepalende bijzinnen* zijn relatieve zinnen, zooals bijv. waar ge nu staat, hebben ze elkaar ontmoet, *rsitoean ira naä ineri oa mdiri.* Behalve plaatsbepalende bijzinnen kan men in deze taal nog hebben wat men in het Holl. niet heeft:

Richtingaanduidende bijzinnen. Zulke zinnen zijn niet een bepaling van een enkel woord in den hoofdzin, maar van het gezegde. Bijv. *inravin lera katta ndiri lola ammam tinemoen maflaa koeda matii oar,* gisteren tegen den middag zijn wij allen samen te paard naar de rivier geweest. Zulke bijzinnen worden altijd achter den hoofdzin geplaatst. We hebben hier werkelijk met een hoofdzin te doen, want dat we den stam *tii* een voorzetselwerkwoord noemen, wil niet zeggen, dat het geen echt werkwoord is.

200. *Instrumenteele bijzinnen.*

Ook deze zijn een eigenaardigheid van het Ford. Zie No. 177. Om uit te drukken met welk instrument men een handeling verricht, of met welk middel men een doel bereikt, gebruikt men altijd een bijzin: *oa malla aa etal isaa al bwavval jaha,* gij slaat den hond met een stok. *Oa malla aa etal isaa* is de hoofdzin, *al bwavval jaha* is de bijzin. Evenzoo in: *ja oekerja al oefamafoeng toean ralan;* hier is *oekerja* de hoofdzin, en *al oefamafoeng toean ralan* de bijzin. Deze soort bijzinnen staan altijd achter den hoofdzin. Zie bijv. *amalla nahin ver ia al nlewar aa,* wij geven hem een kapmes om het hout door te kappen, waarin ook nog een belanghebbend object voorkomt.

201. *Doelaanduidende Bijzinnen.*

Ze worden ingeleid door *ma,* en staan altijd achter den hoofdzin, bijv. men is naar het bosch gegaan, om er geelhout te kappen, *rtii nangan ma rsoar lesmaat;* zijn voogd heeft hem een olifantstand van een vaam gegeven om te verkoopen, *doean nalla lel'ref saa ver ia ma ntii nfeddi ven bokoe.*

202. *Redengevende Bijzinnen.*

Die met het voegwoord of liever voorzetsel *naä,* komen voor of achter den hoofdzin zonder verschil van beteekenis, maar liefst zet men ze achteraan. Bijv. *goeroe nvavval kossikoöe, naä wol nmaa skola,* of wel *naä wol nmaa skola goeroe nvavval kossikoöe:* de goeroe sloeg den jongen, omdat hij niet naar school kwam.

Het redengevend *bakii* verbindt twee nevengeschikte zinnen en staat altijd tusschen de twee in, of wel men moet den eenen zin tot bijzin maken met het voorzetsel *naä,* welke zin dan achteraankomt: *oelarang roak, bakii wol nmaa;* men kan echter ook zeggen: *bakii wol nmaa, naä oelarang roak*

203. *Concessieve Bijzinnen.*

Worden ingeleid door het voegwoord *velik*, of *velik ne*, en kunnen vóór of achter den hoofdzin staan, zonder verschil van beteekenis, maar staan gewoonlijk voorop.

Bijv. *velik ne jaman nafenna, ia ntekan pradjoerit wattan vali*, of wel *ia ntekan pradjoerit, velik ne jaman nafenna*, hoewel zijn vader het niet wilde, heeft hij toch voor Gewapend Politiedienaar geteekend.

204. *Conditioneele Bijzinnen.*

Deze komen altijd voor den hoofdzin, onverschillig, of men een voegwoord gebruikt of iet. Bijv. *ia nmaa, vekka wol tfallak af'isaa;* als hij komt zullen we niets zeggen; *sada oeroen, vekka tvavval ia*, als het waar was zouden we hem een pak slaag geven.

CORRIGENDA.

Blz. 1,	No. 1,	regel	3,	25000 moet zijn 2500.
„ 1,	„ 1,	„	22,	*Ritabel*, moet zijn *Atabil*.
„ 2,	„ 2,	alinea	2,	regel 4, *Ritabel* moet zijn *Atabil*.
„ 9,	„ 20,	regel	3,	waarbij behooren, moet zijn: waarbij behoorend.
„ 23,	„ 61,	„	10,	*mr*, moet zijn *br*.
„ 24,	„ 65,	alinea	2,	regel 4, Alleen in het meervoud met vnw. krijgt men een dubbelen klemtoon, moet zijn: Alleen in het meervoud krijgt men een dubbelen klemtoon.
„ 25,	„ 67,	alinea	6,	regel 5, *lalaän*, moet zijn *lalaan*.
„ 25,	„ 67,	regel	6,	*nflallak*, moet zijn *nfallak*.
„ 27,	„ 73,	„	4,	*ngoran*, moet zijn *ngora*, en regel 5, *moerin*, moet zijn *moeri*.
„ 32,	„ 86,	alinea	2,	*nabrabhi*, moet zijn *nabrahi*.
„ 33,	„ 88,	„	2,	regel 2, of men een tel-, moet zijn: of men een telwoord.
„ 51,	„ 138,	regel	1,	*trener Missa*, moet zijn *trenar Missa*.
„ 52,	„ 141,	„	9,	*ekka tatiji*, moet zijn *ekka tatii*.
„ 53,				laatste regel, vóór het onderwerp, moet zijn: vóór het gezegde.
„ 57,	„ 159,	„	13,	*naöet lalaän, naöet laän*, moet zijn: *naöet lalaan, naöet laan*.
„ 58,	„ 159,	„	6,	*lalaän*, moet zijn *lalaan*.
„ 60,		„	3,	voorzetselwoorden, moet zijn: voorzetselwerkwoorden.
„ 60,	„	„	5,	*mnjaä rnaä*, moet zijn *mnjaä, rnaä*.
„ 64,	„ 173,	alinea	3,	regel 5, *amovoen baba ngoeoer*, moet zijn *amovoen baba mahoe ngoeoer*.
„ 73,	„ 198,	regel	3,	*laän*, moet zijn *laan*.
„ 73,	„ 198,	„	7,	*fassaa*, moet zijn *fasaa*.

SPRAAKKUNST DER JAMDEENSCHE TAAL

DOOR

P. DRABBE *M. S. C.*
R. K. Missionaris op Tanimbar.

VERHANDELINGEN
VAN HET
KONINKLIJK BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

DEEL LXVII

Tweede . Stuk

's Hage
M. NIJHOFF

Batavia
ALBRECHT & Co

1926

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

GEBIED DER TAAL.

1. Het Jamdeensch is een der Tanimbareesche talen, en wordt gesproken in alle dorpen op de Oostkust van het eiland Jamdena, het grootste der geheele groep, welke een zielenaantal vertegenwoordigen van ongeveer 11000; verder op de Westkust van hetzelfde eiland in den kampong Lermatan met 200 en in een deel van den kampong Latdwalam met 1000 inwoners; ten slotte nog op het eiland Selaroe in een deel van den kampong Adaoet met een zielenaantal van ongeveer 1500.

2. De eigenlijke naam der taal is het Timoereesch, want de menschen, die ze spreken, noemen ze zelf *Timoer lirin*, en de lui van Sera, Larat en Fordata, die Fordaatsch spreken, noemen ze *vai Timoer*. Om echter geen verwarring te krijgen met het Timoreesch van Timor, noemen we de taal liever naar het eiland, waarop ze voornamelijk gebruikt wordt, nml. Jamdena. Door vreemdelingen werd het eiland de naam van Jamdena gegeven; dit woord is eigenlijk geen eigennaam, maar een soortnaam, die beteekent v a s t l a n d. Zooals door de Engelschen Europa het vastland genoemd wordt, zoo ook noemen de op de kleinere eilandjes wonende Tanimbareezen het grootere eiland vastland, *jamdena*. De lui van Sera spreken van *Jamdena* zonder meer, die van Larat en Fordata noemen het *jamden'Timoer*, daar zij zelf het eiland Larat ook vastland noemen ten opzichte van Fordata. De lui van Jamdena zelf, sprekend van hun land, zeggen *jamndene* of *jamrene*, maar voelen dat woord ook niet als eigennaam. Ze zullen zich zelf bijv. nooit *Jamndenar*, d.i. J a m d e n e e z e n noemen, maar wel *Timrwar*, *Timoereezen*, of wel *Tanémbrar*, d.i. T a n i m b a r e e z e n.

Den naam Timoereesch verwierpen we om geen verwarring te krijgen met het Timoreesch van Timor. Den naam Tanimbareesch kunnen we niet gebruiken, omdat die naam toepasselijk zou zijn op alle talen, die men op de Tanimbareilanden spreekt, nml. Jamdeensch, Fordaatsch, Selaroeeesch, en de talen van de kampongs Maktian en Sélwasan op de Westkust van Jamdena.

8. De beteekenis van het woord *jamndene* (in het Fordaatsch *jamdena*) is v a s t l a n d, en staat tegenover *sari* in het Jamdeensch en *iaroe* in het Fordaatsch, welke woorden r i f i n z e e beteekenen. Wat de afleiding van het woord betreft, het eerste deel, nml. *jam* komt voor in plaatsnamen op de Kei-eilanden, bijv. Jamtimoer, Jamtél, enz., en moet

zooveel beteekenen als familie of iets dergelijks; *ndene* of *rene*, of *dena* heeft men wel eens willen vertalen door moeder, zoodat men dan als letterlijke vertaling van *Jamndene* krijgt: moederland, wat zeer ad rem is. Daar is echter iets tegen. De lui van Jamdena zelf zeggen even goed *Jamndene* als *Jamrene*. Op den vorm *Jamrene* ging men af, om het laatste deel de beteekenis van moeder te geven, daar het overeenkomt met het Ford. *rena* en het Keieesch *rén*, welke stam moeder beteekent. Indien men nu nooit anders hoorde dan *Jamrene* zou de conclusie gewettigd en zeer waarschijnlijk waar zijn. Doch men hoort ook *jamdene*, wat men echter schrijven moet *jamndene*. In de spraakkunst zal men verder nml. zien, No. 7, dat binnen de taal nooit de *d*, maar wel geregeld de *d nasalis, nd,* als *r* gehoord wordt. Een ander bewijs, dat men *jamndene* en niet *jamdene* moet schrijven is dit: de *nd* van het Jamdeensch wordt altijd *d* in het Fordaatsch, en de *d* van het Jamd. wordt altijd *r* in het Ford. Was het dus *jamdene* in het Jamdeensch, dan moeten de Fordaters zeggen *jamrena* en niet *Jamdena*. Hieruit volgt ook, dat *ndene* niet de beteekenis van moeder kan hebben, want moeder is in het Fordaatsch *rena*, zoodat men daar dus van *Jamrena* zou moeten spreken, en in het Jamdeensch (daar de Fordaatsche *r* in het Jamdeensch in *d* en niet in *nd* verandert), zou men moeten zeggen; *jamdene* en niet *jamndene* of *jamrene*. Wat nu de beteekenis is van den stam *ndene* hebben we nog niet kunnen achterhalen.

4. Men kan in het Jamdeensch twee dialecten onderscheiden. Het eerste wordt gesproken op de Zuidelijke helft van de Oostkust van Jamdena, te Lermatan, Latdwalam en Adaoet, en het tweede op de Noordelijke helft van Jamdena's Oostkust. De grens ligt tusschen de kampongs Aroei Bab en Aroei Das, zoodat het Zuiderdialect gesproken wordt door 17 en het Noorderdialect door 13 dorpen, beide door ongeveer een 6000 menschen. Het dialect, dat we in Spraakkunst en Woordenboek uitsluitend gebruiken, is dat van de Zuidelijke helft van Jamdena's Oostkust, meer bijzonder zooals het gesproken wordt in de kampongs Olilit, Séfnane en Laoeran. De beide dialecten verschillen, doordat een aantal woorden, die in het eene gebruikt worden, in het andere niet in zwang zijn, doch een zoodanig verschil bestaat van kampong tot kampong.

Het kenmerkend verschil tusschen de twee dialecten is, dat een *a* in den uitgang van welk stamwoord dan ook in het Noorderdialect *i* wordt behalve na een *w*, wanneer ze in een *oe* verandert. Ook *awe* wordt *aoe*, *owe* wordt *ooe*, en *ea* wordt *ê*. Voorbeelden:

Hollandsch:	Zuiderdial:	Noorderdial:
beschaduwen,	*mbalam,*	*mbalim,*
opstijgen,	*fangat,*	*fangit,*

tegenhouden,	*tajan,*	*tain,*
honger,	*lafar,*	*lafir,*
rubber,	*natan,*	*natin,*
diepzee,	*sawak,*	*saoek,*
echtgenoot,	*sawe,*	*saoe,*
bel,	*bobowe,*	*bobooe,*
naar beneden drukken,	*tean,*	*tên.*

Verder heeft men voor het verbinden van de bezittelijke achtervoegsels met het stamwoord in het Noordelijk dialect andere klinkers dan in het Zuiderdialect. Zie No. 92.

Andere kleinere verschillen zullen verder in de Spraakkunst terloops worden aangegeven.

HOOFDSTUK II.

DE SPELLING.

5. In het Jamdeensch gebruiken we 21 verschillende letters: *a, b, mb, d, nd, e, f, i, j, k, l, m, n, ng, o, p, r, s, t, oe* en *w.*

6. *Keelletters.*

Van de keelletters komt de *g* niet voor, hoewel men ze soms meent te hooren in woorden als *ngrije,* zaak, wat zijn oorsprong vindt hierin, dat de verbinding *ng-r* onvermijdelijk iets doet hooren wat op een *g* gelijkt.

De *k* wordt uitgesproken als in het Hollandsch, en komt zoowel in het begin als in het midden en op het einde der woorden voor.

De *g nasalis,* of liever de *n gutturalis,* geschreven *ng,* is in de uitspraak geheel gelijk aan de Hollandsche *ng* in het midden en op het einde der woorden; ze komt ook zeer veel voor aan het begin der woorden, doch de uitspraak blijft volkomen dezelfde. In het alfabet volgt de *ng* op de *n.*

7. *Tandletters.*

De *t* komt in het begin, in het midden, en op het einde der woorden voor, verschilt in uitspraak niet van de Hollandsche *t,* maar blijft op het einde der woorden zuiver *t,* zonder de minste bijmenging van *s.*

De *d* komt overeen met onze *d.* Men vindt ze in het begin en in het midden, niet echter op het einde der woorden.

De *d nasalis*, geschreven *nd*, komt voor in het begin en in het midden der woorden, doch niet op het einde. De uitspraak is een *n* zonder voorslag, gevolgd door of overgaand in een *d*. In het alfabet volgt de *nd* op de *d*. In het Zuiderdialect hoort men zeer dikwijls *nr* of *ndr*, in plaats van *nd*, doch we schrijven altijd *nd*. De gewone *d* gaat nooit over in *r*.

8. *Lipletters.*

De *p* komt niet zeer veel voor, doch zoowel in het begin als in het midden en op het einde der woorden. Uitspraak als in het Hollandsch.

De *f* komt niet voor op het einde der woorden, dan in het stamwoord *of*, l a n g s, waarvan het bovendien nog zeer twijfelachtig is, of het niet *ofe* wezen moet. De *f* zweemt in de uitspraak soms naar *v*, bijv. in *sife*, k i p; *safe*, w a t; *loefoe*, t a s c h.

De *b* komt voor in het begin, in het midden en op het einde der woorden; uitspraak als in het Hollandsch.

De *b nasalis*, geschreven *mb*, is een *m* zonder voorslag overgaand in *b*, of liever in een letter die tusschen *b* en *p* in staat. In het Zuiderdialect wordt deze letter zeer veelvuldig *p* of *mp*, maar wijl de *b* van het Noorderdialect nooit als *p* gehoord wordt, hebben we zorgvuldig altijd *mb* en niet *p* of *mp*, geschreven, hoewel bijv. de stammen *mbane* en *mbeang* in het Zuiderdialect nooit anders dan als *pane* en *peang* gehoord worden.

9. *Trillers.*

Over de *l* en de *r* valt niets bijzonders te zeggen. Ze komen beide voor aan het begin, in het midden en op het einde der woorden.

10. *Sisklank.*

De *s* komt zeer veelvuldig voor in het begin, in het midden en op het einde der woorden. Uitspraak als in het Hollandsch.

11. *Aspiratie.*

Alleen de zachte aspiratie komt voor, nml. als verbinding tusschen twee klinkers; we schrijven ze echter niet.

12. *Halfklinkers.*

De *w* in het Jamdeensch is eigenlijk geen halfklinker, maar een lipletter, zooals in het Hollandsch. Doch hoewel men zeer duidelijk een Hollandsche en geen Engelsche *w* hoort, gaat ze toch soms over in *oe*, zooals in den stam *sawe*, e c h t g e n o o t; *nafsawe* beteekent: d e h u w e l ij k s a k t e s t e l l e n, en *nafsaoe* beteekent g e h u w d z ij n; en

waar men in het Zuidelijk dialect *awe, ewe* of *owe* heeft, hoort men in het Noorderdialect altijd *aoe, eoe* en *ooe*. Bovendien gaat de eindklinker *oe* vaak over in een Engelsche *w*, door nauwe verbinding met een volgend woord, bijv. *jakoe amang,* m ij n v a d e r wordt *jakwamang; nafsaoe béri,* p a s g e t r o u w d z ij n, wordt *nafsa'bwéri.* We hebben dus het volgende: het letterteeken *w*, als het in den stam thuishoort, stelt een Hollandsche *w* voor. Vervangt het den klinker *oe*, dan stelt het een Engelsche of den half-klinker *w* voor.

Over de *j* valt niets bijzonders te zeggen. Doch men lette er op, dat *j* zeer dikwijls *i* vervangt, zooals *oe* vervangen wordt door *w*. Zoo heeft men bijv. *jamb'bjanir,* w e e f t o e s t e l, in plaats van *jambi banir; nsa'njal,* k u n n e n b e v a t t e n, in plaats van *nsai nal; Aroe'bjab,* B e n e d e n- of Z u i d e l ij k A r o e i, een plaatsnaam, in plaats van *Aroei-bab;* en *Aroe'djas,* N o o r d e l ij k A r o e i, in plaats van *Aroei-das.* Zie daarover No. 17.

13. *Klinkers.*

Van de klinkers in het algemeen kan men zeggen, dat ze kort of lang zijn naargelang de personen, die ze uitspreken, of ook naargelang den samenhang met andere letters, waarin ze worden uitgesproken. In het Zuiderdialect zijn ze over het algemeen kort, in het Noorderdialect zijn de klinkers in sommige woorden wat langer, enkele zelfs gerekt. We gebruiken daarom geen diacritische teekens, en ook geen verdubbeling van medeklinkers om de kwantiteit, d.w.z. het lang of kort zijn der klinkers aan te geven. Wel echter gebruiken we een enkel teeken, nml. de accent aigu, om kwalitatief verschil aan te geven.

De *a* klinkt helder in alle gevallen, en we hebben er geen teeken voor noodig. Hetzelfde geldt voor de *i* en de *oe*.

De *o* klinkt min of meer gebroken in alle gevallen; ze varieert tusschen de *o*'s van onze woorden t o p en t o n; een zuiver open *o* komt niet voor. De gebroken *o* is ook gelijk *a, e, i* en *oe* noch kort, noch lang, en eerder kort dan lang, dus voor het schrijven der Jamdeensche *o*'s gebruiken we geen enkel teeken. Alleen in het Noorderdialect heeft men open *o*'s, en zoowel de open *o* als de gebrokene klinken er vaak lang, zoodat men daar de lange open *o* heeft van ons o p e n en ook de lange gebroken *o* van het Fransche o r.

De *e* komt in twee vormen voor, nml. de heldere *e* van ons e e r, en de gebroken *e* van ons e r. Beide soorten *e* echter zijn, zooals we boven reeds zeiden, eer kort dan lang, of liever klinken eer kort dan lang. De *e* van het woord *léti,* t u s s c h e n r u i m t e, is niet zoo lang als die van ons l e e d, en niet zoo kort als die van ons l i d (men verwondere er zich niet over, dat ik zeg de *e* van ons lid, want wat wij *i* schrijven is een korte heldere-*e*-klank). Daar de gebroken *e* het meest voorkomt, schrij-

ven we die zonder teeken; een *e* zonder teeken klinkt dus altijd als de *e* van onze woorden b e d, f l e s c h, p e r, l e k, enz., hoewel sommige personen en sommige dorpen, vooral in het Noorderdialect ze wat rekken, zoodat ze klinken als de Fransche *è*'s en *ê*'s. De heldere *e* schrijven we met een accent aigu, dus *é*, behalve als eindklinker van tweelettergrepige woorden, wijl ze dan altijd helder is. In het woord *lele,* i v o o r, klinkt de eerste *e* als in ons l e l, en de tweede als de *i* van ons p i t of l i f t, of als de *é*'s van het Fransche é l é f a n t. In het woord *léti,* t u s s c h e n r u i m t e, klinkt de *e* als in ons woord l e d e r.

14. *Tweeklanken.*

Tweeklanken bestaan niet in het Jamdeensch. De letter *oe* is natuurlijk geen tweeklank, maar twee letterteekens, die samen één klank voorstellen. Wel heeft men twee letters naast elkaar, nml. *ae, ai, aoe, ea, ei, eoe, ia, ioe, oa, oi, ooe, oea, oei;* twee zulke klinkers naast elkaar zijn zelfs niet alleen twee goed onderscheiden klinkers, maar ook twee onderscheiden lettergrepen. Als verbinding van die tweetallen letters heeft men een zachte aspiratie; alleen *ia* wordt verbonden door den halfklinker *j,* en *oea* door den halfklinker *w.* Deze verbindingen echter schrijven we niet. Men heeft ook nog het geval, dat twee *é*'s naast elkaar komen te staan, en dat *i* gevolgd wordt door *e;* in die beide gevallen is de verbinding de halfklinker *j,* welke we ook schrijven, dus *éje* en *ije,* in bijvoorbeeld *wéje,* w a t e r, en *rije,* a l a n g-a l a n g.

HOOFDSTUK III.

WOORDVORM.

15. Een stamwoord bestaat in het Jamdeensch uit den wortel met den uitgang, die beide éénlettergrepig zijn. De wortel kan open of gesloten wezen, maar bestaat nooit uit meer dan drie letters. Zoo heeft men bijv. den open wortel *toe* van *toeak,* p a l m w ij n, en den gesloten wortel *ndand* van *ndandir,* v e r d i e p i n g, l a a g. *Toe* bestaat uit twee, en *ndand* uit drie letters. Heeft men dus woorden als *tnjambar,* dan ziet men alleen reeds aan den vorm, dat het geen stamwoord, maar een afgeleid woord is, want anders zou de wortel bestaan uit meer dan drie letters: *tnjamb* telt nml. vier of vijf letters, naargelang men *nj* als één of als twee letters beschouwt. *Tnjambar* komt dan ook van *tambar,* d a n s e n, stam *tamb,* drie letters.

Zeer weinig stamwoorden zijn éénlettergrepig, of hebben geen uitgang; misschien geen andere dan enkele modale partikels, zooals bijv. *ma,* opdat; *lo,* reeds; *om,* af; *jé,* hier; *né,* daar; *no,* ginds. Men denke er echter aan, dat, zooals we bij de spelling reeds zeiden, twee klinkers naast elkaar altijd twee lettergrepen zijn; zoo is bijv. het stamwoord *loi,* zweven, tweelettergrepig.

De uitgang kan open of gesloten zijn, maar begint nooit met een medeklinker, zoodat men ook geen stamwoorden kan hebben met twee medeklinkers naast elkaar tusschen de twee lettergrepen. Aan den vorm van de tweelettergrepige woorden *batdare,* jonge vrouw, en *kakpar,* vlinders, ziet men dus reeds, dat men niet met stamwoorden te doen heeft. Inderdaad is *batdare* dan ook samengesteld uit twee stammen, nml. *bate,* vrouw, en *dare,* bloed, en is *kakpar* meervoudsvorm, afgeleid van *kakap,* vlinder.

16. In open uitgangen heeft men nooit andere klinkers dan *é, i,* of *oe.* Soms heeft men schijnbaar een *a* als uitgang, wijl die letter enkele keeren gebruikt wordt als overgang tusschen twee woorden, bijv. *ntef a na sooen,* hij slaat hem in het gezicht, zie No. 31.

In gesloten uitgangen heeft men nooit andere klinkers dan *a, i,* of *oe.*

Voorbeelden van deze twee regels: *lete,* tuin; *léti,* tusschenruimte; *boeboe,* vischfuik; *labar,* breedte; *titir,* gong, *koeloer,* broodvrucht.

De klinkers van den uitgang nu vervallen of verspringen zeer dikwijls, en wel volgens bepaalde regels; om die regels te geven, moeten we echter verschillende gevallen onderscheiden.

Een stamwoord kan bestaan uit een gesloten wortel en een gesloten uitgang. In dat geval kan de klinker van den uitgang alleen vervallen of verspringen, als er een meervoudsuitgang of een bezittelijk achtervoegsel bijgevoegd wordt, bijv. *lingat,* drankhuis wordt *lingtar,* drankhuizen; *kikit,* schub, wordt *kiktjan,* zijn schub. De regels daarover kan men vinden bij het meervoud der zelfst. nw. No. 43—47.

Een stamwoord kan bestaan uit een gesloten wortel en een open uitgang, bijv. *lere,* zon. In dat geval zijn de regels toepasselijk, die we hierachter zullen geven.

Een stamwoord kan bestaan uit een open wortel en een open of een gesloten uitgang, bijv. *boei,* uitstorten, *soear,* kam. In deze beide gevallen zijn eveneens toepasselijk de regels, die we hier verder geven.

17. We spraken boven van het vervallen en verspringen van de eindklinkers. Voor het gemak zullen we verder bij het geven der regels alleen spreken van vervallen, daar men om te kiezen tusschen laten vervallen en laten verspringen geen andere regels heeft dan mogelijkheid en welluidendheid. De *a* en de *é* verspringen nooit. De *i* en de *oe* verspringen als de

welluidendheid het toelaat, en daar komt bij, dat de smaak der menschen verschilt, en men dus van sommigen hoort, dat ze in bepaalde gevallen *i* of *oe* laten verspringen, van anderen, dat ze in dezelfde gevallen *i* en *oe* laten vervallen. Zoo zal men sommigen hooren zeggen *jakti* en anderen *jaktwi*, i k g a, als samentrekking van *jakoe* en *ti*; evenzoo hoort men zoowel *namlond'resi* als *namlond'rjesi*, h e t i s h e e l r e c h t; *snjaoet mele* zoowel als *snjat'mwele*, s c h e l p j e s a l s b e e n v e r s i e r i n g. Het verspringen bestaat in het verspringen van den klinker naar het volgend woord, waar hij dan komt te staan achter den beginmedeklinker. Het is echter ook weer geen zuiver verspringen, maar gaat gepaard met een verandering; de klinker nml. verandert in een halfklinker, de *i* in *j*, en de *oe* in *w*, of zooals men misschien beter kan zeggen: *i* en *oe* verdwijnen in het oorspronkelijke woord en komen verzwakt, zeer verzwakt zelfs, terug in het volgend woord. In elk geval, we schrijven daarvoor de halfklinkers *j* en *w*, welke echter misschien nog niet genoeg de verzwakking der eigenlijke klinkers weergeven.

Waarin echter bestaat het vervallen der zelfde klinkers? Ook in een verzwakking, en niet in een zuiver wegvallen. In het bijvoegelijk naamwoord *mafoeti*, w i t, hoort men als eindklinker een volwaardige *i*; in den werkwoordsvorm *nangfoet*, h ij i s w i t, hoort men, als men goed luistert heel even een *i*-klank na of tegelijk met de *t*. In phonetisch schrift zouden we die *i* zeker op een of andere wijze schrijven; in onze spelling echter laten we ze geheel weg. Dat de eindklinkers *i* en *oe* niet zuiver vervallen, wordt hoorbaar in gevallen als de volgende voorbeelden: *nangfoet desar*, h e t i s z u i v e r w i t; *nangfoet arwaloe*, h e t i s h e e l w i t, waarin men iets hoort als *nangfoetjarwaloe; nangfoet'rjesi*, h e t i s h e e l w i t.

Als we dus in het volgende spreken van het vervallen van eindklinkers, bedoelen we daarmede, wat *a* en *é* betreft, een zuiver vervallen, maar wat *i* en *oe* betreft, een vervallen, verzwakken, of een verzwakt verspringen, naargelang de samenloop van letters dat mogelijk maakt. Om op het bovenaangehaalde voorbeeld terug te komen, kunnen we zeggen, dat de stam *foeti*, wit, in onzijdigen werkwoordsvorm de *i* verliest, wat voor *nangfoet desar* zoo goed als zuiver vervallen beteekent, voor *nangfoetjarwaloe* een sterke verzwakking, voor *nangfoet'rjesi* een verzwakt verspringen.

Hier volgen nu de regels voor het vervallen der klinkers van open uitgangen, of van gesloten uitgangen na een open wortel:

13. Bij zelfstandige naamwoorden of als zelfst. naamw. gebruikte woorden vervalt de uitgangsklinker in geval er een bijvoegelijke bepaling achter staat, bijv. *soer doeri*, e e n b e e n e n k a m, van *soear*, k a m, en *doeri*, been; *tomwat'ngafele*, e e n m o o i e m a n, van *tomwate*, m a n, en *ngafele*, m o o i; *babjene*, z e u g, van *babi*, v a r k e n en *ene*, m o e d e r;

boeb'talabar, liggende vischfuik, van *boeboe,* vischfuik, en *talabar,* liggend (sommigen zullen hier wel *boeb'twalabar* zeggen).

19. Daar staat tegenover, dat zelfst. nw. zonder bepaling achter zich den eindklinker niet verliezen, bijv. *kammam bjabi,* ons varken; evenzoo: zelfst. nm. met een praedicatieve bepaling of gezegde achter zich, bijv. *i nì babi silai,* zijn varken is groot, tegenover *bab'silai,* een groot varken; *roeap silai lo,* de vloed is al hoog, tegenover *roep silai,* hooge vloed; *kéndjape namsos,* het tuinhuis is in verval, tegenover *kéndjap'ngafele,* een mooi tuinhuis; zelfst. nw. met een aanwijzend voornaamwoord achter zich, bijv. *lere jé,* deze dagen *lere né,* die dag; zelfst. nw. met een telwoord achter zich, bijv. *tomwate lese,* één mensch; *babi jadin,* vele varkens; zelfst. nw. met een soort genitief achter zich, bijv. *pnoewe ndoean,* kampongbewoner; zelfst. nw. als gezegde gebruikt met het onderwerp achter zich, *Oloesi kam,* wij zijn Aloesi-menschen.

20. Bij zelfst. naamwoorden en alle andere woorden, die een meervoudsuitgang aannemen, vervalt de klinker zoo dikwijls ze dien uitgang aannemen. Voorbeelden; *toekar,* palmwijnen, van *toeak*; *lelar,* olifantstanden, van *lele; mangabéljar,* handelaren, van *mangabéli*; *koetwar,* luizen, van *koetoe; das ngafelar,* mooie huizen, van *das ngafele.*

21. Bij zelfst. naamwoorden, die een bezittelijk achtervoegsel aannemen, vervalt de uitgangsklinker zoo vaak ze dat achtervoegsel aannemen, bijv. *limang,* mijn hand, van *lime; boertjan,* zijn rug, van *boerit-an; ammjamar,* onze vaders, van *ame-mjamar; irnindar,* onze neuzen, van *iri-nindar; embmwir,* uwe voorouders, van *emboe-mir; koektwir,* hunne hoeven, van *koekoet-nir.*

22. Bij zelfst. naamwoorden, vervalt de uitgangsklinker nog, als ze plaatsbepalend zijn, hetgeen ook geldt voor eigennamen, bijv. *Ser,* het eiland Sera; *tomwat' Sere,* een man van Sera; *jakti kéndjap,* ik ga naar het tuinhuis; *ning kéndjape nangamon,* mijn tuinhuis is goed; *i nma Omtoef,* hij kwam naar Amtoefoe; *noer'Omtoefoe,* klapper van Amtoefoe; *marmar namin mbe,* waar is het Noorden; *mnaoer marmare,* noorden wind. Het is opmerkelijk, dat echte plaatsnamen altijd den eindklinker laten vervallen, behalve wanneer ze bijvoegelijk gebruikt worden, terwijl andere zelfst. nw., die ook wel een plaats kunnen aanduiden, zooals *pnoewe,* kampong, alleen den eindklinker verliezen als ze plaatsbepalend gebruikt worden, bijv. *tamin jé tkeban Séfnan,* van hier uit zien we Séfnane maar: *tamin jé tkeban pnoewe,* van hier uit zien we den kampong.

23. Zelfst. naamw., of welk ander woord ook, behalve werkwoorden, verliezen altijd den eindklinker na het ontkennende *to*, bijv. *kam to mam toek,* wij hebben geen palmwijn; *to in,* er is geen visch; *to ked',* er is geen sago; *to lét',* zonder ophouden; *to ngafel,* niet mooi.

24. Bijvoegelijke naamwoorden met een bijwoordelijke bepaling achter zich verliezen den uitgangsklinker niet, bijv. *médase resi,* zeer hoog; *tangowe roet,* te nauw.

25. Werkwoorden met een bijwoord of andere bepaling achter zich verwerpen den uitgangsklinker niet, bijv. *mloli fen silai,* stam wat harder; *mkwete fen makoran,* bind het stevig vast; *npote i lo,* hij is al opgestaan; *to npote i afoek,* hij is nog niet opgestaan.

26. Een stamwoord, dat als werkwoord wordt gebruikt, verliest daardoor niet den uitgangsklinker, maar wel als men aan dat werkwoord een onzijdige beteekenis wil geven; een goed voorbeeld daarvan heeft men in *rlole* en *rlol,* waarvan het eerste beteekent op de rij afgaan, en dus bedrijvend is, en het tweede op een rij staan, en dus onzijdig is. Zoo ook *nafsawe,* de huwelijksakte stellen, en *nafsaoe,* gehuwd zijn, het eerste bedrijvend, het tweede onzijdig. Van den stam *fele,* vorm, heeft men *ngafele,* mooi; *nangafel,* hij is mooi; *nafngafele,* hij verfraait. Van den stam *mian,* heeft men den vorm *namian,* wat beteekent achterblijven, dus actief blijven, maar ook *namin,* zijn, verblijven te, dus onzijdig, bijv. *namin pnoe,* hij is in den kampong; *kamti Oloes, makenar ramian,* toen wij naar Aloesi gingen, bleven de ouden achter. De regel is niet absoluut, maar in de allermeeste gevallen komt ze overeen met de spreekwijze der menschen.

27. Bij persoonlijke voornaamwoorden vervallen de eindklinkers altijd; dat ze echter niet eenlettergrepig zijn, hoort men in vele gevallen, waarin men de eind-*i* of *oe* laat verspringen, of wanneer een woord met een klinker beginnend op het pers. voornaamwoord volgt, bijv. *jakwé,* ik? van *jakoe* en het vragende *é*; *jakwamang,* mijn vader van *jakoe* en *amang; ko mfwalak,* gij zegt van *kooe* en *falak; kammjamjar,* de onzen, van *kami mamjar; kimbjabal,* gij slaat, van *kimi babal.* Wat dit laatste voorbeeld betreft moeten we opmerken, dat in den gewonen vorm het pers. voornw. 2de pers. mv. is *kmi,* dus de eerste *i* vervalt, en aldus het woord eenlettergrepig wordt.

28. Bij bezittelijke voornaamwoorden vervalt de eindklinker altijd, behalve als ze zelfstandig gebruikt zijn, bijv. *jakning sandi*, of wel *jakning swandi*, mijn mes; *jakningoe*, het mijne; *kitnin kesar*, onze vrienden (men merke hierbij op, dat de *nd* hier door het vervallen van de eind-*e* slechts als *n* gehoord wordt); *kitninde*, het onze; *sinir pnoewe*, hun kampong; *sinire*, het is van hen; *kammam djas*, ons huis; *kammami*, het onze. Als die zelfstandige vormen echter weer als plaatsbepaling gebruikt worden, vervalt de klinker volgens den boven, No. 22, gegeven regel, bijv. *kamti kammam, sirti sinir*, wij gaan naar huis, zij ook.

29. De telwoorden *boeti*, tien, *rati*, honderd, *roit*, tienduizend verliezen den eindklinker alleen als er een vermenigvuldiger achter staat, bijv. *rat'djoe*, tweehonderd.

De telwoorden van twee tot en met negen verliezen hem altijd, behalve in de vormen *nangdoewe, nangtéli*, nangfate *nanglime, nangnéme, nangitoe, nangwaloe, nangsiwe*, welke vormen beteekenen de tweede, derde, enz. zijn. Ook vindt men hier en daar in de taal den eigenlijken twee-lettergrepigen vorm van het telwoord, dan nml. wanneer het bijvoegelijk of bedrijvend gebruikt is. Zoo bijvoorbeeld bedrijvend in *lere nfardoewe langit*, de zon deelt den hemel in tweeën, d.w.z. het is middag. Bijvoegelijk in *toes'doewe* en *toes'téli*, de tweede en de derde plank van af den kielbalk; men merke op, dat we hier eigenlijk te doen hebben met het ranggetal, dat overigens in de taal niet gebruikt wordt, want een telwoord bijvoegelijk gebruiken is hetzelfde als er een ranggetal van maken; aldus zou *das néme* beteekenen het zesde huis; *tomwat'waloe*, de achtste mensch.

30. Voorzetsels en bijwoorden verliezen nooit den eindklinker, maar wel zijn er enkele, die nooit een volwaardigen eindklinker hebben, bijv. *foek*, nog, waarvan de uitgang een zeer verzwakte *i* is; zoo ook *roet*, te, waarvan de uitgang een zeer verzwakte *oe* is. Die voorzetsels echter, welke een volwaardigen klinker als uitgang hebben, hebben dien altijd, bijv. *fali*, wegens; *fali safe*, waarom.

31. Nota.

In het Noorderdialect kent men deze regels niet, maar laat men de uitgangsklinkers vervallen en verspringen, alleen lettend op de welluidendheid. We zullen hier enkele voorbeelden geven:

Zuiderdialect:	Noorderdialect:
tomwat'ngafele,	*tomwat'ngafele*,
toekar, (palmwijnen)	*toekar*,

toeak,	*toek,*
jakti Oloes,	*jakti Oloesi,*
namin pnoe,	*namin pnoewe,*
marmar namin mbe?	*marmare namin mbe?*
tomwate lese,	*tomwat'lese,*
médase resi,	*médas'resi,*
nangafel,	*nangafele,*
fali safe?	*fal'sjafe?*
pnoewe toeboen,	*pnoe'toeboen,*
tomwate ni asoe,	*tomwat'ni asoe.*

Die het Zuiderdialect spreken vinden soms, dat het uitvoeren der taalregels tegen de welluidendheid is. Ze zullen daarom echter nooit een eindklinker laten staan, als ze volgens de regels moet wegvallen, maar er dan een *a* voor in de plaats stellen, zoo bijv. *nir a ratwar*, hun waardigheidsbekleeders; *ral a rbal*, zij geven ook.

HOOFDSTUK IV.

DE KLEMTOON.

32. De klemtoon valt altijd op den wortel en niet op den uitgang. Alleen om grammatikale redenen kan hij in stammen met gesloten wortel en gesloten uitgang verspringen op den uitgang. De gevallen, waarin dat gebeurt, zullen we hier achtereenvolgens behandelen.

33. Als een stamwoord als werkwoord gebruikt wordt, en zoowel een overgankelijke als een onovergankelijke beteekenis kan hebben, verschuift de klemtoon op de laatste lettergreep, wanneer het geen voorwerp bij zich heeft, bijv. *nmàlip jak,* hij lacht mij uit, maar *nmalìp,* hij lacht; *kamtàsing mangmwate,* wij beweenen den doode, maar *kamtasìng,* wij weenen. Een stam echter, die nooit overgankelijk gebruikt wordt, heeft den klemtoon op den wortel, zooals *tanoek; i natànoek,* hij spreekt.

Wegens die onovergankelijke beteekenis van den klemtoon op den uitgang kan soms een zelfst. naamw. zelfs die verschuiving van klemtoon hebben, nml. wanneer het als voorwerp gebruikt is bij een werkwoord, met dat werkwoord als één geheel kan beschouwd worden, en dat geheel als onovergankelijke uitdrukking. Zoo bijv. *ròse dalàn,* men raadpleegt het noodlot; *rapete dafàt,* men is aan het atap snijden.

34. Voor dit laatste geval kan men echter ook een anderen uitleg aannemen, wijl de klemtoon op den uitgang ook dienen kan, om een onzijdige beteekenis te geven aan het werkwoord, wat men hier heeft, want *rapete dàfat* beteekent, dat men aan het snijden is, dat men bezig is met snijden, en duidt niet zoo zeer op de handeling als zoodanig als bijvoorbeeld in *rpete dàftar*, zij snijden de atap, of *npete dàfat poetwar sa*, hij sneed een bussel atap; vandaar ook, dat de stam *pete* in dat geval vervoegd wordt met het verlengde persoonlijk voorvoegsel, zie No. 136. Voorbeelden van deze onzijdige beteekenis van den klemtoon op den uitgang zijn *najatàk*, hij is slecht, tegenover *tomwat'jàtak*, een slecht mensch, of *nafjàtak*, hij vernielt; *nangfefàr*, breken, naast *nfèfar*, doen breken; *natlabàr*, hij ligt, tegenover *talàbar*, plat.

35. Zelfstandige naamwoorden, die een plaats kunnen aanduiden maar dat niet noodzakelijk doen, krijgen den klemtoon op den uitgang, wanneer ze werkelijk plaatsbepalend zijn gebruikt. Zoo kan het woord *alas*, bosch, een plaats aanduiden, waar boomen staan in groote hoeveelheid, maar het kan ook beteekenen een verzameling boomen; het woord *laran*, strand, kan een plaats aanduiden, maar ook een lange strook zand langs de zee, enz. Voorbeelden:
ıan jé namin tasìk, die visch verblijft in de zee; *jakti alàs*, ik ga naar het bosch; *kamof laràn 'ma*, wij komen van het strand; *kamkalap na baràt*, wij kloppen sago op de Westkust. Maar:
sinir àlas silai, zij hebben veel bosch; *laran mēlàwas*, het lange strand; *mnaoer bàrat*, westenwind; *i nénoem tàsik*, hij drinkt zeewater.

Staat er echter nog een plaatsbepaling achter in den vorm van een betrekkings-zelfstandig-naamwoord, dan hebben ze den gewonen klemtoon. Deze betrekkings-zelfst. nw. zelf hebben altijd den klemtoon op den wortel. Bijv. *i nti màlir dàlam*, hij ging de loods binnen, tegenover *i nti malír*, hij ging naar de loods; *i nti boèrit*, hij ging naar buiten.

36. Zelfst. nw. veranderen nog van klemtoon, als ze staan achter *to*, geen, bijv. *to dafàt*, er is geen atap; *to mam kodàn*, we hebben geen mondvoorraad.

37. Wanneer een stam zonder meer als bijv. nw. wordt gebruikt, verandert de klemtoon nooit. Wordt echter een stam verbonden met een bijvoegelijknaamwoords-voorvoegsel en als bijvoegelijk naamwoord gebruikt maar predicatief, dan valt de klemtoon op den uitgang, bijv. *tomwat jàtak*, een slecht mensch; *jàtak i lo*, hij is niets meer waard;

maar: *najatàk lo*, h ij is niets meer waard (dit volgens No. 34); *lere méfànas ntoen'kit*, de heete zon bestraalt ons; maar: *lere méfànas*, de zon is heet.

38. In het Zuiderdialect blijft in het meervoud de klemtoon op den wortel; in het Noorderdialect verschuift hij naar den meervoudsuitgang *ar*. Over de meervoudsuitgangen *ir* en *oer* spreken we hier niet, wijl dat geen eigenlijke meervoudsuitgangen zijn, maar bezitt. achtervoegsels, zooals we verder bij het bezitt. voornaamw. zullen zien, No. 91. De eigenlijke bezittelijke achtervoegsels hebben altijd den klemtoon wanneer er een klinker in voorkomt. *Lime*, h a n d, heeft de vormen *limang*, *limam*, *liman*, waarin de bezittelijke achtervoegsels zijn *ng*, *m*, en *n*, waarin geen klinker voorkomt, (de *a* is slechts een bindletter), en de klemtoon blijft dus op den wortel; in de vormen *limmjamjar*, *limnindar* valt de klemtoon op de voorlaatste, wijl dat het bezittelijk achtervoegsel is, en de uitgang *ar* de meervoudsuitgang. In de vormen *limmir*, en *limnir* valt de klemtoon op de laatste, wijl dat geen meervoudsuitgang is, maar het bezittelijk achtervoegsel.

HOOFDSTUK V.

HET LIDWOORD.

39. *Onbepaald Lidwoord.*

Een onbepaald lidwoord bestaat niet. In het enkelvoud wordt het omschreven door het betrokken zelfst. nw. in het meervoud te zetten, en het telwoord *sa*, één, er achter te zetten. Bijvoorb. *dasar sa*, een huis, letterlijke beteekenis waarschijnlijk: der huizen één. In het meervoud wordt het omschreven door een onbepaald telwoord, nml. *ketnir*, eenigen, bijv. *i ntoen'babjar ketnir*, hij heeft varkens geschoten. *Sa* met een enkelvoudsvorm heeft de beteekenis van een ander, welke beteekenis ook *ketnir* kan hebben. Zie daarover No. 70 en No. 119.

40. *Bepaald Lidwoord.*

Evenzoo bestaat geen bepaald lidwoord, maar waar een zelfst. naamwoord geheel zonder hoeveelheidsbepaling staat, is het over het algemeen als bepaald bedoeld; bijv. *tomwate nma* beteekent de man is gekomen, en niet een man of iemand is gekomen. In het meervoud is hetzelfde waar, bijv. *tomwatar rma* kan niet beteekenen er zijn men-

schen gekomen, maar de menschen zijn gekomen. Soms gebeurt het wel, dat waar wij een onbepaald telwoord gebruiken, de meervoudsvorm, of ook de enkelvoudsvorm met meervoudige beteekenis gebruikt wordt, doch dan zal de beteekenis wel uit den samenhang blijken. Men kan desnoods het bepaalde lidwoord soms vervangen door een aanwijzend voornaamwoord.

HOOFDSTUK VI.

HET ZELFSTANDIG NAAMWOORD.

41. *Geslacht.*

Er bestaat geen grammatikaal of woordgeslacht, maar we willen hier even aangeven, hoe het natuurlijk geslacht wordt aangeduid.

Als men van menschen spreekt, gebruikt men de woorden *bate*, vrouwelijk, en *mérwane*, mannelijk. Bijv. *goeroe mérwane*, de onderwijzer; *raje bate*, de koningin; *kanak bate*, het meisje; *kanak mérwane*, jongen; *emboen bate*, zijn grootmoeder. Een afwijkend iets heeft men in *makene*, oude man, en *bat'makene*, oude vrouw, waarvan de vervoegingsvormen *namaken'* en *nabat'maken'*, resp. hij is oud en zij is oud.

Een eigenaardigheid, die om ze ergens te vermelden, we het beste hier kunnen plaatsen, is, dat men niet het begrip broeder of zuster kent, en ook niet het begrip soedara van het Maleisch, maar wel soedara van hetzelfde, en soedara van het andere geslacht. Ziehier:
Wai, soedara van hetzelfde geslacht.
Oere, soedara van het tegenovergestelde geslacht.
Een afwijking hiervan is, dat soms een man een meisje *wai*, en een meisje insgelijks een jongen *wai* kan noemen, en wel ingeval de jongen spreekt van de zus zijner vrouw of van de vrouw zijns broeders, en omgekeerd.

Voor dieren gebruikt men dezelfde woorden om het geslacht aan te duiden als voor menschen, maar voor sommige dieren heeft men speciale termen, bijv.

bab'mlesnifan,	volwassen beer,
babjene,	zeug,
mbimb'sorbwebe,	bok,
sif'kikjéoe,	haan,
sif'ene,	hen.

42. *Getal.*

Om het meervoud aan te geven heeft men een achtervoegsel, nml. *ar*.

Het is een weinig ingewikkeld te weten, hoe het met bepaalde woorden verbonden wordt. We zullen het in enkele nummers duidelijk maken. Hoe het achtervoegsel achter een bepaald woord moet gehecht worden, hangt af van den uitgang van dat woord. Nu lette men er altijd op, dat de schijnbare uitgang van een woord vaak anders is dan de werkelijke, zooals we reeds weten uit hetgeen we boven zeiden over den woordvorm, Hoofdstuk III. Men kan gerust aannemen, dat onder de woorden welke door hun beteekenis voor den meervoudsvorm vatbaar zijn, geen éénlettergrepige woorden voorkomen. Heeft men een schijnbaar éénlettergrepig woord, dan moet men eerst nagaan, welke de weggevallen uitgangsletter is, *é*, *i*, of *oe*. Men hoort het woord *dol*, zeekant, bijna nooit anders dan zooals we het hier schrijven; als het echter bijvoegelijk gebruikt wordt, hoort men de *é*, welke de eigenlijke uitgang is, bijv. *mé'dole*, uitheemsch rood; evenzoo *da*, landkant, inheemsch; soms alleen hoort men den eigenlijken vorm, nml. *daje*, zooals in *mé ' daje*, inheemsch rood; bijna nooit hoort men *dasi* voor boven, maar meestal *das*, hoewel het toch eigenlijk *dasi* is; evenzoo hoort men alleen *das* voor huis, hoewel het eigenlijk *dase* is.

43. Men lette er verder nog op, dat de schijnbaar eenlettergrepige woorden soms een voorvoegsel voor zich kunnen hebben, of samengesteld kunnen worden met een ander woord, of de afkorting van een ander woord ervoor, en daardoor schijnbaar woorden van twee lettergrepen worden, uitgaande op een medeklinker. Als men die verwart met woorden, welke in werkelijkheid uitgaan op een medeklinker, zal men bij de vorming van het meervoud fouten maken. Zoo hoort men meestal *Oloes*, plaatsnaam; neemt men het als een gewoon tweelettergrepig woord, dan zou men den meervoudsvorm *Olswar* krijgen volgens de verder te geven regels; doch het is een samenstelling van de afkorting *o*, van *oho*, kampong, in verwante talen nog bestaand en van *loesi*, zeearend, zoodat de meervoudsvorm wordt *Oloesjar*, menschen van Oloesi.

44. Woorden, die uitgaan op *e*, stooten die *e* uit en nemen het achtervoegsel aan; *dase*, *dasar*, huizen; *pnoewe*, *pnoewar*, dorpen.

45. Woorden die als uitgang hebben *i* of *oe*, nemen het achtervoegsel aan met verzwakking van den uitgang, bijv. *boeti*, *boetjar*, tientallen; *boeboe*, *boebwar*, vischfuiken; *mangafai*, *mangafajar*, menschen die het weten; *kalkoi*, *kalkojar*, koli-palmen; *Kei*, *Kejar*, Keieezen.

46. Woorden, die uitgaan op een medeklinker, en als klinker in de laatste lettergreep een *a* hebben, stooten die *a* uit in het meervoud, bijv. *olak*, *olkar*, rijsttuinen; *kekap*, *kekpar*, duizendpooten.

47. Wanneer de klinker een *i* of een *oe* is, verspringt die achter den eindmedeklinker, en we schrijven dan *j* en *w*, daar het verspringen met een verzwakking gepaard gaat. Bijv. *loetoer, loetrwar,* muren; *waloet, waltwar,* beelden; *manik, mankjar,* vogels; *irit, irtjar,* koorden. In het Noorderdialect echter volgt men dezen regel alleen voor de *oe,* niet voor de *i;* men zegt daar bijv. *mankar, iritar.*

48. Wat de medeklinkers betreft, bestaat geen enkele verandering dan die van *b* in *p:* de slot-*b* van den stam verandert in *p*, als de klinker van een gesloten lettergreep vervalt of verspringt, bijv. *toeboen,* kaap, wordt *toepnir,* kapen; *Atoeboel,* dorpsnaam, wordt *Atoeplar,* menschen van Atoeboel.

49. Sommige woorden hebben in het meervoud den meervoudsvorm *ir* of *oer,* in plaats van *ar*. Het is hieruit te verklaren, dat ze zijn samengesteld met betrekkings-zelfstandige-naamwoorden, of het zelf zijn volgens hun oorspronkelijke beteekenis. Zie over de betrekkings-zelfstandige-naamwoorden Nos. 91 e.v.. welke nummers men eigenlijk reeds zou moeten kennen, om wat we hier gaan zeggen te begrijpen. Eenige voorbeelden: *Loroeembnir* van *Loroeemboen,* samengesteld uit *Loroe* en *emboe,* een plaatsnaam, die beteekent: afstammelingen van den potvisch. *Krawanir* van *Krawain,* samengesteld uit *krawe* en *ain,* een plaatsnaam, die beteekent plaats van vochtigheid; *Kangkir,* van *kanak,* kind, samengesteld uit *k,* dat in het Noorderdialect nog bestaat als *dek,* jonge mensch, en *anak,* een zelfst. nw., dat beteekent kind van. Zoo ook de woorden *kabain* en *babain,* die beide komen van het betr. zelfst. nw. *bai,* dat de vage beteekenis van onderdeel heeft, en beide *ir* in het meervoud hebben: *kabanir,* zaken; *babanir,* fratsen. Verder heeft men nog de woorden *lendan* en *boeboear,* beide berg beteekenend, en *métin,* rif om een eiland, welke niet meer gevoeld worden als betr. zelfst. nw., maar het oorspronkelijk wel zullen geweest zijn, wat men zich goed kan denken: een berg is een verhevenheid van de aarde, een rif een voortzetting van het eiland. Het meervoud dezer woorden is *lendnir, boeboerir, métnir.* Ten slotte heeft men nog het woord *aroemat,* aardvrucht, met den meervoudsvorm *aroemtir;* misschien is het een samenstelling van *a* en *roemat,* waarin *roemat* dan een onderdeel is van *a.*

50. Wanneer bij een zelfst. naamw. bepalingen staan, zooals bijv. een bijvoegelijk naamwoord, dan wordt het meervoudsachtervoegsel achter de laatste bepaling gevoegd, daar men het bepaalde met zijn bepalingen zeer juist als één geheel beschouwt. Voorbeeld: *kanak Tanémbrar,* Tanimbareesche jongens. Het komt zelfs op voor ons zeer opvallende wijze voor, zooals bijv. in *mangti pnoewaljétar,* diegenen die naar

e e n v r e e m d e n k a m p o n g g a a n; *mangamin bat'djasjar,* d i e w e l k e o p d e s t e e n e n l i g g e n; *bate rbanar,* d e v r o u w e n d i e n a a r d e t u i n e n g a a n (dit laatste hoort men in het Noorder-dialect).

51. De meervoudsvorm wordt altijd gebruikt, wanneer men met meervoudige begrippen te doen heeft. Een enkele keer wordt wel eens het enkelvoud gebruikt, bijv. als het zelfst. nw. in het Hollandsch zonder lidwoord zou staan, bijv. w ij g a a n v o g e l s s c h i e t e n, *kamti matoen'manik; rapete diri,* z ij z ij n a a n h e t p a l e n k a p p e n. Deze vorm is echter wel iets bijzonders; we spreken er over bij het werkwoord, No. 136. Ook bij telwoorden wordt de meervoudsvorm wel eens weggelaten, bijv. *tomwate boeti,* t i e n m e n s c h e n. Enkele stukswoorden hebben nooit den meervoudsvorm, nml. *defe,* v a a m; *kain,* s t u k s; *lain,* m a a l.

52. Een bijzonderheid, welke we hier het best kunnen onderbrengen, is, dat een kampong- of andere plaatsnaam tegelijk den bewoner van dien kampong of die plaats aanduidt, en als zoodanig ook het meervoudsachtervoegsel kan aannemen. Namen die op een klinker uitgaan, verliezen in het enkelvoud dien klinker, als er de plaats, en verliezen hem niet, als er een bewoner van die plaats mede bedoeld is. Zie de voorbeelden:

Plaatsnaam,	Bewoner van die plaats,	Bewoners van die plaats,
Olilit,	*Olilit,*	*Oliltjar,*
Oloes,	*Oloesi,*	*Oloesjar,*
Omtoef,	*Omtoefoe,*	*Omtoefwar,*
Laratmas, (L a r a t)	*Laratmase,*	*Laratmasar,*
Krawain,	*Krawain,*	*Krawanir,*
Loroeemboen,	*Loroeemboen,*	*Loroeembnwir,*
Kabjarat,	*Kabjarat,*	*Kabjartar,*
Ser, (S e r a)	*Sere,*	*Serar,*
Sljar, (S e l a r o e)	*Sljaroe,*	*Sljarwar,*
Ondjooet, (A d a o e t)	*Ondjooet,*	*Ondjotwar.*
Tanémbar,	*Tanémbar,*	*Tanémbrar,*
Forndat,)F o r d a t a)	*Forndate,*	*Forndatar,*
Baland, (H o l l a n d)	*Balande,*	*Balandar,*
Ngris, (E n g e l a n d)	*Ngrise,*	*Ngrisar,*
Sin, (C h i n a)	*Sine,*	*Sinar,*
Jamboen, (A m b o n)	*Jamboen,*	*Jambnwar.*

53. *Verbuiging.*

Hoewel in het Jamdeensch in het geheel geen verbuiging bestaat, spreken we hier toch over verbuiging, om aan te kunnen geven, hoe enkele

verbuigingsvormen worden weergegeven, en wel de genitief en de vocatief. Wat den datief en den ablatief betreft, hoeven we alleen te zeggen, dat men daarvoor voorzetsels gebruikt, die men op het einde van de Spraakkunst kan vinden in Hoofdstuk XII.

54. We hebben in het Hollandsch een soort genitief om aan te duiden de plaats van waar iemand of iets komt, de stof waarvan iets gemaakt is, waarbij behoorend, waaruit bestaand, enz.; deze genitief wordt in het Jamdeensch weergegeven door een zelfst. nw., dat als bijvoegelijke bepaling achter het te bepalen zelfst. nw. wordt geplaatst. Ziehier eenige voorbeelden:
een huis van bamboe, *das timbe*;
een varken van het bosch, *babjalas*;
hout van den vreemde, *kakoetoen dole*;
sagero van den klapper, *toek noere*;
visch van de rivier, *ian kewas.*

55. De vorm, waardoor een grammatikaal bezit wordt uitgedrukt, zooals het Hollandsch de hand van den mensch, de deur van het huis, wordt in het Jamdeensch weergegeven door middel van het bezittelijk voornaamwoord of van het bezittelijk achtervoegsel. In het Hollandsch heeft men iets wat er op lijkt, nml. de mensch z'n hand, het huis z'n deur, in het Jamdeensch: *tomwate liman, das ni fofolat.*

56. Door dien vorm wordt ook ons hebben, bezitten, weergegeven, bijv. die man heeft veel klappers, *tomwate né ni noere jadin*; die boom heeft geen takken, *katoetoen ané to sangnir.*

57. De vocatief is niet meer dan de gewone vorm van het zelfst. naamw., maar wat er valt op te merken is, dat het pers. vnw. van den 2den pers. er achter wordt gezet, bijv. *orang kaja ko, soranjar kmi.*

Iets wat heel veel op een vocatief gelijkt, is het volgende: voor enkele woorden, die een familiebetrekking aangeven, kan men een *a* voegen, waardoor het woord een aanspreking wordt van een familielid. Het geldt echter alleen voor het Noorderdialect. Zoo heeft men bijv.:
awai, aanspreking van soedara van hetzelfde geslacht,
abate, aanspreking van broer tot zuster,
atoki, aanspreking van zuster tot broer,
ajai, aanspreking van kind tot moeder,
abab, aanspreking van kind tot vader,
akes, aanspreking van grootouder tot kleinkind en omgekeerd,
amemi, aanspreking tot oom,

atiti, aanspreking tot t a n t e,
angare, aanspreking tot n a a m g e n o o t.

Als aanspraak tot vader en moeder heeft men in het Zuiderdialect niet *abab* en *ajai*, maar *amo* en *ano*, met den klemtoon op den uitgang, waarin de *a* hetzelfde voorvoegsel is, maar waarin we *mo* en *no* geen beteekenis weten te geven. In het Noorderdialect heeft men als paralel daarvan *amoi* en *anoi*, naast *abab* en *ajai*, welke vormen in het Zuiderdialect beteekenen: u w v a d e r, u w m o e d e r.

Deze aansprekingsvormen of vocatieven gebruikt men echter ook reeds om de bedoelde personen, als ze familie van den spreker of den aangesprokene zijn, in den derden persoon te benoemen, tenminste in het Noorderdialect. In plaats van *meming*, m ij n o o m, of *memim*, u w o o m, kan men, vooral vertrouwelijk, ook zeggen *amemi*.

Ook bij eigennamen vindt men dit voorvoegsel terug, en zelfs staat het bij de meeste eigennamen, ook wanneer ze niet als aanspreking, maar als benoeming worden gebruikt, zoo bijv. *Akaoe, Awonde, Ajaki, Ajeoe*, enz. enz.

58. *Vorming van het Zelfst. naamw.*

Als zelfst. nw. kunnen gebruikt worden veel stamwoorden, die nu eens als werkwoord, dan weer als bijvoegelijk naamw. voorkomen. Ook die we als bijvoegelijke vormen zullen aanduiden in No. 62, komen vaak voor als zelfst. naamw.

Een eerste manier om afgeleide zelfst. naamw. te vormen, is samenstelling. We zullen slechts enkele voorbeelden aangeven van de verschillende soorten van samenstelling, en verwijzen verder naar het woordenboek.

De eerste soort samenstelling is die, waarin twee zelfst. naamw. achter elkaar geplaatst worden, zóó dat het tweede een bijvoegelijke bepaling is van het eerste, zie No. 54.
bab'pnoewe, t a m v a r k e n, lett. k a m p o n g v a r k e n;
foend'fjondan, e e n b a n a a n s o o r t, lett. d e a n a n a s-b a n a a n,
lelboetir loean, e e n s o o r t o o r h a n g e r, lett. L o e a n e e s c h e o o r h a n g e r.

De tweede soort is een samenstelling van meestal een verkort, soms een verouderd zelfst. nw., met een tweede dat er als bepaling op volgt, bijv. *katoetoen*, h o u t, van verouderd *ka* en eveneens verouderd *toetoen*; *kabjarat*, e e n h o u t s o o r t, van verouderd *kai*, h o u t en *barat*, w e s t e n; ofwel zóó, dat in tegenstelling met heel de taal het tweede bepaald wordt door het eerste, bijv. *oel'maninik*, h o o f d p ij n.

Verder heeft men nog een samenstelling, die volgens de beteekenis zuiver nevenstellend is, nml. twee zelfst. nw., die ongeveer dezelfde, ofwel

een tegengestelde beteekenis hebben, bijv. *noere-kocloer*, vruchtboomen; *babi-asoe*, dieren; *sine-mangasar*, het bruine en gele ras buiten Tanimbar; *lele-mase*, kostbaarheden; *sarijamrene*, de heele wereld; *bate-mérwane*, iedereen; *oemban-tais*, inlandsche weefsels.

59. Een andere afleiding van zelfst. nw. is die van de stamwoorden door voorvoeging van een voorvoegsel, bijv. *mbajoi*, de versierselen der vrouw; *kateman*, het geheel; *sanawe*, adem.

60. De derde manier om zelfst. nw. te vormen is het verdubbelen van de eerste twee letters van een stamwoord, bijv. *fofolat*, deur, van *folat*, dichtwentelen; *babare*, gezwel, van *bare* opzwellen; *mbembelat*, omheining, van *mbelat*, omheinen. Bij stammen, die met een klinker beginnen, verdubbelt men alleen de eerste letter, maar als aanvangsmedeklinker neemt men soms *ng*, welke letter dan ook verdubbeld wordt, bijv. *ngéngénoem*, drinken, van *énoem*, drinken.

Deze afleiding door verdubbeling komt echter alleen voor, wanneer de stam als werkwoord vervoegd wordt met het onverlengde persoonlijk voorvoegsel; die met het verlengde voorvoegsel hebben een afleiding met *an* voor den stam, bijv. *anbare*, draagbaar, van *bare*, dragen, dat vervoegd in den derden persoon enkelv. *nabare* wordt; *anfoewe*, vrijer, van *foewe*, vrijen, dat vervoegd in den derden pers. enk. wordt *nafoewe*, vrijen.

Van stammen, die met *s* of *t* beginnen, heeft men ook wel afleidingen door verdubbeling, maar vaker leidt men er zelfst. naamw. van af, door *s* of *t* te laten volgen door *nj*, of soms alleen *n*, bijv. *snjombe*, offer, van *sombe*, offeren; *snjare*, maat, van *sare* meten; *snjai*, straal, van *sai*, stralen; *tnjambar*, dans, van *tambar*, dansen; *tnjame*, eten, van *tame*, eten; *tnjasing*, geween, van *tasing*, weenen; *tnjomboer*, feest als een kraamvrouw voor het eerst het huis weer verlaat, van *tomboer*, nederkomen; *tnjéroen*, een doek waarmee men het bovenlijf bedekt, van *téroen*, het bovenlijf bedekken; *tnikar*, doktersloon, van *tikar*, afknijpen.

Ook het woord *Tanémbar* hoort hier thuis; eigenlijk zou het zijn *tnjémbar*, zooals men het ook in het Noorderdialect wel eens hoort, van den stam *témbar*, onderwater gaan, die in aanverwante talen nog voorkomt.

HOOFDSTUK VII.

HET BIJVOEGELIJK NAAMWOORD.

61. Als bijvoegelijk naamwoord fungeeren vele stammen, die even goed als zelfst. naamw. of als werkwoord dienst doen.

Meer speciaal dienen als bijv. naamw. stammen, die door voorvoeging van een bepaald soort voorvoegsels bijvoegelijk zijn geworden. Maar ook deze vormen kunnen op hunne beurt weer dienst doen als zelfst. nw., als bijwoord, of als werkwoord. Het woord *jatak* bijv. kan men als volgt gebruiken: *tomwat'jatak,* een min mensch; *tomwate ni jatak,* de slechtheid van den mensch; *tomwate nambai jatak,* de man vreet buitensporig; *tomwate najatak lo,* de mensch is al versleten. Als voorbeeld, dat den specialen vorm van een bijv. naamw. heeft, kunnen we nemen *ngamone,* goed; men zegt: *tomwat'ngamone,* een goed mensch; *tomwate ni ngamone,* de goedheid van den mensch; *natanoek ngamone,* hij spreekt tamelijk goed; *tomwate nangamon,* de mensch is goed.

62. Het voorvoegsel, waarmede de meeste bijvoeg. naamw. worden gevormd, is *ma,* dat soms *mé* wordt. Voorbeelden: *maboewe,* kort; *masoemboet,* duister; *mafoeti,* wit; *médase,* hoog; *mélabar,* breed; *métasak,* gekookt.

Een ander is *nga,* bijv. *nganife* dapper; *ngamone,* goed; *ngafele,* mooi; *ngarese,* boos; *ngabo,* werkzaam.

Het derde is *mba,* dat in het Noorderdialect veel voorkomt als in het Zuiderdialect *ma* gebruikt wordt; in het Zuiderdialect heeft men bijv. *mbatotin,* effen. In het Zuiden zegt men *malondi,* recht, in het Noorderdialect *mbalondi.*

Ook komt nog voor *ka,* bijv. *kamoemoekoe,* overrijp; *kateme,* gezamenlijk, volledig: *katjene,* kolossaal.

Verder heeft men een heel enkele afleiding met *ngor*; bijv. *ngorjolin,* slank; *ngorjétin,* ondiep; *ngorlend,* veel kunnend bevatten.

63. Verder komt ook nog voor, dat een bijv. naamw. gevormd wordt door de verdubbeling van de eerste twee letters van een stam. Het ligt maar aan de beteekenis, of we deze afleidingen onder zelfst. nw. of onder bijv. nw. rangschikken, want we zagen boven reeds, dat aldus ook zelfst. nw. worden gevormd, zie No. 60. Voorbeelden: *bobokoe,* rond; *lélékoe,* krom; *miminak,* fijn; *lélérap,* zuiver.

Men verwarre deze verdubbeling niet met een andere, die we verder zullen bespreken, No. 161, welke een verzachting (of soms een versterking) beteekent, bijv. *médadase,* tamelijk hoog.

64. *Gebruik der Bijvoeg. Naamwoorden.*

Zooals bijna alle bepalingen staan de bijv. naamw. altijd achter het bepaalde woord, dus achter het zelfst. nw., waarbij ze behooren, en wel onmiddellijk er achter. Alleen bezittelijke achtervoegsels kunnen er tusschen staan, bijv. d r i e g r o o t e m e n s c h e n, *tomwat'silajar tél*; o n z e g o e d e v a d e r, *kam ammjamjar ngafele.*

De bepaling met het bepaalde woord worden als een geheel beschouwd, en daarom komt ook het meervoudsteeken achter het laatste deel van het geheel, in casu het bijv. naamw., bijv. d e k l e i n e k i n d e r e n, *kanak maroemtar.*

Het meervoud wordt gevormd zooals dat der zelfst. nw., daar er geen verschil is in vorm tusschen zelfst. nw. en bijv. naamw. Heel enkele bijv. nw. hebben den uitgang *ir*, wat op dezelfde wijze te verklaren is als bij de zelfst. nw., No. 49. Bijv. *atakanak* wordt *atakangkir*, *kaianak* wordt *kaiangkir*, *ngorjétin* wordt *ngorjétnir.*

Over het praedicatief gebruik der bijv. nw. zullen we bij de werkwoorden uitvoerig handelen, en we kunnen het hier ter zijde laten. Zie 177—181.

65. *Trappen van Vergelijking.*

Om aan te geven, dat twee personen of dingen een eigenschap in dezelfde mate bezitten, bedient men zich van *far lan*, wat beteekent z o o a l s, a l d u s, e v e n z o o, g e l ij k e l ij k. Men kent de eigenschap toe aan het eene lid der vergelijking, en laat er dan *far lan* op volgen met het tweede lid. Voorbeelden:

D i e m a n i s e v e n g r o o t a l s i k, *tomwate né médase i far lan jak.*

D i t s t u k h o u t i s e v e n l a n g a l s d a t, *katoetoen toekar jé lawas far lan sa né*, ofwel *lawas ljan sa né.*

M ij n j a s i s e v e n d u u r a l s d e u w e, *jakning rabit kotak far lan ko nime*, ofwel *kotak lan ko nime.*

P i e t i s e v e n b l a n k a l s J a n, *Piet nangfoet far lan Jan.*

Men voegt er dikwijls het woordje *nbal* bij, zoodat men bijv. krijgt, *Piet nangfoet far lan Jan nbal*, wat een beetje meer de beteekenis van het Hollandsche e v e n g r o o t z ij n weergeeft, met nadruk op e v e n, terwijl hetzelfde zonder *nbal* meer zonder nadruk zegt: P i e t i s z o o w i t a l s J a n.

66. De tweede manier om den vergelijkenden trap weer te geven is die, waarbij men de beide leden der vergelijking vooropzet, en de eigenschap als gezegde laat volgen, met er achter *far lan.*

We nemen dezelfde voorbeelden als boven:
Kamaktem tomwate né médase kam far lan.

Katoetoen toekrir doe laswir far lan.
Kitnin rabtjar kotkir far lan.
Piet radoe Jan rangfoet far lan.

Wanneer, zooals in het tweede en derde voorbeeld, de eigenschap wordt uitgedrukt door een betrekkings-zelfstandig-naamwoord, in plaats van door een bijvoegelijk naamw., wat veel voorkomt, dan heeft men *far lan* niet noodig, en men kan ook zeggen: *katoetoen toekrir doe laswir lese,* of *lan lese,* of *fele lese; kitadoe nin rabtjar kotkir lese,* of *lan lese,* of *fele lese.* Zoo ook bijv. w ij z ij n e v e n g r o o t: *kam dasmjamjar lese.*

67. Om aan te duiden, dat van twee voorwerpen het eene een eigenschap in hoogere mate bezit dan het andere, gebruikt men een werkwoord, dat beteekent o v e r t r e f f e n, nml. *nlengan;* ook hoort men wel *nres,* maar dit wordt meer zelfstandig gebruikt.

Men kan het werkwoord *nlengan* op twee manieren in persoon laten overeenkomen, nml. met het onderwerp, waarvan de eigenschap wordt aangegeven, en zoo kan het in alle drie personen komen te staan, ofwel met de eigenschap, en dan staat het altijd in den 3den pers. enk. Bijv. g ij z ij t b l a n k e r d a n w ij, *kimingfoet mljengan kam,* ofwel *kimingfoet nlengan kam.*

Men kent de eigenschap toe aan het onderwerp, dat ze in de hoogste mate bezit, laat er een der genoemde werkwoorden op volgen met als voorwerp datgene wat de eigenschap in mindere mate bezit. Voorbeelden:

I k b e n g r o o t e r d a n d i e m a n, *médase jak klengan tomwate né,* ofwel *médase jak nlengan tomwate né.*

D i t s t u k h o u t i s l a n g e r d a n d a t, *katoetoen toekar jé lawas nlengan sa mé.*

M ij n j a s i s d u u r d e r d a n d e u w e, *jakning rabit kotak nlengan ko nime.*

P i e t i s b l a n k e r d a n J a n, *Piet nangfoet nlengan Jan.*

Als uit den samenhang het tweede lid der vergelijking bekend is, kan men het ook weglaten. P i e t i s g r o o t e r, *Piet médase i nlengan.* Ook kan men *nlengan* weglaten, zoodat men krijgt: *Piet médase i.*

Men kan er dan voor de duidelijkheid nog bijvoegen *lae,* wat zooveel beteekent als v o o r a l: *Piet lae médase i.*

Als men wil uitdrukken, dat het eene het andere in hooge mate overtreft, zegt men: *nlengan desar;* het woord *desar* beteekent t e n e e n e n m a l e.

68. De betrekkelijk overtreffende trap wordt uitgedrukt door een vergelijkende trap met of zonder *nlengan,* gelijk boven, met als tweede lid der vergelijking alle overtroffen voorwerpen. Eenige voorbeelden zullen voldoende zijn. P i e t i s d e g r o o t s t e, *Piet médase i nlengan monoek*

sir, ofwel *na sir monoek Piet médase i i nlengan*, of *Piet médase i*, of *Piet lae médase i*. Men ziet dat de overtreffende trap eenvoudig wordt vervangen door een vergelijkenden of door een stellenden trap.

69. De volstrekt overtreffende trap wordt weergegeven door verschillende bijwoorden: zeer, *resi, silai;* buitengewoon, *lae;* erg, *arwaloe;* ten eenenmale, *desar;* te, *roetoe*, meestal gehoord als *roet*.

Om den zoogenaamden excessivus aan te duiden, gebruikt men *roet*, maar men kan het ook weglaten, en eenvoudig den stellenden trap gebruiken, bijv. die paal is te lang, *diri ané mélawas roet;* ofwel eenvoudig *diri ané mélawas*.

Een andere manier om den volstrekt overtreffenden trap aan te geven is verdubbeling met klinkerverandering, welke zeer veel voorkomt, bijv.:

mélawas-mélois, zeer lang, *mémé-mémoi*, zeer rood,
silai-siloi, zeer groot, *makoran-makarin*, zeer sterk,
mod-madi, zeer dom, *ngafel-ngafoli*, zeer mooi.

HOOFDSTUK VIII.

HET TELWOORD.

70. *Bepaalde Telwoorden.*

De telwoorden van één tot negen zijn:

sa, een, *fate*, vier, *itoe*, zeven,
doewe, twee, *lime*, vijf, *waloe*, acht,
téli, drie, *néme*, zes, *siwe*, negen.

De uitgangsklinkers worden alle echter slechts verzwakt gehoord.

Wat betreft het telwoord één moeten we opmerken, dat *sa* niet anders gebruikt wordt dan in opsommingen, en bij tellen. *Sa* komt verder voor met den meervoudsvorm van het zelfst. nw. als onbepaald lidwoord, zie No. 39, en met den enkelvoudsvorm in de beteekenis van ander, zie No. 119. Het telwoord één wordt als bepaling van een zelfst. nw. vertaald door *lese*, bijv. als iemand optelt, zegt hij: *sa, doe, tél*, enz., maar als hij zegt dat hij één vogel geschoten heeft, zegt hij: *jaktoen'kal manik lese.*

De termen van het tientallig stelsel zijn:

boeti, tien, *roit*, tienduizend,
rati, honderd, *rasan*, honderdduizend.
riboen, duizend,

Van deze termen kunnen *boeti, rati*, en *riboen* het meervoudsachtervoegsel aannemen, maar alleen als niet bepaald is, hoeveel tientallen enz.

Boetjar ketnir, enkele tientallen; *ratjar jadin,* vele honderdtallen; *ribnwar,* duizenden.

71. De veelvouden der termen worden gevormd door achter de termen een der telwoorden van één tot en met negen te voegen:
boet'doe, twintig, *riboen fat,* vierduizend,
boet'fjat, veertig, *roit itoe,* zeventig duizend,
boet'njém, zestig, *rasan siw,* negenhonderd duizend.
rat'tjél, driehonderd,

Het voegen der eenheden bij de tientallen, enz., van de tientallen bij de honderdtallen enz. gebeurt door middel van een betrekkings-zelfstandig naamwoord, nml. *resi-n,* dat beteekent het overschietende. Bijv. *boeti resin doe,* twaalf; *rati resin tél,* honderd en drie; *rati resin boet'itoe,* honderd zeventig; *riboen resin rat'siw resin boet'doe resin ném,* 1926.

72. Voor alle telwoorden kan men het partikel *fen* voegen, wat we in het Hollandsch kunnen vertalen door ten getale van, bijv. *tomwatar lim,* ofwel *tomwatar fen lim,* vijf menschen. Is het telwoord zelfstandig gebruikt, zooals in: geef er honderd, moèt het gebruikt worden, *mal fen rati;* ik heb er twee geschoten, *jakfwanak kal fen doe.*

73. De plaats van het telwoord is, zooals reeds uit het bovenstaande bleek, achter het getelde. Het bepaalde zelfst. naamwoord staat bijna altijd in het meervoud achter de telwoorden van één tot en met negen, en meestal in het enkelvoud bij hoogere getallen, bijv. *tomwatar tél,* drie menschen; *tomwate rati,* honderd menschen.

74. We laten hier volgen de woorden, die als bepaling bij telwoorden in gebruik zijn:
fafai, ongeveer, bijv. *fafai boeti,* ongeveer tien,
ket'la, bijna, bijv. *ket'la rati,* bijna honderd,
lan, slechts, bijv. *lan it,* slechts zeven,
resin of *resnir,* ruim, bijv. *boeti resin,* of *boeti resnir,* ruim 10,
nafljair, juist, bijv. *boet'tjel nafljair,* juist 30,
nbal, nog, bijv. *doe nbal,* nòg twee,
bait, op ...... na, bijv. *bait wai,* op acht na, nog acht.

Onze uitdrukking een stuk of tien kan vertaald worden door *boetjar sa, ratjar sa, ribnwar sa.* Bij de telwoorden tot en met negen kan men zeggen *doe ndé tél, fat ndé lim.*

75. Ranggetallen bestaan niet. Men gebruikt voor de ranggetallen de hoofdtelwoorden, hetgeen op zichzelf altijd dubbelzinnig is, en alleen

duidelijk kan zijn uit den samenhang, te meer daar men er den meervoudsvorm van het zelfst. nw. bij gebruikt.

Als we echter in het Hollandsch een ranggetal praedicatief, dus als gezegde, gebruiken, kan het in het Jamdeensch zelfs op twee manieren worden weergegeven, zooals men zien kan in het volgende voorbeeld: dat is de vijfde: *i fen lim*, ofwel *i nanglime*. De eerste manier kan men voor alle telwoorden gebruiken, de tweede, nml. het telwoord met volwaardigen uitgangsklinker en het voorvoegsel *nga*, vervoegd met het verlengde persoonlijk voorvoegsel, komt alleen voor bij één tot en met negen. Zie verder ook No. 29.

76. In enkele nummers willen we nog even bespreken eenige afleidingen van telwoorden.

Op de eerste plaats die, waarin het telwoord als een werkwoord vervoegd wordt met het verlengde persoonlijk voorvoegsel, om samengaan met een bepaald aantal anderen aan te duiden, bijv.:

matél Piet, wij tweeën met Piet.
tafat amoi, wij drieën met uw vader.
milim tomwat'sa, gij met uw vieren en nog een ander.
raném rdengar, zij met hun zessen hebben het gehoord.

77. Een andere afleiding van het telwoord is de verdubbeling van de eerste twee letters, of van de eerste letter alleen als het een klinker is, waardoor ons twee aan twee enz. wordt weergegeven, maar die ook nog kan beteeekenen ieder twee enz. Twee aan twee gingen de kinderen de school binnen, *kangkir doedoe rta skole dalam;* ieder kreeg er zeven, *rondi monoek iit*.

Hoewel niet heelemaal op de rechte plaats willen we hier in aansluiting met het voorgaande nog even aangeven, hoe ons elk, ieder nog anders kan weergegeven worden. Verder zie men ook de onbepaalde voornaamwoorden, No. 118. Zie de volgende voorbeelden: wij gaven hun ieder twee centen, *kamal dotjar doe ber lolokat sir*, ofwel *ber lelese sir*, ofwel *berlelese*, ofwel *ber lelese mbane; kamal dotjar ber sir sa i nijar doe, sa i nijar doe*, ofwel *kamal dotjar ber sir fen doe ber sa, fen doe ber sa;* ieder kapte drie palen, *rpet dirjar tél lolokat sir, lelese sir rpet dirjar tél*, ofwel *lelese rpet dirjar tél;* ofwel *rpet dirjar, sa npet fen tél, sa npet fen tél*, ofwel *sa npet dirjar tél, sa npet dirjar tél*.

78. Een andere samenstelling is die met het verdwenen zelfst. naamwoord *bengi*, dat in het Pakwa nog voorkomt in den vorm *wangi* met de beteekenis van nacht. Men telt de dagen aldus: *lere jé, bobole, bengdoe, bengtél, bengfjat, benglim, bengnjém*, vandaag, morgen, overmorgen enz. Teruggaand in het verleden zegt men: *maniap, bengdoe*

ané, bengtel né, enz. In het Noorderdialect aldus: *lere jé, bobole, namraoe, bengdoe*, enz., met dit gevolg, dat in het Zuiderdialect *bengdoe* beteekent overmorgen, en in het Noorderdialect na-overmorgen, enz. Voor een grooter aantal dagen dan zes heeft men: *lerar it bet'no*, enz., wat letterlijk beteekent: zeven dagen en dan; of ook *ndonmar it bet'no*, over zeven nachten. Voor den verleden tijd: *lerar it lo, ndonmar it lo*, ofwel *lerar it*, of *ndonmar it relak lo*, of *rsapat lo*, zijn reeds voorbij.

79. *Onbepaalde Telwoorden.*

Het vragend telwoord is *fire*. Het volgt dezelfde regels als de bepaalde telwoorden. We geven hier enkele voorbeelden, waarin die regels worden toegepast, met het nummer, waarin de resp. regel besproken wordt.

Tomwatar fir, hoeveel menschen, No. 73.

I fen fir, of *i nangfire*, de hoeveelste is dat, No. 75.

Kangkir fifir rti skole dalam, met hoevelen tegelijk gingen de kinderen de school binnen, No. 77.

Bengfir, over hoeveel dagen? *Bengfir ane*, hoeveel dagen geleden, No. 78.

80. Onze telwoorden, die een kleine hoevéelheid weergeven, worden op de volgende wijze weergegeven: *kettan, roefoek, roefoen* worden gebruikt bij voorwerpen, waarbij men niet op het aantal individuen let. Alle drie zijn betrekkelijke zelfstandige naamwoorden en beteekenen dus: een weinig ervan, bijv. *fase ketan, fase roefoek, fase roefoen* beteekenen alle van de rijst een beetje, dus een beetje rijst.

Ketnir, de derde persoon meerv. van *ketan*, wordt gebezigd om een gering aantal individuen aan te duiden. *Tomwatar ketnir* beteekent: van de menschen een klein aantal, vrij vertaald eenige menschen. *Roefkir* of *roefnir* kan niet in die beteekenis gebruikt worden, maar beteekenen alleen kruimels. Bij *roefoek, roefoen* kan men ook *fen* gebruiken, bij *ketnir* en *ketan* niet, bijv. geef me een weinig water, *mal wéje ketan, roefoek, roefoen, fen roefoek*, of *fen roefoen*. Van *roefoek* en *roefoen* bestaan ook de vormen *roeroefoek*, en *roeroefoen*, maar de overeenkomstige vormen van *ketan* en *ketnir* zijn niet in gebruik.

Roefoekjanak, roefoenjanak beteekenen: een heel klein beetje. Voor weinig van massahoeveelheden kan men ook zeggen *atakanak, maroemat*, welke woorden eigenlijk klein beteekenen; *fase atakanak, fase maroemat*, een weinig rijst. *Makopoes*, een bijv. naamw. dat zeldzaam beteekent, gebruikt men ook voor individuen, maar altijd praedictatief zoodat men bij personen krijgt: *tomwatar makopoes sir*, er

zijn weinig menschen; bij zaken: *katoetnwar makopoes, fase makopoes,* er zijn weinig boomen, er is weinig rijst.

Voor individuen kan men ook *fir* gebruiken, maar meestal met *lan* erbij; *tomwatar fir,* meestal *tomwatar lan fir,* slechts enkele menschen.

81. Voor de vertaling van ons telwoord geen wordt het ontkennings partikel *to* gebruikt; geen geld, geen menschen, *to doit, to tomwat* of *to doit, to tomwatar.*

82. Onze telwoorden, die een groote hoeveelheid aanduiden, worden op de volgende manier weergegeven:

Jadin is eigenlijk een betrekkings-zelfst. naamw., maar, als telwoord gebruikt, wordt het niet meer als zoodanig gevoeld. Bij *jadin* kan het getelde in het enkel- of meervoud staan, zonder verschil van beteekenis. Men heeft ook de vormen *jajadin,* en *fen jadin.* Meestal wordt het gebruikt om veelheid van individuen aan te duiden, een enkelen keer komt het voor, dat het een massahoeveelheid aangeeft; *tomwate jadin, tomwatar jadin, tomwatar fen jadin,* vele menschen. Zeer zelden *fase jadin,* veel rijst. *Fasar jadin* kan beteekenen vele zakken rijst, ofwel veel soorten rijst. *Jadin* komt ook voor in den versterkten vorm: *jadin-jodin,* zeer veel.

Soms komt *jadin* ook voor als betrekkings-zelfst. naamwoord, en beteekent dan hoeveelheid, aantal. *Tomwatar jadnir fir,* hoeveel menschen, lett. hoe groot is het aantal der menschen; *jadmjamjar lan ané* zooveel zijn we maar; *Oloesjar jadnir nlengan Sanglitar,* de lui van Oloesi zijn meer in aantal dan die van Sangliat, lett. de lui van O. hun aantal overtreft dat der lui van S.

Om een massahoeveelheid aan te geven gebruikt men de bijv. naamw. *silai* en *arwaloe,* die beide groot beteekenen. *Fas'arwaloe,* of *fase fen arwaloe,* veel rijst.

Bolar, bolar-balir, farsa zijn woordjes, waarmee men een erg groote hoeveelheid aanduidt. Eigenlijk zijn het bijwoorden, die beteekenen: in het wilde weg: *i natanoek bolar,* hij spreekt zonder nadenken, in het wilde weg. Men voegt ze eenvoudig achter het zelfst. naamw. *Tomwatar bolar, tomwatar bolar balir, tomwatar farsa,* of ook wel *farsa-farsoi,* heel veel menschen. *Fase bolar,* enz..

Naloet en *najatak,* of *natak,* zijn werkwoordsvormen. Het eerste beteekent zooveel als overal verspreid zijn; *najatak* of *natak* beteekent bedorven zijn, zooals het Hollandsche het is ervan vergeven. Deze werkwoorden worden onpersoonlijk gebruikt, en staan dus in den derden pers. enk.; *tomwatar naloet,* of *najatak, natak*; *fase naloet, fase najatak,* of *natak.*

83. *Monoek* beteekent alle, allen. Liefst wordt het echter gebruikt in de beteekenis van allen. Zelden zal men zeggen:
tomwatar monoek rma, alle menschen zijn gekomen, maar liever:
tomwatar rma monoek, de menschen zijn allen gekomen. Zoo ook:
kamkeban kangkir monoek, maar liever *kamkeban monoek kangkir,* wij hebben alle kinderen gezien. *Sir monoek,* zij allen.

In het Noorderdialect bestaan de vormen *tamonoek, mamonoek, mimonoek, ramonoek,* met een zelfst. naamw. achter zich, die beteekenen samen met, vgl. No. 76. *Toeang ramonoek ni tomwatar rma lo.* In het Zuiderdialect gebruikt men in de plaats daarvan *taktem, maktem, miktem, raktem,* bijv. *toeang raktem ni tomwatar rma lo,* de toean is samen met zijn menschen al gekomen.

Voor massahoeveelheden kan men *monoek* niet gebruiken. Wel gebruikt men het dan als bijwoord, bijv. *jaksélir monoek fase,* ofwel *jaksélir fase monoek-monoek,* wat men in het Hollandsch kan weergeven door ik koop de rijst heelemaal.

Monoek komt ook voor in den zin van gedaan, af. *Skole monoek* als de school gedaan is; *jakoetanoek monoek,* ik ben uitgepraat; *ko mtwame monoek,* gij zijt klaar met eten; meestal zet men er *lo* bij, dus *ko mtwame monoek lo.*

Voor massahoeveelheden, zoowel als voor individuen kan men ook het woord *kateme* of *kateman* gebruiken. In den vorm *kateman* heeft men een betrekkings-zelfst. naamw., dat soms als zoodanig behandeld wordt, soms als gewoon zelfst. naamw. Zie *fase kateman, fase ni kateman, fase ni kateme,* al de rijst; *tomwatar kateman, tomwatar katemnir, tomwatar nir kateman, tomwatar nir kateme,* al de menschen. Men kan het ook op de volgende manier gebruiken: *tomwatar rma kateman,* de menschen kwamen voltallig.

Nog een ander woord om ons alle weer te geven heeft men in *nafere,* een werkwoordsvorm. Het wordt in het Zuiderdialect maar zelden gebruikt, in het Noorderdialect echter zooveel te meer. Het beteekent eigenlijk opmaken, of liever totaliseeren; zoo bijv. *jakfwen koefere sir,* ik dood totaliseer hen, ik dood hen allen; *rti rafere lo,* allen zijn reeds vertrokken. Het kan ook beteekenen, evenals boven *monoek,* af, gedaan, *jakfwalak koefere lo,* ik ben uitgepraat; *jaktwame koefere lo,* ik ben klaar met eten.

Loloi beteekent alle, d.w.z. louter, niets dan: *tomwate loloi kit,* wij zijn allen menschen; *tomwat ngamone loloi,* louter goed volk; *Tanémbar loloi,* niets dan Tanimbareezen.

Om ons Hollandsche a l l e s, zelfstandig gebruikt, te vertalen, zegt men *safe safe monoek*, of *safe safe;* G o d h e e f t a l l e s g e s c h a p e n, *Ratoe nose safe safe*, of *Ratoe nose safe safe monoek.*

HOOFDSTUK IX.

HET VOORNAAMWOORD.

84. *Het Persoonlijk Voornaamwoord.*

Ziehier een lijstje der persoonlijke voornaamwoorden:

jakoe, i k,	*kite,* w ij, met insl. van den aangesprokene,
kooe, g ij, enk.	*kami,* w ij, met uitsl. van den aangesprokene,
ije, h ij, z ij,	*kmi,* g ij, g ij l i e d e n,
	sire, z ij, z ij l i e d e n.

De uitgangsklinkers zijn nooit volwaardig, dus men hoort nooit de *é* van *ije*, van *kite* en van *sire;* de *i* en *oe* van *jakoe, kooe, kami* hoort men alleen verzwakt.

Wat *kmi* betreft, is eigenlijk de volledige vorm *kimi*, waarvan gewoonlijk de laatste *i* volwaardig is, en de eerste uiterst verzwakt, waarom we *kmi* schrijven; soms echter is de eerste *i* volwaardig en de tweede verzwakt, nml. wanneer het persoonlijk voornaamw. met een werkwoord verbonden wordt, zooals bijv. *kimfjalak,* g ij z e g t; in *kmi mfajalak* is niet het persoonlijk voornaamwoord maar het persoonlijk voorvoegsel met het werkwoord verbonden, en daarom krijgt men den volwaardigen eindklinker.

Bij den derden persoon enk. hebben we als vertaling gezet h ij en niet h e t, omdat voor zaken zoo goed als nooit een pers. vnw. wordt gebruikt, bijv. i s h e t h u i s a l k l a a r? n e e n, i k h e b h e t p a s g e d e k t, *das om lo nde tate? tate, bet'no ktaoep.*

85. De zoogenaamde onpersoonlijke voornaamwoorden worden weergegeven door het persoonlijk voorvoegsel van den derden persoon enkelvoud, of blijven onvertaald. Zie de volgende voorbeelden:
tomwatar ketnir ramin, e r z ij n e n k e l e m e n s c h e n,
dasar sa namdir, e r s t a a t e e n h u i s,
naoedan, h e t r e g e n t,
nfitik, h e t b l i k s e m t,
nandoendoem, h e t d o n d e r t,
namnaoer, h e t w a a i t,
mengarat, h e t i s w o e l i g o p z e e.

86. *Het Bezittelijk Voornaamwoord.*

ningoe, m ij n,	*ninde*, o n s, met insl. van aangesprokene,
nime, u w, enk.	*mami*, o n s, met uitsl. van aangesprokene,
nije, z ij n, h a a r,	*mire*, u w, v a n u l i e d e n,
	nire, h u n, h a a r.

De uitgangsklinkers zijn alleen volwaardige klinkers, als het bezittelijk voornaamwoord zelfstandig gebruikt wordt. Zelfs hoort men van den eersten persoon meerv. met insluiting van den aangesprokene niets dan *nin*, en alleen als het voor een klinker staat hoort men *nind*, bijv. *nin salar*, o n z e z o n d e n; *nind arwa-ain*, o n z e s l a a p p l a a t s.

87. Men kan het bezittelijk voornaamwoord versterken om met nadruk te spreken, en daartoe voegt men het persoonlijk voornw. er voor, ziehier: (we geven hier de bijvoegelijke vormen):

jak ning,	*kitnin(d)*,
ko nim,	*kammam*,
i ni,	*kimmir*,
	sinir.

Zooals men ziet, wordt hier voor den tweeden pers. mv. van het persoonlijk voornaamwoord de vorm *kim* gebruikt, evenals we boven reeds opmerkten voor de vervoeging; en het pers. voornw. van den derden pers. meerv. verliest de *r* van den wortel.

88. Men kan, om den nadruk nog meer op den bezitter te doen vallen dan reeds in den versterkten vorm het geval is, het pers. voornaamwoord duidelijk gescheiden van het bezittelijk voornaamwoord uitspreken, waarbij dan voor den derden persoon mv. de *r* terugkeert, en van den tweeden persoon mv. weer de vorm *kmi* wordt gebruikt. Deze scheiding heeft men vanzelf als bij het persoonlijk voornw. nog een bepaling staat, zooals bijv. *koko kmi mir asoe*, *koko sir nir das*, u w e i g e n h o n d, h u n e i g e n h u i s. In plaats van het pers. voornaamwoord kan men ook een zelfst. naamw. plaatsen, bijv. *kanak ni sandi*, h e t m e s v a n d e n j o n g e n; *orang kai nim tekan*, d e s t a f v a n u o r a n g k a j a; *silajar nir ngrije*, d e z a a k d e r o u d e n.

89. In den versterkten en in den onversterkten vorm kan het bezittelijk voornaamwoord zelfstandig gebruikt worden, en als zoodanig kan het ook den meervoudsvorm aannemen. Ziehier de vormen:

enkelv.	verst. enk.	meerv.	verst. meerv.
ningoe,	*jakningoe*,	*ningwar*,	*jakningwar*,
nime,	*konime*,	*nimar*,	*konimar*,
nije,	*inije*,	*nijar*,	*inijar*,
ninde,	*kitninde*,	*nindar*,	*kitnindar*,

mami,	*kammami,*	*mamjar,*	*kammamjar,* of *kammjamjar,*
mire,	*kimmire,*	*mirar,*	*kimmirar,*
nire,	*sinire,*	*nirar,*	*sinirar.*

De onversterkte vormen, en vooral de onversterkte meervoudsvormen zijn minder in gebruik, hoewel men ze toch ook wel hoort.

90. De plaats der bezittelijke voornaamw. is vóór het zelfst. nw. We geven hier voorbeelden van de zelfst. nw. *babi,* v a r k e n, *adat* z e d e n, *sale,* s c h u l d:

jak ning bwabi,	*jakningwadat,*	*jakning swale,*
ko nim babi,	*ko nim adat,*	*ko nim sale,*
i ni babi,	*i nijadat,*	*i ni sale,*
kitnin babi,	*kitnind adat,*	*kitnin sale,*
kammam bjabi,	*kammamjadat,*	*kammam sjale,*
kimmir babi,	*kimmir adat,*	*kimmir sale,*
sinir babi,	*sinir adat,*	*sinir sale.*

91. We hebben verder nog een anderen vorm van het bezittelijk voornaamwoord, dien we hier moeten bespreken, nml. een afkorting ervan, die gevoegd wordt achter het zelfst. nw., en dien we daarom bezittelijk achtervoegsel zullen noemen. Het wordt niet achter onverschillig welk zelfst. nw. gebruikt, maar slechts achter eenige, wat we zullen noemen betrekking-aanduidende zelfstandige naamw., of korter betrekkings-zelfstandige naamwoorden, afgekort betr. zelfst. nw. Welke die zijn, zullen we verder onder No. 99 afzonderlijk behandelen. We zullen altijd spreken van bezittelijk achtervoegsel, niettegenstaande voor enkele personen het volledige bezittelijk voornaamwoord gebruikt wordt. We geven hier een lijstje der achtervoegsels met hun meervoud:

ngoe,	*ngoer,*	m ij n,
m,	*mar,*	u w, enk.
ni,	*niar,*	z ij n, h a a r,
nind,	*nindar,*	o n s, met insl. van den aangesprokene,
mami,	*mamjar,*	o n s, met uitsluiting van den aangesprokene,
mir,	*mirar,*	u w, meerv.
nir,	*nirar,*	h u n, h a a r.

92. Nemen we nu het woor *oera,* s o e d a r a v a n h e t t e g e n o v e r g e s t e l d e g e s l a c h t, voor het gemak zeggen we z u s t e r, en trachten we het te behangen met de genoemde achtervoegsels. We krijgen dan regelmatig:

oera-ngoe,	m ij n z u s t e r,
oera-m,	u w z u s t e r, enk,
oera-ni,	z ij n z u s t e r, h a a r b r o e r,
oera-nind,	o n z e z u s t e r, met insl. van den aangespr.

oera-mami,	onze zusters, met uitsl. van den aangespr.
oera-mir,	uwe zuster, meerv.
oera-rir,	hunne zuster, haar broer,
oera-ngoer,	mijn zusters,
oera-mar,	uwe zusters, enk.
oera-niar,	zijn zusters, haar broers,
oera-nindar,	onze zusters, met insl. van den aangespr.
oera-mamiar,	onze zusters, met uitsl. van den aangespr.
oera-mirar,	uwe zusters, meerv.
oera-rirar,	hun zusters, haar broers.

Doch ziehier hoe de tegenwoordige vormen zijn:

Zuiderdialect:		Noorderdialect:	
oerang,	*oerngoer,*	*oeroeng,*	*oerngoer,*
oeram,	*oermar,*	*oerim,*	*oermar,*
oeran,	*oernir,*	*oerin,*	*oernir,*
oernindar,	*oernindar,*	*oernindar,*	*oernindar,*
oermjamjar,	*oermjamjar,*	*oermamjar,*	*oermamjar,*
oermir,	*oermir,*	*oermir,*	*oermir,*
oernir,	*oernir,*	*oernir,*	*oernir.*

Voor de beteekenis zie de volgende nummers:

93. Na dit korte lijstje moeten we op de vormen van ieder der personen nog eens terugkomen om ze uit te leggen.

Oerang in het Zuider-, en *oeroeng,* mijn zuster, in het Noorderdialect; voor beide valt iets te zeggen, want *oerangoe* zou te veel geweest zijn. In het Zuiderdialect is de *oe* verzwakt, in het Noorderdialect versprongen.

Oerngoer, mijn zusters, in beide dialecten; gevormd van het regelmatig enkelvoud *oerangoe,* en men heeft de bind-*a* laten vervallen.

Oeram, uw zuster, in het Zuiderdialect; in het Noorderdialect heeft men, zooals in alle uitgangen, *i* in plaats van *a, oerim.*

Oermar, uw zusters, in beide dialecten regelmatig gevormd volgens de regels van het meervoud van *oeram,* resp. *oerim.*

Oeran, zijn zuster, haar broer, in het Zuiderdialect; in het Noorderdialect natuurlijk volgens den gewonen regel der uitgangen *oerin.*

Oernir, zijn zusters, haar broers, in beide dialecten; eigenlijk zou het wezen *oeranir,* doch volgens de gewone regels van het meervoud is de *a* vervallen.

Oernindar, in beide dialecten, met de beteekenis van onze zuster en onze zusters, hoewel het regelmatig alleen onze zus-

t e r s zou moeten beteekenen, en o n z e z u s t e r zou moeten zijn *oernind*, of eigenlijk zelfs *oeranind*, meervoud *oeranindar*.

Oermjamar, of *oermjamjar*, of *oermjamir*, in het Zuidelijk, en *oermamjar* in het Noordelijk dialect, beteekent zoowel o n z e z u s t e r als o n z e z u s t e r s, hetzelfde geval als voor *oernindar*. De meest regelmatige vorm is die van het Noordelijk dialect.

Oermir, u w e z u s t e r, u w e z u s t e r s, in beide dialecten; we hebben hier het tegenovergestelde als bij *oernindar* en *oermjamjar*, de vorm is enkelvoudig, maar de beteekenis is zoowel enkel- als meervoudig; de bind-*a* is weggevallen.

Oernir, h u n z u s t e r en h u n z u s t e r s, in beide dialecten; dit is weer parallel met *oermir*, nml. enkelvoudige vorm met zoowel enkelvoudige als meervoudige beteekenis. Wat den vorm betreft is de bind-*a* weggevallen. Toevallig is ook voor den derden persoon enkelvoud dezelfde vorm ontstaan, zoodat de uitgang *nir* dus drie beteekenissen kan hebben: vergelijk:

oernir, van *oerani-ar*,	z ij n z u s t e r s,
oernir, van *oera-nir*,	h u n z u s t e r,
oernir, van *oera-nir-ar*,	h u n z u s t e r s.

Men lette er op, dat hoewel we geschreven hebben *oerang* en *oeran*, de eigenlijke en ook gebruikte vorm is *oerangoe*, en *oerani*, waarin echter *i* en *oe* zeer verzwakte klinkers zijn, welke gehoord worden in gevallen als: *jakwemang swa*, of *jakwemangwabail*, *eman sja*, of *emanjabail*, m ij n a n d e r e v o e t, m ij n l i n k e r v o e t, z ij n a n d e r e v o e t, z ij n l i n k e r v o e t.

94. Wegens het ingewikkelde al dezer vormen geven we nog een ander lijstje, met Hollandsch voorop:

Hollandsch:	Zuiderdialect:	Noorderdialect:
m ij n z u s t e r,	*oerang(oe)*,	*oeroeng*,
u w z u s t e r,	*oeram*,	*oerim*,
z ij n z u s t e r,	*oeran(i)*,	*oerin*,
o n z e z u s t e r, (insl.)	*oernindar*,	*oernindar*,
o n z e z u s t e r, (uitsl.)	*oermjamjar*, *oermjamar*, *oermjamir*,	*oermamjar*,
u w e z u s t e r,	*oermir*,	*oermir*,
h u n n e z u s t e r,	*oernir*,	*oernir*,
m ij n z u s t e r s,	*oerngoer*,	*oerngoer*,
u w z u s t e r s,	*oermar*,	*oermar*,
z ij n z u s t e r s,	*oernir*,	*oernir*,
o n z e z u s t e r s, (insl.)	*oernindar*,	*oernindar*,

onze zusters, (uitsl.)	*oermjamjar,* *oermjamar,* *oermjamir,*	*oermamjar,*
uwe zusters,	*oermir,*	*oermir,*
hunne zusters,	*oernir,*	*oernir,*

95. Ook deze vorm van het bezittelijk voornaamwoord kan men versterken door voorvoeging van het persoonlijk voornaamwoord, dat dan komt te staan voor het zelfst. nw. Voor den eersten persoon krijgt men dan bijv. *jakwoerang, jakwoerngoer,* voor den derden pers. *i oeran, i oernir.*

Evenzoo kan men het persoonlijk voornaamwoord vervangen door een zelfst. naamwoord, bijv. *tomwate lirin,* de stem eens menschen; *mankjar sljapnir,* de vleugels der vogels; *babi asoe emnir,* de pooten der dieren.

Ook kan men tegelijkertijd het pers. voornw. en een zelfst. nw. gebruiken, bijv. *orang kai jak soesoekan,* het bevel van mij den orang kaja; *kanak skole sir lirnir,* de stemmen der schoolkinderen; *Tanémbrar kit embnwindar,* de voorouders van ons Tanimbareezen; *Balandar kmi angkimir,* de kinderen van u Hollanders.

96. We hebben tot nu toe als voorbeeld een woord genomen, dat uitging tenminste schijnbaar op *a.* Eigenlijk eindigen ze op *é,* en we hadden niet moeten zeggen *oera,* maar *oere.* Doch in de verbuiging als we het zoo mogen noemen, wordt die *é* vervangen door *a,* zoodat het eenvoudiger leek te spreken van woorden uitgaande op *a.*

We kunnen dus beter zeggen: de betr. zelfst. nw., die uitgaan op *é,* verwisselen die *é* tegen *a,* en nemen dan het bezittelijk achtervoegsel aan, tenminste in enkele personen.

Behalve de betr. zelfst. nw. echter, die uitgaan op *é,* zijn er ook, die uitgaan op *i,* en andere die uitgaan op *oe.*

Ziehier een voorbeeld van ieder: *iri,* neus, *emboe,* grootouder.

Zuiderdialect:		Noorderdialect:	
iring,	*emboeng,*	*iroeng,*	*emboeng,*
irim,	*emboem,*	*irim,*	*emboem,*
irin,	*emboen,*	*irin,*	*emboen,*
irnindar,	*embnwindar,*	*irnindar,*	*embnoendar,*
irmjamjar,	*embmjamjar,*	*irmamjar,*	*embmamjar,*
irmir,	*embmwir,*	*irmir,*	*embmwir,*
irnir,	*embnwir,*	*irnir,*	*embnoer.*

We hebben hier geen bijzondere moeilijkheden. Men merke alleen op de enkele afwijkingen in het Noorderdialect, nml. *oe* in den eersten pers.

enk. van de *i*-woorden, en eveneens *oe* in eersten en derden persoon meervoud van de *oe*-woorden.

97. De woorden, die uitgaan op een medeklinker leveren een weinig meer moeilijkheid op. We zullen drie voorbeelden geven, waarin we het Zuider- en het Noorderdialect naast elkaar zetten; een voorbeeld van een woord met *a* in den uitgang, een met *i*, en een met *oe*, nml. *ifar,* zwager; *koelit,* huid, *roesoek,* rib:

ifrang,	*ifrjang,*	*koeltjang,*	*koeltjang,*
ifram,	*ifrjam,*	*koeltjam,*	*koeltjam,*
ifran,	*ifir,*	*koeltjan,*	*koelit,*
ifrindar,	*ifrindar,*	*koeltindar,*	*koeltindar,*
ifrjamjar,	*ifrjamamjar,*	*koeltmjamjar,*	*koeltimamjar,*
ifrimir,	*ifrimir,*	*koeltimir,*	*koeltimir,*
ifrir,	*ifrir,*	*koeltir,*	*koeltir,*

roeskwang,	*roeskjang,*
roeskwam,	*roeskjam,*
roeskwan,	*roesoek,*
roeskwindar,	*roeskoendar,*
roeskwamjar,	*roeskmamjar,*
roeskmwir,	*roeskmir,*
roeskwir,	*roeskoer.*

We zullen er niet meer woorden op verspillen. De voorbeelden zijn duidelijk genoeg. Men lette er alleen op, dat men in het Noorderdialect den onbepaalden vorm neemt voor den derden persoon enkelvoud, wat ook in het Zuiderdialect wel voorkomt; men hoort daar bijv. ook *katoetoen koelit,* boomschors, maar *katoetoen koeltjan* de schors van den boom.

98. Enkele woorden, die op onregelmatige wijze met het bezittelijk achtervoegsel worden verbonden zijn: *dalam,* binnenste; *anak,* kind; *ame,* vader, en *ene,* moeder. We geven de twee eerste woorden in alle personen. De twee volgende, *ame* en *ene,* zijn alleen in zooverre onregelmatig, dat de tweede persoon enk. resp. *amoi* en *anoi* is, meervoud *amojar,* en *anojar,* in plaats van *amam* en *enam;* in het Noorderdialect heeft men *imoi* en *inoi:*

dalang,	*daloeng,*	*anak,*	*anoek,*
dalam,	*dalim,*	*angkam,*	*angkam,*
dalam,	*dalim,*	*anak,*	*anik,*
dalmnindar,	*dalmnindar,*	*angkindar,*	*angkindar,*
dalmjamjar,	*dalmamjar,*	*angkmjamjar,*	*angkamamjar,*
dalmir,	*dalmir,*	*angkimir,*	*angkimir,*
dalmir,	*dalmir,*	*angkir,*	*angkir.*

99. Na de vormen van het bezittelijk achtervoegsel alle behandeld te hebben, moeten we nu nog aangeven, bij welke zelfst. naamw. het kan gebruikt worden. We hebben reeds boven terloops aangemerkt, dat het alleen kan gebruikt worden bij zelfst. nw., die uit den aard der zaak een betrekking aanduiden, en wel een familie-, onderdeel-, eigenschap-, of andere betrekking, welke in de meeste talen door een tweeden naamval worden weergegeven. Men lette er echter op, dat het niet bij alle zelfstandige naamw., die een betrekking aanduiden, kan gebruikt worden, of liever in gebruik is, en men zal daarover altijd het woordenboek moeten raadplegen.

100. Van de meeste dier betr. zelfst. nw. komt de onpersoonlijke vorm in de taal niet anders meer voor dan in samenstellingen en in geijkte termen.

Als gevolg van dat niet in gebruik zijn van de onpersoonlijke vormen, zal men bij het vertalen uit een Europeesche taal dikwijls zijn toevlucht moeten nemen tot omschrijvingen. Elke vorm behalve de onpersoonlijke is te veel, als men in het algemeen wil spreken over vaders, moeders, broeders, zusters, handen enz. enz., en de onpersoonlijke vorm bestaat er vaak niet van, of is tenminste niet in gebruik.

Ziehier eenige voorbeelden van zinnen, die niet letterlijk in het Jamdeensch kunnen vertaald worden:

Onder broers klaagt men elkaar niet aan, kan men niet vertalen door *wanir to ramengadoe sir,* want dat zou beteekenen: zijn broers, of hun broers klagen elkaar niet aan, maar *tomwatar sa to nmengadoe wain,* niemand klaagt zijn broer aan, ofwel *kit to tmengadoe wanindar,* wij klagen onze broers niet aan.

Vaders en moeders, zorgt voor uwe kinderen. Men vertaalt niet *enir amnir, mjose mifljair angkimir,* want dat zou beteekenen: hun vaders en moeders, zorgt voor uwe kinderen, maar *angkimir, mjose mifljair sir,* als ge kinderen hebt, zorgt dan voor hen; ofwel: *soranjar kmi, mjose mifljair angkimir,* christenen, zorgt voor uwe kinderen.

God zorgt voor ons als een goede Vader. Men zegge niet: *Ratoe nafljair kit far lan Aman ngafelar sa,* wat zou beteekenen: God zorgt voor ons als een van zijn goede ooms, maar *Ratoe nafljair kit far lan tomwat ngafelar sa nafljair angkir,* God zorgt voor ons zooals een goede man voor zijn kinderen zorgt.

Eerst spreek ik over de plichten van de ouders tegenover hunne kinderen, en op de tweede plaats spreek ik over de plichten van kinderen tegenover hunne ouders. We hebben hier een zin, waarvan bijna geen enkel woord letterlijk in deze taal kan vertaald worden. Een proeve: *Loerjain*

la koeflawar feti Ratoe nfalak ma silajar kmi mjose farpe angkimir; bet'no la koeflawar feti Ratoe nfalak ma kangkir kmi mjose farpe enmir ammir, eerst zal ik uitleggen, hoe God zegt, dat gij volwassenen uwe kinderen moet behandelen, en dan zal ik uitleggen, hoe God zegt, dat gij kinderen uwe ouders moet behandelen.

101. Iets waarop men ook moet letten is dit: men zie goed, welk woord den bezitter aanduidt, waarmede het zelfst. naamw. natuurlijke betrekking heeft, en late daarmede het achtervoegsel overeenkomen. Men zegge bijv. niet: *jakwamang oerang*, om te vertalen mijn vaders zuster, maar *jakwamang oeram*. Zoo bijv. mijn tak; men redeneere niet; *sange* is een betr. zelfst. nw., de bezitter staat in den eersten persoon, dus neem ik het achtervoegsel van den eersten persoon, en krijg: *jak sangang*, mijn tak; maar men vertale: *jakning katoetoen sangan*, letterlijk, mijn boomtak.

102. We zullen nu achtereenvolgens eenige soorten van betr. zelfst nw. de revue laten passeeren, zonder volledig te willen zijn.

Op de eerste plaats enkele die een familiebetrekking aanduiden:

ame,	vader,
ene,	moeder,
anak,	kind,
wai,	soedara van hetzelfde geslacht,
oere,	soedara van het andere geslacht,
memi,	oom, schoonvader,
jane,	tante, schoonmoeder,
awe,	echtgenoot (e),
ifar,	schoonbroer.
emboe,	grootouder, kleinkind,
noesi,	overgrootouder, achterkleinkind,
ndoewe,	machthebber volgens het matriarchale recht.

103. Eenige zelfst. naamw., die een betrekking aanduiden in het menschelijk of dierlijk lichaam:

tene, lichaam,	*tlinge,* oor,	*isi,* vleesch,
bati, hart,	*babe,* mond,	*smangat,* ziel,
liri, stem,	*mate,* oog,	*dalam,* binnenste,
lime, hand,	*sooe,* aangezicht,	*minak,* vet,
kamboe, buik,	*sljape,* schouder,	*kéri,* tong,
iri, neus,	*ate,* lever,	*kikit,* schub,
soesoeke, lip,	*sljape,* vleugel,	*keke,* kakebeen,
eme, voet, been,	*roesoek,* rib,	*oeloe,* hoofd,

dédi, voorhoofd, *foeloe*, huidhaar, *fetwale*, middel,
séri, zijde, *jati*, zweet, *boerit*, rug,
ikoer, staart, *koelit*, huid, *mboemboer*, borst,
nife, tand, *dare*, bloed, *doeri*, been, bot,
soroe, hoorn, *mbombotoe*, halswervel, *dikat*, speeksel.

104. Eenige betr. zelfst. nw., die een onderdeelsbetrekking aanduiden in planten en boomen:
sepe, stam, *wakar*, wortel, *sange*, tak,
don(i), blad, *koelit*, schors, *tesi*, harde v. hout,
bati, pit, *démi*, doorn, *boewe*, vrucht,
rangas, twijgje, *lele*, hart v. hout, *foeloes*, spint.

105. Eenige betr. zelfst. nw., die een betrekking van onderdeel aanduiden in levenlooze zaken:
sningat, stop, *toekar*, stuk, *roboe*, scherf,
epat, deksel, *tebal*, overblijfsel, *ide*, scherf.
roefoek, kruimel, *roefoe*, kruimel,

106. Eenige betr. zelfst. nw., die een plaatsbetrekking aanduiden:
ai, plaats, *lebabe*, het onderzijnde,
soewe, rand, *séri*, zijde, *soesoe*, hoek,
toeboe, uiteinde, *bali*, helft, *soroe*, punt.
taboe, beginpunt, *pnoewe*, scheede,

107. Eenige betr. zelfst. nw., die een eigenschapsbetr. aanduiden:
bai, kracht, *idak*, schittering, *odir*, licht,
delak, geluid, *ese*, rumoer, geluid, *toengap*, geraas,
fele, vorm, *angat*, geur, *nanam*, smaak,
kete, weinigheid, *jadi*, veelheid, *kotak*, waarde,
béli, koopprijs, *fanas*, hitte, *lawas*, lengte,
jange, geneeskracht, *dowe*, afstand, *bowe*, kracht,
sljai, grootte, *dasi*, hoogte, *labar*, breedte,

108. Eenige betr. zelfst. nw., die nog een andere betrekking aanduiden:
mole, schaduw, *lére*, of *ére*, leven, *béli*, bruidschat,
oeme, vlaag, *ngare*, naam, *sédi*, bijzijn,
waloe, afbeelding, *oebe*, geluk, *snjai*, reden,
snjai, straal, *safe*, wat, *foloer*, vlam.

109. In dit nummer geven we enkele betr. zelfst. nw., zooals ze ofwel alleenstaande, ofwel in samenstellingen, in werkwoordsvormen, in aflei-

dingen, in geijkte termen of uitdrukkingen in den onpersoonlijken vorm voorkomen:

ka wéni matar rkeban, moge het door oogen gezien worden,
natean mat, het oog vestigen op iets, vgl. *mat-an,* oog,
nakoembak mat, de oogen sluiten, vgl. *mat-an,* oog,
nasai tling, luisteren, vgl. *tling-an,* oor,
bali sja, de overzijde; *bae'doe,* beide zijden, vgl. *bali-n,* helft,
pnoewe, dorp, vgl. *pnoe-an,* scheede,
bati, steen, vgl. *bati-n,* pit, hart,
oeloe, doodskop, vgl. *oeloe-n,* hoofd,
foeloe, haar gescheiden van het lichaam; vgl. *foeloe-n,* huidhaar,
sange, tak gescheiden van boom; vgl. *sang-an,* tak,
nafoelak soesoek, foeteren; vgl. *soesoek-an,* mond, lippen,
ngare, naamgenoot; *ngaran,* naam,
krawe, kielwater, vgl. *kraw-an,* sap van iets,
nakraoe, sappig zijn, vgl. *kraw-an,* sap van iets,
pnoew'ene, moederdorp, vgl. *en-an,* moeder,
babjene, zeug, vgl. *en-an,* moeder,
kamboen ene, maag, vgl. *en-an,* moeder,
bat'dare, jonge vrouw. vgl. *dar-an,* bloed,
naboe, vruchtdragen, vgl. *boe-an,* vrucht,
tatai-eme, slof, sandaal; *sapatweme,* schoen; vgl. *em-an,* voet,
ntaboe, beginnen; vgl. *taboe-n,* beginpunt,
nafetwal i, halfvol zijn, vgl. *fetwal-an,* middel, midden,
fele lese, gelijk; vgl. *fel-an,* vorm,
ngafele, schoon; vgl. *fel-an,* vorm,
nais, inhouden; vgl. *isi-n,* inhoud,
narek, duiken; *namrek,* buiten adem zijn; vgl. *rek-an,* adem,
nates, hard zijn; *ngatesi,* hard; vgl. *tesi-n,* het harde van hout,
nresi, overtreden; vgl. *resi-n,* het overblijvende,
ndoewe, matriarchaal gezaghebber; vgl. *ndoe-an,* idem.

110. *Het Wederkeerend Voornaamwoord.*

Eigenlijke wederkeerende voornw. heeft men niet, en men gebruikt ervoor ook in den derden persoon het persoonlijk voornaamw. Soms voegt men er het woordje *koko* bij, dat zelf beteekent. Het wordt voor het pers. vnw. geplaatst, bijv. ik sla mij zelf, *jakbwabal jak,* of *jakbwabal koko jak.* Altijd echter kan men *koko* niet gebruiken; zoo hoort men bijv. nooit *nbali koko i,* maar alleen *nbali i,* hij keert terug.

Men kan *koko* ook vervangen door *nbali*, een vervoegde werkwoordstam, die beteekent terugkeeren, bijv. *i nfen nbali i*, hij begaat zelfmoord. In het Noorderdialect zegt men *i nfen nfore i*, en de stam *fore* beteekent daar hetzelfde als in het Zuiderdialect de stam *bali*.

Koko en *nbali* kan men ook gebruiken, wanneer wij in het Hollandsch een bezittelijk voornaamw. met eigen gebruiken, bijv. mijn eigen huis, *koko jak ning das*, ofwel *jak nbali ning das*, ofwel *jakning das nbali;* mijnheer zijn eigen hond, *Toean koko i ni asoe*, ofwel *toean nbali ni asoe*, of *toean ni asoe nbali*.

111. *Het Wederkeerig Voornaamw.*

Het wederkeerig voornaamwoord wordt omschreven door de vervoeging van een werkwoord met het verlengd persoonlijk voorvoegsel, en herhaling van het pers. voornaamwoord, bijv. *rababal sir*, men slaat elkaar. Zie daarover het Werkwoord, No. 136.4.

Een andere vorm om wederkeerigheid uit te drukken is deze vorm: *sa nbabal sa*, de een slaat den ander.

112. *Het Aanwijzend Voornaamwoord.*

Eigenlijke aanwijzende voornaamwoorden heeft men niet. Men gebruikt ervoor tijds- en plaatsaanduidende woorden, bijvoegelijk gebruikt. Vergelijk het Duitsch der hiesige, der dortige, en het Hollandsch de gindsche, de hedendaagsche:

jé, deze, dit, eigenlijk: hier,
né, die, dat, eigenlijk: daar,
no, gindsch.

Né en *no* worden wegens de welluidendheid dikwijls *ané* en *ano*. Men zegt bijv. *tomwate né, tomwate no*, maar *kanak ané, kanak ano*.

Geen van de drie vormen wordt zelfstandig gebruikt. In plaats van ons zelfst. aanwijzend voornaamw. gebruikt men *i jé, i ané*, en *i ano*, wat letterlijk beteekent: hij hier, hij daar, hij ginds.

Dezelfde wordt weergegeven door omschrijving, met behulp van *lan*, dat slechts beteekent, of ook met behulp van den werkwoordsvorm *nbal*, met de beteekenis van ook. Deze man heeft den vreemdeling vermoord, maar wie heeft hem den kop afgehakt? Dezelfde. *Tomwate jé nfen mangoem, né mba isé ntetak oeloen? lan i*, ofwel *i nbal*.

113. *Vragende Voornaamwoorden.*

De vragende voornaamwoorden zijn:

1. *Isé* of *sé* enkelvoud, en *mbear*, (Noorderdialect *mberar*), meervoud,

w i e, w e l k e n, voor personen. *Isé* wordt zelfst. gebruikt en ook wel bijvoegelijk; *sé* wordt uitsluitend bijvoegelijk gebruikt; *mbear* wordt zoowel zelfst. als bijvoegelijk gebruikt. W i e i s d a a r? *isé néné?* w e l k e m a n, *tomwat'sé?* w i e z ij n d a a r, *mbear ané?* w i e h e e f t d a t h u i s g e b o u w d? *isé nose das ané?* w i e h e b b e n h e t w e e r a f g e b r o k e n, *mbear rsose rbali?* w e l k e v r o u w e n, *bat'mbear?*

2. *Mbe* en *mbear*, met dezelfde beteekenis, voor personen en voor zaken, het eene voor het enkelvoud, het andere voor het meervoud. *Mbe* wordt zelden zelfstandig gebruikt, *mbear* echter geregeld. *Tomwat'mbe,* w e l k e m e n s c h? *das mbe,* w e l k h u i s? *tomwat'mbear,* w e l k e m e n s c h e n? *das mbear,* w e l k e h u i z e n? *mbear rfalak,* w i e z e g g e n h e t?

3. *Safe,* en *safar. Safe* voor zaken en zelfstandig gebruikt, beteekent: w a t?, bijv. w a t z e g t g ij, *ko mfwalak safe?* Bijvoegelijk wordt het voor het enkelvoud gebruikt voor personen en zaken, en beteekent dan: w a t v o o r, bijv. *tomwate né tomwat'safe,* w a t i s d a t v o o r e e n m e n s c h? *ko msélir das safe,* w a t v o o r e e n h u i s h e b t g ij g e k o c h t? *Safar* wordt bijvoegelijk voor personen en zaken gebruikt en beteekent w a t v o o r, w a t v o o r s o o r t, bijv. *tomwat safar,* w a t v o o r m e n s c h e n? *das safar,* w a t v o o r e e n s o o r t h u i z e n?

Safe zelfstandig gebruikt komt veel voor; het kan ook als betr. zelfst. nw. gebruikt worden, bijv. *kitmat safnindar rmat,* a l s w e s t e r v e n, w a t s t e r f t d a n v a n o n s? De vormen zijn: *safang, safam, safan, safnindar, safmjamjar, safmir, safnir.*

Gelijk in alle Indonesische talen heeft men ook hier de eigenaardigheid, dat men niet vraagt: w e l k e i s u w n a a m, maar w i e i s u w n a a m, *ko ngaram isé,* of *ko ngaram sé?* Wel echter kan men ook vragen: h o e i s u w n a a m, *ko ngaram faroe?*

114. *Betrekkelijke Voornaamwoorden.*

Eigenlijke betr. vnw. heeft men niet. Het woordje *ma* is het alleen schijnbaar; in werkelijkheid is het volgens onze meening slechts een voegwoord, dat dient om twee zinnen te verbinden, en tegelijk den bijzin in betrekking te brengen met wat in het Hollandsch het antecedent van het betr. vnw. zou wezen. Ziehier eenige voorbeelden, waaruit tegelijkertijd blijkt, dat het evengoed weggelaten kan worden:

Bete koetanoek kor tomwate ma maniap nma nbal, ofwel *bete koetanoek kor tomwate maniap nma nbal,* z o o j u i s t s p r a k i k m e t d e n m a n, d i e g i s t e r e n o o k h i e r w a s.

Jakfwalak tomwate ma ni das namin pnoewe sérin, ofwel *jakfwalak tomwate ni das namin pnoewe sérin,* i k s p r e e k o v e r d e n m a n w i e n s h u i s a a n d e n r a n d v a n d e n k a m p o n g s t a a t.

Mtjare tomwate ma dine kal koekoesi ber i, ofwel *mtjare tomwate dine kal koekoesi ber i*, roept den man wien ik straks den sleutel gegeven heb.

I naftasak tomwate ma ko moefngal i, ofwel *i naftasak tomwate ko moefngal i*, hij verbindt den man, dien gij verwond hebt.

Met opzet gaf ik voorbeelden, waarin het betr. vnw. in het Hollandsch als onderwerp, genitief, als direct en als indirect voorwerp gebruikt is. In die voorbeelden voelt men genoeg, dat men hier niet met een echt betr. vnw. te doen heeft.

Een opmerkelijk voorbeeld van het gebruik van *ma* heeft men in *jakwenang ma oeran ma anak*, mijn moeder, waarvan de broer, waarvan het kind, of in beter Hollandsch: het kind van mijn moeders broer.

115. *Bepalingaankondigend Voornaamw.*

Het bepalingaankondigend of determinatieve voornaamwoord is *mang*, maar het wordt met den werkwoordstam samengesmolten, en niet zooals in het Hollandsch verbonden met een betrekk. voornaamw., zooals bijv. in degenen die. Zoo heeft men bijv. den stam *mate*, sterven; *mang* wordt daarmee verbonden en men krijgt *mangmwate*, degene die gestorven is, de doode. Wordt de stam met het verlengde persoonlijk voorvoegsel vervoegd, dan wordt ook *mang* verlengd, gelijk het persoonlijk voorvoegsel, bijv. van den stam *tanoek* heeft men den derden persoon enkelvoud-vorm *natanoek*, en daarom krijgt men ook *mangatanoek*, degene die spreekt, spreker. Het wordt verbonden met afgeleide werkwoordstammen zooals het persoonlijk voorvoegsel er mede verbonden wordt; zoo heeft men den afgeleiden stam *maloesoe*, naakt, van *loesoe*; als het pers. voorvoegsel er mede verbonden wordt, krijgt men in den derden pers. enk. *namloes*, hij is naakt, en met *mang* krijgt men *mangamloesoe*, degene die naakt loopt, naaktlooper. Een ander voorbeeld: *mangti alas*, degene die naar het bosch gaat; *mangroesoen koemal*, degene die prauwen maakt. De vorm met *mang* wordt ook gebruikt voor zaken; een veelvuldig voorkomend voorbeeld daarvan is *mangafoesar*, schuimende golven, brandinggolven; een ander: *bat'mangmboear*, een steen die met vloed onder water komt te staan.

Zooals men ziet aan het voorbeeld *mangafoesar*, kunnen de vormen met *mang* ook het meervoudsteeken aannemen. Als er bepalingen of zelfs directe objecten bijstaan, komt het meervoudsteeken achter het laatste woord. Als men bovenstaande voorbeelden in het meervoud zet, krijgt men:

mangmwatar; mangatankwar; mangamloeswar; bat'mangmboerar; mangti-alsar; mangroesoen-koemlar, enz. enz.

Nu kan men vormen als *mangmwatar,* de dooden, *mangfaretar,* de bestuurders, *mangsombar,* de offeraars, enz. beschouwen als afgeleide zelfst. nw.; of vormen als *mangamloeswar,* naaktloopers, *mangmalip,* de lachende, enz. als deelwoorden (participiepen), een feit blijft, dat *mang* moet beschouwd worden als een determinatief voornaamwoord, en kan gebruikt worden om onze constructies alwie, degenen die, enz. weer te geven.

Men kan verder alwie nog weergeven op de volgende wijze: *sa to nlarat Ratoe ni farete, mraoeng to nti sorga dalam,* één (die) Gods geboden niet opvolgt, zal niet naar den hemel gaan.

Ook kan men nog zeggen: *isé* of *isé-isé,* of *isé nde isé,* voor zaken *safe nde safe.* Dus *isé to nlarat* ......, of *isé nde isé to nlarat* ......, of *isé isé to nlarat* ...... enz.; *safe nde safe nose jak, to kwadoeli,* wat mij ook overkomt, ik geef er niets om.

116. *Onbepaalde Voornaamwoorden.*

Het onbepaalde voornaamw. men heeft geen paralel in het Jamdeensch. Men neemt er voor het zelfst. naamw. *noese,* beteekenend streek, land, volk. Het wordt veel gebruikt in den zin van ons Hollandsche men. Wordt altijd gevolgd door den meervoudsvorm van het werkwoord. Voorbeelden: *noese rfalak,* men zegt; *noese rma nir kateman desar,* men is voltallig opgekomen. In dezelfde beteekenis kan men zeggen: *noese riboen,* of ook *riboen* alleen, bijv. *noese riboen rfalak,* of *riboen rfalak,* men zegt.

Verder kan men evengoed een derden persoon meervoudsvorm van het werkwoord nemen. Eenige voorbeelden: *rfalak,* men zegt; *rafwibar rol kit motak,* men bepraat ons overal; *rafnang i,* men beticht hem van stelen; *rpet monoek dirjar lo,* men is al klaar met palen kappen.

Wanneer men onder men ook zich zelf verstaat, kan men ook den *kit*-vorm van het werkwoord gebruiken, bijv. *kitmin langit lebaban far lan mangoem kit motak,* men is op aarde slechts als vreemdeling.

117. Iemand wordt weergegeven door het lidwoord *sa,* met of zonder een zelfst. naamw. bij zich. *Kamkeban sa,* of wel *kamkeban tomwatar sa,* wij hebben iemand gezien; *sa nma ma narwa jé,* ofwel *tomwatar sa nma ma narwa jé,* iemand is hier komen slapen.

Niemand wordt weergegeven door geen mensch, met den meervoudsvorm van het werkwoord: *to tomwat,* of *to kekes* (lett. geen

enkeling) er was niemand thuis, *to tomwat ramin das,* of *to kekes ramin das.* Soms kan men ook zeggen *sa to,* bijv. niemand had den moed hem tegen te spreken, *sa to ni brani ma nkafreje i;* niemand is zoo gek om ...... *sa to nfoekat ma......*

Iets wordt ook omschreven, en wel door een ding, *kabanir sa.* Geef hem iets te eten, *mal kabanir sa ma nane.* De omschrijving van ons niets is *to sasaf,* bijv. hij zegt niets, *i to nfalak sasaf;* wat zegt gij? niets, *ko mfwalak safe? to sasaf.*

118. Ieder, elk, wordt weergegeven door *lolokat.* Het staat voor het bepaalde woord, en is dus, zou men zeggen, een uitzondering in de taal. Het is echter slechts schijnbaar een uitzondering. Wij denken ons ieder als bepaling van mensch. De Tanimbarees denkt zich mensch als bepaling van ieder, wat óók redelijk is. Ieder is nml. een onbepaald begrip, en door de bepaling mensch wordt pas duidelijk, waarover men spreekt.

Achter *lolokat* staat het werkwoord in het meervoud, en ook het zelfst. naamw., bijv. *lolokat kangkir rbatja roefoek;* ieder kind leest een beetje; *lolokat kangkir nir batoe toelis lese,* ieder kind heeft één lei; *mal doit lese ber lolokat sir,* geef ieder een cent; *i ndangin lolokat kit,* hij prees ieder van ons. In de drie eerste voorbeelden kan men in plaats van *roefoek* en *lese* zeggen *roeroefoek* en *lelese,* zie No. 77 en No. 80.

Men kan ieder ook weergeven door het woordje *mbane,* bijv. *jakal dotjar lelese mbane ber sir,* ik gaf hun ieder een cent; *tomwatar mbane jakal kabanir sa ber sir,* ik gaf hun ieder iets.

Nog kan men omschrijven door te zeggen: de een en de ander, bijv. *sa i nije, sa i nije,* ofwel *sa i nije lese, sa i nije lese,* ieder heeft er één; *katoetoen ané sangan lese boengan lese,* die boom heeft aan iederen tak een vrucht.

119. Ander. Als ons onbepaalde voornaamwoord ander alleen een verschil van individatie aangeeft, gebruikt men het telwoord *sa* met het enkelvoudig zelfst. naamwoord, of in het meervoud *ketnir.* Zie ook No. 39 en 70. Bijv. *mal sandi sa,* geef een ander mes; *kammam sjoeke goerwar ketnir,* wij willen andere goeroe's.

Als ons ander beteekent vreemd, heeft men een bijv. naamw., nml. *waljéte,* of ook wel *loljéin* (mv. *loljénir).* Vaak is echter niet uit te maken of men een telwoord of een bijv. naamw. moet gebruiken. Zoo kan men ons Hollandsche steel de zaken van anderen niet vertalen door *kete moemnang tomwat'waljétar* of *tomwat'loljénir ni kabanir,* maar ook door *kete moemnang ketnir nir kabanir.* In dergelijke gevallen kan men ook nog vertalen: *kete moemnang noese nir kabanir,* of *noes'*

waljétar nir kabanir, waarin *noese* een omschrijving is van men, zie No. 116.

Als ons ander andersoortig beteekent, moet men nog op andere wijze omschrijven, bijv. als men bovenstaand voorbeeld neemt: wij willen andere goeroe's, en daarmee bedoelt een ander soort goeroe's dan kan men niet volstaan met het telwoord of het genoemde bijv. maar men zegt bijv. *kammam sjoeke goerwar ketnir ma nir adat to far lan goerwar jé nir adat,* ofwel *ma nir adat felan sja.*

HOOFDSTUK X.

HET WERKWOORD.

120. Als men als definitie van een werkwoord aanneemt: woorden, die vervoegd kunnen worden, dan heeft men in het Jamdeensch zeker werkwoorden, want hoewel tijd en wijze niet door vervoeging worden uitgedrukt, persoon en getal worden er wel door weergegeven. Men zegt wel eens, dat in dit soort van talen de werkwoorden eerder een toestand dan een handeling uitdrukken; dat is echter niet waar. Die werkwoorden, welker stam een handeling uitdrukt, geven onvermijdelijk een handeling, die welker stam een toestand uitdrukt, geven onvermijdelijk een toestand aan.

We zullen in dit Hoofdstuk op de eerste plaats behandelen de vervoeging. Daarna zullen we in een andere paragraaf aangeven, hoe de verschillende voorstellingswijzen, in andere talen vaak door vervoeging weergegeven, in deze taal worden aangeduid. Als titel zullen we boven die paragraaf eenvoudig zetten; de voorstellingswijzen, hoewel dat eigenlijk minder juist is, daar geen vervoegingsvormen voor de voorstellingswijzen bestaan. Ook zullen we in die paragraaf, om ze ergens te behandelen, verschillende eigenaardigheden bespreken, die er strikt genomen niet in thuis hooren. Verder geven we nog een paragraaf over voltooidheid en onvoltooidheid, dus over Actiones, en een over de Tijden. Ook aan de Genera wijden we een afzonderlijke paragraaf. Ten slotte nog een paragraaf over de hulpwerkwoorden, en één over de koppelwerkwoorden.

We hebben dus in dit Hoofdstuk zeven paragrafen:

1. De Vervoeging.
2. De Voorstellingswijzen.
3. De Actiones.
4. De Genera.
5. De Tijden.
6. Hulpwerkwoorden.
7. Koppelwerkwoorden.

121. 1. *De Vervoeging.*

Persoon en getal worden uitgedrukt door vervoeging, en die vervoeging bestaat in het plaatsen van overblijfselen van persoonl. of bezitt. voornaamw., of van het pers. vnw. zelf vóór den stam van het werkw. Die overblijfselen van het voornw. zullen we noemen persoonlijke voornaamwoords-voorvoegsels, of eenvoudiger persoonlijke voorvoegsels, afgekort pers. voorv., zooals men ook spreekt van persoonlijke voornaamwoorden.

122. In dit nummer geven we een lijstje van de persoonlijke voorvoegsels met de voornaamwoorden, waarvan ze afgeleid zijn:

1ste pers. enk.	*koe,*	van het pers. vnw. *jakoe,*
2de pers. enk.	*moe,*	van het in verwante talen nog best. bezittelijk vnw. *moe,*
3de pers. enk.	*n,*	van het bezittel. vnw. *ni,*
1ste pers. mv. met insl. van aangespr.	*t,*	van het pers. voornw. *kit,*
1ste pers. mv. met uitsl. van aangespr.	*m,*	van het pers. voornw. *kam,*
2de pers mv.	*mi,*	van het pers. voornw. *kmi,*
3de pers mv.	*r,*	van het pers. voornw. *sir.*

123. Men lette er op, dat we in *koe, moe* en *mi* te doen hebben met nietvolwaardige klinkers. Begint de werkwoordstam met een medeklinker, dan verspringen ze als de welluidendheid het toelaat naar den stam, en komen achter den aanvangsmedeklinker te staan, en we schrijven *w* en *j*. Begint de stam met een klinker, dan schrijven we ook *w* en *j*, daar ze ook dan niet meer waarde hebben. Ze vervallen natuurlijk als ze in den samenhang niet uit te spreken zijn.

124. Hier geven we een voorbeeld van vervoeging; op de eerste plaats een stam, die begint met een medeklinker, nml. *bandil,* o p e n e n; op de tweede plaats een stam, die begint met een klinker, nml. *angat,* r u i k e n,

kbwandil,	i k o p e n,
mbwandil,	g ij o p e n t, enk.
nbandil,	h ij o p e n t,
tbandil,	w ij o p e n e n, met insl. van aangespr.
mbandil,	w ij o p e n e n, met uitsl. van aangespr.
mbjandil,	g ij o p e n t, meerv.
rbandil,	z ij o p e n e n,

kwangat,	ik ruik,
mwangat,	gij ruikt, enk.
nangat,	hij ruikt,
tangat,	wij ruiken, met insl. van aangespr.
mangat,	wij ruiken, met uitsl. van aangespr.
mjangat,	gij ruikt, meerv.
rangat,	zij ruiken.

125. Hierbij zij opgemerkt, dat de pers. voorvoegsels, die slechts uit één medeklinker bestaan, met een voorslag worden uitgesproken, juist zooals wij in het Hollandsch de *t* uitspreken van de afkapping 't. De *t* in den vorm *tangat* van den stam *angat,* spreke men uit als in het Hollandsche 't angstgeschreeuw, en niet zooals in het Hollandsche tang. Zoo spreke men den vorm *trak,* van den stam *rak,* niet uit als in het Hollandsche trek, maar als in 't rek. Zoo ook de vorm *kwatar,* van den stam *atar*; wordt niet uitgesproken als het Hollandsche kwaad, maar als 'k was. We deden misschien goed dit in de schrijfwijze aan te geven, maar ter wille van den eenvoud hebben we er van afgezien.

126. Voor die personen, die een restant van het nog bestaande pers. vnw., zie No. 122, tot voorvoegsel hebben, kan men ook in plaats van het voorv. eenvoudig het pers. vnw. voor den stam zetten, met weglating van den eindklinker. In het lijstje van No. 122 zien we, dat alleen *k* van den 1sten pers. enk., *t* en *m* van den 1sten pers. mv., *mi* van den 2den pers. mv., en *r* van den 3den pers. mv. zulke restanten zijn, zoodat we van de pers vnw. alleen *jakoe, kit, kam, kimi* en *sir* voor den werkwoordstam kunnen plaatsen, met weglating of verspringen der eindklinkers. Aldus heeft men van de bovengegeven voorbeelden de volgende dubbele vormen:

kbwandil,	en	*jakbwandil,*	ik open,
tbandil,	en	*kitbandil,*	wij openen,
mbandil,	en	*kambandil,*	wij openen,
mbjandil,	en	*kimbjandil,*	gij opent,
rbandil,	en	*sirbandil,*	zij openen,
kwangat,	en	*jakwangat,*	ik ruik,
tangat,	en	*kitangat,*	wij ruiken,
mangat,	en	*kamangat,*	wij ruiken,
mjangat,	en	*kimjangat,*	gij ruikt,
rangat,	en	*sirangat,*	zij ruiken.

127. Nu heeft men werkwoordstammen, die vervoegd worden niet met het pers. voornw. zonder meer, doch met een verlenging daarvan, zoodat men twee soorten vervoeging krijgt, de eerste met het onverlengde persoonlijk voorvoegsel, de tweede met het verlengde persoonlijk voorvoegsel. Hetzelfde geldt voor de pers. voornaamwoorden, die we in het vorig nummer be-

spraken. Die verlenging bestaat in een eigen klinker voor ieder persoon enkel- en meervoud. Voor den eersten pers. enkelv. en den tweeden pers. enk.- en meervoud bestaat de verlenging hierin, dat de halfklinkers *i* en *oe* volwaardige klinkers worden, die niet kunnen vervallen of verspringen. De overige verlengklinkers zie men in het volgend lijstje:

Pers. voorvoegsel van den	onverlengd,	verlengd,
1sten pers. enk.	*koe*, (halfkl.)	*koe*, (volw. kl.)
2den pers. enk.	*moe*, (halfkl.)	*moe*, (volw. kl.)
3den pers. enk.	*n*,	*na*,
1sten pers. mv. insl.	*t*,	*ta*,
1sten pers. mv. uitsl.	*m*,	*ma*,
2den pers. mv.	*mi*, (halfkl.)	*mi*, (volw. kl.)
3den pers. mv.	*r*,	*ra*,

Het verlengd voorvoegsel heeft voorslag.

De verlengde vormen voor de persoonlijke voornw. zijn: *jakoe*, *kita*, *ama*, *kimi*, *sira*.

128. Hier geven we een voorbeeld van vervoeging met behulp van het verlengde voorvoegsel: eerst een stam, die begint met een medeklinker, nml. *boti*, zeggen, en dan een, die begint met een klinker, nml. *iring*, op den loer liggen:

koeboti,	*koeiring*,
moeboti,	*moeiring*,
naboti,	*nairing*,
taboti,	*tairing*,
maboti,	*mairing*,
miboti,	*miiring*,
raboti,	*rairing*.

129. In dit nummer zullen we alle soorten van vervoeging bij elkaar zetten, en nog eens twee werkwoordstammen, één met een klinker, en een ander met een medeklinker beginnend, vervoegen, eerst met het onverlengde en met het verlengde voorvoegsel, en daarna met het onverlengde en met het verlengde persoonlijk voornaamwoord, dit laatste tenminste voor die personen, waarvoor een pers. vnw. in de vervoeging kan gebruikt worden:

onverlengd voorvoegsel,	verlengd voorvoegsel,	onverlengd voornaamw.	verlengd voornaamw.
kwéloek,	*koeéloek*,	*jakwéloek*,	*jakoeéloek*,
mwéloek,	*moeéloek*,	....	....
néloek,	*naéloek*,	....	....
téloek,	*taéloek*,	*kitéloek*,	*kitaéloek*,
méloek,	*maéloek*,	*kaméloek*,	*kamaéloek*,
mjéloek,	*miéloek*,	*kimjéloek*,	*kimiéloek*,

réloek,	*raéloek,*	*siréloek,*	*siraéloek.*
kfwalak,	*koefalak,*	*jakfwalak,*	*jakoefalak,*
mfwalak,	*moefalak,*	....	....
nfalak,	*nafalak,*	....	....
tfalak,	*tafalak,*	*kitfalak,*	*kitafalak,*
mfalak,	*mafalak,*	*kamfalak,*	*kamafalak,*
mfjalak,	*mifalak,*	*kimfjalak,*	*kimifalak,*
rfalak,	*rafalak,*	*sirfalak,*	*sirafalak,*

130. Bij enkele stammen, die met een klinker beginnen, heeft men de eigenaardigheid, dat het verlengde pers. voorv. met den stam samenvloeit. Die stammen zijn: *al*, geven, nemen; *ondi*, ontvangen; *ose*, doen; *énoem*, drinken; *oli*, heen en weer bewegen; *of*, in beweging zijn langs of vanaf; *or*, samen zijn met; *oak*, samenvallen met. Ziehier de vervoeging dier stammen:

kal,	*kondi,*	*kose,*	*kénoem,*	*kol,*	*kof,*	*kor,*	*koak,*
mal,	*mondi,*	*mose,*	*ménoem,*	*mol,*	*mof,*	*mor,*	*moak,*
nal,	*nondi,*	*nose,*	*nénoem,*	*nol,*	*nof,*	*nor,*	*noak,*
tal,	*tondi,*	*tose,*	*ténoem,*	*tol,*	*tof,*	*tor,*	*toak,*
mal,	*mondi,*	*mose,*	*ménoem,*	*mol,*	*mof,*	*mor,*	*moak,*
mjal,	*mjondi*	*mjose,*	*mjénoem,*	*mjol,*	*mjof,*	*mjor,*	*mjoak,*
ral,	*rondi,*	*rose,*	*rénoem,*	*rol,*	*rof,*	*ror,*	*roak.*

Het komt hier op neer, dat bij deze stammen in den eersten en tweeden pers. enkelv. de *oe* geheel wegvalt. Ook worden de voorvoegsels geheel zonder voorslag uitgesproken, hetgeen ons doet veronderstellen, dat we met een samenvloeiïng van stam en verlengd voorvoegsel te doen hebben.

131. Hier moeten we ook nog een stam bespreken, die eenige onregelmatigheid vertoont, nml. de stam *ne*, eten, als we die twee letters tenminste den stam mogen noemen. De klemtoon valt niet op den stam maar op het persoonlijk voorvoegsel. Hoogstwaarschijnlijk is de stam *ane*, en heeft men voorvoegsel en stam laten samenvloeien, maar juist in tegenovergestelden zin als de samensmelting waarover we spraken in No. 130 (de stammen *al*, *énoem* enz.), waar de klinker van het voorvoegsel verdween, terwijl hier de klinker van den stam verdwijnt. In den tweeden persoon meerv. is nog de uitgang *e* verdwenen, maar komt de klinker *a* van den stam terug. In het Noorderdialect is de stam *ine*, en smelt alleen in den tweeden pers. mv. de *i* van het voorvoegsel samen met de *i* van den stam, terwijl de uitgang *é* wegvalt in vier personen. Ziehier de vervoeging van den stam *né* of *ane* in de beide dialecten:

Zuiderdialect:	Noorderdialect:
koene,	*kwine,*
moene,	*mwine,*

nane,	*nain,*
tane,	*tain,*
mane,	*main,*
mian,	*mine,*
rane,	*rain,*

132. Bij de vervoeging met het onverl. pers. vnw. moeten we hier nog iets opmerken omtrent de schrijfwijze, nml. dat we soms in plaats van dat voorvoegsel een afkappingsteeken schrijven, nml. wanneer de medeklinker van het voorvoegsel dezelfde is als die, waarmede de stam begint, daar anders sommige vervoegingsvormen zouden beginnen met twee dezelfde medeklinkers, die men trouwens in de uitspraak ook niet hoort. Bij de vervoeging echter met het voornaamwoord alleen schrijven we de beide medeklinkers. Zie de volgende voorbeelden:

Stammen:

keban, z i e n,	*jakkweban,*	*'kweban,*
ma, k o m e n,	*ko 'mwa,*	*'mwa,*
naoe, n e d e r l e g g e n,	*i 'naoe,*	*'naoe,*
tare, r o e p e n,	*kittare,*	*'tare,*
mate, s t e r v e n,	*kammat,*	*'mat,*
malip, l a c h e n,	*kimjalip,*	*'mjalip,*
raboet, t r e k k e n,	*sirraboet,*	*'raboet.*

133. Wegens het min of meer samenvloeien der twee klinkers zal men vaak goed moeten opletten om te weten, wat de stam is van een bepaalden werkwoordsvorm. Zoo kan men zich licht vergissen met *tait* en *'tait,* waarvan het eerste een vorm is van den stam *ait,* b e r e i k e n, en dus beteekent w ij b e r e i k e n, en het tweede een vorm van den stam *tait,* d r u k k e n o p, en dus beteekent wij d r u k k e n o p.

134. We hebben reeds boven in No. 126 gezegd, dat men voor enkele personen in plaats van het pers. voorvoegsel ook het pers. voornaamw. kan gebruiken. Voor die personen wordt zelfs meer het voornaamw. dan het voorvoegsel gebruikt. Voor de andere personen, waar men het voorvoegsel niet door het voornaamw. kan vervangen, gebruikt men meestal het voornaamwoord met bovendien nog het voorvoegsel. Het gewone gebruik vindt men dus in de volgende vormen:

jakbwandil, i k o p e n,	*Kitbandil,* w ij o p e n e n,
ko mbwandil, g ij o p e n t,	*kambandil,* w ij o p e n e n,
i nbandil, h ij o p e n t,	*kimbjandil,* g ij o p e n t,
	sirbandil, z ij o p e n e n.

Wanneer echter aan het werkwoord modale bepalingen voorafgaan, zooals *la, mraoeng,* partikels van den toekomenden tijd; *to,* ontkennend partikel; *ma,* o p d a t; *lolone,* n o g; en ook in de gebiedende wijs met of

zonder modaalpartikels, gebruikt men bij voorkeur het voorvoegsel alleen. Voorbeelden:
la kti, ik zal gaan; *mraoeng 'mwa,* gij zult komen; *to ratanoek,* zij spreken niet; *i nfalak ma mafla,* hij zeide ons te vluchten; *mti,* ga, of gaat; *ka wéni mti,* ga of gaat; *'ti,* laat ons gaan; *wéni mwa,* kom.

135. Ook wanneer het voornaamwoord wèl in plaats van het voorvoegsel kan komen, gebruikt men soms voornaamwoord en voorvoegsel tegelijkertijd, en dat gebeurt dan om meer nadruk te leggen op het onderwerp. Men krijgt dan niet *tfalak,* of *kitfalak,* bij welke vormen geen speciale nadruk gelegd wordt op het onderwerp, maar *kit tfalak,* wij zijn het die het zeggen.

Als het onderwerp een zelfst. naamw. is, gebruikt men vanzelf alleen het pers. voorvoegsel en het zelfst. nw. Alleen om den nadruk op het onderwerp te leggen, kan men ook het pers. voornaamw. gebruiken, bijv. *silajar rfalak,* de ouden zeggen het: *silajar sirfalak* of *silajar sir rfalak,* het zijn de ouden die het zeggen.

136. We moeten hier nu nog even aangeven het verschil van beteekenis tusschen de vervoeging met het verlengde voorvoegsel en die met het onverlengde voorvoegsel van primaire stammen. De vervoeging van secundaire stammen, die meestal met het verlengde voorvoegsel geschiedt, zullen we in het vervolg nog bespreken.

Men moet uit het gebruik leeren, welke stammen met het verlengde, en welke met het onverlengde voorvoegsel gebruikt worden, maar meestal heeft het gebruik van het verlengde voorvoegsel een der volgende beteekenissen:

1. De meeste werkwoorden, die met het onverlengde voorv. vervoegd worden, kan men ook met het verlengde vervoegen, om uit te drukken, dat men bezig is met een handeling; zoo heeft men bijv. *npete tais,* zij weeft den sarong; *npete tasjar sa,* zij weeft een sarong; *napete tais,* zij is aan het sarongweven; er ligt eenigszins een onzijdige beteekenis in, wat men kan afleiden uit dit voorbeeld: *nkoembak matan,* hij sluit zijn oog, en *nakoembak mat,* hij zit met gesloten oogen. Als een werkwoord onzijdig gebruikt is, gebruikt men ook bij voorkeur het verlengde voorvoegsel, bijv. *naméméje,* rood zijn; *namemetam,* zwart zijn; daarom ook worden, zooals we verder zullen zien, de afgeleide stammen meestal met het verlengde voorv. vervoegd.

2. Een blijvende toestand. De stam *dengar* beteekent hooren. Met het onverl. voorv. beteekent het gewoon hooren, met het verl. voorvoegsel vervoegd beteekent het kunnen hooren, het gehoor hebben. Evenzoo de stam *keban,* zien, en het gezicht hebben.

Jakkwamis beteekent ik stel een vriendelijke daad; *jakoekamis* beteekent ik ben een vriendelijk man. Men heeft hier weer een zekere tegenstelling tusschen bedrijvend en onzijdig.

3. Een in wording zijn. *Tomwate* beteekent mensch, *ko moetomwat* beteekent gij wordt mensch. *Silai* beteekent groot; *i nasljai,* hij wordt groot; *mangasljai,* volwassene. Ook dit is onzijdig.

4. Een veelheid der onderwerpen der handeling. *Rjaboer* beteekent zij komen aanloopen; *rajaboer,* zij komen met velen aanloopen.

5. Een wederkeerigheid der handeling, maar dan met herhaling van het pers. vnw. *Rdangin sir* beteekent zij beroemen hen; *radangin sir* zij beroemen elkaar. *Rfen sir,* zij dooden hen; *rafen sir,* zij dooden elkaar. Zoo ook bijv. *rababal sir,* zij slaan elkaar; *rakeban sir,* zij zien elkaar. Vgl. No. 111.

6. Het verl. voorv. wordt ook gebruikt bij de telwoorden om ons met z'n vieren, of ons samen met weer te geven. Zie hierover bij het telwoord, No. 76. Bijv. *ratél Petroes,* zij tweeën samen met P. *ratél rma,* zij kwamen met z'n drieën.

7. Verder kan het verlengde voorvoegsel dienen om een stam van een anderen te onderscheiden, als ze in vorm, maar niet in beteekenis overeenkomen. Bijv. *bare* en *bare* zijn twee verschillende stammen, die niet in vorm verschillen. *Jakbwar* beteekent ik ben opgezwollen, en *jakoebare* beteekent ik draag op mijn schouders.

8. Sommige stammen komen niet anders voor dan met het verl. voorvoegsel, zonder een bepaalde beteekenis, bijv. de stam *tanoek,* spreken, heeft altijd *jakoetanoek, ko moetanoek* enz.

137. *Vervoeging der Afgeleide Stammen.*

In de bovenstaande nummers hebben we volledig de regels der vervoeging gegeven. In de volgende nummers moeten we er echter nog iets bijvoegen over een bijzonderheid in de vervoeging, als men te doen krijgt met afgeleide of secundaire werkwoordstammen, nml. stammen, die een of ander modaalvoorvoegsel voor zich hebben. De in bovenstaande nummers gegeven regels gaan daarbij echter altijd op, zoodat het volgende meer een toepassing zal zijn dier regels op de secundaire stammen. De voorkomende modaalvoorvoegsels zijn: *ma, nga, ka, mba, pa, ta, sa, fa,* en *la.*

Voor het gemak schrijven we de voorvoegsels alle met den klinker *a,* hoewel uit de afgeleide werkwoordstammen blijkt, dat oorspronkelijk ook *ngoe* of *ngaoe, moe* of *maoe, si* en *soe* of *saoe, ti* of *tai, toe* of *taoe* hebben bestaan, want vaak vindt men achter den beginmedeklinker van den vervoegden secundairen stam een *i* of een *oe,* die niet in den stam thuishoort.

138. Gebruikt men het onverlengde voorvoegsel, zooals bij den afgeleiden stam *ngabo*, ijverig, dan heeft men geen moeilijkheid; het pers. voorv. wordt eenvoudig zonder meer voor den afgeleiden stam geplaatst. Men krijgt dus eenvoudig de vormen: *kngabo, mngabo, nngabo, tngabo, mngabo, mngjabo, rngabo.*

139. Meestal echter gebruikt men bij de afgeleide stammen juist het verlengde voorvoegsel. Soms voegt men het in zijn geheel voor het modaalvoegsel, zooals in *na-nga-mon*, goed zijn, en *na-mba-totin*, effen zijn. Maar gewoonlijk laat men de beide voorvoegsels samensmelten, en wel zoo, dat de klinker van het eenlettergrepige voorvoegsel van den afgeleiden stam vervalt. In den derden persoon enk. krijgt men aldus:

nam	in plaats van *nama*,	*naf*	in plaats van *na-fa*,
nang	,, ,, ,, *na-nga*,	*nat*	,, ,, ,, *na-ta*,
nak	,, ,, ,, *na-ka*,	*nas*	,, ,, ,, *na-sa*,
namb	,, ,, ,, *na-mba*,	*nal*	,, ,, ,, *nala*,
nap	,, ,, ,, *na-pa*,		

140. Bij het behandelen der bijv. naamw., No. 62, hebben we reeds kennis gemaakt met de voorvoegsels *ma, nga, mba,* en *ka,* waarmede stammen bijvoegelijk gemaakt worden. Zulk een bijv. nw. nu kan men beschouwen als een afgeleiden werkwoordstam, en het vervoegen. Men doet dan feitelijk niets anders, dan het bijv. naamw. praedicatief d.w.z. als gezegde gebruiken. De vervoeging van afgeleide stammen met de voorvoegsels *ma, nga, mba,* en *ka* zal dus altijd onzijdige werkwoorden geven. Licht is men geneigd te meenen, dat deze werkwoorden altijd een toestand aangeven. Niets is minder waar: *namsos* en *namdir* beteekenen resp. niet alleen is gebroken, en staat, maar ook breekt, gaat staan. Ze kunnen echter geen bedrijvende beteekenis hebben zooals *nsose*, doen breken, of *nafdiri*, doen staan.

141. We zullen hier eenige voorbeelden geven van deze vervoegingsvormen, en tegelijk de er mede samenhangende andere vormen van denzelfden stam:

Loesoe, niet gebruikte stam; *n-loesoe*, bedr. werkw. ontblooten; *ma-loesoe*, ongebr. bijv. nw.; *na-m-loes*, onz. werkw. ontbloot worden, ontbloot zijn.

Foeti, niet gebruikte stam; *nga-foeti*, niet gebr. bijv. nw.; *na-ng-foet*, onz. werkw., wit worden, wit zijn.

Lawar, niet gebr. stam; *n-lawar*, bedr. werkw., verlichten; *nga-lawar*, bijv. nw., helder; *na-ng-lawar*, onz. werkw. helder worden, helder zijn; *na-f-lawar*, bedr. werkw. helder maken.

Léti, tusschen ruimte; *n-léti,* ongebr. bedr. werkw.; *kaléti,* ongebr. bijv. nw.; *na-k-léti,* onz. werkw. opengaan, openzijn.

Londi, ongebr. stamwoord; *n-londi,* bedr. werkw. mikken; *malondi* (Zuiderdialect) en *mbalondi* (Noorderdialect), bijv. nw., recht; na-m-londi, (Zuiderd.) en *na-mb-londi* (Noorderd.), onz. werkw. recht worden, recht zijn.

142. Hier volgen nog enkele voorbeelden, waarvan we niet de volledige afleiding geven:
na-m-toran, zitten, gaan zitten,
na-m-ngal, verwond zijn, verwond worden,
na-m-kakar, ineenstorten, ineengestort zijn,
na-ng-lémat, vadsig zijn,
na-ng-itoe, de zevende zijn,
na-ng-fefar, breken, gebroken zijn,
na-k-latan, aaneenkleven, aaneengekleefd zijn,
na-k-nanas, glimmen van de olie,
na-k-loet, taai zijn,
na-mb-rek, buiten adem zijn, (Noorderd.),
na-mb-rak, omvallen, omgevallen zijn, (Noorderd.),
na-mb-londi, recht worden, recht zijn, (Noorderd.).

143. Verder hebben we het modale voorvoegsel *pa,* waarvan de beteekenis niet duidelijk is; misschien is het niets anders dan het voorvoegsel *mba.* Zie over de verwisseling van *mb* en *p* bij de spelling No. 8. Ziehier eenige voorbeelden:
na-p-lewak, vol merg zitten,
na-p-noean, staan op, van den wind,
na-p-rean, rammelen.

144. Een ander modaalvoorvoegsel is *ta,* dat meestal op een bepaalde houding of vorm duidt, terwijl het bovenbesproken *ma, nga,* enz. meer een eigenschap aangeeft. Volgens de beteekeis zal de vervoeging daarmede vanzelf onzijdige werkwoorden geven.

Voorbeelden van deze afgeleide stammen zijn:
na-t-labar, voorover liggen, of gaan liggen,
na-t-ndoemoer, onder water staan, of komen te staan,
na-t-lioer, met den rug staan, of gaan staan naar,
na-t-lari, met den voorkant staan naar, of gaan staan,
na-t-bjelar, openliggen, of open komen te liggen,
na-t-ngjop, het onderste boven liggen, of komen te liggen,
na-t-jobal, klotsen van kielwater.

In de laatste drie voorbeelden heeft men misschien te doen met het modaalvoorvoegsel *ti;* vbl. wat we boven zeiden in No. 137.

145. Verder heeft men nog secundaire stammen met twee samengesmolten modale voorvoegsels; die samensmeltingen zijn:
tam van *ta* en *ma*,
tak van *ta* en *ka*,
tar van *ta* en *ra*.

Zulke secundaire stammen worden altijd vervoegd met het onverlengde pers. voorvoegsel, bijv.:
n-tam-sis, gschramd worden of zijn,
n-tam-dekar, afschilferen, afgeschilferd zijn,
n-tam-si, even scheuren of gescheurd zijn van hout of bamboe,
n-tar-boei, uitgestort worden of zijn,
n-tar-bjalik eman, den voet verstuiken,
n-tar-bis, scheuren, gescheurd zijn,
n-tar-poes, verkruimeld zijn, worden,
n-tak-lil, liggen, van zaken,
n-tak-bosal, uit de hand glijden, ontglippen,
n-tak-bandil, opengaan, openstaan,

Men ziet uit de voorbeelden, dat met die samengestelde voorvoegsels onzijdige werkwoorden gevormd worden. Het is echter geen absolute regel, want *n-tak-lili*, bijv. beteekent nederleggen, en het bovenaangehaalde *n-tak-lil* beteekent nederliggen.

146. Van het voorvoegsel *sa* is de beteekenis niet duidelijk. Bovendien weet men niet altijd of men te doen heeft met het voorvoegsel *sa*, *si*, of *soe*. In sommige gevallen heeft men zeker *sa*, daar de vorm *sa*-met-stam onvervoegd ook voorkomt in de taal. In andere gevallen weet men ook zeker, dat men met *si* te doen heeft, daar de stam met *si* ook onvervoegd voorkomt, of wel omdat de *i* in de vervoeging hoorbaar blijft, maar als halfklinker, en overgesprongen in den stam. Soms ook zou men zeggen te doen te hebben met het voorvoegsel *soe*, of misschien *saoe*, wijl men in den stam een *w* krijgt, waar er oorspronkelijk geen was. Voorbeelden van ieder:
na-s-lar, niet tam zijn, van *na-sa-lar*,
na-s-wele, schommelen, van *na-sa-wele*,
na-s-mboering, stofregenen, van *na-sa-mboering*,
na-s-ndjalik, vlug aanmaken, van *na-si-ndalik*,
na-s-mbjemboer, zich uitschudden van vogels, v. *na-si-mbemboer*,
na-s-mjétoer, hikken, van *na-si-métoer*,
na-s-rwai, leunen tegen, van *na-soe-rai*,
na-s-kwatam, onder de oksels klemmen, van *na-soe-katam*,
na-s-kwail, met de steelen aaneenbinden, v. *na-soe-kail*.

147. Een voorvoegsel, waarvan de beteekenis duidelijk is, is *fa*. Het is oorzaakaanduidend, en beteekent dus een doen zijn, doen worden of doen gebeuren van wat het stamwoord uitdrukt. Er moet echter ook een voorvoegsel *fa* bestaan met een andere beteekenis, want vele werkwoorden met *fa* hebben integendeel een onzijdige beteekenis. Bovendien kan het zijn, dat het oorzaakaanduidende *fa* ook wel *fo* of *foe* kan wezen, daar zeer dikwijls de halfklinker *w* in den stam komt, zooals bijv. *na-f-mbwane*, van den stam *mbane*. Ziehier eenige voorbeelden:

Oorzaakaanduidend:

na-f-nese, vlak maken, van *na-fa-nese*,
na-f-ngamone, goed maken, van *na-fa-ngamone*,
na-f-diat, juist maken, van *na-fa-diat*,
na-f-mbwérane, kleineeren, van *na-foe-mbérane*, of *na-fo-mbérane*.
na-f-diri, doen staan, van *na-fa-diri*,
na-f-mwate i, geen kik geven, van *na-foe-mate*, of *na-fo-mate*.

Onzijdig:

na-f-la, loopen, van *na-fa-la*,
na-f-saoe, huwen, van *na-fa-saoe*,
na-f-lend, inhouden, van *na-fa-lend*,
na-f-laran, zich warmen, van *na-fa-laran*.

Een bijzondere bijbeteekenis van het oorzaakaanduidende *fa* is deze: men schrijft aan het voorwerp toe, wat de stam uitdrukt, in den zin van betichten van, bijv.:
na-f-nang, van stelen betichten, van *na-fu-nange*,
na-f-leb, van liegen betichten, van *na-fa-lebe*,

148. *La* is een voorvoegsel waaraan men moeilijk een bepaalde beteekenis kan hechten. Enkele voorbeelden van afgeleide stammen met *la* zijn:
na-l-ndondoe, een voorloopige echtgenoot(e) nemen,
na-l-wé, urineeren,
na-l-mboeam, bedelven,
na-l-anak, baren,
na-l-koen, lussen leggen voor het weven.

Men lette er op niet te vervoegen *jakalndondoe*, *ko malndondoe*, enz. alsof men een samenstelling had met den stam *al*, nemen. Zie de volledige vervoeging dezer soort afgeleide stammen in No. 150.

149. Men lette er op, geen modaal voorvoegsel te zoeken, waar er geen is, hetgeen gemakkelijk kan gebeuren wegens een medeklinker van den stam, die dezelfde is als de medeklinker van het voorvoegsel. Ook de tegenovergestelde fout kan men maken, als de stam met een klinker begint,

en men het samengesteld voorvoegsel voor een verlengd persoonlijk voorvoegsel aanziet. In sommige gevallen is het zelfs niet uit te maken, of men te doen heeft men een afgeleiden of met een eenvoudigen stam. Zoo heeft men bijv. het werkwoord *namélir*, overal verspreid liggen, wat kan zijn *na-mélir*, maar ook *na-m-élir*.

150. Tot slot willen we hier nog even een vervoegingsoverzicht geven van alle soorten afgeleide stammen, waarvan het modaalvoorvoegsel samenvloeit met het verlengde persoonlijke voorv. Ziehier de stammen, die we zullen vervoegen: *ma-loesoe*, naakt; *mbalondi*, recht, *ngafoeti*, wit; *kaborat*, overdwars; *pariwan*, heen en weer zwaaiend; *fasaoe*, huwelijk; *lakoene*, lus; *talabar*, voorover; *sawele*, schommelend. Van deze afgeleide stammen zijn enkele slechts als zoodanig in gebruik:

koemloes,	*koemblond,*	*koengfoet,*	*koekborat,*	*koepriwan,*
moemloes,	*moemblond,*	*moengfoet,*	*moekborat,*	*moepriwan,*
namloes,	*namblond,*	*nangfoet,*	*nakborat,*	*napriwan,*
tamloes,	*tamblond,*	*tangfoet,*	*takborat,*	*tapriwan,*
mamloes,	*mamblond,*	*mangfoet,*	*makborat,*	*mapriwan,*
mimloes,	*mimblond,*	*mingfoet,*	*mikborat,*	*mipriwan,*
ramloes,	*ramblond,*	*rangfoet,*	*rakborat,*	*rapriwan,*

koefsaoe,	*koelkoen,*	*koetlabar,*	*koeswele,*
moefsaoe,	*moelkoen,*	*moetlabar,*	*moeswele,*
nafsaoe,	*nalkoen,*	*natlabar,*	*naswele,*
tafsaoe,	*talkoen,*	*tatlabar,*	*taswele,*
mafsaoe,	*malkoen,*	*matlabar,*	*maswele,*
mifsaoe,	*milkoen,*	*mitlabar,*	*miswele,*
rafsaoe,	*ralkoen,*	*ratlabar,*	*raswele,*

151. 2. *Voorstellingswijzen.*

Onbepaalde Wijs.

In het algemeen is het moeilijk abstracte begrippen weer te geven in het Jamdeensch. Als onbepaalden vorm van het werkwoord moet men in het Woordenboek opgeven den onvervoegden stam, of den secundairen stam, maar de stam wordt niet als onbepaalde wijs gebruikt. Men denkt zich een handeling bijna nooit zonder betrekking tot een bepaalden persoon, die ze verricht, en heeft er dus ook geen vorm voor.

Uit het Hollandsch vertalend, moeten we het abstract gedachte eerst concreet maken, door de handeling in verband te brengen met een bepaald onderwerp, of liever met een bepaalden persoon of een bepaalde zaak.

Laat het uit enkele voorbeelden duidelijk zijn. Ik zit te zingen vertaalt men door ik zit ik zing, wat hetzelfde is als ik zit en ik zing, *jakoemtoran kbwéoe*. Ik verlang naar Larat te gaan wordt vertaald door: *jakmbweang kti Laratmas*, ik verlang ik ga naar Larat, of wel door *jakmbweang ma kti Laratmas*, ik verlang dat ik naar Larat ga. Ik ga slapen wordt vertaald door ik ga opdat ik slaap, *jakti koerwa*.

In de drie voorbeelden wordt dus de onbepaalde wijs resp. vervangen door een nevengeschikten zin, een voorwerpszin, een doelaanduidenden bijzin.

Wanneer men in het Hollandsch een onbepaalde wijs zelfst. gebruikt, kan men die soms weergeven door een zelfst. nw. gevormd van den werkwoordstam, bijv. zijn handelen, zijn wijze van doen *ni mbambane*, een enkelen keer door den stam zelf, bijv. zijn loopen, *ni falaje*. Ook kan men echter weer met een volledigen zin omschrijven, bijv. werken is vermoeiend wordt weergegeven door: als we werken, worden we moe, *tkerja tamrek*.

152. Aantoonende Wijs.

Juist omdat, zooals we boven zeiden, er geen vormen van het werkwoord bestaan om de voorstellingswijzen weer te geven, zullen over het algemeen alle vervoegingsvormen van het werkwoord, zonder modale partikels enz. bij zich, aantoonende wijs zijn. We zeggen echter in het algemeen, want een gewone vervoegingsvorm zonder meer kan vaak ook gebiedende of vragende wijs zijn, zooals we verder zullen zien.

153. Voorwaardelijke Wijs.

Men kan drie gevallen van voorwaardelijkheid onderscheiden, welke we hier één voor één zullen weergeven.

1. Werkelijk vervulde voorwaarde: als ge dat zegt (en dat zegt ge) zal ik u straffen, *ko mfwalak far jé lo, jakoestrapeko*.
2. Mogelijk vervulde voorwaarde: als ge dat zegt (ik weet het niet) dan zal ik u straffen, *ko mfwalak far jé, la koestrape ko*, ofwel *na keta ko mfwalak far jé*, of *keta ko mfwalak far jé*, of *keta feti ko mfwalak far jé, la koestrape ko*.
3. Niet vervulde voorwaarde: als ge dat zeidet (maar ge zegt het niet) zou ik u straffen, *fare ko mfwalak far jé, jakoestrape ko*, ofwel *fare ko mfwalak far jé fare jakoestrape ko*.

Het kan verder nog zijn, dat het niet vervuld zijn der voorwaarde wordt aangeduid, bijv. ik zou gegaan zijn, maar het regen-

de. Men zegt dan eenvoudig *jakti lo, né mba naoedan.* Ook kan men zeggen: *feti ma kti, né mba naoedan,* waarin *feti ma* aangeeft, dat men van plan wás te gaan.

Bij een onvervulde voorwaarde in ontkennenden vorm, bijv. als ge niet hier waart geweest, had men zeker gevochten, gebruikt men *kete* in plaats van *fare,* of nog beter *fare* met *kete*: *kete ko moemin jé,* of beter *fare kete ok moemin jé, to loin nal rababal sir.*

Men kan ook een afgekorten voorwaardelijken zin gebruiken, zooals in het Hollandsch zoo niet: wees beleefd, zoo niet pak je weg, *mose adat ngamone, tate mbwije ko.*

154. Twijfelende Wijs.

Dat de handeling twijfelachtig geacht wordt, drukt men uit door woordjes, die ongeveer ons misschien vertalen, nml. *keta* en *ka la,* en *ka.* Misschien is hij al gekomen, *keta nma lo, ka la nma lo, ka nma lo.*

Men kan ons misschien nog vervangen door een tusschenwerpsel nml. *wo,* bijv. *bobole nma wo.* Ook kan men er nog bijvoegen *tafai,* bijv. *bolbole tafai nma wo,* of men kan *wo* en *tafai* samengebruiken met de bovenstaande woordjes, bijv. *bobole tafai ketai nma wo.*

155. Gebiedende Wijs.

Een handeling wordt als direct geboden voorgesteld door den gewonen vervoegingsvorm van het werkwoord, zonder voornaamwoord, dus met het persoonlijk voorvoegsel alleen.

Men heeft echter ook twee partikels om de gebiedende wijs te versterken, nml. *ka* en *wéni,* ook wel samen gebruikt, nml. *ka wéni.* Bijv. gaat en onderwijst alle volken, *mti mfjatoetoe noesar monoek.* Met de versterking: *ka mti,* of *wéni mti,* of *ka wéni mti mfjatoetoe moesar monoek.*

Nog kan men de gebiedende wijs versterken door een ongeduldig dan toch: *ndé; mti ndé,* ga dan toch.

156. Aansporende Wijs.

Om uit te drukken, dat tot een handeling wordt aangespoord neemt men eveneens den vervoegingsvorm, persoonlijk voorvoegsel met stam, en dan zal men uit den samenhang moeten opmaken, of men met een gebiedende of met een aansporende wijs te doen heeft. Ook de partikels van de gebiedende wijs kan men hier gebruiken. Men heeft verder twee partikels, die meer bijzonder voor de aansporende wijs gebruikt worden, nml. *ma* voor den eersten persoon enkelv. en meerv. bijv. *ma kti, ma 'ti, ma mti,* laat ik gaan, laat ons gaan; en voor alle personen kan men gebruiken *no,* dus *no kti, no mti, no nti, no 'ti, no mti, no rti,* laat ik gaan, ga liever, laat hij gaan enz.

Om duidelijk uit te drukken, dat men niet wil gebieden, maar alleen aansporen, zet men er achter *ma ngamone: mose far lan jakfwalak ma ngamone,* doe zooals ik zeg.

157. Wenschende Wijs.

Om de handeling als gewenscht voor te stellen, kan men alle vormen van de gebiedende of van de aansporende wijs gebruiken.

158. Ontkennende Wijs.

Men ontkent het bestaan van een handeling door ontkennende bijwoorden. Het meest gebruikte is *to.* Het staat voor het werkwoord en wel onmiddellijk voor het persoonlijk voorvoegsel, niet voor het persoonlijk voornaamwoord. *Jak to koetanoek,* ik spreek niet; *kit to tatanoek,* wij spreken niet. Nochtans kan het zijn, dat de ontkenning niet op het werkwoord slaat, en dat to staat voor het woord, dat ontkend wordt. Wil men bijv. uitdrukkelijk ontkennen, dat die of die sprak, dan kan men de ontkenning ook wel voor het onderwerp plaatsen, bijv. vader sprak niet, en gij spraakt niet, en ik sprak niet, maar hij, *to amang natanoek, to ko moetanoek, to jak koetanoek, né mba i.*

Een ander ontkenningswoord is *tate,* maar het wordt alleen gebruikt, wanneer het werkwoord verzwegen is, en zoodoende is het ook de vertaling van ons neen, bijv. ik kom hier of anders ga ik naar den kampong, *jakmwa jé, tate jakti pnoe;* is hij al gekomen of niet? neen; *nma lo nde tate? tate.*

Ook heeft men nog het bijwoord *lolone,* dat in beteekenis overeenkomt met het Maleische belom, maar niet bij een uitgedrukt werkwoord, bijv. *nma lo nda tate? lolone,* is hij al gekomen of niet? nog niet. Staat het bij een uitgedrukt werkwoord, dan beteekent het in tegendeel nog, bijv. *lolone natanoek,* hij spreekt nog.

159. Verbiedende Wijs.

Om de handeling als verboden, afgekeurd, of ongewenscht voor te stellen, gebruikt men het woord *kete,* soms verstrekt met *ka* (partikel van de gebiedende wijs) tot *ka kete,* en wel vóór het werkwoord, bijv. *kete mti das,* of wel *ka kete mti das,* ga niet naar boven.

Wanneer het werkwoord verzwegen is, heeft men in het Noorderdialect in plaats van *kete* het partikel *boli;* ook in het Zuiderdialect kan men dan *kete* niet gebruiken, maar men omschrijft met *far ane lo,* of *far ane foek,* wat zoo veel beteekent als: zoo zij het, of zoo zij het voorloopig; of wel men zegt *ngamone,* wat zooveel beteekent als basta.

160. Vragende Wijs.

We hebben in het Jamdeensch geen bijzondere schikking van den zin om een vraag aan te duiden, en alleen uit den toon des sprekers is duidelijk, of hij een vraag bedoelt. Meestal maakt men den zin vragend door er achter te voegen *ndé tate*, of niet? Verwacht men een bevestigend antwoord, dan voegt men er alleen *ndé* achter. Bijv. is hij al gekomen? *nma lo ndé tate?* hij is immers al gekomen? *nma lo ndé?*

Verder heeft men ook nog het woordje *ali*, dat soms wel gebruikt wordt om een vragende zin in te leiden, bijv. is de zaak al uit, *ali ngrije om lo?*

Ook kunnen we hier nog vermelden twee partikeltjes, die meer tusschenwerpsels zijn, nml. *é* en *wo*; de beteekenis is duidelijk uit de volgende voorbeelden: *nma lo wo*, zou hij al gekomen zijn? *nma lo é*, is hij al gekomen; *jakwé*, van *jakoe é*, ik?

161. Verzachtende Wijs, (diminutief).

Om de handeling voor te stellen in verzachten graad, kan men soms een verdubbeling gebruiken, bijv. *koemal nmbmban lo*, de prauw heeft al tamelijk veel vaart; *mloeloere lare*, vier het zeil een beetje; *rfafair*, men licht het een beetje op; *rtotolar*, men laat het een beetje zakken. Om de beteekenis nog meer te verzachten, gebruikt men ook nog het woordje *far*, bijv. *far mtotolar*, laat het een weinigje zakken. Ook *far* alleen reeds kan de beteekenis van verzachtende wijs hebben, bijv. *far nafai*, hij is tamelijk op de hoogte.

162. Herhalende Wijs.

Om aan te duiden, dat de handeling herhaaldelijk geschiedt, of gedurende langen tijd, heeft men dezelfde verdubbeling als in het vorig nummer, maar dan wordt het werkwoord gevolgd door een vervoegden vorm van den stam *al*, waarover we verder nog te spreken zullen hebben, zie Nos. 172, 166. Men kan dien stam beschouwen als een hulpwerkwoord met de beteekenis van voltooidheid, zoodat men dezen vorm niet kan gebruiken bij onvoltooide handelingen.

Voorbeelden: *jakfafalak kal, i to nfadoeli*, ik heb het al herhaaldelijk gezegd, maar hij stoort er zich niet aan; *jakoemdidiri kal nawar jak lo*, ik heb al zoo lang gestaan, dat ik er moe van ben.

Om het herhaald of langdurig gebeuren van een onvoltooide handeling aan te geven, herhaalt men den geheelen stam van het werkwoord, of ook wel van den geheelen vervoegingsvorm. Bijv. *jakfalak falak falak falak ti la nma*, ik zeide het verschillende keeren tot

hij eindelijk kwam; *jakoefla koefla koefla koefla,* ik liep al wat ik loopen kon.

163. Overgankelijke Wijs.

Om de handeling voor te stellen als overgankelijk, maakt men vaak gebruik van den klemtoon. We hebben dat behandeld waar we over den klemtoon spraken, zie No. 32. Dit middel heeft men echter niet bij alle werkwoorden, bijv. niet bij die welke op een klinker uitgaan.

164. Wederkeerige Wijs.

Hoe de wederkeerigheid wordt aangeduid, hebben we reeds gezien bij het wederkeerig voornaamwoord, No. 111, en bij de beteekenis van het verlengde voorvoegsel. We moeten echter hier nog opmerken, dat bij werkwoorden, die altijd met het verlengde persoonlijk voorvoegsel vervoegd worden, de wederkeerigheid daardoor niet kan worden aangegeven; als de stam echter een secundaire stam is, haalt men den oorspronkelijken vorm van het modale voorvoegsel weer op. Bijv. *ratdjai,* van *ra-ta-djai,* beteekent met iets werpen; *ratdjai sir* beteekent: ze gooien hen met iets; *ratatdjai sir* echter beteekent: zij gooien elkaar met iets. Zoo ook bijv. *ratmboer sir,* zij omhelzen hen, maar *ratamboer sir,* zij omhelzen elkaar.

165. 3. *Actiones.*

Er zijn twee vormen in de taal, die op het eerste gezicht een voltooidheid schijnen aan te duiden, doch het in werkelijkheid niet doen. De eerste dier vormen is de secundaire werkwoordstam met *nga, ma, mba, ka.* Zoo heeft men bijv. den vorm *nangfefar,* wat we licht geneigd zijn op te vatten als stuk zijn, gebroken zijn, maar even goed kan beteekenen breken. Daar men geen vervoegingsvormen heeft om tijden of actiones aan te geven, kan *nangfefar* even goed beteekenen: breekt, brak, is gebroken, was gebroken, zal breken, zal gebroken zijn.

De tweede vorm, die lijkt op een aanduiding van voltooidheid is het werkwoord gevolgd door *lo,* doch ook dat is slechts schijn. *Nma lo* kan beteekenen: hij komt al (is al aan het komen, op weg naar hier), hij kwam al (was al op weg naar hier), hij is al gekomen, hij zal al komen, al zijn we geneigd, wanneer we hooren zeggen *nma lo,* aanstonds te meenen, dat het beteekent: hij is al gekomen, of hij is er al. Het is me dikwijls overkomen, dat ik een vraag stelde als deze: *Abaljaman nma lo ndé tate,* en ten antwoord kreeg: *nma lo dine lo*; en als ik dan, verstaande: straks is hij al gekomen dus hij is er al, vroeg, maar

w a a r i s h ij d a n? kreeg ik ten antwoord: *to nait afoek*, h ij i s n o g n i e t a a n g e k o m e n. Mijn zegsman bedoelde dus te zeggen, dat Abaljaman al aan het komen was.

166. Aan zijn antwoord ziet men tegelijk, hoe men het voltooid zijn van een handeling kan aanduiden, nml. door een ander werkwoord te gebruiken, dat ten opzichte van de handeling, waarover men spreekt, een voltooidheid aangeeft, bijv. a a n k o m e n ten opzichte van k o m e n. Het woordje *lo* beteekent niets anders dan r e e d s, en *nafwajak lo*, bijv. kan dus beteekenen: h ij r o e p t a l, h ij r i e p a l, h ij h e e f t a l g e r o e p e n, omdat *nafwajak* alleen ook kan beteekenen: h ij r o e p t, h ij r i e p, h ij h e e f t g e r o e p e n. Om ten opzichte van deze handeling een voltooidheid aan te duiden, heeft men een ander middel, nml. het woord *monoek*, waarover we reeds bij het Telwoord spraken, No. 83. *Koefwajak lo* is niet voldoende om uit te drukken: i k h e b a l g e r o e p e n, i k b e n u i t g e r o e p e n, maar wel *koefwajak monoek lo*. Niet echter bij alle werkwoorden kan men *monoek* aldus gebruiken. Men zal uit het gebruik moeten leeren, bij welke wel; een regel daarvoor is niet te geven.

Een ander middel om het voltooid zijn van een handeling uit te drukken, is een stam, die achter het werkwoord geplaatst wordt, doch ook k u n n e n kan beteekenen. Die stam is a l. *Jakfwalak kal lo*, beteekent: i k h e b h e t a l g e z e g d, en kan niet beteekenen: i k z e g h e t a l, maar het blijft dubbelzinnig, wijl het ook kan beteekenen i k k a n h e t a l z e g g e n. Zie over die beteekenis No. 172.

167. 4. *Genera.*

Het passief komt niet voor; uit het Hollandsch vertalend zet men alle lijdende vormen in bedrijvenden vorm over. Wel echter heeft men in deze taal de tegenstelling van bedrijvende en onzijdige vormen. De bedrijvende beteekenis wordt meestal weergegeven door de vervoeging met het onverlengde persoonlijk voorvoegsel, terwijl de onzijdige beteekenis wordt aangegeven door het verlengde pers. voorvoegsel, zie No. 136, en vooral door het verlengde persoonlijk voorvoegsel met de modale voorvoegsels *ma*, *nga*, *ka*, *mba*, *ta*, *sa* en *fa*, zie de vervoeging van afgeleide stammen No. 140.

Een ander middel om de onzijdige beteekenis aan te duiden heeft men in het leggen van den klemtoon op den gesloten uitgang, zie No. 34, en in het weglaten van den klinker van den uitgang, wat zeer veel voorkomt; men zie daarover No. 26.

We weiden er verder niet over uit, omdat noch het gebruik van het verlengde pers. voorvoegsel, alleen of in verbinding met een modaal voorvoegsel, noch ook het laten verspringen van klemtoon of het laten verval-

len van klinkers uitsluitend dient tot het aangeven van onzijdige beteekenis, en men dus geen absoluten regel krijgt, die in alle gevallen opgaat.

168. 5. *Tijden.*

Of een handeling gedacht wordt te geschieden of geschied te zijn in den tegenwoordigen, den verleden of den toekomenden tijd, kan men niet door een vervoegingsvorm van het werkwoord uitdrukken en wordt alleen aangeduid door bijwoorden van tijd, als men duidelijk wil zijn, bijv. straks, morgen, vandaag, nu, gisteren, vroeger enz. enz. Zie de bijwoorden van tijd No. 190 en 191.

Alleen heeft men eenige partikels, om zeer duidelijk het toekomstige der handeling aan te geven, en wel: *té la* voor een allernaaste toekomst, waarnaast men in het Noorderdialect een derden persoon enkelvoudsvorm van den stam *ose*, doen, heeft; *la* voor een meer verwijderde toekomst bijv. een halve dag of meer; *mraoeng*, in het Noorderdialect *bwange*, voor een toekomst, die ongeveer een maand of meer verwijderd is. Voorbeelden: *té la kmwa*, ik zal (aanstonds) komen; *la kmwa*, ik zal komen (na niet langen tijd); *mraoeng (bwange) kmwa*, ik zal komen (na zekeren tijd); *nose kwma* (Noorderd.) ik zal zóó komen. Deze partikels staan meestal onmiddelijk voor het werkwoord.

De voltooid toekomstige tijd wordt natuurlijk op dezelfde wijze weergegeven als de voltooid tegenwoordige of voltooid verleden tijd. Ziehier een voorbeeld van ieder: *maniap rfen ral babi lo*, gisteren was het varken al geslacht; *rfen ral babi lo*, het varken is al geslacht; *boelan sa la rfen ral babi lo*, de volgende maand zal het varken al geslacht zijn.

169. 6. *Hulpwerkwoorden.*

Daar we in het vorig nummer reeds gesproken hebben over de wijze, waarop de tijden worden weergegeven, behoeven we hier niet meer te spreken over onze hulpwerkwoorden van tijd, nml. zijn, hebben en zullen.

Passief bestaat niet. Ons passief wordt altijd in den bedrijvenden vorm overgezet, en we hebben dus ook niet te spreken van de hulpwerkwoorden van den lijdenden vorm, worden en zijn.

Alleen hebben we hier te behandelen de modale hulpwerkwoorden welke in het Hollandsch zijn: moeten, (zullen), mogen, kunnen, kennen, laten, blijven, willen, gaan, en als men wil zouden.

170. Moeten (en zullen in de beteekenis van moeten).

Een woord, dat men voor de vertaling van ons moeten zou kunnen gebruiken, bestaat niet. We moeten dus omschrijven, en een onder-

scheid maken tusschen moeten, dat een noodzakelijkheid, en moeten, dat een plicht weergeeft. Van ieder een voorbeeld:

1. Noodzakelijkheid. Om zalig te worden moeten we Gods geboden onderhouden. Men vertaalt bijv. aldus: *nin soeke ma 'ti sorga, la tlarat Ratoe ni farete,* als we gaarne naar den hemel gaan, zullen we Gods geboden opvolgen; ofwel: *to tlarat Ratoe ni farete, la to 'ti sorga,* als we Gods geboden niet opvolgen, zullen we niet naar den hemel gaan.
2. Plicht. Volgens onzen adat moeten we den koopprijs der vrouwen betalen, *kammamjadat nfalak ma mose batar bélnir,* onze adat zegt enz. We moeten 's Zondags Mis hooren, *agama nfalak ma lere Dominggo tdengar Mise.* De lui van Laoeran moeten balken kappen, *Toean Contróleur nfalak ma Laoermar rapete dir,* de Controleur heeft bevolen, enz.

Ook kan men soms nog den vorm gebruiken, dien wij in het Hollandsch ook kennen, nml. zullen in plaats van moeten: morgen moet ge water halen, *bobole la mti mkjit wéje.* Ook in het eerste voorbeeld van Noodzakelijkheid gebruikten we dien vorm, tegelijk met de omschrijving.

171. *Mogen.*

Het hulpwerkwoord mogen is evenmin te vertalen, en moeilijker te omschrijven dan moeten. Christenen mogen varkensvleesch eten, kan men het beste vertalen door *soranjar rane motak babi,* of *rane babi motak,* zooals wij zouden zeggen: eet het maar. Ofwel: *agama sorani to nlarang ma tane babi,* of *to nlarang babi,* de christelijke godsdienst verbiedt niet enz. Ik mag van den goeroe naar de tuinen gaan, *goeroe njoding ma kti letar,* of wel *goeroe ninding jakti letar,* de goeroe heeft toegestemd, dat enz.

Niet mogen vertaalt men door *amang nlarang, agama nlarang, Ratoe nlarang,* enz. Een andere stam voor verbieden is *falir,* 3de pers. enk. *nfalir.* Ik mag geen varkensvleesch eten, kan men ook vertalen door *jakoemoli babi,* maar met de beteekenis van *pemali.*

172. *Kunnen* en *kennen.*

We behandelen deze twee werkwoorden samen, daar we in het Hollandsch een minder juiste onderscheiding maken tusschen de begrippen kunnen en kennen.

Als kunnen beteekent in staat zijn, vertaalt men het in het Jamdeensch door den stam *al* in den vervoegden vorm onmiddellijk achter het werkwoord geplaatst. Ik kan dit doen, d.w.z. ik ben in staat dit te doen, *jakose kal.* Gij zijt in staat dit te doen, *ko mose mal.*

Als ons kunnen eigenlijk kennen beteekent, of een vaardigheid aanduidt, zooals in kunnen lezen, gebruikt men in deze taal een paralel van ons kennen, den stam *fai,* achter het werkwoord geplaatst. Ik kan lezen, *jakbatja koefai.* Het onderscheid tusschen kunnen en kennen wordt scherp uit elkaar gehouden; zoo zal men bijv. ik kan lezen, niettegenstaande het onduidelijk geschreven is, vertalen door *jakbatja kal.* Ik heb een tasch klaar kunnen krijgen, *jakose kal loefoe;* ik kan tasschen maken, *jakose koefai loefoe.* De stam *fai* wordt ook wel eens als hoofdzin gebruikt en vooropgezet, bijv. *jakoefai kose loefoe,* of *jakoefai ma kose loefoe.*

173. *Laten.*

Ons hulpwerkwoord laten kan verschillende beteekenissen hebben. Over één beteekenis hebben we al gesproken, nml. de aansporende wijs, No. 156. We zullen verder in plaats van veel woorden te verspillen, alleen enkelen voorbeelden geven:

gij laat hem komen, *ko mfawalak ma nma,*
gij laat hem komen (staat toe), *ko mwindang i ma nma,* of *ko mjoding ma nma.*
laat ons gaan, *wéni 'ti,* of *'ti,*
laat hem gaan, *mfwalak ma nti,*
laat ons toekomen uw rijk, *ka wéni nim farete ntomboer kam,*
ik laat hem staan, *jakbwije i,*
ik laat den stok staan, *jaknaoe tekan,*
ik liet den stok staan (bij vergissing), *jakoemloefe tekan,*
laat het paard drinken, *mal wéje ma koede nénoem,*
ik laat twee boomen staan, *jakjajak katoetnwar doe,*
hij laat zijn snor staan, *njajak soesoekan foefoelwar,*
laat de kinderen niet zoo schreeuwen, *kete mjoding ma,* ofwel *kete mwindang kangkir rafwajak far jé.*

174. *Willen.*

Men heeft geen enkel woord om ons willen te vertalen. Beteekent het een vaste wil, dan kan men het beste omschrijven door *jak dalang nfalak,* of *jak dalang,* of *dalang lo,* wat zooveel beteekent als van plan zijn. Beteekent ons willen echter een genadig toegeven, of

toestaan, zooals in ik wil het wel doen, dan vertaalt men: ik ben niet onwillig: *to koemsoal.*

Met het noemen van dien stam zijn we aan een andere eigenaardigheid van het Jamdeensch gekomen, nml., dat men wel een woord heeft om niet willen uit te drukken. Ik wil niet werken, *koemsoal ma 'kwarja,* of *to klambir ma 'kwarja.* De stam *lambir* heeft echter geenszins de beteekenis van willen.

175. *Gaan.*

Ons hulpwerkwoord gaan wordt niet vertaald door een hulpwerkwoord. Het wordt als hoofdwerkwoord vooropgezet, en bepaald door wat bij ons het hoofdwerkwoord is. We gaan slapen, *kamti marwa.* Zie daarover wat we gezegd hebben bij de onbepaalde wijs, No. 151. Bij woorden als zitten en staan enz., wordt het niet weergegeven, bijv. hij gaat zitten en hij zit, worden beide weergegeven door *i namtoran.* Ga zitten wordt vertaald door *moemtoran.* Vgl. No. 140.

176. *Nota.*

Heel dikwijls zien we in het Jamdeensch twee werkwoorden naast elkaar staan zonder eenige verbinding. Men meene niet, met eigenlijke hulpwerkwoorden te doen te hebben. In het vorige nummer heeft men reeds bemerkt, dat van eigenlijke hulpwerkwoorden geen sprake is in deze taal. We laten hier een lijstje volgen van de verschillende gevallen, waarin twee werkwoorden zonder verbinding naast elkaar kunnen staan. Ieder geval wordt ter zijner plaats in de spraakkunst besproken, en we volstaan met hier van ieder een voorbeeld te geven en naar het resp. nummer te verwijzen.

1. Twee nevengeschikte zinnen zonder voegwoord, No. 151 en 211. Ik zit te zingen, *jakoemtoran kbwéoe.*
2. Een hoofdzin met een voorwerpszin zonder voegwoord, No. 212. Gij kent het koken, *ko moefai moefinaoe.*
3. Een hoofdzin met een doelaanduidenden bijzin zonder voegwoord, No. 218. Wij gaan slapen, *kamti marwa.*
4. Een werkwoord gevolgd door een bijwoordelijk werkwoord, No. 186. Wij sloegen hem dood, *kambabal mfen i.*
5. Een werkwoord gevolgd door een voorzetselwerkwoord, No. 195, 199. Gij roeit naar Séfnane, *kmi mbjang mti Séfnan.*
6. Een werkwoord gevolgd door den stam *al* in de beteekenis van voltooidheid of kunnen, Nos. 166 en 172. Ik kan het doen, of ik heb het gedaan, *jakose kal.* Ook met den stam *fai, jakose koefai,* ik ken dat werk.

177. 7. *Koppelwerkwoorden.*

In het Jamdeensch heeft men iets wat lijkt op het Hollandsch, wat betreft het gebruik van het koppelwerkwoord zijn. Zijn kan beteekenen aanwezig zijn, en kan ook als zuiver koppelwerkwoord gebruikt worden. Datzelfde kan men ook zeggen van den stam *mian* met het verlengde pers. voorvoegsel. *I namin ni das* beteekent hij is in zijn huis; *i namin mbérane, i namin mabérat* beteekent hij is licht, hij is gewichtig, beide in figuurlijken zin genomen. Doch dit is ook wel het eenige voorbeeld waarin het vaak gehoord wordt. Een enkelen keer hoort men dingen als *i namin bain mangsombe*, of *i namin mangsombe*, hij is offeraar; *i namin ratoe*, hij is een waardigheidsbekleeder.

178. Gewoonlijk blijft ons koppelwerkwoord onvertaald, en wordt een naamwoord gewoon na het onderwerp geplaatst om aan te geven, dat het praedicaat is ten opzichte van het onderwerp. Wanneer het over personen gaat, wordt het onderwerp, dat voorop staat, herhaald door middel van een pers. vnw. Als het onderwerp echter een pers. voornaamwoord is, kan dat verzwegen worden voor het gezegde, en er achter geplaatst worden, maar het kan er ook tegelijk voor en achter staan. Voor zaken herhaalt men het onderwerp nooit. Voorbeelden:

Jan is koning, *Jan raje i*; gij zijt koning, *ko ratoe ko*, of *ratoe ko*; vader is gezet, *amang arwaloe i*; gij zijt gezet, *ko arwaloe ko*, ofwel *arwaloe ko;* dat huis is hoog, *das ané médase*; dat huis is het kompaniehuis, *das ané das kompanian.*

Men merke op, dat bij een meervoudig onderwerp het predicaat altijd in het enkelvoud staat. *Goeroe sir*, zij zijn goeroe. Een uitzondering heeft men in het Noorderdialect in de vraag *mberar kmi*, waarmede men bedoelt te vragen: van welken kampong zijt gij, en waarop men regelmatig ten antwoord krijgt: *Aloesi kam.* In het Zuiderdialect vraagt men regelmatig: *mbeje kmi.*

Tusschen haakjes zij hier even opgemerkt, hoewel het hier niet thuis hoort, dat men niet letterlijk uit het Hollandsch kan vertalen van welken kampong zijt gij, *kmi mjof mbe*, hetgeen zou beteekenen: waar komt gij op het oogenblik vandaan.

179. Een andere wijze om naamwoorden in den zin tot gezegde te maken is de vervoeging, zooals we gezien hebben bij de afgeleide stammen No. 140, en bij de vervoeging met het verlengde persoonlijk voorvoegsel; het komt echter ook wel voor met het onverlengde voorvoegsel. Voorbeelden:

de weg is recht, *dalamtene namlond;* hij is goed, *i nangamon;* hij wordt mensch, *i natomwat*; het is vloed, *nroep.*

180. Nog een anderen weg hebben we in het volgende: wanneer men een bijvoegelijk naamwoord tot gezegde in den zin wil maken, kan men in plaats van het bijv. naamw. een zelfst. nw. nemen, dat de eigenschap uitdrukt, die men aan het onderwerp wil toeschrijven, en door middel van het bezittelijk voornaamw. of het bezittelijk achtervoegsel het met het onderwerp koppelen, waarin we tegelijk een vertaling vinden van ons hebben, bezitten. Ik ben moedig, *jakning brani*; deze dingen zijn duur, *kabanir jé kotkir*; zijn huis is drie vaam hoog, *ni das dasin def tél.*

181. Ook kan men den stam *ose*, welke meestal voorkomt in de beteekenis van doen of maken, gebruiken als koppelwerkwoord, wanneer het gaat over een waardigheid of een ambt bekleeden, bijv. *i nose orang kai*, hij is orang kaja; *i nose goeroe*, hij is onderwijzer; *i nose toekan*, hij is vakman. Misschien denkt men zich de woorden *goeroe*, *toekan* enz. als zijnde de naam van een ambt of vak zoodat dan *i nose goeroe* zou beteekenen: hij doet, oefent uit het ambt van goeroe, enz. In dien zin moeten we misschien de bovengegeven uitdrukkingen ook opvatten: *i namin raje*, hij verblijft of is in het ambt van koning, zoodat dan al die werkwoorden geen koppelwerkwoorden zouden zijn, maar slechts gebruikt kunnen worden als wij het koppelwerkwoord gebruiken.

182. *Worden.*

Het koppelwerkwoord worden is vaak niet te omschrijven. Voor Christen, Roomsch, Protestant, Slam worden zegt men, het Maleisch volgend, *nmasoek sorani*, enz. Enkele malen kan men zich redden door worden te omschrijven met zich veranderen in iets: *nbal i na of nbal i fen*, bijv. God de Zoon is mensch geworden, *Ratoe Anak nbal i na tomwate,* of *nbal i fen tomwate.*

Heel enkel kan men ook het verlengde persoonlijk voorvoegsel gebruiken, zooals o. a. in het bovenstaande voorbeeld: *Ratoe Anak natomwat*; hij wordt groot, *i nasljai.*

183. *Schijnen, lijken.*

Schijnen en lijken vertaalt men op dezelfde wijze, hoewel er in het Hollandsch eenig verschil is. Een enkel voorbeeld: hij schijnt of lijkt een Chinees, *i felan sine, i felan far lan sinar sa, i far lan sinar sa, i far lan sine i.*

184. *Blijven.*

Voor dit koppelwerkwoord heeft men geen paralel, maar men voegt bij het gezegde een bijwoord, dat beteekent blijvend, nml. *dedesar.* Hij blijft orang kaja, *orang kai i dedesar*; het blijft mooi, *nangafel dedesar.*

185. *Heeten.*

Men neemt het woord *ngaran,* naam, dat men als onderwerp gebruikt en den naam als gezegde. Die man heet Jan, *tomwate né ngaran Jan,* lett. die man z'n naam is Jan. Hoe heet gij, *ko ngaran sé*? In het Noorderdialect heeft men een paralel van heeten, nml. *nangare,* bijv. gij heet Piet, *ko moengare Piet.*

HOOFDSTUK XI.

186. **DE BIJWOORDEN.**

Er bestaan slechts enkele stamwoorden, die alleen als bijwoord voorkomen. Dat zijn de eigenlijke bijwoorden. Zoo bijv. *foeki,* nog, meestal gehoord *foek,* soms voor de welluidendheid *afoek*; *lae,* vooral; *roetoe,* te, waarvan men slechts *roet* hoort; *desar,* ten eenemale; *lo,* reeds, enz.

Veel woorden, die als bijwoord voorkomen, zijn tegelijk ook bijvoegelijk naamwoord, zooals bijv. *silai,* als bijwoord zeer, als bijvoegelijk naamw. groot. Ook de bijvoegelijke naamw. met de voorvoegsels *ma, nga,* enz. worden bijwoordelijk gebruikt.

Verder treden als bijwoorden op veel werkwoordstammen in vervoegden vorm, staande in denzelfden persoon als het bepaalde werkwoord. Zoo bijv. iemand doodslaan, vertaalt men door *nbabal nfen sa,* waarin de stam *fen* dooden beteekent. Eenige andere voorbeelden:
rose rfakini, zij deden het in het honderd,
rma rngete, zij kwamen allen tegelijk,
ma kfwalak ksoroe, laat me uitspreken,
jakoefla klengan i, ik liep harder dan hij,
i nma nbali, hij kwam terug,
jakmbwan kol, ik loop rond,
tkarja tasndjalik, laten we vlug werken,
tbang tajajak motak, laten we slechts zachtjes aan roeien,
'ti taloran, laten we recht door gaan,
mfwalak mbwali, zeg het opnieuw,
ko mwalip mbwal, gij lacht ook.

Het bijwoordelijk werkwoord kan soms in den derden persoon enkelvoud staan, niettegenstaande het hoofdwerkwoord in een anderen persoon staat, bijv. in plaats van *sirma rbal* kan men ook zeggen *sirma nbal.*

187. Ten slotte hebben we de bijwoordelijke uitdrukkingen, zooals *fele lese,* op dezelfde wijze, *far ngamone,* tamelijk wel, *noak ane,* toen, *na ané,* daar. Speciaal om bijwoordelijke uitdrukkingen te vormen heeft men het partikel *fen,* dat men voegt voor een bijvoeg. naamwoord, bijv. *mose fen ngafele,* doe het goed; *moetanoek fen silai,* spreek hardop.

188. De plaats van het bijwoord is meestal onmiddellijk achter het bepaalde woord; sommige staan er voor. Bijwoordelijke uitdrukkingen worden vaak door andere woorden van het werkwoord gescheiden. Verder merken we nog op, dat men zeer zelden bijwoorden gebruikt als bepaling van een attributief gebruikt bijvoegelijk naamwoord.

189. *Bijwoorden van Hoedanigheid.*

Eigenlijke bijwoorden en bijwoordelijke uitdrukkingen:
resi, zeer,
roet(oe), te,
desar, ten eenemale,
fele lese, gelijkerwijze,
felan sja, anders,
far jé, op deze wijze,
far ané, aldus,
farpe, hoe,
farpe ndé farpe, hoe ook,
ket'la (voor het bepaalde), bijna,
far (voor het bepaalde), tamelijk,
motak, slechts,
bolar, slordig.

De bijwoordelijke uitdrukkingen met *fen* van bijvoegelijke naamw. gevormd zijn zooveel in getal, dat we ze hier niet kunnen opnoemen.

190. *Bijwoorden van Tijd.*

Op de eerste plaats geven we een lijstje van de echte bijwoorden, en daarna eenige bijwoordelijke uitdrukkingen:

desar,	aanstonds,
bete,	pas,
lolone,	nog,

foek(i),	nog,
lolone,	nog niet,
to ...... foek,	nog niet,
tate foek,	nog niet,
lo,	reeds,
té la,	aanstonds,
la,	toekomstig,
mraoeng,	toekomstig,
farpe néné,	tusschenbeide,

We zullen nu van ieder een voorbeeld geven, daar de beteekenis van sommige niet duidelijk is zonder voorbeeld, en ook om van ieder te laten zien, of zijn plaats is voor of na het bepaalde:

mwa desar, kom aanstonds,
la kmwa desar, ik zal aanstonds komen,
bete npote i, hij is pas opgestaan, of hij is aan het opstaan,
bete ntame, hij is nog aan het eten,
lolone nkarja, hij werkt nog, is nog aan het werken,
mnéngar ma nma foek, wacht dat hij eerst komt, laat hem eerst komen,
jakoemtoran afoek, ik ga eerst even wat zitten, ik blijf nog wat zitten,
m̄wa foek, kom eerst even hier,
ko moefinaoe monoek lo, hebt ge al gekookt, zijt ge al klaar met koken,
tate foek, of *lolone,* nog niet,
i nkarja ni das lo ndé tate, werkt hij al aan zijn huis?
lolone, of *tate foek,* nog niet,
kmi lolone mifai, weet gij het nog?
l̄ol̄one, of *lolone mafai,* wij weten het nog,
tate lo, of *to mafai lo,* wij weten het niet meer,
i nma lo ndé tate, is hij er al?
lolone, of *tate foek,* nog niet,
kanak jé to natanoek nafai afoek, dit kind kan nog niet spreken,
jakfwalak lo, ik zeg het al, of ik heb het al gezegd,
la nma, hij zal komen,
mraoeng nma, hij zal na verloop van tijd komen,
té la nma, hij zal aanstonds komen,

farpe néné boelan November naoedan lo, soms regent het in de maand November al,
farpe néné nngabo, farpe néné nsisriat, soms is hij ijverig, soms lui.

191. *Bijwoordelijke uitdrukkingen van Tijd:*

farpe,	wanneer,
farpe bet'no,	wanneer, voor toek.
lere farpe,	hoe laat,
bengfir,	over hoeveel dagen,
bengfir ané,	hoev. dagen geleden,
bengfir, bengfir la, bengfir la bet'no,	over hoeveel dagen,
boelnar fir, boelnar fir la, of *la betno,*	over hoev. maanden,
noak ané, noak, kane,	toentertijd,
noak jé,	nu,
bet'no,	daarna, en dan, en toen,
bet'no,	nu pas,
lerar monoek, lolokat lerar, lerar to tngale,	dagelijks,
laisjane,	in vroeger tijd,
lere jé,	vandaag,
maniap,	gisteren,
bobole,	morgen,
lere,	overdag,
ndondam, lere bab,	's nachts,
bobolisin,	's morgens, morgen vroeg,
lere nfardoewe langit,	op den middag,
kokole, lere da,	na den middag,
lebabe,	gepasseerde nacht,
lere bab, kokole,	komende nacht,
lerar sa,	op zekeren dag,
lerar sa la,	op een dag, toek,
ni bobole,	den daaropvolgenden dag,
fetwalan, ndondam fetwalan,	middernacht,
boelan nbotin,	met nieuwe maan,
boelan ni soeloe, soeloe,	met donkere maan,
bete desar jé,	nog zoo pas,
dine,	straks, verl.
dedesar,	altijd, blijvenderwijze,
loerjain,	eerst, vroeger,
famoedi,	later, in de toekomst,
ti terik bobole,	tot morgen,
ti terik boelan sa,	tot de volgende maand.

192. *Bijwoorden van Plaats.*

Eigenlijke bijwoorden van plaats bestaan niet in deze taal. Onze allereenvoudigste bijwoorden van plaats worden weergegeven door bijwoordelijke uitdrukkingen, bijv. h i e r en d a a r, *na jé,* en *na ané,* welke samenstellingen zijn van een voorzetsel met een wat we kunnen noemen aanwijzend voornaamwoord; andere met het vragende voornaamwoord *mbe,* bijv. *na mbe,* w a a r.

Men is geneigd de woorden *dol, da, das, bab,* enz. aan te zien voor bijwoorden van plaats. Zulks is echter niet juist. Men kan die woordjes als plaatsbepaling niet gebruiken zonder voorzetsels of wat we zullen noemen voorzetselwerkwoorden, zie No. 195. Het zijn zelfst. naamw., die samen met een voorzetsel of een voorzetselwerkwoord een bijvoegelijke uitdrukking van plaats kunnen vormen. In het Hollandsch hebben we zoo het zelfst. nw. N o o r d e n; met het voorzetsel maken we er een bijwoordelijke uitdrukking van, t e n N o o r d e n, i n h e t N o o r d e n, n a a r h e t N o o r d e n, u i t h e t N o o r d e n.

193. *Bijwoorden van Voorstellingswijs.*

Die bijwoorden welke eenigen uitleg noodig hebben, bespraken we reeds bij de wijzen der werkwoorden, en we kunnen hier volstaan met een lijstje te geven van de voornaamste bijwoorden en uitdrukkingen:

aoe, oe, o,	j a,
Ratoe,	b ij G o d,
botoean, katoetoean,	w e r k e l ij k,
nbal,	o o k,
motak,	s l e c h t s,
lan,	s l e c h t s,
bait,	b e h a l v e,
tngale,	u i t g e z o n d e r d,
ka, ka la,	m i s s c h i e n,
bwé, tafai mbe,	i k w e e t h e t n i e t,
to,	n i e t,
tate,	n e e n,
ali,	inleiding tot vragende zin,
ndé?	n i e t w a a r?

HOOFDSTUK XII.

DE VOORZETSELS.

194. *Voorzetsels van Plaats.*

Het eenige eigenlijke voorzetsel in het Jamdeensch, dat een plaatsbepaling aanduidt, is *na*, dat gelijk staat met het Maleische *di*, en dus met het Hollandsche te, als het een rust op de plaats beteekent, in bijv. te Amsterdam, ter plaatse, ter stede, te land, te water, enz. Wij kunnen echter in het Hollandsch het voorzetsel te niet zetten bij elk woord, dat ook maar eenigszins gedacht kan worden als plaatsaanduidend; in het Jamdeensch gaat dat wel met het voorzetsel *na*. Zoo kan men bijv. letterlijk vertaald zeggen te waar, te die, te dat, te school, te binnen, te boven, ten Noorden, ter zee, te land, te berg, te ons, ten onzent, te stoel, te jas enz. enz.

195. Het voorzetsel *na* wordt echter niet gebruikt bij werkwoorden die en in zooverre zij zelf een beteekenis hebben van zijn te, of op zekere wijze zijn te. Ziehier eenige van die werkwoorden:

namin,	zijn, verblijven,
namtoran,	zitten,
namdir,	staan,
narwa,	liggen,
nloi,	vlot liggen,
nséndi,	drijven,
natlabar,	achterover liggen,
natngop,	voorover liggen,
ntikloi,	hangen.

Al deze werkwoorden en nog vele andere sluiten reeds de beteekenis van *na* of van het Holl. te in, en kunnen dus met alle soorten woorden verbonden worden, welke maar eenigszins als plaatsaanduidend gedacht kunnen worden, juist als het voorzetsel *na* zelf. Ze sluiten dus het voorzetsel in, en daarom zouden we ze kunnen noemen voorzetselwerkwoorden; we zouden eigenlijk werkwoorden als *namtoran, namdir,* enz. moeten vertalen door zitten te, staan te. Men legge ze niet uit als overgankelijke werkwoorden, zoodat we *namtoran* letterlijk zouden moeten vertalen door bezitten. In dat geval zou de klemtoon op de voorlaatste lettergreep moeten komen, wat bijv. in *namtoràn fatar,* op een brits zitten, niet het geval is, en wel in *namtòran das,* als men daarmee bedoelt huisheer zijn. Ook is er verschil tusschen *namtòran fatar* en

namtoràn fatar; het eerste nml. is een antwoord op de vraag: waarop zit je, en het tweede op de vraag: waar zit je.

196. Het werkwoord *namin* kan nooit het voorzetsel *na* achter zich hebben, daar het alleen en uitsluitend beteekent zijn te, verblijven te. Bij andere werkwoorden echter kan men altijd min of meer abstractie maken van de beteekenis van aanwezig zijn, en meer letten op de wijze van aanwezig zijn, welke er door uitgedrukt wordt. In dat geval kan men er nog het voorzetsel *na* achter zetten. Sommige dezer soort werkwoorden worden dikwijls, andere minder dikwijls met *na* gebruikt. Men zal dat slechts uit het gebruik kunnen leeren.

Enkele voorbeelden: *ko moemin Olilit, kéndjap, koemal, geredja,* gij zijt te Olilit, in het tuinhuis, op de prauw, in de kerk,. Men kan nooit zeggen: *ko moemina Olilit, na kéndjap, na koemal, na geredja. Kamarwa fatar* en *kamarwa na fatar* kan men echter beide zeggen; *kamarwa fatar* beteekent dat men ligt op de brits en niet op den grond enz.; *kamarwa na fatar* beteekent, dat men op de brits ligt en niet staat, hurkt, enz. De prauw ligt in zee vertaalt men door *koemal nloi tasik* ofwel door *koemal nloi na tasik*; in het eerste geval bedoelt men dat de prauw voor anker ligt, in het tweede zegt men uitdrukkelijk, dat de prauw vlot ligt.

197. We hebben met opzet boven het voorzetsel *na* vertaald door te, hoewel het zeer dikwijls in het Hollandsch weergegeven wordt door in, op, bij, enz., welke woorden dan eigenlijk niet meer beteekenen dan te. Dikwijls echter beteekenen ze meer dan dat. In dit geval kan men niet volstaan met *na*. Men voegt er dan meestal zelfstandige naamwoorden of zelfstandig gebruikte bijvoegelijke naamwoorden bij, die beteekenen boven op, binnen in, enz. Ter vertaling van ons op, in de beteekenis van bovenop, van ons in in de beteekenis van binnen in enz., krijgt men dan het voorzetsel *na*, ofwel een der bovengenoemde voorzetselwerkwoorden met een zelfst. nw. Voorbeelden:

op, zijn op, staan op, *na das, namin das, namdir das* (eigenl. *dasi*),

naast, zijn naast, staan naast, *na sérin, namin sérin, namdir sérin,*

in, zijn in, staan in, *na dalam, namin dalam, namdir dalam;*

bij, zijn bij, staan bij, *na sésédin, namin sésédin, namdir sésédin.*

Naar gelang de woordsoort, waarmede het voorzetsel verbonden is, komt dat woord te staan voor of achter het bepaalde woord. De meeste boven gegeven woorden zijn betrekkings-zelfst. naamw. in den derden persoon enkelvoud, die ook de andere persoonsvormen kunnen aannemen, en altijd achter het bepaalde woord staan. Enkele voorbeelden:

ko moêmin das dalam, gij zijt in het huis; *safe namin dalmir,* wat is er in u; *i namdir Toeang sédin,* hij staat bij den Toean; *i namdir sésédin katoetoen, sepan,* hij staat bij den boom; *i natanoek na sésédin pnoe,* hij sprak dicht bij den kampong; *i natanoek na das dalam,* hij sprak in het huis.

198. *Na* heeft altijd de beteekenis van rust op de plaats, en kan dus niet ons te vervangen in uitdrukkingen als ter kerke gaan. Om een richting aan te duiden vanaf, naar, langs, heeft men geen enkel voorzetsel, maar alleen voorzetselwerkwoorden; hier volgen ze:
nof, vanaf, of langs,
nma, naar den spreker toe,
nti, van den spreker af.

199. De beteekenis van al deze werkwoorden is niet een zich bewegen naar, enz., maar eerder een gericht zijn naar, langs, vanaf, en we kunnen dus weer zeggen: het zijn vervoegde voorzetsels, of minstens werkwoorden, die de functie hebben van een voorzetsel, omdat ze ook als zelfstandige werkwoorden kunnen gebruikt worden, en dan beteekenen een zich bewegen naar, enz. Ze sluiten echter ook in dit geval een voorzetsel in, en worden daarom onmiddellijk geplaatst voor het woord, dat aanduidt de richting waarheen, waarvandaan, of waarlangs de beweging plaats heeft. Alle andere werkwoorden, die een beweging uitdrukken, vragen een dezer voorzetselwerkwoorden in de functie van voorzetsel achter zich, als men de richting der beweging wil aanduiden. Voorbeelden:
kamti geredja, wij gaan naar de kerk; *kamma skole,* wij kwamen naar de school; *kamafla mti geredja,* liepen naar de kerk; *kammban mti geredja,* wij gingen in gewonen gang naar de kerk; *rbang rof Sangliat,* zij roeiden vanaf Sangliat, *rof Sangliat,* zij komen van Sangliat; *rof dol,* zij gingen over zee; *rbang rof dol,* zij roeiden over zee.

Een eigenaardigheid is, dat *nti* en *nma* samen gebruikt kunnen worden met *nof,* waarbij dan *nof* dient als zelfstandig werkwoord en voorop komt, en een van de beide anderen de functie heeft van voorzetsel. Bijv. *kamof pnoe 'ma,* wij kwamen van den kampong; *i nof dol nti Oloes,* hij ging naar Aloesi over zee.

200. De inboorlingen letten zeer nauwkeurig op de beteekenis van *nti* en *nma,* gaan en komen, van den spreker af en naar den spreker toe. Als wij zeggen: ik kwam te Amsterdam gisteren om vier uur, en we zijn niet meer te Amsterdam, dan kan men niet vertalen: *jakmwa A.,* maar moet men bijv. zeggen: *jakwait A.,* d.w.z. ik kwam te A. aan; *maniap poekoel ampat jakti Amsterdam,* zou beteekenen: gisteren

om vier uur ging ik naar A; *maniap poekoel ampat jakmwa Amsterdam,* kan men alleen zeggen, als men nog te A. is, en het beteekent, dat men daar gisteren om zoo laat aankwam. Men kan het ook zeggen, als men op een plaats is, nog verder dan Amsterdam, ten opzichte van de plaats, waar men vandaan komt. Als men bijv. te Zwolle is, zegt men van iemand, die van Arnhem naar Zutfen ging: *nof Arnhem nma Zutfen,* en niet *nof Arnhem nti Zutfen.* Is men te Arnhem of te Nijmegen, dan zal men van denzelfden man zeggen: *nof Arnhem nti Zutfen.*

201. Iets eigenaardigs is het gebruik van den stam *al,* in de beteekenis van zich bewegen naar, of wel gericht zijn naar. Het wordt als voorzetselwerkwoord gebruikt, ofwel ook in verbinding met het voorzetsel *far,* dat in die gevallen een voorzetsel van plaats kan genoemd worden. Zie de voorbeelden: *jakal far Kabjarat,* ik ga naar Kabjarat; *i nal far jé nma,* hij komt naar hier toe; *jakal dol,* ik ga zeewaarts; *mal far dol,* houd zeewaarts aan; *sa nal dol, sa nal da,* ofwel *sa nal far dol, sa nal far da,* de een ging zeewaarts, de ander ging landwaarts; *sa nal bab, sa nal das,* ofwel *sa nal far bab, sa nal far das,* de een ging naar het Zuiden, de ander naar het Noorden; *jakal far Amdas kti,* ik ga naar Amdase.

202. Naar hier of naar daar brengen, aanbrengen, wegbrengen enz. worden ook vertaald met behulp van de stammen *ti* en *ma. Mal soerat mwa, mal kelar mti,* breng den brief hier, en breng de kist weg; of ook: *mond soerat mwa, mond kelar mti; mond sjandjanak mti das, mond sjand'silai mti ber enang,* breng het mes naar boven, breng de parang naar moeder; *i nond nti ber ko lo,* hij bracht het u reeds (ginder); *i nond nma ber jak lo,* hij bracht het mij al (hier). Men bemerke dat brengen naar een persoon vertaald wordt met een voorzetselwerkwoord en nog een voorzetsel van datief.

203. Ons voorzetsel van, vanuit of vanaf kan soms moeilijkheid geven bij het vertalen. We geven hier dus eenige voorbeelden:
nof lere jé, van vandaag af,
nof Paska ti terik Natal, van Paschen tot Kerstmis,
jakal kof Jan, ik heb het van Jan afgenomen,
Jan nal ber jak, ik heb het van Jan gekregen,
mbeje kmi of *pnoewe mbe kmi,* vanwaar zijt gij,
kmi mjof mbe mja, vanwaar komt gij (nu),
ko moefai mof mbe, jakoefai kof ko, waarvandaan weet gij het, ik weet het van u,
das bati, een huis van steen,
rose mase na tosljangan jé, die ring is van goud gemaakt,

i nose mase na tosljangan, hij maakt van goud een ring,
i npet bati fen waloet, hij houwt een beeld uit steen,
Ratoe nose ombak na Adam tenan, ma nose Adam roeskir sa na Eva tenan, God maakte het lichaam van Adam uit aarde, en maakte het lichaam van Eva uit een ribbe van Adam.

204. *Voorzetsels van Tijd.*

Heel dikwijls gebruikt men tot het vormen van tijdsbepalingen geen voorzetsel, en op dezen dag vertaalt men bijv. door *lere jé,* zooals wij trouwens in het Hollandsch ook zeggen deze maand, dit jaar, Jamdeensch *boelan jé, ngarak jé.*

Het eenige voorzetsel van tijd, dat bestaat is *noak,* dat men vergelijken kan met het plaatsbepalende *na,* bij alle woorden, die maar eenigszins een tijd kunnen aanduiden, en ook in het Hollandsch kan weergegeven worden door te, bijv. *noak ngarak 1926,* ten jare 1926. Men kan bijv. zeggen *noak Toehan Jesoes,* ten tijde van Christus; *noak kam,* in onzen tijd; *noak Paska,* met Paschen; *noak langit lolone médase,* toen de hemel nog hoog was, (d.w.z. toen de kompanie nog niet op Tanimbar was).

Noak is eigenlijk weer een voorzetselwerkwoord, beteekend samenvallen met, ontmoeten, en in de beteekenis van onmoeten wordt het ook vervoegd, maar als voorzetselwerkwoord staat het altijd in den derden persoon enkelvoud.

Men kan ook wel het voorzetsel *na* gebruiken voor tijdsbepalingen, maar beter is *noak; na Paska,* met Paschen; *na lere Dominggo,* op Zondag.

205. Onze voorzetsels vóór en na kunnen niet vertaald worden. Men moet ze geheel omschrijven, en liefst zóó, dat men *noak* of *na* kan gebruiken, bijv. voor Paschen, *noak to Paska foek;* na de Mis, *noak Mise monoek.* Onze uitdrukking vanaf.... tot aan, wordt weergegeven door de bovengenoemde stammen *of* en *ti; of* staat in den derden persoon enkelvoud, en *ti* blijft onveranderd. Bovendien heeft *ti* bij zich het woord *terik,* bijv. van Kerstmis tot Paschen, *nof Natal ti terik Paska.*

Deze constructies kunnen ook voor heele zinnen staan, bijv. *nof noak kamma ti terik orang kai nfalak ngrije,* vanaf dat we hier kwamen totdat de orang kaja de zaak besprak. Men lette er op, dat waar we in het Hollandsch een voegwoord noodig hebben, men in het Jamdeensch kan volstaan met een voorzetsel of een voorzetselwerkwoord. In plaats van *nof ...... ti terik* gebruikt men ook wel eens: *na ntaboe* (te beginnen met) ...... *ti terik,* waarin *na ntaboe* vervoegd wordt, bijv. *jakkoerat ka ktaboe boelan sa né ti terik lere jé,* ik heb bosch gekapt van af de vorige maand tot vandaag toe.

206. *Voorzetsels van Samengaan.*

We kunnen hier op de eerste plaats noemen *noemoer* en *nenas* maar het zijn misschien geen eigenlijke voorzetsels. *Orang kai noemoer ni kapalar, of orang kai nenas ni kapalar,* de orang kaja met zijn kapala's, of liever de orang kaja en bovendien zijn kapala's. Ook kan het tusschen twee zinnen staan, zoo ongeveer als een voegwoord, bijv. *jakkwarja noemoer of nenas kfwalak ngrije,* ik werkte en behandelde daarbij nog zaken.

Ons eigenlijk voorzetsel van samengaan wordt weergegeven door de vervoegde vormen van den stam *or,* die beteekent met, samenzijn met, bijv. *tomwate nor sa nbal,* de man was met een ander, of de man met nog een ander; *Jan nkarja nor Piet,* Jan werkte met Piet, letterlijk: Jan werkte was samen met Piet.

De stam *or* wordt niet gebruikt als bepaling achter *nti nma, nof,* maar treedt zelfstandig op, en staat op de eerste plaats, bijv. *goeroe nor kangkir nti skole dalam,* de goeroe ging met de kinderen de school binnen; *nor i nof A. nma,* hij kwam met hem van A.; *kamor amang mof laran,* wij gingen met vader langs het strand.

Een andere omschrijving vindt men in de Nos. 76 en 83.

Men lette er op, dat men ons met alleen door *or* kan wedergeven, wanneer het een materieel samengaan beteekent, en niet in uitdrukkingen als met vreugde, met veel woorden, of wanneer het instrumenteel gebruikt wordt. Over deze laatste beteekenis van met zie No. 210. Uitdrukkingen als met vreugde moeten omschreven worden. Bijv. met vreugde deel ik u mede, dat ...., *dalang ngamone jakoefbotin ber ko, feti* ....; met veel omhaal van woorden sprak hij tot de menigte, *natanoek ber noese, natanoek mélawas resi.*

207. *Voorzetsels van Datief.*

Onze voorzetsels aan en voor worden vertaald door *ber,* als het over personen gaat, of over dieren, door *na,* als het over zaken gaat. Voorbeelden:

foendjar ber Toeang, pisang voor Mijnheer,
sjaboe koeltir ber babi, aardvruchtschillen voor het varken,
dirjar na nim das, palen voor uw huis,
ko mal kabanir sa ber waing, gij gaaft iets aan mijn broer.

Het voor zaken gebruikte *na* zouden we eigenlijk moeten rangschikken onder doelaanduidende voorzetsels, daar het beteekent tot.

Soms gebruikt men ook voor personen niet *ber.* Zij legden het weg voor mij, *rnaoe rnéngar jak,* of *rnaoe rnémban jak,* dus met be-

hulp van een bijwoordelijk werkwoord. De stammen *néngar*, en *némban* beteekenen wachten, wachten op. Zoo ook: wij sturen een jas aan Piet *kamfinjatoe rabtjar sa mnéngar*, of *mnémbar Piet;* ik schrijf een brief aan mijn vader, *jaktoelis soertar sa knéngar*, of *knémban amang.*

Spreken tot vertaalt men door *natanoek ber;* vragen aan door *ntak nof*, soms ook door *ntak ber.*

208. *Redenaangevende Voorzetsels.*

Om, wegens worden in het Jamdeensch vertaald door *fali*, bijv. ik werk om u, *jakkwarja fali ko;* Jezus is gestorven om onze zonden, *Jesoes nmat fali kitnin salar;* waarom, *fali safe.* Het kan gebruikt worden voor een heelen zin, waar wij een voegwoord, verbonden met een voorzetsel, zouden gebruiken, wijl, of omdat. *kam to 'nma fali kamkarja,* wij komen niet omdat we werken. letterl. wij komen niet wegens wij werken. Soms kan het met een voegwoord verbonden worden, bijv. *fali ma,* wat dan beteekent opdat, bijv. *jaktwak permisi kof goeroe fali ma kti Oloes,* ik heb permissie gevraagd aan den goeroe opdat ik naar Aloesi kon gaan.

209. *Doelaanduidende Voorzetsels.*

De doelaanduidende voorzetsels zijn *fen* en *ma.* We zijn *fen* reeds tegengekomen bij de telwoorden, No. 72, en bij de bijwoorden No. 187. Verder is nog doelaanduidend de stam *a*, welke we als instrumenteel voorzetsel zullen behandelen. Zie No. 210.

Ziehier eenige voorbeelden: waartoe breekt gij dat huis af? om hier een nieuw te bouwen, *ko msose das ané fen safe? ma koefdiri das bébérjar sa na jé;* waartoe komt gij hier? tot uw welzijn, *ko mwa jé fen safe? fen ko nim ngamone;* waartoe dient dat? om zout te maken, *i jé fen safe? ka kose sire;* hij nam een schoone vrouw tot zijn echtgenoote, *i nal bat'ngafelar sa fen sawan,* of ook wel: *nal bat'ngafelar sa néloek sawan.*

210. *Instrumenteel Voorzetsel.*

Om ons instrumenteel met weer te geven, hebben we in het Jamdeensch iets wat we niet goed kunnen classificeeren; misschien is het een voegwoord, misschien een voorzetsel dat een voegwoord vervangt, zooals we er boven reeds enkele gezien hebben; misschien is het een voorvoegsel, zooals men dat heeft in andere Indonesische talen, bijv. in het Tagalog en Visaya; ziehier een voorbeeld in het Tagalog: *ang i-ginigawa ko*

ay isang golog, hetgeen letterlijk beteekent: het door mij aangewende om dit te maken is een kapmes, en *i* is hier het instrumenteel voorvoegsel. Men oordeele nu zelf in het volgende met wat soort woord of partikel we te doen hebben. Een stuk hout om een hond mee te slaan (in alle personen):

katnwar	*sa*	*ka kbwabal,*	of	*la*	*kbwabal,*	of	*ma la*	*kbwabal*	*asoe.*
,,	,,	*ma mbwabal,*	of	*la*	*mbwabal,*	of	*ma la*	*mbwabal*	,,
,,	,,	*na nbabal,*	of	*la*	*nbabal,*	of	*ma la*	*nbabal*	,,
,,	,,	*ta tbabal,*	of	*la*	*tbabal,*	of	*ma la*	*tbabal*	,,
,,	,,	*ma mbabal,*	of	*la*	*mbabal,*	of	*ma la*	*mbabal*	,,
,,	,,	*ma mbjabal,*	of	*la*	*mbjabal,*	of	*ma la*	*mbjabal*	,,
,,	,,	*ra rbabal,*	of	*la*	*rbabal,*	of	*ma la*	*rbabal*	,,

Wil men dus zeggen: ik sla den hond met een stuk hout, dan omschrijft men aldus: ik neem een stok waarmee ik den hond sla, *jakal katnwar sa ka kbwabal asoe,* of *la kbwabal asoe,* of ook *ma la kbwabal asoe.* Ik gooi met een steen naar het varken, *jakal batjar sa ka koetdjai babi,* of *la koetdjai babi,* of *ma la koetdjai babi.*

Een andere wijze om het instrumenteel voorzetsel weer te geven heeft men niet. Een enkelen keer hoort men wel eens door invloed van het Maleisch dingen als *ntefe ni samboek menas* of *noemoer saboen,* zijn broek wasschen met zeep.

De stam *a* is tegelijkertijd doelaanduidend, hetgeen uit het voorbeeld duidelijk is. Men lette er echter op, dat men het niet kan gebruiken als uitsluitend doelaanduidend, dus niet bijv. geef mij een klapper om te verkoopen, *mal noere batnir sa ka kfwendi,* maar wel geef me klappers om er een oorhanger voor te koopen, *mal noere batnir ketnir ka ksélir lelboetrjar sa.* Men kan den stam *a* ook achter werkwoorden of heele zinnen gebruiken, zoo bijv. *jakkwarja ka koefmafoen Toeang dalam,* ik werk om daardoor den Toean goed te stemmen.

HOOFDSTUK XIII.

VOEGWOORDEN.

211. Zuiver verbindende voegwoorden voor nevengeschikte zinnen zijn *ma* en *né,* welk laatste het meest en bij voorkeur gebruikt wordt, bijv. de lui van Krawain hebben geelhout gekapt, en gaan vandaag naar Larat om het te verkoopen, *Krawanir rsosir kafjaloe, ma* (maar beter *né*) *lere jé rti rfendi na Laratmas.*

Het verbindend voegwoord tusschen twee begrippen is *ma*, in het Noorderdialect *wé*. Bijv. e e n g e i t e n e e n v a r k e n, *mbimbjar sa ma babjar sa*, Noorderd. *mbimbjar sa wé babjar sa*. Men gebruikt echter liever *nenas* of *noemoer*, zie No. 206.

Heel dikwijls echter worden zinnen en begrippen eenvoudig naast elkaar geplaatst zonder verbinding; zinnen, wanneer men in het Hollandsch een onbepaalde wijs gebruikt, bijv. i k z i t t e z i n g e n, *jakoemtoran kbwéoe;* begrippen, vooral in geijkte uitdrukkingen, zooals we er gezien hebben bij het zelfst. naamw., No. 58. Ook bij werkwoorden komen die geijkte uitdrukkingen voor, bijv. *nléroe nbéoe*.

212. Om een voorwerpszin met een hoofdzin te verbinden, heeft men het voegwoord *feti*, maar vaak ook zet men zulke zinnen naast elkaar zonder voegwoord. Bijv. i k z e g, d a t h ij a l h i e r i s, *jakfwalak feti nma jé lo*, of wel *jakfwalak nma jé lo;* h ij v e r t e l t, d a t h ij e e n v a r k e n g e s c h o t e n h e e f t, *i nasaoer feti ntoen nal babjar sa*. Soms kan men *feti* niet gebruiken, bijv. h ij k e n t h e t p r a u w e n m a k e n, *i nafai nroesoen koemal; i nafai feti nroesoen koemal* zou beteekenen: h ij w e e t d a t h ij e e n p r a u w g e m a a k t h e e f t.

Men lette er op, dat voorwerpszinnen, die in het Hollandsch door w a a r, w a n n e e r, of een vraagwoord met den hoofdzin worden verbonden, in het Jamdeensch ook door *feti* ermee verbonden worden, bijv. w ij w e t e n w a a r h ij w o o n t, *kamafai feti namin mbe;* z e g, w a n n e e r h ij m o e t k o m e n, *no mfwalak feti la nma noak mbe;* h ij v r o e g w i e z ij n s c h a a m g o r d e l w e g g e n o m e n h a d, *i nendat feti isé nal ni téik*. Bij zulk een vragende verbinding kan men ook *feti ndé* gebruiken in zinnen als de volgende: z i e e e n s o f d e g o e r o e e r a l i s, *no mswalan feti ndé goeroe i ané lo*.

213. Tijdsbepalende bijzinnen, die in het Hollandsch door t o e n enz. met den hoofdzin worden verbonden, verbindt men er in het Jamdeensch mee door het voorzetsel *noak*, zie No. 204. W ij w o o n d e n h i e r, t o e n g ij t e A m b o n w a a r t, *kamamin jé noak ko moemin Jamboen*.

214. Bijzinnen, waarin wordt uitgedrukt de wijze, waarop verricht wordt, wat in den hoofdzin is weergegeven, en die in het Hollandsch door z o o a l s met den hoofdzin worden verbonden, verbindt men in het Jamdeensch ermede, zooals men ziet in het volgende voorbeeld: *kamtoelis far lan rfatoetoe kam*.

215. Het disjunctieve voegwoord o f wordt vertaald door *ndé*, maar alleen als verbinding tusschen twee begrippen. Bijv. o u d e l u i, j o n g e l u i, v r o u w e n, k i n d e r e n, a l l e n w e r d e n m e e g e r e k e n d, *makenar ndé, tabwérjar ndé, batar ndé, kangkir ndé, rjaki monoek sir*.

Om zinnen disjunctief te verbinden, gebruikt men dit woordje niet, maar neemt men een verkorten conditioneelen zin, zooals we reeds zijn tegengekomen bij het bespreken der wijzen, No. 153, bijv. ga steenen rapen, ofwel ga balken dragen, *mti mfil batjar, tate mti moebare dirjar.*

216. Het tegenstellend voegwoord wordt vertaald door *né mba,* ofwel *mla,* bijv. ik zou graag iets koopen, maar ik heb geen geld, *jakmbweang ma ksélir kabanir sa, né mba to ning doit,* ofwel *mla to ning doit;* wij stuurden hem naar den kampong, maar hij wilde niet, *kamaloeroe i nti pnoe, né mba i namsoal* ofwel *mla i namsoal.*

217. Over het voorwaardelijk voegwoord hoeven we hier niet te spreken, daar het volledig behandeld is bij de werkwoorden, No. 153.

218. Het doelaanduidende voegwoord is *ma.* Men lette er op, het niet te verwisselen met *feti,* behandeld in No. 212. Bijv. hij wil hier blijven, *i nmbeang ma namin jé; i nmbeang feti namin lé;* zou beteekenen: hij is blij hier te zijn. *Ma* wordt ook wel weggelaten bijv. ik ga slapen, *jakti koerwa,* in plaats van *jakti ma koerwa.*

Men kan *ma* ook verbinden met *feti,* dus *feti ma:* ik zeg, dat ik gaan wil, *jakfwalak feti ma kti.* Het meest komt deze verbinding voor, zooals we opgemerkt hebben bij het Werkwoord No. 153, ik was van plan te gaan, maar moeder hield me tegen, *feti ma kti, mla enang ntajan jak;* hij wilde me slaan, *feti ma nbabal jak.*

219. Het concessief voegwoord is *bolo,* dat ook verbonden wordt met *ka* tot *bolo ka.* Bijv. niettegenstaande het hard waait, zullen we toch oversteken, *bolo,* of *bolo ka mnaoer silai, la tpoetoek motak.*

220. Het redengevend voegwoord wijl, omdat, wordt weergegeven door een voorzetsel, nml. *fali,* bijv. ik wist het niet wijl ik niet in den kampong was, *to koefai, fali to koemin pnoe.* De letterlijke vertaling van dezen zin is: ik wist het niet wegens ik niet in den kampong was.

Een vertaling van ons dus in hij heeft veel geld, dus kan hij die mooie kleeren wel koopen, hebben we in *mbiangi; i ni doit mbiange nsélir nal rabit ngafelar jé motak.* Bij dit woordje wordt echter meestal of de hoofdzin, of de bijzin weggelaten. Bijv. *i ni doit mbiange,* de hoorder weet reeds dat men over die mooie kleeren spreekt. *Mbiange nsélir nal rabit ngafelar jé motak;* hier wordt verondersteld, dat men juist over den rijkdom van den man gesproken heeft.

Iets wat op *mbiange* lijkt is *mba,* en wel in uitdrukkingen als *tabwéri i mba,* hij is een jonge man, dus mag hij dat wel doen; *koekoerat mba,* het is de tijd van boschkappen, dus is er weinig volk in den kampong; *mba* zou men haast kunnen vertalen door: dus trek de conclusie maar!

Een eigenaardigheid is, dat alle voegwoorden, tenminste de eigenlijke zooals *ma, né, feti, ndé,* meestal in één adem met den hoofdzin, gescheiden van den bijzin, worden uitgesproken.

HOOFDSTUK XIV.

221. TUSSCHENWERPSELS.

ano jé,	verwondering,
ano jé, do ado,	ach, helaas,
lilik ko,	medelijden,
no msalan,	aantoonend,
tate ndé,	och kom,
dja,	vooruit,
pfo,	bah, ook verachting,
hé,	wel, hé,
diat,	bravo,
Ratoe, Ratoe das jé, Ratoe desar,	bij God,
mangmwatar jé, mangmwatar desar,	bij de dooden,
lan Ratoe,	als God het wil,
ngamone,	het zij verre,
de ka,	spijt,
he he,	spot, leedvermaak,
ano jakmwat lo,	hevige pijn,
ndé safe,	natuurlijk,
diat,	voldoening,
ka, oe,	tegenspraak,
Arwaloe ral ko, mangmwatar ral ko, *ambat ndoenir ral ko, kede (nafwere ko),*	verwensching,
msalan,	zie je wel,
ngamone,	basta.

HOOFDSTUK XV.

222. DE ZINSBOUW.

De kortste volledige zin, waarin een onderwerp en een gezegde voorkomen, beide zonder bepaling, kan in het Jamdeensch, als het een verbale zin is, bestaan uit een enkel woord, daar het onderwerp in den vorm van een persoonlijk voorvoegsel in den vervoegingsvorm van het werkwoord kan zijn opgesloten. Zoo bijv. *n-sai*, h ij w e r p t, samengesteld uit *n*, onderwerp, en *sai*, gezegde.

Een nominale zin kan eveneens bestaan uit een enkel woord, omdat het gezegde een bezittelijk achtervoegsel kan zijn, en het onderwerp met dat achtervoegsel tot één woord verbonden, dus een zin kan vormen. *Amang*, letterlijk beteekenend m ij n i s e e n v a d e r, en vrij vertaald i k h e b e e n v a d e r, is samengesteld uit *ama*, onderwerp, en *ng*, gezegde.

223. In een verbalen zin kunnen we als onderwerp hebben een zelfst. naamw. of elk woord, dat zelfstandig gebruikt is, of wel een voornaamwoord of een persoonlijk voorvoegsel. Als gezegde hebben we altijd een werkwoord, d.w.z. een vervoegden werkwoordstam. Voorbeelden:
tomwate nma, d e m a n k o m t,
ngamonar ramin, d e g o e d e n b l ij v e n a c h t e r,
boeti rafla, t i e n z ij n e r g e v l u c h t,
i nma, h ij k o m t,
nti, h ij g a a t,

In een nominatieven zin kan men als onderwerp hebben, juist als in den verbalen zin, een zelfst. naamw. of een voornaamw., maar niet een persoonlijk voorvoegsel. Als gezegde kan men hebben een woord van welke soort dan ook. Nominale zinnen met één verder onbepaald woord als onderwerp en een enkel woord als gezegde hoort men weinig, daar ze onduidelijk zijn. Zinnen met een voornaamwoord als onderwerp en verder een enkel woord als gezegde zijn duidelijker en dus ook meer gebruikt. Voorbeelden:
das médase, h e t h u i s i s h o o g,
waloet bati, h e t b e e l d i s v a n s t e e n,
dasar tél, d e h u i z e n z ij n d r i e i n a a n t a l,
skole om, d e s c h o o l i s u i t,
tomwate kam, w ij z ij n m e n s c h e n,
Oloesi kam, w ij z ij n v a n A l o e s i,
tél kjam, w ij z ij n m e t z'n d r i e ë n,
jatak kam, w ij z ij n e r s l e c h t a a n t o e,
lilik ko, g ij z ij t t e b e k l a g e n.

Zoowel in verbale zinnen als in nominale staat het onderwerp altijd voorop, behalve in nominale zinnen, als het persoonlijk voornaamwoord is, of als het gezegde een bezittelijk voornaamw. is.

224. *De Uitgebreide Enkelvoudige Zin zonder object.*

Een uitgebreide zin is een zin, waarin het onderwerp, of het gezegde, of beide een of meer bepalingen bij zich hebben.

De plaats der bepalingen van het onderwerp hangt af van de omstandigheid, of het een zelfst. nw. of een voornaamw. is. We hebben in den loop der spraakkunst reeds besproken, waar de bepalingen van een zelfst. nw., waar die van een voornaamwoord staan. Wat het zelfst. nw. betreft, kan men over het algemeen zeggen dat zijn bepalingen behalve het bezittelijk voornaamwoord altijd achteraan staan. Bij een voornaamwoord daarentegen staan de bepalingen voorop.

De plaats der bepalingen van die woorden, welke als gezegde kunnen voorkomen, is ook reeds bekend uit de vorige hoofdstukken. We behandelen hier echter die, welke niet bepalingen zijn van een enkel woord, maar van een gezegde in zijn geheel.

De meest voorkomende zijn de bijwoordelijke bepalingen van tijd en plaats. Men rekene er echter niet onder woordjes als *la, mraoeng, lo,* enz., die bepalingen zijn van het werkwoord als zoodanig, en die we reeds bespraken bij het werkwoord. We spreken hier ook niet over plaatsbepalingen, waarin een voorzetselwerkwoord voorkomt, wijl dat ondergeschikte zinnen zijn, en men zie daarover verder bij samengestelde zinnen No. 232.

De gewone plaats der tijdsbepalingen is vooraan in den zin, vóór, of wel onmiddellijk na het onderwerp. De gewone plaats der plaatsbepalingen is achteraan in den zin, na het gezegde. Alleen plaatsbepalingen met *na* kunnen wel eens vóór in den zin staan.

Wil men den nadruk leggen op het onderwerp, dan zet men dat geheel vooraan, met den klemtoon. Wil men den nadruk leggen op het gezegde, dan staat het heelemaal achteraan. Wil men de tijdsbepaling meer laten uitkomen, dan zet men die achteraan.

Voorbeelden:

Silajar maniap ratanoek na das, ofwel *maniap silajar ratanoek na das,* de notabelen beraadslaagden gisteren in het huis.

Maniap na das silajar ratanoek beteekent: wat de notabelen gisteren in het huis deden was beraadslagen.

Silajar ratanoek na das maniap, het was gisteren, dat de notabelen beraadslaagden.

225. *Uitgebreide Enkelvoudige Zin met Voorwerp.*

De zin wordt ingewikkelder, wanneer de handeling niet beperkt gedacht blijft bij het onderwerp alleen, maar in verband gedacht wordt met iets buiten het onderwerp, of den agens. Dat iets buiten den agens noemen we voorwerp. Door belanghebbend voorwerp verstaan we datgene, tot welks behoefte de handeling verricht wordt enz., in het Hollandsch aangeduid door het voorzetsel a a n of v o o r. Het lijdend voorwerp komt met al zijn bepalingen direct achter het gezegde; daarop volgt het belanghebbend voorwerp. Bijv. *bobole na natar la orang kai nal dotjar ber kam,* m o r g e n o p h e t d o r p s p l e i n z a l d e o r a n g k a j a o n s h e t g e l d g e v e n.

226. *Vragende Zinnen.*

Zooals we boven reeds gezien hebben, maakt men een zin vragend zonder een vraagwoord te gebruiken, door den geheelen zin in gewone rangschikking voorop te zetten, en er achter te voegen *ndé tate,* o f n i e t.

Wanneer men een vraagwoord gebruikt, blijft over het algemeen de woordschikking dezelfde als in den bevestigenden zin. Dit geldt absoluut, wanneer men vraagt naar het onderwerp van een handeling of van een nominalen zin. Evenzoo, wanneer men vraagt naar een voorwerp, lijdend of belanghebbend. Wanneer men vraagt naar een plaats, kan men het vragende woord of de vragende plaatsbepaling nooit voorop zetten, maar moet het altijd op het einde van den zin plaatsen. Vragende tijdsbepalingen staan meestal achteraan wegens den nadruk, die vanzelf op het gevraagde valt. De vraag naar het waarom staat meestal vooraan, kan echter ook achteraan gezet worden. Voorbeelden:

isé maniap nabare dirjar jé, w i e h e e f t g i s t e r e n d i e p a l e n g e d r a g e n?

safe nangamon nlengan, w a t i s b e t e r?

noese rfalak safe, w a t z e g t m e n?

rfalak angrije na mbe, w a a r b e h a n d e l t m e n d e z a a k?

noak mbe ko moefdiri das, of wel *ko moefdiri das noak mbe,* w a n n e e r h e b t g ij h e t h u i s o p g e z e t?

fali safe ko mose far jé, ofwel *ko mose far jé fali safe,* w a a r t o e d o e t g ij a l d u s?

227. *Samengestelde Zinnen.*

De plaats van den bijzin ten opzichte van den hoofdzin hangt af van de functie, die de bijzin in den hoofdzin vervult. Over het algemeen kan men de regels volgen welke we hierboven gegeven hebben voor de plaats der zindeelen in den enkelvoudigen zin. We zullen hier één voor één de verschillende soorten bijzinnen nagaan.

De schikking in den hoofdzin, zoowel als in den bijzin zelf is altijd dezelfde als in den enkelvoudigen zin.

228. *Subjectszinnen.*

Deze komen niet veel voor. Ze staan voorop, zooals het subject in den zin vooropstaat, met dit verschil, dat de plaats- en tijdsbepalingen er niet aan vooraf kunnen gaan. Voorbeeld:
kitamin jé nangamon, het is goed dat wij hier zijn; *ko moetanoek far jé diat,* dat ge zoo spreekt is juist. Zinnen als: dat ge zoo spreekt is goed, worden nooit zooals in het Hollandsch met een voegwoord geconstrueerd.

229. *Objectszinnen.*

Komen veelvuldig voor, daar veelal onze infinitieven door een objectszin worden weergegeven. Ze staan ook op de gewone plaats van het object na het gezegde, doch het belanghebbend object komt direct achter het gezegde, en daarachter de objectszin. Voorbeelden:
jakkweban feti nma, ik zag dat hij kwam,
jakkweban i nma, ik zag hem komen,
jakfwalak ber i ma bobole nma, ik zeide hem morgen te komen.

230. *Praedicaatszinnen.*

Komen weinig voor. Ze nemen de plaats in van het gezegde in den nominalen zin, dus na het onderwerp. Ziehier een paar voorbeelden:
jak kéring feti ma bobole mja monoek, mijn bevel is, dat ge mormorgen allen hier komt; *jak dalang ma lere jé kmbwan kol ketan,* mijn plan is vandaag wat rond te wandelen.

231. Relatieve zinnen zijn bijvoegelijke bepalingen van een woord in den hoofdzin, en komen te staan onmiddellijk achter het woord, dat er door bepaald wordt. Bijv. *orang kai ma nfarete ngarak sa né, to nafai, adat kompanian,* de orang kaja die het vorig jaar het bestuur in handen had, kende de opvattingen der kompanie niet; *maniap ko moetanoek mor tomwate ma namdir nmalip? tate, tomwate ko mfwalak i, bet'no 'kweban i lain lese,* spraakt gij gisteren met den man, die daar staat te lachen? neen, de man, waarover gij spreekt, heb ik nu pas voor het eerst gezien.

232. Plaatsbepalende bijzinnen zijn relatieve zinnen, zooals bijv. waar gij nu staat, hebben ze elkaar ontmoet, *ratoengan sir mangré mbe ma moemdir.* Behalve plaatsbepalende bijzinnen kan men in deze taal nog hebben, wat men in het Hollandsch niet heeft;

Richtingaanduidende Bijzinnen.

Zulke bijzinnen zijn niet een bepaling van een enkel woord in den hoofdzin, maar van het gezegde. Bijv. *maniap lere ket'la nfardoewe langit kammam kateman mafla koedar mti kewas,* gisteren tegen den middag zijn we allen te paard naar de rivier geweest. Zulke bijzinnen worden altijd achter den hoofdzin geplaatst. We hebben hier werkelijk met een hoofdzin te doen, want dat we den stam *ti* een voorzetselwerkwoord noemen, wil niet zeggen, dat het geen echt werkwoord is.

233. *Instrumenteele Bijzinnen.*

Ook deze zijn een eigenaardigheid van het Jamdeensch. Zie No. 210. Om uit de drukken, met welk middel men een doel bereikt, gebruikt men altijd een bijzin: *ko mal katoetnwar sa ma mbwabal asoe,* gij slaat den hond met een stok; *ko mal katoetnwar sa* is de hoofdzin, *ma mbwabal asoe* is de bijzin. Evenzoo in: *jakkwarja ka koefmafoen Toeang dalam;* hier is *jakkwarja* de hoofdzin, en *ka koefmafoen Toeang dalam* de bijzin. Deze soort zinnen staan altijd achter den hoofdzin. Zie bijv. *kammal sandi ber i na ntoesi katoetoen,* wij geven hem het kapmes om het hout er mee door te kappen, waarin ook nog een belanghebbend objct voorkomt.

234. *Doelaanduidende Bijzinnen.*

Ze worden ingeleid door *ma,* en staan altijd achter den hoofdzin, bijv. men is naar het bosch gegaan, om er geelhout te kappen, *rti alas ma rsosir kafjaloe;* zijn voogd heeft hem een olifantstand van een vaam gegeven om te verkoopen *ndoean nal lele def sa ber i ma nti nfendi ber ketnir.*

235. *Redengevende Bijzinnen.*

Die met het voegwoord of liever voorzetsel *fali* komen voor of achter den hoofdzin, zonder verschiil van beteekenis, maar liefst zet men ze achteraan. Bijv. *goeroe nbabal kanak skolar fali to rma skole,* ofwel *fali to rma skole goeroe nbabal kanak skolar,* de goeroe sloeg de kinderen, omdat ze niet naar school kwamen.

Het redengevend *mbiange* verbindt twee nevengeschikte zinnen, en staat altijd tusschen de twee in, ofwel men moet den eenen zin tot bijzin maken met het voorzetsel *fali,* welke zin dan achteraan komt, bijv. *jakfalir lo, mbiange to nma,* ik heb het al verboden, en daarom komt hij niet; men kan echter ook zeggen: *mbiange to nma fali jakfalir lo.*

236. *Concessieve Bijzinnen.*

Worden ingeleid door het voegwoord *bolo,* of *bolo ka,* en kunnen voor of achter den hoofdzin staan, zonder verschil van beteekenis, maar staan gewoonlijk voorop.

Bijv. *bolo ka aman namsool, i ntekin pradjoerit nbal,* ofwel *i ntekin pradjoerit bolo ka aman namsoal,* hoewel zijn vader het niet wilde, heeft hij toch voor Gewapend Politiedienaar geteekend.

237. *Conditioneele Bijzinnen.*

Deze komen altijd voor den hoofdzin, onverschillig of men een voegwoord gebruikt of niet. Bijv. *i nma la to tfalak sasaf,* als hij komt zullen we niets zeggen; *fare botoean, la tbabal i,* als het waar was, zouden we hem een pak slaag geven.

CORRIGENDA.

Bl. 10, No. 25, regel 2, stam, moet zijn stamp.
„ 11, „ 29, alinea 2, regel 2, nangfate, moet zijn *nangfate.*
„ 14, „ 37, regel 3, *méfànas*, moet zijn *méfanàs.*
„ 26, „ 73, „ 3, achter de telwoorden, moet zijn bij de telwoorden.
„ 31, „ 84, alinea 3, regel 5, *kmi mfjajalak*, moet zijn *kmi mfjalak.*
„ 33, „ 92, regel 1, woor, moet zijn woord.
„ 36, „ 95, alinea 3, regel 2, *jak soesoekan*, moet zijn *jak soesoekang.*
„ 41, „ 109, regel 7, *bae'doe*, moet zijn *bal'doe.*
„ 43, „ 113, alinea 5, regel 4, *faroe*, moet zijn *farpe.*
„ 46, „ 119, „ 2, regel 5, *ni kabanir*, moet zijn *nir kabanir.*
„ 50, „ 127, regel 15, heeft voorslag, moet zijn heeft geen voorslag.
„ 52, „ 131, „ 4, *mian*, moet zijn *mine.*
„ 61, „ 153, „ 7, *ok*, moet zijn *ko*; en *loin*, moet zijn *loi.*
„ 61, „ 154, alinea 2, regel 4, *ketai*, moet zijn *keta.*
„ 61, „ 155, „ 2, regel 5, *moesar*, moet zijn *noesar.*
„ 62, „ 158, „ 3, regel 3, *nda*, moet zijn *ndé.*
„ 63, „ 161, regel 2, *nmbmban*, moet zijn *nmbamban.*
„ 63, „ 162, alinea 2, regel 3, *jakoemdidiri*, moet zijn *jakoemdidir.*
„ 68, „ 173, regel 5, *mfawalak*, moet zijn *mfwalak.*
„ 78, „ 196, alinea 2, regel 3, *moemina*, moet zijn *moemin na.*
„ 79, „ 197, regel 3, *katoetoen, sepan*, moet zijn *katoetoen sepan.*
„ 81, „ 204, alinea 3, regel 2, onmoeten, moet zijn ontmoeten.
„ 82, „ 206, „ 3, regel 2, *nti nma*, moet zijn *nti, nma.*
„ 83, „ 207, regel 3, *mnémbar*, moet zijn *mnémban.*
„ 83, „ 208, „ 6, *to 'nma*, moet zijn *to 'ma.*
„ 86, „ 218, „ 3, *namin lé*, moet zijn *namin jé.*
„ 86, „ 220, alinea 2, regel 2, *mbiangi*, moet zijn *mbiange.*
„ 93, „ 236, „ 2, regel 1, *namsool*, moet zijn *namsoal.*

KLANK- EN VORMLEER VAN HET MORISCH

(EERSTE GEDEELTE)

KLANK- EN VORMLEER VAN HET MORISCH

(EERSTE GEDEELTE)

door

S. J. ESSER

VERHANDELINGEN

van het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

DEEL LXVII

Derde Stuk

DRUKKERIJ A. VROS
LEIDEN —:— 1927

DRUKKERIJ A. VROS — LEIDEN

VOORWOORD.

Bij de verschijning van het eerste deel van dit boek mag een woord van dank niet ontbreken aan allen die aan de totstandkoming ervan hebben meegewerkt.

In de allereerste plaats gaat die dankbaarheid uit naar mijn betreurden leermeester, wijlen Dr. N. Adriani, *die mij door zijn voortreffelijk onderricht, dat niet tot het Bare'e beperkt bleef, de studie van het Morisch heeft ontsloten, mij steeds op zijn bekende, onbekrompen wijze heeft doen profiteeren van de schatten van kennis en ervaring waarover hij beschikte, en tenslotte over het manuscript zijn oordeel heeft laten gaan, en dit op tal van plaatsen verbeterd en aangevuld. Zonder zijn hulp zou dit boek niet geschreven hebben kunnen worden.*

Onder de Zendelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap die in Mori hebben gewerkt zijn het vooral de Heeren J. Ritsema *en* J. Kruyt *geweest, die het door hen verzamelde materiaal belangeloos ter beschikking hebben gesteld, en mij op velerlei wijze hebben geholpen en den weg geëffend. Laatstgenoemde heeft mij bovendien aan zich verplicht door het teekenen van een in het boek opgenomen kaart van het taalgebied. Aan de genoemde Heeren bij deze gelegenheid mijn hartelijken dank te betuigen is mij een aangename plicht.*

LIJST VAN AFKORTINGEN.

adj. = adjectief
Afd. = Afdeeling
Amp. = Ampanasch
Atj. = Atjèhsch
Austr. = Austronesisch
B. = Bare'e
Bad. = Bada'sch
Bal. = Balineesch
Bant. = Bantiksch
Bar. = Bare'e
Bat. = Bataksch
ben. = beneden
Bent. = Bentenansch
bep. = bepaald
Bes. = Besoasch
bet. = beteekenis
bez. = bezittelijk
Bg. = Boegineesch
Bik. = Bikol
Bim. = Bimaneesch
Bis. = Bisaya
BKI = Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, uitgegeven door het Kon. Instituut voor id.
BM. = Boven-Morisch
Boengk. = Boengkoesch
BS = Bare'e-Spraakkunst van Dr. N. Adriani (nog niet verschenen)
BW = Bare'e-Woordenboek van Dr. N. Adriani (nog niet verschenen)
enk. = enkelvoud
excl. = exclusief
Filipp. = Filippijnsch
Filipp. t. = Filippijnsche talen
Form. = Formosaansch
fut. = futurum
Gaj. = Gajosch
Gor. = Gorontaleesch
gijl. = gijlieden
GW = grondwoord
I. = Imposch (Morisch dialect)
Ibat. = Ibatan
Ibn., Ibng. = Ibanag
id. = idem
iem. = iemand
IN = Indonesisch
incl. = inclusief
intr. = intransitief
Jav. = Javaansch
J. Am. O. S. = Journal of the American Oriental Society
Kar. = Karosch
Kns. = Karoensi'esch (Morisch dialect)
Lamp. = Lampongsch
Lew. = Lewonoe
Loin. = Loinansch
M. = Morisch
Mak. = Makassaarsch
Mal. = Maleisch
Mam. = Mamoedjoesch
Mand. = Mandarsch
meerv. = meervoud
Mek. = Mekonggasch
Mĕnt. = Mĕntaweisch

Min(ah). = Minahassisch
Min. t. = Minahassische talen
Minangk. = Minangkabausch
Ml. = Maleisch
Moli. = Molio'asch (Morisch dialect)
Mol. Ml. = Moluksch Maleisch
Molo. = Molongkoenisch (Morisch dialect)
Mong. = Mongondowsch
Mor. = Morisch
MP. = Maleisch-Polynesisch
MZG = Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendeling-Genootschap
N. = Noehasch (Morisch dialect)
Nap. = Napoesch
Ned. = Nederlandsch
Negr. = Negrito
Ngadj. = Ngadjoesch
Niass. = Niassisch
nm. = naam
Oe. Oe. = Oeloe Oewoi (Morisch dialect)
OJ. = Oud-Javaansch
onbep. = onbepaald
oorspr. = oorspronkelijk
O.T. = Bijbelsch Leesboek in het Morisch (Oud Testament) (nog niet in druk verschenen)
P. = Padoësch (Morisch dialect)
p. = persoon
Pamp. = Pampanga
Pang. = Pangasinan
Par. = Parigisch
pers. = persoon(lijk)
pl. = pluralis
PmB. = Poe'oembotosch (dialect van het Bare'e)
Ponos. = Ponosakansch
pron. pers. = pronomen personale, pronomina personalia
pron. poss. = pronomen possessivum, pronomina possessiva
pr. t. = priestertaal
R. = Roda(sch) (Beteleme) (Morisch dialect)
S. = Sampalowo(sch) (Morisch dialect)
Sa'd. = Sa'dansch
Sang. = Sangireesch
Sd. = Soendasch
Sg. = Sangireesch
Sig. = Sigisch
Soemb. = Soembasch
spec. = speciaal
Spr. = Spraakkunst
srt. = soort
st. = stam
subst. = substantief
s. v. = sub voce
syn. = synoniem
T. = Tinompo(sch)
Tag. = Tagalog
Tamb. = Tambee (Morisch dialect)
TBG. = Tijdschrift van het (Kon.) Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen
Tbl. = Tomboeloe'sch
Tob. = Tobasch
Tomb. = Tomboeloe'sch
Tond. = Tondanosch
Tons. = Tonsea'sch
Tor. = Toradjasch(e), of: De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes, door Dr. N. Adriani en Dr. Alb. C. Kruyt (met I, II of III)
tr., trans. = transitief
Ttb. = Tontemboansch
Ttb. Spr. = Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch, door N. Adriani en M. L. Adriani, geb. Gunning

verg. = vergelijk
Verh. B. G. = Verhandelingen van het (Kon.) Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen
Verspr. Geschr. = Verspreide Geschriften
vgl. = vergelijk
vnw. = voornaamwoord
W. = Watoesch (Morisch dialect)
Wdnbk. = Woordenboek
W. Tor. t. = West-Toradjasche talen
w.w. = werkwoord
z. b. = zie boven
z. ben. = zie beneden

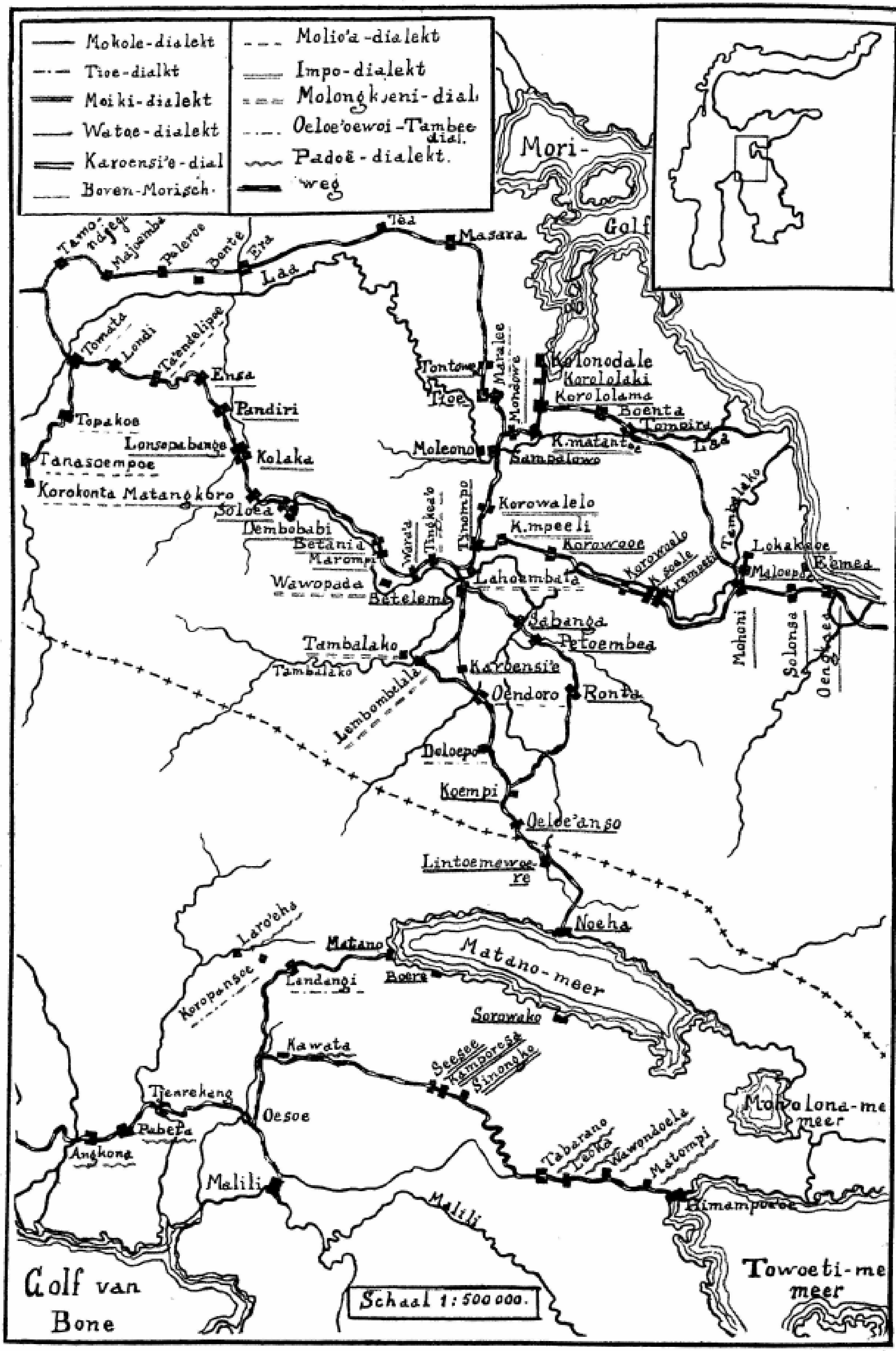
Met * worden gereconstrueerde, dus niet in de taal aangetroffen maar vroeger waarschijnlijk bestaan hebbende vormen aangeduid, een enkele maal ook vormen die niet in de taal kunnen voorkomen.

Wanneer een uitdrukking tusschen haakjes staat wordt daarmee in den regel bedoeld dat de zin in quaestie met of zonder die uitdrukking kan voorkomen, soms ook dat deze een voorafgaande kan vervangen. De bedoeling blijkt in ieder afzonderlijk geval uit het verband en de vertaling. Meermalen is ook een gedeelte van een *woord* tusschen haakjes gezet, b.v. *mo(ng)kokonto (mokokonto* of *mongkokonto), (o)pia (opia* of *pia), monango(e)i (monangoei* of *monangoi).* De tusschen haakjes geplaatste letters zijn om typografische redenen door een kleine spatie van de andere tot hetzelfde woord behoorende gescheiden. Aanleiding tot misverstand behoeft dit niet te geven.

ERRATA.

In de derde alinea van § 43 (p. 35), regel 9, kan de syllabe *meu-* van *meulangoeë* geschrapt worden.

In r. 11 van p. 84 leze men voor *de zoete bataat, een kruipplant: een zoete bataat, kruipplant.*

Mokole-dialekt
Tioe-dialkt
Moiki-dialekt
Watae-dialekt
Karoensi'e-dial
Boven-Morisch
Molio'a-dialekt
Impo-dialekt
Molongkoeni-dial.
Oeloe'oewoi-Tambee dial.
Padoë-dialekt.
weg
Mori-
Golf
Laa
Tamondjeja
Majoemba
Paleroe
Bente
Era
Tëa
Masara
Tomata
Londi
Ta'endelipoe
Ensa
Pandiri
Topakoe
Lonsoepabanga
Kolaka
Tanasoempoe
Korokonta Matangkoro
Soloea
Dembobabi
Betania
Marompi
Wawopada
Betelemë
Tontowe
Tioe
Maralee
Mondowe
Kolonodale
Korololaki
Korololama
Boenta
Tompira
Laa
Moleono
K. matantoe
Sampalowo
Korowalelo
Tinompo
Tingkeao
Wanata
K. mpeeli
Korowaoe
Korowalo
Lahoembata
Tambalako
Lokakoe
Maloepoe
Ebmea
Mohoni
Solonsa
Oengkaea
Sabanga
Petoembea
Tambalako
Tambalako
Karoensi'e
Lembobelala
Oendoro
Ronta
Deloepo
Koempi
Oeloe'ango
Lintoemewoere
Noeha
Laro'eha
Matano
Landangi
Boera
Matano-meer
Koropangsoe
Sorowako
Kawata
Seesee
Kamporeso
Sinongko
Tjenrekang
Pabeta
Angkona
Oesoe
Malili
Malili
Tabarano
Leoka
Wawondoela
Matompi
Mahalona-meer
Timampoeoe
Towoeti-meer
Golf van Bone
Schaal 1: 500 000.

KLANK- EN VORMLEER VAN HET MORISCH.

INLEIDING.

1. De eerste die over het Morisch heeft geschreven is Dr. Adriani geweest, die in 1900, als vrucht van een reis door het Morische in 1899, een artikel publiceerde, getiteld „De Talen der To Boengkoe en To Mori'' [1]). Van dit stuk handelt het eerste gedeelte over het Boengkoesch, zustertaal van het Morisch, het tweede (van blz. 284 af) over de beide Morische dialecten die Dr. Adriani bekend waren geworden, het Petasia'sch en het Morisch (in engeren zin). In het derde deel van „De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes'' door Dr. N. Adriani en Dr. Alb. C. Kruyt worden op p. 217 v. v. de talen van de Boengkoesch-Morische groep behandeld, en het aantal Morische dialecten tot vijf uitgebreid [2]). Dit geschiedde op grond van gegevens die uit den aard der zaak nogal gebrekkig waren (door gouvernements-ambtenaren ingevulde woordenlijsten van Holle e. dgl. [3]). De daar gegeven indeeling van het Morisch in dialecten is dan ook niet in allen deele te handhaven, maar de onbetrouwbaarheid der gebruikte bronnen heeft toch geen afbreuk kunnen doen aan de voornaamste resultaten: het bepalen der grenzen van het Morische taalgebied en het vaststellen der verhouding van het Morisch tot de aangrenzende talen.

Eerst na het verschijnen van bovengenoemd werk is de studie van het Morisch met kracht ter hand genomen door in Mori gevestigde zendelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, onder wie vooral de namen J. Ritsema en J. Kruyt met eere genoemd moeten worden. Hun onderzoek bewoog zich zoowel op ethnografisch als op taalkundig terrein. Van de resultaten op laatstgenoemd gebied is nog niet veel gepubliceerd [4]); Kruyt's ethnografisch artikel „de Moriërs van Tinompo'' [5]) kan echter tevens als

---

[1]) MZG, Dl. 44 (1900), p. 249—318.

[2]) l. c., p. 352 v.

[3]) l. c., p. VI.

[4]) „Morische verhalen, opgeteekend door H. G. van Eelen en J. Ritsema, Zendelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, en uitgegeven door N. Adriani'', in MZG, Dl. 62, p. 211—229 en 276—295, en Dl. 63, p. 312—327; J. Kruyt Jr., „De Telwoorden in het Oost-Morisch'', in MZG, Dl. 63, p. 328—346. Deze publicaties zijn met voorzichtigheid te gebruiken, ook om de drukfouten.

Verder gaf Kruyt nog een Bijbelsch leesboek (Nieuw Testament), een spel- en leesboek en een leesboek (ten dienste van het onderwijs) in het licht, alle in Tinomposch dialect.

[5]) BKI, Dl. 80, p. 33 v.v.

bron voor de kennis van de taal beschouwd worden, daar het onder meer een aantal liederen en spreuken in tekst en vertaling bevat.

2. Op grond van door de Heeren Ritsema en Kruyt met de meeste bereidwilligheid afgestane gegevens, aangevuld door eigen onderzoek, kon de door Dr. Adriani gegeven dialectische indeeling van het Morisch ten deele worden geverifieerd, ten deele gecompleteerd, en ten deele gerectificeerd [1]). De namen waarmee in dit boek de verschillende dialecten zullen worden aangeduid wijken voor een deel af van de tot nu toe gebruikelijke. De benamingen „Petasia'sch'' en „Morisch'' (in engeren zin) waren reeds in het derde deel van „De Bare'e-sprekende Toradja's'' vervangen door „Oost-Morisch'' en „West-Morisch''. Naast het „Oost-Morisch'' zooals het in Sampalowo, Tinompo, etc. wordt gesproken staat echter het dialect der To Watoe [2]), die eveneens in het Oosten van het land wonen, zoodat het beter is den naam Oost-Morisch te doen vervallen. Het „West-Morisch'' noem ik Boven-Morisch, omdat ook in het Zuiden (onderafdeeling Malili) stammen wonen die dat dialect spreken. Slaat men echter een blik op de bij dit boek gevoegde taalkaart [3]), dan blijkt dat ook in het benedenland (het Oosten) vele Boven-Moriërs wonen, een gevolg van verhuizingen die soms vrijwillig, maar meestal op hoog bevel hebben plaats gehad. De term Boven-Morisch is dus ook niet geheel onaanvechtbaar. De naam „Morisch'', die Dr. Adriani oorspronkelijk aan dit dialect gegeven had, had vóór, dat hij in overeenstemming is met het in het land zelf heerschende gebruik. Met den naam To Mori duidt men in het benedenland niet zichzelf, maar alleen de Boven-Moriërs aan, en wanneer men in Tinompo naar het Morische equivalent van een uitdrukking vraagt, krijgt men het Boven-Morische woord te hooren. Tot de oude benaming terug te keeren kan echter niet anders dan verwarring stichten. Men is nu eenmaal gewoon de To Watoe, de To Tinompo, enz. evenzeer „Moriërs'' te noemen als de To Molongkoeni en de To Molio'a. Onder „Morisch'' wordt in dit boek dan ook de taal verstaan waarvan elk dier stammetjes een dialect spreekt, en wel in de eerste plaats het terecht tot hoofddialect gepromoveerde Tinomposch [4]).

---

1) Voor een deel is dit reeds geschied door J. Kruyt in de inleiding van de beide boven aangehaalde artikelen.

2) Niet te verwarren met een stam van dien naam in het Boengkoesche (Tor. III, 218, 352). Er is ook een stammetje van Bare'e-sprekers dat To Watoe heet en dat toevalligerwijze juist in het Boven-Morische woont (Tor. I, p. 63).

3) Het is aan de bereidwilligheid en vaardigheid van den Heer J. Kruyt te danken dat het boek met deze fraaie kaart kon worden verrijkt. Zij geeft alleen de dorpen in het eigenlijke taalgebied van het Morisch, niet de vestigingen daarbuiten, vooral in Boengkoe, waarvan er beneden eenige zullen worden genoemd. Het gebied ten noorden van Kolono Dale behoort wel tot het landschap Mori, maar kan niet tot het taalgebied gerekend worden, daar er een zeer gemengde van elders afkomstige bevolking woont (waaronder ook een aantal Moriërs).

4) J. Kruyt, „De Telwoorden in het Oost-Morisch'', MZG, Dl. 63, p. 328 v.

De dialecten naar de ontkenningswoorden te noemen verdient geen aanbeveling, in de eerste plaats omdat het in Mori in het geheel niet gebruikelijk is talen of dialecten op die wijze te benoemen, en in de tweede plaats omdat er allerlei ontkenningswoorden en varianten van ontkenningswoorden in gebruik zijn, zoodat meermalen in dit opzicht verschil bestaat tusschen idiomen die overigens tot hetzelfde dialect gerekend moeten worden, terwijl omgekeerd verschillende talen soms hetzelfde ontkenningswoord bezitten. Zoo wordt het Tinomposch wel het *Nahina* of het *Nahina*-dialect genoemd, maar ook het Boengkoesch heet in Tor. III, p. 352 *Nahina*. Het woord *nahina* beteekent overigens in 't Morisch niet „neen, niet'', maar „er is niet''. Hetzelfde geldt van BM. *aikoa* (naam van het „West-Morisch'' in Tor. III, p. 218 en 352), dat bovendien in verscheidene BM. subdialecten (die der To Molongkoeni en To Impo b.v.) niet voorkomt, en waarvoor o.a. de To Tambee en To Oeloe Oewoi, eveneens BM. stammen, *aakoa* zeggen. Ook het Padoësche *alalaoe* (de spelling *alalao*, l. c. p. 231 v. v. en 353, is onjuist) beteekent eigenlijk „er is niet'', zooals l. c. p. 235 ook wordt opgemerkt. Het woord voor „neen'' luidt in het BM. *aio*, en dit is de naam van het Tambee [1]) in Tor. III, p. 244 v. [2]). In Tinompo gebruikt men voor „niet'' *nahi* of *toi (tei)*, voor „neen'' *naahi* of *oeoehoe*, in 't Padoë voor „neen'' *oeoehoe* of *ilaoe*. Wanneer men de Morische dialecten naar de ontkenningswoorden zou willen noemen zou een zekere willekeur niet te vermijden zijn.

3. Zooals uit de in dit boek opgenomen kaart blijkt onderscheid ik in het Morisch 3 of 4 dialecten (die elk weer in een aantal subdialecten uiteenvallen), en wel de volgende:

I. *Watoesch-Karoensi'esch.*

II. *Mokole-dialect* [3]) (Tinomposch etc.) (*mokole* = vorst, lid van een vorstengeslacht).

III. *Boven-Morisch.*

IV. *Padoësch.* Het laatste kan tot het Boven-Morisch gerekend worden, zie beneden § 7.

4. I. Het dialect der *To Karoensi'e* is in sommige opzichten wat ouderwetscher dan het *Watoesch*, waarvan het overigens weinig verschilt. Geografisch ligt het echter vrij ver van het W. af (het wordt alleen in een paar dorpen in de onderafd. Malili gesproken), zoodat het aan invloeden bloot staat die op het W. niet werken. De inwoners van de dorpen die als „Watoesch'' op de kaart staan aangegeven noemen zich niet allen *To Watoe*. In *Koempi* en *Oeloe Anso* wonen b.v. de *To Mobahono* (wier dialect eenigszins van het W. afwijkt), in *Lintoe Mewoere* de *To Toere'a*, die blijkbaar weer zeer nauw samenhangen met de *To Mobahono*. Van veel belang zijn al deze onderscheidingen niet. Er is geen stammetje in Mori welks dialect niet zekere locale eigenaardigheden vertoont, en wat van alle stammetjes geldt, geldt waarschijnlijk ook van alle of bijna alle dorpen. Onder de To Watoe zijn in elk geval dialectische verschillen geconstateerd. Nu is het wel mogelijk dat de voor Mori vrij groote

---

1) Dr. Adriani spreekt van Tambe'e en Tambe'esch. De Moriërs doen in het woord geen hamza hooren.

2) Van de spelling *ajo* is reeds t. a. p. p. 246 verondersteld dat zij door *aio* dient te worden vervangen.

3) J. Kruyt, MZG 63, p. 328 v.

stam der To Watoe uit verschillende kleinere is samengesmolten [1]). Maar het is ook heel goed mogelijk dat b.v. de *To Mobahono* en de *To Toere'a* oorspronkelijk een onderdeel vormden van de To Watoe, maar in den loop der eeuwen een zelfstandige positie zijn gaan innemen, en zich zijn gaan noemen met afzonderlijke namen. Samensmelting zoowel als splitsing moeten in Mori een groote rol hebben gespeeld [2]).

Er zijn eenige Watoesch sprekende dorpen die tot het landschap Boengkoe behooren, o. a. Solonsa.

5. II. Van de geschiedenis van de Morische vorstengeslachten kunnen wij ons uit de overlevering eenig denkbeeld vormen [3]). Zij verhaalt o. a. van veel reizen en trekken, van verhuizingen in en buiten Mori, en van lieden van allerlei stand die zich in den loop der tijden bij de vorstengeslachten hebben aangesloten. De bevolking van dorpen als Tinompo en Sampalowo is dan ook uit zeer heterogene bestanddeelen samengesteld. In de ethnografie is de Boven-Morische invloed zeer groot geweest [5]) (wat ook in de terminologie uitkomt [6])), maar dit behoeft niet noodzakelijkerwijze samen te hangen met de samenstelling der bevolking in de *mokole*-dorpen. Toch moeten de vreemde elementen wel invloed hebben gehad op de adat zoowel als op de taal, al kan dit bij den huidigen stand onzer kennis nog niet worden aangetoond [7]).

In het *mokole*-dialect zijn weer verschillende subdialecten te onderscheiden, waaronder vooral die van de *To Moiki (Koro Wooe)* [8]) en van *Tioe (To Kangoea)* een afzonderlijke positie innemen. Deze beide dialecten hangen zeer nauw samen, maar zijn onder verschillende invloeden gekomen (het Tioesch is zeer sterk met BM. vermengd, het Moikisch heeft aan Watoeschen invloed bloot gestaan), zoodat zij nu vrij aanzienlijk verschillen. In sommige opzichten vertoonen deze dialecten een ouderwetscher type dan het T.

Ook het *Noehasch* moet afzonderlijk genoemd worden, maar staat toch

---

[1]) Kruyt spreekt op p. 58 van „De Moriërs van Tinompo'' (BKI, Dl. 80) over de *To Meroeroeno*, „een nu geheel opgelost onderdeel der To Watoe''.

[2]) Vgl. o. a. nog Kruyt, t. a. p., p. 64, 66—68, en beneden.

[3]) Zie Kruyt, t. a. p., p. 39 v.v.

[4]) l. c. p. 58 v., 65, 67, etc. Vgl. ook p. 70 v.

[5]) l. c. p. 195, 208, etc.

[6]) *Wasoe* in *poe'oe wasoe* (l. c. p. 196) is BM. voor *watoe* (steen), het woord voor het kleine doodenfeest (*tewoesoe*, l. c. p. 194) moet zijn afgeleid van den BM. stam *woesoe*, „zoeken'', enz.

[7]) Wanneer in T. een W. of BM. uitdrukking gebruikt wordt kan dit natuurlijk zeer goed aan overneming worden toegeschreven. Het verdient in dit verband de aandacht dat het *mokole*-dialect wat het klankstelsel betreft het conservatiefst is van alle mij bekende dialecten.

[8]) Na de verovering van *Kasa Ondaoe*, vesting der To Moiki, door de expeditie van Hollanders en Ternatanen tegen Mori in 1856, werden een groot aantal leden van dezen stam naar Batjan getransporteerd. Volgens de berichten spreken deze lieden (of hun nakomelingen) nog Morisch. Waarschijnlijk mede tengevolge van deze aderlating vormen de To Moiki thans een zoo onbeduidend volkje.

waarschijnlijk dichter bij het T. dan het Moikisch en het Tioesch. Het Noehasch wordt gesproken in het Malilische in de dorpen *Sorowako* en *Noeha (To Noeha), Matano (To Rahampoe'oe)* en *Boere (To Taipa)* [1]). Van het N. is mij slechts weinig bekend, en van dialectische verschillen tusschen de dorpen waar het wordt gesproken (strikt genomen zijn alleen Sorowako en Noeha als taalgebied van het N. te beschouwen) in het geheel niets. Een markant verschilpunt met het T. komt bij de behandeling der demonstrativa (§ 199) ter sprake.

Het dialect van *Sampalowo* verschilt grammatisch weinig of niet van het T., maar de woordenschat vertoont nog al wat afwijkingen. *Koro Lolaki* is grootendeels bevolkt door *To Ngoesoembatoe* (To Tinompo) en *To Moiki.* Ook de Moriërs die in *Tompira* wonen zijn uit Tinompo afkomstig. De *To Roda (Beteleme)* spreken zoo goed als Tinomposch [2]). Over het dialect van het dorpje *Karoensi'e* (niet te verwarren met de in § 4 genoemde *To Karoensi'e*) is mij niets anders bekend dan dat het tot het *mokole*-dialect behoort.

6. III. De voornaamste subdialecten van het *Boven-Morisch* zijn: het *Molio'asch* (gesproken in *Korokonta, Tanasoempoe, Topakoe, Tomata* en *Ta'endelipoe)* [3]), het dialect der *To Oeloe Oewoi (Oendoro, Doloepo)* [4]) en der *To Tambee* in het Malilische (deze stammen vormden nog niet lang geleden één geheel [5]) en spreken dus ongeveer hetzelfde dialect), het *Molongkoenisch (Lembombelala, Tambalako, Wawopada, Tingkea'o, Lahoembala)* en het *Imposch (Korowalelo, Korompeeli, Koromatantoe).* De beide laatste zijn nauw verwant, maar vertoonen toch niet onbelangrijke verschilpunten.

Behalve deze vijf stammen vindt men in Boven-Mori een groot aantal miniatuur-stammetjes, waarvan het weinig zin heeft de namen op te sommen, daar zij zich (evenals trouwens met andere stammen het geval is) plegen aan te duiden met de namen van vroegere vestigingen [6]). Men kan er zeker van zijn dat elk dier stammetjes eigenaardigheden vertoont op het gebied van de taal, maar het is zeer onwaarschijnlijk dat er onder die dialectjes gevonden worden die zich niet nauw aansluiten bij een der bovengenoemde vier. Een uitzondering maakt misschien dat van *Mondowe.* Van den stam, die dit dorp bewoont (de *To Pomoeaia*) zijn n.l. de naaste verwanten (de *To Mbelala*) in

[1]) Kruyt noemt nog eenige verhuizingen, die volgens de overlevering van Matano uit naar het Boengkoesche en naar Raoeta (ten Zuid-Oosten van het Towoeti-meer) hebben plaats gevonden. (MZG, 63, p. 328). Van deze kolonies is mij verder niets bekend. In Boengkoe zijn verscheidene dorpen van Morisch-sprekenden, zie § 4 en 6.

[2]) Eenige invloed van het W. is bemerkbaar. De To Roda zijn niet de eenige bewoners van Beteleme.

[3]) Deze dorpen hebben ten deele een gemengde bevolking.

[4]) De bewoners van *Baloengkere* zijn bijna allen naar het Malilische (To Tambee) verhuisd.

[5]) Kruyt, „De Moriërs van Tinompo'', p. 35.

[6]) Vgl. Kruyt, t. a. p. p. 34.

het dorp *Laboea* in het Boengkoesche gevestigd (ook *Lambere'a* en *Pekampoea* werden mij als dorpen van denzelfden stam, althans van dezelfde taal, genoemd). Het is echter zeer aannemelijk dat men hier aan uitzwerming van Mori uit heeft te denken; wat mij van de in *Mondowe* gesproken taal bekend is maakt het zeer onwaarschijnlijk dat het iets anders zou zijn dan een zuiver BM. dialect. Misschien hebben er eenige vreemde invloeden op gewerkt.

7. IV. Het hoofdbestanddeel van het *Padoësch* (vooral in grammatisch opzicht) is Boven-Morisch. In zooverre kan men het als een Boven-Morisch dialect beschouwen [1]). Daarnaast geeft het P. echter verschijnselen te zien die er op wijzen dat een andere taal aan de totstandkoming van dit dialect moet hebben bijgedragen. Zoo onderscheidt zich het klankstelsel van alle andere M. dialecten hierdoor dat de klankverbinding *ns* er niet in voorkomt. Het P. zegt b.v. voor „pisang'' *poesi*, BM. *poensi*, T. *poenti*, voor „lansat'' *lasa*, M. *lansa*, Ml. *lansat*. Dat op het gebied der pronomina afwijkingen van het BM. voorkomen is in een M. dialect niet te verwonderen (vgl. beneden § 164 en 192). Maar wanneer men een groot aantal algemeen-IN woorden in het P. in een anderen vorm aantreft dan waarin zij optreden in alle andere M. dialecten, wijst dit ongetwijfeld op een vreemd taalbestanddeel dat zich met het zuiver Morische element heeft vermengd. Als zoodanig kan men b.v. aanhalen P. *olo*, „dag, zon'', M. *oleo*, Ngadj. *andaoe*, Nap. *alo* enz., en de in § 90—103 te noemen P. vormen. Misschien zijn de To Padoë van elders in het Malilische binnengedrongen en hebben zij daar een BM. bevolking [2]) aangetroffen, die zij hebben overwonnen en in welker land zij zich hebben gevestigd, doch waarmee zij zich tevens hebben vermengd onder overneming harer taal. Welke hun oorspronkelijke taal is geweest zal nader onderzoek moeten uitmaken. Waarschijnlijk hebben zij een Lalakisch of Mekonggasch dialect, of een nauw verwant idioom gesproken, want deze (onderling weer zeer nauw verwante) talen behooren eveneens tot de Boengkoesch-Morische groep, liggen geografisch het dichtst in de buurt en missen (om slechts één punt van overeenkomst te noemen) eveneens de geprenasaleerde *s* (vgl. ook § 26).

8. De grammatische verschillen tusschen de dialecten zijn vooral op het gebied van de voornaamwoorden te vinden. Hierover wordt in het betrokken hoofdstuk met vrij groote uitvoerigheid gehandeld. Ook over de andere verschilpunten op grammatisch gebied zal het een en ander worden meegedeeld [3]). Toch maakt datgene wat in dit boek over de dialecten gezegd zal worden allerminst aanspraak op volledigheid, en moet het geheel als „toegift'' worden beschouwd. Wel hoop ik dat het voldoende zal zijn om, in combinatie

---

[1]) Dat Dr. Adriani het bij het Oost-Morisch indeelt (Tor. III, p. 231 v.v.) is aan verregaande onbetrouwbaarheid der hem verstrekte gegevens te wijten.

[2]) Wellicht de To Weoela (Kruyt, t. a. p. p. 68 en 35).

[3]) Zie vooral bij de telwoorden en de negatie-partikels in het tweede deel.

met hetgeen beneden over het klankstelsel zal worden opgemerkt, de gemaakte indeeling te rechtvaardigen.

Over het algemeen is het BM. in sterker mate aangetast door klankverloop dan de andere dialecten. Om alleen de voornaamste verschilpunten te noemen: de neiging tot medialiseering van geprenasaleerde tennes is in het BM. veel sterker, de *a* gaat in veel meer gevallen over in *o* of *e*, en de *t* in *s*, dan in T. etc. en W. Kns. [1]).

Eenige werkwoordstammen hebben in het BM. zelfs afwijkende vormen wanneer zij met sommige affixen verbonden worden, iets wat in het T. niet voorkomt. Zoo kan men er zeker van zijn met een BM. dialect te doen te hebben wanneer men naast elkaar aantreft *monggaa* (eten) en *koemaango* (het eten), *mo'alo* (nemen) en *oemaleo* (het nemen), *mowawo* (brengen) en *waweo* (het brengen), *monggito* (zien) en *koemiteo* (het zien), van de stammen die in T. *kaa, ala, wawa* en *kita* luiden.

Sommige woorden hebben in het BM. een ouderwetscheren vorm dan in de andere dialecten, b.v. *mosa'a* (slecht), T. *mosa'o*, Ml. *djahat*, *monta'a*, „zetten'' (van vallen e. dgl.), T. *monta'o*, Ml. *tahan*, en de woorden, die in het BM. op *oei*, in het T. etc. op *i* uitgaan (zie § 41), maar deze gevallen zijn te beschouwen als de uitzonderingen die den gegeven regel bevestigen.

Over het algemeen hebben de woorden in het W. en Kns. denzelfden vorm als in het *mokole*-dialect. Dit laatste is echter iets conservatiever dan de eerste, en dus het minst verloopen van alle M. dialecten. Het verschil betreft voornamelijk de *a*, die in W. Kns. in een grooter aantal gevallen in *o* (minder in *e*) is overgegaan dan in T. etc., b.v. W. Kns. BM. *aaso*, T. *aasa*, „één'', W. Kns. BM. *oroeo*, T. *oroea*, „twee'', W. Kns. BM. *iro* (pers. voornaamw. v. d. 3en pers. pl.), T. *ira*, enz. Zoo heeft men ook in het W. Kns. *mo'alo* (nemen) naast W. *oemale'e*, Kns. *oemalee* (het nemen), en *mowawo* (brengen) naast W. *wawe'e*, Kns. *wawee* (het brengen), T. *mo'ala* en *oemalao*, *mowawa* en *wawao*.

Ofschoon er nog wel meer trekken zijn op te noemen waarin W. Kns. en BM. met elkaar overeenkomen in onderscheiding van het *mokole*-dialect, kan men toch zeggen dat dit laatste tusschen de beide eerste instaat. Mijn voorloopige indruk is dat het *mokole*-dialect ten opzichte van grammatica en woordenschat iets dichter bij het BM. staat dan bij het W. en Kns., maar de gegevens waarop die indruk berust zijn te weinig om met eenige stelligheid te kunnen spreken. De woordenschat van laatstgenoemde dialecten vertoont toenadering tot die van het Boengkoesch, wat met de geografische ligging overeenkomt. Het Boengkoesch moet voorloopig als afzonderlijke, schoon nauw verwante, zustertaal blijven beschouwd worden.

9. Hetgeen door Dr. Adriani in 1914 over de *verhouding van het*

---

[1]) Voor voorbeelden zie men de Klankleer en het op pag. 1 aangehaalde artikel van Dr. Adriani in MZG, Dl. 44.

Boengkoesch en Morisch tot het Bare'e is gezegd [1]), is door het na dien tijd verrichte onderzoek bevestigd: hoe groot de overeenkomst tusschen Boengkoesch-Morisch en Bare'e ook moge zijn, toch zijn aan den eenen kant de verschillen met laatstgenoemde taal, en aan den anderen kant de punten van overeenkomst met het Loinansch en zijn naaste verwanten van dien aard, dat de taalgrens die het Bare'e van het Morisch scheidt als zeer belangrijk moet worden beschouwd. Op p. 89 van Tor. III ontwikkelt Dr. Adriani, o. a. op grond hiervan, de volgende theorie: „Door zijne verwantschap met het Bobongkosch (op de Togian-eilanden) en het Gorontaleesch, wijst het Loinansch op eene strooming der bevolking van de N. helft van het Noordelijk schiereiland naar het Z. toe, die voorbij het gebied van het Gorontaleesch zich heeft verdeeld, waarbij de Loinansche tak over de Togian-eilanden naar den vasten wal ten O. van Tandj. Api is gegaan, om zich daarop naar het O. (Balantaksch) en naar het Z. (Boengkoesch) te verbreiden, terwijl een andere tak naar het W., daarop naar het Z. is gegaan, en ten Z. van den Evenaar weder een tak in O.lijke richting heeft afgescheiden. Zoo mag men dus aannemen dat het Bare'e, als meest O.lijke uitlooper van dezen laatstgenoemden zijstroom, bij Tandj. Api weder op het Loinansch is gestuit.'' Aan het laatste kan men nog toevoegen: en verder zuidelijk op het Morisch.

De Morische en de Toradjasche taalgroep maken dus deel uit van twee verschillende taalcomplexen, die hun gemeenschappelijk uitgangspunt hebben in de Filippijnsche talen. Daarmee is echter niet alles gezegd. Van de westelijke zoowel als van de oostelijke der genoemde taalcomplexen geldt dat, naar mate men zuidelijker komt, de Filippijnsche trekken steeds minder worden, en vervangen worden door verschijnselen die aan het Boegineesch en zijn verwanten eigen zijn. Dit wijst op een invloed van talen van Boegineesch type, zoowel op het Bare'e en zijn verwanten als op het Morisch c. s., waaraan voor een deel de punten van overeenkomst tusschen deze beide talen zijn toe te schrijven. Geheel in overeenstemming met de theorie blijkt deze invloed echter sterker te hebben gewerkt op de Toradjasche talen dan op de Morische. De woordenschat van laatstgenoemde vertoont meer overeenkomst met die van de Loinansche en de Minahassische talen dan die van het Bare'e. En in grammatisch opzicht zijn het o. a. de aanwezigheid van het prefix *moko-*, *mompoko-* in potentieele beteekenis, het nog levend zijn van de infixen *-in-* en *-oem-* en van het suffix *-a* (IN *-an*), en het ontbreken van de palatalen in het Morisch in tegenstelling met het Bare'e, die er op wijzen dat eerstgenoemde taal nauwer met de Filippijnsche talen verwant is dan laatstgenoemde [2]).

[1]) Tor. III, p. 87, 90.

[2]) Wanneer de Bare'e-spraakkunst van Dr. Adriani verschenen zal zijn, zal men uit een daarin opgenomen schets de verhouding van Bare'e en Morisch meer in bijzonderheden kunnen leeren kennen. Ook wordt in dat werk de in deze paragraaf in het kort meegedeelde theorie met uitvoerigheid behandeld.

Een belangrijk verschilpunt tusschen Moriërs en Bare'e-sprekers is dat bij eerstge-

10. Dit boek bedoelt een beschrijving te geven van de grammatische verschijnselen [1]) van het Morisch zooals het in Tinompo wordt gesproken. Natuurlijk is wat van het Tinomposch geldt voor het grootste deel ook van toepassing op de andere dialecten, en vooral op de andere subdialecten van het *mokole*-dialect, maar met de mogelijkheid van afwijkingen moet toch steeds rekening worden gehouden. Wat aan afwijkende verschijnselen uit de dialecten zal worden vermeld, maakt allerminst op volledigheid aanspraak.

Onder „Morisch'' versta men dus in de eerste plaats „Tinomposch''. Wanneer deze laatste benaming gebezigd wordt, behoeft men daaruit niet altijd te concludeeren dat uit de andere dialecten of subdialecten ten aanzien van de betrokken verschijnselen afwijkingen bekend zijn, al is dit wel menigmaal het geval.

Wanneer de aanduiding „Boven-Morisch'' gebruikt wordt, wordt daarmee in den regel bedoeld dat de vorm of het verschijnsel in quaestie zoo niet uit alle, dan toch uit twee of meer der BM. subdialecten bekend is. Is dit niet het geval dan wordt de naam van het betrokken subdialect zelf genoemd, waarmee dan natuurlijk niet wordt uitgesloten dat ook andere (sub)dialecten mogelijkerwijze dien vorm of dat verschijnsel bezitten.

Een woord of verschijnsel dat als Watoesch staat aangegeven, zal in den regel ook wel in het Kns. terug te vinden zijn, gezwegen nog van de mogelijkheid dat het b.v. ook in het BM. of in het Noehasch voorkomt, maar daar nog niet is geconstateerd.

Het zal den lezer wellicht wat overdreven voorkomen de herkomst van ieder gegeven zoo nauwkeurig vermeld te zien. Zoolang echter van de Morische dialecten, hun onderlinge verhouding, en hun geschiedenis nog zoo weinig bekend is, leek het mij beter op de aangegeven wijze te werk te gaan, temeer daar de verschillen tusschen de subdialecten van éénzelfde dialect menigmaal niet onbelangrijk zijn.

Voor de gebruikte afkortingen zie men de lijst voorin.

---

noemden het noemen van de namen van familieleden van oudere generatie niet verboden is (Kruyt, l. c. p. 88 v.). Daardoor heeft men in het M. veel minder met *wisselwoorden* te maken dan in het B. (zie voor wisseltermen o.a. Kruyt, l. c. p. 166).

[1]) Zooals in grammatica's van IN talen gebruikelijk is, vindt de syntaxis geen afzonderlijke behandeling; op de voornaamste syntactische verschijnselen zal incidenteel worden gewezen.

EERSTE HOOFDSTUK.

KLANKLEER.

A. SCHRIFT EN UITSPRAAK.

11. *Letterteekens.* In de voor het M. aangenomen spelling maakt men gebruik van de volgende enkelvoudige en samengestelde letterteekens:

Klinkers: *a, e, i, o, oe.*

Medeklinkers: α. Faucalen: *', h.*

β. Velaren: *k, ngk, g, ngg, ng.*

γ. Praepalataal: *r.*

δ. Supradentalen: *t, nt, d, nd, n, s, ns, l.*

ε. Labialen: *p, mp, b, mb, m, w.*

Andere teekens. Waar *oe* geschreven staat is dezelfde klank bedoeld als in het Ned. met die twee letters wordt weergegeven. Moet men een *o* afbeelden, onmiddellijk gevolgd door een *e*, dan maakt men gebruik van een deelteeken, dus *boë,* „varken'', *poëa* (drielettergrepig), naam van een boom.

Waar op de *oe* een *e* volgt, zooals in *woee* (BM.), „pinang'', *moloee,* „breed, groot van oppervlakte'', is 't deelteeken feitelijk onnoodig, hoewel men niet kan ontkennen dat 't tot de duidelijkheid van 't schrift bijdraagt. Dit laatste is niet 't geval bij andere combinaties, b.v. van *i* en *e,* zooals in *me'ie* (BM.), „weenen''. Hier kan het gebruik van het deelteeken slechts verwarring stichten.

Uit 't Mal. overgenomen is 't gebruik van een „angka doea'', een boven den regel geplaatste 2, om verdubbeling te kennen te geven. Van dit teeken moet, ter voorkoming van verwarring, alleen gebruik gemaakt worden wanneer niet meer en niet minder dan twee lettergrepen herhaald worden, dus *kanandio andio,* „nu'', *koekoe,* „nagel, hoef'', zonder „angka doea''. Maar „niet minder dan twee lettergrepen'' sluit ook in dat bij de herhaling geen prenasaleering of hamza achterwege blijft, zoodat in *mentoro-toro,* „wat zitten'', *kontade-tade,* „staande'', de twee laatste lettergrepen niet door een „angka doea'' behooren vervangen te worden [1]).

---

[1]) Tegen de hier gegeven regels wordt door Inlanders dikwijls gezondigd, zooals zij ook de hamza (') veelal weglaten. Zelfs zij die geroepen zijn de jeugd te gewennen aan 't plaatsen van een hamza in woorden als *we'o* „wijfjesdier dat geen jongen (meer) krijgt'', *si'e* „rijstschuur'', etc., laten haar in de practijk weg, of plaatsen een hamza waar er geen gehoord wordt, zooals een Morische goeroe die in plaats van *mo'ia²* „verblijven'', geregeld *mo'i'a'i'a* schreef.

In met woordherhaling gevormde woorden waar de „angka doea'' niet op zijn plaats is kan men van een verbindingsstreepje (-) gebruik maken, maar het verdient aanbeveling dit niet te doen wanneer het gedeelte van het woord, dat op het streepje zou komen te volgen niet met een medeklinker, hamza inbegrepen, begint. Wanneer men de uitdrukking voor „nu'', die eigenlijk uit twee woorden bestaat, in één woord wil schrijven, is de spelling *kanandioandio* te verkiezen boven *konandio-andio*, omdat de laatste aan een hamza tusschen de *o* en de *a* doet denken.

12. Evenals voor 't B. heeft men ook voor 't M. den regel gevolgd om, wanneer een woord gevolgd wordt door een of meer éénlettergrepige encliticae, deze met dat woord aanéén te schrijven, b.v. *mateomo (mate + o + mo)*, „het is reeds dood'', waarin *o* als suffix beschouwd kan worden (zie § 142 v.v.). Theoretisch minder juist, maar om practische redenen aan te bevelen, is het in tweeën spellen van woorden die een prefix of suffix van twee of meer lettergrepen hebben, b.v. *iwee akoe* (hij heeft 't mij gegeven), *koewee komioe* (ik geef 't U, ulieden), *raha mami* (ons huis), enz. De inconsequentie wreekt zich echter zoodra 't tweelettergrepige suffix niet door een consonant van het woord waar het bij behoort gescheiden is, zooals in BM. *noweeakoe* (= T. *iwee akoe)*, waar *akoe* geen hamza heeft.

T. o. v. procliticae geldt de gegeven regel niet. Deze worden steeds los van 't woord waarbij zij behooren geschreven, b.v. *ta loemako* (hij zal gaan), evenals *akoe loemako* (ik zal gaan), enz.

In sommige gevallen kan men aarzelen of men met één of met twee woorden te doen heeft, b.v. in *isema* (wie?), dat feitelijk uit het lidwoord *i* en *sema* bestaat, en in *isoea* (waar?), dat uit het voorzetsel *i* en *soea* is samengesteld. Aangezien *isema* en *isoea* echter niet zonder *i* voorkomen kan men ze als daarmee samengegroeid beschouwen. Voor de practijk is deze kwestie van zeer gering belang.

Uitspraak. **13.** Tweeklanken komen in 't M. niet voor. Van *ai, aoe, ei*, enz. is de uitspraak: een *a* gevolgd door een *i*, een *a* gevolgd door een *oe*, een *e* gevolgd door een *i*, enz. Dit blijkt o.a. in poëzie [1]) en uit de plaats van het accent (vgl. § 17).

aa, ee, ii, oo, oeoe verhouden zich tot *a, e, i, o, oe* als „lange'' tot „korte'' klinkers in den waren zin des woords, d.w.z. de *aa* (enz.) zijn twee maal zoo lang als de *a* (enz.). De eerstgenoemde vijf klanken moeten beschouwd worden als ieder twee lettergrepen te bevatten. Dat dit de juiste beschouwing is blijkt duidelijk in poëzie [1]), uit de plaats van het accent (vgl. § 17), en bij woordherhaling, welke laatste steeds uit herhaling van twee lettergrepen bestaat, zoodat in *memee²ne (= memeemeene)*, „niet gaan slapen, opblijven totdat de dag *(meene)* aanbreekt'', *mee* voor twee lettergrepen geldt [2]). Zoo

---

[1]) Zie b.v. de door J. Kruyt in „De Moriërs van Tinompo'' gegeven versjes en zangen (b.v. p. 174 v.v., 209 v.).

[2]) Het is misschien niet geheel overbodig op te merken, dat deze theorie geen rekening houdt met de practijk van de gesproken taal. In de dagelijksche taal klinkt *molaa* (zelden)

heeft men ook lange klanken die *drie* lettergrepen vormen, b.v. *koewooo* (ik ruik 't), st. *woo* + *o*, *koenaaakono* (ik leg 't er op), st. *naa* + *-ako* [1]).

Het M. is een vocalische taal, d.w.z. dat gesloten lettergrepen niet voorkomen. Wel kan men spreken van „halfgesloten'' syllaben, wanneer n.l. de aanvangsconsonant van de volgende lettergreep geprenasaleerd is.

14. *Klinkers.* De klank van de Mor. *a* komt overeen met die van de Mal. *a* van *dada*. In halfgesloten lettergrepen (en in eenige andere gevallen) klinkt zij wat doffer dan over 't algemeen in open lettergrepen 't geval is. Zij heeft dan den klank van de *a* in Mal. *landjoet*, *ramboet*, b.v. *lamboe* (baadje), *tampi* (scheede), tegenover *rada* (borst), *kaoe* (BM.), „hout''. Ook in de verbinding *ai* heeft de *a* in den regel dezen klank wanneer de *a* en de *i* niet de eenige klinkers van den stam zijn (dus deze uit meer dan twee lettergrepen bestaat). Zoo b.v. in *indi'ai* (hier), *aiwa* (zich in herwaartsche richting op weg begeven, komen), *ramai* (er aan komen), tegenover *molai* (op den loop gaan), enz. In 't eerste geval luidt *ai* ongeveer als ons *ai*, in 't tweede als ons *aai*. Bevat de secundaire stam echter het suffix *-i*, onmiddellijk volgende op *a*, dan is de laatstgenoemde uitspraak regel, b.v. *mompetondai* (volgen), *mo'ewai* (weerstaan).

De gewone klank van de *e* kan 't best omschreven worden als overeen te komen met die van een gerekt uitgesproken Ned. *i* (als in „pit''). In Mal. *memang*, *elok*, enz. heeft men denzelfden klank. Waar een *e* in een halfgesloten lettergreep voorafgaat aan de geklemtoonde syllabe, is de klank bijna dezelfde als die van de genoemde Ned. *i*-klank, b.v. *mentia* (zwanger). Overigens klinkt de *e* in halfgesloten lettergrepen (en in eenige andere gevallen) in 't algemeen als de *e* in Ned. „rem'', „eng'', b.v. *tembi* (draagzeel; naam van een boom waar deze van gemaakt worden), *kendo* (moe), tegenover *mongkeke* (graven), *lewe* (blad). Volgt op de *e* een klinker (behalve *e*) dan klinkt zij als de eerste *e* in Ned. „zeven'', b.v. *eoe* (plaatsvervanger).

De *i* heeft altijd den klank der Ned. *ie* in „zien'', der Mal. *i* in *kira*.

De gewone uitspraak van de *o* is dezelfde als die der Mal. *o* in *lobang*. Soms klinkt de *o* wat doffer (in halfgesloten lettergrepen met name), b.v. *songka* (bevel), *londa* (kaal), tegenover *olo* (tusschenruimte), *lobo* (tempel). Soms is de uitspraak gelijk aan die van de *o* in Ned. „boven'', b.v. *modoa* (tellen). Dit is 't geval wanneer zij gevolgd wordt door *a*, *e*, *i* of *oe*, doch

---

als m o l ā, dus met één lange lettergreep l ā aan 't slot. Een lettergreep wordt gekarakteriseerd door een „Gipfel'', een hoogtepunt in de „Schallfülle'', dus in de kracht waarmee de klanken worden uitgebracht (Jespersen, Lehrbuch der Phonetik², p. 192 v.). In poëzie klinkt *molaa* drielettergrepig omdat tusschen de twee *a*'s een „Tal'', een moment waarin de klank minder krachtig is, te hooren is.

[1]) Ter wille van de duidelijkheid verdient 't aanbeveling deze woorden met drie klinkers achter elkaar te spellen, ook al worden er practisch niet meer dan twee gehoord. Zoo spelle men ook *iwee akoe* (hij heeft 't mij gegeven), en niet *iwe'akoe* (vgl. § 31), enz.

in de verbinding *oi* gewoonlijk alleen wanneer de stam (ook met suffix *-i*) uit slechts twee lettergrepen bestaat. Anders klinkt *oi* in den regel ongeveer als bij ons, b.v. *oewoi* (water), *mohohoi* (leven maken), *mo'onsoi* (den weg versperren) (met suffix *-i*), tegenover *monsoi*, „vouwen (op de wijze zooals men een blad tot een drinkbakje vouwt)'', etc., waar *oi* ongeveer als ons *ooi* klinkt.

De uitspraak van de *oe* is dezelfde als die van de Ned. en Mal. *oe*.

15. *Glijklanken.* Een (ongeschreven) zachte *j* wordt gehoord waar een *e* (in 't schrift) onmiddellijk gevolgd wordt door een *a, i, o* of *oe*, of een *i* door een *a, e, o* of *oe*, en wel als glijklank tusschen die vocalen. Evenzoo wordt een zachte bilabiale *w* gehoord als glijklank tusschen *oe* en een volgenden klinker (behalve *oe*). Tusschen *o* en een volgenden klinker (behalve *o*) wordt ook een zwakke [*w*] [1]) gevormd, die echter soms (bij *oi* met name) zeer weinig duidelijk is. Deze glijklanken behooren evenmin te worden geschreven als die welke zich ontwikkelen tusschen *a* en *e, i, o* of *oe*.

16. *Medeklinkers.* De uitspraak der consonanten wijkt in 't algemeen niet af van die der Maleische die op dezelfde wijze worden geschreven. Zoo de *k, g, ngk, ngg, ng, p, b, mp, mb, m*, en de supradentalen *t, d, nt, nd, n, ns*. In een gedeelte van het taalgebied echter, n.l. in 't Malilische, hoort men een uitspraak van de *nd* die herinnert aan de Bg. *nr*, en die men met *ndr* kan weergeven [2]). Het is niet onmogelijk dat deze uitspraak is toe te schrijven aan Boegineeschen invloed. Weliswaar hoort men haar ook wel als individueele eigenaardigheid in streken waar deze niet kan worden aangenomen, maar dat is dan altijd een uitzonderingsgeval, terwijl in 't Malilische deze uitspraak algemeen schijnt te zijn. Nu hebben genoemde streken van ouds onder Boegineesche heerschappij (den Datoe van Loewoe) gestaan, en is de Boegineesche invloed er groot. Heeft men hier werkelijk met een zuiver Morisch verschijnsel te doen, dan is 't toch bevreemdend dat 't zoo speciaal tot het Malilische (P., N., Kns., Tambee) beperkt schijnt te zijn. Bovendien vertoonde van de door mij ondervraagde Moriërs uit die streek de een 't verschijnsel in sterker mate dan de ander. Voorbeelden: *andri*, „adik'' (Tambee), *indri'ipoea*, „eergisteren, vroeger'' (Kns.), *aandro*, „niet meer'' (P. Tamb.).

Voor de *nt* en *nd* is voorts, wanneer deze klanken een syllabe half sluiten, de licht gepalataliseerde uitspraak karakteristiek die zij ook in andere Indonesische talen hebben [3]), en die den Amsterdammer geen moeite zal

---

[1]) Vierkante haken duiden fonetische transscriptie aan.

[2]) Beide klanken zijn waarschijnlijk identiek of varianten van denzelfden klank.

[3]) v. Ophuysen noemt deze eigenaardigheid op p. 48 en 49 van zijn Maleische Spraakkunst² als dialectisch (in 't Mal. zooals 't op Selebes wordt gesproken heb ik de gepalataliseerde uitspraak van *n* (als sluiter), *nt* en *nd* geregeld gehoord). Onjuist is de meening van v. Ophuysen als zou de gewijzigde uitspraak alleen den vocaal betreffen. Weliswaar hoort men haar alleen wanneer de lettergreep gesloten of halfgesloten is (dus

veroorzaken (hoewel 't Amsterdamsch 't verschijnsel in veel sterker mate vertoont, en b.v. ook tot de *s* uitstrekt).

Ns wordt niet gepalataliseerd uitgesproken, evenmin als in 't Mal. trouwens, waar *ngs* naast *ns* wordt aangetroffen.

Liquidae. Supradentaal (d. w. z. met de tong tegen de tandwortels („Zahnfortsatz, Zahndamm'') gevormd) is ook de *l*. Zij levert in de uitspraak geen moeilijkheid op. De *r* is in 't M. gewoonlijk [*r*], d. w. z. „gerold''. De plaats waar de punt van de tong zich bij de vorming van dezen klank bevindt, is iets hooger dan bij de *l*, m. a. w.: de *r* is *praepalataal* (de normale uitspraak trouwens van de [*r*]). Het spreekt wel haast van zelf dat ook in 't M. individueele verschillen voorkomen bij de uitspraak van dezen klank [1]).

De *hamza* ('), door vernauwing van het strottenhoofd gevormd, is de aanvangs-klank van elke lettergreep die in ons schrift met een klinker begint. Uit economische overwegingen wordt 't teeken ' niet geschreven aan 't begin van een woord. De hamza klinkt als de consonant die in ons woord „geëerd'' met een trema wordt aangeduid (dit woord zou dus, naar de in 't M. voor de hamza gevolgde methode, *ge'eerd* gespeld worden). Men vergelijke *tai* (niet) en *ta'i* (drek), *molaa* (ver van elkaar, zelden) en BM. *mola'a* (den voet op iets zetten). Maar in Ned. *zeeën* komt de functie van het trema overeen met die welke aan dit teeken in 't M. is aangewezen (vgl. § 11).

De *h* is een vrij krachtige klank in 't M., zoowel aan 't begin als intervocalisch. Men wachte zich voor een zwakke uitspraak van de *h* in 't midden van een woord, waartoe Europeanen gemakkelijk neiging hebben, en spreke in *lahi* (zeer, te) de *h* even duidelijk uit als in *hoele* (hart). In *mehahi* (zich schurken), *mohohoi* (leven maken) worden beide *h's* op dezelfde, vrij krachtige wijze uitgesproken.

De Mor. *w* is een spirant, n.l. een bilabiale [*ʋ*]. Zij gelijkt op de Nederl. *v*, maar verschilt daarvan doordat de boventanden de onderlip niet raken. Theoretisch zou de spelling *v* voor dezen klank wellicht de voorkeur verdienen, maar men heeft nu eenmaal de spelling *w* aangenomen, en hierin verandering te willen brengen ware onvoldoende gemotiveerd, temeer daar ook in het Bar. *w* gebezigd wordt en 't verschil met den Bare'e-klank, hoewel deze dentilabiaal is, in de practijk zeer gering is.

17. *Klemtoon.* Als regel bestaat een stam (a fortiori een woord) in het M. uit twee of meer lettergrepen. Eenlettergrepige woorden zijn (met uitzondering van sommige interjecties, die buiten de klankregels vallen, en

---

wel in *těman, kěbon*, maar niet in *mana*, zocals ook in 't M. de *n*, die immers nooit sluiter kan zijn, haar niet heeft), maar karakteristiek voor 't verschijnsel is juist dat de consonant in quaestie wordt uitgesproken met de tong in de *i*-positie; zie Jespersen, Lehrbuch der Phonetik, p. 127.

[1]) Volgens mededeeling van den Heer J. Kruyt zijn er ook die de *r* „brouwen''.

van enkele partikels, zie noot 2) in 't M., evenals in 't B., steeds proclitisch of enclitisch. Zij kunnen dus niet zelfstandig optreden (tenzij wanneer de klinker verlengd wordt, b.v. *nahi topo'oeoeakono, ndi kita koa mo'ooakono,* „men spreekt 't (woord *oloeti,* „kraal'') niet uit met *oe,* maar met *o*'') en hebben geen eigen accent. Voor 't accent komen dus alleen twee- of meerlettergrepige woorden in aanmerking. Twee encliticae tezamen kunnen echter een accenteenheid vormen, b.v. *tamo.*

De klemtoon ligt in 't M. op de tweede van achteren [1]), zoodat de taal een belangrijk hulpmiddel mist om zich van de afleiding van met achtervoegsels gevormde woorden bewust te blijven. Voor 't accent gelden zelfs achtergevoegde encliticae [2]) mee, zoodat men b.v. zegt *ambáoe* (buffel), doch met de nadruk leggende partikel *mo: ambaóemo* (een búffel); zoo ook *mateómo* (hij is reeds gestorven), *hori akoémo hawe i Poso,* „ik ben al eens in P. geweest'' (*hori akóemo* is één woord, vgl. § 143), *da'iaópo* (pas), en a fortiori: *raháno* (zijn huis), *opoeáno* (zijn steel), *inia mámi* (ons dorp), enz. enz.

Is er een vierde van achteren, dan heeft deze een bijtoon, enz.

Eindigt een woord op een „langen'' klinker, die, zooals boven is gezegd, beschouwd moet worden als zich over twee lettergrepen uit te strekken, dan valt de klemtoon theoretisch op de eerste *a, e, i, o* of *oe* (b.v. *opáa,* „vier''); daar echter in de practijk, zooals reeds is opgemerkt, slechts één lange *a* (enz.) gehoord wordt, kan men ook zeggen dat deze *ā* (enz.) den klemtoon heeft (*opā́*). Maar in gevallen als *madooomo* (hij is al gezond, al beter) hoort men duidelijk den klemtoon op de laatste *o* ('t suffix) der drie leggen, dus *madōómo,* met een lange *ō* gevolgd door een *o,* en daarvan gescheiden door een „Tal.''. In *koewooo* (ik ruik 't) hoort men echter nauwelijks iets meer dan *koewó* (theoretisch *koewoṓ*)

In samenstellingen is het accent van 't voornaamste woord (in determinatieve samenstellingen dus 't bepaalde) 't hoofdaccent, de accenten der andere leden (of van het andere lid) dalen (daalt) af tot den rang van bijtoon.

Slechts enkele woorden wijken af van den gegeven regel, en wel voornamelijk die waarin de tweede van achteren een *e* is, die uit *j* is ontstaan (zie § 37). In woorden als *boeaea* (krokodil) en *kaea* (rijk) is de plaats van den klemtoon zwevend. Soms schijnt 't alsof hij op *a* (derde van

[1]) In overgenomen woorden die oorspronkelijk uit één lettergreep bestaan, of den klemtoon op de laatste lettergreep hebben, wordt de klinker (resp. de klinker van de laatste lettergreep) verlengd, zoodat de klemtoon op de voorlaatste komt te liggen, b.v. *see* (cent), *belee* (blik), *saa* (Ml. *tjap*), *sanaa* (Bg. ***sĕnnang*** of Ml. ***sĕnang***), *sarasaa* (sergeant), *ansitee* (assistent). In het laatste woord heeft men den neusklank behouden door hem te doen verspringen. Met de genoemde woorden is te vergelijken het niet overgenomen *okooe* (casuarine), Ml. *ĕroe.* In *mantarii* (mantri) is de lange klinker eveneens uit den klemtoon van het oorspronkelijke woord te verklaren; deze zou in 't M. op de derde van achteren komen te liggen, wat onmogelijk is. In *mantarii* heeft *ri* den hoofdtoon, *ma* een bijtoon.

[2]) Een uitzondering vormen de vraagpartikel *ke* en de partikel *ma,* die in den regel kort worden uitgesproken, al komen *kee* en *maa* ook wel voor. Het Tioesch heeft *ke'e.*

achteren), dan weer alsof hij op *e* ligt. Men kan dus zeggen dat hier de oorspronkelijk op de *a* liggende klemtoon zich na den overgang van *j* in *e* nog niet naar den algemeenen accentregel heeft geschikt, zoodat hij over *a* en *e* verdeeld wordt. In *áiwa* (zich in herwaartsche richting op weg begeven, komen) is het afwijkend accent misschien hieruit te verklaren dat het woord gesplitst moet worden in *ai* en *wa* (*ai* zou dan de stam zijn van *mai* [1]), 't BM. woord, vgl. Ml. *mari* enz., en *wa* 't o.a. uit 't B. bekende, beweging in 'n zekere richting aangevende, element), of wel omdat *ai* neiging heeft een tweeklank te worden *(ajwa)*. In *onaemo* (pers. voornaamw. v. d. 3en pers. enk. + *mo*), *indi'aino* (zie § 185) e. dgl., die eveneens een accent hebben dat over de derde en de tweede van achteren verdeeld is, kan dezelfde tendens gewerkt hebben, of wel (maar dan toch in verband met de mogelijkheid de tweede van achteren nauw met de voorafgaande te verbinden) de neiging om 't accent te behouden op de plaats waar 't in 't woord op zich zelf (dus zonder toevoegingen) ligt. Het betreft hier ieder oogenblik gebruikte woorden, waarin men misschien 't verspringen van den klemtoon is gaan voelen als iets abnormaals.

Het M. heeft met andere IN talen de eigenschap gemeen, de geklemtoonde lettergreep in 't algemeen door verhooging van toon van de andere te onderscheiden. Dit sluit echter geenszins uit dat tevens een zekere nadruk op die syllabe gelegd wordt [2]) (al heeft deze nooit ten gevolge dat belendende lettergrepen daardoor vocaalverzwakking (b.v. tot *ĕ*) ondergaan). Met betrekking tot het woordaccent is dit menigmaal niet zeer duidelijk te constateeren, omdat de Moriërs over 't algemeen zeer snel spreken, en sterke rhetorische accenten leggen, zoodat de woorden waar zulk een rede-accent niet op valt slechts weinig druk krijgen [3]); bij dit laatste is het echter zeer duidelijk, en heeft zelfs aanleiding gegeven tot een verschijnsel waaraan grammatische beteekenis moet worden toegekend.

18. Wil men op een woord den nadruk doen vallen, dan kan men dit, wanneer 't een substantief is, doen door een lidwoord *io*, of, bij woorden van verschillende woordsoort, door een nadrukgevende partikel, speciaal *mo*. Nu is echter, zooals later blijken zal (zie § 143), het gebruik van *mo* bij adjectiva niet anders mogelijk dan wanneer 't gepaard gaat met dat van een gesuffigeerd (of gepraefigeerd, zie § 150) pronomen personale, in welk geval echter *mo* geen nadruk geeft, maar de beteekenis heeft van „reeds'', of juister, een tegenstelling te kennen geeft met een voorafgaanden toestand. Een enclitica die gebruikt kan worden om op een adjectief een nadruk te leggen die niet tevens een bijbeteekenis heeft, is er niet. Men moet zulk een nadruk dus leggen door een rhetorisch accent. Dit heeft, wanneer het adjectief

---

[1]) Tib. Spr. p. 32; Conant, J. Am. O. S. XXXI, p. 393.
[2]) Integendeel, vgl. Jespersen, t. a. p. p. 226.
[3]) A fortiori geldt dit natuurlijk van bijtonen.

tweelettergrepig is [1]), ten gevolge dat de klinker van de eerste syllabe *gerekt* wordt.

Zoo krijgt men dus in de eerste plaats zinnetjes als *maate*, „hij (zij, het) stierf", *oeoesa* (het regent), *roeoendoe* (het onweert), *toondoe* (het zonk), enz. In dergelijke zinnetjes van één woord is de plaats van het zinsaccent vanzelf bepaald. Verder ligt ook in sommige gevallen een zwaar accent op adjectiva, wanneer die een min of meer zelfstandig onderdeel van een zin vormen, zooals in: *gaagi, onaemo ka itondoe bangka* (met een pauze tusschen *gaagi* en *onaemo)*, „en dus..., toen zonk 't vaartuig, zoodoende zonk de prauw"; *nahi tehine, maate* (met een pauze tusschen *tehine* en *maate)*, „na niet langen tijd stierf het"; *poore ka domengkitao*, „geen denken aan dat ze hem te zien kregen".

Andere voorbeelden van rekking in tweelettergrepige adjectiva die als predicaat met name, dus als het voornaamste onderdeel van den zin, het zinsaccent krijgen, niet omdat zij min of meer los staan van de rest van den zin, zijn de volgende: *saaba woekoeno i Lagiwa*, „het been (bot) van het Hert werd zichtbaar" (hij was gewond tot op 't been); *da boeoeke*, „het is nog vol"; *ndiomo teende nae araoe*, „omdat hij (daarginds) geen lust meer heeft (b.v. in 't werk)" [2]); *poore ntoe'oe*, „heelemaal niet, geen denken aan"; *biita woeano*, „de vruchten ervan zijn, waren loos (zonder inhoud)"; *mansado mpelontoako boeaea saaki i asatowa idoa iramo i Nggasi* (hier is de rekking niet verplicht), „toen de krokodillen boven waren komen drijven (van den eenen oever) tot aan den anderen, telde de Spookaap hen"; *piingko ikaano lagiwa atoeoe*, „dat hert heeft 't geheel opgegeten".

Grammatische waarde heeft deze rekking in zooverre, dat de gerekte vorm van tweelettergrepige adjectiva de vorm is die staat naast dien met 't gesuffigeerde pers. voornaamwoord, al of niet gevolgd door een partikel (met name *mo*), en den vervoegden vorm, en dat zij alleen bij adjectiva optreedt en niet bij andere woordsoorten, met uitzondering alleen [3]) van *nahi* (niet), dat wanneer 't nadruk heeft (vooral in de beteekenis „neen", als antwoord op vragen) *naahi* wordt (*ipotae i Onitoe: tenangikomo, Bange, motoerikomo; ipotae i Bange: naahi, Onitoe, nahi komba ndi akoe motoeri*, de Geest zeide: je hebt 't (al) verloren, Aap, je slaapt (al); de Aap zeide: neen, Geest, ik sliep (heelemaal) niet), en als men wil van *somba (ndio koa boetoe mesomba tino'orino, ipotae: soomba, soomba, soomba, soomba*, „hij wist niet anders (te doen) dan vereering te bewijzen, hij zeide: hulde, hulde, hulde, hulde"). *Soomba* is echter als interjectie te beschouwen, en interjecties kunnen lang of kort aangehouden worden.

---

[1]) De *werkwoorden* zijn in het bovenstaande dus buiten beschouwing kunnen blijven, omdat zij nooit tweelettergrepig zijn.

[2]) Zie § 183.

[3]) Voor *aasa* zie men het tweede deel, hoofdstuk „De Telwoorden".

B. KLANKVERSCHIJNSELEN VAN ALGEMEENEN AARD.

Prenasaleering.

19. In het tegenwoordige stadium van het Tinomposch vindt prenasaleering in gewone taal [1]) alleen plaats bij *k, p, t* en *s*. Maar vroeger moeten ook andere consonanten geprenasaleerd zijn geworden, in de eerste plaats *w* en *r*, die, evenals nog in 't Bar. 't geval is, bij prenasaleering *mb* en *nd* werden. Dit blijkt uit verschillende voorbeelden, zooals: *Ngoesoembatoe* („steenen snuit'', uit *ngoesoe* en *watoe*), naam van het dorp waar de Tinompoërs woonden bij de komst van het Gouvernement, gelegen op een rotsachtigen uitlooper van de Ponteoa, die in de Lembo (de vlakte van Mori) uitsteekt; *toelambatoe* (uit *toela* en *watoe*), naam van een bamboesoort; *mombalo*, „vergelden, wraak nemen'', BM. *mowalo; mboemboenge*, „nok van het dak'', Bar. *woemboe*, Ml. *boemboengan; Korondoroi*, „Roroi-rivier'', naam van een beek bij Tinompo (*roroi* is de naam van een boom); *mandioe* (BM.), „baden'', st. *rioe; mondino*, „op'', bijvorm van *morina*, „schoon''; *londa*, „kaal'', vgl. *lora*, „platgetrapt''; *melendoako* (T.), naast *meleroako* (dial.), „gaan liggen''.

Dat voorts vroeger, althans somtijds, prenasaleering plaats vond van *g* tot *ngg*, van *b* tot *mb*, en van *d* tot *nd*, wordt aangetoond of waarschijnlijk gemaakt in § 54, 58 en 67 [2]).

Tenslotte moet nog de *ng* genoemd worden als prenasaleering van de hamza, zooals blijkt uit vormen als *mongoera* (jong), st. *oera* (vgl. Mal. *moeda*); *ngira* (beschaamd), B. id., Sd. *era; mongili* (W.) „van een berg of hoogte afdalen'', vgl. *oemili*, „stroomafwaarts varen'', Ml. *hilir* (de beddingen der beken dienen als wegen; vgl. Onvlee, Eenige Soembasche Vertellingen, stelling 9).

20. *a.* Als voorbeelden van de zeer frequente wisseling van geprenasaleerde en niet geprenasaleerde klanken, in het Morisch zelf en in deze taal, vergeleken met verwante talen, kunnen, behalve de bovenstaande, o. a. nog genoemd worden:

oento, „hersenen'', Ml. *oetak*.

montoemboe, „meten'', B. *toeboe*.

montoembo, „stutten, schragen'', *montoebongi* „door 't plaatsen van een stuk hout (of iets derg.) verhinderen dat een deksel (een bek, etc.) dichtvalt of toeklapt''.

molimboe, „omringen'', *moliboe*, „om iets heen vliegen, kringen in de lucht beschrijven'', B. *liwoe*, „rondgaan''.

mongkambesi, gezegd van de beweging die men maakt om b.v. 'n muskiet

---

[1]) De poëzie, waarin zeer veel geprenasaleerd (en ten gevolge daarvan gemedialiseerd) wordt, blijft hier buiten beschouwing, omdat zij in 'n ander idioom dan het T. is en wordt gesteld. Zie over haar J. Kruyt, t. a. p. p. 172—181 (§ 108—113) en elders.

[2]) Vgl. ook 't in § 67 en 70 opgemerkte over *nd* en *ns* in haar verhouding tot *l*.

te grijpen of te verjagen (nl. wanneer men dit doet met een naar zich toe halende beweging), *mongkabe*, „naar zich toehalen'', *mongkawe*, „wenken met de hand'' (wat ook geschiedt met een naar zich toehalende beweging).

rengko, „vuilnis'', vgl. *reko* (W.), „modder''.

ndo- (Tioe en Moiki) naast *ro-* (W.BM.) en *do-* (zie § 100).

toeda (laag), Jav. *toenḍa*.

β. Dikwijls is een consonant geprenasaleerd door den invloed van een elders in 't woord voorkomende nasaal (die waar zij sluiter was thans natuurlijk niet meer wordt aangetroffen). Voorbeelden daarvan zijn: *ensami* (S.), 'n zure manggasoort, Ml. *asam; gansi*, „tol'', Ml. *gasing; mongkoeni*, „geel'', B. *makoeni*, Ml. *koening; montaso*, „scherp'', B. *matadja*, Ml. *tadjam; metoenda* (BM.), „zitten'', Bg. *toedang*. Ook *lampi* (als „zadel'' dienend paardedek), vgl. *ompeo linapi* (twee op elkaar genaaide matjes), Ml. *lampin* en *lapis* (met *lampin* zou ook *molampengi*, „iets onder iets plaatsen (b.v. houten onder een kist) om het hooger te doen staan'' kunnen correspondeeren).

Merkwaardig is de in sommige dialecten voorkomende toepassing van dezen klankregel in achtervoegsels. Zoo heeft men b.v. W. *oemiangangke'e* voor T. *oemiangakono* („er op passende'', van *mo'iangako*), Mòlo. *koemaanganggoe*, uit * *koemaangangkoe*, voor * *koemaangakoe*, T. *koemaa akoe* („mij opetende'').

21. Een zeer belangrijke functie van de prenasaleering is de *intensiveering* [1]). Geprenasaleerde vormen met intensieve (of, wat op hetzelfde neerkomt, meervoudige) kracht zijn in 't M. zeer frequent; prenasaleering van deze soort treedt o. a. op:

bij de meervoudsvorming (zie § 222 v.v.);

bij de aanhechting van II *me-* (zie het tweede deel);

somtijds bij *ko-* met woordherhaling (zie het tweede deel);

bij sommige adjectiva, b.v. [2]) *mantoewoe* of *montoewoe* (levenskrachtig), *mansolo*, „sterk stroomend'' (van water), *montondoe* (zwaar) bij *tondoe* (zinken), *mangkamba* (volumineus doch niet zwaar) bij *kamba* (opgezet, ontstoken) (behoort misschien thuis onder § 20 *β*, vgl. verwante woorden als Ml. *kĕmboeng*, Mak. *kombong*, Ttb. *kombang*, etc.);

bij een aantal werkwoordsvormen met prefixen als *po-*, *te-*, I *me-*, etc. (die normaliter geen prenasaleering van den stam meebrengen); het intensief karakter dezer vormen blijkt niet altijd uit de beteekenis, zoodat de mogelijkheid van een andere verklaring voor sommige gevallen moet worden opengelaten; de volgende voorbeelden zijn te noemen: *mentoro*, „zitten'', en *mompontoro*, „zetten, neerzetten'', naast *mompotoro*, „aanstellen (van een

---

[1]) Zie Dr. N. Adriani, „De Intensieve of Activiteitsvormen in eenige talen van Indonesië'', Verslagen en mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 4e Reeks, Deel X, p. 31 v.v.; Tth. Spr., p. 69 v.v.

[2]) Zie ook beneden p. 22.

vorst of ander functionaris), opzetten (van water, om 't te koken)'', st. *toro; mentade,* „staan'', st. *tade* (ook het adj. *montade,* „overeind, rechtop'', heeft prenasaleering); *mentoa,* „naar beneden springen'', Molo. *metoa* (caus. resp. *mompontoa* en *mompotoa*); *moponsia* (scheiden) en *tensia* (apart, afgezonderd), st. *sia,* Ml. *siar; mensoea* (scheiden, uit elkaar gaan), st. *soea* (caus. *momponsoea,* doch *momposoea* als het object een getrouwd paar is); *tengkoeroe,* „gerimpeld, verschrompeld'', Ml. *kĕroet* (vgl. *mongkoeroe,* „in plooien trekken''); *tensila,* „branden met een groote vlam, oplaaien'' (vgl. *monsila,* „iets warm maken boven of bij het vuur''); etc.

22. Het verbale prefix *mo-* gaat eveneens gepaard met prenasaleering van den stam, wanneer de fonetische omstandigheden dit toelaten. Deze heeft oorspronkelijk ook intensiveerende kracht gehad, want de verbale *mo*-vormen zijn intransitief of (wat in den grond hetzelfde is) transitief met onbepaald object (§ 221), zoodat zij als vanzelf iets duratiefs of meervoudigs in hun beteekenis hebben (vgl. het tweede deel, waar hetzelfde van het nomen verbale zal worden betoogd). In het Bar. staan dan ook oorspronkelijk (thans niet meer) naast elkaar: *ma-* of *mo*-vormen met onbepaald object *met* prenasaleering, en *ma*-vormen met bepaald object *zonder* prenasaleering (*ma-* is de oudere vorm van *mo-*). Hier is dus, evenals in 't M., de prenasaleering geen kenmerk meer van *intensieve,* maar alleen van *intransitieve* beteekenis. Weer een ander stadium geven talen als 't Mal. en 't huidige Bare'e (uitgezonderd het dialect der To Lage) te zien, waar de vormen met *mĕ-* en den neusklank (resp. *ma-* en prenasaleering) ook gebruikt worden voor transitiva met bepaald object, en de taal voor intransitiva andere formatieven *(bĕr-, mo-)* aanwendt.

23. Uit 't boven (§ 19) gezegde vloeit voort dat wanneer in een verbalen *mo*-vorm de stam aanvangt met een anderen geprenasaleerden consonant dan *k, p, t* of *s,* de prenasaleering in de huidige taal tot den stam behoort; zoo is van *mombio* („wat doen?'') de oorspronkelijke stam *pio* (vgl. § 210), maar de secundaire stam *mbio* (b.v. *akoe mbioo,* „wat zal ik 't doen, tot object van welke handeling zal ik 't maken?''), van *mombalo,* Ml. *balas* is de stam *mbalo* (vgl. § 19), en van *mondoë* (ophangen) is hij *ndoë* (vgl. § 64,67). In het BM. gaat deze regel echter niet of slechts ten deele op, vgl. I. Molo. Tambee *akoe piongo* naast Moli. *akoe mbio'o* (= T. *akoe mbioo*) van *mombio,* BM. *monggaa* (eten) naast *koekaango* (ik eet 't), BM. *monggito* (zien) naast *koekiteo* (ik zie het), enz.

24. Prenasaleering (met intensiveerende kracht) bij geluids- en bewegingswoorden is in 't Bar. buitengewoon frequent. In 't M. is dit verschijnsel, voorzoover ik weet, niet gewoon [1]); het is juist een markant onderscheid tusschen 't Bar. en 't M. dat laatstgenoemde taal zelden of nooit gebruik maakt van „tusschenwerpsels'', uit (vaak geprenasaleerde) geluids- of bewegingswoorden bestaande, van denzelfden aard als de „werkwoordelijke

---

[1]) Al ontbreekt 't niet geheel, b.v. *ngasa* (hijgen), Ml. *kĕsah.* Zie ook de prefixen *ngka-* en *mpa-* in het tweede deel.

tusschenwerpsels'' van het Sd., die in 't B. aan den stijl zulk een eigenaardig karakter geven. Wel treden dikwijls in geluids- en bewegingswoorden (woorden die een indruk op 't gezicht of gehoor weergeven) nasalen of geprenasaleerde klanken op, maar wanneer niet kan worden aangetoond dat zulke vormen door prenasaleering van andere stammen zijn ontstaan, heeft men niet 't recht ze als „intensieve vormen'' te beschouwen.

Het bovenstaande is ook van toepassing op geluids- en bewegingswoorden die substantiva zijn (zie b.v. § 54 en 62). In sommige diernamen is echter de geprenasaleerde vorm als een vocatief te verklaren [1]) (vgl. § 54).

25. 'n Belangrijke rol speelt de prenasaleering in samenstellingen, waar zij in allerlei gevallen a. h. w. het cement vormt, dat de leden waaruit 'n samenstelling bestaat, aaneen verbindt [2]). Hierover zie men het hoofdstuk „Samenstellingen'', waar ook zal betoogd worden dat de in *bijwoorden* optredende prenasaleering denzelfden oorsprong heeft.

26. Evenals in zoo menige andere Selebes-taal heeft ook in 't M. de prenasaleering dikwijls *medialiseering* ten gevolge. Voorbeelden worden genoemd in 't hoofdstuk „Klankovergangen''. In 't BM. (en dus ook in poëzie) speelt dit verschijnsel een veel grooter rol dan in 't T. Zie t. a. p. en MZG. 44, p. 289 v. In het P. schijnt deze neiging het sterkst te zijn, vgl. P. *chendamahi*, „in herwaartsche richting van boven af'', Tambee Molo. *chentamahi*, P. *chembano*, „in gindsche richting'', Tambee Molo. *chempano*, P. *chembone*, „in bovenwaartsche richting'', Tambee Molo. *chempone*, P. *mombo'etoe*^{2}, „bij honderden'', Tambee *mompa'etoe*^{2}, enz. [3]).

27. Wanneer in 'n intensieven vorm de geprenasaleerde consonant na de nasaal verdwijnt, en dus deze laatste alleen overblijft, heeft men niet te denken aan een extra-intensieve beteekenis van zulk een vorm, maar aan klankverzwakking. Trouwens ook in andere gevallen, waar van geen intensiveering sprake kan zijn, komt hetzelfde verschijnsel voor (meestal is het een media die verdwijnt), b.v. *tamoengkoe* (berg), uit * *tamboengkoe*, Bar. id. (naast *taboengkoe*), stam *boengkoe* (rug), vgl. Loin. *boengkoet* (berg); *moro* (misschien) uit *mboro* (zie § 58). In 't T. is het niet zoo frequent als in de dialecten; zoo luidt het woord *indi'oepoea*, dat in 't T. „eergisteren'' of „vroeger'' beteekent, in verschillende BM. dialecten en in 't W. *inipoea*, in

[1]) Zie BS, hoofdstuk „Prenasaleering''. In het Bar. komen ook van verwantschapsbenamingen geprenasaleerde (en gemedialiseerde) vormen als roepwoorden voor. Men heeft hier te denken aan verzachting uit beleefdheid, „daar 't eigenlijk niet beleefd is een meerdere te roepen''. Het is niet onmogelijk dat dezelfde neiging aanleiding heeft gegeven tot 't wegvallen van de *p* van *oeë* (zie § 35).

[2]) Hiermee is niets gezegd over den *oorsprong* dier prenasaleering in de verschillende gevallen. Toch schijnt 't mij toe dat deze *in het algemeen* wel gezocht kan worden in de behoefte, de leden eener samenstelling nauwer aaneen te smeden. De prenasaleering is hiertoe het aangewezen middel, daar zij zoowel tot 't woord waarvoor zij staat hoort, als tot 't voorafgaande woord, welks laatste syllabe zij los sluit.

[3]) Lalakisch en Mekonggasch vertoonen dezelfde neiging in nog veel sterker mate (Tor. III, p. 222 v., 237). Vgl. § 7.

't Molo. *nepoea;* T. *indi'ipia,* „wanneer?'' (n.l. in 't verleden) luidt in 't W. *inipia,* in I. Tambee Moli. etc. *inipie,* in Molo. *nepie;* P. e. a. zeggen *onalo* voor T. *ondalo* (diep); 't P. heeft *olimama* (vlinder), waar Nap. Par. *kalibamba* hebben (gevormd met wortelherhaling van den wortel *bang,* „vliegen'', vgl. Ml. *tĕrbang*); 't woord voor „wand'' luidt in 't W. *rini,* B. *rindi* (T. *rere*); *maninti* (P. Kns.), „strak getrokken'', staat naast Tambee *matinti* (in T. en elders *madindi*); I. Molo. *pelemoeni,* „achteraan komen'', schijnt van den zelfden stam te zijn als T. *lemboei* (id.); etc.

Wel de belangrijkste groep van vormen echter die dit verschijnsel vertoonen zijn een aantal *intensieve* verba en adjectiva. Aan verba met prefix *mo-* zijn mij de volgende voorbeelden bekend (eenige al te twijfelachtige gevallen zijn weggelaten):

monako (stelen), stam *tako,* B. id.

momeka (hengelen), stam *peka,* B. id.

momali (een verbodsbepaling houden, rouwen), stam *pali,* MP.

momone (BM.) (in een boom klimmen), stam *pone,* B. id.

momaoe (BM. en W.), „rijgen (van atap)'', stam *paoe,* vgl. *paoera,* „de bamboelat waaraan de bladeren geregen worden (om atap te maken)''.

monisi (op eigen hoofd luizen zoeken), stam *sisi,* Mak. Bg. *sisi',* Ml. *sĕlisik.*

monasa (sagobladeren halen om er atap van te maken), stam *sasa* (hakken), Ml. *tjĕntjang.*

momoloe (zich uitrekken), stam *woloe,* B. *wojoe* (buigen, doorbuigen) (M. *mowoloe* = rechtbuigen).

monga'e (koppensnellen), dat waarschijnlijk een wisselwoord is van den stam *ka'e,* uit *kabe* (naar zich toehalen), vgl. Bad. *manga'e,* wisselterm voor „oogsten'', en Bar. *menggae,* „oogsten'' (het oogsten wordt met koppensnellen vergeleken, Tor. III, 539, 543); men kan ook denken aan Ml. Ngadj. *kajaoe,* Tag. *ngajaw,* Sa'd. *ngaoeng.*

momoeti[2] (de lippen bewegen, alsof men fluistert), dat *misschien* samenhangt met Bar. *woeti* (grap, scherts).

momori (P.), „padi met de voeten uittreden, om zaairijst te krijgen'', dat misschien van een stam *bori* is afgeleid (vgl. Bar. *bori,* „spleet, barst (in huid of schil)'').

mompomoele (met prefix *po-*), „krachteloos maken, intrekken (van een schadelijk toovermiddel of booze woorden)'', dat van een stam *poele* (in 't Bar. „draaien, wringen'') kan afgeleid zijn, en dan worden weergegeven door „er een anderen draai aan geven.''

In overeenstemming met het Bare'e zijn ook in 't M. deze vormen in den regel alleen intransitief.

Andere intensieve vormen die 't genoemde verschijnsel te zien geven zijn:

monipi (dun), Ml. *tipis* en *nipis.*

ngasa (hijgen), Ml. Kar. *kĕsah.*

mengere (Molo.) = *menggere* (T.), „brommen'' (van een hond); de stam kan *kere* zijn, dat in 't B. kraak- en knarsgeluiden aangeeft (in 't M. duidt het een zwak, ritselend geluid aan).

màngodi („boschdwerg'', syn. van *rani*), is òf af te leiden van *kodi,* dat in 't Bar. „klein'' beteekent (vgl. W. *nggodi* = varken), òf het staat voor *mangobi* (zooals de vorm in 't Bar. luidt), dat bij den stam *kobi* of *gobi* behoort (BW s. v.).

mamenga (stoeien), vgl. Bar. *momenga,* „den bek opensperren, maar niet bijten'', in Lew. „lachen'', stam *benga,* vgl. *mobenga* „openen (v. d. mond)''.

28. Tenslotte moet nog een verschijnsel besproken worden, dat voor de Morische grammatica van veel belang is, n.l. het *verdwijnen of niet-optreden van een prenasaleering onder invloed van een elders in het woord voorkomenden geprenasaleerden klank,* in het M. speciaal *ngk, nt, mp* en *ns* (zelden een geprenasaleerde media).

Dit verschijnsel is uit het Napoesch bekend, waar de possessieve suffixen van den 1en pers. sg. en plur. (incl. en excl.) *-ngkoe, -nta* en *-ngki* luiden, doch *-koe, -ta* en *-ki* wanneer zij worden gehecht aan een woord dat een geprenasaleerden klank bevat, b.v. *anangkoe,* „mijn kind'', tegenover *bondekoe,* „mijn rijstveld'', *nenteta,* „onze brug'', *songkoki,* „onze hoeden'', enz. [1]). Een parallel hiervan geeft 't Boengkoesch te zien, waar de possessiva *-ngkoe* en *-nto* (1e pers. incl.) als *-koe* en *-to* optreden in woorden die een geprenasaleerden consonant bevatten, b.v. *rahangkoe, rahanto* (mijn, ons huis), *inalangkoe* (door mij genomen), tegenover *pinombehikoe* (door mij gegeven), *tinondato* (door ons gevolgd), e. dgl. [2])

In 't M. is 't niet bij de possessiva, maar vooral bij en na voorvoegsels, dat 't verschijnsel in quaestie optreedt. Zoo wordt na het werkwoordelijke prefix *mo-,* wanneer dit geplaatst wordt vóór stammen die met *k, t, p,* of *s* beginnen, de beginconsonant van den stam geprenasaleerd. Bevat echter zulk een stam reeds een geprenasaleerde *k, t, p,* of *s,* dan vindt in den regel geen prenasaleering plaats; er zijn echter ook gevallen waarin deze wel optreedt. Voorbeelden zijn: *mopoempoe* (verzamelen), *motoengkoe* (pikken), *mokansilako,* „wegschieten'' (b.v. 'n pijltje); *mo(ng)kokonto* (strak naar iets kijken, naar iets staren), *mo(n)simpoe* (met een stok of iets derg. vruchten van een boom stooten), *mo(ng)kansai* (met de lans werpen). Voor een geprenasaleerde media blijft de prenasaleering als regel staan.

Het prefix *me-* brengt in de beteekenis „behept met'' en als meervoudsaanduider prenasaleering van een volgende *k, t, p,* of *s* mee, die achterwege kan blijven onder den invloed van een volgende *ngk, nt, mp,* of *ns* (zelden of nooit een geprenasaleerde media), b.v. *mesangki,* plur. van *soenangki* (antwoorden), *dometingkoomo* (zij sloegen er op), *domesangkao* (zij vingen 't op), *domesampao* (zij hakten 't in stukken), *metepoempoe,* plur. van *tepoempoe* (verzameld), enz. enz.

De praepositie *a* is uit *an* ontstaan. Het M. heeft een overblijfsel van

---

[1]) P. ten Kate, „De voornaamwoorden in het Napoesch'', MZG 59, p. 74 v.

[2]) Deze gegevens dank ik aan den Heer E. Gobée, destijds Assistent-Resident van de Afd. Posso.

deze slot-*n* bewaard in den vorm van prenasaleering van den beginconsonant van het woord dat op *a* volgt, ingeval deze *k, t, p,* of *s* is. Bevat het woord reeds een geprenasaleerde *k, t, p,* of *s*, dan kan zij achterwege blijven, b.v. *a kompono* (in zijn buik), *a toewoe-ngkeoe* (op de boomen), *ia sempe melewe* (op een plat bord) (*ia* = *a*).

In samenstellingen kan om dezelfde reden de prenasaleering wegblijven, b.v. *poeoe (m)pompakambi* (herder), *takoe sempe* (slecht, oud bord), vgl. *takoe nsala* (een slechte weg).

Zoo kan ook de prenasaleering in *mpo-* of *mpe-*, meervoud van *mo-* of *me-* (zie § 223 v.v.), onder den invloed van een geprenasaleerde tenuis of *s* worden weggelaten, b.v. *pompakoeliario* i. pl. v. *mpompakoeliario*, meerv. van *mompakoeliario* (genees- of toovermiddelen (voor een gewas b.v.) er in leggen), *pompake* i. pl. v. *mpompake*, meerv. van *mompake* (gebruiken), *pompoko'alo iro bonti* (I.), „zij bemachtigden een wild varken'', enz. In sommige vervoegde vormen kan op deze wijze de pluralis gelijk worden aan den dualis (vgl. § 224).

Meestal is het de *eerste* prenasaleering die 't af moet leggen. Soms echter verdwijnt de tweede, en blijft de eerste staan (doch alleen wanneer de tweede niet tot den stam behoort), b.v.: *ka dompotoetoerako* (dat zij voortmaakten), van *montoetoerako* (zich haasten); *nahi komba dompotonda sala* (zij volgden geen weg), van *montonda*; *mpokaa* (W. Kns. Moiki), meerv. van *mongkaa* (eten); enz.

De invloed van een geprenasaleerden klank kan zich soms ook uitstrekken over meer dan één woord, b.v. *da me(n)toeoe komioe mpongkaa?* „zijt gijlieden daar nog aan het eten?'', waarbij echter in het oog te houden is dat *me(n)toeoe komioe* eigenlijk één woord is (zie § 142 v.).

Bovenstaande gevallen zijn niet de eenige, maar wel de voornaamste waarin het verschijnsel optreedt. Het weglaten der prenasaleering is dikwijls facultatief (met name in de laatstgenoemde gevallen); de op zichzelf in 't M. veelal reeds zwakke articulatie van de prenasaleering in *ngk, nt, mp,* en *ns* wordt onder den invloed van een naburigen geprenasaleerden klank (speciaal tenuis of *s*) nog zwakker, wat tot algeheele verdwijning kan leiden.

Waar in vormen met woordherhaling of reduplicatie de prenasaleering niet herhaald wordt, is dit waarschijnlijk aan denzelfden invloed toe te schrijven. Voorbeelden hiervan zijn: *mongkita-kita* of *mongkikita* (kijken naar, bekijken), *mompari-pari* (zich inspannen, voortmaken), *mentade-tade* (wat staan), *kontade-tade* (staande), *mentoro-toro* (wat zitten), enz. Toch vindt men ook wel vormen met herhaling van de prenasaleering, en in *mensoea*² (scheiden, van elkaar gaan), *mengkena*² (ongeveer = *mengkena*, „gelijk''), e. a. is deze verplicht.

29. *De Slotlettergreep.* Het Morisch kent, als vocalische taal, geen eindconsonanten. Oorspronkelijke consonantische sluiters zijn in den regel afgeworpen. In een aantal woorden is echter zulk een eindmedeklinker uitspreek-

baar gemaakt, en dus gespaard, door toevoeging van een *i*, op dezelfde wijze dus als in het Bare'e. Het aantal gevallen is blijkbaar veel geringer dan in laatstgenoemde taal. De volgende voorbeelden kunnen genoemd worden:

mompasinggiri (bespotten), Ml. *sindir*, Mak. *sinrili'*.

apari (lage wand), naast *apa*, „lengtezij'' (van een huis), „helling'' (van een berg), etc., Bad. *papa'*, Ttb. *pa'par*, B. *apa* (zijvlak).

salekeri (neusring voor een buffel), Ml. *kĕlikir*, Bg. *leke'*.

bambari (tijding), Ttb. *wa'mbar*.

besoeli („strontje'' op 't oog), Mal. *bisoel*.

toekoni (stok met ijzeren punt om damar te zoeken; 't hout van de lans), Jav. *tĕkĕn* (ook *tokoni* komt voor).

mobombani [1]), „met behulp van uit bamboe gesneden spelden de reepen palmblad tot een regenmatje aaneen spelden'' (om ze later aaneen te naaien, en deze spelden dan te verwijderen), wel eig. „met *bomba* (Maranta dichotoma) rijgen'', vgl. B. *mabombai*, „met grove steken naaien, rijgen'', van *bomba*, Ml. *bĕmban*, Jav. *bamban*.

molampengi (plaatsen op een voetstuk of voetstukken), Ml. *lampin*.

ensami (S.), een zure manggasoort, Jav. *asĕm*.

alapi (uitwerking hebben, doel treffen), Jav. Ml. Ttb. *alap*.

montoetoewi (wel niet met suffix -*i*), „bedekken'', Jav. Ml. *toetoep*, Sg. *toetoebĕ*.

lolowi (overstroomd), Bar. *lólobi*, *melólobi*, *melólowi* of *melolo* (verdrinken, verzinken).

bongkoesi, naam van het taaie, gele gedeelte van de bladscheede der pinang (dat gebruikt wordt om allerlei in te pakken), Ml. *boengkoes*.

montoeëhi (wel niet met suffix -*i*), „vellen, omkappen'', Ttb. *tĕwas* (een plantaardige zelfstandigheid kappen met één kap en schuins), Ml. *tĕbas*.

montobosi (wel niet met suffix -*i*, want *tobo* komt in deze beteekenis niet voor), „ruilen, inruilen'', Ml. *tĕboes*.

In overgenomen woorden wordt een sluitende consonant soms gespaard door een *i*, b.v. *montoeloengi* (helpen), Bg. of Ml. *toeloeng; iari*, „yard''; *mobalasi* „vergelden'', Ml. *balas; harandisi*, „heerendienst''; *solopi*, „slof''; *pasi*, zoowel „pas'' als „oppas'' [2]). In *lansikapoe* (landschap), *medamoe* (dammen) vindt men een *oe*, onder invloed van de voorafgaande labiaal. Waar de eindconsonant van een woord dat er op het eerste gezicht uitziet als aan het Mal. (Jav., Ned., etc.) ontleend uitspreekbaar is gemaakt door denzelfden klinker als in de oorspronkelijk laatste lettergreep voorkomt, heeft men in de meeste gevallen, zoo niet altijd te denken aan een uit het Boeg. of het Mak. (via het Boeg.) overgenomen vorm. Zoo is *benggolo* (vierduitenstuk) het Mak. *benggolo'*, *akala* (list), *gambere* (gambir), en *anggoro* (wijn) vindt men terug in Bg. *akkalĕng*, *gambere'* en *anggoro'*, *botoro* (I.), „flesch'', is Bg. *botolo'*,

[1]) Of is dit gevormd met 't suffix -*i*?

[2]) In 't laatste geval kan de *o* verdwenen zijn omdat men die als het lidwoord *o* opvatte.

enz. (vele der hier bedoelde woorden zijn uit den aard der zaak niet in de Bg. en Mak. woordenboeken te vinden). De eindconsonant valt in overgenomen woorden ook dikwijls weg, b.v. *see* (cent), *belee* (blik), *sinapa*, „geweer'' (Bg. *sinapang)*, *kawa* (metaaldraad), Ml. *kawat*, enz.

Van alle consonanten behalve de mediae en de *h* kan men aantoonen dat zij als sluiters zijn voorgekomen.

Voor de *k* blijkt dit uit *po'anakaa*[1]) (baarmoeder), van MP. *anak*, en P. *mo'iki* (kussen), OJ. *arĕk*, voor de *t* uit *mo'oloti*, „scheiden (b.v. vechtenden), iemand den weg versperren'', van MP. *ĕlĕt*, en *beata*, „uitgeput'' (als kwaal), stam *bea*, Ml. *bĕrat*, voor de hamza uit *pocte'a* (een witte duifsoort), B. *pocti'a*, stam *poeti*, Ml. *poetih*, en *mompoero'i* (uitpersen), Ml. *pĕrah*, Jav. *poh*, Tag. *piga'*, Sd. *pĕrĕs*, naast Tob. *poro*, Bik. *poga*, Sg. *pĕha*, voor de andere consonanten uit bovenstaande lijst.

De laatstgenoemde voorbeelden *(pocti'a* en *mompoero'i)* maken het wel niet zeker, maar toch waarschijnlijk dat in vroeger tijd de hamza de plaats innam van de *h* als sluiter. Wel vindt men dikwijls vóór een achtervoegsel of looze *i* een *h*, maar deze is vermoedelijk altijd secundair. De volgende gevallen maken dit aannemelijk:

montoeĕhi, „vellen, omkappen'', Ttb. *tĕwas*, Ml. *tĕbas*.

mo'awahi, „voldoen, betalen'', van *awa*, „voldoende'', Ttb. *awĕs*.

mo'otoehi, „afkappen, doorkappen'', stam *otoe*, Ml. *poetoes*, B. *boetoe* of B. *botoe* (*mabotoesi* = uitmaken, beslissen)[2]).

monteahako en *mongkorahako*, „bijstaan (tegen een tegenstander)'', van de stammen *tea* en *kora*, Ml. *tĕras* en *kĕras*.

montolahako, „vrijlaten'', Ml. *tĕlah*, doch Jav. *tĕlas*.

mompedehi, „slaan met de vlakke hand'', id. met *mompedesi*.

mo'empehi, „iets (b.v. een zetel) bedekken met iets wat als onderlaag dient'', I. *mo'apasi* (?), Loin. *ampas* (mat).

In al deze gevallen moet de *h* als uit *s* ontstaan worden beschouwd. Secundair ingevoegd (zie § 77) is echter de *h* in *mongkoeahako*, „aanspreken, iemand over iets onderhouden'', en *koeaho*, „zich onwel gevoelen met verschijnselen waaruit blijkt dat men is „aangesproken'' (n.l. door een geest)'', blijkens Ttb. *koea*.

De sluiter *b* is in ouden tijd in *w* overgegaan, vgl. de voorbeelden *montoeloewi* en *lolowi* op p. 25. De eind-*d* is vermoedelijk *r* geworden, vgl. *paoera*, „de bamboelat in de atap'', Sg. *paoedĕ*, en de eind-*g* evenals in het Bar. *k*, vgl. *laika* (hut), Loin. Balantaksch *laigan*, stam *laig*.

30. *Verlenging van woorden.* Behalve in de gevallen waar een looze *-i* optreedt, kan men nog van verlenging spreken bij de woorden die met een honorifiek prefix *toe* of een oud lidwoord *e* (suffix) zijn samengegroeid (zie het tweede deel). In de vetatiefpartikel *osii* of *osi'i* („djangan!'') heeft men waarschijnlijk met een voorslag *o* te doen: voor een werkwoord of adj. geplaatst gebruikt men alleen *si*. *Si(i)* is waarschijnlijk identiek met den stam *djii* (stil), in 't B. etc., en met dien van Sg. *kadi'* (wees stil). Sommige éénlettergrepige partikels worden wel eens gerekt tot tweelettergrepige, waarbij in den regel tevens vocaalsplitsing plaats heeft, b.v. *da'a* naast *da* („nog'', „slechts'',

---

[1]) Dit woord bevat een dubbel suffix *-a*, waarschijnlijk omdat men in de syllabe *ka* het achtervoegsel niet meer hoorde.

[2]) Ik houd *botoe* voor een bijvorm van *boetoe*, en dit laatste voor id. met *poetoes* (*maboetoe* = afgebroken, afgeknapt; *maboetoesi* = afbreken, afknappen).

of nadruk gevend), *nde'e* naast *nde* (zie § 183), *sii* of *si'i* (= *osii, osi'i*), zie boven (vgl. § 80). Zie ook § 17.

31. *Verkorting van woorden en onderdrukking van klanken.* Verkorting van woorden is een gevolg van samentrekking of van onderdrukking (of afvallen) van klanken [1]). Van het laatste is de verdwijning van het instrumentale prefix *i-* een voorbeeld; van de Bare'e-woorden die dit doode prefix bevatten vindt men een groot aantal in het M. terug zonder *i-*. Wanneer de eerste lettergreep van een woord *i* luidt, en het accent er niet op valt, verdwijnt zij zeer gemakkelijk. Aan het begin van een zin is dit zeer frequent bij woorden als *isoea* (waar?), *indi'ai* (hier), *itoe'ai* (daar), enz., b.v. *soeake sala*, „waar is de weg?'' (zie ook § 185). Ook de *i-* van den imperatief dualis en pluralis blijft dikwijls ongearticuleerd, b.v. *(i)me'inoeomo*, „drinkt het (op)!'' Andere voorbeelden van prosiopesis (het niet articuleeren van een of meer lettergrepen aan het begin van een zin) zijn:

„Te'ipia oepedolo!'' „Andio andio!'' = „Wanneer ga je baden?'' „Nu!'' (voor *kanandio andio*; zie ook § 177).

Isoea laloemoe, andio ke andio? voor *anoe isoea......?* (welke wensch je, deze of deze?)

Koeboekoe ngkoeda, voor *nahi koeboekoe ngkoeda*, „ik wil ook niet (vgl. § 156).

Door samentrekking van *a* en *oe* ontstaat *o*, door samentrekking van *a* en *i* *e* (zie § 45 en 39). Ook uit *i* met *a* ontstaat *e*, en uit *oe* met *i* of *i* met *oe* *i* (zie § 39 en 41). Voorbeelden van *o* uit *oe* + *a* zijn mij niet bekend. *Toeama* zooals het Bar. zegt is tot *tama* (man) geworden (via * *twama* waarschijnlijk).

In een aantal woorden (uit het T. zijn er mij geen bekend [2])) vindt onderdrukking van de laatste lettergreep plaats waarbij als compensatie de voorafgaande klinker (waarop immers het accent blijft rusten) gerekt wordt. Zoo in *mongkii*, W. voor *mongkita* (zien); *laa*, in het W. naast *lako* (gaan) gebruikt wanneer er een ander w.w. op volgt, b.v. *laa mowala bangka*, „een vaartuig gaan kappen''; *waa*, in het Molo. naast *wawo* (bovenkant) gebruikt wanneer er een subst. op volgt, b.v. *a waa woete* (op den grond). Of *owaa*, W.BM. voor *owowa* (kort, laag) op deze wijze moet worden verklaard, is niet geheel zeker (het is waarschijnlijk met Ml. *bawah* in verband te brengen). Waar de vocalen der beide lettergrepen overeenstemmen, zooals in *too ngkoere* (Molo.), „een terrein dat met gras, struikgewas, etc. begroeid is'' (zooals dikwijls 't geval is met een verlaten akker), voor *tongo ngkoere*, kan men ook zeggen dat de consonant van de laatste is uitgevallen.

In de *i* van *nahi* (niet), *si* (vetatief-partikel) en *kasi* (opdat niet) gaat

---

[1]) Onderdrukking van klanken behoeft niet altijd gepaard te gaan met verkorting van de quantiteit der woorden in quaestie.

[2]) Wel treedt het verschijnsel daar op in de tweede lettergreep van *adiindio, raaraoe, looloo* en *taatahoe*, die met woordherhaling gevormd zijn (zie § 184).

het pronominale prefix *i-* op [1]), b.v. *nahi ponsoeë*, „hij ziet niet, kan niet zien'', *si mpohohoi*, „maakt niet zoo'n leven'', *koe'aiwa paoekomioe kasi aiwa mohohoi indi'ai*, „ik kom u zeggen dat gij hier geen leven moet komen maken'', enz. [2]). Zoo gaat ook het lidwoord *i* op in de prepositie *ndi* (b.v. *ndi Ama*, „naar, aan, bij Vader'') en in *omami* (zie § 159), maar hier kan men niet van woordverkorting spreken.

Elisie van *o* vindt regelmatig plaats vóór het lidwoord of de prepositie *i*, wanneer deze *o* het enclitische pronomen van den 3en pers. sg. is, of deel uitmaakt van de possessiva *-no* of *-do*, b.v. *karoeni Lagiwa* voor *karoeno i Lagiwa*, „de poot van het Hert'', *insoni ra'ai* [3]) voor *insono ira'ai*, „van toen af, daarna'', *papo²di Oeë* voor *papo²do i Oeë*, „Grootvaders kalkdoosje'', *i'alai Eloe² pasapoeno* voor *i'alao i E.² p.*, „Weeskind nam zijn hoofddoek''. Ook in andere gevallen verdwijnt wel een *o* vóór *i*, b.v. *loemaki oloe* voor *loemako i oloe*, „naar de markt gaan'', *raoemi ra'ai* [3]) voor *raoemo ira'ai*, „dáár'' (zie § 184). In *napo* (nog niet) en *namo* (niet meer) geschiedt dit geregeld wanneer de volgende *i* het pronominale prefix is, b.v. *napi hawe*, „hij is nog niet aangekomen'', *nami pekoele*, „hij keerde niet meer terug'' [3]). Dit heeft zelfs ten gevolge gehad dat men *napi* en *nami* ook wel gebruikt bij vormen die het prefix *i-* niet bevatten (dus die van den 1en pers., den 2en pers. sg., en den 3en pers. pl.), b.v. *nami domongoera* (zij zijn niet jong meer). Tot deze uitbreiding kan hebben meegewerkt dat *nahi* (niet) steeds *i* heeft, behalve wanneer het deze verliest voor het pronominale prefix *oe-*, b.v. *nahoe pande* [3]), „je bent niet bedreven''. Voorbeelden van elisie van *e* voor *i* zijn *hawi* (uit *hawe i*) „gekomen te'', en *ontai Anoe* (uit *ontae i Anoe*), „wij en N. N.''

Andere gevallen van woordverkorting komen elders in de grammatica vanzelf ter sprake. Men zie b.v. de behandeling der pronomina, en die van het prefix *mepe-*, *mompepe-* en van het suffix *-ako* in het tweede deel.

Over het uitvallen van allerlei consonanten zie men de afdeeling „Klankovergangen'', over dat van de prenasaleering § 28.

Onderdrukking van klanken vindt in de gesproken taal op veel grooter schaal plaats dan de gegeven voorbeelden doen vermoeden, daar de Moriërs gewoonlijk zeer snel spreken. Over het algemeen verdient het geen aanbeveling de spelling in overeenstemming te brengen met de gebruikelijke uitspraak, omdat er ook dorpen zijn waar men minder snel spreekt (b.v. in het Malilische), en omdat er licht gevaar voor onduidelijkheid ontstaat. Het woord *koepaoeakono* (ik zeide het hem) wordt b.v. geregeld *koepaakono* uitgesproken, maar de stam is *paoe*, iedereen hoort dien er in, en het kan niet anders dan verwarring stichten de *oe* in de spelling weg te laten. Spreekt men langzaam, dan komt de *oe* vanzelf weer te voorschijn. Nog grooter is het bezwaar tegen een spelling *mengngisi*, zooals het woord *mengingisi* (lachen) klinkt wanneer het vlug wordt uitgesproken, omdat op die wijze ten onrechte de indruk

[1]) Het omgekeerde is natuurlijk ook mogelijk.

[2]) Feitelijk zou men in deze gevallen *nahiponsoeë*, *simpohohoi*, *kasi'aiwa* in één woord moeten spellen, maar om practische redenen is de spelling in twee woorden gekozen.

[3]) Vgl. noot 2.

zou worden gewekt dat de taal niet vocalisch is. Daarentegen zou iemand, die b.v. op de vraag *isoea oelako?* (waar ga je heen?) zou antwoorden *lako i Dale* (naar D.), in plaats van *laki Dale*, zich zóó stijf uitdrukken dat men het nauwelijks meer Morisch kan noemen. In een dergelijk geval kan tegen de spelling zonder *o* geen bezwaar zijn. Het trekken van een grens is niet gemakkelijk (de poëzie kan een maatstaf zijn, maar deze is niet altijd aan te leggen), maar ook niet noodzakelijk.

Voor de praktijk van het meeste belang is het weglaten van de *m* van daarmee aanvangende prefixen [1]), en dat van de partikel *mo;* in het laatste geval wordt als compensatie de voorafgaande vocaal (waarop het accent blijft rusten) gerekt (vgl. boven p. 27). Zoo zegt men b.v. *kita lako‿edolo* [2]) (of *talako‿edolo* met prosiopesis) i. pl. v. *kita lako medolo* (wij gaan baden), *taa lako‿edolo* i. pl. v. *tamo lako medolo* (hij zal nu gaan baden), *koo'ala* i. pl. v. *komo'ala* (gij zult nemen, halen), *kita‿o'angga* i. pl. v. *kita mo'angga*, „wij gaan werken'' (speciaal: wegwerken), *kitaa‿o'angga* i. pl. v. *kitamo mo'angga* (wij gaan nu (weg)werken), *akoeoe‿o'ala* i.pl.v. *akoemo mo'ala* (ik ga nu nemen, halen) [3]), *mentoro-toro‿ota'oe* i. pl. v. *mentoro-toro mota'oe*, „zitten als een oud mensch'' (d.w.z. stil, kalm), *nahi doewe'akoe*, „zij hebben het mij niet gegeven'' (*wee* wordt geregeld tot *we* verkort voor een suffix van twee of meer lettergrepen), enz. enz.

32. *Afkorting van eigennamen.* Bij de afkorting van eigennamen gaat men eenigszins willekeurig te werk. Nu eens wordt het eerste, dan weer het laatste stuk van den naam weggelaten. Zoo kort men *Baroega* af tot *Roega*, *Labonde* tot *Bonde*, *We'oma* tot *Oma*, *We'oloena* tot *We'o*, *Weholina* tot *Weho*, enz. *Wemapada* wordt tot *Wema* afgekort, doch *Wemasoesa* tot *Soesa* (misschien om verwarring te voorkomen). Men laat niet alleen geheele lettergrepen weg, maar ook wel enkele consonanten, b.v. *Onde* voor *Ngkonde*.

Een willekeurig gekozen naam waarbij twee personen (vrienden of vriendinnen) elkaar noemen bestaat dikwijls uit een paar lettergrepen die op zichzelf geen beteekenis hebben, maar tot een bestaand woord moeten worden aangevuld. Zoo kan b.v. de *pesike'no* (zooals zulk een naam heet) *Pina* worden aangevuld tot *Pinatambo* („in den steek gelaten''), maar ook wel tot iets anders.

33. *Omzetting.* Eenige gevallen van metathesis zijn:

araha naast *ahara* (slijpsteen), stam *aha*, Ml. *asah*.

kotoa naast *tokoa*, „dus, in werkelijkheid'' [4]).

lo'ia (een zingiberacee), Mal. *halia*, Sang. Ttb. *lia*.

mo'emo, „onderdompelen'', wanneer dit althans id. is met Bar. *ome* (doorvochtigen, in de week zetten), Loin. *mohome* (nat).

mom(pe)pa'oerako naast *mo(mpe)ra'oepako*, „iemands hoofd een duw geven zoodat het voorover naar beneden schiet'', vgl. *tera'oe*, „knikkebollen'', en Bar. *mera'oepako*, „zich met het aangezicht voorover werpen''. Men heeft echter ook *tembomba'oe* (even knikkebollen) en *momba'oe²* (dit voortdurend doen).

toendo, „hiel'', wanneer dit althans correspondeert met Bar. *todoe*.

[1]) Dit verschijnsel is uit andere talen (o.a. OJ., Mak., Bg.) welbekend.

[2]) Het boogje (‿) dient om aan te geven dat geen hamza wordt gehoord.

[3]) Bij vlug spreken is ook het verschil tusschen *akoeoe‿o'ala* en *akoe‿o'ala* (= *akoe mo'ala*) e. dgl. nauwelijks te hooren.

[4]) *omioemo tokoa anoe...*, „gij zijt het dus die...'', *nahi to'orio motae rani koa tokoa anoe...*, „hij wist niet dat het in werkelijkheid een boschdwerg was die...''

In een overgenomen woord: *tarakasa* (Kns.), „papier'', Bg. *karĕttasa'*.

In sommige gevallen is voor de omzetting een reden aan te wijzen. Zoo beantwoordt aan den stam van *mo'oho* (binden, strikken) Bar. *so'o* (binden), blijkbaar omdat in een stamwoord op een met *h* beginnende syllabe niet een hamza kan volgen (uitgezonderd in interjecties). Zoo ook *mowo'ohi*, „wasschen'' (van potten en derg.), I. W. Kns. *mowoe'ohi*, Moli. *mowoohi*, doch P. *mowohoki*, Bar. *mawoeso'i*, Ml. *basoeh*. Dezelfde oorzaak kan tot de omzetting in *li'oho* (I.), *le'oeho* (T.), „neet'', Tomb. *lĕse'a*, Jav. Sd. *lisa* geleid hebben, hoewel ook het Bar. *lioso* zegt. Zie ook § 96.

Zoo moet ook *laro* (binnenste) uit * *ralo* zijn omgezet, daar het correspondeert met B. *raja*, Ml. *dalam* (vgl. § 100); blijkbaar wordt in een Morisch stamwoord ook de opeenvolging van een met *r* en een met *l* aanvangende syllabe niet geduld.

Wanneer men een enkele maal vormen aantreft als *daa raoe (boetoemo koa anano anoe daa raoe*, „het was alleen maar zijn kind dat er nog was'') en *daa kongko* (eveneens „er nog zijn'') zijn deze waarschijnlijk door verspringing van het zinsaccent te verklaren uit *da raaoe* en *da koongko* (vgl. § 18 en 178).

C. KLANKOVERGANGEN.

34. *Algemeene verschijnselen van klankovergang.* Hieronder moet vooral de *assimilatie* genoemd worden, die in het Morisch vermoedelijk een grooter rol speelt dan uit de volgende voorbeelden kan worden afgeleid:

T. *nee*, BM. *ngee* (naam), uit * *nea*, * *ngea*, Bar. *ngaja*, OJ. Ttb. *ngaram* (vgl. § 101).

motewe (flauw), uit * *motawe*, * *motawai*, Ml. *tawar* (zie § 91 γ).

pele, „palm'' (van de hand), „zool'' (van den voet), Bar. *pale* (hand), P. *palai* (zie § 101).

enge (neus), wanneer dit althans correspondeert met Bar. *engo*, Ml. *ingoes*.

me'eto (P.), „zwart'', waarschijnlijk uit * *mo'eto*, vgl. T. *mo'ito*.

rege (modder), wanneer dit althans staat voor *rego*, vgl. N. *morego*, P. *merego*, W. *mereko*, „modderig'', T. *merege;* het T. kent echter ook *morego* in de beteekenis „vloeibaar, dun''.

montongo (omwikkelen), Bar. *tonge*.

soo (bocht, inham), B. *soeo*, Ml. *soeak*.

sipi (tang), Bar. *isoepi* [1]).

In S. gebruikt men *indi'ii* voor *indi'ai* (hier), *itoe'ii* voor *itoe'ai* (daar bij u), *ilo'ii* (ook *ilo'oi)* voor *ilo'ai* (daar beneden); in *ira'ai* (daarginds) en *itahai* (daar boven) heeft deze assimilatie niet plaats.

In *ngkiniwia* (late namiddag, avond), Bar. *ngkinowia* kan de *i* in de tweede lettergreep rechtstreeks op *ĕ* teruggaan (zie § 51), maar dat hier *i* optreedt en niet *a* zooals in *indiawi* (gisteren) of *o*, moet in elk geval aan den invloed der beide andere *i*'s worden toegeschreven.

[1]) Vgl. de assimilatie van *oe* aan *i* in de volgende lettergreep in het Loinansch (Tor. III, 83).

In *toewoe* (bovenkant, bovendeel), Bar. *toewa,* en in *indi'oepoea* naast *indi'ipoea* (eergisteren, vroeger) en *te'oepoea* naast *te'ipoea* (overmorgen, in de toekomst) (vgl. § 48) kan men zoowel aan invloed van de naburige vocalen als van de voorafgaande of volgende consonanten denken.

Bij vlug spreken komen natuurlijk nog veel meer gevallen van assimilatie voor (vgl. § 31). Zoo hoort men, om slechts één voorbeeld te noemen, geregeld *keendio* in plaats van *ke andio* (vraagpartikel + demonstrativum van den eersten persoon), enz.

In het bovenstaande heb ik mij beperkt tot assimilatie van klinkers aan klinkers (al staat het niet in alle gevallen geheel vast dat klinkers en niet consonanten de assimilatie hebben bewerkt). Wanneer echter prenasaleering van tenues medialiseering ten gevolge heeft (zie § 26), is dit ook assimilatie, en van de in de volgende paragrafen te behandelen klankovergangen zijn er eveneens vele onder dien naam samen te vatten. Zij vormen echter afzonderlijke categorieën, die beter in ander verband behandeld kunnen worden.

Slechts terloops worde gewezen op klankovergangen die somtijds in vóór het accent staande lettergrepen optreden, en buiten de gewone klankregels vallen, zooals in *saleķeri* (neusring van een buffel), B. *kalĕkeri,* Mal. *kĕlikir* [1]), *mekolobia* (W.), „wichelen'', B. *mobolobiangi,* Amp. *polobiangi,* Bg. *polobia,* Sa'd. *ma'biang.* Zoo is ook in *molimpa'i* (over iets heenstappen) de *i* waarschijnlijk plaatsvervangster van *oe,* vgl. Bar. *maloempa'i* of *maloempati* (over iets heen stappen of springen) en Ml. *lompat,* en heb ik in plaats van *mekantoewoesa,* „opnieuw met onkruid begroeid'' (van een schoongemaakt stuk grond), waarvan men de afleiding van *toewoe* („leven, opkomen'', Ml. *toemboeh)* niet meer voelt, wel hooren spreken van *mekantiwoesa.* Zie ook § 48.

a.

35. De *a* is oorspronkelijk in tal van woorden, zooals *ana* (kind), *mata* (oog), *rada* (borst), *manoe* (kip), *tandoe* (hoorn), *mosampe* (iets over iets heen hangen), *ata* (slaaf), *ate* (lever), Ml. *anak, mata, dada,* Jav. *manoek,* Ml. *tandoek, sampai,* Ttb., Bg. etc. *atu,* Ml. *hati.*

Verder is de *a* in een aantal gevallen uit *ĕ* ontstaan (vgl. § 44), zooals in *monsasa* (hakken), Ml. *tjĕntjang, bakoe* (gestold, kluit), Ml. *bĕkoe, ganda* (trom), Ml. *gĕndang, ensami* (S.), een zure manggasoort, Jav. *asĕm, mongkapakapa, monggapa*[2] (klapwieken), Ml. *kĕpak, waka,* in *waka raha,* „een bouwvallig huis'' (eig. „een gewezen huis''), *mowaka* (Moli.), „gewond, een groote wond hebbende'', etc., Ml. *bĕkas,* en in vele van die gevallen waarin *a* met volgende *i (j)* samen is getrokken tot *e,* zooals *mobea* (zwaar), Ml. *bĕrat, motea* (hard, sterk, gezond), Ml. *tĕras,* etc. (vgl. § 91).

a gaat dikwijls over in *e* of *o (oe),* zie beneden.

---

[1]) Vgl. Dr. C. Snouck Hurgronje, Studiën over Atjèhsche Klank- en Schriftleer, TBG XXXV, p. 387, en een dergelijk verschijnsel op p. 399 (Verspr. Geschr. V, p. 203 en 213).

e.

36. De *e* moet in 't algemeen als niet oorspronkelijk worden beschouwd. Weliswaar kan men woorden als *dede* (rij), Jav. Mal. *djedjer*, aanhalen, waarin de *e* dus reeds zeer oud is, maar een bijvorm luidt in B. *djidjiri*, Mak. *djidjiri'*. Wel is de *e* in *geluidswoorden* en *interjecties* als oorspronkelijk te beschouwen. Voorbeelden zijn:

*see*², *sesee*, 't geluid dat alang² maakt als men er door loopt.

*kere*², *kekere*, een zwak, ritselend geluid, b.v. van een muis die door de rijst in de rijstschuur loopt (of tusschen papier).

hee, een niet beleefde reactie, wanneer men door iemand geroepen of toegeroepen wordt, zooveel als ons „hè?'', „wat?''

ee, om varkens te roepen (vele malen herhaald).

bembe, klanknabootsend woord voor „geit'' (PmB.Amp. Mak. Bg. id., Ttb. *membe'*).

tirioë, een vogel, naar zijn geluid genoemd (B. *tirieo*).

37. *e* is zeer dikwijls uit *i* ontstaan. Voorbeelden zijn: prefixen *me-*, *pe-*, *te-*, *ke-* uit *mi-*, *pi-*, *ti-*, *ki-* [1]); *towoeë* (bamboe om 't vuur door aan te blazen), van den stam *woei*, die in 't B. „waaien'' beteekent; *tengke* (doodenzang), naast *tingke* (reidans met zang) [2]); BM. *epie* en *ipie*, „lang (van tijd)''; *eloe*² (wees), B. *iloe; mopoete* (wit), M. *poetih; rere* (wand), Ml. *dinding*, B. *rindi; tesebe* of *tesibi*, „aan den rand beschadigd'' (van borden e. dgl.); *peha* (S.) en *piho* (T.), een soort kleine zweren; *one* (grint), OJ. *hĕni*, Atj. *anòë; wone* (rijstgruis), OJ. *wĕni; monsela* (Molo.), „afscheuren'' (van mais van den stengel), vgl. B. *sila* (splijten); enz. enz.

Ook in overgenomen woorden in de geklemtoonde lettergreep, evenals in 't Bg., b.v. *sema'oeloe* of *sima'oeloe* (belasting), *oleo menggoe* of *oleo minggoe* (Zondag).

Waar *e* correspondeert met een oorspronkelijke *ĕ*, moet men eveneens aannemen dat zij uit *i* is ontstaan (vgl. § 40). Zoo b.v. in *montele* (slikken), Kar. *tĭlĕn; mompeha* (breken), Mal. *pĕtjah; monsoembele* (slachten door den hals door te snijden), Ml. *sĕmbĕleh; monsengoe* (met den angel steken), Ml. *sĕngat; mobeta*, „afbreken (b.v. een huis), openkappen (een weg)'', Filipp. * *bĕtak* (Tag. *bitak*, Bis. *botak*); *mapeda* (een brandende pijn gevend), Ml. *pĕdas*.

Waar M. *e* correspondeert met MP. *j*, is zij eveneens uit *i* ontstaan; voorbeelden zijn: *boeaea* (krokodil), MP. *boeaja; poëa, eosi*, boomnamen, B. *poja, josi; bantaea*, srt. groote hut, B. *bantaja; soëowoe* (boorhommel), B. *sojowoe; kaea* (rijk), Ml. *kaja*.

---

[1]) Zie Dr. N. Adriani, MZG. 55, p. 354 v. Vgl. ten overvloede nog *mi-* naast *me-* in 't Mam. (Tor. III, 150), en Mand. *titeme*, „pissen'', *titai*, „poepen'' (l. c. 158), Mor. *te'eme* en *teta'i*.

[2]) Zie J. Kruyt, „de Moriërs van Tinompo'', p. 173 v.v., 207 v.v.

38. Dikwijls is de *e* uit *a* ontstaan. Dit is vooral in 't BM. 't geval geweest [1]), maar ook uit 't T. zijn verscheiden voorbeelden te noemen, o.a:

woere, „schuim'', B. *woera* (vgl. § 100).

moloeë, „groot van oppervlakte, uitgestrekt, breed'', Ml. *loeas* (naast *maloea*, „ruim'', dat misschien van den stam *loear* is afgeleid, vgl. *meloearako*, „naar buiten gaan'', *loea ensa*, „ingang van de trap (aan het boveneinde, dus in 't huis)'').

sekono = *sakono*, „zelfs'' (st. *sako*, B. id.).

tangkoeëdo, „adamsappel'' (B. *tangkoeajo*).

cha, nm. van een boom (B. *kasa*, Mal. *katjang*).

ensami (S.), een soort mangga (B. *antja(mi)*, Mal. *asam*).

mo'ena, „vlechten'' (B. *maena*, Mal. *anjam*).

ine, „moeder'', Austr. *ina*.

Misschien ook *sine*, „maar'', vgl. W. *sino*, id. (de afleiding van dit woord (* *sina*) is mij niet duidelijk).

Deze klankovergang is blijkbaar dikwijls een assimilatie-verschijnsel. In *ensami, mo'ena, eha, tangkoeëdo* (*tangkoeajo* kan eerst * *tangkoeadjo* geworden zijn, waarna de *dj* in *d* kan zijn overgegaan) is de invloed van den (thans verdwenen) palataal merkbaar, elders weer die van de *r* en de *s* (aan de laatste kan men ook denken in gevallen als *eha, ensami*). In *ine, sine* kan de *i* gewerkt hebben, zooals men ook heeft BM. *inie*, „dorp'', T. *inia*, waarnaast echter algemeen M. *mia* (mensch), van denzelfden stam. Minder duidelijk is *moloeë*, maar het verdient de aandacht dat ook in 't BM., waar het verschijnsel zich veel verder heeft uitgebreid dan in 't T., wel vele, maar toch niet alle gevallen uit assimilatie zijn te verklaren, vgl. Molo. *moloengke* („iets aan één kant oplichten'', b.v. een mat om er onder te kijken, een fuik om die te lichten), T. *moloengka*, *-akeo* (suffix *-ako*, uit *-aka*, met gesuffigeerd pronomen van den derden pers. sg.), T. *akono* (met *n*, den oorspronkelijken, door *o* gespaarden, sluiter van dit suffix, vgl. Jav. *-akĕn*).

39. Heel dikwijls is *e* ontstaan uit samentrekking van *a* en *i* (*j*) (of uit een tweeklank *ai*), b.v. *osole* (mais), Ml. *hĕndjĕlai*; *pande* (knap, kundig), Ml. *pandai*; *eo*[2] (schaduwbeeld), Ml. *bajang*; *keoe* (hout), Ml. *kajoe*, *moleoe* (verlept), Mal. *lajoe*; *ane* (witte mier), Ml. *anai-anai*; *mohole*, „roosteren of branden in een drogen pot'', P. *moholai* [2]). Met compensatie door rekking (vgl. § 17): *wee*, st. van „geven'', B. *wai*, Ml. *bĕri*.

Ook uit *i* (*j*) + *a* is soms *e* ontstaan, b.v. *etoe* (honderdtal), voor * *jatoe* uit *ratoes* (§ 91, β); *me'insani* (BM.) voor *mia insani*, „de ouden, de voorouders''; *mare'e* (veel), B. *maria* (de stam *ria*, „zijn'', werd * *ree*, voor * *re* (vgl. § 17); vervolgens ontstond door vocaalsplitsing *re'e*, in 't B. 't gewone woord voor „zijn'').

In overgenomen woorden beantwoordt aan onze korte *i* een. *e*, b.v. *belee* (blik, blikje).

---

[1]) Zie MZG 44, p. 295.

[2]) Zie voor meer voorbeelden § 91 α en 101.

i.

40. De *i* is in den regel een oorspronkelijke klank, zooals in: *oeni* (geluid), Jav. id.; *mo'ai* (verbrand, aangebrand, brandend), Ml. *hari; kita* en *kami*, pers. voornaamwoorden v. d. 1sten pers. pl. incl. en excl., Austr. id.; suffix *-i*, Austr. id.; *(o)lima* (vijf), Austr. *lima; (o)pitoe* (zeven), Austr. *pitoe; ihi* (inhoud), Ml. *isi*; enz. enz.

Dat *i* dikwijls in *e* overgaat, soms ook in overgenomen woorden, is boven vermeld (§ 37).

Soms beantwoordt *i* aan MP. *ĕ*, zooals in: *mohori* (Moli.), „hooren", uit * *mohoringi* waarvan de *-ngi* als suffix *-i* werd gevoeld, vgl. Nap. *mohadi*, „hooren, voelen", *pehadingi*, „luistert", B. *sadonge*, „te hooren krijgen" (correspondeerende met Mal. *dĕngar* etc., doch met prefix *sa-*); *witi*, „kuit", Ml. *bĕtis*; *siloli*, „fluit", Ml. *sĕroeling* (BM. *sileloe*); *owingi* (W.), *wingi* (R.), „nacht", MP. *wĕngi*. Hierbij moeten ook genoemd worden de gevallen, behandeld in § 37, waarin *i* weer in *e* is overgegaan.

De *-i* die een oorspronkelijken consonantischen sluiter uitspreekbaar maakt en dus voor afvallen behoedt (zie § 29) moet ook beschouwd worden zooal niet als uit *ĕ* te zijn ontstaan, dan toch als in de plaats te treden van een „indifferent vowel".

41. *I* is uit *oei* ontstaan, o.a. in de volgende gevallen: *iki* (staart), BM. *okoei*, Ml. *ekor* (§ 91, γ); *ia* „pees, zenuw, ader" (Mal. *oerat*) uit * *oeia* (§ 91, α); *api* (vuur), BM. Atj. *apoei; motoeri* (slapen), B. *motoeroe*, Filipp. t. *toeloeg, toeloer; ahi* (waterbamboe), BM. *ahoei*, Ttb. st. *asoe; sioe*, „hoek", uit * *soeioe*, * *soejoe*, * *soeroe* of * *ḍioe*, * *ḍoeioe*, etc. (MZG 44, 257 v.), Ml. *djoeroe*, Ttb. *roe'oe*, Tons. *doe'oe; iapi*, „opgezette milt", B. *oejapi; hioe* (Moli. I.), „luizenkam", Par. *soejoe* (§ 101); *mowohi* (verzadigd), Jav. *bĕsoer* (§ 91, γ); *baki*, kleine draagmand (voor vrouwen), uit * *bakoej*, Ml. *bakoel*, Ttb. *wakoel*. Het BM. heeft dikwijls *oei* bewaard.

Waarschijnlijk is *i* uit *ioe (joe)* ontstaan in W. *ihoe* (rib), BM. *oroesoe*, Ml. *roesoek* (zie § 91, β).

42. *I* is uit *ai* ontstaan in *mokahi* (ruw), Ml. *kasar* en *kĕsat; sowi* (oogstmesje), Ml. *toeai*. Waarschijnlijk is ook P. *me'iki* (intr.), „kussen", te noemen, vgl. OJ. *arĕk*, Tag. *halik*, etc. (alg. Filipp. * *ajĕk*), B. *eki*. Men kan aannemen dat *iki* en *eki* uit * *ajaki* of * *ajiki*, * *aiki* zijn ontstaan.

Onder den invloed van een palatalen klank is *i* uit *oe* ontstaan in gevallen als: *mo'isa* (T.) „stampen", BM. *mo'oese*, B. *toedja* (tenzij men *isa* en *oese* wil scheiden, zooals Dr. Adriani deed in MZG. 44, 296); *montiso*, „toonen, aanwijzen", Ml. *toendjoek*, B. *toedjoe; montasi*, „aanreiken, aangeven", B. *tondjoe; simo* (kleerluis), Ml. *toema* (*toema* is eerst * *soema* geworden, zie § 72). Iets dergelijks (werking van de *r*) kan men veronderstellen in gevallen als *kare* (BM.), *karoe* (T.), „voet, been, poot, paal", *leberi* en *leberoe*, „weeke sagopap". Doch in *sipi* (tang), B. *soepi*, zal men wel aan assimilatie hebben te denken (vgl. § 34). Zie ook bij de *oe* (§ 48).

Over de *i* die uit *j* is ontstaan zie men § 104.
Over 't gemakkelijk wegvallen van een begin-*i* zie men § 31.

O.

43. Van een oorspronkelijke *o* kan men spreken in geluidswoorden en interjecties, zooals *tirioë* (een vogel, naar zijn geluid genoemd), *me'ongeli* (loeien), *oemo'oro* (rochelen), *mebooli* (intr.), „roepen, aanroepen'' (wat in 't B. met *boo* geschiedt), *oo* (roepwoord), *adodo* (uitroep van pijn: „au!''), *hoi* (id. van schrik), etc. Ook in woorden als *ondo,* srt. knolgewas, Ttb. *ondot,* Ambonsch Sobojo *ondo, pongko monga'e,* naam van een geest, uit een weerwolf ontstaan [1]), vgl. B. *pongko,* „heks, heksenmeester'' (die zijn lichaam zonder hoofd laat liggen), Ml. *ponggok,* „stomp''.

Maar toch is in 't algemeen de *o* niet oorspronkelijk, maar ontstaan uit andere klanken, vooral *a* en *oe. Oe* ligt dicht bij *o*; op de Filippijnen worden beide klanken niet onderscheiden. In 't M. en zijn naaste verwanten wisselen *o* en *oe* veelvuldig, waarbij in 't algemeen de *oe* de oorspronkelijke klank is.

Voorbeelden van de wisseling van *o* en *oe* (in 't BM. is *oe* vaker in *o* overgegaan dan in 't T.) zijn: *baso* (W.), srt. draagmand, T. *basoe,* Ml. *basoeng; hoelo* (BM.), T. *hoeloe,* „hars, harsfakkel''; *mesombolako* (W.), *mesoembalako* (T.), „steltloopen''; *mowoeno,* „naar iets of iemand gooien'', B. *woenoe,* Ml. *boenoeh; woelo,* bamboesoort, Ml. *boeloeh; nggapo* (I.), T. *nggapoe,* „kat''; *montoto'i* (Molo.), T. *montoetoe'i,* „(een boom) van de bladeren en een deel van de takken ontdoen''; *monangoi* of *monangoei,* „zwemmen'' (de laatste vorm is de oorspronkelijke, vgl. B. *monangoe,* Atj. *meulangoeë,* Jav. *langi,* Mak. *lange,* Bg. *nange*); *li'oho* (BM.), T. *le'oeha,* „neet'' (B. *lioso,* Tomb. *lĕse'a*); *timba'oe,* srt. reiger, B. *timba'o; woenoe,* naam van een boom, B. *bono; woengo,* „paars'', Ml. *oengoe.*

44. De *o* is dikwijls uit *a* ontstaan, zooals in: *mokokato* (jeuken), B. *makakata,* Ml. *gatal; waro* (gloeiende kool), Ml. *bara; oewoi* (water), MP. * *wair; monta'o,* „zetten'' (van vallen en derg.), BM. *monta'a,* Ml. *tahan; mosa'o* (slecht), BM. *mosa'a,* Ml. *djahat; mo'owahi* of *mo'awahi* (betalen, voldoen) van *awa* (voldoende); prefixen *po-, mo-, ko-,* etc. naast *pa-, ma-, ka-,* etc.; possessieve suffixen *-no* (3e pers. sg.), *-to* (1e p. pl. incl.), *-do* (3e p. pl.), uit *-na* of *-nja, -ta, -da;* enz. enz. Deze klankovergang is in 't BM. over 't algemeen nog veelvuldiger dan in 't T. (vgl. MZG, 44, 296).

Aan Mal. woorden met *ĕ* in de eerste en oorspronkelijke *a* in de tweede lettergreep beantwoorden meestal Morische met *o—a* of *a—a,* b.v. [2]) *kona* (getroffen), Mal. Jav. *kĕna; tonga* (midden), Mal. Jav. *tĕngah; ropa* (vadem), Ml. *dĕpa,* Ttb. *rĕpa; mesomba* (hulde bewijzen), Ml. Jav. *sĕmbah; meronga* (tezamen, gezamenlijk iets doen), Ml. *dĕngan,* Ttb. *rĕngan; terowa* (BM.) (om-

---

[1]) J. Kruyt, t. a. p., p. 138.
[2]) Voorbeelden van het laatste geval vindt men in § 35.

vallen), Ml. Jav. *rĕbah; moronge* (hooren), uit * *morongai*, Ml. *dĕngar; mokora* (krachtig, hevig), Ml. Jav. *kĕras.* Dit geeft steun aan het vermoeden dat de *ĕ*, waar die in 't M. door *o* wordt vertegenwoordigd, niet altijd eerst *a* en daarna pas *o* is geworden, maar zich in ouden tijd heeft gesplitst en in verschillende richtingen verder ontwikkeld.

De gewone representant van de *ĕ* is in 't M. de *o*. Voorbeelden zijn nog: *olo* (tusschenruimte), Ttb. *ĕlĕt; towoe* (suikerriet), Ml. *tĕboe; nohoe* (rijstblok), Ml. *lĕsoeng; (o)toloe* (drie), MP. *tĕloe; wongi* (nacht), MP. *wĕngi; poho* (grof woord voor „dood''), Ml. *pĕtjah; rodo* (rustig, vast in slaap), Ml. *rĕda(h); mo'o'owi* (I. Molo.) (broeden), Ml. *ĕram; onoo, oono* (BM.) (zes), Jav. *ĕnĕm*; etc. etc.

45. Voorbeelden van *o* ontstaan uit samentrekking van *a* en *oe* of van een tweeklank *au* zijn: *maparo*, „schor, heesch'', Ml. *parau; to* (uit *taoe*, „mensch'' (geen M.)), in namen van stammen (To Watoe, To Padoë); *lemo* (citroen), Ml. *limau; rano* (meer), Ml. *danau; lonto* (drijven), Tag. *litaoe*, Bik. *lataoe; monako* (stelen), Tag. Bis. *takaoe; mosido*[2] (P.), *sidola* (T.), „scheel'', Ml. *silau; mangkilo*, „schitterend, blinkend'', Ml. *kilau; ongo* (padiwants, walang sangit), Ml. *tjĕnangau; (i)ko* (pron. 2e pers. sg.), Ml. *ĕngkau; katoemo*, soort bladluis, Bar. *katoengo*, Ml. *toengau.* In de voorlaatste lettergreep: *cosi*, een boom, Bar. *josi*, Ttb. *laoesip.* Met compensatie door rekking (vgl. § 17): *woo*, „geur'', Bar. *waoe*, Ml. *baoe.*

Uit *wa* ontstaan is *o* in BM. *soo* (python), Ml. *sawa*, BM. *menao* (ademen), Ml. *njawa*, waar 't T. *saa, menaa* gebruikt. Ook in *(o)sio* (negen), MP. *siwa.*

Wanneer de afleiding van *aroa* (gemoed) uit *rawa*[1]) juist is, levert dit woord een voorbeeld van een uit *w* tusschen twee *a*-klanken ontstane *o*, vgl. Bar. *saoa* uit *sawa.*

Over *hoani* en *(h)oaloe* zie men § 48 en 77.

oe.

47. *Oe* kan in vele gevallen als oorspronkelijk worden beschouwd, zooals blijkt uit woorden als: *koekoe* (nagel, hoef), *(o)roea* (twee), *moloearako* (naar buiten brengen), *mongkoloepe* (vergeten), *oeloe* (hoofd), *roei* (doorn), *apoei* (BM.) (vuur), *woewoe* (fuik), *woekoe* (been), Mal. *koekoe, doea, loear, loepa, koeloe, doeri*, Atj. *apoej*, Mal. *boeboe, boekoe.* In geluidswoorden en interjecties: *teboeoe* (een wind laten), *hoeoeroe*, „ei!'' (uitroep van welgevallen), *oesi, oei* (gebruikt om honden aan te vuren), *boese* (om varkens weg te jagen), *toeoe* (op hoogen toon), gebruikt om honden te roepen.

48. Waar *oe* staat op de plaats van *ĕ* is zij waarschijnlijk te beschouwen als vervluchtiging van *o* (zooals dit in 't Amp. ook voorkomt). In *toeko* (stok, staf; verg. § 29), Jav. *tĕkĕn, bakoe* (leeftocht), OJ. *bĕkĕl*, en *mongkoeroe*, „in plooien trekken'', Ml. *kĕroet*, kan de *k* aan deze vervluchtiging hebben

---

[1]) Zie over deze afleiding Dr. N. Adriani, MZG 62, 285 v., en Tor. III, 48 v.

meegewerkt. Een ander voorbeeld is *monsengoe* (met den angel steken), dat waarschijnlijk op * *sĕngĕt* (Ml. *sĕngat*, Jav. *sangĕt*) teruggaat, tenzij 't daarvan een bijvorm is. In *montanoe* (I.) naast *montano* (T.) (begraven) is de *oe* waarschijnlijk te verklaren uit een labiaal, n.l. de weggevallen slot-*m* (Mal. *tanam*, Ttb. *tanĕm*). Hetzelfde geldt van *oemoe'oewi* (P.), „broeden'', Ml. *ĕram*, Ibatan *ageb*.

In de lichtste lettergreep (de derde van achteren) vervluchtigt somtijds de *o* (of *a*) tot *oe*, meest onder den invloed van een volgende labiaal. B.v.: *mompoeai* (in de zon drogen), Amp. eveneens *poeai*, Bar. *poai*, met prefix *po-* gevormd van den stam *ai*, Ml. *hari*; *tonoeana* (doodenziel), Amp. *tanoeana*, Bar. *tanoana*. In deze voorbeelden heeft de [*w*], die voor de *a* van de tweede lettergreep van achteren als overgangsklank wordt gehoord, invloed gehad. Verder: *oembaoe* (S.) naast *ambaoe* (buffel); *oempeda* of *ompeda* (dichtbij); *oeweli* (BM.), T. *iwali* (vijand); *oempeo* naast *ompeo* (matje); *oepoea* naast *ipoea*, in *indi'ipoea* of *indi'oepoea* (eergisteren, in vroeger tijd), *te'ipoea* of *te'oepoea* (overmorgen, in de toekomst), vgl. B. *ipoea* (lang geleden); *oepeoe* (gal.), B. *apodjoe*, Ml. *ampĕdoe*; *oemoeë* naast *omoeë* („gij'', 2e pers. sg.). Misschien ook *oepali* (taboe), Bar. *kapali*.

Gevallen waarin geen labiaal volgt op den in *oe* overgeganen klank zijn o.a.: *mo'oeloeako* of *mo'oloeako* [1]) (uitnoodigen), st. *oloe*; *oloeti*, soms *oeloeti* (kraal); *oendowoe* (dial.), T. *intowoe*, een rietsoort (glagah); *oelai* naast *olai* (ver); *oengkoeë* naast *ongkoeë* (ik); *oenggoë* (mondharpje), Bar. *dinggoë*; *oendolia* [1]) (naam van een boom), Bar. *andolia* [2]).

Ook in de geklemtoonde lettergreep wisselt *oe* met *o* (*a*), wanneer een labiaal volgt of vooraf gaat. Ook hier is de *oe* zeker wel de jongere klank. Zoo b.v. in: *woete* (BM.) (aarde, grond, land), T. *wita*; *mewoenso* (BM.), *mewinso* (T.) (naar binnen gaan) [3]). Maar in *kana'oempe*, *kana'ompe*, *kana'ampe* (hoe?) kan de *oe* oorspronkelijk zijn, want *oempe* is vermoedelijk id. met *oemba* (W. Tor. t., Amp.), „waar?'' De *a* van *kana'ampe* kan uit assimilatie verklaard worden.

Aan 't begin van een woord is *oe* soms uit een bilabiale [*w*] ontstaan, die nergens is bewaard gebleven. Zoo in *oease* (bijl) uit *wase* (Austr. *wasaj*), en waarschijnlijk ook in *oeate* (soort dikke witte worm, die in 't merg van den sagopalm en derg. leeft), Bis. *oeati*, hoewel Tbl. *water* geen bilabiale *w* heeft, en 't Bar. *awati* zegt, wat met het prefix *a-* kan gevormd zijn. In *koani* (bij) en *(h)oaloe* (acht) is de [*w*] in *o (ho)* overgegaan (zie § 77).

k.

49. De *k* is in 't algemeen een oorspronkelijke klank, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: suffix *-ako*, Jav. *-akĕn*; *loemako* (gaan), Ml. *lakoe*;

---

[1]) Hier is de *vierde* van achteren in *oe* overgegaan.

[2]) Te vergelijken is § 34.

[3]) Vgl. B. *wintja* (ergens in of op gooien) naast *woentja* (instoppen).

laki (mannelijk), Ml. id.; *haki* (ziekte), Ml. *sakit; aka* (oudere broeder of zuster), Ml. *kakak; bakoe* (gestold), Ml. *bĕkoe; koekoe* (nagel, hoef), Ml. id.; *koeli* (huid, schil), Ml. *koelit; haka* (wortel), Ml. *akar; raki* (huidvuil), Ml. *daki;* enz. enz. Voorbeelden van *k* in geluidswoorden en derg. zijn: *kesi* ('t geluid van een kapmes als 't op steen komt), *koemokoroido, koemokoro'i'oo* (W.), „kraaien'' (van hanen), *mongkoroedoe* (op iets kauwen dat een krakend geluid maakt, b.v. maispitten of botjes), *koerrrrr* (op hoogen toon en met lang gerolde *r*), roepwoord voor kippen.

k is uitgevallen (juister: door hamza vervangen) in: *ede* (benaming van kleine jongens, ook als eigennaam), verkorting van *kede* (benaming van kleine jongens, lett. „penis''); *aka* (oudere broeder of zuster), BM. *kaka,* Ml. *kakak; ko'ora*² (I.) = T. *kokoru*² (voortdurend den krijgskreet doen hooren); *monsara'oe* „iets vangen onder iets dat van onderen hol is'' (spec. „visch vangen met een *sara'oe,* een korf dien men over de visch heen zet''), Ml. *sĕrĕkoep* en *sĕrĕkap; oeaoe,* naam van een vogel, Ml. *koeaoe.* In *ambaoe* (buffel) is misschien *kar-* weggevallen, vgl. Boengk. *karambaoe.* Het kan echter ook met het prefix *a-* gevormd zijn (zie het tweede deel).

50. Voorbeelden van de wisseling van *k* en *g* zijn: *gire,* BM. Bar. *kire,* „wenkbrauwen'' (hier is de *g* secundair, vgl. Ibn. *kirai; mongkiki* (bijten), Ml. *gigit* (de *k* is hier oorspronkelijk, vgl. Tond. *ki'ki',* Ttb. *ki'tji'; mokokato* (jeuken), Bar. *kata,* Ml. *gatal,* Jav. *gatĕl; kaloekoe* (W. Moli), „klapper'', Bg. etc. id., Jav. *gloegoe; gansi* (tol), Bar. *gantji,* Bg. Ml. *gasing,* doch Amp. *kasi,* Sang. *kasing; mongkiwoe* (beboeten), Bar. *giwoe; kose* (Molo.) (links), B. *gose.* Slechts in een deel van deze gevallen kan men uitmaken of de *g* oorspronkelijk is dan wel uit *k* is verzwakt.

In *okoeoe* (casuarine) is *k* uit *g* ontstaan (zie § 94).

Het uit 't Mol. Ml. overgenomen woord *kadera* (stoel) wordt ook *gadera* uitgesproken.

ngk.

51. Woorden die met een oorspronkelijke *ngk* aanvangen zijn mij in 't M. niet bekend. Het is echter mogelijk dat *ngkoendoe*² (gebruikt van een kloppend geluid, b.v. op hout) een oorspronkelijke *ngk* heeft (de vorm *polongkoendoe* [1]) spreekt hier voor), want bij geluids- en bewegingswoorden die met een geprenasaleerden consonant aanvangen is 't niet altijd uit te maken of deze oorspronkelijk is (zie § 24). Treft men een *ngk* aan aan het begin van een woord, dan heeft men in 't algemeen òf te denken aan prenasaleering òf aan een afgeknotten vorm, zooals *ngkoeda,* „ik (ook)'' (zie § 156).

Over de verzwakking van *ngk* tot *ngg* zie men § 54.

Missehien is *ngk* uit *ngg* ontstaan in *ngkiniwia* „late namiddag, avond'', wanneer dit staat voor * *ngkinĕwia,* uit * *ngginĕwia,* stam * *gĕwi,* vgl. Bar.

---

[1]) Zie over het prefix *polo-* het tweede deel.

owi (vroeger) en *rowi* (overleden), en Kar. *rĕbi,* Filipp. t. *gabi,* Sg. *hĕbi,* „nacht"; vgl. Dr. N. Adriani in MZG 55, p. 359, noot 4, en Tor. II, 113, noot. Op de laatste plaats wordt als stam van Bar. *ngkinowia* niet *gowi,* maar *kowi* aangenomen, blijkbaar in verband met Ttb. *kaawi'i,* Tbl. *kahawi'i.* Geheel zeker lijkt mij de door Dr. Adriani gegeven afleiding niet. Behalve nog de onzekerheid of inderdaad *gowi* de stam is, en niet *kowi* (d.i. *awi* (of *owi*) met *ka-*; in 't Bar. beteekent *owi* „vroeger", in 't M. *indiawi* „gisteren"), geeft ook de prenasaleering moeilijkheid. Dr. Adriani spreekt (MZG 55, p. 359) van een „tijdaanwijzend lidwoord", maar wat is daaronder te verstaan? *Ngkiniwia* is eig. „door den nacht overvallen" (l. c.). Is daarin plaats voor een „tijdaanwijzend lidwoord"? In 't M. is de beteekenis bovendien nog niet tot die van een adverbium (waar men prenasaleering zou kunnen verwachten, vgl. § 141) verschoven, maar *ngkiniwia* is geheel een adjectief, b.v. *ba isoca indiawi oengkiniwia?* „waar ben je gisteren door den nacht overvallen?, waar was je gisteren toen de nacht inviel?", en *da'iaopo ingkiniwia,* „zoodra 't avond was geworden". (Toch kan men wel zeggen dat 't woord veelal als bijwoord van tijd gebruikt wordt, en de prenasaleering in verband daarmee verklaren; vgl. echter beneden). Tenslotte heeft 't Boengk. *kindiwia* [1]) (voor * *ngkindiwia?*), dat zich ook op andere wijze laat verklaren dan t. a. p. is geschied (n.l. als te zijn ontstaan uit *kiniwia*). Men zou n.l. kunnen denken aan een prefix *ki-* gevolgd door prenasaleering, en dus komen tot een stam * *riwi,* die men eerder in 't M. zou verwachten dan *gĕwi,* want *g* is zeldzaam als representant van den R-G-H-regel (zie § 94, 98). De prenasaleering van het woord kan verklaard worden uit prefix-verlies, vgl. Sig. *mangginowia.* Deze vorm steunt, vooral in verband met Par. *manggowia,* de opvatting dat men te doen heeft met een infix *-in-,* maar daar staat tegenover dat de *ngg* daar zeer goed uit *ngk* kan zijn verzwakt, terwijl de verscherping van *ngg* tot *ngk* niet gewoon is. Ook Mak. *karoeweng* en Boano *koinobocian* wijzen op *k.* Blijkbaar heeft men hier te doen met een zeer oud woord, waarvan de verklaring moeilijk is, omdat volksetymologie (reïnterpretatie) tot vormverscheidenheid aanleiding kan hebben gegeven.

g.

52. De *g,* een weinig frequente klank in 't M., beantwoordt in een aantal woorden aan *g* in verwante talen, en kan dus als oorspronkelijk beschouwd worden. Zoo b.v. in: *ganda* (trom), Ml. *gĕndang; mogele* (kittelen), Bg. Mak. id., Ml. *gĕli; mogili* (omdraaien), Ml. *giling; gansi* (tol), Ml. Bg. *gasing,* Jav. *gangsingan; gawe* (feest), OJ. Ngadj. *gawai; maliga* (vlug), Ml. *ligat.* In geluidswoorden: *goegoeroe, gogolo,* „rommelen (van den buik)" (*gogolo* wordt ook van 't dof zuigende geluid van moerassigen grond, waar men in zakt, gebruikt).

Als beginner is de *g* afgevallen in *mo'ila* (wild), Ml. *gila.*

---

[1]) MZG 44, 260.

53. Over de woorden *pagi* (rog), BM. *gawoe* (witte nevel, damp), en *tegoo* (een oprisping krijgen, boeren), waar de *g* vertegenwoordiger is van den klank van den R-G-H-regel, zie men § 94. In een dergelijk geval in *k* overgegaan is de *g* in *okoeoe* (casuarine), en *misschien* in *ngkiniwia* (late namiddag), zie § 51 en 94.

Een voorbeeld van de wisseling van *g* en *r* is, behalve *gawoe* en *rawoe* (§ 93, *β*), *roendoe* (donder), B. *goendoe*, Jav. *goentoer*, of Ml. *goeroeh*.

Een voorbeeld van de wisseling van *g* met *b* en *d* is *ta'i gera* (Boengk.), *ta'i bera* (W.), *dera* (P.), „sperma''.

In overgenomen woorden is de *g* soms de representant van de *dj*, b.v.: *gagi* (worden, gebeuren, lukken; dus, toen), Bg. *djadji; gambata* (gouvernements- of landschapsbrug), Bg. *djambatang* of Ml. *djambatan; gali* (P.) (rotanmat), Bg. *djali'; gampoe*, vruchtnaam (djamboe), Bg. *djampoe; gempa*, metalen voorwerp tot bedekking der schaamdeelen van kleine meisjes, Bg. *djempang; ganggo* (P. Kns.), „baard'', uit Mak. *djanggo'* of Bg. *djangko'* (in T. zegt men *danggo*). Waarschijnlijk is het woord uit 't Bg. overgenomen, en is de *ngk* gemedialiseerd, onder invloed van de *g* b.v.

ngg.

54. In vele gevallen is *ngg* in 't M. niet oorspronkelijk. Voorbeelden van oorspronkelijke *ngg* zijn vooral te zoeken onder de geluids- en bewegingswoorden, b.v.: *ngganggu*, „heen en weer vliegen, komen en gaan (ongeregeld)''; *menggere*, „brommen'' (van een hond); *monggodoe²*, „klappertanden''; *nggee²*, naam van een muziekinstrument (B. *ree²*). Maar wellicht is ook hier somtijds de *ngg* uit *ngk* verzwakt. Deze verzwakking is in 't M. zeer gewoon, vooral in 't BM.[1]) Uit 't T. zijn o. a. te noemen:

tanggasi of *nggasi*, „spookaap'', Bar. *tangkasi*, Tomb. id., Jav. *kantjil*, „dwerghert'', Bim. *kantji*, „list'', waarnevens weder M. Bar. *magasi*, „vlug''[2]).

nggodi, roepwoord voor varkens (in 't W. is 't de naam van dit dier), uit * *ngkodi*, vgl. Bar. *kodi*, „klein''. Hier is de prenasaleering als vocatief te verklaren (§ 24).

nggapo (I.), *nggapoe* (T.), „kat'', vgl. *kapo*, „klauw''. Wellicht heeft men ook hier met een vocatief-woord te doen, of wel (want om de kat te roepen heeft men een ander woord) met een woord dat een indruk op 't gezicht of gehoor weergeeft (§ 24), daar de naam ontleend is aan de grijpbewegingen met de klauwen die 't dier maakt. Hetzelfde geldt van *nggio²*, „vuurvlieg'', vgl. *mangkilo*, „schitterend, blinkend, glinsterend''.

nggopie, „teek'', P. *kopie*. Hier is de prenasaleering misschien te verklaren uit *menggopie*, „met teken behept'', wat kan staan voor * *mengkopie*.

sampanggae, een lengtemaat (van den top van den wijsvinger tot den wortel van den duim), uit *sampa*, „tak'', en *kae*, „hand''.

---

[1]) Zie MZG 44, p. 289 v., en § 26.

[2]) Ik houd *nggasi* voor verkorting van *tanggasi;* een andere verklaring voor de prenasaleering van *nggasi* weet ik althans niet te geven.

monsoeki en *monsoenggi,* „uitpeuteren", *mokensa* en *monggesa,* „kreupel, mank" (met versprongen prenasaleering).

kape en *nggape,* „lam" (adj.).

*mewero*² *nggaroe,* „zitten met de beenen naar beneden" (b.v. op een stoel) (*karoe* = been).

mompekoë, mompenggoë, „gezamenlijk (met twee of meer) over den schouder dragen".

Voorbeelden van een geprenasaleerde *g* zijn *nggori,* „figuren, teekening" (b.v. op de huid van sommige slangen, op sarongs, en derg.), van den stam *gori* [1]), en waarschijnlijk ook *monggoli,* „in schuinen stand brengen" (b.v. een prauw), Ml. *goeling,* Bar. *goelingi* (sturen), doch verg. Bar. *goli* en *koli* (wenden, keeren).

p.

55. De *p* is in 't algemeen oorspronkelijk in 't M. en beantwoordt aan *p* in verwante talen. Voorbeelden, waarin deze klank in verschillende posities optreedt, zijn: *poeloe* (tiental), Ml. *poeloeh; pada* (gras, grasvlakte), Ml. *padang;* stam *pisi* (knijpen), Ttb. *pi'is; mopoete* (wit), Ml. *poetih;* caus. prefix *pa-* en *po-*, Austr.; *poeroe* (kwartel), Ml. *poejoeh; paso* (houten pen, spijker), Ml. *pasak; api* (vuur), Ml. id.

Voorbeelden van *p* in geluidswoorden zijn: *paa*², „kraai", *pii*²*do* (dial.), „kwartel", *mepio*²*(li),* „piepen" (van kuikens), *mompoeoeri,* „aanblazen, blazen op".

De *p* is aan 't begin afgevallen in: *oeë* (heer, vrouwe, grootvader, grootmoeder; kleinkind (in den vocatief)), Bar. *poeë,* van den IN wortel *poe; mo'opoe,* „plukken", Bar. OJ. *poepoe,* Niass. *fofo; apa,* „zijvlak" (van een huis, een berg, etc.), Bar. id., Bad. *papa',* Ttb. *pa'par.*

Een voorbeeld van de wisseling van *p* en *t* is misschien *pipisoe* (T.), *pii*²*soe* (Kns.), „snor", dat in P. *titisoe* luidt.

Een woord als *perei,* „vrij (van heerendienst)", bewijst niet dat in overgenomen woorden onze *v* door *p* wordt vervangen, daar men het woord natuurlijk gehoord heeft van iemand in wiens mond de *v* als *f* klonk (een inlandschen bestuurs-assistent b.v.).

mp.

56. 'n Oorspronkelijke *mp* heeft men b.v. in: *kompo,* „buik", Mong. *kompong,* Jav. *kĕmpoeng; sampoe* (T.), *tampoe* (BM.), „overdekt", Mal. *tampoek; mo'empehi,* „bedekken met een onderlaag" (om er op te gaan zitten b.v.), Ttb. *ĕmpar,* Sg. *ĕmpahĕ,* Ml. *kampar.* Ook in sommige geluids- en bewegingswoorden kan men van oorspronkelijke *mp* spreken, b.v.: *polotoempe,* 't geluid van iemand, die valt (doet zich hooren); *koemimpaa,* gezegd van voorwerpen die met geraas op den vloer neervallen.

Aan 't begin is *mp* in den regel ontstaan uit prenasaleering van de *p,*

---

[1]) BW s. v.

b.v. in *mpiha* (uitsluitend, steeds maar), van *piha,* Jav. *pisan* (zie de behandeling van 't prefix *pi-*).

b.

57. Voorbeelden van oorspronkelijke *b* zijn: *banga,* „klapperdop'', Filipp. t. id. „pot voor water''; *bangka,* „prauw, doodkist'', Austr.; *basoe* (groote draagmand), Ml. *basoeng; mobatoe,* „in stukjes hakken'' (vooral van vleesch), Minangk. *batoeăh; baroe* (arenpalm, palmwijn), Tob. *bagot; teboeboesi* (I.), „uitgestort'', Ml. *boeboeh; roboe,* „bamboespruit'' (als groente), Ml. *rĕboeng; montobosi* (ruilen), Ml. *tĕboes.* In geluidswoorden e. dgl.: *bembe,* „geit''; *boese* (een interjectie om varkens mee weg te jagen), *momboeboe* (een bobbelend geluid maken); *boeri,* gebruikt om vechtende hanen aan te sporen.

Aan het begin is de *b* afgevallen in: *ara* (BM., doch niet in I. Molo.), vraagwoord, uit *bara,* Ml. *barang; oli,* st. v. „koopen'', Ml. *bĕli; ehe* naast *behe,* st. v. „willen''; *oeni* (geluid), Ml. *boenji; co²* (schaduwbeeld), Ml. *bajang; ore* of *bore,* aanspraakwoord voor meisjes van stand.

Een voorbeeld van de wisseling van *b* en *p* is waarschijnlijk *boetoe,* „slechts'', B. *boetoe,* id., en *maboetoe,* „afgebroken, afgeknapt'', naast *tepoeto(ki)* „afgebroken'' (b.v. van hout), *mompoeto,* 't eerste stadium van het rijststampen, waarbij men de aren van de halmen „afbreekt'', Ml. *poetoes.*

Voor de wisseling van *b* en *d* zie men § 64.
„ „ „ „ *b* en *w* zie men § 59.

mb.

58. In 't T. is 't thans niet meer gebruikelijk een *w* te prenasaleeren tot *mb,* maar vroeger moet deze prenasaleering, evenals die van *r* tot *nd,* wel in gebruik zijn geweest (zie § 19).

Als beginklank kan *mb* als oorspronkelijk [1]) worden beschouwd in geluids- en bewegingswoorden, zooals *mboeoe,* geluid van een plomp in 't water; *momboeboe,* een bobbelend geluid maken (zooals de lucht die ontsnapt uit een bamboekoker of flesch, die met water wordt gevuld); *mbimbiri,* 't geluid dat een geworpen steen in de lucht maakt. Verder vindt men oorspronkelijke *mb* in woorden als *mboemboenge,* „nok van het dak'', Mal. *boemboengan; montambai,* „vermeerderen'', Ml. *tambah; monsoembele,* „slachten'', Ml. *sĕmbĕleh; monsomboe,* „verlengen'', Ml. *samboeng; mesomba* „hulde betoonen'', Ml. Jav. *sĕmbah.*

In overgenomen woorden vindt men soms *mb* voor *m,* b.v. *tombene* (S.), naam van een struik die wordt aangeplant om als heining te dienen, voor *tomene,* in 't B. den naam van het volk der Mandareezen. De *tombene* is dus een ingevoerd gewas, genoemd naar 't volk, waarvan het afkomstig is.

Voorbeelden van geprenasaleerde *b* [2]) zijn: *asa mbali,* „eene zijde'', st. *bali;*

---

[1]) Vgl. echter § 24.
[2]) Vgl. ook § 20, 27.

mboro (Moli.), „misschien'', vraagpartikel (naast *ara*), van *bara*, Ml. *barang* (vgl. § 57). Het T. heeft *moro*, wat weer uit *mboro* is ontstaan (vgl. § 26).

Dikwijls is *mb* uit *mp* ontstaan. Voorbeelden van dezen klankovergang uit 't T. zijn: prefix *mambe-* naast *mape-* (zie het tweede deel); *mombio*, „wat doende?'', uit * *mompio*, van *pio* (BM.), „wat?''; *oemboe*, „eigenaar'', B. *toempoe*, uit 't honorifieke *toe-* en den wortel *poe*. Uit 't BM.: *sombo*, T. *sompo* (elk); *ambo*, uit * *ampo*, Moiki Tioe W.Kns. *apo* (nog niet); *monsomboei*, T. *mosompoei* (boven 'n vuur rooken of drogen), enz. enz. Vgl. ook § 26.

W.

59. Over de twee *w*'s die 't M. kent zie men § 15 en 16. Hier is alleen sprake van de bilabiale [*v*], de eenige die in het schrift wordt weergegeven, en wel door *w*. Soms is deze laatste uit de andere ontstaan, zooals in *oewoi* uit * *oeoi*, IN * *wair*, B. *oeë*, Nap. *owai*, „water''.

Zeer frequent is de wisseling met *b*, in de eerste plaats in de taal zelf, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: *mowoewoeri manoe*, „rijst voor de kippen strooien''; *teboeboesi* (I.), „uitgestort'', vgl. *mo'oewoe* (T.), „uitstorten''; *mongkawe*, „met de hand wenken'', *mongkabe*, „naar zich toehalen'' (vgl. *kambe*, § 20); *mobaho* (T.), *mowaha* (BM.), „nat'', Ml. *basah*; *moboo* (T.), *mowao* (I. Molo.), „rot, vergaan''; *mowawa*, „brengen, meebrengen'', *mobaba*, „op den rug dragen met behulp van een doek (b.v. 'n kind); *bebe*, „dom'', in BM. *wewe* (*wewe*[2]); *mebalo* (W.Kns.), *mewalo* (T.), „dik, vet''; *baki* (T.), kleine draagmand van rotan (voor vrouwen), *waki* (Moli.), kleine draagmand van den bast van den sagopalm (voor mannen) (Mal. *bakoel*, Ttb. *wakoel*); *bibi* (T.) „trillen, beven, bibberen'', *wembe* (Molo.) „trillen'' (b.v. van een vloer), B. *wembe* „koorts'' (in T. door *bibi* uitgedrukt).

Voorbeelden van de wisseling van *w* of *b* in 't M. met *b* of *w* in verwante talen zijn: *bailo* (gierst), B. *wailo*; *waloe* (weduwe in den rouw) B. *baloe*; *woenta* (papier, brief, boek), B. *boenta*, een boom die foeja levert; *botika* (springlans), B. *watika*; *bose* (roeispaan), B. *wose*, Sd. *boseh*; *bonti* (boschvarken), Amp. *wonti* en B. *boti*, „aap'', B. *baoela wonti* „geheel zwarte buffel''; *mobongo* („doof''), B. *wongo* en *bongo*, Tag. *bingi*, Ttb. *wĕngĕl*; *boeroko* (keel), B. *woeroko*; *boeli* „bitterhout voor de sagoweer'', B. *woeli*; *woenoe*, boomsoort, B. *bono*; *mowohi* (verzadigd), B. *mabosoe*, Jav. *bĕsoer* (zie § 91, γ); *wowa*, „opening, ingang'' (van een mand, flesch, etc.), *pewowa* „deuropening'', B. *wobo* (= M. *wowa*) en *wombo* (= M. *pewowa*).

60. Aan 't begin is *w* afgevallen in: *mompa'oenso*, „indrukken'' (b.v. 'n prop papier in 'n nauwe opening), en *mo'oensorako*, grof woord voor „eten'', lett. „inproppen'', misschien ook *onso* (prop, stop, kurk), vgl. BM. *mowoenso* (T. *mowinso*), „insteken, indoen'', en B. *woentja* (insteken, indoen) en *oentjani* (= M. *onso*); *mo'oensoelako* (opschuiven) en *mowoensoelako* (vooruitduwen) (beide van lange voorwerpen die in de richting van hun lengteas worden voortbewogen); *oeli*, „stuurriem'' (Ttb. *woeling*, Jav. Tbl.

woeri); *mo'oewoe*, „uitstorten'' (zie boven); *mompo'awo*² (Molo.), „meenemen'', naast *mowawo* (Molo.), „brengen, meebrengen'', T. *mowawa*.

In 't midden van een stamwoord is *w* uitgevallen in: *we'e*, „schaamgordel'', vgl. *wewe*, st. van „winden''; *woelaa*, „goud'', Par. *boelawa*. Verder in *saa* (python) en *menaa* (ademen), maar hier kan men de tweede *a* ook verklaren als te zijn ontstaan uit *o* door assimilatie (zie § 46). In hetzelfde geval verkeert waarschijnlijk W. *metotaa*, „lachen'', Mal. *tawa*. De *w* is eveneens uitgevallen in BM. *toeoe*, T. *toewoe*, B. *toewa*, „bovengedeelte'' (*a ntoewoe ngara* = op het paard), maar hier kan men ook denken aan het in § 31 besproken verschijnsel.

Een voorbeeld van de wisseling van *w* en *p* is *mompalewesi*, „omwinden'', en *mowewesi*, id. (het eerste is van den stam *pewe*, welk woord in 't B. „schaamgordel'' beteekent).

t.

61. Voorbeelden van oorspronkelijke *t* in het M. zijn o. a.: *(o)toloe* (drie), MP. *tĕloe; (o)pitoe* (zeven), MP. *pitoe; kita* (pron. pers. 1e pers. plur. incl.), MP.; *ata* (slaaf), Bg. Mk. Ttb. id.; *ate* (lever), MP. *atai; ato* (dakbedekking), Jav. Ttb. *atĕp; etoe* (honderdtal), Mal. *ratoes; mata* (oog), MP.; *montoetoewi* (bedekken), Jav. Ml. *toetoep; tete* (vonder), Ml. *titi; montata*, „uit elkaar halen'' (b.v. 'n huis), Ttb. *ta'tas;* etc. etc. In geluidswoorden e. dgl.: *metotaa* (W.), „lachen'', Ml. *tawa; toeoe*, roepwoord, vooral voor honden; *tirioë*, 'n vogel; *tinti*, 't geluid van de gong; *hiite*, uitroep van schrik.

Als beginner is *t* afgevallen o.a. in *oeai* (jongere broeder of zuster), B. *toea'i*, Jav. *ari; oemboe*, B. *toempoe*, „eigenaar'' (deze twee woorden bevatten 't honorifieke *toe-*); *mo'owo*, „rondom insnijden'' (zooals suikerriet, teneinde dit af te breken), B. *owo*, „afhakken'', vgl. B. *towo*, „vellen'', Ml. *tĕbang; mo'onggo*² (T.) naast *montonggo-tonggo* (S.), „aldoor heen en weer loopen in een kleine ruimte''.

In overgenomen woorden wordt de *tj* soms door *t* vervangen, b.v.: *kotika*, Bg. *kotjikang*, „broekzak''; *balatoe*, Bg. *balatjoeng* of Ml. *bĕlatjoe*, „ongebleekt katoen''; *bitara* (rechtszaak), Bg. *bitjara; mobata* (P.), „lezen'', Bg. of Ml. *batja* (in T. zegt men *mobasa*).

Over de verhouding van *t* en *p* zie men § 55.
„ „ „ „ *t* „ *d* „ „ § 64.
„ „ „ „ *t* „ *s* „ „ § 72.

nt.

62. De *nt* kan als oorspronkelijk beschouwd worden in geluidswoorden [1]) als *ntoea²ngi*, „schelp, die tot trompet dient'', Mal. *toeang*², en in oude woorden, zooals *mewinti* (BM.), „kuitschoppen'', Jav. *binte*, Ml. *benteh*, Ttb.

---

[1]) Vgl. echter § 24.

winti', *poenti* (pisang), Ml. Ttb. id., *finti*, geluid van de gong, Ml. *tinting* (met wortelherhaling); verder misschien in 'n woord als *ntolo²* (S.), „waterloop, bestaande uit 'n uitgeholden stam van den *masara*-palm (Corypha Gebanga Bl.) (in de sawahs wel gebruikt), „schietgat''. Overigens is *nt* uit prenasaleering van *t* ontstaan.

De *nt* gaat soms in *nd* over, zie § 26 en 68.

d.

63. Voorbeelden van oorspronkelijke *d* zijn: *dasa* (vloertje, verhooginkje, brits), Ml. Jav. Sd. *dasar; pada* (gras, grasvlakte), Ml. *padang; pada* (gelijkelijk, allebei, allemaal), Jav. *pada; rada* (borst), Ml. *dada; kadoe* (sirihpinangzak), Minangk. *kadoei⁵; doela* (houten bak, trog), Mal. *doelang; rodo* (rustig, vast in slaap), Ml. *rĕda(h); roda*, naam van een boom, Ml. *dĕdap*. In geluidswoorden en interjecties: *dio²*, „belletje'', *adidi, adede, adodo*, „aau!''; *dike*, woord om een hond mee toe te roepen (Nap. id., „hond''); *doemidi*, 't geluid van den spookaap.

Als beginner is *d* o.a. afgevallen in W. BM. *mo'oehoe*, „steken'', T. *modoehoe*, Ml. *toesoek; ompo*, 'n versperring van bamboelatten in 'n rivier, om de visch te dwingen in 'n fuik te zwemmen, B. *ompo* en *dampo* „afsluiten'', M. *dampa* „val'' (voor vogels), *modampo*, „de hand op iets leggen''.

In 't midden van een stamwoord is *d* uitgevallen in *mopoë*, „bijtend'' (b.v. van zuur op 'n wond), B. *mapoi*, vgl. M. *mapeda*, „brandend, schrijnend'' (zooals vuur of bepaalde huidziekten), B. *podi*, „zuur''. Jav. *pĕdĕs; ongkoeë, omoeë, onae, ontae, ondae* (pron. pers., zie § 142), Moiki *ongkoede, omoede, onade, ontade, ondade; mompoporoo*, „waarnemen, in het oog houden'', waarschijnlijk te vergelijken met ons „fixeeren'', en *telalo maroo*, „voorbijgaan zonder zich wat aan te trekken van wat door de omstanders gezegd wordt'', vgl. *rodo* (rustig, vast in slaap).

Over de *d* als representant van den *R-L-D*-regel zie men § 100 v.

64. Voorbeelden van de wisseling van *d* en *r* zijn: *medempe*, „flauw convex'', en *morempe*, „ondiep'' (van een rivier); *roemonta*, „afvallen'' (van vruchten), *tedonta*, „vallen (naar beneden)''; *tedoepa*, „zich stooten, tegen iets aanloopen'' (b.v. in 't donker), *modoepali*, „tegen iets of iemand aanbotsen (doch niet erg)'', M. Bar. *roempa*, „tegen iets of iemand oploopen'', Bar. *dopa* (tegenkomen), Mak. *roepa*. Zie verder § 89 en 90—102.

Voorbeelden van de wisseling van *d* en *l* zijn: *doë²*, „hanger om den kookpot in te plaatsen'', *modoë* (P.), *mondoë* (T.), „ophangen'', T. *meloë*, „laag neerhangen''; *lo* (I. Molo. Tambee), aanduider van het fut., B. *da*, Mak. *la; maloendoeki pae*, „de reeds vrucht dragende padi is door wilde varkens geteisterd'', vgl. *modoendoe*, „omwroeten''.

D en *t* wisselen in *ta*, fut.-partikel (zie § 150), B. *da*, id., Jav. *ta'*- en *da'-; modoehoe*, „steken'', Ml. *toesoek*. In S. gebruikt men *idia²o* in de bet. „hij verscheurt 't, trekt 't aan flarden'' (*ba ilioemo koa doemia-diao boeaea* „laat hem mijnentwege door een krokodil verscheurd worden'', *si lako dia²o*,

„verdeel 't niet, houd 't bij elkaar'', b.v. tot iemand die suiker in een aantal afzonderlijke pakjes wil pakken). Waarschijnlijk is dit woord een bijvorm van *montia*, „verdeelen''. In de beide laatste gevallen is de *d* verzwakking van *t*.

Voorbeelden van wisseling van *d* en *b* zijn: *dera* (P.) „sperma'', W. *ta'i bera*, Ml. *berak* (?); *benggo* (P.) „krom'', B. *modenggò; binai*, „gedroogd vleesch'', B. *dai*, Ml. *daing*.

Een voorbeeld van afwisseling van *d* en *g* is misschien *madara*, „vlug''. B. *ganggara*.

65. Verder correspondeert *d* met *dj* (en *nd* met *ndj*) in verwante talen in gevallen als:

da, een partikel die soms met „slechts'' kan weergegeven worden, B. *dja*, Ml. *sadja*.

dale, „wilde mais'' (een plant welker harde pitten als kralen worden gebruikt, Mal. *djĕlai* (bijvorm *osole*, „mais'').

deekoeli, een vogeltje, B. *djeekoeli*.

tededengke (opschrikken), B. *djingki*.

medoeloe (elkaar helpen bij 't akkerwerk), B. *djoejoe* (zie § 97).

modoendoe (omwroeten), B. *djoendjoe*.

do'oe (eekhoorn), B. *djo'oe*.

doë (rand), B. *djoë*.

mo'andoe (masseeren), B. *ondjoe*.

In vele der bovengenoemde gevallen is echter de *dj* in 't B. secundair. Zoo staat naast *djingki* in 't B. *dingki*, waaruit waarschijnlijk *djingki* is ontstaan door den palataliseerenden invloed van de *i; B. djoejoe* heeft een secundaire *dj*, getuige B. *doeroe*, „eigenschap die men van zijn voorouders heeft'', en Ngadj. *dohop*. Een boom met een zure vrucht, die in 't B. *djongi* heet, heet weliswaar in T. *dongi*, in P. *dengi*, in BM. *sengi*, maar ook in talen die de *dj* wel kennen komen vormen met *d* voor, b.v. Mand. *dongi*. Het Bg. heeft *denge'* en *songi* naast elkaar. Naast *dja* komt in 't B. *da* voor (zij 't in andere beteekenis); trouwens ook van de Mal. *dj* is het niet zeker dat zij oorspronkelijk is [1]). In een aantal gevallen althans kan men het tegendeel aannemen. Zoo correspondeert met Ml. Jav. *djedjer* B. *dede* (waarvan evenwel ook een bijvorm *djidji* voorkomt; vgl. echter M. *dede*, „rij'', in verband met de beneden te trekken conclusie). *Dale* is een, wellicht oude, bijvorm van *osole* [2]). Over *doendoe* zie men § 68. Van *deekoeli*, *doë* [3]), *do'oe* en *andoe* is mij de afleiding niet bekend. In 't B. is echter *dj* in zeer vele gevallen

---

[1]) Dr. A. A. Fokker zegt in „Malay Phonetics'', p. 37: „Malay *j* appears to be a later development of an original *d*.'' Het zal wel niet gemakkelijk zijn dit in alle gevallen te bewijzen.

[2]) *Osole* = mais, *osole ngkoekoea* = coix lacryma. Het Jav. heeft in beide gevallen *djali*. Maar ook in 't Jav. wisselen *dj* en *d* veelvuldig af (Fokker, l. c. p. 37).

[3]) Ongetwijfeld is er samenhang van dit *doë* met de in § 64 genoemde stammen *doë*, *loë*, etc.

secundair, en dat M. *d* op de plaats kan staan van een oude *dj* is in elk geval nog niet aangetoond. Veeleer schijnt de conclusie te mogen worden getrokken dat, waar B. *dj* met M. *d* correspondeert, de *dj* secundair is.

66. In vreemde woorden staat meestal (vgl. § 53) *d* op de plaats der *dj* (en *nd* op die der *ndj*); zoo in: *modagai* (op iets passen), Bg. *djaga (djagai); dandi* (termijn), Ml. *djandji; danggo*, „baard'', zie § 53; *gadi* (loon), Bg. *gadji; dengko*, „lange broek'', B. *salana djengko*.

Over de verhouding van *d* en *s* zie men § 70.

nd.

67. De *nd* is de geprenasaleerde vorm van de *d* en oudtijds (doch thans niet meer) ook van de *r* (zie § 19). Van oorspronkelijke *nd* kan men spreken in geluids- en bewegingswoorden [1]) als *mompandondo* (kloppen), *mondidi*², „beven'' (van kou of woede) en *mongkarandindi* (I.), „rillen'' (vgl. beneden). Verder in oude woorden, zooals: *mehonda* (leunen), Mal. *sandar; tanda* (teeken), Ml. id., Bg. *tanra; tandoe* (hoorn), Ml. *tandoek; inde'e* (Moli.) (waar?), Jav. *ĕndi; tondoka* (aanbeeld), Niass. *tandrösa*, Jav. *landĕsan*.

Uit prenasaleering ontstaan is *nd* in: *loendara*, „jonge wijfjesbuffel'', stam * *rara*, Ml. *dara*, enz.; *pendoea*, „tweemaal'' stam *roea; andi* (BM.), „jongere broeder of zuster'', Jav. *ari; ndi*, prepositie („bij, aan, naar'', etc.), Moli. *ri; ondalo* (diep) en *ondaoe* (lang, hoog) van de stammen * *ralo* (zie § 100) en *raoe* (zie § 172 v.v.); enz. [2])

Men mag aannemen dat ook in 't M. *nd* somtijds uit prenasaleering van *d* is ontstaan. De analogie met *mb* (uit prenasaleering + *b*) en *ngg* (uit prenasaleering + *g*) brengt dit mee; in 't Bar. is 't evenzoo; en tenslotte zijn er vormen aan te halen die 't zeer waarschijnlijk maken, zooals *mondidi*², „beven, bibberen'', *mongkarandindi* (I.), „rillen'', B. *kandende*², „trillen'', en *toendo*, „hiel'', B. *todoe*.

Evenals in 't B. naast vormen met *l* geprenasaleerde met *ndj* staan, die dialectisch tot *nd* worden, valt ook in 't M. somtijds wisseling van *nd* en *l* op te merken, waarbij dan *nd* als geprenasaleerde vorm van *l* beschouwd kan worden. Zoo b.v. in *ndoë - loë - doë* (zie § 64), waarvan *loë* en *ndoë* bijeen hooren, terwijl de stam *doë* „slingeren'' beteekent, en in *moloendi*, „rollen'', B. *doeli* en *joeli*.

68. Dat *nt* tot *nd* verzwakt, schijnt (behalve in poëzie) minder dikwijls voor te komen dan de medialiseering van *mp* en *ngk*. Voorbeelden zijn: *mondasoe* (BM.), *montaso* (T.), „scherp'' (Ml. *tadjam*); *loemondi* (BM.), soort mier, T. *limonti; ando* (BM.), „niet meer'', uit * *anto*, * *ato*, vgl. W. *amo (mo = to); -ndo* (BM.), T. W. *-to*, pron. poss. suffixum van den 1en pers. mv. incl.; *pindoe* (W.), „uitwendige mond, bek'', Ml. *pintoe*. Een voorbeeld

---

[1]) Zie echter § 24.

[2]) Zie voor meer voorbeelden § 19 v.

uit 't T. geeft 't volgende raadsel (waar echter *ndewewe* kromspraak is voor *tewewe*): *toro'oeë ndewewe tii pakoela ensa*, „een in windingen gelegde regenboog, die neerkomt bij de trap'' (de weg). Van *roendoe* (donder) is 't niet geheel zeker of 't met Jav. *goentoer* of met Ml. *goeroeh* correspondeert.

Over de verhouding van *nd* en *ndj* is reeds boven gesproken; *nd* kan (tot op zekere hoogte, vgl. § 70) als medialiseering van *ns* beschouwd worden, vgl. B. *ntj* en *ndj*; zoo vindt men in kromspraak *ndoe'oeloeikoe* voor *nsoe'oeloeikoe*, van *soe'oeloei*, „testikel'' (MZG 62, p. 289 en 295). Een ander voorbeeld is waarschijnlijk 't in § 64 genoemde *doendoe*, wanneer nl. B. *djoendjoe* (en Mal. *djoendjoeng*) herhaling is van den √ *soeng*, M. Bar. st. *soe'oe*, Sang. *soeëng*, „op 't hoofd dragen'', zoodat Bar. *soentjoe* ontstond, wat, met assimilatie van den beginner, *djoendjoe* werd. Deze afleiding wordt vooral door 't Mal. *djoendjoeng* waarschijnlijk gemaakt. Samenhang met *soehoen* etc. moet in elk geval wel worden aangenomen.

Over de verhouding van *nd* en *n* zie men § 27.

S.

69. Voorbeelden van oorspronkelijke *s* zijn: *asa* (een), Ml. *ĕsa; (o)sio* (negen), MP. *siwa; basoe* (draagmand), Ml. *basoeng; bose* (roeispaan), Tob. *borsi*, Sd. *boseh; saa* (python), Ml. *sawa; sarampa* (vork om visch mee te steken), Ml. *sĕrampang; mesosawoe*, „vechten'' (van hanen), Ml. *saboeng; soempi* (blaasroer), Ml. *soempit; monsomboe* (verlengen), Ml. *samboeng; soesoe* (W.), „vrouwelijke borst'', Ml. id.; *monsasa* „hakken'', Ml. *tjĕntjang*, Bg. *tjantjang*[1]); enz. enz. In geluidswoorden en interjecties: *kesi*, 't geluid van een kapmes op steen; *see*², 't geluid van alang² als men er door loopt; *see*, uitroep van afkeer („foei'', „bah''); *sika*, uitroep om katten weg te jagen; *sia*, uitroep om kippen weg te jagen.

s correspondeert behalve met *s* en *tj* ook met *dj* in andere talen (over de met *dj* correspondeerende *d* zie men § 65). Voorbeelden: *mosa'o, mosa'a* (BM.), „slecht'', Ml. *djahat*, Bg. *dja'; osole* (mais), Jav. *djali*, Mal. *djĕlai, hĭndjĕlai; oesa* (regen), Ml. *oedjan; montiso* (toonen), Bar. *toedjoe*, Ml. *toendjoek*, Bg. *toendjoe'*, etc. (vgl. § 42); *ngoesoe* (uitwendige mond, snuit), Bar. *ngoedjoe* (van denzelfden wortel als 't vorige, vgl. Ml. *oedjoeng*); *selato* (brandnetelboom), Ml. *djĕlatang; montaso* (scherp), Jav. *tadjĕm*, Ml. *tadjam; sala* (weg). Ml. Ngadj. *djalan; monseoe* (naaien), Ml. *djaroem*, Bg. *djaroeng*.

Dr. Adriani veronderstelt dat men zich 't ontstaan van deze *s* zóó moet voorstellen dat „een gemouilleerde *d*, in het Bar.'' (en elders) „tot geheele palataliseering gekomen en *dj* geworden, in het Boengkoesch'' (en dus ook in het M.) „is vereenvoudigd tot *s*''[2]). Hoe nu ook die moederklank van de met *dj* correspondeerende *s* geklonken moge hebben, een palataal karakter

---

[1]) Fokker, l. c. p. 39: „Malay *c* seems to be a later development of *t*.'' Zie de noot op p. 46. De *tj* is ook dikwijls uit *s* ontstaan in 't Mal. en andere talen.

[2]) MZG 44, 291. De bedoelde *d*-variëteit geeft Dr. Adriani met *ḓ* weer.

moet zij in elk geval gedragen hebben, omdat anders 't ontstaan van de *s* niet verklaarbaar zou zijn.

In de drie laatste voorbeelden *(taso, sala, seoe)* staat de *s* op de plaats van den klank van den R-L-D-regel (zie § 102). Dit doet vermoeden dat de overgang van *dj* of *ḍ* tot *s* van betrekkelijk recenten datum is, vgl. ook 't voorkomen van M. *s* op plaatsen waar 't Bar. een *dj* heeft, waarvan kan worden aangetoond dat zij secundair is, b.v. in *ase* (kin), Bar. *adje,* Tomb. Tond. Bad. Sang. *are,* Bent. *arej,* Tons. *ade',* Ponos. Mong. *ajoj* [1]); zoo ook in Mek. *kasoe,* B. *kadjoe,* Ml. *kajoe,* „hout".

70. Hoewel dus de *s* zoowel een tenuis als een media representeert, kan men toch *tot op zekere hoogte* de *d* als haar media beschouwen (vgl. boven § 68). De wisseling van *s* en *d* is dan te vergelijken met die tusschen *s* (*tj,* etc.) en *dj.* Zoo wisselt *soë,* „schommel" met *doë,* „slingeren" (zie § 64, 67). De *doenggoerio* (wielewaal) heet in 't Bar. *sanggoerio. Dei* (BM.), aanspraaknaam voor meisjes (in poëzie gebruikt voor „vrouw") is waarschijnlijk opzettelijke verminking van *sele,* „vagina" (of een anderen vorm van dit woord, vgl. Par. *tile,* Bar. *leti,* en daarvan weer *todedi* voor een klein kind van het vrouwelijk geslacht).

Maar wiseling van *s* en *d* kan natuurlijk ook te vergelijken zijn met die tusschen *dj* en *d* van 't Bar. b.v. Zoo heeft men voor „in water koken" *monsaka,* Amp. PmB. *djaka,* id., naast Bar. *daka,* „hutspot" (dat echter uit 't Nap. overgenomen kan zijn), Ttb. *rakan,* Tons. *dakan.* Aan 't Bar. *kendjo* (mank) beantwoordt *mokensa* (en *monggesa*), maar hiervan is misschien *kedo* (in *mekedo²hako,* „loopen met heen en weer draaiende bewegingen van boven- en onderlijf") een bijvorm, zooals in 't Bar. *kedjo* naast *kendjo* voorkomt. Ook *dale* en *osole* (zie § 65) is een voorbeeld.

Waar *s* met *g* wisselt, zooals in *monsalo,* „mengen", Bar. *galo,* kan men ook spreken van een wisseling van *dj* en *g.* Andere voorbeelden zijn: *mosongka,* „meten", Bar. *djangka,* Bg. *gangka; mododo,* „vast, stevig (van vastzitten, vasthouden, etc.)", *mogogo* „uitsteken" (van de oogen) (*mogogoi* = iets ergens uithalen door er iets in te steken dat bij 't terugtrekken den inhoud meeneemt), vgl. Bar. *djodjo* en *gogo,* „indrukken", *gogoli,* „wurgen". Een voorbeeld van het omgekeerde is *nggori,* „figuren, teekening" (b.v. op een slangenhuid) [2]), Bg. *djori'* (en *tjori'*).

Evenzoo is de wisseling tusschen *ns* en *l* te vergelijken met die tusschen *nd (ndj)* en *l* (zie § 67); zoo in *kinsa* (bliksem), Amp. *kindja,* „flikkeren, blinken", naast Bar. *kila* (bliksem).

71. In overgenomen woorden beantwoordt *s* aan *s, tj* en andere, met *s* verwante, klanken, b.v.: *sakosii,* „getuige", Ml. *saksi; sanaa,* Bg. *sĕnnang* of

---

[1]) Op deze wijze ontstaat een *secundaire r-s*-wisseling, niet te verwarren met de in § 73 genoemde.

[2]) Zie § 54.

Ml. *sĕnang; saa* (merk), Bg. *tja'* of Ml. *tjap; sele*[2] (gestreept goed), Bg. *tjele'* (wel herhaald om *sele* = vagina); *sarasaa*, „sergeant''; *basose*, „marechaussees''.

Aan het begin is *s* afgevallen in: *amoe*, Molo. *samoe*, „zwam (v. d. arenpalm''); *me'oesoe*, BM. Bar. *mesoesoe*, „ergens in of onder kruipen''; *mo'oso* (uitzuigen), vgl. *monsoso* (opzuigen, rooken); *oeho* (alikruik), B. Sa'd. Sg. *soeso*, Bad. *hoeho'* (wellicht is de *s* eerst *h* geweest voor zij is afgevallen).

72. *S* is dikwijls in *h* overgegaan, zie § 76. Aan den anderen kant is *s* soms uit *t* ontstaan, vooral in 't BM.[1]). In 't T. is deze klankovergang vooral (maar niet uitsluitend) dáár op te merken waar een palatale klank zijn invloed heeft doen gelden. Voorbeelden uit 't T. zijn[2]): *ensea* (kalk), B. *tentea*[3]); *monsewo*, „zwaaiende afslaan'' (b.v. gras), Bar. *sewo*, Nap. *tewo; sele* (vagina), Par. *tile; sowi* (rijstmesje), Ml. *toeai; soempere* (pompoen), Bar. *tampere* (vgl. echter § 34); *sampoe* (overdekt), BM. en Bar. *tampoe*. Een dubbelvorm is *keti* naast *kesi* (klanknabootsing van het geluid van ijzer dat op steen komt).

73. Dat er ook een wisseling van *r* en *s* bestaat, lijkt mij niet onwaarschijnlijk. De voorbeelden zijn echter niet voldoende om deze klankwisseling als bestaande aan te nemen. In 't M. vergelijke men:

monsese, „kerven, snijden, afsnijden (van een of meer schijfjes of plakjes)'', *monsere* (Molo.), „slachten (door een snee in den hals)'' (*monsesewi*, „snijden (van goed om er een kleedingstuk van te maken)'', Moli. *monsereì*).

se'eloe (eerst), I. Molo. *le'eroe*, Mekonggasch *le'esoe*.

woeroe enge, gezegd van iemand die, tengevolge van slijmophooping in den neus, in den slaap een geluid doet hooren dat aan snurken herinnert, vgl. Bar. *woesoe*, „opgepropt'', M. *boso enge*, „verstopt in den neus''.

mengere, „een huilgezicht trekken'', en *mengese*, „huilen''[4]).

ns.

74. Oorspronkelijke *ns* komt voor in oude woorden, zooals: *sinsi* (ring), Ml. *tjintjin*, OJ. *simsim* (wortelherhaling); *lansa*, Ml. *lansat* (een vrucht); *mopansari* (beschijnen), Ml. *pantjar*[5]).

Meestal is *ns* ontstaan uit prenasaleering van *s*, b.v. *Karoensi'e*, naam van een stam en van een dorp, lett. „Paal van de *si'e* (rijstschuur)'', *monsalo* (mengen), vgl. *mesalo* (gemengd); *sinsi nsalaka*, „ring van zilver (*salaka*)'';

---

[1]) MZG 44, p. 290.

[2]) Gevallen van *s* en *ns* worden hier bijeengenomen.

[3]) Zie voor de afleiding van dit woord MZG 44, p. 290.

[4]) Vgl. ook Brandes, Proefschrift, p. 135 en 136, en Conant, J. Am. O. S., XXXV, p. 9 en 10 (als representant van den R-G-H- en den R-L-D-regel is *s* echter niet oorspronkelijk). Bg. *sĕbboe* wordt door Brandes (l. c. p. 51) ten onrechte met Ml. *riboe* etc. geïdentificeerd, vgl. M. *sowoe* (duizendtal) naast *riwoe* (tienduizendtal) (in 't B. en zijn naaste verwanten evenzoo). *Sowoe* is waarschijnlijk een oud wisselwoord van *riwoe*, of anders een woord dat in 't algemeen een groot getal aanduidt (vgl. M. *howoe*, „hoop''). Het is echter niet onmogelijk dat het toch met *riwoe* samenhangt, nl. als bijvorm.

Zie ook boven § 69.

[5]) Vgl. noot 1 op p. 48.

gansi (tol), Ml. Bg. *gasing; ensami* (S.), een zure manggasoort, Jav. *asĕm* (zie over de beide laatste gevallen § 20, *β*).

Voorbeelden van oorspronkelijke *ns* aan het begin van een stamwoord zijn mij niet bekend.

Over de *ns* die uit *nt* is ontstaan zie men § 72.

Over de *ns* die met *ndj* correspondeert zie men § 69.

h.

75. De *h* is in 't M. òf oorspronkelijk òf uit *s* ontstaan òf een secundair ingevoegde of voorgevoegde klank.

a. Oorspronkelijke *h*'s komen vooral voor in geluidswoorden en interjecties, zooals *hiia* (interjectie van afkeuring), *hiini, hoeoeroe* (id. van welgevallen, „ei!"), *hoembaa*, „kiekeboe!", *hoemba'i*, „weet-ik-'t", *hoembee, hoeoe'oe*, „ja", *hei*, „heidaar!" (tot iemand die iets verkeerds doet; ook gebruikt om de aandacht op iets te vestigen), *hoi* (interjectie van schrik), *mohohoi*, „leven maken". Ook een woord als *wo'ohoe* (nieuw) heeft waarschijnlijk een oorspronkelijke *h* (vgl. § 96).

76. *β.* Een oorspronkelijke *s* is dikwijls, maar lang niet altijd, in *h* overgegaan. Dubbelvormen zijn lang niet zeldzaam; b.v.:

paho, „pootstok", *mompaho*, „planten" (oorspr. „pootgaten steken"), en *paso*, „wig, spijker".

hawoe, „sarong", en *sawoe*, „katoenen goed".

howoe, „hoop", en *sowoe*, „duizendtal".

hala, „fout, schuld, etc.; boete; rest (bij een verdeeling)", en *sala*, „mis, verkeerd".

mohodoe, „hikken", en *sonsodoe*, „snikken".

mehimpo, „zitten als 'n vrouw" (met de beenen op zij van het lichaam), en *basimpa*, „zitten met de beenen gekruist vóór zich".

Voorbeelden van den overgang van *s* in *h* zijn verder: *mo'aha* (slijpen), Ml. *asah; mo'ahi* (lekker, zoet), Ml. *asin* (de oorspr. bet. is dus „hartig"); *ahoe* (rook), Ml. *asap; mobaho* (nat), Ml. *basah; mahaki* (ziek), Ml. *sakit; hoeloe* (hars, harsfakkel), Ml. *soeloeh; koehe* (buidelbeer), Bar. Ttb. *koese;* enz. enz. [1]).

77. *γ.* *H* wisselt met hamza of geen consonant, in de eerste plaats intervocalisch. Wanneer twee vocalen door *h* gescheiden worden is dit een tusschenstadium tusschen een hiaat (d.w.z. hamza) en geen hiaat (wanneer dus in 't schrift geen consonant geschreven, maar wel een zachte glijklank gehoord wordt), omdat de *h* zich door haar glijdend karakter onderscheidt [2]). Vooral waar voor- of achtervoegsels worden aangehecht treedt dikwijls zulk een *h* op, en verder vervangt zij, evenals de hamza, in sommige woorden een uitgevallen consonant. Hamza zoowel als *h* zijn dikwijls, vooral aan 't eind van woorden,

[1]) Zie ook MZG 44, 291.

[2]) Jespersen, Lehrbuch der Phonetik [2], p. 91, verg. ook p. 93 v.v.

de overblijfselen van verdwenen krachtiger zusters. Voorbeelden zijn o. a. *kohana,* wel gehoord voor *koana,* „rechts'', en de *h* die optreedt bij de aanhechting van *-ako, -o,* e. a. in sommige dialecten (zie het tweede deel), terwijl 't T. steeds den (ongeschreven) glijklank bezigt die van 't zelfde karakter is als de laatste vocaal van den stam, en 't Molo. weer aan hamza de voorkeur geeft. In *mompahihi* (T.), *mompaisi* (Molo.), „afvegen'', is een *l* of wellicht een daaruit ontstane *j* uitgevallen (vgl. Bar. *mampalisi*), welker plaats in 't T. door een *h* wordt ingenomen. Een dergelijk geval is *dahopo* (I.), waar *h* staat op de plaats van twee verdwenen lettergrepen. In T. luidt de vorm n.l. *da'iaopo* („pas, nauwelijks''); hij wordt daar wel tot *daapo* samengetrokken. Over *tamahi* naast *ramai* zie men § 95.

Een ander voorbeeld is misschien BM. *hiewi,* „gisteren'', T. *indiawi.* Zie § 95.

Andere voorbeelden van de wisseling van *h* en hamza zijn:

halo, „houtskool'', Bar. *ajo,* Ml. *arang.*

hadio en *adio,* „veel''. Dit woord is zonder twijfel met een prefix *a-, o-* (zie het tweede deel) gevormd, dat met *ha-, ho-* wisselt [1]). De stam *dio* is vermoedelijk identiek met *ndio* (§ 172, 178 v.v.), dat in 't P. (waar 't *nio* luidt) gebruikt wordt voor „er zijn''. *Adio* is dus waarschijnlijk geheel te vergelijken met *mare'e* (zie § 39), dat ook van een stam gevormd is die „er zijn'' beteekent. Deze stam is waarschijnlijk zelfs identiek met dien van *adio,* want *mare'e* gaat terug op *maria* (§ 80) en *ndio* op *ndia* (§ 193), terwijl de geprenasaleerde vorm van *ria ndia is* (§ 19).

hahi en *a'e,* st. v. „wrijven'' (vgl. ook I. st. *kaki,* „wrijven in één richting'').

hoio (Moli.), *ho'io* (I. Molo. etc.) naast *oio* (P.), pers. voornaamw. v. d. 3en pers. sg. (zie § 162). De *h* is hier secundair (vgl. § 167).

Tenslotte moet nog besproken worden de *h* in woorden die oorspronkelijk met een bilabiale [*w*] begonnen (vgl. § 48), zooals *hoani* (bij), Bar. *oeani,* dat teruggaat op *wani* met bilabiale [*w*]. Het woord voor „acht'', dat eveneens oorspronkelijk een bilabiale [*w*] aan het begin heeft gehad, luidt weliswaar *oaloe,* maar I. Molo. hebben *hoaloe,* en in samenstellingen treedt ook in T. de vorm *haloe* op (zie 't tweede deel). En tenslotte moet ook *haka* (wortel), Mal. *akar,* hierbij gerekend worden, getuige Doerisch [2]) *waka,* Boelisch (Zuid-Halmahera) *waa* [3]), Tae' *oewaka,* Winoea [4]) *oeaka.* 't Mam. en Mand. hebben voor „wortel'' *oehaka* [5]), doch deze talen hebben dikwijls *h* voor *w* (Tor. III, 148, 159). De meest aannemelijke verklaring voor de *h* van *haka, hoani, hoaloe* lijkt mij de vergelijking met het Engelsch op te leveren, waar woorden als *while, when, which,* in 't algemeen die welke met *wh* gespeld worden,

[1]) B.v. in 't Ml.

[2]) Dialect van het Masenrempoeloesch, Sa'dansche groep (Tor. III, 143 v.).

[3]) De *k* valt daar veel uit (Tor. III, 311).

[4]) De taal der To Winoea *(Laoria)* is een zoo goed als uitgestorven idioom in Napoe.

[5]) Tor. III, 147 en 156.

althans in sommige deelen van het taalgebied met [*hw*] worden uitgesproken [1]); blijkbaar heeft de bilabiale [*w*] de neiging een *h* te ontwikkelen als inleiding van den vocalischen voorslag. *Haka* kan dan staan voor * *hoaka* of * *hwaka,* evenals *haloe* naast *hoaloe* staat.

78. Verdwenen is *h* in W. *laoe* of *laoe*[2], aanspraakwoord etc. voor (kleine) jongens, uit *lahoe,* „penis''.

Hamza.

79. De *hamza* wordt in de eerste plaats gehoord aan het begin van woorden waarvan men pleegt te zeggen, dat zij met een vocaal beginnen, maar zij wordt daar niet geschreven. Wanneer aan het begin van een woord een consonant is „afgevallen'', beteekent dit dus dat zij door een hamza is vervangen. Ook midden in een woord vervangt soms de hamza een verdwenen consonant, b.v. in *sara'oe* (soort handfuik die men over de visch heen zet), Ml. *sĕrĕkap* en *sĕrĕkoep,* waar zij op de plaats van de *k* staat. Andere voorbeelden zijn: enkele R-G-H-woorden, waar hamza den typischen klank vervangt, n.l. *wo'oe* (BM.), „nieuw'', Ml. *baroe,* Jav. *waoe,* en *mo'o'owi* (I. Molo.), „bebroeden'', Ml. *ĕram,* Ibatan *ageb;* Tioe *koekaa'o,* „ik eet het'', T. *koekaano,* stam *kān; we'e* (schaamgordel), zie § 60; enz. De hamza kan, zooals reeds is opgemerkt (§ 77), allerlei consonanten vervangen.

In het midden van een stamwoord correspondeert de hamza dikwijls met *h* van 't Mal. Voorbeelden zijn: *ta'oe* (jaar), Ml. *tahoen; ta'i* (drek), Ml. *tahi; monta'o,* „zetten'' (van vallen, enz.), Ml. *tahan; pa'a* (dij), Ml. *paha; pa'o* (beitel), Ml. *pahat; poe'oe* (stam, stoel, onderste, voet, oorsprong, oorzaak), Ml. *pohon; mopa'i* (bitter, zout), Ml. *pahit; ra'i* (voorhoofd), Ml. *dahi.*

Over de verhouding van *h* en hamza zie men § 77.

80. In een aantal woorden vindt vocaalsplitsing plaats waarbij de hamza als klinkerscheider optreedt. Zoo in *mare'e* (veel), Bar. *maria,* vgl. Bar. *re'e,* „er zijn'', Amp. *ree* uit *ria* (zie § 39); *osi'i* naast *osii* (vetatief-partikel), Bar. *djii,* etc. (zie § 30); *da'a* en *nde'e,* langere vormen van de partikels *da* en *nde* (zie § 30); enz. Merkwaardiger dan de splitsing van lange vocalen is die welke in eenige, meest dialectische, woorden optreedt bij *verschillende,* op elkaar volgende, vocalen. Zoo luiden de pronomina *raoe* en *looe* in Tioe *ra'oe* en *lo'oe,* en dus ook *araoe* en *alooe ara'oe* en *alo'oe* (i. pl. v. *toeoe* en *atoeoe* zegt men daar ook *toe'oe* en *atoe'oe*) [2]). Het is evenwel niet geheel zeker dat deze vormen uit die zonder hamza zijn ontstaan, hoewel de andere dialecten en ook de correspondeerende vormen in het Bar. geen hamza hebben. Geen twijfel is echter mogelijk bij Moli. *pa'oe* [3]), T. Bar. etc. *paoe,* „hetgeen iemand zegt'', en bij *ta'oe lore,* „Bare'e-sprekers''. Het laatste is een vreemd

---

[1]) Jespersen, l. c., p. 99.

[2]) Zie § 172 v.v.

[3]) Mij alleen in afleidingen bekend.

woord [1]). In dit verband is vooral de wijze van aanhechting der achtervoegsels van belang, waarover in het tweede deel uitvoerig zal gesproken worden (vgl. § 81).

81. Wanneer een voorvoegsel wordt geplaatst vóór een stam die met een „klinker'' begint, geldt in 't T. de regel dat de hamza *behouden blijft*. Slechts enkele uitzonderingen zijn mij bekend, zooals *mompoeai*, van den stam *ai* met prefix *po-* (aan de zonnewarmte blootstellen), en *moiko* (goed), dat er uitziet als gevormd van een stam *iko*; verder in enkele telwoorden (*ialoe*, „acht nachten'', *pealoe*, „achtmaal''), in *oeai* „jongere broeder, zuster'' (met honorifiek *toe-*), e. a.

Bij de aanhechting van suffixen treedt daarentegen in 't T. geen hamza op (met enkele uitzonderingen). De wijze waarop achtervoegsels worden aangehecht wordt nader besproken in het tweede deel.

In de dialecten heerscht op deze punten veel minder regelmaat. Van alle Mor. dialecten vertoont waarschijnlijk 't *Molo.* een maximum aan hamza's, omdat ook bij de aanhechting van sommige suffixen het optreden van hamza regel is, 't *Moli.* daarentegen een minimum, omdat daar dikwijls de hamza wegvalt bij voorvoeging van een prefix. Zie het tweede deel.

Van de persoonlijke voornaamwoorden die in bepaalde gevallen worden gevoegd achter werkwoordsvormen, adjectieven, etc. (zie § 143 v.v.), hebben *akoe* en *ira* in 't T. steeds hamza, *o* daarentegen niet. Misschien is dit hieraan toe te schrijven dat *o* enclitisch is, en dus nauwer verbonden aan 't woord waarachter 't is gevoegd. De dialecten geven echter aan deze opvatting geen steun, want in sommige dorpen wordt *o* met hamza achtergevoegd, elders weer *ira* en *akoe* zonder hamza.

Bij *reduplicatie* van een met hamza beginnende syllabe blijft deze behouden, zoowel in de reduplicеerende als in de geredupliceerde lettergreep, b.v. *mo'o'anoe*, „beschaamd''. Ook bij *woordherhaling* blijft in 't T. de hamza behouden, b.v. *eloe²*, „wees'', *mo'ia²*, „verblijven'', *mompe'anoe²*, „zich verheffen, zich voelen'', *ai²ua*, „probeer te komen'', *oea²i*, „de jongste'' (van een gezin), etc. Uitzonderingen zijn: *maama*, „oom'', door afknotting ontstaan uit * *amaama* of * *ama²*, en *naina*, „tante'', uit * *inaina* of * *ina²*, welke beide woorden tot een oudere periode der taal behooren. Zij zijn afgeleid (vgl. § 108) van *ama* (vader) en *ina*, ouderen vorm van *ine* (moeder) ('t P. heeft voor „tante'' *neine*). De uitdrukking voor „nu'' *(kanandio andio)*, waarin ook geen hamza wordt gehoord, is niet met woordherhaling in den gewonen zin des woords gevormd, en bestaat uit twee woorden (vgl. § 177 en p. 55).

Met hamza aanvangende woorden verliezen deze soms wanneer zij in een zin optreden, dus voorafgegaan worden door een ander woord. Klankver-

---

[1]) *Ta'oe lore* is het Bar. *taoe lore*, „menschen van het bovenland''. Het woord *taoe* komt in het M. alleen nog in den samengetrokken vorm *to* voor (in namen van stammen), en wordt niet meer in de beteekenis „mensch'' gevoeld.

zwakking is in de practijk der gesproken taal een normaal verschijnsel. Onder de klanken die hieraan ten offer vallen behooren wel in de eerste plaats de hamza en de *h*. Bij vlug spreken, zooals dit in het dagelijksch leven gewoon is, is het uitvallen van een hamza dikwijls moeilijk te constateeren. Men kan echter twee gevallen onderscheiden: regelmatige verdwijning, en individueele verwaarloozing van den klank, b.v. doordat iemand gewoon is zeer snel te spreken. De laatste behoeft hier niet behandeld te worden. De eerste vindt in 't T. plaats na eenige procliticae, speciaal na *ka* (zie § 214 v.v.). Ook na *ba* (indien) wordt meestal bij vervoegde vormen, soms ook in andere gevallen, de hamza weggelaten (*ba‿ilako*, „wanneer hij gaat''), en dit is ook soms 't geval na *da* (nog), *nde* (want), *ke* (vraagpartikel). Voorbeelden:

da‿indi'oepoca onae nahi dohori mpebatatana mia = vroeger (toen 't nog (*da*) vroeger was) deden de menschen heelemaal geen heerendienst.

nde‿ikona akoe = want hij heeft mij getroffen.

hapa ke‿oepolaiako? = waar vlucht je voor, waar loop je zoo hard om weg?

Ook voor de preposities *i* en *a* kan hamza wegblijven, b.v. *kapala‿i Tinompo* het dorpshoofd van T.), *Goeroe‿i Beteleme* (de G. van B.), *melempa‿a nsala* (op den weg loopen), etc. Evenmin treedt een hamza op bij de samenstelling van de preposities *i* en *a*, die in T. *ia*, in P. W.Kns. (en ook in poëzie) *ai* oplevert.

Tenslotte treft men 't verschijnsel nog regelmatig aan bij demonstrativa (zie § 172 en 192, tabel I), bij 't uitvallen van de *m* van met die nasaal aanvangende prefixen (zie § 31), en in meer gevallen.

Nasalen.

82. Het M. kent drie nasalen: *ng* (velaar), *m* (labiaal) en *n* (supradentaal). Zij komen zoowel zelfstandig voor als versmolten met andere consonanten tot geprenasaleerde klanken (*ngk, ngg, mp, mb, nt, nd, ns*). De laatste zijn elders behandeld.

Voorbeelden van oorspronkelijke *ng* zijn: *nganga* ('t inwendige van den mond), Ml. Bar. id.; *tonga* (midden), Ml. *tĕngah; mobongo* (doof), Ml. *bĕngal; ongo* (padiwants, walang sangit), Ml. *tjĕnangau; dinange* (sagokoek), Ml. *dangai; moronge* (hooren), Ml. *dĕngar; pangi*, een boom (Pangium edule), Bg. Bar. Ttb. Sg. id.; *angi* (wind), Ml. *angin*. In geluidswoorden: *ngeo* (kat) en *mengeoli* (miauwen); *mengongo* (prevelen); *mongoeoe*[2] (binnensmondsche huilgeluiden doen hooren); *ngongoro* (snurken); *mengese* (huilen).

Voorbeelden van oorspronkelijke *m* zijn: *ama* (vader), MP.; *oema* (W.), „droog rijstveld'', Ml. *hoema; momama* (sirih-pinang gebruiken), Ml. *mamah; mata* (oog), MP.; *manoe* (kip), Jav. etc. *manoek; lemo* (citroen), Ml. *limaoe*. In geluidswoorden: *meo* (W.), „kat''; *memoeoeli* (brommen); *momisoe*, een geluid voortbrengen dat te kennen geeft „ik wil niet'' (men zuigt de lucht opzij door de tanden in).

Oorspronkelijke *n* heeft men in: *ana* (kind), MP. *anak; ine* (moeder),

MP. *ina; nana* (etter), Ml. *nanah; kona* (getroffen), Ml. *kĕna;* infix *-in-*, MP.; *one* (grint), Atj. *andë; oeni* (geluid), Jav. id. In interjectie's: *anana, anini, anai*, „aau!''; *hiini*, „ei!''; *oonoe, oeoenoe*, (tot een kind dat zich bezeerd heeft, om het te sussen).

83. In verscheidene IN talen is de *ng* aan het eind langer gespaard gebleven dan *n* of *m*, en zijn laatstgenoemde klanken als sluiters soms in *ng* overgegaan en zoodoende voor afvallen behoed [1]) (in zuiver vocalische talen slechts tijdelijk). Voorbeelden van dit verschijnsel uit 't M. zijn: *po'ianga* (verblijfplaats), dat wijst op een ouder * *mo'iang*, thans *mo'ia*, „verblijven'', welk * *mo'iang* uit * *mo'ian* (een combinatie van de locale elementen *i* en *an*) ontstaan is (in 't correspondeerende [2]) Mal. *diam* is de *n* in *m* overgegaan); *kaanga* (voedsel) en BM. *koekaango* (enz.), „ik eet het'', van den st. *kān* (eten).

84. Aan het begin is *n* afgevallen in: *ongo*, „padiwants'' (walang sangit), Amp. *nango*, Sg. *tanango*, Mal. *tjĕnangau; inahoe*, „groente'' (spec.: boontjes), uit * *ninahoe*, „hetgeen gekookt is of wordt'', van *monahoe*, „koken''. In 't midden is *n* uitgevallen in Tioesch *koekaa'o* (enz.), T. *koekaano* (ik eet het), stam *kān*.

Een *m* aan het begin is verdwenen in *oe-, i-* (prefix-vormen der personalia van den 2en pers. sg. en plur.), W. en Moiki *moe-, mi-* [3]); in 't midden in W. *inggai* en *mai*, resp. pers. en bez. voornaamwoord van den 1en pers. pl. excl., Kns. *inggami* en *mami*, BM. *ikami* en *mami*.

85. In enkele voorbeelden wisselt *ng* met *m*; zoo in *katoemo* (boschbladluis), B. *katoemo* en *katoengo*, Ml. *toengau*, in *oelima*, „achtersteven'', Ttb. *wuling*, Sg. *uling* (r), en in *mepangenga* (Oe. Oe.), „stoeien'', T. *mamenga* (in het Tamb. wordt de vorm *pangema* opgegeven, die op omzetting kan berusten; de stam is *benga*, zie § 27).

Wisseling van *m* en *n* komt voor in *koenepo* (overhangende rots), P. *koemepo*, B. *koemapa; mesimi* (door de reten van den wand gluren), W. *mesisini*.

Wisseling van *ng* en *n* komt voor in *nee* (T.) en *ngee* (BM.), „naam'', OJ. Minah. *ngaran; tondongi* (W.), *tondoni* (T.), „teeken, kenteeken'', Bar. *tondoni*.

Dezelfde wisseling valt ook op te merken in de wijze waarop de IN *nj* in 't M. wordt gerepresenteerd. Als gewone representant moet wel *n* aangenomen worden, b.v.: *ponoe* (zeeschildpad), Bg. Ml. *pĕnjoe; menani* (zingen),

---

[1]) B.v. in het Sg. (Sg. Spr. p. 31).

[2]) Behoudens de aanvangs-*d*. Het Bat. heeft den vorm *ian* (naast *ingan*), terwijl de locale prepositie daar, evenals in het Mal., *di* luidt. In het M. komen de preposities *i* en *ndi* (Moli. e. a. *ri*) naast elkaar voor. Vermoedelijk heeft men hier met oude bijvormen te doen. Vgl. nog Bar. *meari* (verblijven), uit *a(n)* + *ri*, ook in die taal de locale prepositie.

[3]) Minder waarschijnlijk lijkt het mij dat *i-* teruggaat op Tioe *ndi-*, B. id.

Ml. *njanji; mo'ena* (vlechten), Ml. *anjam* [1]. Maar soms treedt een andere nasaal op, b.v. *m* in *meoa* (srt. wesp), B. *njaoea*, Sd. *njiroean*, Bal. *njawan* (de *e* van de eerste lettergreep is waarschijnlijk onder invloed van de *nj* ontstaan, vgl. § 38). In 't overgenomen woord *ngara* (paard), Boeg. *anjarang*, worden de *nj* door *ng* vervangen, en de To Molio'a en andere BM. stammetjes maken er zelfs *mara* van.

Tenslotte moet nog de wisseling van *n* en *l*, waarbij de *l* in den regel als de oorspronkelijke klank beschouwd moet worden, besproken worden. Voorbeelden zijn: *nohoe*, „rijstblok'', Ml. *lĕsoeng; monango(e)i* (zwemmen), Atj. *meulangoeë*, OJ. *langoej; toniso* (vinger, teen), Bar. *tanoedjoe*, Ml. *tĕloendjoek*, „wijsvinger'' (van *montiso*, „aanwijzen'', met infix *-al-*). Waar verwante talen *n* hebben heeft 't M. *l* in *polangkoe* (P.), Bar. *panangkoe*, „*bĕlibis*'' (srt. wilde eend), en *loere* (papegaai-soort), Ml. *noeri*.

Over de uit geprenasaleerde klanken ontstane nasalen zie men § 27.

l.

86. De *l* is in den regel een oorspronkelijke klank in 't M. Voorbeelden: *olipa* (duizendpoot), Ml. *(ha)lipan; molai* (op den loop gaan), Ml. *lari; loemako* (gaan), Ml. *lakoe; le'oeha* (neet), Bat. Jav. Sd. *lisa*, Tomb. *lĕse'a; (o)toloe* (drie), MP. *tĕloe; lidi* (bladnerf van aren-palm etc.), Ml. id.; *limonti* (miersoort), Ttb. *lalamĕntitj; mo'ala* (nemen), Jav. Ttb. *alap*. In geluids- en bewegingswoorden: *gogolo* (gezegd van het dof-zuigende geluid van modder waar men in zakt e. dgl.); *kolohoeko, woenggoloko* (vogels, naar hun geluid genoemd); *monggelo* [2] („den staart heen en weer bewegen'', gezegd van slangen en visschen; *nggelo* (S.) = slang).

87. Als beginner is *l* afgevallen in: *api* (laag), Bar. *api* en *lapi*, Ml. *lapis*, M. *ompeo linapi* (twee op elkaar genaaide matten) ('t Bar. heeft echter ook *tapi*); *engke* (houding bij 't loopen, etc.), Bar. *engko*, vgl. Bar. *lengko*, „bewegen''.

In 't midden is *l* uitgevallen in: *saira* „wiedmes'', Bar. *salira; sole dawa* (P.) of *soë dawa* (P.), „mais'', *tee* [2] (Kns.), gebruikt als aanroepwoord voor kleine meisjes (T. *sele*, Par. *tile* = vagina); *mompaisi* (BM.), „afvegen'', Bar. *palisi; momposaa*, „water afleiden om een bepaalde plek droog te krijgen'', bijvorm van *sala*, Ml. *salah*, grondbet. „er naast''; *nggio* [2] (vuurvlieg), vgl. *mangkilo*, „schitterend, glinsterend''.

88. *l* en *r* wisselen af in: de tweelettergrepige prefixen met *r* of *l* in de tweede syllabe (zie het tweede deel) en 't infix *-ar-* of *-al-; lee* (M.) en *ree* (P.), „alang-alang''; *tarompio*, varensoort, Bar. *lompioe; laoero* (rotan),

---

[1]) De vergelijking wordt bemoeilijkt doordat de *nj* zoo dikwijls b.v. in 't Mal. als niet oorspronkelijk moet worden beschouwd, maar als ontstaan uit *n*. Of dit in laatste instantie van alle *nj*'s geldt (Fokker, l. c. p. 41) kan hier buiten beschouwing blijven, omdat in elk geval 't M. een *nj* (of verwanten klank) bezeten moet hebben, zooals blijkt uit de verschillende representatie van de *nj*, en uit 't vroeger bestaan hebben van M. *dj* of *ḑ* die geprenasaleerd *ndj* of *ṇḑ* moeten geluid hebben.

Bg. *raoekĕng,* PmB. *ndaoero,* Amp. *roero; la'a* (P.) en *ra'a* (Molo.), demonstratief pronomen v. d. 3en pers. (zie § 192); *mosa'o nggeri* (erg slecht), Bar. *nggeli;* enz.

Over de wisseling van *l* met *d* zie men § 64, over die van *l* met *nd* § 67, over die van *l* met *ns* § 70, over die van *l* met *n* § 85.

Over de verhouding van *l* en *j* zie men § 104.

In een enkel voorbeeld staat *l* op de plaats van den klank van den R-G-H-regel, zie § 97. Ook staat *l* soms op de plaats van den klank van den R-L-D-regel, zie § 101.

r.

89. Voorbeelden van oorspronkelijke *r* zijn: *ra'oe,* naam van een boom, Jav. *raoe,* Ml. *rawa; mokoboeroe* (afkeer inboezemend), Ml. *boeroek; mongkira* (bedriegen, er tusschen nemen), Ml. *kira; mokora* (hevig), Ml. *kĕras; tengkoeroe* (gerimpeld), Ml. *kĕroet.*

Dikwijls echter correspondeert met M. *r* een andere klank in verwante talen, in 't Mal. gewoonlijk *d.* Zoo in *ra'i* (voorhoofd), Ml. *dahi; raki* (huidvuil), Ml. *daki; rere* (wand), Ml. *dinding; rada* (borst), Ml. *dada; rano* (meer), Ml. *danau;* en in vele voorbeelden van den R-L-D-regel, zie § 100.

Als beginner is *r* afgevallen in: *te'ampe,* naast *terampe,* „tegen iets aandrijven (en daar blijven steken)''; *ma'iso,* „nauw'', vgl. Bar. *iso* en *riso,* „tegen elkaar drukken'' (de laatste stam is waarschijnlijk dezelfde als die van M. *teriso,* „vergaderen, beraadslagen'', *momperiso,* „gemeenschappelijk bezitten'').

In het midden van een woord is *r* weggevallen in: *taipa* (mangga), Bar. *taripa; bia* (P.), „vagina'', T. *bira,* „buffelkoe'', oorspronkelijke bet. „spleet'' (Bar. *bira,* Ttb. *wirang*).

Over *r* als vertegenwoordiger van den klank van den R-G-H- en van dien van den R-L-D-regel zie men § 93 en 100.

Over wisseling van *r* en *g* zie men § 53; van *r* en *d* § 64 en 90 v.v.; van *r* en *s* § 73; van *r* en *l* § 88.

Over de verhouding van *r* en *nd* zie men § 19 en 67.

De R-G-H-regel.

90. De gewone representant van den R-G-H-regel is in 't M. de * *j,* welke klank echter thans niet meer wordt aangetroffen, maar op verschillende wijzen behandeld is, naar gelang van de positie waarin hij is komen te staan (zie § 104). Verder treft men als vertegenwoordigers aan (in volgorde van frequentie): *r, geen consonant, g (k), h, hamza* en *l.*

91. Voorbeelden van * *j* zijn:

a. intervocalisch:

ia, „ader, pees'', uit * *oeja,* Ml. *oerat* [1]). Bijvorm *oere,* zie ben.

[1]) In den regel is slechts één equivalent uit de verwanten gegeven; de andere zijn in de bekende studies over dit onderwerp van Brandes, Conant, e. a., te vinden.

owea, „schouder'', uit * *owaja* of * *awaja*, Tob. *abara*, Bis. *abaga*.

1. *wea* (Moli.), „gestampte rijst'', Mal. *bĕras* [1]).

2. *wea*, in *wea api* (W. Kns.), „gloeiende kool'', Ml. *bara*. De gewone vorm is *waro*, zie ben.

rea, „bloed'', Ml. *darah*.

mobea, „zwaar'', Ml. *bĕrat*.

motea, „hard, sterk'', Ml. *tĕras*.

teo, een boom (Artocarpus Blumei), Ml. *tĕrap*, Bent. *toegap*, Minah. *te'ep*.

seami, „stoppels'', Ml. *djĕrami*. Dialectvorm *sorami*, zie ben.

wee, st. v. „geven'', BM. *wei* [2]), Ml. *bĕri*, Bar. *wai*.

seno, „nest'', waarschijnlijk uit *seeno*, met pron. poss. *-no*, dus van den stam *see*, Bar. *sea*, Ml. *sarang*.

monea, „tam'', Bar. *manaja*, Minah. t. *naram*, Form. *dagam* [3]).

monseoe, „naaien'', Ml. *djaroem*. Dialectvorm *mosooe*, zie ben.

meoa, srt. wesp, Sd. *njiroean*, Pamp. *anigoean*, Bal. *njawan*, Bar. *njaoea* [3]).

eoe, soort spinazie, Tob. *aroem*, Lamp. *ajoem*.

meheo (P.), „steken met *heono* (zijn angel)'', Bis. *sogod*, Tag. *sigir*, Tbl. *sèhèr*.

sioe, „hoek'', Ml. *djoeroe*, Bis. *pandogo*.

mesiili, „lucht door de tanden naar binnen zuigen'' (bij 't eten van iets heets b.v.), Bar. *siroe* (id.), Ml. *iroep*, Bal. *sijoep* (voor *-li* zie men het tweede deel).

Een twijfelachtig voorbeeld is *tii* (neerkomen), dat met Ml. *toeroen* enz. (Brandes, p. 46 v.) kan correspondeeren, vgl. *metii(mako)*, „afdalen, naar beneden gaan'', *montiimako*, „naar beneden brengen'', en *tiima*, „aanlegplaats'' (*metii* wordt ook voor het gaan uit een prauw gebruikt); *tii* zou dan staan voor * *tioe* of * *toei* (vgl. § 34, of 41 en 17) uit * *toejoe*. Vgl. echter Bar. Mek. *toedoe*.

β. als beginner:

etoe, „honderdtal'', uit * *jatoe*, Ml. *ratoes*.

ihoe (W. Kns.), „rib'', uit * *joehoe* of * *joesoe*, Ml. *roesoek*. Over den vorm *oroesoe* zie men p. 61.

Over *hiewi* en *indiawi* zie men § 95.

γ. als sluiter:

iki, „staart'', uit * *ikoej*, Ml. *ekor*. Sommige BM. dialecten hebben den vorm *okoei*. De *o* in de eerste lettergreep is misschien uit assimilatie te verklaren.

---

[1]) *wea* komt ook in 't T. voor als adj.: *weeomo*, „(de rijst) is al *bĕras*, is al ontbolsterd''. In W. beteekent *wea* „*padi*''. Bijna alle dialecten gebruiken een omschrijvend woord voor „ontbolsterde rijst'', vooral *inisa*, BM. *inoese*, „het gestampte''. De To Padoë zeggen *ihi-koero* (inhoud van den kookpot), 't Kns. *morina* („schoon''), 't Tambee *hinoemona*.

[2]) Doch *weakoe*, „geef 't aan mij''. 't P. heeft *wee*.

[3]) Brandes, Proefschrift, pag. 120.

oele, „slang'', Ml. *oelar*. Zie ook p. 67.

moronge, „hooren, voelen'', BM. *morongoi* [1]), Ml. *dĕngar*.

soe'oeloei, „ei, testikel'' (ook wel *soeloei* uitgesproken), Ml. *tĕlor*. Waarschijnlijk staat *soe'oeloei* voor * *si'oeloei* of * *sioeloei*, omzetting van * *isoeloei*, vgl. Mekonggasch *tioloe*, Kasimbarsch *itoloe*, Tag. Bis. *itloeg*, etc. [2])

motoeri, „slapen'', Tag. *toelog*, Bar. Jav. *toeroe*, Ngadj. *tiroh*, Ml. *tidoer*; *toeri* moet dus staan voor * *toeroej*.

mowohi, „verzadigd'', Tob. *bosoer*, Tag. *boesog*.

motewe, „flauw'', Ml. *tawar*.

ili, „kwijl'', Ml. *lioer*, OJ. *ilū*. Er is ook een woord *onoei* (speeksel), dat een dubbelvorm zou kunnen zijn. Het W. heeft voor „speeksel'' *eli*.

Onzeker is W. *ngapi* (kalk), dat met Ml. *kapoer* etc. zou kunnen correspondeeren.

92. Het aantal gevallen waarin geen consonant optreedt op de plaats van den typischen klank lijkt grooter dan 't is, omdat, waar de R-G-H-klank sluiter is, hij vanzelf moet verdwijnen in 't M.; het is, op grond der boven sub γ genoemde gevallen, waarschijnlijk dat ook in dergelijke woorden soms een *j* verdwenen is, die echter niet in staat was een spoor achter te laten. Eveneens kan men aannemen dat een woord als *roei* (doorn) teruggaat op * *roeji*, waarvan de *j* door de volgende *i* verdwijnen moest (zie § 104). Mij zijn dan ook slechts twee voorbeelden bekend waarin de typische klank niet tengevolge van zulk een bijomstandigheid verdwenen is of kan zijn; van deze twee is 't eene misschien overgenomen en 't andere P., beide dus wellicht geen M.

Gevallen waarin de typische klank verdwenen is zijn:

a. intervocalisch:

roei, „doorn'', Bar. id., Ml. *doeri*. Bijvorm misschien *loeria*, zie ben.

mandioe (BM.), „baden'' (intr.), *mompandioe*, id. (tr.), Bar. *mandioe* en *marioe*, Ml. *diroes*.

molai, „wegloopen'', Ml. *lari* [3]).

ramai [4]) „hier naar toe, er aan komen'', en BM. *mai*, „zich in herwaartsche richting op weg begeven, komen'', Ml. *mari* [5]). Bijvorm *tamahi*, zie ben.

mompoeai, „aan de zonnewarmte blootstellen'', *mo'ai*, „brandend, verbrand, aangebrand'' [6]), Ml. *hari*.

---

[1]) In Moli. e. a. *mohori*, zie § 40.

[2]) Tor. III, p. 232 en 237.

[3]) *Mompalari*, „hard doen loopen'' (van een paard), is het Bg. *palari*.

[4]) Over het element *ra-* vergelijke men § 193.

[5]) Misschien moet dit woord tot de R-L-D-woorden gerekend worden (Conant, Monosyllabic Roots in Pampanga, J. Am. O. S. XXXI, 393). Conant noemt ook een stam *ai*, waarschijnlijk een bijvorm van dien met den R-G-H- of den R-L-D-klank (*mari* is een *-oem*-vorm). De bijvorm *tamahi* maakt het minder waarschijnlijk dat het M. *ramai* van dat *ai* zou zijn af te leiden.

[6]) P. *mohai*.

mosooe (P.) „naaien'', vgl. *monsooe* (§ 91, *a*). (Voor „naald'' gebruiken de To Padoë *soepe,* het BM. woord.)

mopee, „nauw, straksluitend'', *mompee,* „strak aanhalen'', Sg. *pihisĕ,* Ttb. *pi'is,* Ngadj. *pehes,* Tag. *pig'is* [1]). Het geval is twijfelachtig. Men zou ook kunnen denken aan *mompii,* „verstoppen, versperren, afsluiten''.

mowai, „zuur, bedorven'' (van spijzen), Bat. Sd. *bari* [2]).

β. als beginner:

aki, „vlot'', Ml. *rakit* [2]). Ik heb dit woord alleen bij de To Molio'a en To Tambee aangetroffen, juist stammen die grenzen aan de Bare'e-sprekers, die eveneens *aki* zeggen. Misschien is het dus wel een overgenomen woord. Het gewone woord voor „vlot'' is *lanti* [3]).

γ. als sluiter:

bose, „roeispaan'', Tob. *borsi,* Tag. *bagsaj,* Sd. *boseh.*

wiwi, „lip, rand'', Ml. *bibir.*

oemili, „stroomafwaarts varen'', st. *ili,* Ml. *hilir,* Jav. *ili.*

oewoi, „water'', IN * *wair,* Mal. *air* [4]) (vgl. § 59).

balo aoe, soort bamboe, Ml. *aoer,* Mong. *oaeg,* Gor. *wawohoe.*

moli (P.), „aar'' (van rijst), correspondeert *misschien* met Mal. *boelir,* Jav. *woeli,* omdat dit woord dikwijls als maatwoord wordt gebruikt, en *aso moli* kan ontstaan zijn (§ 27) uit * *aso mboli,* * *aso mboeli* (* *woeli* of * *woli* met prenasaleering als maatwoord). Vgl. echter *momoli* (BM. en W.), „recht'', zoodat *aso moli* ook vergeleken kan worden met T. *asa ngkeoe* (één halm), van *keoe,* eig. „boom, hout''.

dali, „stutwortel'', Bis. *dalid,* Sg. *daligĕ,* Tag. etc. *dalig,* Boeool *doligoe,* Gaj. Tob. *daling,* Gor. *dolidoe* (dus onregelmatig).

93. Belangrijker representant is de *r.* Deze komt voor:

a. intervocalisch, in:

oere (bijvorm van *ia,* zie § 91, *a*), „lijnen in de handpalm, nerven in een blad''.

waro (vgl. 2. *wea,* § 91 *a*), „gloeiende kool'', Ml. *bara.*

oroesoe (BM.), „rib'' (vgl. *ihoe,* § 91, *β*), Ml. *roesoek* [5]).

loendara (wijfjesbuffel die nog niet heeft gekalfd), stam *ndara* of *rara,* Mal. *dara,* Tag. *dalaga.*

poeroe, „kwartel'', Bar. id., Bg. *oero,* Tag. *pogo,* Bal. *pocoeh.*

monsiroe, monsiroepi, „scheppen, opscheppen'' [6]), Ngadj. *sahap,* Bg. Mak. *sero'* (opscheppen) [2]).

---

[1]) Vgl. Brandes, pag. 120.

[2]) Brandes, p. 121.

[3]) Over *indiawi* etc. zie men beneden

[4]) Vgl. Brandes, pag. 120.

[5]) In T. zegt men *woekoe hori* (*hori* = zijde).

[6]) Hiervan ook *siroe,* „lepel'', dat wel niet met Bar. *soejoe,* Ml. *sordoe,* Jav. *soeroe,* Kar. *djaroek,* Tag. *soro* te identificeeren is, omdat laatstgenoemde vormen tot de B-groep van den R-L-D-regel behooren, en men dus in 't M. een *j* verwachten zou.

maparo, „schor'', Ml. *parau*.

mompasinggiri, „bespotten'', Ml. *sindir*.

mowoeroe, „vergaan, rot'', Mal. *boeroek* [1]).

mongkara, „bijten'', Kar. *karat* (id.), Ml. *karat*, „roest'', Bar. *tagara*, id., Tag. *kagat*, Ponos. *kahat*.

moloearako, „naar buiten brengen'', *meloearako*, „naar buiten gaan'', Ml. *loear* [2]).

waroe, 'n boom (Hibiscus tiliaceus), Jav. id., Ml. *baroe*, Sang. *bahoe*, Bar. *molowagoe*.

sorami (P.), „stoppels'', Ml. *djĕrami*. Bijvorm van *seami*, § 91, *a*.

loeria, „doerian'', vgl. *roei*, „doorn''. Het P. zegt *larie*. Vooral deze laatste vorm maakt de afleiding twijfelachtig. Misschien moet men denken aan een overgenomen woord (vgl. Jav. *doerèn*, naast *rwi*, *ri*), zooals Dr. Adriani vermoedde in MZG 44, p. 273.

momporo'i (BM.), „uitpersen'' [3]); Ml. *pĕrah*, Mong. *poegoet*, Sg. *pĕhasĕ*.

wara, srt. zweer of ontsteking, Ml. *barah*.

st. *kara*, Tob. *horang*, Tag. *kagang* [4]). *Mokara* beteekent in 't Tambee „droog'' (b.v. van den mond door 't gebruiken van kalk). De gewone beteekenis is echter een andere; zoo beteekent *makara* in T. en elders „fel'' (van de zon), *mokara* in 't W. „erg sterk'' (van sterken drank), *mokara* in 't P. eveneens „fel'' (van de zon), of wel men zegt 't daar van sajoer waar te veel zout in is *(mokara ohio)*. Dit laatste is waarschijnlijk van 't eerste te scheiden, en òf met 't reeds genoemde *mongkara* (bijten) òf met *mokora* „sterk, hevig'' (b.v. van wind), Ml. *kĕras*, samen te brengen [5]).

Of Moli. *kariango*, 'n medicinale plant, Bar. id., Ml. *djĕrangau* en *djĕringau* [6]) (srt. lieswortel) uit 't Bar. is overgenomen, is niet zeker. 't Kns. heeft een plantnaam *riango*; of dit dezelfde plant is, is mij niet bekend, maar voor de identiteit van de namen ook van minder belang.

---

[1]) Vgl. *mokoboeroe*, „afkeer, walging inboezemend''.

[2]) Brandes, pag. 121.

[3]) T. *mompoero'i*; in P. *mompoeroki* en *mompiroki* (van sago, niet van vruchten).

[4]) Brandes, pag. 119.

[5]) Wellicht dat met dit *kara* ook *mokoranga*, „dorstig'', is samen te brengen. Het ziet er wel uit als met 't prefix *moko-* (zie het tweede deel) gevormd van een stam *ranga*, en *moranga* komt wel voor in de bet. „droog worden door de warmte van zon of vuur'', maar men gebruikt 't ook in de bet. „knappend, croquant'', en 't is wel waarschijnlijk dat dit begrip de eigenlijke beteekenis van *moranga* weergeeft. *Mokoranga* zou dan met een suffix *-a* (IN. *-ĕn*) zijn gevormd. Het W. heeft voor „dorstig'' *mokoro'oe*, wat waarschijnlijk teruggaat op * *moroko'oe*, vgl. Mek. *ko'oe'o* (MZG 62, 161), stam * *ko'oe*, Bar. Par. *ko'o*, „hard''). Het P. heeft *ke'area*, eveneens met *-a* (*-ĕn*), en af te leiden van een st. *are*, die „droog'' beteekent. Tenslotte heeft 't Kns. *mokongari*; wellicht heeft dit iets te maken met *mokari* „dor, verdord, verdroogd'' (dat wel 't Ml. *kĕring* zal zijn), en gaat op dit laatste ook *are* terug.

Op het ontstaan der bovengenoemde vormen kunnen andere woorden met *moko-* invloed hebben gehad (b.v. *mokoninggo*, „hongerig'').

[6]) Brandes, p. 120.

Een ander twijfelachtig geval is *para* (zeer), dat id. zou kunnen zijn met Ml. *pĕram*, Sd. *peujeum*, Bat. *porom* [1]), vgl. het door Brandes genoemde Daj. *paham* (zeer).

β. aan 't begin, in:

riwoe, „tienduizendtal'', Ml. *riboe*, OJ. *iwoe*.

roboe, „bamboespruit als groente'' [2]), Ml. *rĕboeng*, Jav. *ĕboeng*.

terowa (BM.), „omvallen'', Ml. *rĕbah*.

rawoe (P. Kns.), „witte damp, nevel'', Ml. *raboen*, Bis. *gaboen*. 't BM. heeft (in dezelfde bet.) *gawoe*, en *megawoe*² wordt ook in T. gebruikt in den zin van „niet duidelijk zichtbaar (b.v. door nevelachtigheid of door den verren afstand)''. Hiervoor gebruikt het Kns. weer *merawoe*². *Morawoe* is ook in T. zeer gebruikelijk en beteekent daar „slecht van gezicht, bijna blind'', ook wel „geheel blind''. Het woord heeft dus oorspronkelijk betrekking op 't onduidelijke, nevelachtige der gezichtsindrukken van iemand die slecht ziet, en is een bijvorm van *gawoe* [3]).

Over *ngkiniwia* zie men § 51.

94. Voorbeelden van *g* als representant zijn:

gawoe, zie § 93, *β*.

pagi, „rog'', Ml. *pari*, Tag. Bar. *pagi*.

tegoo, „'n oprisping hebben, boeren'', Sd. *törab*, Tag. *tigab*, Sg. *dahoekang*, Bant. *tigada'*.

De *g* is tot *k* verscherpt in:

okoeoe, „casuarine'', Bar. *ogoeoe*, Ml. *ĕroe*.

Over *ngkiniwia* zie men § 51.

95. *h* treedt op in:

tamahi, „er aan komen'', syn. met *ramai* (doch vgl. § 186), zie § 92, *a*. *Mahi* is een bijvorm van *mai*, en staat in tusschen Bar. *ma'i* en M. *mai* (§ 77).

In *ihawi* (W.), „gisteren'', Filipp. t. *gabi*, Sg. *hĕbi*, „nacht'' (vgl. § 51), staat de oorsprong van de *h* niet geheel vast. 't BM. heeft *hiewi*, waarvan de *e* verklaard zou kunnen worden uit samentrekking van *i* (*j*) en *a* (§ 104), zoodat ook hier *j* de representant van den R-G-H-klank zou zijn. De *h* zou dan verklaard kunnen worden als staande voor de hamza of den glijklank in * *i ewi* (of voor de *j* in * *ijawi*), en uit * *ihewi* zou *hiewi* zijn ontstaan (zie § 77 en 33). 't T. *indiawi* (gisteren) geeft aan deze opvatting steun, omdat tusschen *i* en *a* een glij-*j* wordt gehoord die den typischen klank kan vertegenwoordigen. Om uit *indiawi* een st. * *awi*, waarin dus de typische klank zou zijn uitgevallen, te construeeren, lijkt mij onjuist. (Men kan natuurlijk

---

[1]) Brandes, pag. 120.

[2]) P. *rowoe*.

[3]) Aan den anderen kant kent 't P. ook *gawoe*², gebruikt van een kip die wit en blauwgrijs gekleurd is. 't Is echter de vraag of dit 't zelfde woord is.

De Kns. vormen met *r* kunnen uit 't P. zijn overgenomen. Vgl. ook Brandes, p. 106.

ook aannemen dat *hiewi* rechtstreeks op * *iewi* teruggaat, vgl. *hoio* en *oio*, § 77).

De kans is dus groot dat *h* niet als vertegenwoordiger van den R-G-H-regel kan gelden.

Over *wo'ohoe* zie men § 96.

Over *tahoe* zie men het tweede deel.

96. *Hamza* treedt op (vgl. § 79) in:

wo'oe (BM.), „nieuw'', Ml. *baroe*. Het T. heeft hiervoor *wo'ohoe*, dat ik houd voor een omzetting (zie § 33) van * *woho'oe*, correspondeerende met Ml. *bĕharoe;* immers komt naast *wo'ohoe* de bijvorm *mbo'oe* (ook, weer) voor (vgl. Bar. *wo'oe*, „ook'', *da wo'oe*, „(nog) nieuw'').

mo'o'owi (I. Molo.), „broeden''[1]), Ml. *ĕram*, Ibatan *ageb*, Bar. *o'o* (vgl. ook § 80).

97. *l* treedt op in:

medocloe, „elkaar helpen bij den landbouw'' (in P. „samen iets doen of hebben''), Bar. *djoejoe*, „gemeenschappelijk bezitten, verrichten'', Tob. *oeroep*, Ngadj. *dohop*.

botoli, hulptelwoord voor langwerpig-ronde voorwerpen, *bobotoli*, „rond''[2]) indien dit althans met Ml. Bat. *boetir*, Tag. *botil*, etc. identiek is, die in de laatste lettergreep *i* hebben.

98. Men mag aannemen dat de *r* de oudste representant van den R-G-H-klank in 't M. is (nu daargelaten van welken aard die *r* aanvankelijk geweest is). Vgl. dubbelvormen als *waro* en *wea*, *ihoe* en *oroesoe*, *oere* en *ia*, *seami* en *sorami*. Na *r* te zijn geweest moet de R-G-H-klank hoe langer hoe meer verzwakt zijn. In zooverre is er overeenkomst met 't Bar. 't Verschil is voornamelijk dat in 't M. de *j*, die in de meeste gevallen den typischen klank vertegenwoordigt, met een voorafgaanden of volgenden klinker is samengetrokken, in tegenstelling met 't Bar., waar de *j*, die ook daar in een vroeger stadium de hoofdvertegenwoordiger moet zijn geweest, bijna altijd verdwenen is. Een ander markant verschil is 't veel geringere aantal voorbeelden die *g* vertoonen. Nu is het hebben van *g* als representant een Filippijnsche trek, zoodat men zou kunnen veronderstellen dat 't Mor., dat meer Filippijnsch in karakter is dan 't Bar., ook meer *g*'s zoude vertoonen. 't Bar. is echter te beschouwen als de laatste van een reeks talen, die, te beginnen met het Mong., eerst in westelijke, daarna in zuidelijke, en tenslotte in oostelijke richting om de Tomini-bocht heenloopt, en waarin 't terrein van de *g* als R-G-H-klank geleidelijk afneemt [3]). De brug tusschen 't M. en de Filipp. talen loopt echter over 't Loinansch c. s.[3]), en wanneer wij in die richting naar de *g* onderzoek doen, dan blijkt dat zij eerst in 't Bobongkosch, een Loinansch idioom op de Togian-eilanden, optreedt [4]). 't Loinansch zelf heeft evenals

---

[1]) Moli. *moo'owi*, P. *oemoe'oewi*.

[2]) Zie § 118.

[3]) Zie § 9.

[4]) Tor. III, 276.

't Bar. meestal *geen* consonant op de plaats van den typischen klank, het Balantaksch heeft *r* [1]), het Banggaisch mist de *r*, maar vervangt haar door *l*, ook als R-G-H-klank [2]).

Hoe moet men zich nu het verloop van het bovengenoemde verzwakkingsproces voorstellen? Moet men uit 't voorkomen van *g* naast * *j* opmaken dat het eerste stadium een (oorspronkelijk gebrouwde) *r*, het tweede *g*, het derde * *j* is geweest, m. a. w. dat de *j* door palataliseering van de *g* is ontstaan? Meer aannemelijk lijkt mij, de *g*-vormen te verklaren als behoorende tot een andere taal-laag, een ander taal-bestanddeel, dan de *j*-vormen, zooals ook de voorbeelden met *l* wel als dialect-vormen of iets dergelijks verklaard moeten worden. Juist de dubbelvormen zijn in dit opzicht van beteekenis: in vele gevallen behooren zij tot verschillende dialecten, en dikwijls wijkt juist 't P., dat zeker uit een Morisch en een niet-Morisch element bestaat, af. De hamza treedt meermalen in de plaats van een verdwijnenden klank (zie § 79), en is dus een late vertegenwoordiger. Hetzelfde kan waarschijnlijk, op grond van de gevallen die dezen consonant vertoonen, van de *h* gezegd worden (vgl. § 95).

De R-L-D-regel.

99. In 't M. moet deze klankregel, evenals in 't Bar. en vele andere talen, in tweeën gesplitst worden, en wel in een *r*-type en een *j*-type (in 't Bar. evenzoo). Het *r*-type valt samen met Conant's Niet-G-type, het *j*-type met zijn G-type [3]). Lafeber [4]) noemt deze typen A en B. Niet alle vormen echter kunnen onder één van deze categorieën gebracht worden.

100. A. Voorbeelden van de eerste groep met *r* zijn:

aro, „voorzijde'', Mal. *hadap*, Jav. *arĕp*.

gire, *kire* (I.), „wenkbrauw'', Bar. Sa'd. *kire*, Tag. *kilai*, Ilk. *kidai*.

mongoera, „jong'', Mal. *moeda*, Sd. *ngora*.

oera, „garnaal'', Mal. *oedang*, Jav. *oerang*, Tag. *oelang*.

motoeri, „slapen'', zie § 91, γ.

woere, „schuim'', Niass. *boechö*, Jav. *oeroeh*, Ibn. *boegak*.

moboeri, „schrijven'', Bar. *woeri*, „houtskool'', Tag. *oeling*, Ilk. *oging*.

mokorara, „warm'' (van de door vuur veroorzaakte warmte), en *moṙarami*, „iets verwarmen boven 't vuur'' (teneinde 't te koken of te roosteren), Bar. *rara*, Ml. *radang*, Tob. *dadang*, Gaj. *daring*, Negr. *jarang*.

laro, „binnenste'', wanneer men althans mag aannemen dat dit is omgezet uit * *ralo*, B. *raja*, Ml. *dalam*. Vgl. *ondalo*, „diep'', Ml. *dalam*, waarin de *nd* wel een geprenasaleerde *r* zal zijn [5]).

---

[1]) Tor. III, 276.

[2]) l. c., 281.

[3]) Notes on the Phonology of the Palau Language (J. Am. O. S., XXXV, 1915, p. 10).

[4]) Vergelijkende Klankleer van het Niasisch (1e gedeelte), Stelling 24—27 en § 9, p. 35—39.

[5]) Naar het schijnt volgt in een Morisch of Bare'e-stamwoord op een lettergreep die met *r* begint nooit een *l*. Zie § 33.

ro- en *-ro* (W. Kns. BM.), resp. prefix- en suffix-vorm (possessivum) van het pronomen van den 3en pers. plur., Mal. *-da*, Jav. *sira*, Filipp. t. *sira*, *sila*, *sida* [1]), Bar. *ra-*. Bijvorm *do*, zie ben. Moiki en Tioe hebben als prefix *ndo-* (als suffix *-do*, evenals T.), wat geen bijvorm is, maar een geprenasaleerd *ro-* (minder waarschijnlijk een geprenasaleerd *do-*).

(o)roea, „twee'', Ml. *doea*, Jav. *ro*.

roei, „doorn'', zie § 92, *a*. Bijvorm misschien *loeria*, zie § 93, *a*.

moronge, „hooren'', zie § 91, *γ*. Bijvorm misschien *modonge*, zie ben.

rea, „bloed'', zie § 91, *a*.

meraka, „zich vlak naast elkaar bevinden'', en *momporaka* (met prepositie), „vlak naast iets plaatsen'', Ml. Gaj. *dĕkat*, Tag. *dikit*, Bis. *dokot*.

Een twijfelachtig voorbeeld is de stam *oere*, in *mo'oereki*, „(een rivier) opvaren, stroomopwaarts een rivier volgen (varende of loopende)'', Ml. *oedik*, Jav. *oeḍik*, Bg. *oerai'*.

De volgende voorbeelden vertoonen *d*:

do- en *-do*, in 't hoofddialect (T. etc.) gebruikt i. pl. v. *ro-* en *-ro*, zie boven (een vollere vorm luidt echter *ira*; zie § 142).

mapeda (gezegd van iets dat een brandende pijn veroorzaakt, zooals vuur of bepaalde huidziekten), wanneer dit althans met Jav. *pĕḍĕs*, Mal. *pĕdas*, Tob. *pogos* („arm'') mag worden geïdentificeerd (vgl. § 37, en den bijvorm *poë* beneden).

modoko (gulzig), Ml. *dĕkap*, Sg. *dakoe'*, Boeool *dokopo*, Mong. *rakoep*, Filipp. t. *dakĕp*.

modonge (W.), „doof, ondeugend'' [2]), misschien een bijvorm van *moronge*, „hooren'', die dan een ironische beteekenis heeft gekregen [3].

datoe. Dit woord bevat in zijn eerste syllabe hetzelfde honorifieke element dat als meervoudig pronominaal pre- en suffix *ro* of *do* (z. b.) luidt. Vertoont 't hoofddialect van 't M. in dit laatste een *d*, in 't B., dat eveneens *datoe* zegt, treden alleen *r* en *nd* op. De *d* van *datoe* is in elk geval onregelmatig, en daarom veronderstelde Dr. Adriani dat 't woord uit 't Bg. is overgenomen. Hiertegen pleiten echter èn de algemeene verbreiding van 't woord èn de beteekenis in verschillende talen van Midden-Selebes. De afwijkende vorm kan hieruit verklaard worden, dat 't woord als titel, dus min of meer als eigennaam, minder aan vormverandering onderhevig was dan andere woorden. In 't M. vindt men soms *i Datoe*, als eigennaam, maar meestal *Datoe* zonder lidwoord, dus als titel. *Datoe* treedt in de verhalen op als hoofd van een dorp of groep, maar ook wel als benaming van iemand wiens naam men verder niet kent. In de Bare'e-verhalen draagt *Datoe* niet bepaald een vorstelijk karakter. Hij is meer een held of ridder, en zijn vader en moeder worden

---

[1]) Vgl. M. *ira*, een anderen vorm van 't pron. pers. v. d. 3en pers. plur. (zie § 142).

[2]) Vgl. B. *bongo*, „doof'', *wongo*, „ondeugend''.

[3]) Vgl. Mak. Bg. *toeling* en *toli*, Sg. *toeli*, B. *toli* (pr. t.), „oor'', Ml. *toeli*, „doof''; Jav. *tingĕl* „doof'', Sg. *tingihĕ* „geluid''.

niet als vorsten aangeduid maar als *Ta Datoe* en *Indo i Datoe* („Vader van D.'' en „Moeder van D.'') [1]. In 't Sa'dansch komt *Datoe* veel voor in eigennamen [2]), en in het t. a. p. p. 54 v.v. meegedeelde verhaal draagt „de Vorst'', die een groote domoor blijkt te zijn, al een zeer weinig vorstelijk karakter. Men krijgt den indruk dat een woord dat oorspronkelijk een hooge titel moet zijn geweest gaandeweg is afgezakt tot een aanduiding van iemand die geen bekenden naam heeft. De beteekenisovereenkomst met Bg. *datoe* en *dato'* is in elk geval niet zeer groot. En ook in 't Bg. is de *d* niet de gewone representant van den R-L-D-klank.

Over *loeria* (waar de typische klank door *l* vertegenwoordigd wordt) zie men § 93, *a*.

101. B. Voorbeelden met * *j* van de tweede groep zijn:

(o)pia, „hoeveel'', Jav. *pira*, Tob. Měnt. *piga*.

molea, „scherp, heet van smaak'', Tob. Měnt. *laga*, Ml. *lada*, Jav. *lara*, Tag. *lala'*, Ibng. *agaga* [3]).

oepeoe, „gal'', Ml. *ěmpědoe*, Niass. *awöchoe*.

nee (T.W.), *ngee* (BM.), „naam'', OJ. *ngaran*.

hioe (I. Moli.), „luizenkam'', Par. *soejoe*, Niass. *soechoe*, Bis. *soelod*, Bik. *soeroed*, Ilk. *soegoed*, Tbl. *soeroe̦r* [4]).

poehe, „navel'', BM. *poehoi*, Mal. *poesat*, Jav. *poesěr*.

pele, „binnenzijde (v. d. hand), zool (v. d. voet)'', P. *palai* in *palai nggae*, „hand'', *palai nggare*, „voet'', Tob. *palak*, Filipp. t. *palad*.

lale, „vlieg'', BM. *laloi*, Ml. *lalat*, Jav. *lalěr*.

me'iki (P.), „kussen'', OJ. *arěk* [5]). Vgl. § 42.

In *oele* (zie § 91, γ) kunnen Ml. *oelar* etc. en Ml. *oelat* (voor * *oelad*), Jav. *oelěr*, Bis. *olod*, zijn samengevallen. Het M. onderscheidt *oele*, „slang'' en *oele²*, „worm, rups'' („kleine *oele*'').

Ook waar de typische klank verdwenen is, moet of kan dikwijls worden aangenomen dat hij vóór de verdwijning *j* is geweest. Zoo in:

pae, „rijst te velde'', uit * *paje* (§ 104), Ml. *padi*.

koeni, „curcuma'', Ml. *koenjit*, Jav. *koenir*, Tob. *koenik* [6]).

oeai, „jongere broeder of zuster'', uit * *toeaji* (§ 61, 104), Ml. *adik*, OJ. *ari*. Dialectvorm *andi*, z. ben. [7])

---

[1]) Tor. III, 392.

[2]) Dr. H. v. d. Veen, Verh. B. G., Dl. 65, 2e stuk, p. 53 v.

[3]) De spaansche peper heet echter, evenals in 't B., *lada*, wat een bijvorm zou kunnen zijn, maar beter uit 't Mak. of Bg. (voor 't M. komt 't Bg. meer in aanmerking als bron) *ladang* verklaard wordt, dus als overgenomen woord (BW s. v.).

[4]) Brandes, p. 121.

[5]) Het Kns. heeft een st. *oa*, die toch wel niet met OJ. *arěk* zal correspondeeren.

[6]) *Koeni* zou ook met Ml. *koening* kunnen correspondeeren, vgl. *mongkoeni* (geel).

[7]) Een andere dialectvorm is P. *hae*, waar de *h* wellicht uit een weggevallen klank (vgl. T. *oeai*) is te verklaren (zie § 77).

mopoë, „bijtend, schrijnend'', Bar. *poi*, uit **poji*, uit *podi* (dat „zuur'' beteekent in 't B.), Ml. *pĕdih*. Vgl. p. 66 *(mapeda)*.

Over *ramai* (en *tamahi*) zie men § 92 *a* (en 95).

Spoorlooze verdwijning heb ik alleen in de volgende twee gevallen aangetroffen:

toeoe, in *olontoeoe* (T.W.), „knie'', Bis. Bik. Tag. Soeloe *toehoed*, Sd. *toeoer* (*olo* beteekent „tusschenruimte''). In dit woord is de R-L-D-klank sluiter, zoodat hij in 't M. in elk geval moest verdwijnen. Wij weten dus niet zeker tot welke categorie *toeoe* eigenlijk behoort. Toch kan men zeggen dat een ouder **toeoej* allicht tot **toei* of iets dergelijks geleid zou hebben (vgl. § 41) [1].

molaa, „ver uiteen, zelden'', Jav. *arang*, Ibng. Ilk. Pang. *laga*, Tag. Bis. Pamp. *lala*, „matten vlechten'', Bar. *ladja* en *laa*, „ver uiteen''. Het geval is twijfelachtig.

l hebben de volgende voorbeelden:

halo (houtskool), Jav. *arĕng*, Tob. *agong*, B. *ajo*.

elo (tong), B. *djila*, Mal. *lidah*, Bis. Sg. *dila* [2].

d vindt men in *sodo* (miersoort), Par. *sojo*, Niass. *sichö*, Minah. *sĕrĕm*, Bis. *solom*, Gaj. *sidöm*, etc.

Tenslotte moet nog *nd* genoemd worden in *andi* (BM., W. Kns.), „jongere broeder of zuster'', vgl. *oeai*, p. 67. De vorm met *nd* (natuurlijk uit een geprenasaleerde *r* ontstaan), die ook in andere talen voorkomt (Daj. Mak. *andi*, Bg. *anri* naast *ari*), sluit zich aan bij groep *A* (zie boven).

102. Waar *s* optreedt gaat deze op *dj* terug. De gevallen zijn in § 69 genoemd. Conant rekent ze tot het Niet-G-type [3], maar men kan ze beter buiten de beide typen plaatsen. Hetzelfde geldt van de later te behandelen tweelettergrepige prefixen welker tweede syllabe met *r* of *l* begint (*tara-*, *tala-*, *moro-*, *polo-*, etc.); zie het tweede deel.

103. Zooals gebleken is zijn de oorspronkelijk gutturale R-G-H-klank en de oorspronkelijk palatale R-L-D-klank in het Morisch in een aanzienlijk aantal gevallen tot één en dezelfde *r* geworden. Daarnaast staat als voorname vertegenwoordiger van den R-L-D-klank de *j*, die waarschijnlijk uit *l* is ontstaan; deze *j* kon echter niet behouden blijven, en is dus op verschillende wijzen weggewerkt (vgl. § 104). Van minder belang zijn de *l*, de *d* (die bij vormen van groep A en B voorkomt), en de uit een oude *dj* ontstane *s*.

---

[1]) BM. *oloetoe* is naar alle waarschijnlijkheid van *olontoeoe* te scheiden, en met Ml. *loetoet* te identificeeren (nu daargelaten de vraag of er tusschen dit en 't eerstgenoemde woord voor „knie'' eenig verband bestaat).

[2]) Voor „likken'' heeft men *monsile'i*. Wellicht hangt ook *tensila*, „laaiend'' (van vuur), hier mee samen, hoewel *monsila* beteekent „boven of bij 't vuur verwarmen'' (vgl. Brandes, Bijdrage tot de Vergelijkende Klankleer der Westersche afdeeling van de Maleisch-Polynesische Taalfamilie, p. 19).

[3]) J. Am. O. S. XXXV, p. 10.

De Palatalen en de Pĕpĕt.

104. Het Morisch kent geen palatalen. Op welke wijze de *tj*, *dj* en *nj* van verwante talen en van overgenomen woorden in het Morisch gerepresenteerd worden is reeds gebleken in § 53, 61, 65, 66, 69 v.v., 85.

Wat de *j* betreft, deze kan in de eerste plaats gevocaliseerd worden tot *i*. Deze *i* blijft in den regel behouden na *o*, b.v. *oewoi*, „water'', *laloi* (BM.), „vlieg''. *poehoi* (BM.), „navel'', etc. Vgl. echter vormen als *soëowoe* (boorhommel) voor *sojowoe*, *poëa* (boomnaam) voor *poja* (§ 37), waar de *i* weer in *e* is overgegaan.

Voor een deel wordt de uit *j* ontstane *i* samengetrokken met een voorafgaande of volgende *a* tot *e* (zie § 39; vele voorbeelden zijn te vinden in § 91 en 101). Daarnaast vindt men echter gevallen waarin geen samentrekking heeft plaats gevonden, maar de *i* in *e* is overgegaan, b.v. *bocaea*, *bantaea*, *kaea* (zie § 37).

Evenzoo wordt *oej* in vele gevallen tot *i* (via *oei*), maar er zijn ook tal van woorden waarin *oei* bewaard blijft; zie § 41, waar ook het ontstaan van *i* uit * *joe* ter sprake komt.

Vóór of na *e* of *i* wordt de *j* in 't M., evenals in 't B., uitgeworpen, of liever: door een glijklank van denzelfden aard vervangen; zoo b.v. in *(o)pia* (hoeveel) voor * *(o)pija*, Jav. *pira*; *oeai* (jongere broeder of zuster), voor * *(t)oeaji* (zie § 61, 101); *roei* (doorn), voor * *roeji* (§ 92, *a*); *pae* (rijst te velde, onontbolsterde rijst), voor * *paje* (§ 101), etc.

Ook in andere posities wordt de *j* wel uitgeworpen, b.v. in BM. *kaoe* (hout), Ml. *kajoe*, waarvoor T.W. *keoe* hebben.

Een oorspronkelijke *l* is somtijds in *j* overgegaan (in 't B. is deze overgang zeer gewoon), welke *j* natuurlijk niet kon bewaard blijven. Zoo in *eosi* (boomnaam), B. *josi*, Ttb. *lo'sip*, *laoesip*, en waarschijnlijk in een aantal voorbeelden van den R-L-D-regel (zie § 103). In overgenomen woorden wordt de *j* soms uitgeworpen, b.v. in *paoe*, voor *pajoeng* (meestal zegt men *saoe paoe*; *saoe* = zonnehoed) en in P. *mobara* dat schijnt terug te gaan op Mak. *bajara'*. Ook wordt zij wel door *i* vervangen, zooals in *iari* (yard), *malaioe* (maleisch).

105. *De pĕpĕt.* Zooals reeds gebleken is in § 35, 37, 40, 44 en 48, kan IN *ĕ* in 't M. door elk der vocalen *a*, *e*, *i*, *o*, *oe* vertegenwoordigd worden. De *o* is echter de gewone representant. Waarschijnlijk is zij uit *a* ontstaan, en geven dus de gevallen die *a* hebben een ouder stadium te zien. *I* (en de daaruit ontstane *e*) zijn niet frequent, en waar *oe* optreedt is dit geheel uit bijomstandigheden te verklaren (§ 48).

Voor de wijze waarop de *ĕ* in vreemde woorden behandeld wordt is geen vaste regel te geven. Dikwijls vindt men op de plaats van zulk een *ĕ* een *a*, maar daarbij moet in aanmerking genomen worden dat vele woorden die er uitzien als ontleend aan Mal. of Ned. (enz.) in werkelijkheid zijn overgenomen uit het Bg., welks *ĕ* naar *a* zweemt, en dat bovendien zelf weer vele van zulke

woorden aan het Mak. heeft ontleend, dat de *ĕ* door *a* vervangt. Zoo vindt men *galoe*, „bos (van rotan)'', *paramata*, („edel''steen), *parakara* (meestal tot *kara*² verbasterd), „rechtszaak'', *momparesa* (onderzoeken), etc. terug in Bg. *gĕlloeng*, *paramata*, *parakara* en *paressa*, en dit doet vermoeden dat ook woorden als *paramisi*, „verlof (om heen te gaan)'', e. dgl. uit het Bg. zijn overgenomen, of, wat op hetzelfde neerkomt, uit den mond van een Boeginees zijn opgevangen. Trouwens, ook het Mol. Mal. heeft meermalen *a* op de plaats van Mal. *ĕ*, met name in voorvoegsels. Zoo is *taboea* („verbannen'', met gevangenschap buiten Mori gestraft) niet Mal. *tĕrboeang*, maar Mol. Mal. *taboeang*. (Toch behoeft de voorkeur voor *a* niet altijd op deze wijze verklaard te worden, vgl. *harandisi* (heerendienst), *tarapedo* (dynamiet), *sarasaa* (sergeant), e. dgl. (zie voor het laatste ook ben.).)

De vocalen die in overgenomen woorden worden ingevoegd om consonanten uitspreekbaar te maken (in een M. woord kunnen geen twee medeklinkers op elkaar volgen) zijn wel niet uit *ĕ* ontstaan, maar nemen er toch de plaats van in. Bijna altijd is zulk een vocaal in overeenstemming met een naburigen klinker, soms met een naburigen medeklinker. Voorbeelden zijn: *belee* (blik), *perei*, „vrij (van heerendienst)'', *solopi* (slof), *simporo* (lampeglas), *bangkoeroe* („bankroet''), *mere* (merk), *potolo* (potlood), *lansikapoe* of *lansakapoe* (landschap), enz. Uit *ĕ* ontstaan is zulk een klank in *semee* (gemetseld waterreservoir bij de moskee) uit „cement''. Het is natuurlijk weer niet uitgesloten dat een aantal der genoemde woorden uit of via het Bg. zijn overgenomen, al noemt het woordenboek ze niet.

Dat *seroetoe* (sigaar) met *e* wordt uitgesproken is vermoedelijk een gevolg hiervan dat men het woord niet *gehoord*, maar in een winkel of op een etiket *gelezen* heeft, op dezelfde wijze als *horosee* (cigaret) uit Eng. *horse*, een der gewone cigarettenmerken, ontstaan is.

TWEEDE HOOFDSTUK.

WOORDHERHALING EN REDUPLICATIE.

---

106. Woordherhaling en Reduplicatie moeten tezamen behandeld worden, omdat zij in den grond één en 't zelfde verschijnsel zijn: de Reduplicatie is een verkorting van de Woordherhaling (Tib. Spr. p. 42; vgl. in het M. *mompewolo*² of *mompewowolo*, „over iets nadenken", enz.).

Volledige *woordherhaling* heeft alleen plaats bij tweelettergrepige woorden. Van drie- of meerlettergrepige woorden herhaalt men alleen de twee eerste lettergrepen. Deze regels gelden voor woorden zonder voorvoegsels.

Treden voorvoegsels op, dan zijn er twee mogelijkheden: 1°. men herhaalt alleen den (primairen of secundairen) stam, of 2°. men herhaalt het voorvoegsel (c. q. het voorvoegsel dat geen deel uitmaakt van den secundairen stam) [1]) + de eerste lettergreep van den stam (primair of secundair). Het eerste geval is regel bij werkwoorden (behalve in de beneden § 111 te noemen categorie, waar de woordherhaling van den werkwoordstam + het voorvoegsel een bijzondere beteekenis heeft); het tweede is veelvuldig bij adjectieven, waar de band tusschen stam en prefix zooveel nauwer is dan bij 't werkwoord (vgl. het hoofdstuk over de adjectiva in het tweede deel).

Wat de *reduplicatie* betreft, men redupliceert regelmatig de eerste lettergreep van den stam met zijn oorspronkelijken klinker, behalve ingeval deze *a* is, want dan is de klinker van de reduplicatie-syllabe steeds *o* (voorbeelden volgen beneden). Van adjectiva wordt weer òf de eerste lettergreep van den stam òf het prefix geredupliceerd.

107. In 't M. hebben (evenals in andere IN talen) Woordherhaling en Reduplicatie in 't algemeen òf frequentatieve (duratieve. versterkende) òf verzwakkende (verkleinende) kracht. In welke van beide functies de genoemde verschijnselen optreden is, zooals beneden blijken zal, in ieder geval bepaald. De speciale nuance, die menigmaal door woordherhaling of reduplicatie wordt aangebracht,is echter niet in een formule te vatten, daar zij in ieder afzonderlijk geval door den aard van het GW of door andere omstandigheden wordt bepaald. Ook in de vertaling is zij lang niet altijd weer te geven.

108. *Woordherhaling (en reduplicatie) bij zelfstandige naamwoorden.*

---

[1]) Voorbeelden waarin meer dan één voorvoegsel (c. q. meer dan één lettergreep van een samengesteld voorvoegsel), niet tot den secundairen stam behoorende, herhaald wordt, zijn mij niet bekend.

Bij substantiva is de *woordherhaling* regel. De beteekenis is in 't algemeen *verkleinend* of *verzwakkend*. Een met woordherhaling of reduplicatie gevormd substantief beteekent meestal: *„wat lijkt op* hetgeen het GW aanduidt, een *oneigenlijk(e)* ......, een ...... *in 't klein.*" B.v.:

mia^{2} = een pop, beeld, afbeelding van een mensch (*mia*).

mala^{2} = armring van celluloid of iets dergelijks („een oneigenlijke *mala* (koperen armring, eig. „koper, geel koper, gegoten koper") ").

enoe^{2} = kralen halsketting (*enoe* = gouden halsketting).

bose^{2} = schouderblad („wat lijkt op 'n *bose* (roeispaan)").

raha^{2} = offertafeltje (*raha* = „huis, hok", oorspr. bet. waarsch. „vloer").

lai^{2}*ka* = een kleine *laika* (kleine hut).

bonde^{2} = tuintje.

Poehe^{2} *woelaa*, „Goudnaveltje" (naam van een prins met een gouden navelstreng).

kede^{2}, *laoe*^{2} (W. Kns.) = jongetje (*kede*, *lahoe.* = penis).

sele^{2}, *tee*^{2} (Kns.) = meisje (*sele* = vagina (vgl. § 87)).

dahoe^{2}, „'n oneigenlijke *dahoe* (hond)", een groote mysterieuze hond die 's nachts rondwaart en menschen vangt ten behoeve van zijn „heer", een geest die zoo groot is als een paard, b.v. *Anoe momaroe a ntoewoe ngkeoe, onaemo anoe kinaano oeëno dahoe*^{2} *anoe toemowoki ira atoeoe*, „degene die in den boom geklommen was, die werd opgegeten door den heer van den *dahoe*^{2} die hen op weg was tegengekomen".

Voor *maama* (oom) en *naina* (tante) vergelijke men § 81.

Vooral in raadsels is deze woordherhaling bijzonder op haar plaats, b.v.: *bonti*^{2} *ri wana mongkaa kapipino* = een quasi-boschvarken uit 't bosch eet zijn omhulsel op (oplossing: een harsfakkel (*hoeloe*)); *ate*^{2}*no raha nahi hori pingko* = de quasi-lever van het huis raakt nooit op (opl.: de slijpsteen (*araha*)).

In sommige gevallen wordt de woordherhaling gebezigd om iets aan te duiden dat van nature klein is (vgl. 't frequente gebruik van het verkleinwoord in 't Nederlandsch), b.v. *kolame* of *kola*^{2}*me* (zonder verschil van beteekenis), een zeer kleine garnaalsoort.

Soms wordt een woord niet anders dan in herhaalden vorm gebruikt, b.v. *eloe*^{2} (eig. adj.), „wees" (misschien eig. „weesje"), vgl. Bar. *iloe*, „verweesd"; *dio*^{2}, „belletje" [1]).

Het woord *oe'oeni* (geluid van levende wezens, vooral vogels) naast *oeni*

---

[1]) In klanknabootsingen komt ook dikwijls woordherhaling voor, b.v. *paa*^{2} (kraai), *kara*^{2} (kleine jaarvogel), maar in zulke gevallen is 't minder juist van „woordherhaling" te spreken, omdat hier geen sprake kan zijn van een stam *paa* of *kara*. Ook van *dio*^{2} kan dit gelden. Hetzelfde doet zich voor bij sommige adjectiva, zooals *koroe*^{2} („kraken", van iets dat men eet), b.v. *mansano roemongeo koroe*^{2}*omo, borono ipewinso i Tehoe*, „toen zij krak-krak hoorde (toen zij hoorde dat 't kraakte), ging de muis naar binnen"; *roentoe*^{2}, gezegd van 't geluid van voetstappen. Ook met reduplicatie, zooals *oe'oeroe*, gezegd van 't geluid van vuur.

(geluid in 't algemeen) beschouw ik als nomen verbale van *oemoe'oeni* (geluid geven, zijn geluid doen hooren).

Tenslotte moet nog vermeld worden een enkel geval van een *werktuignaam* met reduplicatie gevormd, n.l. *sisiroe* (schepnet), van *monsiroe* (scheppen). Deze in de Filippijnsche talen zoo frequente vorming ontbreekt dus in 't M. evenmin als in 't Bare'e, maar beperkt zich in 't huidig stadium van beide talen tot uitzonderingsgevallen.

Wanneer van de woordherhaling bij substantiva wordt gebruik gemaakt om een meervoud aan te duiden is dit een verfoeilijk malayisme. Eén, blijkbaar goed Morische, vorm schijnt echter een uitzondering te maken op den regel, n.l. *sangka²*, van *sangka* (goederen, kleeren, spullen, „barang''), b.v. *loewoeno pinotoewoeno ka sangka²no i'oela ira*, „al zijn huisdieren en (verschillende soorten van) goederen laadde hij in.'' De verklaring zal wel gezocht moeten worden in de afleiding van het woord, dat zonder twijfel is gevormd uit twee prefixen *sa-* en *ka-*, die tezamen een zelfstandig bestaan zijn gaan leiden, maar oorspronkelijk vóór een ander woord werden geplaatst. Eigenlijk werd dus op deze wijze een geheel van zekere, nader door 't volgende woord bepaalde, zaken aangeduid, wat de onbepaalde beteekenis van den term verklaart. Deze is trouwens ook adjectief, en beteekent dan „gereed'' (Ml. *sĕdia*), en in 't P. „voldoende'' waarvoor 't T. *sompo*, BM. *sombo* (vgl. § 26) zegt. *Sompo* is op dezelfde wijze gevormd als *sangka* (uit *sa-* en *po-*), en beteekent ook „ieder, elk'' en „overal'', in de beide laatste beteekenissen ook dikwijls met herhaling (zie het hoofdstuk „De Telwoorden'').

109. *Woordherhaling en Reduplicatie bij Werkwoorden.* De beteekenis kan in vele gevallen als *meervoudig* worden omschreven. In deze meervoudige beteekenis zijn weer verschillende nuancen te onderscheiden, waarvan de belangrijkste zijn:

1. de *wederkeerige*. Hiervoor zie men de behandeling van het prefix *me-* in het tweede deel.
2. de *frequentatieve*.
3. de *duratieve* (n.l. wanneer er sprake is van een handeling die gedurende een zekeren tijd onafgebroken wordt verricht, of van een volharden in een of anderen toestand).

Ten overvloede zij er nogmaals op gewezen dat de grenzen tusschen deze verschillende „beteekenissen'' niet scherp te trekken zijn. De nuance die bedoeld wordt hangt af van de beteekenis van het GW en van omstandigheden. Dikwijls kan dezelfde vorm nu eens deze, dan weer die nuance aanduiden.

Voorbeelden:

potoewoeakita loewoe mia atoeoedo raane ka ihina koa tetenaato = maak al die menschen daar voor ons levend opdat er zijn aan wie wij telkens opdrachten kunnen geven (*montena* = Ml. *soeroeh*).

Gaagi oemariropo mempopaoe'o a mateno kalamboro isie ka ro'amba mesampa'o a bonti pinoko'aloro isie (I.). = eerst toen zij klaar waren met

over (alle omstandigheden, samenhangende met) den dood van den *kalamboro* (menscheneter) te spreken, sneden zij het door hen buitgemaakte wilde varken aan stukken (*mompaoe* = mededeelen, spreken over; *mompopaoe*, id. wanneer 't over een menigte zaken gaat).

*mebatoe*² = vele malen hakken, vele hakken geven (intr.). Ook *mebobatoe*, zooals in *kongkonomo rani andio toemotondao mia atoeoe i boengkoeno wela mebobatoe a sampa rombia*, „steeds maar volgde de boschdwerg dien man („in den rug'' lett.), voortdurend op sagopalm-takken hakken gevende.'' (In dezen zin is ook *toemotondao* een voorbeeld.)

*melonso*² = vele malen, herhaaldelijk springen, rondspringen, etc.

*momaroe*² = dikwijls in boomen klimmen (zooals b.v. een kleine jongen doet om zich te vermaken). De verzwakkende beteekenis, die van „niet echt......'' (zie ben.), en de frequentatieve zijn hier niet te scheiden (evenmin als in andere van de gegeven voorbeelden), want in *momaroe*² zit de bijsmaak van „zonder bepaald doel steeds maar in de boomen klauteren'' [1]).

Eenvoudig versterkend lijkt mij de kracht van de reduplicatie in voorbeelden als:

impekoelemo ka ipaoeako ira oeë mioe, tampoela ipitoe ka ime'aiwamo me'ala akoe, ikokonaiomo nggoliano dopi, „keert terug en zegt aan uw heer dat gij mij over zeven dagen moet komen halen, dat valt juist samen met de sluiting van het *woke*-feest (eig. „de omkeering der planken'', die men bij dit feest gebruikt [2]))'' (*mongkonai* = aantreffen, treffen).

monsiririnomo i Bonti, „'t Boschvarken was zeer begeerig'' (de vorm zonder reduplicatie schijnt niet voor te komen).

Vgl. nog: *woenta atoeoe iberi²o*, „dat papier (boek, brief, etc.) scheurde hij in kleine stukjes''.

In de volgende voorbeelden treedt de duratieve beteekenis op:

soemoesoempi = met het blaasroer *(soempi)* schieten (als bezigheid).

*medingge*², „mank loopen'', gezegd van een manke die bezig is met loopen (*modingge* = mank, kreupel).

*metoembo*² *ase* = met de kin *(ase)* op de hand steunen (*montoembo* = stutten).

*mekopoe*² *aro* = de armen gekruist voor de borst houden (*mongkopoei* = omvatten, omhelzen; *aro* = voorzijde).

*metoedo*² *aa, tonga* = met een arm (de armen) in de zij (*montoedo* = stutten (b.v. 'n valraam *(tinoedo)*, om 't open te houden); *aa* = opening; *tonga* = midden, middel).

*mompewolo*², *mompewowolo* = over iets nadenken, denken aan, overleggen.

[1]) Wordt zulk een nuance niet bedoeld, dan kan men b.v. van *wela* (herhaaldelijk, voortdurend) gebruik maken, zooals in *sompo wongi dowela lako mponako lo'iado Datoe* = iederen nacht gingen zij geregeld van de *lo'ia* (een zingiberacee) van den „vorst'' stelen. Zie ook boven, 't derde voorbeeld.

[2]) Zie J. Kruyt, t. a. p. p. 202—211.

mo'i'ini = vasthouden (vrijwel = *mo'ini*).

meroeroengkoe = vermageren [1]).

metindo²do mebee = vreeselijk huilen („alsof men dood (*tindodo*, minder fijn woord) zal gaan'') [1]).

mo'ia² = *mo'ia* = verblijf houden, wonen, etc. (vgl. § 110).

nahi tehine hawcomo rani beine anoe wela loemoengkao woewoeno mia andio, ibobabao anano = 't duurde niet lang of de vrouwelijke boschdwerg die steeds de fuik van den man lichtte kwam er aan, met haar kind op den rug.

kadopotoetoewoeo io anado andio = en zij voedden dit hun kind op.

Bij de vormen met *ko-* en herhaalden stam treffen we 't zelfde verschijnsel aan (zie het tweede deel).

Vgl. nog: *koelinoto koa no'aleo ana² nie, no'aleo metalemba'ako; gagi te'alo oto melenta² hele bange* (Molo.) = het vel (van den aap) nam deze jongen, en gebruikte 't als baadje *(talemba)*; zoodoende kreeg hij de vaardigheid te springen als een aap (*melenta²*, want hij was *voor goed* in staat tot 't maken van apesprongen, niet maar voor een enkele keer).

Met nasaleering: *mompensinsiroi*, „neerzien op'' (ongeveer = *mompensiroi*).

Bij een samengesteld werkwoord: *mewoea²-roei*, „bezig zijn met het zoeken van *woea-roei* (wilde frambozen)'', waar men niet te denken heeft aan „framboosjes'' of zoo iets.

Op deze wijze zijn in 't M. een groot aantal werkwoorden met woordherhaling of reduplicatie ontstaan, waarvan de beteekenis dikwijls heel weinig afwijkt van die van de vormen zonder die uitbreiding. Natuurlijk heeft 't M. ook een aantal verba waarvan alleen de vorm met woordherhaling of reduplicatie in gebruik is. Niet altijd is de oorzaak daarvan even gemakkelijk na te gaan als bij *mekikinaa* („grazen'', vgl. *kinaa*, „voedsel'', vooral „gekookte rijst''), *mo'itoe²*, „rondtrekken, rondloopen (in dien zin)'', en *molio²*, „wat loopen, wandelen''.

Een merkwaardig en tevens illustratief voorbeeld van de wijze waarop vormen met woordherhaling of reduplicatie zich kunnen ontwikkelen is het Kns. *mongkikii* of *monsoesoeë* (zien). Van het bekende *mongkita* (zien) heeft men in T. *mongkikita* of *mongkita-kita*, „iets bekijken, naar iets (gaan) kijken'', eig. dus min of meer met duratieve kracht, maar niet zeer verschillend van *mongkita* in de bet. „kijken naar, bekijken''. In Kns. is echter *mongkikii* (voor *mongkikita*, vgl. § 31) 't gewone woord voor „zien'' geworden en heeft *mongkii* verdrongen; op dezelfde wijze zegt men daar *monsoesoeë* voor T. *monsoeë* (zien).

110. Aan den anderen kant komen echter ook vormen voor die moeten worden vertaald met „a. h. w., quasi, niet echt doen wat 't werkwoord zonder

[1]) *Me-* heeft hier de bet. van „streven naar......, de tendens hebben van......'', vgl. het tweede deel bij de behandeling van *me-*.

de woordherhaling aanduidt''[1]). Tusschen deze en de bovengenoemde functies in liggen allerlei nuancen, die wij in 't Ned. somtijds kunnen weergeven door gebruik te maken van woordjes als „eens'', „een beetje'', „wat'' en dgl. Voorbeelden zijn:

*monahoe*² = net doen alsof men kookt (zooals kinderen bij wijze van spel).

*metiso*², van een kind dat voortdurend den arm uitstrekt alsof het naar iets wijst (*montiso*).

*memia*²-*mate*, gezegd van kinderen die „lijkje spelen'' (één houdt zich dood (*mompemate*²), de anderen doen na wat ze de groote menschen hebben zien doen bij een sterfgeval).

*me'amba*²*oe*, „buffel spelen'' (één kind kruipt op handen en voeten (*koemokarambaoe*), een kleiner kind zit boven op het eerste). Vgl. in dit verband de in het tweede deel te behandelen *mompe*-vormen.

*mesimi*² = een beetje *mesimi* (door de reten gluren).

*melempa*² = een beetje *melempa* (loopen), wat rondloopen zonder bepaald doel, wandelen.

*motoeri*² = een beetje slapen of liggen.

*mo'ia*² = „een beetje verblijven'', achterblijven (als anderen vertrekken), blijven zitten (vgl. p. 75).

*isoea nde toeoe lako ala*²*akita ka tokita*²*o ba kana'oempe roepano* = kom, ga 't eens voor ons halen, dat we 't 's bekijken hoe 't er wel uit ziet.

*onaemo ka ipenani*² *ipotae: tahoemo i Woela menggena*² *kami* = toen zong hij een deuntje, met de woorden: „boven is de Maan, wij zijn gelijk aan elkaar''.

111. Een andere beteekenis van de woordherhaling bij werkwoorden is die van „trachten te doen wat het werkwoord zonder woordherhaling aanduidt''. In dit geval gebruikt men, voorzoover mij bekend is, nooit de reduplicatie, en formeel onderscheidt het zich van het in de vorige paragrafen behandelde hierdoor dat, wanneer (niet tot den secundairen stam behoorende [2])) prefixen optreden, deze in de woordherhaling deelen [3]), met uitzondering van het later te behandelen, in transitieve werkwoordsvormen met onbepaald object optredende *mo-* (*po-*). Meestal worden deze vormen in den imperatief gebruikt. Voorbeelden zijn:

*ai*²*wa* [4]) = tracht te komen.

---

[1]) Deze overgang van beteekenis is bij frequentatieve vormingen in 't algemeen zeer gewoon.

[2]) Zulke prefixen toch deelen uit den aard der zaak altijd in de woordherhaling. Gevallen als *mepali*²*ndo* (spelen), *mepole*²*le* (aan elkaar een bericht (*lele*) overbrengen), *koekoelisio ka koe'amba mepoea*²*iakono* (ik heb 't gevild en ben er toen een beetje mee in de zon gaan staan) behooren dan ook thuis onder de rubrieken van § 109 en 110.

[3]) Dit is in 't geheel niet vreemd wanneer men in aanmerking neemt dat het in dit geval niet 't begrip (dat niet inhaerent is aan 't prefix maar alleen aan den stam) is dat gequalificeerd wordt, maar de geheele, uit stam + prefix bestaande, uitdrukking.

[4]) Naar den vorm is *aiwa* adj.

lako² = tracht te gaan.
poma²roe = tracht te klimmen (in 'n boom, paal, etc.)
pele²loe = tracht je te bewegen.
peboe²nde = probeer 's te spartelen.

hio koeri'a nopongee, kalamboro, pompe'a-pe'arahako mbo'oe peboende (I.) = kom, welaan, kal. (zeide zij), probeer nu nog eens je los te werken!

ka ipe'o²so ira koelino oeho, nami hina ihino = en hij trachtte de schelpen der alikruiken uit te zuigen, (maar) er was geen inhoud meer in.

Maar ook hier kunnen de grenzen niet altijd scherp getrokken worden, vgl. *ba toporako io pe'asa-ntamato ndi kita koa melo²ntaakono* (wanneer we een „medeman'' van ons grijpen, klappen we er eens om met de tong), en *melo²nso*, „een beetje springen'' (naast *melonso²*, „herhaaldelijk springen''). De hier genoemde vormen sluiten zich aan bij de van adjectiva afgeleide (zie § 116), en zijn blijkbaar ontstaan uit behoefte aan differentiatie.

112. De beschreven gevallen van woordherhaling en reduplicatie bij werkwoorden moeten niet verward worden met verbale afleidingen van nomina die met woordherhaling zijn gevormd, zooals *memala²*, „armringen (*mala²*) dragen'', *mebonde²-poenti*, „een pisangtuintje *(bonde²-poenti)* aanleggen'', etc.

113. Sommige afleidingen van 't werkwoord ('t verleden deelwoord met name) participeeren zoowel aan de natuur van het w.w. als aan die van het nomen, wat zich ook in formatie en beteekenis van woordherhaling en reduplicatie weerspiegelt. Vgl. b.v. *oera andio hinawe-hawekoe koa a mia* of *oera andio hina²wekoe koa a mia* (deze garnalen heb ik slechts bij andere menschen gekregen) [1]). Bij de *-in*-vormen overheerscht het verbaal karakter (*linooe-looe*, „telkens naar beneden getrokken'' (b.v. van de takken van een koffiestruik als men de vruchten plukt), *kooe binansi-bansi*, „hout dat herhaaldelijk is gespleten'', *sinasa-sasa*, „waarin meer dan eens is gehakt'').

Vele *te*-vormen zijn zuivere adjectiva geworden. Zie 't tweede deel.

114. *Woordherhaling en Reduplicatie bij adjectiva.* Het eerst zal de *reduplicatie* behandeld worden. In sommige gevallen wordt 't voorvoegsel geredupliceerd, in andere de eerste lettergreep van den stam. Het schijnt dat men alleen in 't laatste geval het voorvoegsel *me-* (of een daarmee overeenkomenden meervoudsaanduider, zie § 224) kan ontberen. De beteekenis

---

[1]) De beteekenis van de woordherhaling is hier verkleinend, maar op een manier die zich moeilijk in onze taal laat weergeven. De bedoeling is ongeveer deze: „ik ben op de garnalenvangst geweest, maar helaas zonder resultaat, vandaar dat ik aan kom dragen met een portie garnalen die ik bij anderen heb opgeloopen.'' In de woordherhaling zit dus dat de spreker niet geslaagd is in zijn onderneming en zich nu tevreden heeft moeten stellen met wat hij maar van anderen heeft gekregen. Vgl. nog: *Aa, ipotae bange, io ohi'a mbo'oe te'asa woekoe koemo'oliakami mbo'oe oeëkoe* („och'', zeide de aap, „ik zou graag ook een enkel stukje zout koopen voor mijn meesteres en mij''), waar de spreker zijn best doet het verzoek als klein en onbeteekenend voor te stellen. Bij het doen van een verzoek is deze woordherhaling niet ongewoon.

van deze reduplicatie is n.l. meervoudig (waaronder in dit geval te verstaan is dat de adjectiva in quaestie bij een meervoudig subject worden gebruikt), maar meestal treedt ook nog de gewone meervoudsaanduiding op. Zoo heeft men b.v.:

mengkokodei, bij *kodei* (klein);
me'o'ondaoe, bij *ondaoe* (lang, hoog);
memomagasi, bij *magasi* (vlug);
(me)mososa'o, bij *mosa'o* (slecht);
(me)mosisia, bij *mosia* (dapper);
(me)moloeloeë, bij *moloeë* (uitgestrekt, groot van oppervlakte).

In de volgende zinnen treden zulke vormen op:

Nahi tehine lahi dopo'ia, me'anaomo beine andio hopoeloe ira, pada ira memopoete; mansado melolangkai mehawe iramo mia anoe memo'ito ira soemapoi ira = niet erg lang hadden zij (daar) gewoond of deze vrouw beviel van tien kinderen, allemaal blank; toen zij groot geworden waren kwamen er zwarte menschen aan om hen te beoorlogen.

Kohaweno koa i Kalamboro, ikita iramo koesino ntelolompaomo loewoe = zoodra de Menscheneter was aangekomen, zag hij dat al zijn aarden potten gaten hadden.

Haweno atoeoe, tekonaiomo memototaha = toen hij (bij den boom) gekomen was, trof het dat zij (de vruchten) rijp waren (naast: *woea-roei lioemo mototaha,* „wilde frambozen die al overrijp waren").

115. Deze vormen moeten niet verward worden met gevallen als *mengkokamba* (op vele plaatsen met *kamba* (gezwel, puist, tumor) behept), *mengkokombo* (van iemand wiens (gezicht en) lichaam op vele plaatsen is opgezet), waar *me-* de beteekenis heeft van „voorzien van, behept met" (zie het tweede deel). De beteekenis is hier op een andere wijze meervoudig dan bij de bovengenoemde vormen, omdat de meervoudigheid bij de laatstgenoemde betrekking heeft op 't subject, terwijl hier het door 't adjectief uitgedrukte begrip zelf meervoudig wordt gemaakt (*mengkokamba* is meerv. van *mengkamba*).

Versterkende beteekenis (of een nuance daarvan) heeft de reduplicatie ook in: *me'i'isei,* ongeveer = *me'isei* (er erg aan toe zijn (b.v. van 'n zieke), 't moeilijk hebben); *doedoengkoe* (ongeveer = *doengkoe*), „in verlegenheid geraakt, ten einde raad"; *tededengke* (Bar. *djingki*) „schrikken, opschrikken"; e. a. Het laatste komt voor zoover mij bekend is alleen geredupliceerd voor, en dit is ook 't geval bij *mo'o'anoe,* „beschaamd" (ongetwijfeld afgeleid van 't bekende *anoe,* zie § 207), *mo'o'alia* (boos, wrok koesteren), e. a.

116. De *woordherhaling* bij adjectiva heeft in den regel verzwakkende beteekenis. In de meeste gevallen wordt de stam van 't adj. met 't prefix (wanneer 't er een heeft) als één geheel gevoeld en deelt dit laatste dus in de woordherhaling, maar men treft ook vormen aan waarbij dit niet 't geval is. Voorbeelden zijn:

teko²si, „nog al mooi, een beetje mooi (*tekosi*)".
tekoe²da, „een beetje boos (*tekoeda*)".

oempe²da, „nog al dichtbij (*oempeda*)''.

moro²so, „een beetje sterk, nogal sterk''.

leloe², „bewegen (intr.)'' (b.v. van een tak door den wind), van *leloe*, dat eig. „bewegen'' beteekent, maar speciaal gebruikt wordt van het beven van de aarde, b.v. *nahi leloe*, „zij (de aarde) schudt, beeft niet''. Als substantief is *leloe* „aardbeving''. *Leloe²* kan men dus omschrijven als „'n beetje bewegen''.

wongi², „donker'' (in den zin van Ml. *gĕlap*), van *wongi*, „duister'' (in den zin van Ml. *malam*), als subst. „nacht, duisternis (in dien zin)''. B.v.: *wongi² larono aa atoeoe*, „'t inwendige van dat hol was donker''; *nahi tehine tedontaomo matano oleo, onaemo ka ipotae: laloe koa akoe lioe loemako kasi koa iwongi² lahi*, „na eenigen tijd ging de zon onder, daarom dacht hij: 't is 't beste dat ik dadelijk ga, opdat 't niet al te donker worde''.

hala², „voor niets, tevergeefs, nutteloos, mis'', van *hala*, bijvorm van *sala*, „verkeerd'', „fout (adj of subst.)'' (*ba nahi koesala*, „als ik 't niet mis heb'', *sala weweoe*, „'n ongeluk krijgen, *sala ta'oe*, „misgewas hebben'', naast *hala nsala kita*, „wij zijn den verkeerden weg opgegaan''). De grondbeteekenis van beide woorden is „er naast''. Ook *sala²* komt voor, ongeveer in dezelfde beteekenis als *hala²* (b.v. wanneer men eenig werk zal gaan doen, maar men ziet dat 't niet meer af zal komen vóór de dag om is, dan zegt men *sala² ba toweweoeo*, „het zal geen nut hebben (niet doeltreffend zijn) het te doen'', 't is beter 't uit te stellen) [1]).

Gevallen waarin het prefix niet in de woordherhaling deelt zijn *madoo²* (of *mado²o*), „een beetje gezond''; *mo'ahi²*, „een beetje zoet'', e. a.

Soms heeft men verschil van beteekenis tusschen de beide vormen als in:

motoe²'i, „een beetje droog'', en *motoe'i²*, „droge tijd'' (*kanandio andio motoe'i²omo*, „het is thans reeds droge tijd).

moloe²sa (een beetje zacht, week, slap) en *moloesa²* (erg *moloesa*).

menggo²ri (een beetje geteekend) en *menggori²* (ongeveer = *menggori*, „van *nggori* (teekening, figuren) voorzien'', zooals de huid van sommige slangen, of katoenen stof) (vgl. *meloba²* naast *meloba*, „bont, gevlekt'', en *medoere²* naast *medoere*, „gestreept'' (van goed); § 115 valt te vergelijken).

Versterkend is de kracht van de woordherhaling ook in *aka²*, „de (aller)-oudste'', *oea²i*, „de (aller)jongste'' [2]), *ntonga²*, „de middelste'' (van kinderen), en in gevallen als *kode²i*, niet „een beetje klein'', maar „klein'', *tede²i*, niet „een beetje weinig'', maar „weinig'', „een klein beetje'' (*tedoa tedei* = erg weinig), *boeke²*, „goed vol''; *mo'o²roe*, „heel vroeg in den morgen'' *se'e²loeno*, „in het begin, in 't eerst'' (adverbiaal) (*se'eloe* = ('t) eerst, vroeger). De beteekenis der grondwoorden heeft hier invloed gehad. Vgl. ook *sompo²* (p. 73).

---

[1]) *Hala* is gewoonlijk subst. met de beteekenissen: overtreding, boete, rest die overblijft nadat met iets verdeeld heeft (als men b.v. 7 visschen onder 3 personen verdeelt is de *hala* één visch).

[2]) *aka* (= Mal. *kakak*) en *oeai* (= Mal. *adik*) zijn als adjectiva te beschouwen.

Het prefix *te-* dat modale imperatieven vormt (zie het tweede deel) maakt natuurlijk geen deel uit van het woord waarvoor het wordt geplaatst, en deelt dus niet in de woordherhaling. Voorbeelden zijn:

temara²roe, „laat 't een beetje vaak gebeuren, zijn''.

temoloe²ë, „zorg dat het ('t rijstveld b.v.) wat groot (uitgestrekt) wordt''.

temoi²ko koa da'a ba oetahaakoene gansikoe atoeoe, „draag er wat zorg voor („laat 't een beetje goed zijn'') wanneer je dien tol van mij voor mij bekapt''.

Hier volgen nog eenige zinnen ter illustratie:

da ola²i ira, dokitaomo meti ia wiwino tahi = toen ze (er) nog een beetje ver (van af) waren, zagen zij een *meti* (soort schelpdier) aan het zeestrand.

melangka²i iramo nana'ote andiodo = deze kinderen werden wat grooter.

tedoa moholo² leredo oeëkoe andio = dit (onbevloeide) rijstveld van mijn heer is erg klein (van oppervlakte).

117. Voorbeelden van woordherhaling en reduplicatie in adjectiva die klanknabootsingen zijn zijn boven (p. 72, noot) gegeven. Een ander voorbeeld van een adjectief dat altijd in herhaalden vorm voorkomt is *monge²*, „dom'' (vgl. *maloemonge*, „een beetje dom'', met prefix *maloe-*).

118. Tenslotte moet gesproken worden over *reduplicatie en woordherhaling als formatieve elementen* tot vorming van adjectiva.

Evenals in verscheiden andere talen [1]) worden ook in 't M. een aantal adjectiva aangetroffen die met reduplicatie of woordherhaling zijn gevormd. *Reduplicatie* vindt men bij:

bobotoli, „rond'' (als een stok, dus van lange voorwerpen), van den stam *botoli* (Ml. *boetir*); *soempere roea botoli* = twee stuks pompoenen).

bobonggoli = rond (als een bol, dus „bolrond''; het wordt ook b.v. van een ei gebruikt); stam *bonggoli*.

boboko = rond (als een tol, dus van voorwerpen die meer breed dan hoog zijn). Stam *boko* (in 't M. naar het schijnt niet voorkomend), oorspr. beteekenis „achterste, bil'' (vgl. B. *boko*, „vet'').

lolombo = drijfnat (*molombo* = wasschen (van goed); *melombo* = baden met kleeren aan).

soesoea = ander(s); stam *soea*, als in *mensoea*, „scheiden, van elkaar gaan''.

In 't laatste voorbeeld kan de reduplicatie wederkeerige beteekenis hebben (vgl. § 109), in de drie eerste misschien die van „als...'' („als 'n *boko*'', etc.).

Woordherhaling treedt o. a. op bij:

wewoe² „troebel'', b.v. *mansano hawe a woewoeno, da wewoe² hangano mia anoe loemoengkao woewoeno*, „toen hij bij zijn fuik kwam waren de voetsporen van dengene die zijn fuik gelicht had nog troebel'' (alleen daar waar die persoon geloopen had was het water troebel; *wewoe²* is dus minder sterk

---

[1]) B.v. het Banggaisch (Tor. III, 282) en vooral het Boelisch c. s. (zie Tor. III, 319 v.), waar Dr. Adriani opmerkt: „de herhaling schijnt wel in deze periode der taal het gewone vormmiddel voor adjectieven te zijn'').

dan *mowewoe* dat te kennen geeft dat 't water geheel troebel is, troebelheid als inhaerente eigenschap heeft).

baho², „nat'' (ongeveer = *mobaho*), b.v. *da kongkono baho² ihawe indi'ai* (nog steeds nat kwam hij hier aan); men gebruikt 't b.v. van een kleedingstuk dat nat geregend is.

rea² = waar bloed aan zit, bebloed (b.v. *rea² kaedo mia*, „de handen der menschen waren bebloed, er kleefde bloed aan''), tegenover *merea*, „bloeden'', „bloederig'' (lett. „met bloed behept''). Het laatste wordt ook gebruikt in de bet. „bebloed'', b.v. van een kleedingstuk of iets dergelijks, waar het bloed ingedrongen is.

Het onderscheid tusschen de vormen met woordherhaling en met prefix is in deze gevallen vergelijkbaar met dat van *-an* en *-ĕn* in 't Ttb. (Ttb. Spr. p. 219): de adjectiva met prefix geven een eigenschap aan die wordt voorgesteld als inhaerent (zij 't slechts tijdelijk) aan het woord waar zij betrekking op hebben, die met woordherhaling duiden een eigenschap aan die er slechts uiterlijk aan eigen is, die het niet aantast in zijn bestaanswijze.

119. Bij de *andere woordsoorten* zijn woordherhaling en reduplicatie van minder beteekenis. De adverbia sluiten zich bij de adjectiva aan, waarvan zij trouwens vormelijk meestal niet te onderscheiden zijn (met *se'ε²loeno* (p. 79) is b.v. te vergelijken *amba²no*, „in 't begin'', bij *amba*, „pas, vervolgens'', in Molo. ook „eerder, eerst''). Bij de telwoorden heeft de woordherhaling meestal de laatste der twee in § 107 genoemde hoofdbeteekenissen (*poho²na*, „slechts eenmaal'', *oroe²a ira*, „(zij zijn) slechts met hun tweeën'', *opi²a*, „hoeveel slechts, hoe weinig''), maar dit geldt weer niet van gevallen als *sompo²* (p. 73) en *loewoe²* (sterker dan *loewoe*, „allemaal''). Bij de verdeelende telwoorden treedt reduplicatie op (zie het hoofdstuk „De Telwoorden''). De *o-* van de volle vormen der hoofdtelwoorden van 2 tot 9, door Dr. Adriani voor een reduplicatie gehouden [1]), komt ter sprake bij de behandeling van het prefix *a-*, *o-*.

Andere gevallen van woordherhaling en reduplicatie worden in ander verband genoemd, met name bij de behandeling der affixen (zie het tweede deel).

---

[1]) MZG 63, p. 330, noot.

DERDE HOOFDSTUK

SAMENSTELLINGEN.

120. Onder „samenstellingen'' worden hier verstaan uitdrukkingen die een eenheid vormen (feitelijk dus *één woord*, zooals duidelijk blijkt wanneer er afleidingen van worden gemaakt)[1]), maar die zijn samengesteld uit twee of meer heterogene bestanddeelen die ook zelfstandig kunnen voorkomen; in 't laatste geval echter niet altijd in precies denzelfden vorm, want het komt meermalen voor bij een samenstelling dat, om de eenheid te bevorderen, de samenstellende deelen wijzigingen ondergaan. Deze wijzigingen zijn van tweeërlei aard: 1. afwerping van voorvoegsels, dus verkorting van één der beide leden[2]), en 2. prenasaleering van het bepalende woord. Voorbeelden zullen beneden volgen.

De grens tusschen samenstellingen en niet-samenstellingen is in 't algemeen niet gemakkelijk te trekken. Of men met een eenheid of met een tweeheid van begrip te doen heeft is dikwijls zeer moeilijk uit te maken. Woorden die nauwer met elkaar in verband staan dan met de rest van den zin behoeven daarom nog geen samenstelling te vormen. Ook een accenteenheid is niet altijd gemakkelijk te constateeren, omdat men in zulk een geval toch altijd een of meer bijtonen heeft, en 't verschil tusschen hoofd- en bijtoon in de practijk soms moeilijk te hooren is. De band die de samenstellende deelen bindt kan allerlei graden van vastheid hebben, zoodat 't wel van zelf spreekt dat er vele grensgevallen zijn. Dat ik altijd het juiste zou getroffen hebben in mijn beoordeeling is bezwaarlijk aan te nemen. In vele gevallen is echter, zooals nader blijken zal, de plaats waar 't gesuffigeerde pronomen personale (zie § 143 v.v.) wordt aangehecht voor het Morisch een bruikbaar criterium (in spraakkunsten van het Nederlandsch pleegt men te spreken van „scheidbare'' en „onscheidbare'' samenstellingen; alleen de laatste verdienen m. i. den naam „samenstellingen''; de eerste zou men eerder „samenspellingen'' kunnen noemen).

---

[1]) Accenteenheid is hiervoor m.i. niet voldoende, maar moet gepaard gaan met begripseenheid. Anders zouden alle encliticae (b.v. *mo*, „reeds'', *po*, „pas'', etc.) in samenstelling staan met 't woord waaraan zij zijn toegevoegd, wat mij voorkomt met den feitelijken toestand in strijd te zijn.

[2]) Hierbij behoort de mogelijkheid te worden vermeld dat in bepaalde gevallen zulk een voorvoegsel er nog niet was of niet geheel dezelfde beteekenis had in de periode waarin de samenstelling in quaestie ontstond.

De samenstellingen kunnen verdeeld worden in *copulatieve* en *determinatieve.*

121. I. *Copulatieve samenstellingen* spelen in 't M. een niet zeer belangrijke rol. Eenige voorbeelden zijn:

ngkoraane ngkoramai, „daarheen en hierheen'', „her- en derwaarts''.

kontahane ngkoloane „bovenwaarts en nederwaarts, naar boven en naar beneden'' (vgl. § 187).

toewoe mate tolakomo koa, „hetzij wij in leven zullen blijven of zullen sterven, laat ons gaan!''

mo'i²to molo²woeloe, „groenzwart'' („een beetje zwart en een beetje groen'').

mongkoe²ni mororompoete (moro²mpoete), „geelwit''.

loemako mekoele, „gaan en terugkeeren op denzelfden dag''.

Het woord *bembereke,* in 't B. „kort en gedrongen'', beteekent in 't M. „corpulent''; het wordt niet als samenstelling gevoeld, omdat men de bestanddeelen niet kent.

Ook kan men de samengestelde telwoorden noemen, zooals *hopoeloe ka opaa,* „14''; *asa'etoe ka nomopoeloe ka opitoe,* „167'' (*hopoeloe ka opaa ambaoe,* „14 buffels'', of *ambaoe hopoeloe ka opaa,* minder *hopoeloe ambaoe ka opaa,* dus zonder samenstelling).

II. **122.** Bij de *determinatieve samenstellingen* is in den regel het bepalende lid het tweede, het bepaalde het eerste. Zij zijn te verdeelen in de volgende groepen:

A. Samenstellingen waarin een substantief bepaald wordt.
B. „ „ „ adjectief „ „
C. „ „ „ werkwoord „ „

A. **123.** Wanneer een substantief een bepaling bij zich heeft, hetzij deze bestaat uit een adjectief of uit iets anders, kan men lang niet altijd van een samenstelling spreken. Eerst wanneer de beide elementen tezamen één begrip vormen, heeft men met een samenstelling te doen. De duidelijkste voorbeelden leveren wel die gevallen op, waarin een algemeene benaming van een groep gewassen of dieren (etc.) een bepaling krijgt tot aanduiding van een soort of varieteit, b.v. *booe molori,* „gladde, glibberige visch'' (een zeer frequente vischsoort, de Mal. *ikan gaboes*), *kotoeo raha,* „huis-sirih'' (een sirih-soort), *poenti woeë* of *p. minama,* de z.g.n. „pisang pinang'', *poenti bange,* „apenpisang'' (d.i. wilde pisang), enz. enz.

De samenstellingen die uit 'n substantief met zijn bepaling bestaan kunnen weer worden onderverdeeld naar den aard van het bepalende woord. Achtereenvolgens zullen behandeld worden:

α. Samenstellingen van een subst. met een adj. (of w.w.).
β. „ „ „ „ „ „ subst.
γ. „ „ „ „ „ „ uitdrukking die zelf samengesteld is.

124. *a.* Het bepalende adj. (w.w.) blijft soms onveranderd, verliest [1]) soms zijn voorvoegsel, en wordt soms geprenasaleerd (in 't laatste geval heeft 't geen prefix of verliest [1]) dit). Deze drie gevallen vertoonen een climax van telkens nauwer verbinding tusschen 't bepaalde en 't bepalende woord. Voorbeelden zijn:

mia mota'oe = oud mensch, ouders, de ouden, etc. (*mia-mota'oedo* = hun ouders (en verdere bloedverwanten van oudere generatie)).

rombia molori, soort sagopalm („gladde sago'') (vgl. *rombia ngkoroei* beneden).

melemba-mongkoeni, „een geel baadje aanhebbende''.

oewi meharo of *oewi haro,* een knolgewas (de zoete bataat, een kruipplant; *haro* = liaan).

oewi mekeoe of *oewi keoe,* de *„oebi kajoe''* of cassave, een heester (*keoe* = hout).

pae mo'ito („zwarte rijst''), *pae menapo* („van haartjes voorziene rijst'', n.l. op den bolster), rijstsoorten.

mia mate, „doode''.

mia hadio, *„orang banjak,* de menigte, 't volk''.

watoe poete, „witte steen'' (steensoort) en *one poete* („witte kiezel'', ook nm. van twee beken, bij Tinompo en bij Sampalowo) hebben 't prefix van *mopoete* verloren (tenzij ze 't nooit gehad hebben), terwijl *manoe mpoete,* „witte kip'', *koro mpoete,* „witte reiger'', *eoe mpoete,* „witte bajam'', prenasaleering hebben. De reden van dit verschil in behandeling is niet duidelijk, terwijl evenmin blijkt waarom men naast *eoe mpoete eoe motaha* („roode bajam'') heeft.

tonsi koeni, nm. van een klein geel vogeltje.

kotoeo lea, srt. sirih (*molea* = scherp, heet).

woela ntii, „volle maan''; *mokole ntii,* „neergedaalde vorst''.

pe'oloe ntoewoe, „levende knoop'' (knoop die opengetrokken kan worden; staat tegenover *pe'oloe mate*).

mia nse'eloe, „de menschen van vroeger, de voorouders''.

rombia ngkoroei, „doornige sagopalm'' (vgl. *rombia molori* boven).

Ook samenstellingen van het soort van onze woorden „roodborst, zwartkop'', etc. behooren hiertoe, b.v. *matarawoe,* „blindoog'' (vogelnaam; *morawoe* = slecht van gezicht); *boengkoelosoe,* „gebocheld'' (*boengkoe* = rug); *karoeowowa,* „kortpoot'', wisselwoord voor *bonti* (boschvarken); *lewe molori,* „gladblad'' (nm. v. e. plant).

Niet altijd is 't zeker of het tweede lid eener samenstelling als adj. of als subst. moet worden opgevat, b.v. wanneer het de naam van een grondstof is, of die van een volk. *Sinsi nsalaka* (met prenasaleering dus) zou zoowel „zilveren ring'' als „ring van zilver'', *takoe mala* zoowel „koperen kalkdoos'' als „kalkdoos van koper'', *koero wita* zoowel „aarden kookpot'' als „kookpot

---

[1]) Zie p. 82, noot 2. Deze opmerking zal in het vervolg niet meer herhaald worden.

van aarde'' kunnen zijn. Zoo ook *pido nsina* („Chineesche flesch'' of „flesch der Chineezen''; er wordt een klein soort flesch mee aangeduid), *lopo walanda* („ingevoerde *lopo* (een knolgewas)'', of „*lopo* der Hollanders (e. s.)''), want *sina* en *walanda* worden zonder bijvoeging gebruikt voor „Chinees'' en „Hollander''.

125. *β.* Wordt een substantief door een ander substantief nader bepaald, dan heeft men te doen met een der verhoudingen die men onder den naam „genitief-verhouding'' pleegt samen te vatten, of het tweede lid is een bijstelling bij 't eerste.

Is de genitief-verhouding tusschen de samenstellende deelen van dien aard dat men van een „genitivus possessivus'' kan spreken, dan is in 't M. prenasaleering van het bepalende (dus tweede) lid, wanneer dat daarvoor in aanmerking komt, 't gewone [1]). Voorbeelden zijn:

lewe ngkeoe, „boomblad''.

wiwi ntahi, „zeestrand'' (vgl. *wiwino tahi andio,* „'t strand van deze zee'').

takoe oeloe, „schedel'' (*takoe* = kalebas; *oeloe* = hoofd).

haro kompo [2]), „ingewanden''.

kompo witi, „kuit''.

woeloe manoe, „kippeveer''.

melemba-bonti, „een boschvarkens-baadje dragen''.

modolo-ngkeoe, „lijdende aan *dolo ngkeoe* („roodheid van stengel''; een rijstziekte)'' [3]).

i Poeroe nami pelaro-ngkeoe, „de Kwartel komt niet meer in de boomen, in 't bosch''.

nami pe'aroa-mia, sine me'aroa-mpinotoewoeomo (O.T.), „hij had geen menschelijk binnenste meer, maar dat van een dier''. (Over *-omo,* dat dus hier bij de geheele uitdrukking *me'aroa-mpinotoewoe* behoort, zie men § 143).

En verder gevallen als:

a ntoto raha, „onder 't huis'';

a ntoto kompono, „onder zijn buik'';

a laro mpaka, „tusschen de *paka*-planten'';

i laro raha, „in huis'';

a mpoeoe mpewowa, a mpoeoe ensa, „bij de deur, bij de trap'';

a ntonga mpada, „in de vlakte''.

inso i wawo langi, „uit den hemel'';

i boengkoe inia, „buiten 't dorp''; enz.,

---

[1]) Dit geldt echter alleen voor *samenstellingen.* De gewone wijze om deze genitief-verhouding uit te drukken is door aanhechting van 't pron. possessivum van den derden pers., zie § 147. De zuiver possessieve verhouding kan zelfs in 't geheel niet door samenstelling worden uitgedrukt. In de hier genoemde samenstellingen kan de verhouding alleen in grammatischen zin possessief worden genoemd, want men kan niet zeggen, dat een mensch of dier zijn lichaamsdeelen, een gewas zijn bladeren, een voorwerp zijn onderdeelen „bezit''. Het is in 't algemeen de verhouding van iets tot hetgeen waartoe 't behoort, die hier bedoeld wordt.

[2]) Vgl. § 28.

[3]) Kruyt, t. a. p. p. 158 v.

waar de vertaling in 't Ned. het karakter van samenstelling niet goed doet uitkomen, omdat wij 't eerste lid tezamen met zijn voorzetsel door een prepositie moeten vertalen, terwijl in 't M. *a* of *i* geplaatst wordt voor de samenstellingen *toto raha* (de ruimte onder 't huis), *laro raha* ('t binnenste van 't huis), *poeoe mpewowa* (de omgeving van de deur), etc. [1]).

Niet altijd echter treedt prenasaleering op bij een „possessief'' genitief-verband. Zoo heeft men b.v. *sampa korono*, „zijrivier'' (*sampa* = tak), *konso konaoe*, „'t jongste blad van den arenpalm (zoolang 't zich nog niet ontrold heeft)'', *tangke piso*, „handvat van een mes'', *takoe poeri*, „bil'' [2]), *kotoeo keoe*, 'n wilde sirih-soort die in 't bosch (*laro ngkeoe*) groeit, *i poeri tahi*, „op den bodem der zee'', en *toto si'e*, „de ruimte onder de rijstschuur''. In de eerstgenoemde gevallen zou men kunnen denken aan inwerking van den klank-regel van § 28, maar bij *takoe poeri, kotoeo keoe, poeri tahi* en *toto si'e* is dit niet mogelijk. Daarbij komt dat 't BM. in meer gevallen de prenasaleering mist dan 't T., en b.v. spreekt van *lewe kaoe, wiwi (ng)korono*, T. *lewe ngkeoe* (boomblad) en *wiwi ngkorono* (oever der rivier).

126. Heeft men echter met een (samengestelde) genitief-verhouding te doen die niet op de een of andere wijze onder de boven behandelde groep valt, dan blijft de prenasaleering als regel achterwege. Toch zal men ook in dat geval wel eens prenasaleering aantreffen. Zoo is, wanneer 't tweede lid de bestemming van 't eerste aangeeft, prenasaleering niet gebruikelijk; toch zegt men *mata nsala*, „gids'', lett. „oog voor den weg'' (dus: „die het pad ziet''), naar analogie van andere samenstellingen met *mata* (b.v. *mata nsolo*, „plek waar het water snel begint te vloeien'', vgl. *mata oewoi*, „bron''), of eenvoudig omdat men in samenstellingen nu eenmaal graag prenasaleert, en er geen gevaar voor verwarring bestaat. Want de reden waarom men b.v. spreekt van *pakoeli tehoe* („toovermiddelen tegen muizen'') zal toch wel deze zijn dat *pakoeli ntehoe* de gedachte zou opwekken aan *pakoeli* die de muizen gebruiken.

Andere voorbeelden zijn:

pakoeli mahaki oeloe, „medicijn tegen hoofdpijn''.

balo baroe, „bamboekoker voor palmwijn''.

wala boë, „omheining voor varkens'' (d. i. „varkenshok'').

raha ngara, „paardenstal''.

pakoeli melere [3]), „landbouwmedicijn'' (toovermiddelen).

---

[1]) Naast de genoemde uitdrukkingen staan andere, niet-samengestelde, zooals *a ntotono watoe*, „onder den steen'', *a laro(no) bangka*, „in de prauw'', *i tongano laromeene*, „in 't luchtruim'', *i wawono pabawano*, „boven hem staande in macht'' (lett. „boven zijn macht''), *a boengkoe(no) raha*, „achter 't huis''. Dikwijls kan men zoowel den vorm met -*no* als een samenstelling gebruiken. Bij *hori* en *aro* schijnt de vorm met -*no* de gewone te zijn: *ia horino woewoeno*, „naast zijn fuik'', *i arono raha*, „voor het huis''.

[2]) *takoe* beteekent „kalebas'', maar wordt in samenstellingen gebruikt van wat daarop gelijkt, *poeri* duidt in 't algemeen aan hetgeen waarop iemand of iets „zit'' (naar de inlandsche voorstelling), dus, behalve 't zitvlak, b.v. ook den bodem van een blik, ketel, kookpot, prauw, etc.

[3]) Evenmin als in andere IN talen beantwoordt in 't M. 't nomen verbale aan onzen

Doch de laatste drie voorbeelden kan men eigenlijk evengoed onder de vorige categorie brengen. Andere verhoudingen van verschillenden aard geven nog de volgende voorbeelden te zien:

pa'a ntoboe, „boschberg'' (nm. v. e. voormalig dorp).

lere benoe, „klappertuin''.

manoe awoe, „grijze kip'' (*awoe* = asch; vgl. *awoe²*, „grijs'').

wawo nsaoe, berg die den vorm van een *saoe* (zonnehoed) heeft [1]).

toelambatoe, harde bamboesoort (B. *wojo watoe*).

keoe rea, 'n boom met rood sap („bloedboom'').

pae ngkamboeka, „idjoek-rijst'' (d.w.z. die daarop lijkt), rijstsoort.

sala mpoe'oe, „hoofdweg''.

ata mpoe'oe, „oerslaaf'' [2]).

woerake mpoe'oe, „hoofdpriesteres'' [3]).

kinaa mpae poeloe, „gekookte kleefrijst''.

karoea itoloe, „de karoea van de 3 etmalen'' [4]).

lele mateni Anoe, „doodsbericht van N. N.'', enz. enz.

Ook vormen als *karoe ntowoeë*, „*towoeë*-poot'', wisselwoord voor „hert'', behooren hier toe (*towoeë* is een geleding bamboe, waardoor men 't vuur aanblaast; het tweede lid van de samenstelling geeft dus datgene aan waarmee 't eerste vergeleken wordt). Verder waarschijnlijk ook vormen als *pole bangka* (doodkist), waarin dus 't eerste lid de stam is van een w.w. van scheiden of deelen (zie het hoofdstuk „De Telwoorden''): *mompole* beteekent „doorhakken, afkappen (in de dwarste)'', zoodat *pole bangka* waarschijnlijk beteekent „een afkapping, een afgekapt stuk hout in den vorm van een *bangka* (prauw)''.

127. Sommige *bijstellingen* worden door prenasaleering verbonden aan 't woord waar zij een samenstelling mee vormen. De grens tusschen bijstellingen en andere bepalingen is niet gemakkelijk te trekken; van de bovengenoemde gevallen kunnen er eenige als bijstellingen worden beschouwd; de volgende voorbeelden kunnen nog genoemd worden:

woea ngkaanga, „eetbare vruchten'' („vruchten die voedsel zijn'').

keoe (m)ponahoe, „brandhout'' (etc., zie het hoofdstuk „Het Nomen Verbale'').

raha mpesombaa, „godshuis'' (lett. „huis, plaats van godsvereering'').

Verdere voorbeelden met *-a* zullen bij de behandeling van dit suffix gegeven worden.

In *toea mpasima* (collecteur van de *sima'oeloe*, belasting), *toea mpasoebi*

---

infinitief. Veeleer gebruikt men meestal den deelwoordsvorm waar wij den infinitief gebruiken, n.l. wanneer men van de handeling in 't algemeen spreekt. Vgl. § 220.

[1]) *Wawo* is niet alleen „oppervlak, bovenkant'', maar ook „bovendeel, hoogte, berg, heuvel'', vgl. *wawo nango*, „rotanberg'', nm. v. d. berg Ponteoa, het zielenverblijf (*nango* is een rotansoort).

[2]) Kruyt, t. a. p. p. 70 v.

[3]) ib. p. 122 v.v.

[4]) ib. p. 58.

(vaccinateur), *toea mpetoro* (gezaghebber), enz., is de prenasaleering te verklaren uit de *n* van Mal. *toean*.

128. *γ*. Wanneer een substantief bepaald wordt door een uitdrukking die zelf uit meer dan één woord bestaat, en daarmede een samenstelling vormt, komen daardoor ook de deelen der bepaling, voorzoover zij op zich zelf nog geen samenstelling vormen, in nauwere verbinding met elkaar [1]), wat tot vormveranderingen aanleiding kan geven; zoo b.v. in:

ngara opitoe iki of *ngara pitoe iki*, „een paard *van* (liever dan „met") 7 staarten, een zevenstaarter (*opitoe iki* is op zich zelf geen samenstelling).

To Karoe-nsio-laa, „menschen met beenen van negen geledingen" (als stamnaam) (vgl. *mia anoe osio launo karoeno*, „menschen wier beenen 9 geledingen hadden").

Woeoe-nsio-ropa, „Negen-vadem-haar" (naam van een vrouw wier hoofdhaar (*woeoe*) 9 vademen lang was).

Uit den aard der zaak zijn het meestal eigennamen die op deze wijze samenstellingen vormen. Is dit niet 't geval dan maakt men in den regel van de bepaling een bijzin, wat geschiedt door aanhechting van *-no* (in 't algemeen van 't in aanmerking komend pron. possess.) aan het laatste woord (substantief) van de bepaling [2]), b.v.:

kalamboro osio oeloeno, een k. (menscheneter) wiens hoofden 9 zijn, een k. met 9 hoofden".

toëtoeloeno mia asa² mbali koroino, „verhaal van iemand die slechts een half lichaam had" (deze persoon kon niet besluiten welke van twee vrouwen hij huwen zou, en sneed zich toen in twee helften teneinde met beiden te kunnen trouwen).

129. Met de bovengenoemde groepen zijn echter de samenstellingen waarin het bepaalde woord een substantief is, niet uitgeput. Zoo zie men voor de samenstellingen met *tahoe*, en voor die waarin een telwoord optreedt de betrokken hoofdstukken in het tweede deel. Het uit *taoe* ontstane *to*, dat in namen van stammen optreedt (zie § 45), staat ook in samenstelling met de uitdrukking die er op volgt *(To Molongkoeni, To Oeloe Oewoi)*.

B. **130.** De samenstellingen waarin 't bepaalde woord een adjectief is, zijn te verdeelen in:

a. Samenstellingen van een adjectief met een substantief.

---

[1]) Hetzelfde verschijnsel vindt men ook wanneer niet een substantief, maar een prefix wordt voorgevoegd, zooals in *mesampa olima* (met 5 vertakkingen), *nengkaroe opaa* (4 pooten of palen hebbende), *mentindoe oroea* (twee slagtanden hebbende). Doch *mekombia oroea* (twee vrouwen hebben) is geen samenstelling.

In deze gevallen behoort 't prefix *me-* niet bij 't subst. alleen, maar bij den geheelen vorm, dus bij *sampa olima, karoe opaa* etc. Deze uitdrukkingen zijn op zich zelf niet samengesteld; eerst wanneer er *me-* voor wordt geplaatst ontstaat samenstelling, evenals in *tandoe roesa sampa olima*, „een in vijven vertakt hertengewei".

[2]) Voor 't vormen van een bijvoeglijken bijzin is 't gebruik van *anoe* niet vereischt.

β. Samenstellingen van een adjectief met den deelwoordsvorm van een werkwoord.

γ. Samenstellingen van een adjectief met een ander adjectief.

131. *a*. Wordt een adjectief door een substantief bepaald waarmede het een samenstelling vormt, dan treden eveneens dikwijls de vormveranderingen op die in § 120 genoemd zijn (prenasaleering en prefix-verlies). Eenige voorbeelden zullen dit duidelijk maken:

laba mpela'a, „groot van voetspoor'', wisselwoord voor *ambaoe*, „buffel'' (dit woord vertoont prefix-verlies van *molaba*, „groot in zijn soort'', en prenasaleering van 't nomen verbale van *mela'a* (BM.), „den voet neerzetten, treden'').

boela rapa, „bles'' (benaming van een buffel die een witte plek tusschen de horens (*rapa*) heeft; vgl. B. *maboeja*, „wit'').

bea mpa'a, „moe (*mobea* = zwaar) in de dijen''.

hala nsala, „den verkeerden weg nemen''[1]).

sala mpesala, id. (*mesala* = een *sala* (weg) volgen)[1]).

sala mpoweweoe, „verkeerd doen''.

sala weweoe, „een ongeluk krijgen, iets ervaren wat smart'' (*weweoe* is passief op te vatten, vgl. het hoofdstuk over het nomen verbale).

sala ta'oe, „misgewas hebben'' (vgl. Tor. II, 264; in 't B. heeft de uitdrukking een ietwat andere beteekenis).

si sala-laroakono, „maak je daar niet ongerust over'' ('t suffix *-ako* behoort bij de geheele uitdrukking „verkeerd-van-binnenste'').

kombo mpoe'oe, b.v. van een boom die aan den voet dik, hoogerop dun is (*kombo* = 'n plaatselijke dikte vertoonende).

mia ondaoe we'oe, „iemand met een langen hals''.

pae nggoeni woeloe, „rijst met gele haartjes'' (rijstsoort).

pande mpaoe = handig, slagvaardig met de tong; vgl. *pande mepaoe*, gezegd van een klein kind dat praten kan, en *pande montoetoeloe*, „wel ter tale, welsprekend'', die geen samenstellingen zijn.

Een andere verhouding der samenstellende deelen heeft men in *mepoeloe dinoei*, „kleverig als sagopap'' of „kleverig vanwege sagopap (die er op gemorst is)''; *mo'ahi ntowoe*, „zoet'' (*towoe* = suikerriet; *mo'ahi* = lekker, zoet). Weer een andere verhouding treedt op in *kona ampa* (in 'n gescherpte bamboe loopen), *kona-oelasiomo tehoe* (de muis is in den strik geraakt), *kona (n)sere ngkilala*, „door *kilala*-gras gesneden'' (= *tesere ngkilala*), etc. (vgl. ook het hoofdstuk over het nomen verbale).

132. *β*. Hoewel *aiwa* formeel een adj. is, heeft men toch in *onae aiwa inemakoe* (dat kom ik vragen) een geval dat geheel thuishoort onder de beneden sub C *β* te behandelen rubriek (vgl. *soso ba itowoki kita a nsala nahi topohawe anoe lako inoengketo*, „wanneer een *soso*-vogel onzen weg kruist, verkrijgen wij (men) niet wat wij gaan zoeken'').

---

[1]) Vgl. over *hala* en *sala* § 116.

133. *γ*. Ook bij samenstelling van een adjectief met een adjectief kan de verhouding van verschillenden aard zijn, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:

motaha motoe'a, „donkerrood''.

motaha mongoera, „lichtrood''.

mahaki doito, „lijdende aan „angst-ziekte'' (stuipen)''.

mate ntekewoi, „sterven van verlangen'' (doch *mate oemolo*, „sterven van honger'' is geen samenstelling).

langkai hala of *kodei hala*, „middelmatig groot''.

*hala*² *ondaoe*, *hala*² *owowa*, „middelmatig lang''.

tehala langkai, „grootelijks schuldig'' (*tehala langkai akoe* of *tehala akoe langkai*; in 't laatste geval is 't dus geen samenstelling).

napi meene nsilolonga, „'t is nog niet goed licht, de dag is nog niet aangebroken''. Men zegt echter ook zonder samenstelling: *meeneomo nsilolonga* (het is al geheel licht geworden). Om dezelfde reden reken ik *oemari moiko*, *oemari nsilolonga*, *oemari ntekowali* („goed af'', geheel klaar) niet tot de samenstellingen, hoewel er weinig twijfel aan kan zijn dat zij 't wel geweest zijn (b.v. om de prenasaleering). Zooals men ziet heeft 't bepalende adjectief o.a. ook de functie van bijwoordelijke bepaling. Het wordt dan c. q. geprenasaleerd, maar dit is niet anders dan één van de verschijnselen die bij samenstelling plegen op te treden. Vgl. hierover verder § **141**.

C. **134.** De werkwoorden, die in samenstelling staan met een bepaling kunnen als volgt worden ingedeeld:

α. samenstellingen van een werkwoord met een substantief.

β. samenstellingen van een werkwoord met een ander werkwoord, een adjectief, e. a.

135. *α*. Samenstellingen van een werkwoord met een substantief zijn in de eerste plaats die waarin het tweede lid gelijkenis te kennen geeft, zooals: *motoeri bonti*, „slapen als 'n boschvarken (zonder klamboe of dek), *mo'engke mokole*, „het air aannemen van een lid van het *mokole*-geslacht te zijn''. Maar ook andere verhoudingen der samenstellende deelen zijn mogelijk, zooals in:

mesala bangka, „van een vaartuig gebruik maken om zich ergens heen te begeven, te water reizen'' (*mesala* = een weg volgen; *bangka* = prauw).

mesala wita, „over land gaan''.

mpelempa-wongi ira, „zij liepen 's nachts''.

loemako boengkoe, „achteruit loopen''.

montonda boengkoe, „iem. achterna gaan, die al eerder vertrokken is'' (vgl. *i boengkoeno*, „toen hij weg was'', lett. „achter zijn rug'') (*itondao* = hij volgde hem, liep achter hem aan; *itonda-boengkoe ira* = hij ging hen achterna).

mo'asi ngkeke, „onder den arm dragen'', lett. „onder den oksel *(keke)* klemmen''.

pinoeloe ngkoeme, „met *koeme* (een plantaardige kleefstof, n.l. een zeer taaie hars) gedicht''.

mepare awoe, a.h.w. „zich opschieten", „ineengerold liggen of zitten bij den haard (*awoe*)" (gezegd van een huismusch). De stam *pare* wordt van het „opschieten" van lijnen gebruikt.

De transitiva met onbepaald object, die beneden uitvoerig ter sprake komen (§ 221), moeten ook zijn ontstaan uit samenstellingen, en wel van een intransitieven werkwoordsvorm met een bepaling. De tegenwoordige taal behandelt ze echter niet meer als zoodanig.

136. *β*. Wanneer twee werkwoorden op elkaar volgen staan deze meestal niet in samenstelling. Dit is wel 't geval met *loemako mpombio* (waar het tweede lid in den nominalen vorm staat met prenasaleering, wat op samenstelling wijst), b.v. *iko loemako mpombio nde moeda ndiraane*, „wat wil je daarginds toch gaan doen?", of „wat ben je daarginds toch gaan doen?" (d.w.z. dat is (was) nutteloos, je deedt beter (hadt beter gedaan) daar niet heen te gaan). Hier heeft men dus te doen met een staande uitdrukking, in onderscheiding van *loemako mombio*, „wat gaan doen?"

Andere voorbeelden van samengestelde werkwoorden zijn: *mo'ala mewoeni*, vgl. *i'ala-mewoenio*, „hij neemt 't stilletjes weg" (*mewoeni* = zich verbergen, zich verborgen houden); *mongkaa mentade*, vgl. *imengkaa-mpentadeo* [1]) (O.T.), „eet (plur.) het staande op"; etc. Maar uitdrukkingen als *memboleako motoeri*, „gaan liggen om te slapen", *mentoro momama*, „gaan zitten om sirih-pinang te gebruiken", of „zitten te pruimen", *melempa monsoso*, „loopen te rooken". *merongo mongkaa*, „samen eten" (*kita mperonga mpongkaa* = wij zullen gezamenlijk eten), staan niet in samenstelling.

Soms wordt een werkwoord samengesteld met den stam van een ander werkwoord, zooals in: *mo'inoe oewoi andio onaemo ka i'aloe-nteleo io rengko*, „toen hij dan zoo water dronk kreeg hij meteen vuiligheid binnen" (*i'aloe-nteleo* = *ipasiteleo*, zie het tweede deel); *koewangoe-nsoeleo*, „ik zet 't onderste boven, breng 't in omgekeerden stand" (*tewangoe-nsoele* = onderste boven, op zijn kop geraakt; *mowangoe* = oprichten; *monsoele* = omdraaien, zoodanig dat de beide uiteinden van plaats verwisselen).

137. Zooals boven reeds werd opgemerkt kan men alleen van een samenstelling spreken wanneer de samenstellende deelen onscheidbaar zijn, en er dus ook geen pre- of suffix tusschen kan worden geplaatst (vgl. de bovengenoemde voorbeelden *i'ala-mewoenio*, *imengkaa-mpentadeo* (§ 136), *itonda-boengkoe ira* (§ 135), etc., waar het gesuffigeerde pronomen personale dat 't object aanduidt *na* de bepaling wordt geplaatst, dus niet onmiddellijk volgt op het transitieve werkwoord waar het bij behoort). Het persoonlijk voornaamwoord dat 't object aanduidt wordt steeds onmiddellijk achter het werkwoord geplaatst; wordt het hiervan gescheiden door een bepaling, dan blijkt daaruit dat deze bepaling deel uitmaakt van het werkwoord, m.a.w. dat men met een samenstelling te doen heeft. Hetzelfde geldt van andere suffixen, en, wanneer de bepaling aan het werkwoord voorafgaat, ook van prefixen. Volgens dit

---

[1]) Beide leden der samenstelling krijgen hier een meervoudsteeken.

criterium nu heeft men ook met samenstellingen te doen wanneer een werkwoord gevolgd wordt door een z.g.n. „nexus-object''[1]). Het w.w. vormt dan met het adjectief (telwoord) dat er op volgt, en dat in den regel de hoedanigheid vermeldt die het object ten gevolge van de handeling verkrijgt, of waarin het zich tijdens de handeling bevindt[2]), een samenstelling. Voorbeelden zijn:

i'aha-montasoo, „hij slijpt 't scherp''.

inahoe-momatao, „hij heeft 't niet gaar gekookt'' (vgl. *mansano motaha monahoe*, waarin echter *motaha* eigenlijk op 't subject slaat, „toen hij gaar was met koken'', vgl. *motaha akoe monahoe* (ik ben......); deze vormen moeten verklaard worden uit „omzetting'' van een substantief-constructie: „gaar is mijn koken'', etc.; vgl. het vijfde hoofdstuk).

keoeno onae iwoetoe-madodoo, „*zijn* hout heeft hij stevig vastgebonden''.

iweweoe-nsa'o akoe, „hij doet mij kwaad'' (lett. „slecht maken, iemand zoo behandelen (*moweweoe*) dat hij er slecht aan toe is'')[3]).

ikaa-momatao, „hij eet 't rauw''[4]).

itia-oroea ira, „hij verdeelde hen in tweeën''; *tia-otoloeakita*, „verdeel 't voor ons in drieën'' (vgl. *tompetia toloe ntia*, „laten we ons in 3 deelen verdeelen''). Deze uitdrukkingen worden ook zonder samenstelling geconstrueerd: *itia ira oroea, tiaakita otoloe, mpetia kami toloe ntia* of *mpetia toloe ntia kami* (wij (excl.) hebben ons in drieën verdeeld).

Niet in samenstelling staat ook *domensaario olai ntoe'oe*, „zij hebben hem heel ver weg gejaagd'' (vgl. ben. § 138 en 141).

138. Andere gevallen van samenstelling van een werkwoord met een adjectief[5]) geven de volgende voorbeelden te zien:

onaemo kimpelempa-olaiako andio kami lako menteoo ana mami ta lako mesikola i Poso, „hetgeen waarom wij zoover loopen, is dat wij op weg zijn om onzen zoon (weg) te brengen die in P. op school zal gaan'', lett. „dáárom komen wij zoover geloopen......'' (het suffix *-ako* volgt op *olai*, „ver'').

itonda-merangkoeo, „hij volgt hem van dichtbij''.

popaoe-mosa'o ira, „kwaad spreken van hen''.

iwala-molaao, „hij voorziet 't (veld) van een *wala molaa*, een heining waarvan de stijlen ver van elkaar staan''.

itotowoo kombiano kalamboro soemalangka-laboeo, „de vrouw van den menscheneter ging hem tegemoet en ving hem onder een ijzeren handfuik''[6])

---

[1]) Van een „nexus-object'' spreekt Jespersen (The Philosophy of Grammar, p. 122 v.v.) in gevallen als „hij kookt het gaar'', „ik vond de kooi leeg'', waarin niet „het'' en „de kooi'' alleen 't object zijn, maar de uitdrukkingen „het gaar'' en „de kooi leeg'' in haar geheel.

[2]) Anders gebruikt men gewoonlijk andere constructies.

[3]) Vgl. *maoepo imosa'o imeweweoe akoe*, „ofschoon gijlieden mij slecht behandeld hebt'', met „omgezette'' substantief-constructie (§ 217).

[4]) Ook met prefix-verlies: *mongkaa mata*, „rauwe spijs eten''.

[5]) Vgl. beneden § 141.

[6]) In de beide laatste voorbeelden heeft men te doen met werkwoorden die van samengestelde uitdrukkingen (*wala molaa, salangka laboe*) zijn afgeleid.

ipisi-merokoeo, „hij knijpt 't krachtig'' (syn. met *merokoe ipisio,* met „omgezette'' substantief-constructie (§ 211 v.v.)).

ginili manggali mate, ginili ngkoana toewoe, „naar links gedraaid sterft 't, naar rechts gedraaid leeft 't'' (de oplossing van dit raadsel is: *lantera,* de lamp).

me'iwali pa'i, „in bittere vijandschap leven''.

monako pa'i, „erg diefachtig zijn'' (ook: *monako api*).

139. Gevallen waarin een telwoord als bepaling optreedt zijn *linae-mpohona,* „éénmaal gestreept, van één stel evenwijdige strepen voorzien'' (b.v. een mat) (*koelae-mpohonao*), en de op p. 88, noot 1, genoemde vormen *mesampa olima* (met 5 vertakkingen), enz. Zie ook § 137.

140. Soms komt de bepaling niet na, maar vóór het werkwoordelijk deel van den vorm. Zoo b.v. in *koesala-rongeo* (ik heb 't verkeerd gehoord), *koesala-ntimbangao* (ik heb 't verkeerd uitgerekend), enz. Soms is dit echter slechts in schijn 't geval, zooals in *koempena pehao loewoe soe'oeloeino boeaca asa ngkara dali araoe,* „laat ik maar eens al die krokodilleneieren, een heele boomnis vol, kapot maken'', waarin *pehao* een deelwoordsvorm, en wel een virtueele *-oem*-vorm is (vgl. de behandeling van het infix *-oem-* in het tweede deel en § 222), zoodat dit voorbeeld thuis hoort bij de § 219 te noemen gevallen. Misschien mag men aannemen dat deze laatste constructie uit de bovengenoemde is ontstaan, zoodat b.v. *ka koe'amba roemongeo* (en vervolgens (toen pas) hoorde ik 't) opgelost zou zijn uit een samengesteld * *kakoe'amba-rongeo,* vgl. *koesala-rongeo.*

141. Zooals boven (§ 133 en 138) reeds gebleken is uit enkele voorbeelden, kan bij samenstelling van een adj. of w.w. met een adj. dit laatste de functie hebben van een bijwoordelijke bepaling. Lang niet altijd staat echter een bijwoord in samenstelling met 't w.w. waar 't bij behoort. In *motoeri ntekowali, m. nsilolonga, m. moiko, m. ntakaoe,* „goed slapen'', b.v. heeft men geen samenstellingen, want men zegt *motoeri akoe nsilolonga,* etc. Hetzelfde geldt van *mesambe'e moiko,* „dikke vrienden zijn'' (*mesambe'e ira moiko* = zij zijn zeer bevriend). Zoo staat ook naast 't eerste in § 138 gegeven voorbeeld een zin als *onaemo tokoa koepelempaako olai andio,* „dat is 't dus waarom ik zoo ver geloopen heb''[1]). In *metea ntekosi* (flink vechten) heeft men een grensgeval (*metea ntekosi ira,* maar ook *metea ira ntekosi* zonder samenstelling). Waarschijnlijk is ook hier de methode zonder samenstelling de jongste, getuige de prenasaleering in *ntekowali, nsilolonga,* etc., die zonder bezwaar te verklaren is wanneer men uitgaat van oorspronkelijke samenstellingen. Deze, bij bepaalde beginconsonanten optredende, prenasaleering, is tot op zekere hoogte een kenmerk van de adverbia, hoewel zij somtijds achterwege blijft (*monako pa'i,* etc.), en bovendien in bepaalde gevallen ook wordt aangetroffen bij adjectiva die deel uitmaken van een samenstelling.

Behalve het oplossen van samenstellingen kunnen ook andere procédé's,

---

[1]) Vgl. ook de behandeling van 't prefix *te-* in het tweede deel.

b.v. het vervangen van de substantiefconstructie door een zinsbouw die met den onzen overeenkomt [1]), tot het optreden van bijwoorden leiden. Zoo b.v. in *ka ipepaoeakono moiko,* „hij sprak goed (vriendelijk, met goede woorden) tot hem'', *ba ipesinggeraha mararoe,* „wanneer hij dikwijls op bezoek gaat'' (vgl. *ba imararoe ipesinggeraha* met „omzetting'' volgens § 211 v.v.), misschien naar analogie van de bovengenoemde uitdrukkingen met adverbiale bepaling (*mesambe'e moiko,* etc.).

[1]) Op andere wijze dan door „omzetting'', zie het vijfde hoofdstuk.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE VOORNAAMWOORDEN.

A. PERSOONLIJKE VOORNAAMWOORDEN.

142. De Possessiva zijn niet anders dan bijzondere, gesuffigeerde vormen van de Personalia. Van de korte pronominale elementen die in dé vervoegde vormen optreden, geldt hetzelfde, behalve dat zij niet gesuffigeerd, maar gepraefigeerd worden. Al deze pronomina moeten dus tezamen behandeld worden.

Men moet in het T. 6 series [1]) van persoonlijke voornaamwoorden onderscheiden, die hieronder in schema volgen, en daarna uitvoerig behandeld zullen worden [2]).

	Gesuffigeerd.		Gepraefigeerd.		Zelfstandig.	
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
	als subject of object.	posses-siva.	in futurum-vormen.	in vervoeg-de vormen.		
sg. 1	*akoe* [3])	*-koe*	*akoe (koe-)*	*koe-*	*(o)ngkoeë (oengkoeë)*	*ngkoeda('a)*
2	*-ko* [4])	*-moe*	*ko-, iko*	*oe-*	*(o)moeë (oemoeë)*	*moeda('a)*
3	*-o* [5])	*-no*	*(ta)* [6])	*i-*	*(o)nae*	*nada('a)*
pl. 1 incl. [7])	*kita*	*-to*	*kita*	*to-*	*(o)ntae*	*ntada('a)*
1 excl. [8])	*kami*	*mami*	*kami*	*ki-*	*(o)mami*	*mamida('a)*
2	*komioe*	*mioe*	*(i)komioe*	*i-*	*(o)mioe*	*mida('a)*
3	*ira*	*-do*	*ira*	*do-*	*(o)ndae*	*ndada('a)*

Zooals men ziet zijn serie I en III bijna geheel gelijk.

De oude personalia *iao* en *ho'io* komen in § 162 ter sprake.

---

[1]) Over een zevende zie men § 181.

[2]) Aan het eind wordt een lijst gegeven van de vormen der personalia in de verschillende dialecten (§ 164). Daarheen zij ook verwezen voor de afleiding (§ 165 v.v.).

[3]) Zie over den vorm *-akoene* § 165.

[4]) Na het suffix I *-oko* gebruikt men niet *ko* maar *moe*, den vorm van serie II, b.v. *i'alaakomoe*, „hij haalt het voor je''. Dit is het geval in T. W. Kns. P. De BM. dialecten hebben echter *-akoko*, evenals Moiki en Tioe.

[5]) Zie § 143, sub *b*.

[6]) Zie § 150.

[7]) Met insluiting van den aangesproken persoon, zie § 157.

[8]) Met uitsluiting van den aangesproken persoon, zie § 157.

Terwijl de meervoudsvormen van verba en adjectiva alleen gebruikt kunnen worden van d r i e o f m e e r personen of zaken, treedt de pluralis der pronomina personalia in het M. (evenals in andere IN talen) ook op wanneer van t w e e personen enz. sprake is. Een en ander natuurlijk met inachtneming van de regels, die ten opzichte van het getal in het M. gelden (zie het hoofdstuk „Nomina'').

I. **143.** De gesuffigeerde, nooit zelfstandig voorkomende, pronomina van serie I hebben een belangrijke functie in het Morisch: zij dienen om in bepaalde gevallen het subject, in andere het object pronominaal aan te duiden. Wordt dit subject of object elders in den zin nog nader aangeduid, dan staan zij *quasi-pleonastisch*. Van een werkelijk pleonasme kan men hier niet spreken, omdat een andere, minder uitvoerige constructie niet mogelijk is. Wel moet deze wel wat omslachtige, doch in de huidige taal verplichte uitdrukkingswijze uit een oorspronkelijk pleonasme zijn voortgekomen.

De gevallen waarin de pronomina *akoe, ḳo,* etc. optreden zijn de volgende:

a. Bij transitieve werkwoordsvormen met bepaald object, tot aanduiding van dat object; dit laatste kan dan, naar gelang van omstandigheden, nog nader worden aangeduid, b.v. door een substantief, maar de pronominale aanduiding is altijd verplicht. Over enkele schijnbare uitzonderingen zie men beneden.

b. Bij intransitiva en transitiva met onbepaald object (in den deelwoordsvorm) of adjectiva (niet vervoegd), tot aanduiding van het subject, al of niet elders in den zin nader benoemd (vgl. sub *a*). In dit geval wordt echter het pronomen *o* van den 3en persoon enkelvoud alleen dàn gebruikt wanneer tevens een van de partikels *mo* (aanduiding van een tegenstelling met een voorafgaanden toestand, soms door „reeds'' te vertalen) of *po* (pas) optreden, in welke gevallen men dus *-omo* of *-opo* achtervoegt [1]).

Er zijn een aantal uitzonderingen op den gegeven regel, die beneden zullen worden vermeld. Wanneer in den 3en persoon geen pronomen *o* gebruikt wordt, kan rekking optreden overeenkomstig § 18. Vgl. in dit verband ook § 173 en 210.

c. Bij telwoorden (in de beneden uiteen te zetten omstandigheden) [2]).

---

[1]) Uit den aard der zaak kunnen zich tusschen het gesuffigeerde pronomen en den vorm waaraan dit is gehecht geen partikels schuiven: eerst het aangehechte suffix maakt den vorm volledig; de om practische redenen gevolgde gewoonte om vormen die een twee- of meerlettergrepig suffix (b.v. *akoe*) bevatten, in twee woorden te schrijven, zou op een dwaalspoor kunnen leiden.

[2]) Pleonastische of quasi-pleonastische aanduiding van subject en object door een pronomen komt in veel talen van het oosten van den Archipel voor, b.v. Bg., Mak., Soemb., Bim. (Encyclopaedie van Nederlandsch Oost-Indië², s.v. Boegineesch; Matthes, Boegineesche Spraakkunst § 184, Mak. Spr. § 139; Jonker, „Kan men bij de talen van den Indischen Archipel eene Westelijke en eene Oostelijke Afdeeling onderscheiden?'', p. 56, noot (Verslagen en Mededeelingen der Kon. Acad. van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, IV, 12, p. 369); Onvlee, Eenige Soembasche Vertellingen, p. LIX, LXI, v.; Jonker, Bimaneesche

o wordt aangevoegd zonder hamza, *akoe* en *ira* met hamza. Als paradigma kunnen de volgende vormen dienen: *ikita akoe* (hij ziet mij), *ikitako* (hij ziet jou), *ikitao* (hij ziet hem, haar het), *ikita kita* (hij ziet ons (incl.)), *ikita kami* (hij ziet ons (excl.)), *ikita komioe* (hij ziet ulieden, U (beleefd)), *ikita ira* (hij ziet hen, haar (pl.), hem, haar (beleefd)).

In enkele gevallen treedt vóór *o* een *n* op, welke *n* de oorspronkelijke, thans afgevallen slotmedeklinker van het woord in quaestie is, die vóór het suffix *o* bewaard is gebleven. Dit is het geval bij het achtervoegsel *-ako* (Jav. *-akĕn*), b.v. *koetisoakono* (ik toon het hem), en bij *mongkaa,* (eten), stam *kān,* dus *koekaano* (ik eet het), *oekaano* (gij eet het), etc. [1])

De gevallen zullen thans afzonderlijk behandeld worden.

144. *a.* In de volgende zinnen treden de pronomina *akoe* etc. als object op:

potoewoe akoe, „laat me in 't leven!''

borono ipotae i Bange: akoe noemahoeko, Bibioendi, „toen zeide de Aap: ik zal je koken, B.'' (*bibioendi* = Ml. *bĕlibis,* een soort eend).

gagi motae i Tehoe: isoea nde toeoe ka koerongeo ngangamoe! „de Muis zeide: wel, komaan, laat ik je stem eens hooren!'' (lett. „dat ik haar hoore je stem'').

nahi moiko ke ba tokaa²no? „is 't niet geoorloofd het te proeven?'' (doch: *borono ikaa ira i Ngeo,* „toen at de Kat ze op'').

taboeloe inehemoe, aiwamo tonda kami, „wanneer je wilt, kom dan (en) volg ons (ga dan met ons mee)''.

Een schijnbare uitzondering is in de eerste plaats *motae* (zeggen), dat transitieve allures aanneemt wanneer het in vervoegden vorm voorkomt aan 't begin van een zin (vgl. het vijfde hoofdstuk en § 151), b.v. *ipotae bange andio: tewala kanatoeoe, Poeoe*[2], *io booemoemo koa koe'alao,* „de Aap zeide: in dat geval, P.[2]), neem ik jouw visschen'', naast *motae i Soe'oeloei-manoe andio:* ......, „het Ei zeide: ......'', etc., met den deelwoordsvorm. Hoewel men het werkw. „zeggen'' naar de idee als tusschen transitief en intransitief in staande kan beschouwen, zijn toch *ipotae, dopotae,* etc., waar die aan het begin voorkomen, niet als transitief op te vatten. Een vorm als *ipotae* kan bij wijze van uitzondering door rechtstreeksche „omzetting'' (zie het vijfde hoofdstuk) uit *potaeno,* „zijn zeggen (was) ...'' ontstaan zijn. Wellicht kwamen dergelijke vormen oorspronkelijk niet aan 't begin voor, vgl. „*hoembee, moiko*'',

---

Spraakkunst, p. 71, 138). Voor het geval sub *c* (het optreden van personalia bij telwoorden) leveren Rottineesch, Lettineesch, e. a. parallellen (Jonker, Rottineesche Spraakkunst, p. 297 v.v., p. 303).

[1]) In de dialecten komen verschillende tusschenklanken voor bij de aanhechting van *o* etc., vooral hamza, *ng* en *h*. Voor zoover wij hier niet met oorspronkelijke sluiters te doen hebben, zijn deze klanken te beschouwen als secundair ontstaan door fonetische omstandigheden (of door analogie), zooals nader zal worden aannemelijk gemaakt bij de behandeling van het suffix *-ako* in het tweede deel.

[2]) Duifsoort.

ipotae i Bange, „poliwomo ka tolako" („ja, goed", zeide de Aap, „maak alles maar in orde, dat we kunnen gaan").

De verba die beteekenen „kunnen", „willen", „durven", e. dgl. nemen een afzonderlijke positie in. Vele talen behandelen ze als intransitiva [1]). Het M. sluit zich daar bij aan. Sommige equivalenten voor de genoemde begrippen komen slechts in bepaalde vormen voor (met de negatie met name). Een object wordt niet aangeduid. Voorbeelden zijn:

nahi koeboekoe = ik wil niet (*nahi koeboekoe loemako* = ik wil niet gaan) [2]).

nahi koebehe, nahi koe'ehe = ik wil niet. Naast een intr. *oemehe* (*nahina anoe oemehe* = er was niemand die wilde) staat een tr. *mo'ehe, oemeheo* [3]), „iets willen, er van houden, 't wel willen", enz. [4])

nahi koekakaha = ik wil niet.

nahi koesapa, nahi koetaha = ik durf niet; b.v. *nami hori mbo'oe sapa loemako monsakoe asa²no*, „hij durfde voortaan heelemaal niet meer in zijn eentje sago te gaan kloppen".

In 't Padoë heeft men dergelijke vormen ook van den stam *poli*, b.v. *la koepoli meleloeako*, „ik kan me niet bewegen". In T. gebruikt men dan een vorm met object, b.v. *taboeloe oepolio koa, omoeëmo koa powala bangka atoeoe* (wanneer gij er toe in staat zijt, hak *gij* dan maar zoo'n vaartuig). Het w.w. *mompoli* (vermogen) komt ook voor in de bet. „vermogend, rijk".

Over de in deze § behandelde pronominale aanduidingen van het object zie men verder § 209, en vooral de behandeling van het suffix *-ako* in het tweede deel.

145. *b.* Als paradigma van een adj. met de pronomina *akoe* etc. als subject kan het volgende dienen:

mahaki akoe (ik ben ziek); *mahakiko; mahaki* (hij, zij, 't is ziek) of *mahakiomo* (hij (etc.) is reeds ziek), enz.;

mahaki kami, mahaki kita, mahaki komioe, mahaki ira [5]).

Behalve adjectiva kunnen ook de deelwoordsvormen van intransitieve werkwoorden (en van transitieve met onbepaald object, vgl. § 221) op dezelfde wijze geconstrueerd worden. Voorbeelden zijn:

onae ka iboetoe dahoe tiano nde mo'ia i witano amano = de reden dat hij alleen den hond ontving was omdat hij in het land van zijn vader woonde.

mawongkoomo aroado nde mpohawe iramo kinaado = zij waren verheugd

---

[1]) Vgl. Jonker, Over de „Vervoegde" Werkwoordsvormen in de Maleisch-Polynesische Talen, BKI, 8e Volgreeks, I, p. 287 v.

[2]) Vgl. Moli. *ka koeboekoe'o*, „ik kan het niet", Nap. *naboekoe*, „hij kan het". Samenhang is aan te nemen met *woekoe* („beenderen", de zetel van de kracht), vgl. B. *memboekoe* (st. *woekoe*), „zijn best doen", Nap. *parimboekoe*, „doe uw best".

[3]) Zie § 221 v.

[4]) B.v. *lereno oeëmoe nahi po'ehe rengko*, „de akker van je grootvader (grootmoeder, heer, meesteres) duldt geen vuil" (een raadsel, waarvan de oplossing is: het oog).

[5]) Deze laatste vormen zijn die van den dualis, zie § 220.

(„het was verheugd hun gemoed'') want ze hadden voedsel voor zich gevonden (de laatste helft van den zin bevat een vorm met onbepaald object, zie § 221).

omoeë mia koa me'anaakomoe; ongkoeë tebosi akoe a ntoelambatoe = jou heeft slechts een mensch voortgebracht; *ik* ben uit een *toelambatoe* (soort van bamboe) gebarsten (vgl. § 152 v.v.).

moroegikomo namia Bonti², *nde lembamoe mo'ai, tedonta ia api* = je bent er bij, Boschvarkentje, want je baadje is verbrand, het is in 't vuur gevallen.

inehenomo, nde kanaomo tandoeno ambaoeno kalamboro = 't beviel hem, want 't was net als de horens van den buffel van den menscheneter (*kana*, „gelijk, als'', wordt ook zonder pronomen, als voegwoord, geconstrueerd).

In enkele gevallen wordt o in den 3en pers. enk. wel achtergevoegd zonder *mo* of *po*. Dit is 't geval bij de woorden die aanduiden „er zijn'', n.l. *hinao* (er zijn) [1]), *ndioo* (id., nl. hier), *raoeo* (id., nl. daarginds, op dezelfde hoogte), *looeo* (id., lager), *tahoeo* (id., hooger) (voor de vier laatste uitdrukkingen zie men § 178). Ook van het bijna synonieme *toewoe* (leven) kan de vorm *toewoeo* voorkomen. Voorbeelden zijn:

oleo mbo'oe kana anoe hinao koa ntoe'oe nohoe ba tokokontoo = ook bij de zon is 't net alsof er werkelijk een rijstblok is wanneer men er strak naar kijkt.

ikekeo, da raoeo = hij groef er naar (naar den begraven ring), hij was er nog.

mansano mekoele i raha mia mate da ndioo = toen hij naar het huis teruggekeerd was, was de doode er nog.

da looeo mbo'oe, „hij (zij, het) was er nog, er waren er nog (daar beneden)''.

hinaano da toewoeo ana-oeëno... (O.T.) = intusschen leefde haar kleinkind... nog (zonder dat zij 't wist).

In de BM. dialecten (en wel speciaal, naar het schijnt, in de Molio'asche groep) komen nog meer gevallen voor, zooals *mate'o*, „het is dood, het is uit (van vuur)'' (in T. kan men alleen *mateomo* of *maate* (§ 18) zeggen), *oepoe'o* ('t is afgeloopen), *tondoe'o* ('t is gezonken).

146. *c.* Bij *hoofdtelwoorden* wordt van de genoemde serie persoonlijke voornaamwoorden gebruik gemaakt wanneer de getelde personen, zaken, etc. *individueel* gedacht worden, dus niet als groep, als collectiviteit. Dit beteekent (want ook bij *asa* (één) treedt geen pronomen op [2]) dat alleen de vormen van het meervoud (*kita, kami, komioe, ira*) bij telwoorden voorkomen. De genoemde tegenstelling (individueel-collectief) komt nader ter sprake bij de behandeling van den numerus (zie het hoofdstuk „Nomina''). Hier kan volstaan worden met er op te wijzen dat (zooals ook in de rede ligt) bij *personen*

---

[1]) Dit woord komt in deze beteekenis alleen in het enkelvoud voor. Ook waar wij het meervoud zouden verwachten gebruikt men *hinao*. Maar niet in de bet. „geboren worden''.

[2]) Vgl. *asamo anado*, „zij hebben (reeds) één kind'', met *hinao asa tehoe, anano opitoe ira*, „er was eens een muis die zeven jongen had'' (meestal zal *anano opitoe ira* beteekenen „haar 7 kinderen'').

meestal de pronomina optreden, dit soms ook 't geval is bij *dieren*, maar dat *voorwerpen* gewoonlijk collectief gedacht worden. Voorbeelden zijn:

ikita iramo otoloe ira mia, „hij zag drie menschen" (de pronomina in quaestie worden hier dus tweemaal gebruikt, bij den werkwoordsvorm en bij 't telwoord).

hinao[1]) *oroca ira mia anoe loemako mesantoe i singgo iniaano*, „er waren twee menschen die op de *santoe* (een muziekinstrument van bamboe met snaren) gingen tokkelen in een andere plaats."

mansano loemako ikita iramo nana'ote andio osio ira tahoe ira mpedolo, „toen ze (erheen) was gegaan, zag ze de 9 kinderen, bovenstrooms badende".

nde mpekakai kamimo anoe opaa kami andio (O.T.), „want wij vieren hebben een gebed gedaan" (*andio*, „deze", kan in de vertaling worden gemist).

Ook bij *hadio* (veel) vindt men soms dezelfde constructie, b.v. *mia asa mpoe'oe mia hadio ira* = „één stam menschen" beteekent „vele menschen" (d. w. z. van *mia asa mpoe'oe* spreekt men alleen wanneer 't gezin in quaestie uit niet te weinig leden bestaat, dus niet b.v. uit een ouderpaar met één kind).

Daarentegen worden de getelde personen of zaken als *groep* opgevat in de volgende zinnen:

mansado ari nteriso, tepakosiomo sio poeloe mia, „toen zij klaar waren met beraadslagen waren er 90 menschen „afgezonderd" (bepaald aangewezen)".

loemakoomo wawaakono io soempere roea botoli; anoe asa asa² woekoeno, anoe asa mbo'oe otoloe woekoeno, „hij ging hem twee stuks pompoenen (Ml. *laboe*) brengen; de eene had maar één pit, de andere had drie pitten".

II. **147.** Het volgende paradigma geeft de *bezittelijke voornaamwoorden* te zien in combinatie met een bijbehoorend substantief:

rombiakoe, „mijn sagopalm, mijn sagopalmen, een sagopalm van mij, sagopalmen van mij, mijn sago, sago van mij".

rombiamoe, „jouw sagopalm", enz.

rombiano, „zijn, haar sagopalm", enz.

rombiato, „onze (incl.) sagopalm", enz.

rombia mami, „onze (excl.) sagopalm", enz.

rombia mioe, „uw (meerv. of beleefd enkelv.) sagopalm", enz.

rombiado, „hun, haar (meerv. of beleefd enkelv.), zijn (beleefd) sagopalm", enz.

Ook wordt van een bezittelijk voornaamwoord gebruik gemaakt in een van de gevallen waarin wij „voor" bezigen, nl. in zinnen als *da hinao inahoeno ke nada?* (is er (ook) nog toespijs voor hem?) [2])

Parallel met het in de vorige paragrafen behandelde, quasi-pleonastische gebruik van *akoe* etc. loopt dat van *-no* en *-do* als genitief-wijzers. In een

---

[1]) Vgl. noot 1 op p. 99.

[2]) *ke*, vraagpartikel; *nado*, zie § 156.

„genitivus possessivus'' (in den ruimsten zin des woords) moet de (grammatische) „bezitter'', voor zoover deze niet in samenstelling staat met 't voorafgaande woord (zie § 125), steeds door een bezittelijk voornaamw. worden aangeduid, ook al volgt nadere aanduiding door een substantief of eigennaam [1]). Dit laatste behoeft niet onmiddellijk op het possessivum te volgen, maar kan daarvan gescheiden zijn door een of meer partikels. Voorbeelden zijn:

wiwino oewoi, „de rand van het water''.

a mpoe'oenomo isa'a baroe, „juist aan den voet van den arenpalm (*baroe*)''.

paoe²do i Tongke ka i Poeroe, „verhaal van den Jaarvogel en den Kwartel''.

koemisido mia i Tinompo ka to Watoe, „het districtshoofd van (de menschen in) T. en van de to W.''.

Zooals men ziet wordt *-do* ook gebruikt wanneer het woord dat onmiddellijk volgt in 't enkelvoud staat, als het *geheele* onderwerp der grammatische bezitting maar meervoudig is.

Geen „genitivus possessivus'' heeft men in gevallen als *mehawe iramo loewoe mia asa inia andio* („zij kwamen allemaal, de menschen van het heele dorp'', lett. „de menschen (ten bedrage van) het heele dorp (vol)''), *kaanga roea oleo* (voedsel voor twee dagen), *woelaa pocheno mokole ntii* (goud van de navelstreng van den neergedaalden vorst), etc. Vgl. het hoofdstuk „Samenstellingen'', § 126 v.

Bij een *actief* nomen verbale moet het object in den „accusativus'' geplaatst worden; evenals in verwante talen is een „genitivus objectivus'' uitgesloten (zie het hoofdstuk over het nomen verbale). Wel wordt echter bij een *passief* nomen verbale het logische object in den „genitivus'' (in den vorm van een bezittelijk voornaamwoord, al of niet gevolgd door een nadere aanduiding) geplaatst, zooals nader zal blijken in het betrokken hoofdstuk.

148. In vele IN talen wordt van het possessivum van den 3en pers. enkelv. veel meer gebruik gemaakt dan in onze taal. Zoo ook in 't M. Het suffix *-no* is een vast bestanddeel in sommige namen van onderdeelen van een geheel, in 't algemeen van zaken die onmiddellijk doen denken aan iets anders waar zij bij behooren. Zoo in *opoeano*, „steel'', lett. „plaats van afplukking (*mo'opoe*) ervan'', *oelimano* (achtersteven van een prauw), *ana²no* (jong, jong dier) [2]). Hetgeen waar *-no* op slaat behoeft niet nader te worden aangeduid, daar het volkomen duidelijk is. Vooral „nexus-substantieven'' (zie § 211), al of niet voorzien van 't suffix *-a*, komen voor dit *-no* in aan-

---

[1]) Hetzelfde verschijnsel is o.a. uit het Jav. bekend.

[2]) Evenzoo gebruikt men *-no* in *anano manoe* („jong van een kip'', kuiken), *anano ngara* (veulen), *anano woela* (ster) (men vergelijke hiermee samenstellingen als *ana ngkoe* (jong hout), *ana mpo'anda* (jonge baars), etc.). *Anano* beteekent op zich zelf „zijn, haar kind(eren) of jong(en)''. Met *ana²no* is BM. *ana²* (klein kind) te vergelijken (in T. zegt men *nana'ote*, uit * *ana ote*). *Ana* komt op zichzelf alleen in den vocatief voor, wanneer men een eigen kind toespreekt.

merking. Buiten verband met iets waar 't betrekking op heeft, is een nexus-substantief (b.v. „goedheid'', „loopen'') een abstractum, en in de ontwikkeling van abstracta heeft het M. het niet ver gebracht. Zie ook de behandeling van *-a* in 't tweede deel.

Sommige woorden zijn zelfs met *-no* samengegroeid tot nieuwe woorden, waarbij men 't bewustzijn van een suffix verloren heeft. Zoo heeft men naast *toroekoe*, „'t midden van den rug (waar de ruggegraat zich onder bevindt)'' den vorm *toroekoeno*, die „berg'' beteekent. Van *wai*, „vrouwelijk'' (van dieren), komt *waino* (wijfje), b.v. *itereo wainono* (met dubbel suffix), „hij bewaakt zijn wijfje (duldt geen andere mannetjes in de nabijheid)''. Met *-to* samengegroeid is *oeëto*, „iemand die tot een hoofdengeslacht behoort'', lett. „onze (incl.) heer, vrouwe''.

Ook in enkele bij- en voegwoorden is *-no* een vast bestanddeel. Dit is b.v. 't geval bij *laweno* (daar nu eenmaal) en *borono*, „toen'' (bijw.), b.v. *borono dompolai* (ook *boro dompolai*; de vorm *borono* is echter de gewone), „toen gingen zij op den loop'' (op dit woord volgt, evenals op *ka*, de vervoegde vorm, zie § 217). *Mansa* (zoodra als, nadat) [1]) trekt het onderwerp van den zin dien het inleidt tot zich in den vorm van een possessief pronomen (al of niet nader verklaard), b.v. *mansano koemitao i Lare'a tahi*, „zoodra de Schildpad de zee zag'' (lett. „zoodra zij, de S.......''), *mansado mensosoo oewoi andio*, „toen zij 't water hadden opgeslurpt'', enz. Bij *kontongaa-* („aan het... zijn'', „terwijl'') hetzelfde verschijnsel, b.v. *kontongaakoe mongkaa*, „ik ben aan het eten'', *kontongaado mpepaoe*, „terwijl zij spraken'', enz. (constructies als *kontongaano domemapari andio*, „terwijl zij zoo in moeite zaten'' (vgl. § 217) zijn als Neubildungen te beschouwen). Ook *inso* of *te'inso* (van ... af) kan op dezelfde manier geconstrueerd worden, b.v. *insono mate i A.* (nadat A. gestorven was), *insomoe kode'i* (van dat gij klein waart af), *te'insono loemako* (sedert hij weg is gegaan) (vgl. § 218), en hetzelfde geldt van *kongko* (steeds maar), b.v. *kongkodo koa mpepaoe kanandio* (zij spraken aldoor maar als volgt). De op deze vormen volgende werkwoorden staan in den deelwoordsvorm (zie het zesde hoofdstuk), behalve bij *borono*. Na *laweno* is de deelwoordsvorm facultatief (*laweno oemalao* of *laweno i'alao*, „daar hij het nu eenmaal genomen heeft'').

Ook in tijdsaanduidingen komt soms *-no* voor, b.v. in *wongino koa atoeoe*, „in dienzelfden nacht'', *tehineano (oleo)*, „op den langen (*tehine*) duur, in later dagen (*oleo*)'', *i lemboei(a)no*, „in later (*lemboei*) tijd'' (ook: *(i) oleo lemboei, (i) oleo lemboeino*), *eheano*, „af en toe'' [2]), enz.

Merkwaardig is het optreden van *-no* (maar nog meer dat van *-a*) in gevallen als *i asa iniaano, i inia asaano, i inia soesoeaano, i singge iniaano* (naar een andere woonplaats), *a beine asaano* (aan een andere vrouw), e. dgl. [2]). In 't B. kan in dergelijke gevallen ook *-nja* gebruikt worden, b.v.

---

[1]) Over afleiding en verdere beteekenissen van dit woord zie men het hoofdstuk „De Telwoorden''.

[2]) Zie de behandeling van *-a* in het tweede deel.

we'a samba'anja (een andere vrouw), ter onderscheiding van *we'a samba'a* („een vrouw'', maar ook wel „een andere vrouw''). Men kan ook nog opmerken dat de bovengenoemde vormen zonder *-no* niet compleet zouden zijn (vgl. p. 101). Blijkbaar is de beteekenis van *-no* hier „... dan de (het) eerstgenoemde''.

149. Over de equivalenten van onze zelfstandige bezittelijke voornaamwoorden zie men § 207.

Over de possessiva, gevoegd achter adjectiva, zie men het vijfde hoofdstuk en het hoofdstuk „Nomina''.

Ook achter sommige telwoorden komen possessiva voor, zie het hoofdstuk „De Telwoorden''.

Over de possessiva in combinatie met de zelfstandige personalia zie men § 154. Ook worden zij achter *ongkoeë* etc. gevoegd tot vorming van de uitdrukkingen voor „ikzelf'', etc. Zie § 155.

Over *-do* achter demonstrativa zie men § 176. (In 't laatste geval kan *-do* bezwaarlijk anders zijn dan meervoudsaanduider.)

III. **150.** Een serie pronomina die bijna geheel overeenkomt met de eerste, gesuffigeerde reeks, wordt vóór werkwoorden (in den deelwoordsvorm) en adjectieven geplaatst tot vorming van den t o e k o m e n d e n t ij d.

Behalve dat *akoe* soms tot *koe* wordt verkort, en dat *ko* en *komioe* ook in de vollere vormen *iko* en *ikomioe* voorkomen, is het eenige onderscheid met serie I in het pronomen van den 3en pers. sg. gelegen. *Ta* is in de lijst tusschen haakjes geplaatst, omdat het eigenlijk geen pronomen is, maar een futurum-(wensch-, voornemen-, etc.)aanduidende partikel. Het element *ta* of *da* ('t B. gebruikt in dezelfde functie, doch bij alle personen, *da*) is welbekend, b.v. uit 't Jav. *dak-* of *tak-*, voorvoegsel van den 1en pers. enkelv. der vervoegde vormen, en uit 't Mal. *hĕndak*. In het huidige Morisch kan *ta* echter als pronomen beschouwd worden, omdat het geheel de plaats inneemt van het (bij deze vormen ontbrekende) pronomen van den 3en pers. sing. (*akoe loemako* = ik zal gaan; *ta loemako* = hij (zij, het) zal gaan), en het bij de andere personen nooit gebruikt wordt. Nog duidelijker blijkt het pronominaal karakter van *ta* uit *ta hina* (er zal zijn) naast *hinao* (er is): zoodra *ta* optreedt verdwijnt 't pronomen *o* van den 3en pers. sg.

De vormen van serie III zijn boven prefixen genoemd, omdat zij nooit zelfstandig kunnen voorkomen. Tegen dezen term is echter in te brengen dat zij, anders dan de pronomina der eerste serie, van 't woord waarvoor zij staan kunnen worden gescheiden door bepaalde partikels (met name *mo*, *koa*), b.v. *akoe koa booli komioe, taboeloe komioemo mengkaleo*, „ik zal jullie wel toeroepen, wanneer jullie het moet openmaken''; *koemo koa lako* [1]) *montinei*

[1]) De bij *koe-* behoorende, maar daarvan door *-mo koa* gescheiden deelwoordsvorm is *lako* (gaan). In vele gevallen heeft dit woord, evenals in andere talen, zijn eigenlijke beteekenis verloren, en is afgedaald tot den rang van een inchoatieve partikel. De verkorting van den deelwoordsvorm *loemako* (of een ouderen vorm van dit woord) tot *lako* houdt hiermee verband.

oewoino o'ora a ntoboe, „ik zal maar water van de *o'ora* (een waterhoudende liaan) gaan opvangen (met den mond, na de liaan te hebben doorgekapt) in 't bosch''. Evenals bij de gesuffigeerde vormen van serie I volgen dus ook hier de partikels onmiddellijk op het pronomen.

De futurum-vormen vertoonen zekere overeenkomst met de vervoegde vormen. In gevallen nl. waarin als regel een vervoegde vorm vereischt wordt, kan deze vervangen worden door een futurum-vorm. Zoo kan na *ka* (opdat, zoodat, dat, en), *nahi* (niet), etc. wanneer de zin het eischt een futurumvorm optreden, terwijl zij anders alleen met een vervoegden vorm geconstrueerd worden. Zie § 214 v.v.

Daar de futurum-vormen in ander verband opnieuw ter sprake komen, kan voor andere voorbeelden naar het betrokken hoofdstuk verwezen worden.

IV. **151.** Vervoegde vormen komen in het M. niet alleen voor van transitieve werkwoorden, maar ook van intransitiva, telwoorden, e. a. Over de laatstgenoemde zie men het hoofdstuk „Substantief-constructie en Vervoeging van Intransitiva etc.''. Als paradigma van een vervoegd transitief werkwoord met bepaald object kan het volgende dienen:

sg. *koekitao* (ik zie het, zag het, enz.[1])).
oekitao (jij ziet het, enz.).
ikitao (hij, zij, het ziet het, enz.).
dualis *tokitao* (wij (incl.) zien het, enz.).
kikitao (wij (excl.) zien het, enz.).
ikitao (gijlieden, U (beleefd) ziet het, enz.).
dokitao (zij zien het, hij, zij (beleefd) ziet het, enz.).
plur. *tomengkitao, kimengkitao, imengkitao, domengkitao* (zie § 224).

Zooals in § 143 v. gezegd is bevatten alle vormen van transitieve werkwoorden welker object bepaald is een pronominale aanduiding van dat object in den vorm van een suffix. In het bovenstaande paradigma is daarvoor *o* (hem, haar, het) gekozen, maar dit *o* moet natuurlijk, wanneer de omstandigheden dit meebrengen, vervangen worden door een der in § 142 v.v. behandelde suffixen.

Bij vormen als de bovenstaande kan niet alleen het object, maar ook het subject nader worden aangeduid door een substantief (of iets dergelijks). De pronominale prefixen die het subject (voorloopig) aanduiden staan in dat geval *quasi-pleonastisch*, en verkeeren dus in hetzelfde geval als de suffixen (zie § 143 en 147). Ook van de in de futurum-vormen optredende prefixen geld dit.

In den regel wordt de nadere aanduiding van het subject (zoo die er is) *na* den vervoegden vorm geplaatst. De volgorde predicaat-subject is trouwens in het M. de gewone (de *pronominale* aanduiding van het subject buiten beschouwing gelaten). Voorbeelden zijn:

---

[1]) Dat voor den toekomenden tijd andere vormen worden gebruikt is in § 150 vermeld.

ipotae inedo andio: si mpohohoi, ana, kasi doronge kita Datoe ka i Ngeo, lett. „zij zeide (nl.) (deze) hun moeder: maakt geen leven, kinderen, opdat zij ons niet hooren (nl.) Datoe [1]) en de Kat''.

mansano teboka ngangano meti andio molaiomo i Bange; ipoboiomo i Bibioendi ira mekoele ia mpo'iangado, „toen de „mond'' van het schelpdier open was gegaan ging de Aap op den loop; de Bĕlibis riep hem om terug te keeren naar hun verblijfplaats.''

Toetoeloeno i Bonti. I'oloeakono mia ka dope'asa-lere = Het verhaal van het Boschvarken. Een mensch noodigde het uit om samen een akker aan te leggen.

Het verdient de aandacht dat in de beide laatste voorbeelden *i Bibioendi* en *mia,* de op de vervoegde vormen volgende woorden, niet op het object betrekking kunnen hebben, maar alleen op het subject. Wanneer in een dergelijken vervoegden vorm zoowel het subject als het object nader worden aangeduid, wordt eerst het subject genoemd en daarna het object, b.v. *ka idontaiakono i Bange koelino koa; onaemo ka i'akalao i Re'a i Bange,* „en de Aap liet voor haar slechts de schillen ervan vallen; daarom gebruikte de Schildpad een list tegen den Aap''. Maar het komt ook wel voor dat het subject aan den vervoegden vorm (en dus ook aan zijn pronominale aanduiding) voorafgaat, b.v. *ineno i Wakoeka andio ipobintaako ira koa kinaado* (de moeder van W. liet voor hen hun eten achter), *i Rawoe andio isampa-oweao i Loeka* (de Blinde droeg den Lamme op de schouders). Dergelijke gevallen vertoonen overeenkomst met de constructie in onze taal, waar echter de ontwikkeling veel verder is voortgeschreden: wat in het Morisch de *nadere* aanduiding van het subject is, is bij ons de *eenige* aanduiding daarvan, terwijl de met de Morische vervoegingsprefixen correspondeerende elementen in onze taal zijn afgedaald tot den rang van vervoegingsexponenten, „uitgangen'' zonder eigen beteekenis (de *t* in „de man loopt'' b.v.).

Ook in het Bare'e is de neiging op te merken na een vooropgeplaatst subject niet den deelwoordsvorm maar den vervoegden vorm (van een transitivum) te gebruiken. Van nadruk op het op die wijze geconstrueerde subject blijkt weinig of niets. In andere gevallen wordt door het voorop (dus eigenlijk buiten het zinsverband) plaatsen van een woord of uitdrukking wel nadruk gelegd, b.v.: *i Re'a langkaiomo poentino, i Bange pingkoomo poentino,* „de pisang van de Schildpad was al groot, die van den Aap was op''; *ongkoeë, ipotae i Goeroe Bisa, aloomo ihino rahakoe andio ba nahi koepokogoeroeo,* „wat mij betreft, zeide G. B., neem (heel) den inhoud van mijn huis maar wanneer ik niet in staat ben het te raden''.

Het gebruik dat het M. maakt van de vervoegde vormen van transitiva met onbepaald object is door verschillende omstandigheden nogal beperkt: wanneer het object niet *volkomen* bepaald is kunnen zij niet gebezigd worden (zie § 221), in relatieve zinnen (en in zinnen die als zoodanig kunnen worden beschouwd, zie § 200 etc.) gebruikt men als regel geen vervoegden maar een

---

[1]) Zie § 100.

deelwoordsvorm (zie § 220 v.v.), en voor den toekomenden tijd heeft men een apart stel vormen (zie § 150), die beter niet met den naam „vervoegde vormen'' worden aangeduid. Maar de beperkingen waaraan het gebruik van de vervoegde vormen van transitiva met onbep. object, intransitiva, etc. onderworpen is (zie het vijfde hoofdstuk), gelden voor de hier behandelde niet.

V. **152.** De zelfstandige vormen *ongkoeë* etc. [1]) treden in de eerste plaats op wanneer het pronomen het eenige of hoofdbestanddeel van den zin uitmaakt. Op de vraag „wie is daar?'' zal b.v. iemand antwoorden *„ongkoeë koa''* („ik!''). Zoo ook in een afhankelijken zin, b.v. *ba omami koa, komba kami mpelere ta'oe andio* (wat ons betreft, wij zullen dit jaar geen droog rijstveld aanleggen). Verder worden deze vormen gebruikt na *nahi ia* of *nahia* (= Mal. *boekan*), b.v. *ba nahia omoeë, peleloe* (wanneer jij het niet bent, beweeg je dan), na de prepositie *ndi,* b.v. *ndi ongkoeë* (bij, aan, naar, etc. mij), *kami aiwa mepetoeloengi ndi oemoeë* (wij komen hulp vragen aan u), enz.

Treden de genoemde vormen samen met een ander pronomen van denzelfden persoon en hetzelfde getal op (waarbij te bedenken valt dat zulk een pronomen soms, hoewel niet uitgedrukt, toch als aanwezig beschouwd moet worden [2]), dan wordt daardoor *een zekere nadruk* gelegd. Deze moet echter (want de vormen in quaestie zijn dikwijls heel weinig nadrukkelijk) nader worden aangeduid als te zijn, althans gepaard te gaan met *tegenstelling* met een ander of anderen [3]). Zoo valt in *ongkoeë akoe lako mompoedoe* (ik ga houthalen) op „ik'' geen bijzondere nadruk, maar de bedoeling is dat de spreker er op uit gaat in tegenstelling met de(n) toegesprokene(n). Hoe sterk de nadruk is hangt veeleer van de omstandigheden af, vgl. *mpongkaa komioe koa ke omioe?* „hebben júllie soms gegeten?'' (*wij* hebben dat niet gedaan) (vgl. § 154). Een derde voorbeeld is *ondae me'aiwa ira mpesinggeraha hieno* (zij zijn zooeven een bezoek komen brengen), vgl. *ondae i Anoe me'aiwa ira mpesinggeraha hieno,* „N. N. en de zijne(n) (hare(n)) (zie § 159) zijn zooeven een bezoek komen brengen''. Hier wordt feitelijk alleen een nieuw onderwerp van gesprek op den voorgrond gesteld.

Zooals men ziet is het verschil zeer gering met de gevallen waarin het subject nader wordt aangeduid op de in § 143 en 145 beschreven wijze. Duidelijk blijkt weer hoe de vervoegde vormen en die met geprae- of gesuffigeerd pronomen (§ 143 en 150) in een tusschenstadium verkeeren. Het M. staat nu nog op het standpunt van het Italiaansch, dat bij *canto* (ik zing) geen pronomen noodig heeft (*io canto* is nadrukkelijk). Het Fransch daarentegen moet zeggen *je chante*; hoewel in *chante* oorspronkelijk al een aanduiding van den 1en persoon aanwezig is, is toch de toevoeging van *je* niet nadrukkelijk, maar onontbeerlijk. In 't M. is *akoe loemako* voldoende voor „ik ga'' (lett. „ik zal gaan''). Toch kan men er *ongkoeë* voor plaatsen, zonder dat het verschil

---

[1]) Voor *ngkoeë, moeë,* etc. zie men § 153 en 163.

[2]) Met name dat van den 3en pers. sg. (zie § 143 en 18) en dat van den 2en pers. sg. in den imperatief. Dat *ta* als pronomen beschouwd moet worden is in § 150 betoogd.

[3]) Vgl. § 156.

in beteekenis bijzonder groot is. Er is dus wel een tendens aanwijsbaar die, wanneer zij zich doorzet, in vormen als *je chante* moet uitmonden.

153. Hoe gering de nadruk, door de zelfstandige vormen *ongkoeë* etc. teweeggebracht, zijn kan, blijkt 't duidelijkst uit die gevallen waarin zij achteraan worden geplaatst, meestal verkort tot *ngkoeë, moeë, nae*, etc. Voorbeelden zijn:

doea²koe ngkoeë aiwa itoe'ai, „ik wil daar (bij jou) beslist niet komen'' (ik wil niet in jouw hinderlaag vallen).

tedoa ntoe'oe oe'ocraga akoe ongkoeë, „je hebt mij er heel erg tusschen genomen'' (de tegenstelling is hier tusschen den bedrogene en den bedrieger).

a, si pohohoi ari moeë wainto Pae; ba nahia ongkoeë oemengomiko komo moboo² a wita, „och, maak toch niet zoo'n drukte, jij stumper van een Rijst; als ik je niet beschutte zou je van vocht doortrokken worden op den grond''.

ta loemako monsakoe (o)nae, „hij zal gaan sagokloppen'' (in tegenstelling met jou b.v.).

si tomelako ntae, „laat ons niet gaan'' (misschien wil een ander wel gaan).

nahi kiboekoe mami, „wij willen niet'' (jij hebt misschien wel lust).

si lako sosa'ori ira ndae, „bederf hen niet'' (zooals je zelf nu al bedorven bent).

Sommige van deze kortere vormen (*ngkoeë*, etc.) komen ook voor als interjecties of partikels, zie § 163.

154. Wil men op een persoonlijk voornaamwoord bijzonderen nadruk doen vallen, dan staan hiertoe andere middelen ten dienste dan alleen het gebruik van den zelfstandigen vorm in combinatie met een geprae- of gesuffigeerden vorm van zulk een pronomen. Zoo kan men het pers. voornaamw. van de serie *ongkoeë* etc. een min of meer zelfstandige positie in den zin geven, b.v. door het vooraan te plaatsen [1]). Door het gebruik van *ba* (indien, wat betreft) wordt dit nog meer geaccentueerd (zie een voorbeeld in § 152). Ook kan men gebruik maken van een relatieven zin (zie § 207), of met 't zinsaccent werken. Door toevoeging van nadrukgevende partikels of van demonstrativa kan hetzelfde doel bereikt worden. Twee personen, groepen, etc. kunnen tegenover elkaar geplaatst worden, zoodat door de tegenstelling op beide(n) veel nadruk valt. En tenslotte kan men het zelfstandige pronomen herhalen. Voorbeelden van deze verschillende methoden (die uit den aard der zaak ook in combinatie kunnen voorkomen) zijn:

omoeëmo, Bange, loemako oemalaakita meti araoe, nde ondaoe omoeë karoemoe; nde ongkoeë boetoe koa toengkoekoe, „jij, Aap, moet maar gindsch schelpdier voor ons gaan halen, want *jouw* pooten zijn lang; immers *ik* heb alleen mijn snavel''.

hiini, akoe oemalao ari ongkoeë i Bonti², „ei (interjectie van welgevallen), i k zal Boschvarkentje wel (tot man) nemen'' (haar zusters hadden niet gewild, maar zij is vereerd met het aanzoek).

[1]) Vgl. § 151.

onae koa hieno anoe oemalakio, „h ij is 't geweest die het zooeven (weg-) genomen heeft''[1]).

gagi mansamo omami mensoesoeroeo, „dan zullen *wij* de schuld er van krijgen''[2]).

ontae andio kitamo koa lako mpe'oesa², „wij (lett. „wij hier'') zullen ons maar laten natregenen'' (*me'oesa²* = in den regen (*oesa*) loopen zonder regenmatje of regenscherm). Hier is dus tegenstelling met anderen, die *boroe* of *saoe paoe* hebben. Daarentegen is in *ongkoeë andio tedoa akoe me'i'isei*, „ik („ik hier'') ben er erg aan toe, heb 't erg moeilijk'', alleen een op den voorgrond stellen van een nieuw onderwerp van gesprek bedoeld, zonder dat men zeggen kan dat er bijzondere nadruk op valt (vgl. § 152).

ba ongkoeë atoeoe[3]) *hieno metitidoeakono, asalakono ta koa tenangi; omoeë kada ndi(k)o koa*[4]) *nahoe mokora*, „wanneer *ik* daarstraks met hem gebokst had zou hij zeker overwonnen zijn; (maar) *jij* bent niet sterk''.

omioe mesawi a ngara, ongkoeë melempa, „*U* stijgt te paard, *ik* ga loopen''.

onae onae ta loemako monsakoe, ontae ontae naahi, „*hij* zal (moet) gaan sagokloppen, *wij* (incl.) niet''.

In 't laatste geval wordt ook *da* gebruikt, b.v.:

ongkoeë da ongkoeë tembio ka nahi mpowee akoe? „waarom geven jullie *mij* niets (ervan)?''

omioe da omioe mpongkaa komioe koa, „*jullie* eet (hebt gegeten)'' (waarom krijg ik niets?).

Wanneer na een bezittelijk voornaamwoord een zelfstandig pronomen personale wordt gebruikt, wordt daardoor op het possessivum nadruk gelegd. B.v.:

keoeno onae nggale² iwoetoeo, „*zijn* hout heeft hij losjes (niet stevig) vastgebonden''.

raha mioe omioe imponaaakono tandoe²no, „aan *uw* huis hebt gijl. houten versierselen in hoornvorm aangebracht''.

soempimoe omoeë hadio matano ka melaa mbo'oe, „bij *jouw* blaasroer zijn veel pijltjes, en het is bovendien lang'' (de vervaardiger heeft zich dus vlijtig betoond).

155. Nog op een andere wijze worden van *ongkoeë* etc. nadrukkelijke vormen gemaakt, nl. door ze te doen volgen door het correspondeerende possessivum. Deze vormen, die dus *ongkoeëkoe, omoeëmoe, onaeno, ontaeto, omami², omioe², ondaedo* luiden, hebben de beteekenis „ik zelf'', enz. Voor-

---

[1]) Het gebruik van het suffix *-ki* wijst uit dat de spreker er boos om is. Zie het tweede deel.

[2]) Over *mansa* zie men het hoofdstuk „De Telwoorden''.

[3]) *atoeoe*, het demonstrativum van den tweeden persoon, wordt hier gebruikt omdat de bewering van den spreker betrekking heeft op een vuistgevecht, dat tevoren heeft plaats gehad tusschen den *aangesproken* persoon en een derde. Vgl. § 173.

[4]) *kada*, partikel; *ndi(k)o koa*, zie § 181.

beelden zijn: *wineweoeno onaeno* (door hem zelf gemaakt); *kinaakoe ongkoeëkoe* (mijn eigen rijst); *ongkoeëkoemo koa ngkoeda oemalao kinaakoe* (ik zal zelf mijn rijst wel nemen); *sangkato tomempanongkoomo koa ontaeto* (laten wij onze spullen zelf opruimen); *omioe²mo koa mida lako melomboo sangka mioe* (jullie moet je kleeren zelf (gaan) wasschen). Soms moeten deze vormen door „van zelf'' vertaald worden, b.v. *tetoengka onaeno*, „van zelf opengegaan'' (van een deur). Dikwijls voegt men er dan echter nog het suffix *-ako* aan toe, dus *tetoengkaako onaeno, mateako onaeno*, „van zelf uitgegaan'' (van een lamp b.v.).

Wanneer „zelf'' in onze taal de beteekenis heeft van „alleen'', moet het door *asa²* gevolgd door een bezittelijk voornaamw. worden uitgedrukt (dus *wineweoeno asa²no* enz.). Zie bij de telwoorden.

Een andere uitdrukking voor „ik zelf'' is *koroikoe*, lett. „mijn lichaam''. Deze en de correspondeerende vormen van de andere personen worden wel gebruikt waar wij een reflexief voornaamwoord bezigen (zie echter § 169), b.v. *ipepateo koroino* (hij heeft zichzelf gedood), *ime'o'aloeakono koroino*, „hij weet goed voor zich zelf te zorgen'' (b.v. gezegd van iemand die een ander niets wil geven van pisang die hij heeft of iets dergelijks), *ipehohawao koroino*, „hij heeft zijn leven lief'' (stelt dit niet aan gevaar bloot), enz. Zonder possessivum: *mompotii pe'oloe a ngkoroi mokole*, „een touwtje met knoopen op het lichaam van den *mokole* doen neerdalen'' (een uitnoodiging aan den *m.* zelf overbrengen).

Ook *isa'a* (zie § 199) moet soms door „zelf'' vertaald worden, b.v. *tewala mo'ipi kita telodoe ngisito ontaemo isa'a kita mate*, „wanneer wij (men) droomen dat onze tanden uitvallen, dan zullen wij (men) zelf sterven''.

Voor „van zelf'' heeft men ook andere uitdrukkingen, zooals in *mateako liono* (van zelf uitgegaan), *mehaweako ira liodo* (zij kwamen uit zich zelf). *Mateako liono* e. dgl. komen ook zonder *-ako* voor (b.v. Moli. *mate liono*), maar of dit ook T. is is niet zeker. Dialectische uitdrukkingen zijn *mateako sawano* (W.), *mate(ako) aroano* (P.), *mateako iwono* (Tamb. e. a.). Het laatste correspondeert geheel met T. *mateako onaeno*. *Aroa* beteekent „binnenste, gemoed, zin'', en *-ako liono* etc. vindt men terug in B. *ngkalionja*, etc. (*lio* beteekent in het B. „aangezicht'' en ook „persoon''). *Sawa* is het Boengk. equivalent van M. *aroa*.

VI. **156.** De vormen *ngkoeda, moeda*, etc. onderscheiden zich van de vorige door een specialer spraakgebruik. Zij geven nl. steeds [1]) aan dat er in een of ander opzicht *overeenkomst* is tusschen de(n) door 't pronomen aangeduide(n) persoon (personen) en een of meer andere, zoodat men ze in 't algemeen kan weergeven met „ik ook'', „gij ook'', enz. Zoo zal b.v. iemand zeggen: *ongkoeë ongkoeë nahi koedoito* (*ik* ben niet bang), waarop dan een ander antwoordt: *ka ongkoeë kada ngkoeda* (en *ik* ook niet). Het gebruik van *ngkoeda* etc. sluit dus dat van *ongkoeë* etc. niet uit, maar wanneer vormen

---

[1]) Behalve wanneer zij als interjectie optreden, zie § 163.

van beide categorieën naast elkaar voorkomen wordt de beteekenis steeds door dien van de eerstgenoemde bepaald.

De bijzondere beteekenis van deze voornaamwoorden houdt verband met het feit dat zij met de partikel *da* zijn gevormd. Van deze partikel is *da'a* een bijvorm [1]), en zoo komen dan ook in dezelfde beteekenis voor *ngkoeda* en *ngkoeda'a*, *moeda* en *moeda'a*, enz. In de volgende voorbeelden treden beide soorten van vormen op:

si boekoe moeda, „wil evenmin'' (als N. N. b.v.).

anoemo kinaa mioe, onaemo ngkoeda koepongkaa, „wat jullie voedsel is, dat eet ik ook''.

tewala tepoesaomo i Hoti loemako molanda, haweomo nada rani monsakoe a mponsakoeano i Hoti, „wanneer Hoti zich had verwijderd om te gaan sago uittrappen, kwam op zijn beurt (*nada*) de boschdwerg sagokloppen op de plaats waar H. dat had gedaan''.

po'emaakita tiato ntada, „vraag ook voor ons een deel''.

opia koa ke mida pae mioe? „hoeveel (bos) is jullie rijst?'' (de anderen hebben ook rijst).

onaemo koa kada ndada araoe tehalaado dolako mebongoo, „slechts dáárin bestaat hún vergrijp dat zij hem geslagen hebben'' (lett. „dát slechts is het opzicht waarin *zij* daar (*araoe*) schuldig zijn dat ze hem zijn gaan slaan [2])''). Zij hebben dus ook iets misdreven, al is het minder dan de anderen.

nde mokole ntii koa mbo'oe nada'a, „want hij was ook een neergedaalde vorst''.

tewala loemako, kami koa melako nae [3]) *mamida'a*, „wanneer hij gaat, zullen wij ook gaan''.

i'alaakomoe koa ke moeda'a?, „heeft hij het voor jou ook gehaald (evenals voor mij)?''

Bijzonderheden omtrent het spraakgebruik der verschillende personen.

157. *a. 1e pers. plur.* Het Morisch heeft, evenals zijn verwanten, voor den eersten persoon meervoud twee vormen, een inclusieven en een exclusieven. Den eersten kan men weergeven met „ik en gij'' (al of niet met inbegrip van een derde of derden), den tweeden met „ik en hij (zij, het)''; de eerste sluit dus den aangesproken persoon (de aangesproken personen) in, de tweede sluit die(n) uit. Voor voorbeelden zie men de voorafgaande paragrafen. *De Moriër verwart de beide vormen nooit.*

Een pronomen van den eersten pers. pl. incl. moet meermalen door „men'' vertaald worden. Het is 't ware Morische equivalent van dit onbepaalde voornaamwoord. Voorbeelden zijn:

---

[1]) Zie § 30.

[2]) De kracht van *loemako* (gaan) is dikwijls zóó verzwakt, dat men haar niet eens meer inchoatief kan noemen (vgl. § 150, noot).

[3]) Over *nae* als partikel zie men § 163.

ba tomo'ipi iloeloe kita ambaoe, „wanneer *men* droomt dat *men* door een buffel achtervolgd wordt'' (de M. zin heeft het actief).

ba tolako melowo ka ipompondondo tandawilatoe, kita tedoa mo'ala booe, „wanneer men gaat visschen op een plas (*lowo*), en er klopt een specht, dan zal men zeer (veel) visch verkrijgen''.

nahi moiko ke totingkoo?, „is 't niet goed (geoorloofd) dat men er op slaat?''

nahi tehine dompo'ia a ntoroekoeno andio, domengkitaomo aasa roboeno toelambatoe toewoe a mpoeoe rahani Noemoenoeo; ba tokopoeio nahi tikoe, „niet lang hadden zij op dezen berg gewoond, toen zij een spruit van de *toelambatoe*-bamboe zagen opkomen op 't erf van N.; wanneer men haar met de armen zou omvat hebben, zou zij niet omspannen zijn (zouden de handen niet bij elkaar zijn gekomen)''.

Men gebruikt deze vormen speciaal wanneer iets vermeld wordt dat *in het algemeen* geldt, dat dus ook gezegd wordt, althans onder andere omstandigheden gezegd zou kunnen worden (vgl. het laatste voorbeeld) met betrekking tot spreker en aangesprokene(n). Maar uit den aard der zaak kan men het pronomen van den 1en pers. meerv. incl. niet gebruiken als equivalent van Ned. „men'', wanneer dit gebruikt wordt voor „ze, de menschen'' en daarmee bedoeld wordt een groep personen (of ook één persoon) optredende bij een vroegere gelegenheid of in een verhaal. In dat geval moet het pronomen van den 3en pers. mv. gebruikt worden. Overigens kan men vrij ver gaan in het gebruik der inclusieve vormen, verder dan de eigenlijke beteekenis toelaat (b.v. wanneer een man over vrouwelijke werkzaamheden spreekt, e. dgl.).

Behalve 't pronomen van den 3en pers. mv. kan ook *mia* (menschen, andere menschen, de andere menschen, „de menschen'') soms door „men'' vertaald worden. Eigenlijke equivalenten van „men'' zijn deze uitdrukkingen niet, daar zij haar gewone beteekenis blijven behouden, wat met het pronomen van den 1en pers. pl. incl. niet 't geval is.

Nog in een andere richting is het spraakgebruik van dit laatste ruimer dan met het correspondeerende Nederl. voornaamwoord het geval is. Evenals in verwante talen is ook in 't M. de neiging sterk om zich zelf of ook den aangesproken persoon (sg. of pl.) zoo mogelijk te zamen te nemen met de andere partij in het gesprek, en dus het inclusieve pronomen te bezigen. Zeer geregeld is dit het geval in bevelen of verzoeken. Voorbeelden zijn:

ibasa²akita ma nae [1]), „toe, leest U 't eens voor *ons*'' (lees 't mij eens voor).

alaakita koa ma nae [1]) *moeë*, „kom, haal (krijg) 't dan voor *ons* (mij)'' (de spreker is ongeduldig dat de ander niet voortmaakt).

maoepo dompompaoeakita mia bahapa², *si tolako me'ala²o*, „al vertellen

[1]) De partikels *ma* en *nae* kunnen tezamen worden weergegeven met „toe!'', „kom!'' Vgl. § 163.

ze (de menschen) *ons* wat ook maar, laat *ons* 't niet (gaan) [1]) aannemen'' (aanmaning tot iemand om zich niet van de wijs te laten brengen of om den tuin te laten leiden).

wainto kitapo ba nahi topompe'ala² andio, ,,'t gaat slecht met *ons (wainto = kasian)* wanneer wij (hier) niet gehoorzaam zijn'' (tot een kind gezegd: 't loopt slecht met je af, wanneer je......).

In den laatsten zin kan men het inclusieve pronomen ook door „men'' vertalen, zooals in het boven (p. 111) gegeven voorbeeld *nahi moiko ke totingkoo?* de bedoeling is „is 't niet geoorloofd dat wij (excl.) er op slaan?'' De beide uitbreidingen van het spraakgebruik van *ontae* etc. liggen dus niet ver uit elkaar.

158. *b. De tweede en derde pers. pl. als beleefde vormen voor den sing.* Van of tot een persoon dien men beleefd wil aanduiden de betrokken pronomina in het *meervoud* te bezigen, is een gebruik dat oorspronkelijk niet inheemsch is in Mori. Het is mij alleen bekend uit de *mokole*-dorpen [2]), en daar nog alleen met betrekking tot hoofden (*mokole, bonto*) [3]), niet zonder individueele verschillen naar gelang van de positie van het betrokken lid van een hoofdengeslacht. Men gebruikt dus de genoemde beleefde vormen niet tot leden van een oudere generatie, maar alleen tot leden van een hoogeren stand (behalve natuurlijk tot kinderen, etc.).

In de dialecten worden (voor zoover ik weet) geen beleefde vormen gebruikt, behalve in 't Moli., waar onder invloed van het Bare'e of van school en kerk (waarschijnlijk wel van beide) de jongere generatie ze begint te gebruiken. Trouwens ook elders in Mori is dit 't geval, althans tegenover Europeanen, die er vrij zeker van kunnen zijn overal in den beleefden vorm te worden toegesproken. Dit is toe te schrijven aan den invloed van school en kerk en van 't Tinomposch.

Het bovenstaande maakt 't waarschijnlijk dat ook in de *mokole*-dorpen het bezigen van beleefde vormen een van elders overgenomen gebruik is, misschien uit 't Bare'e, daar van ouds een aantal Bare'e-sprekende stammen aan de vorsten van Mori onderhoorig zijn geweest.

Omtrent deze beleefde vormen valt alleen op te merken dat zij (wat trouwens in de rede ligt) niet ten gevolge hebben dat bijbehoorende werkwoorden en adjectieven in den meervoudsvorm komen te staan, tenzij er sprake is van meer dan twee personen (vgl. § 220). Voorts wordt de naam of titel van een persoon dien men tegenover anderen beleefd wil aanduiden voorafgegaan door *ondae*, wanneer geen andere vorm van het beleefde pronomen optreedt, b.v. *ondae Koemisi*, lett. „Z.Ed. het Districtshoofd'', *ondae toea goeroe* (de (dorps)onderwijzer), *ondae Oeë Ala* (God). Aan deze vormen

---

[1]) Vgl. p. 110, noot 2.

[2]) Zie de inleiding.

[3]) J. Kruyt, t. a. p. § 18 v.v.

kan men niet zien of wellicht bedoeld wordt „het Districtshoofd en de zijne(n)", etc. (vgl. § 159).

159. *c. Meervoudige pronomina, gevolgd door een substantief of eigennaam.* Het inclusieve „wij" kan men omschrijven met „ik en gij (al of niet met inbegrip van een of meer derden)", het exclusieve „wij" beteekent „ik en een ander (anderen)". Zoo staat ook het pronomen van den 2en pers. meerv. in vele gevallen gelijk met „gij en de uwe(n)" en dat van den 3en pers. meerv. met „hij (zij) en een ander (anderen)". Deze overweging maakt begrijpelijk waarom in *omami Ama*[1]) („ik en hij, (nl.) Vader", Vader en ik), *omioe mandoro* („gij en hij, (nl.) 't onderdorpshoofd", gij en 't onderdorpshoofd), enz. het voegwoord gemist kan worden, doch het meervoudig pronomen gebruikt wordt, waar wij het enkelvoud plegen te bezigen (in het tweede voorbeeld is niet te zien of „gij" sing. of plur. is).

Hier volgen een aantal voorbeelden van dit spraakgebruik, tezamen met andere waarin wèl een voegwoord of iets dergelijks (maar dan toch in combinatie met een meervoudig pronomen) optreedt:

nahi tehine tepohawe iramo i Poete'a, „'t duurde niet lang of hij ontmoette de Witte Duif" (lett. „... hij en zij (nl.) de W. D. ontmoetten elkaar").

loemako mbo'oe tepotowo iramo asa bawaa io bange, „toen zij weer (verder) ging, ontmoette zij een troep apen". Naast deze zinnen staan voorbeelden met *ka*, als *pohona i Bonti ntepohawe ira ka walino,* „eens ontmoette het Boschvarken zijn makkers (makkers van hem)", en met suffix *-ako*, b.v. *nahi tehine itepotowoako ira io bange asa bawaa,* „na niet langen tijd ontmoette zij een troep apen". In 't laatste geval heeft men met een andere constructie te doen, en is de reden voor 't gebruik van 't meervoudige pronomen vervallen.

onaemo ka iposongkapi karoea andio ta loemako i Ngoesoembatoe, ka donteporangkoe koa mokole, „toen besloot de *karoea* [2]) naar Ng. te gaan, opdat hij dicht bij den *mokole* en de zijnen [3]) (of: bij de leden van het *mokole*-geslacht) zou zijn". Vgl. *tepo'oempedaako ira,* „dicht bij hen" (met *-ako*). *Teporangkoe, tepo'oempeda* = dicht bij elkaar zijn.

me'asa-mpotoeria ira koa (ka) dahoeno, „hij en zijn hond hebben dezelfde slaapplaats".

tisomo topada mowawa sangka-mpeteato, ka topetea mia atocoe, „laat ons morgen beiden wapenen van ons meebrengen, opdat ik vechte met „dien persoon" (d.w.z. met jou)".

mpelimba iramo kombiano ka anano, „hij verhuisde met zijn vrouw en kind(eren)". Vóór *anano* kan *ka* niet wegblijven.

loemako iramo saroe anano, „zij ging op weg met haar kind". In 't laatste geval zou 't weglaten van *saroe* tot onduidelijkheid leiden, daar de voor de

[1]) Voor *omami i Ama.* Na de *i* van *omami* verdwijnt in den regel het lidwoord *i*, of liever: het laatste gaat in de eerste op. Vgl. § 31.

[2]) J. Kruyt, t. a. p. § 5 v.v.

[3]) Vgl. beneden. Ook de vertalingen „... opdat hij en de zijnen dicht bij den mokole (en de zijnen)..." etc. zijn mogelijk.

hand liggende beteekenis zou zijn „haar (zijn) kinderen gingen op weg''. Waar echter geen gevaar bestaat voor onduidelijkheid gebruikt men *saroe* en *ka* liever niet. Het onnoodige gebruik van deze woorden is zelfs als taalbederf te beschouwen. *Saroe* is eig. een bijwoord met de beteekenis „mede'', en dat de beteekenis „en'' van *ka* jong is, blijkt uit § 214 v.v. Ook de bovengenoemde vormen met suffix *-ako* zijn van later datum dan de kortere constructies.

In hetzelfde verband als het bovengenoemde behoort het gebruik van een pronomen van den 3en pers. pl. bij een subst. of eigennaam in 't enkelvoud om aan te duiden „... en de zijne(n) (hare(n))'' (of sg. dan wel plur. bedoeld is moet zoo noodig uit 't verband of uit de omstandigheden blijken), b.v.:

ondae i Tansoemawi, „T. en de zijnen'' (vrouw en kind b.v.), *ondae i Weho*, „Weho(lina) en haar man'', etc.

nahi tehine mehawe'iramo mokole i wiwi ntahi, „na eenigen tijd arriveerde een *mokole* van het zeestrand met de zijnen''.

gagi ineno i Wakoeka andio wela loemako ira soemowio io leredo, „de moeder en de vader [1]) van W. nu gingen geregeld hun rijstveld afoogsten''.

dandido i Bakoe, „de termijn van B. en de zijne(n)'' (waarbinnen zij terug zullen zijn van een reis b.v.), of „zijn (hun) afspraak met B.''.

Het verdient de aandacht dat men bij het tezamen noemen van twee of meer personen steeds het pronomen van den 3en pers. meerv. moet bezigen, ook zonder dat de bedoeling is dat er bij de genoemden nog anderen zijn, b.v. *ondae i Labonde ka i Laengko* (L. en L.), *ondae mandoro ka mantarii* (het onderdorpshoofd en de wegopzichter). Het gebruik van *ondae* is in deze gevallen te verklaren uit een oudere constructie zonder *ka* (vgl. § 214 v.v.), die ook nog wel voorkomt, b.v. *ondae i Melopino i Bonde*, „M. en B.'', *ondae i Beta i Laengko*, „B. en L.'', lett. dus „B. en de zijne (d.i. in 't algemeen degene van wien in een of ander opzicht hetzelfde geldt), (nl.) L.'', enz. (vgl. boven), waarin *ondae* het gebruik van een voegwoord onnoodig maakt.

160. *Onae.* Dit voornaamwoord vertoont de eigenaardigheid dat het tevens den dienst verricht van het zelfstandige demonstrativum „deze, dit, die, dat''. Het slaat zoowel op hetgeen vooraf is gegaan als op hetgeen volgt, en staat dus naast *atoeoe* en *andio* (zie § 174), de niet-zelfstandige pronomina demonstrativa. Voorbeelden zijn:

onae koa podoano i Nggasi: aasa, aasa, aasa, „deze (d.i. „zoo, aldus'') slechts was de wijze van tellen van den Spookaap: één, één, één''.

onaemo koa kasi hina anoe tekoeda, „alleen dit: laat er niemand zijn die boos wordt'' („pas er alleen voor op dat......'').

poko'ariano domensaario oemboe raha tama andio nde memomee iramo, onae koa, „tenslotte verjaagden de bewoners („eigenaars'') van het huis den man, want zij waren bang geworden, dat was 't (dat was de reden)''. *Onae koa* wordt veel gebruikt in dezen zin.

---

[1]) Uit 't verhaal blijkt dat de vader bedoeld wordt, en niet een ander familielid. Meer dan twee personen kunnen het niet geweest zijn, blijkens de dualis-vormen *loemako ira* en *soemowio* (vgl. § 220 v.v.).

gagi sompo ta'oe ba ipclere i Hoelai, asa koa hinowoeno, onaemo anoe roea etoe, „zoodoende kreeg H. ieder jaar wanneer hij rijst verbouwde slechts één stapel, en dat wel (een rijsthoop) van 200 (bossen)''.

Van *onae* in dezen zin kan geen vaste vertaling gegeven worden, daar zij afhangt van den aard van de uitdrukking waar *onae* op slaat. De volgende voorbeelden illustreeren dit:

sec, a marasaiano koa bela [1]), *onae koa omoeë oewawa kita,* „foei, op moeilijke plaatsen („erven'' [2])), *dáár* breng jij ons (mij) [3])''.

daapo do'oemari koemaano tonsido andio, onae tenggoli oleo, mehawe iramo kalamboro ira me'aiwa koemaa ira eloe² atoeoe, „zoodra zij klaar waren met het opeten van (dit) hun *tonsi*-vogeltje, toen het na twaalven ('s middags) was, kwamen er menscheneters die die weezen wilden komen opeten'' (*onae* duidt aan dat de afloop van het maal viel in 't tijdsverloop dat met *tenggoli oleo* (de zon is aan het dalen) wordt aangeduid, in den vroegen namiddag m.a.w.

naki tehine ihaweomo oembeledo bonti, onaemo ipo'inoe, „na eenigen tijd vond zij een modderpoel die door de wilde varkens als „badplaats'' werd gebruikt, *daaruit* dronk zij'' (vgl. § 221).

Vooral is zeer frequent *onae ka* (*onaemo ka, onae koa ka,* etc.), eig. „dat was het dat, daarom'', maar ook in de verzwakte beteekenis „toen, daarop'' gebruikt. Voorbeelden zijn:

ka idontaiakono i Bange koelino koa; onaemo ka i'akalao i Re'a i Bange, „en de Aap liet voor haar slechts de schillen ervan vallen; daarom gebruikte de Schildpad een list tegen den Aap''.

da'iapo irongeo paoeno ineno i Bonti², onaemo ka ipotae.... „zoodra zij de woorden van de moeder van Boschvarkentje gehoord had, toen zeide zij...''.

onae ka koepolai nde mosongko i Eloe², „de reden dat ik op den loop ben gegaan was (om)dat de Wees brandde (op den akker)''.

onae koa ka koepotae langkai koa ntoe'oe toewoemoe, ba oenangi akoe koa ba topetea, „dáárom slechts (eerst dán) zal ik zeggen dat gij werkelijk van hoogen rang („groot van leven'') zijt, wanneer gij mij overwint in het gevecht („wanneer wij samen vechten'')''.

Soms wordt het subject van den van *ka* afhankelijken zin tusschen *onae* en *ka* geplaatst, b.v.:

onaemo oele andio ka iwali meleko, „toen rolde de slang zich weer op''. Ook andere bijwoorden dan *koa* (b.v. *te'ingka*, „straks'') worden wel op deze wijze vooropgeplaatst.

Hoe gering 't verschil soms is met de bovengenoemde constructie zonder *ka* blijkt uit de volgende zinnen:

ongkoeë andio toedoekoe nde ba hinao totokado oeëto onae ka do'alao woeakoe, mamaado totokado, „wat mij (hier) betreft, mijn nut is dat (lett.

[1]) *bela*, interjectie in boosheid gebruikt, oorspr. bet. „vriend''.

[2]) Vgl. § 148.

[3]) Vgl. § 157.

„omdat''), wanneer er gasten van onzen heer zijn, hij (ZEd.) *dan (daarom, daarop)* mijn vruchten neemt, om te worden gepruimd door zijn gasten''.

toedoemoe moeda atoeoe, ba ihina totoka, ba mokole, onaemo dome'alao woeamoe, ponahoedo inahoe, „jóúw nut (daar) is, wanneer er gasten zijn, of een *mokole, dan (in dat geval)* nemen ze jouw vruchten, om toespijs mee te koken''.

161. *Onae* moet soms door ons voegwoord „toen'' vertaald worden, en duidt dan, evenals *ndio* (zie § 183), aan dat hetgeen in den daardoor ingeleiden zin gezegd wordt *gelijktijdig* plaats heeft met hetgeen de nazin vermeldt, b.v. *onae* (of *ndio*) *todo ntonga oleo, ntepoli iramo mia mponahoe* (toen het precies middag was, waren degenen die kookten klaar), *onae hawe i tongano, onaemo ka itondoe* (toen zij in het midden gekomen was, toen zonk zij). *Onae* en *ndio* kunnen ook tezamen gebruikt worden, b.v. *onae ndio ta mongkaa, haweomo walino oemoeloeakono,* „toen hij op 't punt stond te gaan eten, kwam er een makker van hem om hem uit te noodigen'' (nl. tot een of ander werk, of om weg te gaan).

162. Als equivalent van het zelfstandige demonstrativum van den tweeden en eersten persoon (zie § 160) heeft *onae* blijkbaar een ander voornaamwoord verdrongen, dat in 't BM. *ho'io* (Moli. *hoio,* P. *oio*), in 't Kns. *iee,* in 't W. *iee* of *ie'e,* in 't Moiki *iao* luidt. B.v. *ho'io(to)* [1]) *ka nopongee* (I. etc.), *hoio(to) ka nopongee* (Moli.), „daarom (toen) zeide hij'', *iee ma koepotae* (W. Kns.), „daarom (toen) zeide ik'', naast *iwono* [2]) *ka nopongee* (BM.), *oemono* [2]) *ka nopotae* (P.), *iwono ma koepotae* (W. Kns.).

In het T. komen zoowel de BM. vorm *ho'io,* als het Beneden-Morische *iao* voor, doch met een speciaal spraakgebruik. *Ho'io* (en ook *iao*) wordt, evenals het Fransche *si,* gebruikt voor „ja'' als antwoord op een vraag of opmerking die een ontkenning bevat. De partikel *da'a* (zie § 30) wordt er dikwijls als versterking bij gebruikt. B.v.:

„Nahi komioe melako ke?'' „Ho'io (ho'io da'a, iao, iao da'a)'' = zullen jullie niet gaan?'' „Jawel (zeker)!''

Nahoe pakao ke oeaimoe andio, Wakoeka, ka ipengese kana anoe mokoninggo? Soemangki i Wakoeka andio: Ho'io, koepakao koa = Heb je (dit) je broertje geen eten gegeven, W., dat hij huilt alsof hij honger heeft? W. antwoordde: Jawel, ik heb hem te eten gegeven.

Iao komt vooral voor in de uitdrukkingen *moro iao* (ook *moro ho'io,* Moli. *mboro hoio,* etc.), „misschien wel, misschien is 't zoo'', en *sine iao,* waarvan de beteekenis blijkt uit de volgende voorbeelden:

sine iao, omioe imporaha kati, „alleen (lett. „maar dít''): júllie moet een draagbaar maken''.

sine iao gaoedo taboeloe mokoela oleo i Ohia loemako melere, „alleen was

[1]) *to* (BM. P. W. Kns.) = *mo* in 't hoofddialect (vgl. b.v. § 143, *b*).

[2]) Zie § 164, tabel V.

het hun gewoonte dat, wanneer de zon heet was, het Zout ging „tuinen" (op het droge rijstveld werken)".

Ook *iao koa* komt voor, in dezelfde beteekenis als het bovengenoemde *onae koa* („dát was 't, dát was de reden"), b.v. *i inia mami tedoa hadio mia mate, nde nami hina mokole mami iao koa; nde ba ihina iao koa mokole anoe pinotoro mami, mo'oroe kinpotoroo, ngkiniwia kimpepatcomo mbo'oe,* „in onze dorpen vinden zeer veel menschen den dood, omdat wij geen *mokole* meer hebben (dát is de reden); want wanneer er („dat is 't") een *mokole* is die door ons is aangesteld, 's morgens vroeg stellen wij hem aan, en 's avonds dooden wij hem weer". Vooral in 't Molo. wordt van *ho'i koa* (voor *ho'io koa*) een overmatig gebruik gemaakt in redengevende zinnen.

Iaopo (*iao* met *po*, „pas") komt voor in de beteekenis „dan pas, toen pas", b.v. *mansano loemako ka iporake a ntoroekoeno ka i'amba montindoeloe, iaopo ihawe iramo walino,* „toen hij op weg gegaan was, klom hij op de bergen (een berg) en daalde vervolgens af, (en) toen eerst vond hij zijn makkers". Naast dit „pas" dat wijst op een gebeuren „na betrekkelijk langen tijd", staat een ander „pas" dat impliceert dat iets „betrekkelijk kort geleden" heeft plaats gevonden. Hiervoor gebruikt 't M. *da*, al of niet met *iaopo* geccombineerd tot *da iaopo*, dat weer tot *daapo* kan worden samengetrokken, b.v. *da indiawi dopewoeatako,* „eerst gisteren zijn zij opgeklommen (in huis)", *anoe daapo dompe'ana,* „die pas een kind gekregen hadden", *da iaopo isaba mata oleo,* „de zon is pas opgekomen". Dit *da iaopo* of *daapo* kan ook als voegwoord optreden, met de beteekenis „pas, nauwelijks, met dat, zoodra", b.v. *daapo-ikitao mia mompora andio nine momaroemo aasa rani, onaemo ka ipesabaako,* „met dat de man die in hinderlaag lag zag dat één der boschdwergen in een boom geklommen was, kwam hij te voorschijn", *da iaopo dotepoesa, haweomo io bange,* „pas waren zij vertrokken, of er kwam een aap". In *da iaopo andio* en *da iaopo nae* (zie § 173), heeft *da iaopo* de beteekenis „pas" in den eerstgenoemden zin.

163. De zelfstandige persoonlijke voornaamwoorden van serie V worden voor 't meerendeel ook als partikels (interjecties) gebruikt [1]), meest in hun verkorten vorm (zonder aanvangs-*o*). Iemand heeft b.v. iets gezien dat hij niet wist thuis te brengen, en informeert bij een ander, die ten antwoord geeft *moro io saa moeë atoeoe,* „misschien (is dat) een python (geweest)". Of een aantal menschen hooren buiten een geluid waarvan men niet weet waardoor het veroorzaakt wordt; een uit het gezelschap gaat kijken, komt terug, en zegt *io mia koa mpo'ala keoe ntae* (of *ngkoeë*), „(het zijn) menschen die hout halen". Zoo ook *mia koa mpowoeno roesa mioe atoeoe,* „dat zijn menschen die naar een hert werpen (met de lans b.v.)", als antwoord op een desbetreffende vraag.

---

[1]) Vgl. het gebruik van *jakoenja* (pers. vnw. 1e pers. met possessief suffix van den 3en pers.) en derg. in het B. en, speciaal voor *nae*, dat van *sia* (pers. vnw. 3e pers.) in het Sa'dansch (Dr. H. v. d. Veen, Verh. B. G., LXV, 2e stuk, p. 27).

Deze voorbeelden doen zien van welken aard de gevallen zijn waarin de pronomina in quaestie optreden. Tevens blijkt eruit dat de keuze van persoon en getal niet willekeurig is, maar bepaald wordt door de omstandigheden. In den laatsten zin b.v. blijkt uit 't gebruik van *mioe* dat tot twee of meer personen het woord gericht wordt. In den voorlaatsten zin is de spreker mede onder hen die op de hoogte moesten worden gebracht, zoodat hij het inclusieve *ntae* kan gebruiken. Zegt hij *ngkoeë* in plaats van *ntae*, dan is het alsof hij vooral tot bevrediging van zijn *eigen* nieuwsgierigheid is gaan kijken.

Ook de volle vormen *omoeë* en *omioe* treden soms als interjecties op, b.v. *hocoe ela* [1]) *omioe, tedeipo imo'ai raha usikola!* „hu, bijna was het schoolgebouw in brand gevlogen!'' (gezegd tot iemand tot wien men beleefd spreekt).

Moeë en *mioe* komen ook voor in combinatie met de partikel *ke*, die anders gewoonlijk vraagpartikel is. Iemand meent b.v. dat een troep soldaten, die den vorigen nacht in het dorp hebben doorgebracht, weer vertrokken zijn, waarop een ander zegt: *naapo, ke moeë!* (nog niet!). Tegen meer dan één persoon zou *naapo, ke mioe!* gebruikt moeten worden, en evenzoo bij beleefd spreken.

Ngkoeë wordt met de partikel *ma* gecombineerd tot *mangkoeë*, dat dikwijls door „toch, immers'' kan worden weergegeven, b.v. *kanandiomo mangkoeë ana ba tomonge*[2] (ja, zoo gaat het, kind, als men dom is), *sani mpiha mangkoeë wela koa mongkaa* [2]) (anders pleegt hij er toch wèl van te eten).

Van het meeste belang in dit verband is echter *nae*, dat als partikel op verschillende wijzen in onze taal moet worden weergegeven, zooals het beste kan blijken uit een aantal voorbeelden:

„Isoeaomo doikoe?'' „Oe'alaomo nae!'' = „Waar is mijn geld gebleven?'' „Je hebt 't al tot je genomen, man!''

da hinao inahoeno ke nae nada? = is er soms nog toespijs voor hem? (impliceert dat de spreker denkt dat er niets meer is; zonder *nae* mist de zin deze bijbeteekenis, zie p. 100).

nahi ndio [3]) *rahamoe ke nae andio?* = is dit soms je huis niet? (ik dacht van wel).

isema ke nae anoe aiwa? = wie is er toch („ook weer'') gekomen?

kitao koa nae moeë oeai ba oelako mo'itoe[2], „zie (goed) toe, jij, broertje, wanneer je gaat rondzwerven''.

mansano hawe namia [4]) *mia andio ka ikitao, io rani koa tokoa nae*, „toen de man (er bij) gekomen was, en het (hem) zag, bleek 't me een boschdwerg te zijn!''

---

[1]) Interjectie, oorspr. bet. „vriend''.

[2]) *mpiha* = gewoonlijk; *wela* = geregeld.

[3]) Zie § 182.

[4]) *namia*, nadruk leggende partikel, waarschijnlijk gevormd uit *mia* (mensch, man) en het Molo. lidwoord *na*.

impetiimo isa'a nae, kita mpebobatoe, „daalt onmiddellijk af (uit huis), dan zullen we een zwaardgevecht aangaan''.

Zooals men ziet komt *nae* dikwijls voor in uitingen die met een zekere gemoedsbeweging gepaard gaan (uitroepen e. dgl.), en zet 't daaraan kracht bij.

Onae koa nae andio is een staande uitdrukking geworden met de beteekenis „nu'', „wel'', gebruikt wanneer men tot iets anders over wil gaan, b.v. *onae koa nae andio ongkoeë mekariaakita,* „nu, *ik* zal 't wel voor jou („ons'') bewaren'', *onae koa nae andio tomensoewe,* „kom, laat ons nu gaan zwemmen''. Men gebruikt ook wel *ontae koa nae andio,* b.v. *ontae koa nae andio Kontino, topepaliⁿndo,* „wel, K., laat ons eens samen wat „spelen'' (d.w.z. vechten)''.

Met *ka* wordt *nae* samengesteld tot *kanae (ka nae);* het geeft dan eveneens nadruk (en wel dien waarvoor 't B. *mo se'e* gebruikt), b.v. *ongkoeëmo andio ka nae, maama, anoe wela pepahihia mioe indi'oepoca,* „ik (hier) (en niemand anders), oom, ben degene aan wien gij u geregeld placht af te vegen in vroeger dagen; *ndi'ai koa ka nae omami kiwela mpotoeri,* „hier (en nergens anders) slapen *wij* geregeld'' (B. *ire'imo se'e kajore mami,* enz.).

Van serie VI komen *moeda* en *mida* als interjecties voor, b.v. *ontae i Tonsi nae moeda anoe melako,* „wij (jij en ik) en T. zijn 't geweest die gegaan zijn'' (in antwoord op de bewering van den ander dat iemand anders met hen mee geweest is). In de spreektaal wordt van deze interjecties een druk gebruik gemaakt.

164. De mij bekende vormen van de personalia in de dialecten zijn bijeengebracht in de tabellen die hieronder volgen.

Over het algemeen komen deze vormen in spraakgebruik overeen met de correspondeerende in 't T. Niet in alle gevallen echter kon het spraakgebruik voldoende nauwkeurig worden vastgesteld. In détails komen ongetwijfeld afwijkingen voor (ten deele zijn deze ook in noten vermeld). De bedoeling der tabellen is alleen, de *vormen* te doen kennen.

TABEL I en III (suffixen en prefixen).

<table>
<tr><th></th><th>T. Moiki Tioe</th><th>Molo. I. Tamb. etc.</th><th>Moli.</th><th>Kns.</th><th>W.</th></tr>
<tr><td>sg. 1.</td><td colspan="5">akoe [1]</td></tr>
<tr><td>2.</td><td colspan="5">iko, ko</td></tr>
<tr><td>3.</td><td colspan="3">o</td><td>i, e, o</td><td>e, o</td></tr>
<tr><td></td><td>(ta)</td><td>(olo)</td><td>(ino)</td><td colspan="2">(ke)</td></tr>
<tr><td>pl. 1 incl.</td><td>kita</td><td colspan="4">kito</td></tr>
<tr><td>1 excl.</td><td colspan="4">kami</td><td>kai</td></tr>
<tr><td>2.</td><td colspan="5">ikomioe, komioe</td></tr>
<tr><td>3.</td><td>ira</td><td colspan="4">iro</td></tr>
</table>

[1]) Over T. BM. *ae* (in W. Kns. niet voorkomend) zie men § 165.

TABEL II (possessiva).

	T. etc.	Kns.	W.	BM.
sg. 1.	*-koe*			*-nggoe*
2.	*-moe*			
3.	*-no*			
pl. 1 incl.	*-to*			*-ndo*
1 excl.	*mami*		*mai*	*mami*
2.	*mioe*			
3.	*-do*	*-ro*		

TABEL IV (vervoegingsprefixen).

	T.	Tioe	Moiki	Kns.	W.	BM.
sg. 1.	*koe-*					
2.	*oe-*		*moe-* 1)	*moe-* 2)	*moe-*	*oe-* 5)
3.	*i-*			*no-*		
pl. 1 incl.	*to-*					
1 excl.	*ki-*					
2.	*i-*	*ndi-*	*mi-* 3)	*mi* 4)	*mi-*	*i-* 6)
3.	*do-*	*ndo-*		*ro-*		

TABEL V (zelfstandige vormen).

	T.	Moiki	Tioe	P.	BM.	W.	Kns.
sg. 1.	*o(e)ngkoeë*	*ongkoede*		*iakoe*		*(a)inakoe*	
2.	*o(e)moeë*	*omoede*	*iiko*			*(a)inggo'o*	
3.	*onae*	*onade*	*ona'e*	*oemono*	*iwono*	*(a)iwono*	
pl. 1 incl.	*ontae*	*ontade*	*onta'e*	*ikito*		*(a)inggito*	
1 excl.	*omami*			*ikami*		*(a)inggai*	*(a)inggami*
2.	*omioe*			*ikomioe*		*(a)inggomioe*	
3.	*ondae*	*ondade*	*onda'e*	*oemboro*	*iworo*	*(a)ihiro*	

Hierbij moet nog gevoegd worden het pronomen van den 3en pers. sg. *ho'io* of *iao* (en bijvormen), dat in § 162 genoemd is.

1) Na *ka* (opdat, zoodat, en) ook *oe-*.
2) Na *ma* (opdat, zoodat, en) *oe-*.
3) Na *ka* ook *i-* (vgl. noot 1).
4) Na *ma i-* (vgl. noot 2).
5) In P. ook *aoe-*, zie § 167.
6) In P. ook *ai-*, zie § 167.

TABEL VI (zelfstandige vormen).

	T.	Moiki	Tioe	W.	Kns.	P.	Molo.	I.	Lembobabi en Matangkoro	Tambee	Oeloe Oewoi	Moli.
sg. 1.	*ngkoeda('a)*	*ngkoeda'a*	*ngkoeda*	*angkoe(hae)* [1]	*angkoehae*	*lakoeda'a*	*dakoeda'a*		*dakoe*	*(da)koeda'a*	*koeda'a*	*dakoe*
2.	*moeda('a)*	*moeda'a*	*koda*	*amoe(hae)* [1]	*amoehae*	*lekoda'a*	*dikoda'a, dikida'a* [2]	*dikoda'a*		*ikoda'a*	*(i)koda'a*	*diko*
3.	*nada('a)*	*nada'a*	*nada*	*ana(hae),* [1] *daina(?)* [5]	*anahae*	*leda'a*	*denoda'a, denda'a*	*daada'a, daeno*	*(da'a), daino*	*neda'a, haeno* [4]	*nona'a, aino* [4]	*dino*
pl. 1 incl.	*ntada('a)*	*ntada'a*	*ntada*	*anta(hae)* [1]	*antahae*	*lekitoda'a*	*dikitoda'a*	*daikitoda'a*	*ikitoda'a*		*kitoda'a*	*dikito*
1 excl.	*mamida('a)*	*mamida'a*	*mamida*	*amai* [1], *amahai* [3]	*amamihae*	*lekamida'a*	*dikamida'a*	*(dai)kamida'a*	*ikamida'a*		*kamida'a*	*dikami*
2.	*mida('a)*	*mida'a*	*mioeda*	*amioe* [1], *amihae*	*amioehae*	*lekomioeda'a*	*dikomioeda'a*		*ikomioeda'a*		*komioeda'a*	*dikomioe*
3.	*ndada('a)*	*ndada'a*	*ndada*	*ara(hae)* [1]	*arahae*	*le'iroda'a*	*deroda'a*	*daroda'a*	*iworoda'a*	*(iwo)roda'a*	*roda'a*	*diro*

[1]) Over de vormen zonder *hae* zie men § 167.

[2]) Als interjectie wordt *dida'a* gebruikt waar 't T. *moeda* zegt. Dit woord bevat echter geen element van den 2en persoon.

[3]) *Hae* wisselt (onder)dialectisch in 't Watoesch met *hai*. De vorm *amahae* zal wel niet ontbreken, maar hij werd mij niet opgegeven.

[4]) Deze vormen schijnen zich, wat het spraakgebruik betreft, aan te sluiten bij die van tabel V. Welke echter de verhouding is tusschen *aino* etc. en *iwono* is mij nog niet duidelijk geworden.

[5]) De vorm *daina* staat niet vast. Waarschijnlijk komt hij wel voor, maar misschien niet in 't W.

Ik heb gemeend de vormen te moeten opnemen zooals zij mij zijn opgegeven, wat echter aan de lijst, speciaal wat de BM. dialecten betreft, iets onbevredigends geeft. Het is b.v. ondenkbaar dat de gelijkluidende vormen van Tambee en Oeloe Oewoi, waarvan de eerste in de lijst een *i* aan 't begin hebben, de tweede niet, niet in beide dialecten door elkaar worden gebruikt. Van enkele vormen blijkt dat zij met of zonder *da* of *dai* voorkomen, en dit geldt natuurlijk ook van andere. Grondiger kennis van de dialecten zal het aantal mogelijke bijvormen zonder twijfel vermeerderen, doch tevens de lijst vereenvoudigen.

Afleiding.

165. *De enclitische vormen. Tabel I en III.* In verschillende talen talen van het Oosten van den Archipel komen korte, niet-zelfstandige of enclitische vormen van de personalia voor, b.v. in het Mak. en Bg., het Sa'dansch, het Soemb., het Rott., het Timoreesch, enz. In 't B. ontbreken zij, maar niet in de Oost-Tor. bergtalen, terwijl het in de West-Tor. groep evenzoo is als in de Oost-Tor.: ook daar ontbreken zij in de vlaktetalen, maar zijn aanwezig in de bergtalen. Zij vormen dus een gemeenschappelijk kenmerk van de Oost- en West-Tor. bergtalen tegenover de laaglandtalen. Op p. 122 van Tor. III geeft Dr. Adriani een lijstje van de vormen in de Oost-Tor. bergtalen en in 't Mak. en Bg., waarin die van den 3en pers. sg. in de beide laatstgenoemde talen ten onrechte zijn weggelaten: het Boeg. heeft *i*, zelden *a* [1]), het Mak. *i* of *a* [2]), de vormen die men in het M. terug vindt als *i*, *e* en *o* [3]). *E* is uit *i* ontstaan, zooals blijkt uit 't Kns., waar beide vormen nog naast elkaar voorkomen, b.v. *oemale'i* of *oemalee*, „het nemende'' (*i* wordt met, *e* zonder hamza aangevoegd). Het W. zegt *oemale'e*, maar men vindt ook wel vormen zonder hamza. Bij de aanhechting van *o* wordt geen hamza gebruikt. *E* (*i*) en *o* zijn volkomen synoniem, want het hangt alleen van fonetische omstandigheden af of *o* dan wel *e* (*i*) optreedt in W.Kns.: na *i* en *oe* gebruikt men *o*, na *a*, *e* en *o* heeft men *e*, b.v. *koekiio* (ik zie het), *ronahoeo* (zij koken het), *koekaa'e* (ik eet het), *ale'eke'e* (haal het voor mij), *rowinsoë* (zij doen het er in) (alles W.).

Het korte pronomen van den 2en pers. sg. *ko* luidt in de Oost-Tor. bergtalen, het Mak. en Bg., etc. evenzoo. Het is niet onmogelijk dat dat van den eersten persoon ook eenmaal algemeen in gebruik is geweest, maar gaandeweg door *akoe* vervangen. Men vindt het thans alleen nog als niet meer begrepen element van den vorm *-akoene*, d.i. het suffix *-ako*, gevolgd door het pronomen

---

[1]) Matthes, Boegineesche Spraakkunst, p. 179.

[2]) Matthes, Makassaarsche Spraakkunst, p. 64 v., p. 61 v.

[3]) Ook in het Napoesch komt *o* voor, en wel als bestanddeel van *oto*, „'t'' (P. ten Kate, De Voornaamwoorden in het Napoesch, MZG 59, 1e stuk, p. 78), dat uit *o* en de partikel *to*, die in W. Kns. BM. de plaats inneemt van T. etc. *mo-*, gevormd moet zijn. In 't P. behoeft men *oto* niet als samengesteld suffix te construeeren, maar kan men het ook plaatsen vóór het woord waar het bij behoort, en dus als zelfstandig woord doen optreden, b.v. *lehea'oto* = *oto lehea*, „het is daar al''. Vgl. ook de tabellen in § 192.

van den eersten persoon *ne*, Tawaeliasch (Baria) id.[1]), Nap. *na*[2]). Naar alle waarschijnlijkheid heeft *-akoene* eertijds * *-akone* (aan mij, voor mij, etc.) geluid, maar is dit laatste tot *-akoene* vervormd toen men in *ne* geen pronomen van den eersten persoon meer hoorde. In W. Kns. ontbreekt *-akoene*; de vorm *ne* (i. pl. v. *na*) is dan ook vermoedelijk BM.[3])

Of het M. ooit enclitische vormen voor de meervoudige personalia bezeten heeft is niet zeker. Wel pleit er iets voor om het aan te nemen, daar de onzelfstandige vormen van het meervoud die met de enkelvoudige enclitische correspondeeren in andere talen gewoonlijk zelfstandig zijn. *Kita, kami, komioe* en *ira* zouden dan gaandeweg in de plaats zijn gekomen van enclitische vormen (evenals dit boven van *akoe* werd verondersteld), en in verband daarmee van zelfstandig tot onzelfstandig gedegradeerd. W. *kai* komt vormelijk overeen met het enclitische pronomen van den 1en pers. excl. *kai* van Bad. en Bes., Nap. *ngkai* (Tor. III, 122). Het is echter de vraag of dit iets zegt, daar ook in de andere vormen van dit pronomen, de zelfstandige inbegrepen, de *m* ontbreekt in het W.

Naast *ko* en *komioe* komen ook de vormen *iko* en *ikomioe*, met het lidwoord voor personen *i* samengesteld, voor, maar alleen als prefix, niet als suffix. Over *komioe* zie men Jonker, Rottineesche Spraakkunst, p. 329. De andere vormen zijn uit de verwante talen genoegzaam bekend.

Ira is samengesteld uit het overal verbreide aanwijzende of pronominale element *i* en het meervoudselement *ra* (zie § 100).

Ove de tot pronomen gepromoveerde partikel *ta* zie men § 150, over *olo*, *ino* en *ke* het tweede deel.

166. De vormen van tabel II en IV zijn algemeen bekend in de IN talen. BM. *-nggoe* en *-ndo* zijn uit *-ngkoe* en *-nto* ontstaan (zooals deze possessiva o.a. in het Boengkoesch luiden). De vormen met en zonder nasaal (genitief-aanduider) wisselen in vele talen af. Over *mai* en *mioe* zie men de vorige §. *No* (uit *na*) en *i* zijn beide zeer verbreid als elementen van den 3en pers. sg. Het prefix van den 2en pers. plur. *i-* moet uit *mi-* zijn ontstaan; het is in T. gelijkluidend met dat van den 3en pers. sg. Van Tioesch *ndi-* kan men aannemen dat het naar analogie van *ndo-* (3e pers. pl.) is ontstaan[4]). Over P. *aoe-* en *ai-* zie men § 167.

167. De T. vormen van tabel V worden verklaard door die uit 't Moiki: *ongkoeë, omoeë*, etc. zijn ontstaan uit *ongkoede, omoede*, enz. (in Tioe vindt men de tusschenvormen *ona'e, onta'e, onda'e*). Deze zijn samengesteld uit *ongkoe, omoe*, etc., en een element *de*, blijkbaar een partikel, die waarschijnlijk mag worden geïdentificeerd met *da* (in den 1en pers. pl. excl. en den 2en pers. pl. blijft dit element weg, omdat die vormen anders te lang zouden worden, en het accent dáár zouden krijgen

---

[1]) Tor. III, 111

[2]) Tor. III, 122.

[3]) Vgl. § 38.

[4]) Vgl. BS.

waar de andere vormen het niet hebben). *Ongkoeë, omoeë*, etc. zijn volgens deze opvatting oorspronkelijk gelijkluidend met *ngkoeda, moeda*, etc. In de beteekenis van de partikel *da* ligt op zichzelf niets wat zich hiertegen zou verzetten; het bijzondere spraakgebruik van de vormen van serie VI (*ngkoeda* etc.) kan als secundair worden beschouwd. De W. vormen van serie VI (er kan geen twijfel aan bestaan dat W. *angkoe, amoe* etc. hetzelfde zijn als T. *ongkoeë, omoeë* etc., wanneer men de laatste van de *e* ontdoet) geven niet veel licht. Wel blijkt er uit dat *e* (*de*) als eigenlijk niet tot het woord behoorend element is op te vatten, maar wat het spraakgebruik betreft sluiten de vormen zonder *hae* zich aan bij die van serie V (al is de verhouding tusschen beide reeksen van vormen mij nog niet geheel duidelijk), zoodat de bijzondere beteekenis blijkbaar in *hae* zit, en niet in *angkoe, amoe*, enz. Laatstgenoemde vormen bestaan uit een element *ang* (resp. *a* gevolgd door een andere nasaal [1]) en dezelfde korte vormen der personalia die ook als possessief-suffixen optreden (behoudens den overgang van *a* in *o*). Eerstgenoemd element komt meer voor als formatief in pronomina, b.v. in de Makassaarsche demonstrativa *anne, antoe, andjo* [2]), en in eenige vormen der personalia in dezelfde taal en in het Rott. die geheel overeenkomen met die van het W., nl. Mak. *angkoe* (ik) en *annoe* (gij) [3]), en Rott. *ana, ala, ara, ata* en *ama* [4]). Vermoedelijk hebben we hier met hetzelfde element te doen dat elders als lidwoord dienst doet, b.v. in het OJ. (*ang, ng*) en in het Bis. (*ang*), en is voor zijn optreden in voornaamwoorden Ml. *ĕngkau* te vergelijken. Dat het Rott. *ata* heeft en niet *anta* is niet te verwonderen want het lidwoord in quaestie komt zoowel met als zonder nasalen sluiter voor.

Ook de W. Kns. vormen *inakoe* etc. heeft men wel op te vatten als samengesteld met een op een nasaal eindigend lidwoord, nl. *in*. *In* komt in de Minah. talen voor (naast *ĕn* en *oen*); ook het Mong. kent het als lidwoord [5]). Daarentegen zijn de BM. vormen met het lidwoord voor personen *i* gevormd. In *iiko* is dit zelfs tweemaal voorhanden [6]). De correspondeerende W. Kns. vorm *inggo'o* heeft door rekking van den laatsten klinker en vocaalsplitsing de vereischte lengte gekregen. In *inggo'o, inggito, inggami* en *inggomioe* is de *ngg* door medialiseering van *ngk* ontstaan.

De BM. pronomina van den 3en pers. *iwono* en *iworo* schijnen te zijn samengesteld uit *iwo* en een possessief suffix. Vermoedelijk is dit echter slechts schijn. Het W. en het Kns. hebben wel in den sing. *iwono*, maar in den plur.

[1]) De nasale sluiter assimileert zich nl. aan den volgenden consonant, of valt uit.

[2]) Matthes, Makassaarsche Spraakkunst, p. 62 v.

[3]) Matthes, Makassaarsch—Hollandsch Woordenboek², p. 815. Waarschijnlijk zijn deze vormen niet tot *angkoe* en *annoe* beperkt, maar komen zij ook van den 3en persoon en in den plur. voor.

[4]) Jonker, Rott. Spr. p. 332 v.v. *Ama* (2e pers. sg. en plur.) is een analogie-vorming (ib. p. 339).

[5]) Brandstetter, Der Artikel des Indonesischen, p. 39.

[6]) Vgl. Ttb. *iitjo* (Ttb. Spr. p. 240). Men zou in *iiko* desnoods ook rekking aan kunnen nemen (vgl. § 18).

ihiro (wat, behoudens de aanvangs-*i*, geheel overeenkomt met OJ. Bar. *sira*), zoodat *iworo* wellicht naar analogie van *iwono* is gevormd in een tijd toen men *iwono* niet meer begreep, en als *iwo* + *no* opvatte. Waarschijnlijk is *iwono* te ontleden in *i* en *wono*, en is dit laatste identiek met Ttb. *wana* (daar, daar zijn) (vgl. *ambana*, „daar, aldaar'')[1]. *Iwono* zou dus eigenlijk „die daar, gindsche'' beteekenen. De *i* van *iwono* is waarschijnlijk niet het bekende lidwoord voor personen, maar het lidwoord *in* (dat boven ook als element van de andere W. Kns. vormen is aangenomen), blijkens P. *oemono*, dat vermoedelijk voor **oembono* staat[2]), zooals de plur. *oemboro* luidt. **Oembono* kan uit **imbono* zijn ontstaan onder invloed van de labiaal.

Voor de W. Kns. vormen kan een *a* worden gevoegd. Deze *a* kan ook optreden voor het lidwoord voor personen *i*, b.v. *(a)i Laemadi* (ook in P.). Verder kan deze *a* geplaatst worden voor de homonieme prepositie *i* (eveneens in W. Kns. P.), b.v. *(a)i Maliki* (naar M.), en in P. voor de pronominale prefixen *oe-* en *i-*, die in dat geval *aoe-* en *ai-* luiden, b.v. *(a)i'alaakito* (gijlieden haalt het voor ons). De laatste vormen zijn waarschijnlijk door analogie ontstaan. Het is mogelijk dat dit ook met de eerste het geval is, en dat *a* oorspronkelijk alleen geplaatst werd voor de prepositie *i*. In 't laatste geval is *a* waarschijnlijk de bekende prepositie *a(n)*. In T. en elders heeft men de omgekeerde volgorde bij de samenstelling der twee synonieme voorzetsels *(ia)*. Toch is 't waarschijnlijk juister de *a* die voor het lidwoord *i* en in de W. Kns. personalia kan optreden te verklaren als een aanwijzend element dat bij de vorming van pronomina, ook in het M., een groote rol speelt[3]).

Tenslotte moeten nog de vormen *iao*, *ho'io*, enz. (§ 162) behandeld worden. *Iao* is samengesteld uit het algemeen voorkomende *ia* en het enclitische *o* (beide pronomina van den 3en pers. sing.). De eigenlijke beteekenis is dus „dat is 't'', wat in overeenstemming is met *moro iao*, „misschien is dat 't''. Dat *o* het enclitische pronomen is blijkt uit Kns. W. *iee*, W. *ie'e*, want *o* wordt in die dialecten in bepaalde gevallen door *e* vervangen (zie § 165). *Ia* komt echter op zichzelf niet meer voor[4]), het is geheel met *o* samengegroeid. Ook *ho'io*, *hoio* houd ik voor een combinatie van *ia* en *o*, ditmaal in omgekeerde volgorde (in de BM. dialecten wordt *o* meer voorop geplaatst, b.v. in I. Molo. etc. *olo*, uit *o* en de partikel *lo* samengesteld[5]). De *h* is zeker secundair[6]), het P. zegt *oio*.

168. De vormen van tabel VI zijn ten deele reeds in § 167 ter sprake gekomen. Over *da'a* voor *da* zie men § 30. Dat 't Tioe *koda* zegt i. pl. v. *moeda* zal wel aan BM. invloed zijn toe te schrijven. De BM. dialecten vertoonen een groot aantal bijvormen, grootendeels met onbelangrijke verschillen.

---

[1]) Ttb. Wdnbk. s.v. *wana*.
[2]) Vgl. § 27.
[3]) Vgl. § 193.
[4]) Behalve *misschien* in *nahi ia* of *komba ia* (= Ml. *boekan*), zie het tweede deel.
[5]) Zie § 164.
[6]) Vgl. § 77.

Vóór *i* verliest *da* meestal zijn *a*; Molo. *denoda'a* en *deroda'a* moeten op * *dainoda'a* etc. teruggaan, en vertoonen dus samentrekking. *Daino, daeno,* etc. kunnen met W. *ana* vergeleken worden, alleen treedt in eerstgenoemde vormen het lidwoord of pronominale element *i* op i. pl. v. *a* (in het W. wordt ook de vorm *daina* opgegeven [1]). De Molo. vorm *dikida'a* voor *dikoda'a* zal wel op analogie berusten. Eigenaardig is dat sommige vormen, b.v. *dakoe,* zijn samengesteld uit de partikel *da* en de korte vormen der personalia die ook als possessief-suffixen dienst doen. Het is echter mogelijk dat in zulke vormen een vocaal is weggevallen. I. *daada'a* kan door rekking (zie § 30) zijn ontstaan, maar het is ook mogelijk dat de tweede *a* op een andere vocaal (en dan waarschijnlijk *i,* als element van den 3en pers. sg.) teruggaat, en dus uit assimilatie moet worden verklaard. Tambee *neda'a* gaat terug op *nada'a,* terwijl Oeloe Oewoi *nona'a* door alliteratie uit *noda'a* is ontstaan. Tambee *haeno* heeft vermoedelijk een niet-oorspronkelijke *h,* vgl. Oeloe Oewoi *aino.* Dit laatste kan voor *daino* staan, maar ook kan het met het op p. 125 genoemde element *a* zijn gevormd.

In W. *amahai* en *amihae* zijn resp. *i* en *oe* in 't midden uitgevallen. *Hai* of *hae* is een partikel die ongeveer met T. *da, da'a* overeenkomt, althans in deze functie. Ook in P. *le* heeft men waarschijnlijk een partikel te zien. De afleiding is onzeker; de oudere vorm is vermoedelijk *la* (vgl. *lakoeda'a*; in *lekoda'a, leda'a,* enz. kan *le* uit *lai* zijn samengetrokken), en dit kan weer een bijvorm zijn van *da.*

169. *Wederkeerende en wederkeerige voornaamwoorden* komen in het M. niet voor. Waar wij een wederkeerend voornaamwoord bezigen, maakt het M. gebruik van een met het prefix *me-* gevormd werkwoord, terwijl de prefixen *be-, mape-, mambe-, tepo-* en *mepo-* wederkeerige pronomina overbodig maken (zie over deze prefixen het tweede deel). Tot op zekere hoogte kan *koroi,* gevolgd door een bezittelijk voornaamwoord, als plaatsvervanger van ons reflexief pronomen beschouwd worden (vgl. § 155).

B. AANWIJZENDE VOORNAAMWOORDEN.

170. In deze en de volgende afdeeling van dit hoofdstuk zullen ook de woorden die men ten naasten bij als equivalenten van onze aanwijzende, vragende en onbepaalde bijwoorden (van plaats, tijd en wijze) kan beschouwen, behandeld worden. Er is veel voor te zeggen met Jespersen [2]) deze woorden tot de pronomina te rekenen. In elk geval kunnen zij moeilijk los van de pronomina behandeld worden, zoals voor het Atjèhsch uitvoerig is aangetoond door Prof. Snouck Hurgronje [3]), maar wat ook voor vele, zoo niet alle

---

[1]) Zie p. 121, noot 5.

[2]) The Philosophy of Grammar, p. 84 v.

[3]) Atjèhsche Taalstudiën, TBG, Dl. XLII (1900), p. 144 v.v. (Verspr. Geschr. V, p. 287 v.v.).

andere IN talen geldt. In het Morisch moeten, zooals beneden blijken zal, niet alleen de equivalenten (voorzoover men hier van „equivalenten'' kan spreken) voor onze zelfstandige demonstrativa (*ndio*, *tocoe*, etc.), maar ook die voor onze bijvoeglijke (*andio*, enz.), meermalen door „hier, daar, ginds'' vertaald worden, en loopen de grenzen tusschen deze pronomina en de „equivalenten'' voor onze „aanwijzende bijwoorden'' geheel anders dan in onze taal. Verder kan men er o.a. nog op wijzen dat in vele IN talen, en zoo ook in het M., het woord voor „waar?'' tevens dienst doet als equivalent van ons pronomen „welk(e)?'', enz.

171. De Morische demonstrativa kenmerken zich door een *vijfdeeling*. Men heeft demonstrativa van den eersten, van den tweeden, en van den derden persoon, maar die welke bij den derden persoon behooren komen in drie soorten voor. Men onderscheidt nl. streng tusschen wat even hoog, wat lager, en wat hooger ligt dan de spreker. Op welke wijze deze termen moeten worden opgevat zal beneden (§ 191) nader blijken. Voorloopig is een algemeene karakteriseering voldoende.

Een andere opmerking van algemeenen aard is dat de aanwijzende voornaamwoorden niet alleen plaats-, maar ook tijdaanduidend zijn [1]). In 't laatste geval worden zij overdrachtelijk gebezigd, en is het gebruik dat van de demonstrativa der drie personen gemaakt wordt uit den aard der zaak eenigszins willekeurig: de grenzen tusschen de sferen staan niet vast, en meermalen heeft men de keus tusschen een pronomen van den eersten en den tweeden persoon, soms ook tusschen alle drie de personen. Een en ander komt in de volgende paragrafen uitvoerig ter sprake.

De Moriër localiseert bijzonder graag in een van de vijf pronominale sferen. Hij gebruikt de demonstrativa veel drukker dan wij. In de vertaling is het niet altijd mogelijk al die pronomina tot hun recht te doen komen.

172. De demonstrativa die in Tinompo in gebruik zijn kunnen op de volgende wijze in tabel gebracht worden:

		I	II	III	IV	V	VI
1e pers.		*andio(do)*	*ndi(o)* [3])	*indi'ai*	*ramai*, *tamahi*	*ngkoramai*, *(ng)kontamahi* [2])	*(i)ndiramai* *(nditamahi)*
2e pers.		*atocoe(do)*	*tocoe*	*itoe'ai*	—	—	—
3e pers.	even hoog	*araoe(do)*	*raoe*	*ira'ai*	*raane*	*ngkoraane*	*(i)ndiraane*
	lager	*alooe(do)*	*looe*	*ilo'ai*	*loane*	*ngkoloane*	*(i)ndiloane*
	hooger	*atahoe(do)*	*tahoe*	*itahai*	*tahane*	*(ng)kontahane* [2])	*(i)nditahane*

De vormen der dialecten en de afleiding komen beneden (§ 192 v.v.) ter sprake.

---

[1]) Dit geldt natuurlijk niet van *alle* vormen in 't bijzonder.

[2]) Vgl. § 28.

[3]) Zie § 180 v.

173. I. De vormen *andio, atoeoe,* etc.[1]) zijn b ij v o e g l ij k; zij staan dus in de eerste plaats bij (en wel n a) substantiva en eigennamen (voorzoover de daardoor aangeduide personen of zaken zich niet in een bepaalde richting voortbewegen, zie § 189), b.v. *i Laengko andio* (deze L.), *raha araoe* (gindsch huis), *woewoekoe alooe,* „mijn fuik daar beneden (in de rivier)''. Staan er bij zulk een woord nog andere bepalingen dan het demonstrativum, dan komt 't laatstgenoemde gewoonlijk achteraan (evenals in het Mal., etc.), b.v. *bonti anoe pinongko'alado andio,* „dit door hen buitgemaakte wilde varken''. Er zijn echter uitzonderingen op den regel, b.v. *nahi tehine dompo'ia hawemo oeëdo anani Sinongi popandei ira ka dompekoelemo i inia po'iangado Datoe anoe mepetadi ira a n d i o i Sinongi,* „niet lang hadden zij (daar) gewoond of de grootvader van de kinderen van Sinongi[2]) kwam om te trachten hen over te halen om terug te keeren naar het dorp waar de(ze) Datoe[3]) woonde die S. en de haren had „laten wegdoen'' (verbannen)'', *hawemo i rahado mia anoe koemaano a n d i o anano, pada iramo mahaki,* „toen zij gekomen was in het huis van de(ze) menschen die haar kind hadden opgegeten, (bleek dat) zij beiden ziek waren''. In deze zinnen zou de achteraanplaatsing van *andio* dit pronomen resp. doen slaan op *i Sinongi* en *anano,* in plaats van op *Datoe* en *mia.*

Andio, atoeoe, etc. kunnen ook slaan op pronomina, relatieve zinnen, en andere equivalenten van substantiva. De plaatsing in den zin is dan veel vrijer (zij kunnen b.v. ook voorafgaan aan de uitdrukking waarop zij betrekking hebben), maar hun bijvoeglijk karakter verliezen zij niet. Voorbeelden zijn:

onaemo atoeoe pakoelimoe, „dat daar is jouw (oogst)medicijn''.

nahi koeto'orio andio ke winawaomo ke naahi, „ik (hier) weet niet of 't gebracht is of niet'' (*andio* slaat op *koe-*).

nahi koeto'orio araoe ke hapa pengkonaano, „ik begrijp niet wat de beteekenis ervan is'' (de spreker heeft iets niet begrepen wat hij „daarginds'' (*araoe*), op een andere plaats dan waar hij nu is, gehoord heeft; *araoe* slaat dus op *-o*).

onae anoe morombi atahoe, „hij is 't die daarboven aan het kloppen[4]) is''.

nahoe to'orio ke atahoe ba hapa woetoeno? „weet je niet wat het bindsel ervan is daarboven (in het dak)?'' (*atahoe* slaat op *-no,* dat later volgt).

kona botikakoe atoeoe, Kontino! „dat (varken) daar (waar jij naast zit) is door mijn springlans getroffen, K.!'' (*atoeoe* slaat op het in *kona* opgesloten, doch niet uitgedrukte pronomen personale van den 3en pers. sg.[5]).

Boeaeamo mbo'oe da'a alooe! „het is alweer de Krokodil daar (beneden)!''

---

[1]) Voor die met suffix *-do* zie men § 176.

[2]) Naam dien prinsessen in de verhalen dragen, lett. „de in een vertrek opgeslotene (afgezonderde)''.

[3]) Vgl. § 100.

[4]) *morombi* = de kolf van den arenpalm bekloppen (bij het sagoweerwinnen).

[5]) Zie § 143, sub b, en 145.

Ook hier behoort *alooe* bij een niet uitgedrukt voornaamwoord van den 3en pers. enkelv.

„Bahapa araoe?" „Moro sapi (araoe)!" = „Wat is dat daar?" „Misschien een koe!".

In *da iapo andio* (eerst nu) behoort *andio* bij het pronomen dat *da iaopo* bevat (zie § 163). Een voorbeeld is: *da iaopo andio koepohawe anoe marasai kanandio,* „voor het eerst van mijn leven (onder)vind ik zoo iets moeilijks". Men gebruikt ook *da iaopo nae* (vgl. § 160; *da iaopo nae* staat waarschijnlijk voor * *da iaopo onae*), b.v. *da iaopo nae ilingkaocakonomo Tantadoe andio, nde mepaoe,* „toen eerst werd hij bang voor de Rups, want zij sprak" (*tantadoe* is de naam van een zwarte rups met lichte vlekjes).

Men gebruikt *andio* etc. ook dikwijls meer dan eens in denzelfden zin, b.v.: *benoe hapa ke alooe tinowodo alooe?* „wat voor klapper is 't die daar (beneden) door hen gespleten wordt?"; *nahi koeto'orio atoeoe pinaoemoe atoeoe,* „ik begrijp niet wat jij daar zegt"; enz. Dit pleonasme vertoont veel overeenkomst met het (thans) quasi-pleonastisch gebruik dat van de in § 143 v.v. behandelde personalia gemaakt wordt.

In zinnen die door oplossing van een substantief-constructie zijn ontstaan (zie § 211 v.v.), is het optreden van *andio* en *atoeoe* te begrijpen wanneer men op de oorspronkelijke constructie teruggaat, b.v. *oemarido mepaoe andio loemako iramo ntoe'oe mo'oengke meti,* „toen zij klaar waren met zoo te spreken („toen dit hun spreken afgeloopen was") gingen zij inderdaad schelpdieren zoeken", *tehine dompo'ia² andio, onaemo ka ipotae mia andio...,* „toen zij lang zoo gewoond hadden („toen dit hun verblijf lang geweest was"), toen zeide de(ze) man...".

Ook zinnen als *ho'io, behe akoe koa ba tolako monako atoeoe,* „jawel, ik wil wel dat wij gaan stelen" kunnen op deze wijze verklaard worden („dat door jou voorgestelde (*atoeoe*) uit-stelen-gaan van ons wil ik wel").

Ook hier echter doet zich de reeds meermalen geconstateerde neiging gelden om het demonstativum vooraan in den zin te gebruiken. Zoo kan de voorlaatste zin ook luiden: *tehine andio dompo'ia², onaemo ka...* (vgl. *tehine andio,* „toen dit lang zoo geduurd had"). De behoefte aan localiseering is zóó sterk dat men het aanwijzend voornaamwoord graag zoo gauw mogelijk aanbrengt, ook al brengt de zin mee dat men het later nog eens gebruiken moet.

174. Evenals in andere IN talen slaan ook in het Morisch de demonstrativa van den eersten persoon op hetgeen de spreker zeggen gaat [1]), die van den tweeden persoon op hetgeen reeds genoemd is. Maar zooals reeds gebleken is wordt in verhalen ook en vooral het demonstrativum van den e e r s t e n persoon gebruikt van hetgeen vooraf is gegaan. Dat van den tweeden persoon wordt speciaal gebezigd wanneer iets v l a k t e v o r e n genoemd is. Is een persoon, dier of zaak eenmaal vermeld in een verhaal, dan behoort het voortaan zoowel tot de sfeer van den hoorder als tot die

[1]) In § 177 vindt men een voorbeeld.

van den spreker. De hoorder verwijlt met zijn gedachten op hetzelfde punt waar ook de spreker is. Men zou kunnen zeggen: *andio* behoort ook bij den 1en pers. pl. incl. Men kan het trouwens in verhalen dikwijls zeer goed met „onze'' weergeven, wanneer het slaat op een persoon of als zoodanig optredend dier etc., b.v. *gagi dompepateomo io bange andio ka domentoenoeo; borono itenao amano i Wakoeka andio loemako toemadio io kompono bange andio,* „zoo doodden zij dan onzen aap en roosterden hem; toen zond haar vader onze Wakoeka er op uit om de ingewanden van onzen aap te gaan weggooien'', enz. Dikwijls gebruikt men in verhalen *atoeoe* („die, de zooeven genoemde'') bij de tweede vermelding van een persoon, dier of zaak, wanneer die spoedig op de eerste volgt, om dan verder met *andio* door te gaan, b.v. *dohaweomo oewi asa mpoe'oe; ikekeako iramo i Bonti oewi asa mpoe'oe atoeoe; oemariomo ikekeo ka dopetiao oewi andio,* „zij vonden een pol aardvruchten; het Boschvarken groef dien pol aardvruchten voor hen uit; toen het ze uitgegraven had, deelden ze de aardvruchten met elkaar'', enz.

Uit de gegeven voorbeelden blijkt dat ons bepalend lidwoord „de, het'' in den regel de beste vertaling is voor *andio* in verhalen. Ook met *atoeoe,* etc. is dit meermalen het geval. Het M. heeft geen vast equivalent voor ons bepalend lidwoord, wat het frequente gebruik der demonstrativa (welker kracht daardoor zeer verzwakt) in de hand werkt [1]).

175. Het gebruik dat van de demonstrativa gemaakt wordt in verhalen heeft dit bijzondere dat de aanwijzing daar niet in de uitwendige werkelijkheid kan plaats hebben, maar alleen in de psychische. Hier zijn de demonstrativa van den 3en persoon uitgesloten, zoodat de sfeer van *andio* en *atoeoe* (vooral het eerste) een groote uitbreiding ondergaat. In het dagelijksch leven is dit anders. Meestal loopt een gesprek over personen of zaken die binnen den gezichtskring vallen, of tenminste op een bepaalde plaats aanwezig worden geweten of geacht. Wanneer twee personen op de voorgalerij van een huis zitten te praten is voor hen een varken op het erf (binnen hun gezichtskring) *boë araoe,* „gindsch varken''. Het behoort nòch tot de sfeer van den een, nòch tot die van den ander, zoodat geen van beiden het na een eerste vermelding met *boë atoeoe* („het zooeven genoemde varken'') kan aanduiden. Dit zou een zeker verband leggen tusschen het dier en den toegesprokene, wat met de feiten in strijd is. Het is en blijft *boë araoe,* en kan alleen *boë alooe* worden, wanneer het nl. vlak onder de plaats komt waar de twee zitten [2]). *Boë atoeoe* zou een hunner alleen kunnen zeggen, wanneer de ander zich op het erf begaf in de nabijheid van het varken. Spreken zij over een buffel die zich op een bepaalde plek, doch buiten het bereik van beider blik, bevinden moet, dan kunnen zij, na de eerste vermelding, dit dier wel aanduiden met *ambaoe atoeoe* („de zooeven genoemde buffel''), omdat het buiten den gezichtskring valt, maar toch niet met *ambaoe andio,* daar

---

[1]) Zie ook de behandeling van de lidwoorden in het tweede deel.

[2]) Zie § 191.

dit een ongemotiveerd verband zou leggen tusschen den buffel en de sfeer van den eersten persoon. *Atoeoe* is het (zeer druk gebruikte) woord voor „de, het zooeven genoemde'', dat alleen uitgesloten is wanneer de betrokken persoon of zaak zoodanig gesitueerd is dat *araoe, alooe* of *atahoe* (of een der in § 189 te noemen combinaties) gebruikt moet worden.

Toch kan men ook in het dagelijksch leven *andio* gebruiken van een persoon of zaak (vooral een persoon) die niet aanwezig is. *Andio* heeft dan een bijsmaak, die overeenkomt met, maar niet zoo sterk behoeft te wezen als ons „die, dat'' in hetzelfde geval. Spreekt men b.v. over *i Weroda andio*, dan heeft dit de bijbeteekenis van „W. over wie gij en ik elkaar niets meer behoeven te vertellen, die ons last bezorgt, die zich vreemd gedraagt, die van zich spreken doet'', of iets dergelijks. Door *andio* wordt in zoo'n geval een grootere of kleinere mate van verachting, althans van gebrek aan respect voor den persoon in quaestie uitgedrukt. Ook wordt het gebruikt in ergernis, b.v. *hapa mbo'oe ke iponako mia monako api andio?* „wat heeft die aartsdief nu weer gestolen?''; *isoca ke ilako mia anoe oemalao andio lembakoe?* „waar is die kerel heen gegaan die mijn baadje genomen heeft?''

Ook hier dus weer voorkeur voor 't demonstrativum dat bij den eersten pers. (ook den 1en pers. pl. incl.) behoort.

176. Door achtervoeging van *-do* worden van *andio* etc. m e e r v o u d s v o r m e n gemaakt, die echter alleen gebruikt worden als er van een eenigszins groot aantal sprake is (dus niet van twee b.v.). Voorbeelden zijn:

yagi anano i Tehoe andiodo nahina anoe toewoe, „zoo was er dan van de(ze) jongen van de Muis niet één die in leven bleef''.

te'inso ira'ai ipe'ata iramo i Ana Woelaa mia atoeoedo, „daarop nam Goudkind die menschen tot slaven''.

nahi kita mentoewoe ba imewoo boodo mia anoe memate alooedo, „wij zullen niet in leven blijven wanneer het ontbindingsproces [1]) van gindsche doode menschen (daar beneden) gaat stinken''.

Ook bij *kanandio, kanatoeoe, kanaraoe, kanalooe, kanatahoe* („aldus'', zie § 177) gebruikt men *-do*, b.v. *gaoe anoe kanaraoedo*, „gedragingen die zoodanig zijn, zoodanige gedragingen''.

177. De woorden voor „zoo, aldus'' zijn *kanandio* („als dit''), *kanatoeoe* („als dat (daar bij u))'', *kanaraoe* („als dat daarginds''), *kanalooe* („als dat daar beneden''), *kanatahoe* („als dat daar boven''). Zij zijn niet te splitsen in *kana* en *ndio* enz., maar in *kana* en *andio*, enz., zooals blijkt uit het BM. Het I. zegt b.v. voor *kanandio heleinie*, terwijl *inie* het equivalent is van T. *andio*, dat van T. *ndio* daarentegen *noco* luidt. Voorbeelden van de bovengenoemde vormen zijn:

ba kanaraoe pesiri moikoomo topompaho, „wanneer de gordel van Orion zóó staat, is het goed dat wij planten (de goede tijd om te planten)'' (de spreker wijst een punt aan dat een eindje boven den horizon ligt) [2]).

---

[1]) *boo* = decompositie-product van een lijk of kreng, lijkvocht.

[2]) Vgl. J. Kruyt, t. a. p. p. 145.

kanalooe kada ba topowcweoe io tampi, „zóó (moet het) wanneer men een scheede maakt'' (de spreker houdt het voorwerp op zijn knieën, dus *lager*; vgl. § 191).

kanatahoemo ntoe'oe kada rahado Toea i Koro Walelo, „precies zooals dat daarboven is het huis van Mijnheer in K.W.''

tewala kanatoeoe kami mempongoeko, „wanneer het zoo staat (dan) zullen wij je knevelen''. *Ba kanatoeoe* of *tewala kanatoeoe* wordt druk gebruikt, en kan dikwijls eenvoudig door „dan'' worden weergegeven.

gagi Nggapoe andio loemako mesikeno ndi Lagiwa, kanandio ipotae:..., „toen ging de Kat bij het Hert navraag doen, als volgt sprak zij:...''.

Overeenkomstig § 174 kan *kanandio* echter ook slaan op hetgeen vooraf is gegaan.

Verder komt *kanandio* voor na uitdrukkingen die een zekere tijdruimte aanduiden, met de beteekenis „... van nu af'', „over ...'', b.v. *ipatopo kanandio*, „over vier dagen'' („nog vier nachten van nu af''), *asa woela kanandio*, „over een maand''. Ook *andio* alleen komt zoo wel voor, b.v. *poeloe'a a n d i o ka koe'amba hawe mbo'oe pakoeliakomoe karoemoe atoeoe*, „over 10 dagen zal ik weer komen om dat been van jou geneeskundig voor je te behandelen'', lett. „(na verloop van) deze (de voor ons liggende) 10 nachten...''.

Overigens gebruikt men voor „nu'' gewoonlijk *kanandio andio* [1]), b.v.: *ka'ida-hina tehoe anoe toewoe kanandio andio*, „zoodat er nog muizen zijn die thans leven'', *tehoe kanandio andio*, „de muizen van tegenwoordig''. Wil men echter het „nu'' localiseeren in de sfeer van den tweeden of derden persoon, dan gebruikt men *kanatoeoe atoeoe* of *kanaraoe araoe*, enz. Voorbeelden hiervan zijn:

(kan)atoeoe [2]) *atoeoe lakomo!*, „ga nu!''

kanalooe alooe iramo mpontida ambaoe, „nu zullen zij (daar beneden) een buffel gaan slachten'' (lett. „hakken''; vgl. J. Kruyt, t. a. p. p. 200, 205).

araoe araoe [2]) *iramo mpongkaa*, „nu gaan zij (daarginds) aan het eten''.

kanatahoe atahoe tamo tedoa oesa a ntoroekoeno, „het zal nu (al) erg regenen op de bergen''.

In den regel gebruikt men echter *kanandio andio*. Ook hier dus weer de voorkeur voor de demonstrativa van den eersten persoon (vgl. § 174 en 175).

178. II. M e t *n d i o*, *t o e o e*, e t c. w ij s t m e n e e n o f m e e r p e r s o n e n o f v o o r w e r p e n die zich niet in een bepaalde richting voortbewegen (vgl. § 189) a a n. Men kan ze weergeven met „hier, daar, ginds'', enz., maar ook (daar een koppelwerkwoord ontbreekt) met „hier zijn, daar zijn'', etc. Dit laatste is van belang, omdat in dit „hier zijn'' of „daar zijn'' de volle nadruk kan vallen op *zijn*, in welk geval wij in deze demonstrativa met equivalenten van *hina* (er zijn) te doen hebben, die zich alleen hierdoor onderscheiden dat zij elk

---

[1]) Vgl. Bar. *se'i*² en *wawase'i*, Nap. *ide*², enz.

[2]) Vgl. § 31.

in een der vijf in § 171 genoemde sferen gelocaliseerd zijn (in verband waarmee zij speciaal gebruikt worden wanneer het subject „bepaald'' (in den zin van § 221) is). Dit brengt weer mee dat zij in laatstgenoemde functie *geheel als adjectiva* behandeld worden, wat dus zeggen wil dat zij met de in § 143 v.v. behandelde personalia geconstrueerd worden wanneer daartoe aanleiding bestaat, dat zij vervoegd kunnen worden, het meervoudsprefix *me-* (zie § 224) aan kunnen nemen, enz. Alleen kunnen zij niet attributief gebruikt worden, daar voor die functie *andio* etc. dienst doen. Zoo staan dus, om aan één voorbeeld het onderscheid te illustreeren, tegenover elkaar *ndioomo*, „het is hier al, het is er al (nl. hier)'', en *ndiomo*, „hier is 't, hier is..., dit is...'' (b.v. *ndiomo, aka, sinsi*, „ziehier, broer, een ring''). Het verschil tusschen de beide vormen strekt zich dus ook uit tot de partikel *mo*: in het laatste geval legt *mo* nadruk, in het eerste kan het met „reeds'' worden weergegeven, maar wordt zijn functie juister omschreven als in 't algemeen een tegenstelling met een voorafgaanden toestand aan te duiden.

In § 145 is reeds vermeld dat *ndio* etc., wanneer zij als equivalenten van *hina* (er zijn) optreden, evenals dit laatste het suffix *-o* (enclitisch pronomen van den 3en pers. enk.) ook aan kunnen nemen wanneer zij niet door *mo* of *po* worden gevolgd. Men zegt dus *ndioo* (hij, zij, het is hier), *raoeo* (hij, enz. is daar), etc., evenals *hinao*.

Van het gebruik van *ndio* etc. als adjectief kunnen de volgende voorbeelden als illustratie dienen:

mansado mpewangoe mo'oroe, nami ndio asa ambaoe, „toen zij 's morgens vroeg opstonden, was één buffel er [1]) niet meer''.

nahi komba ndio, loemako i lere, „hij is niet hier, hij is naar den akker gegaan''.

nahi dondio Toea, ondae Toea nahi dondio [2]), „Mijnheer is er niet''.

nahi (komba) domendio, melako iramo mpompaho, „zij zijn niet hier, zij zijn gaan planten''.

ka domelako mengkita-kitao sinongido, nami tahoe i doensi, „toen gingen zij kijken naar hun prinses [3]), zij was niet meer (boven) op den zolder''.

ipetchineomo beine andio kombiano ipetiimako, ndiomo metii koemita-kitao i wita, nahi looe, „toen de(ze) vrouw vond dat 't lang (geleden) was dat haar man (uit huis) was afgedaald (toen zij vond dat hij lang beneden bleef), toen [4]) daalde zij af om naar hem te gaan zien op den grond, (maar) hij was niet beneden''.

nde iko'aro'a rani andio ndioomo ia oewoi api anoe pinotoewoedo mia mpebangka andiodo, „want de boschdwerg dacht dat het vuur dat werd

---

[1]) Lett. „hier'', d.w.z. op de plek waar de verhaler en zijn hoorders zich met hun gedachten bevinden (vgl. het over *andio* opgemerkte in § 174).

[2]) Zegt men pleonastisch *nahi dondio ondae Toea*, dan wordt *ondae Toea* (vgl. § 158) als één uitdrukking genomen.

[3]) Zie p. 128, noot 2.

[4]) Zie § 183.

onderhouden door hen die in de prauw zaten, zich in het water bevond'' [1]).

napi dokonde hawe Toea meraoe kamimo mensisikori ira kamimo mpongkaa, „toen Mijnheer nog niet eens gekomen was waren wij er al, op ZEd. wachtende om te gaan eten''.

metiimako i wita, ikitao saa anoe motoengkoe boë andio da looeo, „toen hij op den grond afdaalde (uit huis) zag hij dat de python die het varken gebeten had er nog was''.

In plaats van *ndioo, raoeo, looeo, tahoeo* (die veelal met *da* voorkomen) kan men ook de vormen zonder *-o* gebruiken, maar dan met rekking van den klinker der eerste syllabe (zie § 18). Dan krijgt men dus *(da) ndiio, (da) raaoe, (da) loooe, (da) taahoe* (bij *tocoe* wordt deze rekking niet gebruikt). Staan de genoemde uitdrukkingen niet alleen (afgezien van *da*), dan kan de rekking wegblijven (vgl. § 179), b.v. *ka ipensiro, da looe (looeo, loooe) mbo'oe*, toen keek hij naar beneden, het was er nog''; *tamano i Ponteoa ndio koa onae*, „de man van de Ponteoa die was er [1])'' (hier zou men ook *ndioo* of *ndiio* kunnen gebruiken).

179. Wanneer *tocoe, raoe, looe* en *tahoe* [2]) niet in hun adjectivische functie optreden kunnen zij eveneens de personalia van serie I (§ 142) achtergevoegd krijgen, met uitzondering evenwel van dat van den 3en pers. sg. *o*. In de andere personen is er dus geen verschil, wanneer het meervoudsprefix *me-* of de partikel *mo* (zie p. 133) niet gebruikt worden. Voorbeelden zijn:

hoo! tocoe iramo boë! „hei! daar heb je de varkens!''

tahoemo i Woela, menggena² kami, „daar boven is de Maan, wij zijn gelijk aan elkaar'' (*menggena²* voor *mengkena²* omdat 't een versje is, vgl. p. 18, noot 1).

raoe iramo mia hopoeloe ira, „daar zijn tien menschen (vgl. *meraoe iramo mia hopoeloe ira*, „er zijn reeds tien menschen aanwezig'').

Laat men in de laatste zinnen *-mo* weg, dan verschillen de beide uitdrukkingen bijna niet van elkaar. *Raoe ira mia hopoeloe ira* kan men vertalen met „daar zijn tien menschen'', *meraoe ira mia hopoeloe ira* met „er zijn tien menschen (aanwezig)'', maar daar nòch op het aanwezig zijn nòch op „daar'' nadruk valt kan men zeggen dat beide zinnen op hetzelfde neerkomen. Vooral wanneer van een subject nog méér wordt vermeld dan dat het „hier is'' of „daar is'' (zoodat op dit laatste geen nadruk valt), kan men beide constructies naast elkaar gebruiken. Voorbeelden zijn:

da toeoeo mongkaa ke itoe'ai mia modoko andiō? („is die slokop daar (bij jou) nog aanwezig, etende?'') of *da tocoe mongkaa ke itoe'ai mia modoko andio?* („is die slokop nog daar bij jou aan 't eten?'').

da (men)toeoe komioe mpongkaa? „zijt gijlieden daar nog aan het eten?''

raoeo wela mobinti watoe of *raoe(mo) wela mobinti watoe*, „hij is daarginds aan 't steenen versjouwen''.

---

[1]) „Hier'' d.w.z. waar het verhaal speelt; vgl. p. 133, noot 1.

[2]) Over *ndio* zie men § 180 v.v.

mentahoe kami mpo'ia² mengkohali² kami roendoe bote meronga itii oesa, „wij zaten boven (in huis), toen wij het plotseling hoorden donderen, onmiddellijk gevolgd door het neerstroomen van regen".

mansano loemako ikita iramo nana'ote andio osio ira tahoe ira mpedolo, „toen zij (er heen) ging, zag zij de negen kinderen bovenstrooms badende".

Verdere illustratie vindt men in § 180.

De aandacht worde nog gevestigd op het spraakgebruik van de demonstrativa van serie II tegenover die van serie I in zinnen als *wawaakoene toeoemo* (breng mij dat daar) en *wawaakoene atoeoe* (breng mij dat): in 'e eerste geval moet de aandacht van den ander eerst op het verlangde voorwerp gevestigd worden door *toeoemo* (daar is het), terwijl dit in het laatste geval door den toegesprokene b.v. in de hand wordt vastgehouden. Andere voorbeelden zijn:

alaakoene ari toeoemo hawoekoe tabeamoe, „krijg even (lett. „eerst") mijn sarong daar (bij jou) voor mij, als je zoo goed wilt zijn".

„Isoea ke ira'ai pae atoeoe?" „Metoboe² raoemo" = „Waar is daarginds die (door jou genoemde) rijst?" „Zij staat pleksgewijze, daarginds".

180. *Ndio* onderscheidt zich van de andere demonstrativa van serie II doordat het ook in den verkorten vorm *ndi* [1]) voorkomt. Met de personalia van serie I verbonden heeft men dus *ndi akoe, ndiko, ndi kita, ndi kami, ndi komioe, ndi ira.* In den 3en pers. sg. komt de vorm *ndi* niet voor, maar gebruikt men steeds *ndio* [2]). In 't algemeen kan men zeggen dat in de adjectivische functie de lange vorm (*ndio*) gebruikt wordt, en anders *ndi* (behalve natuurlijk in den 3en pers. enkelv.). Zoo zegt men b.v. *ndi akoemo,* „hier ben ik" [3]), maar *ndio akoemo,* „hier ben ik al, ik ben er al". *Ndi komioemo* is „hier zijn jullie", b.v. *ndi komioemo loewoe palilikoe ka ihino nia* [4]) *andio,* „hier zijt gij allen, mijn onderdanen en bewoners van deze plaats". Maar in zijn adjectivische functie vindt men *ndio* in *a, ndiokomo, mia anoe lambaha* (O.T.), „zoo, ben je daar, booswicht" (*-mo* geeft tegenstelling met den voorafgaanden toestand te kennen, toen de toegesprokene

---

[1]) Niet te verwarren met de prepositie *ndi.*

[2]) Waarin *o* niet het pronomen v. d. 3en pers. sg. is, vgl. § 192 v.

[3]) In dit geval wordt steeds *-mo* gebruikt, omdat er op den vorm, wanneer hij alleen staat, vanzelf nadruk valt, en waarschijnlijk ook in verband met het in § 181 te beschrijven gebruik dat van *ndi akoe* etc. gemaakt wordt. Volgt er op *ndi akoe* nog iets anders, dan kan *-mo* wegblijven, b.v. *ndi akoe a api mpowoetoe* (hier ben ik tusschen de bindsels). Ook in de correspondeerende vormen van *toeoe, raoe,* etc. treedt (zooals boven gebleken is) meestal *-mo* op, wat met de aanwijzende functie dezer vormen samenhangt.

[4]) Vgl. over *palili* en *ihi inia* Kruyt, t. a. p. p. 65. *Ihi inia* kan hier echter nog niet zijn speciale beteekenis hebben, omdat het verhaal, waar dit voorbeeld aan ontleend is, speelt vóór het optreden der *bonto's*; dit neemt niet weg dat hier met *palili* en *ihi inia* twee bevolkingsgroepen bedoeld schijnen te zijn (vgl. ook t. a. p. p. 43, noot). Waarschijnlijk worden met het uit het Bg. overgenomen woord *palili* speciaal de onderdanen van den jongeren heerscher, den *mokole,* aangeduid.

er nog niet was). In *ndi iramo nana'ote otoloe ira* (hier zijn (de) 3 kinderen), *oo Datoe, aiwa ka ipepate ira, ndi iramo bange anoe mengkaano osole mioe* (o D., kom opdat gij ze doodmaakt, hier zijn apen die uw mais opeten), e.dgl. kan men *ndi iramo* niet door *ndio iramo* vervangen. Maar wel kan men omgekeerd voor *ndio iramo nana'ote oroea ira, mendio iramo nana'ote otoloe ira*, „(de) twee (drie) kinderen zijn er al'' ook zeggen *ndi iramo nana'ote oroea ira*, etc. Zoo ook *da (me)ndio kami mpongkaa* of *da (me)ndi kami mpongkaa*, „wij zijn hier nog aan het eten'' (vgl. § 179). In de gevallen waarin, zooals in de volgende § vermeld zal worden, de vormen *ndi akoe* etc. als een serie personalia beschouwd kunnen worden, kunnen in plaats daarvan ook, hoewel veel minder, vormen met *o* (*ndio akoe* etc.) gebruikt worden.

181. In het eind van § 179 zijn gevallen genoemd waarin de door een der demonstrativa *toeoe, raoe, looe* en *tahoe* aangeduide aanwezigheid in een der pronominale sferen sterk op den achtergrond treedt, doordat er geen de minste nadruk op valt. In veel hooger mate echter is dit menigmaal het geval waar de vormen *ndi akoe, ndiko*, etc. (minder *ndio akoe* enz.) optreden, zooals blijkt uit voorbeelden als *ndi(o) akoe koa melempa*[2] (ik ben maar wat aan het wandelen), *nde ka do'amba melako hieno nahi dompongkaa, ndi ira koa mpewangoesako* (want voordat zij daarstraks op weg gegaan waren hadden zij niet gegeten, zij waren zoo maar met een nuchtere maag vertrokken), enz. (beneden worden meer voorbeelden gegeven).

Het trekt in de eerste plaats de aandacht dat we hier met een gelijksoortige uitbreiding van de sfeer van den eersten persoon te doen hebben als boven reeds ter sprake is gekomen (vgl. het in § 174 opgemerkte over het optreden van *andio* in verhalen). Steeds is er een „hier en nu'', hetzij in de psychische werkelijkheid (in verhalen of mededeelingen omtrent vroegere gebeurtenissen), hetzij in de uitwendige, wanneer de tweede of derde persoon die met een *ndi(o)*-vorm wordt aangeduid zich in de nabijheid van den spreker, en a.h.w. binnen zijn sfeer bevindt. Maar daaruit volgt tevens dat de door *ndi(o)* uitgedrukte localiseering zóózeer haar karakter verloren heeft dat men met volle recht d e v o r m e n *n d i a k o e, n d i k o, n d i o, n d i k i t a, n d i k a m i, n d i k o m i o e, n d i i r a* k a n b e s c h o u w e n a l s e e n n i e u w e s e r i e p e r s o o n l i j k e v o o r n a a m w o o r d e n, zij het dat hun optreden aan zekere grenzen gebonden blijft.

Tracht men nu een antwoord te vinden op de vraag waarom de taal deze personalia heeft ontwikkeld, dan blijkt dat zij voorzien in de behoefte aan z e l f s t a n d i g e d o c h n i e t - n a d r u k k e l i j k e persoonlijke voornaamwoorden. De personalia van serie V (§ 152 v.v.) impliceeren (afgezien van eenige bijzondere gevallen) een zekere tegenstelling met een of meer andere personen, terwijl zij ook meermalen een persoon met eenigen nadruk aanduiden. Ook serie VI heeft een bijbeteekenis. Wil men nu een persoon aanduiden zonder nadruk en zonder bijbeteekenis, en toch geen onzelfstandig pronomen bezigen, dan kan men van *ndi akoe* etc. gebruik maken. Zoo b.v. in:

Ipotae i Onitoe: tenangikomo, Bange, motoerikomo. Ipotae i Bange: naahi,

Onitoe, nahi komba ndi akoe motoeri [1]) ; *ndi akoe koa mewowoloo oewoi ngkawaa² hawe a ntahi, sine nahi hori boeke,* „de Geest zeide: je hebt 't verloren, Aap, je slaapt. De Aap zeide: neen, Geest, ik slaap niet; ik denk er slechts over na dat 't water maar steeds in de zee stroomt, maar deze in 't geheel niet vol wordt''.

ndioko mombio ke indi'ai hieno? „wat heb je hier gedaan daarstraks?''

nahi komba ndio mepateo, ndio koa bongoo, „hij heeft hem niet gedood (doodt hem niet), hij heeft hem alleen maar geslagen (slaat hem alleen maar)''.

Heel dikwijls worden de vormen in quaestie gevolgd door *koa*. Deze partikel, die veelal nadruk legt op het woord waarop zij volgt, en die ook dikwijls door „slechts'' kan worden weergegeven, wordt op die wijze met zekeren nadruk vooropgesteld, en behoort dan niet bij den *ndi*-vorm waarop zij volgt (die immers niet-nadrukkelijk is), maar bij de uitdrukking waaraan zij voorafgaat. Zoo in de volgende voorbeelden:

ndiko koa mombio ke hieno ka oemansa mobela? „wat heb je daarstraks toch uitgevoerd dat je gewond bent?''

ba toporako io pe'asa-ntamato, ndi kita koa melo²ntaakono, „wanneer wij (men) een mede-man (van ons) grijpen, dan klappen wij (men) er eens om met de tong''.

anoe mehano ndi ira koa hawe mpo'itoe² ka do'amba mbo'oe mpekoele, „de anderen kwamen maar wat rondtrekken, en keerden toen weer terug''.

In combinatie met een ander pronomen personale: *ondae ndi(o) ira koa mempotakoo isa'a,* „zij hebben ze „echt'' vastgehecht'' (dus niet met punaises b.v. maar met lijm).

Vooral *ndio koa* wordt druk gebruikt. Men kan het in de meeste gevallen eenvoudig door „slechts'' vertalen of onvertaald laten, b.v.:

ndio koa meloeloe ilako a nsala, „hij rende slechts (deed niet anders dan rennen) bij zijn loopen op den weg''.

sine ndio koa megaoepi i Wakoeka andio, ndio koa nahi sapa paoeakono ineno motae io bange koa anoe hawe koemaano kinaa anoe ibintaako ira, „maar W. loog, (want) zij durfde niet aan haar moeder te zeggen dat het een aap was die de rijst die zij voor hen had achtergelaten was komen opeten''.

nde nahi komba toemo'orio motae ndio koa melemba-bonti kombiano, „omdat hij niet wist dat haar man alleen maar een boschvarkensbaadje droeg'' (dus geen echt boschvarken was).

nde ipotae ba ndio koa ntoe'oe ikoetoeio, „want zij meende dat hij haar werkelijk luisde''.

Wat van *koa* geldt, geldt ook van *mo* of *mo koa*, geconstrueerd met een *ndi*-vorm: *mo* en *koa* slaan in zoo'n geval beide op de uitdrukking die volgt. Zoo in zinnen als:

---

[1]) Dit laatste kan ook luiden *nahi komba ndio akoe motoeri* of *nahi komba koepotoeri*.

ndi akoemo mongkaa ela [1]) *andio*, „ik ben al begonnen met eten''.

ndi akoemo koa mongkaa, akoe mansa mokoninggo a nsala, „ik eet maar vast wat, ik mocht anders eens honger krijgen op weg''.

*nahi tehine loemakoomo ntoe'oe i Salampelaboe melewe, sine nami pekoele; ndiomo koa loemako mo'ia*² *i rahano mia soesoea*, „na niet langen tijd ging S. werkelijk uit om bladeren te halen, maar hij kwam niet meer terug; hij ging verblijf houden in het huis van iemand anders''.

*ndi akoemo koa mo'itoe*², „ik ben maar wat aan 't rondzwerven''.

ndi akoemo koa bongoo, komba ndio [2]) *hina halano*, „ik sla hem zoo-maar, niet omdat hij schuld zou hebben''.

In vele gevallen is het zeer waarschijnlijk dat de constructie met den *ndi*-vorm gekozen is omdat de zin anders niet goed zou loopen, of een opeenstapeling van suffixen en partikels zou vertoonen.

182. In zinnen met *nahi ndio* of *komba ndio*, die de beteekenis hebben van Ml. *boekan* [3]), vervult *ndio* naar het schijnt de rol van „het'' in correspondeerende Nederlandsche uitdrukkingen, en is dus op dezelfde wijze te verklaren. Voorbeelden zijn:

nahi ndio taipa ke nae inalamoe andio hieno? „waren 't soms geen mangga's die je zooeven hebt weggenomen?''

nahi ndio taipa inalamoe ke nae andio hieno? „zijn dit soms niet de mangga's die je zooeven hebt weggenomen?''

komba ndio rahamoe andio, „dit is niet jouw huis''.

komba ndio ongkoeë, „ik ben 't niet, niet ik''.

komba ndio motae nine ongkoeë moeda anoe lako toemonda ira ndi'oepoea, „*ik* was 't in geen geval [4]) die indertijd ZEd. ben gaan volgen'' (met ZEd. mee ben gegaan)''.

Zooals uit de gegeven voorbeelden ook blijkt legt het gebruik van *ndio* in deze uitdrukkingen wel een zeker verband met de sfeer van den eersten persoon.

183. Naast de plaatsaanduidende functie der demonstrativa staat de tijdaanduidende, die echter veel minder voorkomt. Voorbeelden van de vormen van serie II in deze functie zijn:

ndiomo kimbohoe andio mompepe'ensea [5]) *a beine-asaano*, „nu vroeg de leguaan een sirihpruim aan een andere vrouw''.

ndiomo, ana, akoemo bintako, „nu dan, kind, ik ga je nu verlaten''.

Toeoe treedt in deze functie, voorzoover bekend, alleen op in samenge-

---

[1]) Zie p. 118, noot 1.

[2]) Zie § 182.

[3]) Evenals *nahi ia, komba ia*, zie het tweede deel.

[4]) *Motae* en *nine* zijn beide equivalenten van „dat'' na verba dicendi et declarandi, etc. (zie p. 173, noot 1). Hier leggen zij sterken nadruk („niet dat *ik* het zou zijn'').

[5]) *mompepe'ensea* = verzoeken (een sirih-pruim) van kalk (*ensea*) te voorzien, om een toebereide sirih-pruim vragen.

stelde zinnen met feitelijk nevenschikkend zinsverband (al eischt de zin onderschikkend zinsverband in de vertaling). Zoo b.v. in:

tocoemo, Tandoengkokabo, komo loemako, pe'aroaakomo koa moeda aroamoe, „nu je weg zult gaan, T., volg jij nu je eigen inzicht maar (doe maar wat je goeddunkt)'' (lett.: „daar dan! T., je gaat nu weg, doe nu...'').

tocoemo komo wawao i Toto'iki, tementee paocakono ocaikoe, mokole Banggai, tewala maate, ngisinomo koa i'oliwiakoene, „nu je T. mee zult nemen, moet je zeker aan mijn jongere zuster, de *mokole* van B., zeggen dat zij, wanneer hij dood gaat, zijn tanden aan mij moet zenden''.

In deze gevallen heeft men dus telkens een opdracht aan den tweeden persoon in den nazin.

Ook *raoe* treedt op in tijdaanduidende functie, en wel met de beteekenis „toen, vervolgens''; voorbeelden zijn:

raoemo anoe oca²i ntoe'oe andio itasiakono bolo²ki kaeno ka ikitaakono io oereno, „toen reikte de jongste aan het oude vrouwtje haar hand, opdat zij voor haar de lijnen in haar handpalm zou bekijken''.

bansarano andio raoe imobela tedoa ondalo, „toen hij zoo een splinter in de hand kreeg, toen kreeg hij een zeer diepe wond''.

Waarschijnlijk volgt op *raoe* een vervoegde vorm naar analogie van andere woorden voor „toen'' (*onae ka, borono*). Vgl. § 217.

Tot voegwoord ontwikkeld heeft zich alleen *ndio* (met inbegrip van *ndi ira, ndi akoe*, etc.). Als zoodanig wordt het druk gebruikt, en wel in verschillenden zin. Gelijktijdigheid tusschen hetgeen in het eerste en het tweede zindeel vermeld wordt wordt door *ndio* (etc.) uitgedrukt in gevallen als:

ndio motoe'i iloloo ka ilako oemisao, „toen zij (de rijst) droog was, haalde hij haar weg[1]) en ging haar stampen''.

ndio ngkiniwia mpetii iramo mpetingke, „toen het avond was daalden zij af (uit huis) om den *tingke*-zang (met dans) te gaan uitvoeren''.

ndi ira me'olai ibooli iramo i Re'a, „zoodra zij ver weg waren, riep de Schildpad hun toe''.

ndi(o) akoe akoe boolio, ramaiomo, „net wilde ik hem roepen toen hij al aan kwam loopen''.

ndi iramo ira melako, ndiomo mia toemotowo ira, „net wilden zij weggaan toen er iemand hun tegemoet kwam''.

In de beide laatste gevallen volgt op den *ndi*-vorm een futurum-vorm (zie § 150).

Het door zulk een *ndi*-vorm gelegde verband kan echter ook causaal zijn (vgl. het spraakgebruik van onze voegwoorden „nu'' en „daar''), zooals blijkt uit:

---

[1]) *mololo* = binnenhalen, weghalen, wegnemen (van in de zon of bij 't vuur gedroogde zaken).

„Tembio mia araoe ka imarampengingisi?'' „Ndio(mo) mekombe'' = „Waarom lacht die man aldoor (zoo)?'' „Omdat hij gek is''.

ndiomo mota'oe ela araoe ka impa'odo²mo koa araoe ipelempa, „omdat hij (daarginds) oud is, loopt hij (zoo) gebogen''.

ndi iramo ira mentenangi ela atoeoe ka ihadiomo atoeoe paoedo, „omdat zij (zagen dat zij) overwonnen zouden worden waren hunne woorden (zoo) vele'' (hier treedt een futurum-vorm op).

Dergelijke constructies zijn in oorsprong nevenschikkend; het tusschen de deelen van zulk een zin gelegde verband is secundair, en kan verschillend zijn naar gelang der omstandigheden.

Misschien is met de hier behandelde *ndi*-vormen het voegwoord *nde* (want, omdat) in verband te brengen. Dit wordt waarschijnlijk gemaakt door *nggo*, dat in het Tambee dezelfde beteekenis heeft, maar voornamelijk bekend is als demonstratief element (zie § 193). In Molo. heeft men b.v. *nggakoe* (uit **nggo akoe*) in dezelfde beteekenis als T. *ndi akoe.* Voorbeelden van het voegwoord *nde* zijn: *ka koelandao anamoe nde molai akoe, koemomeeakono apino i Eloe²,* „dat ik op je jongen getrapt heb kwam doordat ik op de vlucht was, ik was bang voor (uit vrees voor) het vuur van de Wees''[1]), *nde ka koetaha paoeo oetena akoe,* „de reden dat ik het durfde zeggen was dat je ('t) mij bevolen hebt'' (hier is *nde* niet voor den redengevenden zin (*oetena akoe*) geplaatst, maar voor *ka koetaha paoeo*), *nahi do'eheakono montii horo nde kasi domengkitao mia,* „zij stonden haar niet toe op den vloer af te dalen opdat de menschen haar niet zouden zien'' (in de vertaling moet *nde* wegblijven).

Behalve een voegwoord is er ook een partikel *nde.* Het is niet onmogelijk dat deze hetzelfde woord is. Voorbeelden van dit *nde* zijn: *kami lako mensomba; nde ko'aiwa?* „wij gaan zeilen; zul je (ook) gaan (meegaan)?''; *nde ira koa mponsoeē mpo'oengke kaangado?* „zouden zij dan (wanneer het aldoor nacht was) (kunnen) zien om voedsel voor zich te zoeken?''; *ongkoeë nde ngkoeda andio hapamo toedoekoe?* „(maar) *ik* dan, wat is *mijn* nut?''; *kana'oempe nde Tehoe paoeno i Koa?* „hoe waren wel de woorden van den Uil, Muis?''; *isoeamo nde kadoemoe, ana?* „waar is toch je sirihzak, kind?''; *loeaakoenemo nde ngkoeda, Nggasi, io kilowoemoe,* „spuw nu ook voor mij jouw bezoarsteen uit, Spookaap''; *ka ilako nde mia andio, nahi tehine haweomo i Paantooele,* „toen deze man dan vertrokken was kwam hij na eenigen tijd in P. aan''. Het komt in den regel voor in vragen of bevelen, en is naar het schijnt nauw verbonden met het woord dat er op volgt.

Een bijvorm van *nde* is *nde'e* (zie § 30). Het komt, voorzoover mij bekend is, alleen voor in bevelen, b.v.: *penganga nde'e* (doe je mond maar open), *aiwamo nde'e* (kom maar, kom dan), *petoeoendoe nde'e* (buig je hoofd dan), enz.

184. De vormen *ndiindio, toeoe², raaraoe, loolooe, taatahoe* zijn waarschijnlijk door woordherhaling ontstaan (*ndiindio* voor *ndio²*, enz.). Daar de derde lettergreep van achteren de lichtste is, kon zij in haar geheel geassimileerd worden aan de voorafgaande vocaal [2]).

Men gebruikt deze vormen wanneer men iets aanwijst met eenig lichaamsdeel, zóó dat de volle nadruk valt op „hiér'' of dáár''. Ze kunnen niet gevolgd worden door een gesuffigeerd persoonlijk voornaamwoord. Van een

---

[1]) Men zegt ook *poe'oeno ka... nde...,* „de reden dat... is (was) dat...''.

[2]) Zie p. 27.

meervoudig subject zegt men dus ook *raaraoe*, etc. Wel kan men zeggen *raoe iramo raoe*, „daarginds zijn zij'' (met nadruk op „daarginds'').

Ook in hun adjectivische functie kan de door de vormen *ndio* etc. uitgedrukte plaatsaanduiding worden versterkt door diezelfde vormen nog eens te gebruiken, maar dan niet als adjectief geconstrueerd. Zoo b.v. in: *„Ba isoeaomo anakoe?'' „Ndioomo ndiomo!''* = „Waar is mijn kind gebleven?'' „Hier is 't (al), hierzoo!''

Ook wanneer de aanduiding van plaats geschiedt door de vormen *indi'ai* (hier), *itoe'ai* (daar), etc. (zie § 185) kan men haar nadruk geven door tevens van een der pronomina *ndio* etc. gebruik te maken. Zoo in zinnen als:

„Isoeaomo doikoe?'' „Toeoeomo itoe'ai nae'' = „Waar is mijn geld gebleven?'' „Daar bij jou is 't al (je hebt 't al bij je gestoken!)'' (voor *nae* zie men § 163).

gagi ndiomo indi'ai poe'oeno ka ipinake pakoeli pontiana io boeani, „hier (= toen) was dan het begin ervan dat men netten gebruikt als voorbehoedmiddel tegen de *pontiana* [1])''.

raoemo ira'ai ka dompepateo, „dáár was het dat zij haar doodden''.

185. III. *Indi'ai, itoe'ai, ira'ai, ilo'ai, itahai* zijn samengesteld met de prepositie *i*, en zouden dus ook in tweeën geschreven kunnen worden. Dit blijkt uit den vorm met woordherhaling *indi'a²i*, b.v. *indi'a²i poleakoene*, „hak het híér voor mij af''.

Deze vormen worden gebruikt om de p l a a t s aan te wijzen of aan te duiden b i n n e n w e l k e r g r e n z e n een persoon of zaak zich bevindt (gaat bevinden, moet bevinden, enz. [2])). Zij duiden dus niet die persoon of zaak zelf aan, want daarvoor gebruikt men *ndio*, etc. Hierbij kan alleen worden opgemerkt dat een plaats ook als „zaak'' op kan treden, zooals in *ndiomo po'iangano koehaweo hieno*, „dit is de plaats waar ik het zooeven gevonden heb'' (bij gebreke van het voorwerp zelf wijst men de plaats aan waar het zich heeft bevonden), *ndiomo po'iangakoe*, „dit is mijn verblijfplaats'', enz.

Ndio en *indi'ai* kunnen beide worden weergegeven met „hier'', *toeoe* en *itoe'ai* met „daar'', enz. De aanduiding door de laatstgenoemde vormen is ruimer en dus minder nauwkeurig dan die door *ndio* etc., daar de grenzen van het voorwerp of den persoon in quaestie niet samenvallen met die van de plaats waar zij worden gelocaliseerd. Zij laat dus ruimte voor onzekerheid aan den kant van den toegesprokene. Wanneer iemand aan een ander vraagt of hij weet waar een voorwerp dat hij zoekt zich bevindt, en deze

---

[1]) Zie over deze geest J. Kruyt, t. a. p., p. 212.

[2]) In de laatste gevallen moet men ze dus soms vertalen door „hierheen, daarheen'', nauwkeuriger uitgedrukt (vgl. § 186 v.v.) „naar deze plaats, naar die plaats'', enz. Ook de prepositie *i* kan zoowel voor rust i n of o p als voor beweging n a a r een bepaalde plaats gebruikt worden, en het zelfde geldt mut. mut. van de vormen die in § 188 behandeld worden (*indiramai*, etc.).

antwoordt *indi'ai ipo'ai* of *indi'ai po'iangano,* „hier is het'', daarbij wijzende op een haardrek waar hij naast zit, dan kan het zijn dat de ander nog onder de op dat haardrek staande voorwerpen moet zoeken tot hij het gevonden heeft. Zegt hij echter *ndiomo,* dan wijst hij het aan of geeft het aan, zoodat verder zoeken uitgesloten is.

Met de bijvoeglijke demonstrativa *andio* etc. worden personen of zaken aangeduid die binnen den gezichtskring liggen. Is dit niet het geval, dan kan men ook niet van de genoemde vormen gebruik maken, maar zijn *indi'ai* etc. of *indiramai* etc. (zie beneden) aangewezen. Zoo staan b.v. tegenover elkaar *i Alipa atahoe,* „A. daarginds (bovenstrooms)'', waarbij de man zelf te zien moet zijn, of tenminste het huis of zoo waar hij zich bevindt binnen den gezichtskring moet liggen (in welk geval het ook nog mogelijk is dat het door een toevallige omstandigheid, b.v. een boom, aan den blik is onttrokken) en *i Alipa itahai;* in het laatste geval blijft in het midden op welk punt van het terrein dat door *itahai* wordt aangeduid (in casu de aanplantingen m- veldhut enz. die eenige kilometers bovenstrooms van het dorp aan de Tinompo liggen) de man zich ophoudt, in het huisje, aan het water, of waar ook. Het bedoelde terrein wordt echter a l s e e n e e n h e i d g e v o e l d, want in onderscheiding van de in § 188 te behandelen vormen gebruikt men *indi'a'* etc. alleen van plaatsen die voor 't bewustzijn van de Moriërs één geheel vormen [1]): *indi'ai* kan b.v. zijn „in deze kamer, in dit huis, in dit dorp'', maar niet „in dit land''.

Andere zinnen waarin deze vormen optreden zijn:

mo'ia akoe ilo'ai i Sampalowo indi'oepoea, „ik woonde vroeger daarbeneden [2]) in S.'' (vgl. *looe akoe i S.,* „ik bevond mij te S.'').

metandoe ira'ai ambaoe, nahina sapa loemako oemoengkeo, „er is daarginds een buffel die stoot, er is niemand die hem durft te gaan zoeken''.

lo'aimo [3]) *looe po'iangado mia anoe wela mponakopi akoe andio,* „daar beneden is de verblijfplaats van de lieden die mij telkens bestelen''.

ra'ai [3]) *koa ke moeda oewela lako mo'ala keoe perahamoe?* „ga jij daarginds ook geregeld hout halen om je huis mee te bouwen?''

polai itoe'ai, „ga weg daar (vandaan)''.

Itoe'ai beteekent natuurlijk ook „op de zooeven genoemde plek'', b.v. *neeno toroekoeno atoeoe Ligisa; mpo'ia iramo itoe'ai,* „de naam van dien berg was L.; ze bleven daar wonen''.

Indi'ai, itoe'ai en *ira'ai* worden ook van tijd gebruikt, en duiden dan resp. aan „op dit tijdstip (waarop het verhaal thans speelt)'', „op het zooeven genoemde tijdstip'' en „op dat tijdstip''. In de practijk is het verschil dus zeer gering, zoodat zij dan ook door elkaar worden gebruikt in *insono ira'ai,*

---

[1]) Vgl. het verschil tusschen de preposities *i* en *a,* te behandelen in het tweede deel.

[2]) De bedoeling is niet de plaats aan te *wijzen,* want daar de spreker in Tinompo is is deze onzichtbaar. Zij wordt alleen aange*duid.*

[3]) Zie p. 27.

insono indi'ai, insono itoe'ai, (te)'inso ira'ai, te'inso indi'ai, „daarna, toen, van toen af''. *Ira'ai* wordt het meest gebruikt in dit geval.

Correlatief gebruikt („(daar) waar..., daar...'', „waar(heen) ook maar..., daar...'' ·) komt *ira'ai* voor in zinnen als *ira'ai lakoado, ira'ai koelako,* „waarheen ZEd. (ook) gaat, daarheen ga ik (ook)'', *ira'ai pohaweano keoe, ítidaomo,* „waar hij maar hout vond, hakte hij het af''.

De vormen *indi'ai* etc. kunnen possessieve suffixen achter zich krijgen, wanneer men een plek aanwijst op het lichaam van zichzelf of een ander. De beteekenis blijkt uit de volgende voorbeelden:

tompa koa indi'aikoe io oewoi, „het water kwam mij tot hier'' (b.v. tot het middel).

kona indi'aino, „dit (lichaamsdeel) van hem werd getroffen'' (de spreker wijst b.v. naar zijn hals).

tompa ira'aino hieno anoe ka ipelolo loemako a gambata, „tot dáár bij hem (kwam het water) daarstraks toen hij waadde naar de brug'' (de spreker wijst een plek aan op het lichaam van een derde, vandaar het gebruik van *ira'ai*).

In de verwante talen hetzelfde verschijnsel (zie b.v. Ttb. Spr. p. 250 v.). Vgl. ook beneden § 188.

186. IV. Van de demonstrativa van serie IV zijn die van serie V en VI afgeleid. Niet alleen naar den vorm, maar ook naar de beteekenis behooren zij nauw bijeen. *Ramai* etc. worden als adjectieven behandeld en duiden b e w e g i n g in een bepaalde richting aan (weer te geven met „hierheen, hier naar toe komen'', enz.). Zij worden echter alleen predicatief gebezigd, terwijl in de zelfde beteekenis de vormen van serie VI (*ndiramai* etc.) attributief gebruikt worden. Voorbeelden zijn:

mentahane ira, „zij zijn op weg naar boven''.

meramai iramo i Laengko, „L. en de zijnen komen er al aan''.

nahi tehine ipo'ia², ramai iramo ntoe'oe mia anoe aiwa loemoengkao woewoeno, „niet lang had hij (daar) vertoefd, of daar kwamen werkelijk de menschen aan die zijn fuik kwamen lichten''.

loaneomo i Kalamboro loemoeloeo i Padalana, „de Menscheneter zette P. in benedenwaartsche richting achterna''.

oemari mebakoe tahaneomo i Roboensalaka oemoengkeo i Kalamboro, „toen hij klaar was met zijn ontbijt ging R. naar boven om den Menscheneter op te zoeken''.

nde io lampoekoe tahane i tonga lere, „want mijn lampje is naar boven (meegenomen) naar den akker''.

Een vorm van den tweeden persoon is niet aanwezig. Waar men zou verwachten dat hij optrad, wordt een vorm van den derden persoon gebruikt, b.v. *raaneomo ambaoe ta toemandoeko,* „daar gaat een buffel die je wil stooten'' (dus in de richting van den toegesprokene loopt).

Naast *ramai* komt de veel minder frequente vorm *tamahi* voor, in T. synoniem met *ramai,* maar in verschillende dialecten (W. Kns. P. Tambee Tioe)

speciaal gebruikt voor „er aan komen van een hoogere plaats (b.v. een berg), afdalen in herwaartsche richting''. Het kan zijn dat het deze beteekenis eenmaal ook in T. heeft gehad. Naar den vorm is *mahi*, stam van *tamahi*, hetzelfde als *mai*, stam van *ramai* (zie § 92 a).

In al deze vormen staat de beweging op den voorgrond. Behalve *ramai* [1]) kunnen ze dan ook tot op zekere hoogte beschouwd worden als equivalenten-met-speciale-beteekenis van *loemako* (gaan, weggaan). Zij kunnen ook in combinatie met dit laatste gebruikt worden, b.v. *loemakoomo raane i Re'a i wiwi ntoboe, mohopa*, „de Schildpad ging gindsheen naar den rand van het bosch, en blafte'', *loemakoomo tahane i tonga lere*, „zij is naar boven gegaan naar den akker''. Voor het laatste kan men ook zeggen *loemakoomo nditahane i tonga lere* of *tahaneomo i tonga lere*. Dat men voor *ira mpo'ia mpiha nditoane*, „zij zullen zich voor goed beneden vestigen'', ook kan zeggen *ira mpo'ia mpiha loane* zal wel zijn omdat men daarbij denkt aan het zich daarheen begeven.

187. V. De vormen *ngkoramai* etc. hebben de beteekenis „in herwaartsche richting'' enz. Het spraakgebruik van deze vormen blijkt uit de volgende zinnen:

anoe ngkoraane i manggali, onae lere mami, „die welke in gindsche richting aan den linker kant ligt, dat is onze akker''.

sala anoe ngkontahane i koana, onae sala mami melako i tonga lere, „de weg die in opwaarsche richting loopt aan den rechter kant, dat is de weg dien wij volgen wanneer wij naar den akker gaan''.

kontahane i langi, „opwaarts naar den hemel''.

pe'oensoelako ngkoloane (ngkontahane), „schuif op in de richting van de voeten (het hoofd)'' (gezegd tot iemand die ligt).

i We'o ngkoloane, ongkoeë ngkoramai, „W. (ging) in benedenwaartsche richting, ik hiernaartoe'' (na onze ontmoeting).

gagi nineeakoomo wita Boengkoe anoe i asa towano tahi ngkoraane nde i Boengkoe anoe lako mo'iangario „zoodoende werd het (land) aan de overzijde der zee in gindsche richting (nl. van Banggai uit) Boengkoe genoemd, want het was Boengkoe die het ging bewonen''.

da kontahanedo ke ngkoramaidomo? „zijn zij pas op weg in bovenwaartsche richting of komen zij al weer hiernaartoe (terug)?'' Het antwoord kan luiden *da kontahanedo* of *ngkoramaidomo* maar ook *mengkoramai iramo* (zij komen al weer hiernaartoe), etc.

188. VI. In tegenstelling met *indi'ai, itoe'ai*, etc. die de als een eenheid gevoelde plaats aanduiden waar iets of iemand zich

---

[1]) Het verschil tusschen *aiwa* en *ramai* is dat het eerste beteekent „zich in herwaartsche richting op weg begeven'' (tegenover *loemako*, „in derwaartsche richting vertrekken''), het laatste „er aan komen''. Het BM. zegt *mai* voor T. *aiwa*, evenals Moiki en Tioe. Het W. heeft *iwa*. Voor de afleiding zie men p. 16.

bevindt, geven *(i)ndiramai, (i)ndiraane,* etc. alleen een *richting,* een *streek,* een plaatsencomplex aan. Tegenover *indi'ai,* „hier", d.w.z., naar gelang van omstandigheden, „in deze kamer", „in dit huis", „in dit dorp", enz. staat *indiramai,* „in deze omgeving", wat nu eens beteekent „in dit land", dan weer „in dit deel van het huis", enz. enz. Een door *indi'ai* aangeduide plaats behoeft dus niet altijd kleiner te zijn dan een door *indiramai* aangeduid terrein of plek. De plaatsbepaling door de vormen van serie VI is alleen vager, wat men ook op deze wijze kan uitdrukken dat de plek of het terrein niet als een eenheid wordt gevoeld. In de vertaling kan dit niet altijd uitkomen, omdat onze taal niet over vormen beschikt die als equivalenten van de Morische kunnen beschouwd worden. De volgende voorbeelden kunnen dienen om het onderscheid te illustreeren:

kitaakoene koa kada anakoe (i)ndiloane, ta mansa loemako a oewoi, „ga toch eens voor mij naar mijn kind daarginds (op lager gelegen terrein) kijken, het mocht zich eens in 't water begeven".

amakoe indiloane „„mijn vader in het benedenland".

hapa ndiraane, „wat is dat daarginds?" (wanneer men iets wel hoort, doch niet ziet, zoodat men de plaats waar het zich bevindt niet precies weet).

pelimbaako ndiramai, „verplaats u herwaarts"; men zegt dit tot een gast die zich eerst dicht bij den ingang van het huis heeft neergezet, en nu wordt uitgenoodigd „binnen te komen", zich neer te zetten in de omgeving van den spreker, waar hij dan verder zelf zijn plaats kan kiezen (had de heer des huizes hem zijn zitplaats willen aanwijzen, dan had hij een daartoe strekkend gebaar gemaakt en b.v. *pelimbaako indi'ai* gezegd).

Om een zich voortbewegen in een bepaalde richting aan te duiden worden, zooals boven (§ 186) reeds is opgemerkt, de vormen *ramai* etc. en *indiramai* etc. naast elkaar gebruikt, de eerste predicatief, de tweede attributief. In combinatie met een uitdrukking die voortbeweging aanduidt of impliceert kunnen zij door elkaar gebruikt worden. Zoo kan men in plaats van *pelimbaako ndiramai* ook zeggen *pelimbaako ramai.* Zoo ook *koloemako (ndi)raane ke ndi ondae inemoe?* „ga je ginds naar toe naar je moeder (en de haren)?", *wawao (ndi)ramai anamoe atoeoe akoe koemitao,* „breng dat kind van je hierheen, dan zal ik er naar kijken (het laatste verschilt weinig van *wawao indi'ai*...). Maar in *walikoe ndiramai doemagaiakami tinembi mami,* „mijn makkers die op weg zijn hierheen passen voor ons op onze draagvrachten" mag men *ndi-* niet weglaten, en evenmin in *i Tonde inditahane,* wat zoowel kan beteekenen „T. die zich daarginds (bovenstrooms, in 't bovenland, etc.) bevindt", als „T. die zich naar boven begeeft" (in 't laatste geval b.v. gezegd door iemand die haar kort geleden is tegengekomen op weg naar boven). Uit 't gebruik van *ndiramai* en *nditahane* in de beide laatste voorbeelden blijkt tevens dat de genoemde personen zich buiten den gezichtskring bevinden, daar men anders een der in § 189 te behandelen vormen zou moeten gebruiken.

Wanneer de vormen *indiramai* etc. gebruikt worden om een gedeelte van

het lichaam aan te duiden, kunnen zij, evenals *indi'ai* etc. (zie § 185), met bezittelijke voornaamwoorden verbonden worden. Voorbeelden met en zonder possessiva zijn:

ndiloanekoe a ngkaroekoe, „hier (beneden bij mij) op mijn been(en)".

owowa ntoe'oe kaeno lembakoe andio, monto'oripo tompa koa indiramaito, „de mouwen van dit baadje van mij zijn erg kort, ze komen notabene slechts tot hier bij „ons"[1])!" Men zou hier ook, zonder veel verschil van beteekenis, ... *tompa koa indi'aito* kunnen hebben.

karoe² akoe indiramai a ngkaekoe, „krab mij eens een beetje hier op mijn arm".

ta tedoa hadio nae nditahane io koetoekoe, „ik zal wel erg veel luizen hebben daar boven (op mijn hoofd)".

Bijzondere vermelding verdient nog *inso indiramai*, lett. „hier vandaan" (waarbij de *richting* wordt aangewezen waar men vandaan komt, de weg dien men heeft gevolgd om hier te komen); zoo kan iemand op de vraag „waar kom je vandaan?" b.v. antwoorden *inso akoe ndiramai i Tentena*, „ik kom hier (wij zouden zeggen „daar") vandaan (nl.) uit T."

189. De vormen van serie IV (*ramai* enz.) kunnen verbindingen aangaan met die van serie I (*andio*, etc.), II (*ndio*, etc.) en III (*indi'ai*, etc.). De beide leden van zulk een verbinding kunnen tot dezelfde of tot verschillende pronominale sferen behooren. In het laatste geval is het duidelijk dat de beteekenis van het eene lid met die van het andere een tegenstelling vormt: strikt genomen kan een zaak wel nu eens tot de eene en dan weer tot een andere pronominale sfeer behooren, maar niet tegelijkertijd tot beide worden gerekend. Ook wanneer beide leden tot dezelfde sfeer behooren is er een discrepantie, zij 't een minder sterk sprekende: *araoe* b.v. wijst een persoon of voorwerp aan, *raane* en *(i)ndiraane* (de vormen met *(i)ndi-* worden in de hier bedoelde combinaties vervangen door die zonder dat element) een richting waarin een persoon of zaak zich beweegt of bevindt. Het spreekt dus wel van zelf dat de beteekenis van dergelijke combinaties niet zonder meer is af te leiden uit die der leden.

In tegenstelling met de vormen van serie VI geven combinaties van serie I of II met serie IV (die, zooals reeds is opgemerkt, in dit geval serie VI vervangt) te kennen dat de daardoor aangeduide persoon of zaak zich binnen den gezichtskring van den spreker bevindt. Behoort het eerste lid van zulk een combinatie tot den derden persoon, dan blijkt daaruit dat de betrokken persoon (dier, zaak) zich niet voortbeweegt, maar stil staat of ligt, en niet al te ver verwijderd is. Zoo kan men in *moro lagiwa araoe raane* (misschien is dat daarginds een hert) *raane* eenvoudig beschouwen als een versterking van de in *araoe* gelegen aanduiding van plaats. Hetzelfde geldt van *moro bensi* (een gemsbuffel) *alooe loane, moro koehe* (een buidelbeer) *atahoe tahane*, enz. enz. Ziet men echter een dier zich op eenigen afstand

---

[1]) Vgl. § 157.

voortbewegen, dan gebruikt men in het eerste lid steeds een demonstrativum van den eersten of tweeden persoon, b.v. *moro lagiwa andio (atocoe) raane* (misschien is het een hert dat zich in gindsche richting voortbeweegt), *moro bolongoa andio (atocoe) loane* (misschien is het een hertzwijn dat daar in benedenwaartsche richting gaat), *manoe andio (atocoe) ramai* (de kippen die daar aan komen loopen), e. dgl. De richting der beweging wordt door het laatste demonstrativum uitgedrukt, terwijl het eerste van den eersten of van den tweeden persoon kan zijn zonder verschil van beteekenis.

Het gebruik van de aanwijzende voornaamwoorden van den eersten persoon in deze gevallen zou verklaard kunnen worden uit het momentane karakter van hetgeen men te berde brengt: dat men de genoemde dieren zich in een bepaalde richting ziet bewegen geldt alleen voor *nu*, straks zullen zij uit het gezicht verdwenen zijn (dus met *ndiraane*, *ndiloane*, *nditahane*, enz. moeten worden aangeduid), of stil zijn gaan staan. Het gebruik van *atocoe* is echter op deze wijze minder gemakkelijk te verklaren. Misschien doet men beter te zeggen dat in zinnen als *moro lagiwa andio (atocoe) raane* de woorden *andio* en *atocoe* te kennen geven een (zij het tijdelijk) behooren tot de sfeer van den spreker zoowel als van den hoorder, wier opmerkzaamheid zich immers op het dier in quaestie richt of daarop gevestigd wordt: „kijk, daar schijnt een hert te loopen'', of „hé, 't lijkt wel of daar een hert loopt''.

Dit is ook in overeenstemming met het gebruik van de pronomina van den eersten en den tweeden persoon in dezelfde combinaties, wanneer iets wordt aangeduid dat heel ver weg is, zóó dat het wel te zien is, maar de plek waar het zich bevindt niet tot den gezichtskring behoort, b.v. *tocoe raane asa mpoe'oe benoe asa²no* (daarginds staat een alleenstaande klapperboom): de boom is te zien omdat hij boven zijn omgeving uitkomt, de omgeving zelf is niet of niet duidelijk te onderscheiden. *Ndio raane asa mpoe'oe benoe asa²no* heeft dezelfde beteekenis. Met de nadrukgevende partikel *-mo: tocoemo (ndiomo) raane asa mpoe'oe benoe asa²no.*

Andere voorbeelden van de verschillende in deze § behandelde gevallen zijn:

ndio tahane ambaoe, tocoe tahane ambaoe, „daar gaat een buffel in bovenwaartsche richting'' (vgl. *tahaneomo*, „hij is in bovenwaartsche richting uit het gezicht verdwenen'').

benoe araoe raane, „die klapper daar'' (niet ver weg).

benoe andio raane benoekoe, „de klapper daarginds (in de verte) is de mijne''.

ndiomo raane salano anoe mepaoeakomioe hieno, „daarginds loopt de weg van hem die zooeven met ulieden gesproken heeft (d.w.z. de weg dien hij gevolgd heeft)'' (evenals bij ons „loopt'' ook in het M. de weg; de voortbeweging in een bepaalde richting behoeft alleen in de voorstelling aanwezig te zijn).

tedoa motoengko sala andio loane, „de weg die daar naar beneden loopt is erg bezwaarlijk''.

isema ke andio ramai? „wie komt daar aan?''

manoe toeoemo raane! of *manoe ndiomo raane!* „daarginds loopen kippen (een kip, een haan, enz.)!'', tegenover *manoe raoemo raane!* „daarginds zitten (een of meer) kippen!''

In gevallen als het laatste kan men ook den plur. gebruiken, b.v. *manoe ndi(o) iramo raane, manoe ra(oe) iramo raane. Manoe atocoe (andio) raane* kan men ook gebruiken wanneer de kippen stil zitten, maar dan zijn ze verder weg, buiten den onmiddellijken gezichtskring. De grenzen zijn natuurlijk niet scherp te trekken. Zij hangen ook samen met den aard der zaken in quaestie. Betreft het b.v. kippen, dus kleine dieren, waarbij men den blik op den grond moet richten en op kleine verhoudingen instellen, dan zal men eerder de grens van den onmiddellijken gezichtskring bereikt hebben dan wanneer er sprake is van huizen of menschen. Van belang is 't echter op te merken dat de pronomina *araoe, alooe, atahoe* zich niet uitstrekken over alles wat niet tot de eerste en de tweede pronominale sfeer behoort, maar beperkt zijn in hun toepassing tot het dichtbij gelegene, tot het duidelijk zichtbare, en in de tweede plaats tot hetgeen zich niet voortbeweegt.

In vormen als *ndio ramai* (hij komt er aan), *ndio tahane* (daar gaat hij naar boven), enz. kan men, indien de persoon in quaestie erg ver weg is, tot versterking van de aanwijzing een zeer sterk rede-accent bezigen (*ndióóó-ramai, ndióóótahane*). Met de interjectie *oo* (*oo ndio ramai, oo ndio tahane,* etc.) wordt hetzelfde doel bereikt. Ook in het eerste geval zou men aan deze interjectie kunnen denken.

190. De vormen *indi'ai ramai, ira'ai raane,* enz. staan gelijk met *indiramai, indiraane,* etc. De beteekenis wordt door het tweede lid van de combinatie bepaald, waarmee het eerste al of niet in overeenstemming kan zijn wat de sfeer betreft. Zoo kan men b.v. ook zeggen *itoe'ai ramai* (= *indiramai*), *indi'ai raane* (= *indiraane*), e. dgl., zonder dat eenig verschil valt op te merken met de bovengenoemde vormen. Maar wanneer het tweede lid bij den eersten persoon behoort kan het eerste niet bij den derden behooren (* *ira'ai ramai* b.v. kan niet gezegd worden).

Voorbeelden zijn:

ilo'ai loane (indi'ai loane, itoe'ai loane). amakoe, „daarginds (beneden) is mijn vader''.

itahai tahane podopiado mia, „daar boven is de plaats waar de menschen planken maken''.

i Ine ira'ai (indi'ai, itoe'ai) raane mobonde a ntonga lere, „Moeder is daarginds aan het wieden op den akker''.

Vgl. ook: *te'inso akoe indi'ai ramai i Korompeeli,* „ik kom „hier vandaan'' uit K.'' (zie § 188).

Aan het eerste lid kan een possessivum gehecht worden (vgl. § 185 en 187), zooals in *ndi'aido ramai,* „zij komen er aan'' (b.v. op de vraag „waar zijn je makkers?''). Hier kan men ook *indi'ai ramai* zeggen, maar niet *indi-ramai,* want dit laatste wordt in deze beteekenis alleen bijvoeglijk gebruikt

(zie § 188). Er is dus wel eenig onderscheid tusschen beide uitdrukkingswijzen. De voorkeur voor den vorm van den eersten (of tweeden) persoon in het eerste lid kan in gelijken geest verklaard worden als boven is geschied.

191. Zooals gebleken is komen de aanwijzende voornaamwoorden die bij den derden persoon behooren in drie soorten voor, zoodat het aantal pronominale sferen op het gebied der demonstrativa vijf bedraagt in plaats van drie. De vraag moet dus nu beantwoord worden in welke gevallen de plaats of het terrein waar een persoon of zaak, die niet tot de sfeer van den eersten of den tweeden persoon behoort, zich bevindt moet worden beschouwd als „even hoog'', als „lager'', of als „hooger'' dan de spreker. In dit opzicht beantwoordt nl. de voorstelling wel grootendeels aan de werkelijkheid, maar ten deele is zij toch traditioneel.

„Boven'' en „beneden'' beteekent voor den Moriër in de eerste plaats „bovenstrooms'' en „benedenstrooms''. Deze „stroom'' behoeft niet altijd werkelijkheid te zijn: de top van een berg is natuurlijk hooger dan de voet, ook al vloeit er alleen bij een regenbui water af. Maar gewoonlijk oriënteert men zich toch naar den loop der rivieren, en komt op die wijze meermalen in conflict met de werkelijkheid. Het dorp Tinompo ligt op een heuvel waar de Tinompo-rivier omheen stroomt. Begeeft men zich nu van Tinompo uit op weg in de richting van Koro Walelo, dan daalt men eerst dezen heuvel af, gaat daarna over de rivier, en volgt verder deze laatste op een afstand in stroomopwaartsche richting. Aan zijn linkerhand heeft men dan eerst een vlakte, waar de sawahs en de meeste andere aanplantingen der Tinompoërs liggen, en waar de rivier langs en door stroomt. Nu zegt men echter niet alleen van iemand die naar Koro Walelo loopt of rijdt, dat hij „naar boven'' gaat (waarbij dus buiten beschouwing blijft dat hij eerst een eindje daalt), maar ook van iemand die naar de sawahs gaat, hoewel deze aan den voet van den heuvel, en dus in elk geval lager dan Tinompo liggen. Ze liggen echter *stroomopwaarts*, en in zooverre „hooger''. Zoo zegt men dus b.v. (wanneer men zich in het dorp bevindt): *bara oera tahoe ira i lida*, „misschien is ZEd. „boven'' op de sawahs'', *i Alipa itahai*, „A. daarboven'' (op zijn akker stroomopwaarts bij de Tinompo-rivier), enz. Gaat men echter niet verder dan tot aan het water (aan den voet van den heuvel), dan spreekt men van „naar beneden gaan'', omdat hier van een volgen van de rivier in stroomopwaartsche richting geen sprake is. En begeeft iemand zich van Tinompo naar Sampalowo, het op Koro Walelo volgende dorp, dan spreekt men eveneens van „naar beneden gaan'', hetzij omdat men heel goed weet dat S. lager ligt dan T., hetzij eenvoudig omdat men het laatste gedeelte van den weg, na het passeeren van de waterscheiding tusschen de Tambalako en de Laa, voortdurend daalt. De vormen *araoe, ira'ai, raane*, etc. worden b.v. gebruikt met betrekking tot Beteleme, Lahoembala, Karoensi'e, Oeloe Anso, in 't algemeen plaatsen die aan rivieren liggen die zich benedenstrooms met de Tinompo of de Tambalako (de Tinompo valt niet ver van Korompeeli in de Tambalako) vereenigen, en dus nòch boven- nòch benedenstrooms van

Tinompo liggen (*loemako ira'ai (raane, ndiraane) i Beteleme*, enz.). Uit den aard der zaak is het spraakgebruik niet altijd vast, vooral bij verderaf gelegen plaatsen.

Het dorp Tinompo zelf bestaat uit twee rechte gedeelten die een stompen hoek met elkaar vormen. Het eene heet *moleono* („het rechte gedeelte (ervan)''), het andere, in welks verlengde de weg naar Korompeeli ligt, *sampano* („de vertakking (ervan)''). Van het midden van het dorp (waar de weg van K. Walelo uitkomt) uit gaat men dus *tahane i moleono* en *loane i sampano*. Ook hier oriënteert men zich aan de Tinompo-rivier die aan den voet van den heuvel stroomt.

In een huis wordt steeds de voorgalerij als het hoogste, het achterhuis als het laagste gedeelte beschouwd (wat meestal ook in werkelijkheid zoo is). Voor iemand in het achterhuis is dus *(i)nditahane* zoowel „in het middelste gedeelte van het huis'' als „op de voorgalerij'', voor iemand in het middelste (het voornaamste) deel van het huis is *ndiloane* „in het achterhuis'', *nditahane* „op de voorgalerij'', enz.

Verder wordt in 't algemeen met *araoe* etc. aangeduid wat zich ongeveer ter hoogte van de oogen van den spreker (of iets lager) bevindt. Van iemand die op de voorgalerij van zijn huis zit (alle huizen staan op palen) zijn menschen op het erf of op den weg daarvóór *mia araoe*. Eerst wanneer zij zich onder of vlak naast het huis bevinden worden ze als *mia alooe* aangeduid. Zoo ook: *ba kanaraoe pesiri moikoomo topompaho* (wanneer de gordel van Orion zóó staat is het goed (de goede tijd) om te planten), waarbij men een punt aanwijst dat zich een eindje boven den horizon bevindt [1]), tegenover *meronga ingkiniwia sabaomo ilo'ai i wiwi langi*, „tegelijk met het vallen van den avond komt zij (de volle maan) daar *beneden* aan den horizon op''.

Zie ook § 187, het vierde voorbeeld.

Vgl. nog: *pepahe tahane*, zooals ook wij zeggen „schuif *op*''; hierbij wordt op de richting minder gelet.

Dialectische vormen en afleiding.

192. Van de vormen uit de dialecten, die in de bij deze § gevoegde tabellen als equivalenten van de Tinomposche worden opgegeven, is het niet uitgesloten dat zij ten deele van laatstgenoemde afwijken wat détails van spraakgebruik betreft (vgl. § 164), maar in 't algemeen correspondeeren zij er toch mee. Zie ook §. 199, waar op eenige belangrijke afwijkingen in enkele dialecten de aandacht wordt gevestigd.

Op volledigheid maakt de lijst geen aanspraak. Men moet ook onderscheid maken tusschen vormen en bijvormen of varieteiten; de laatste zijn niet altijd opgenomen. Ik hoop er echter in geslaagd te zijn de voornaamste vormen vast te leggen, en een bij benadering adaequaat beeld te geven van de rijke verscheidenheid die het Morisch op het gebied van de demonstrativa te zien geeft, met de ook in § 164 gemaakte reserve.

---

[1]) Vgl. Kruyt, t. a. p. p. 144 v.

TABEL I.

T.	Moiki	Tioe	W.	Kns.	I.	Molo.	Tambee	Andere BM. dialectvormen	P.
1 *andio(do)* [1])	*ndia (ndiodo)*	*andia (andi'ira)*	*neoe(ro)*		*inie (nieroa, noeiroto)*	*nie (niroa)*	*nea (neroa)*	*noeoeo, noeoe'o, noeoedo (noeiroto)*	*nie ((oe)niire)*
2 *atoeoe(do)* [1])	*toeoe(do)*	*atoe'oe (atoe'ira)*	*itoe(ro)*	*intoe(ro)*	*isie (sieroa, soeiroto)*	*sie (siroa)*	*sea (seroa)*	*soeoeo, soeoe'o, soeoedo (soeiroto)*	*sie ((oe)siire)*
3 *araoe(do)* [1])	*raoe(do)*	*ara'oe (ara'ira)*	*ira(ro)*	*sooe(ro)*	*ira'a (ra'iroa, ro'iroto)*	*ra'a (rairoa, roiroa)*	*ra'a (ra'iroa)*	*roo'o, rooto (roiroto)*	*la'a (oela'ira)*
4 *alooe(do)* [1])	*looe(do)*	*alo'oe (alo'ira)*	*nggoea(ro)*		*iwa'a (wa'iroa, wo'iroto)*	*wa'a (wairoa, woiroa)*	*wa'a (wa'iroa)*	*woo'o, wooto (woiroto)*	*wa'a (oewa'ira)*
5 *atahoe(do)* [1])	*tahoe(do)*	*atahoe (atahira)*	*ita(ro)*	*inta(ro)*	*isa'a (sa'iroa, so'iroto)*	*sa'a (sairoa, soiroa)*	*tahaa (tahiroa)* [2])	*soo'o, sooto (soiroto)*	*taha (oetahira)*

TABEL I*a* [3]).

T.	Moiki	Tioe	W.	Kns.	I.	Molo.	Tambee	Andere BM. dialectvormen	P.
1 *kanandio*	*kanandia*		*ndeneoe*		*(he)leinie*		*helenie*	*helenoe(oe)o, helenoeoe'o*	*helinie*
kanandio andio [4])	*kanandia*[2]	*kanandia andia*	*ndeneoe*[2]		*heleinie inie*	*(he)leinie*	*leinie*	*leinie noeo, heleleinie*	*helinie*[2]
2 *kanatoeoe*	*kanantoeoe*	*kanatoe'oe*	*ndeetoe*	*nde(e)intoe*	*(he)leisie*		*helesie, leesie*	*helesoe(oe)o, helesoeoe'o*	*helisie*
3 *kanaraoe*		*kanara'oe*	*ndeira*	*ndeesooe*	*(he)leira'a*		*leera'a, liira'a*	*heleroo'o*	*helila'a*
4 *kanalooe*		*kanalo'oe*	*ndenggoea*	*ndeenggoea*	*(he)leiwa'a*		*leewa'a, liiwa'a*	*helewoo'o*	*heliwa'a*
5 *kanatahoe*	*kanantahoe*	*kanatahoe*	*ndeita*	*ndeinta*	*(he)leisa'a*		*leetaha, liitaha*	*helesoo'o*	*helitaha*

[1]) Zie § 176. De meervoudsvormen zijn telkens tusschen haakjes geplaatst. [2]) Vgl. § 199. [3]) Zie § 177. [4]) Zie § 177.

TABEL II.

T. [1])	W.	Kns.	I.	Molo.	Andere BM. dialectvormen	Tambee	P.
1 *ndio (ndiomo, ndi akoe, ndi iramo* [2]))	*neoe (neeto, ne'akoe, ne'iroto)*	*nee* (in *nee kaa*, „er is wel'' (nl. hier), dus met *e*) *(ne'ito* of *neeto, ne'akoe, ne'iroto)*	*noeo* (aanwijzend: „hiér''), *noeoema* (zelfstandig) *(noeo, noeakoe, noeiro)*	*(o)noeo* (aanwijzend), *noeoema, noeoeto, noeoedi* (zelfstandig) *(noeakoe, (da)nggakoe*, andere personen *danggiko, danggo, danggikami* etc., *danggiro*).	*noeoeo, noeoe'o, noeoedo, noeoedi (noe(oe)akoe, noe'oakoe*, enz.) *(noeoedio* komt ook voor)	*neea (nooto, danggakoe*, etc.)	*nio* (= (hier) aanwezig zijn), *oenie, tinie, nioto, otonie* (= deze, dit (zelfstandig)) *(niakoe)* *(niiroto* = ze zijn er al; *nioto, oto nie, (ni)oto tinie* = het is er (hier) al)
nahi [3]) *ndio* [2])	*ino kini*	*nokaleoe kini*					
2 *toeoe*	*toeo* (met *o*; *toeko* = T. *toeoeko*)	— [4])	*soeo, soeoema* (z. b.) *(soeo)*	*(o)soeo* (z. b.), *soeoema, soeoeto, soeoedi* (z. b.)	*soeoeo, soeoe'o, soeoedo, soeoedi* (ook *soeoeoo* = *soeoedio, soeoedioto* = *soeoedooto*, etc. komen voor)	*seea (sooto*, met *to*)	*sio* (z. b.), *oesie, tisie, sioto, oto sie* (z. b.) *(sioto, oto sie, sioto tisie*, z. b.; *siiroto*, z. b.)
nahi [3]) *toeoe* [2])	*ino kitoe*	*nokaleoe kitoe*					
3 *raoe*	*rae* (met *e*, vgl. *ra'iroto*; *raato* = T. *raoe(o)mo*)	*sooe (so'ito, sooto* = T. *raoeomo*; *soo kaa* = er is (daar) wel)	*ro'o (ro'oto* = T. *raoemo*)	*(o)ro'o* (z. b.), *rooma, rooto, roodi* (z. b.) *(rooto* = T. *raoemo*)	vormen als *roo'o, rooto, rooto'o, rooto oto*	*rooto* (met *to*)	*oela'a, tila'a, lo'oto, oto la'a* (z. b.) *(lo'oto (lo'oto nio), oto la'a, (lo)'oto, tila'a (lo'oto tisie)*, z. b.)
nahi [3]) *raoe* [2])	*ino kira*	*nokaleoe sooe*					
4 *looe*	*nggae* (met *e*, vgl. *ngga'iroto*; *nggaato* = T. *looeomo*)	*nggae* (met *e*, vgl. *ngga'iroto*; *ngga'ito* = *nggaeto*)	*wo'o*	*(o)wo'o* (z. b.), *wooma, wooto, woodi* (z. b.)	vormen als *woo'o wooto, woo'o'o, wootoo, wooto oto*	*wooto* (met *to*)	*oewa'a, tiwa'a, wo'oto, oto wa'a* (z. b.) *(wo'oto (wo'oto nio), oto wa'a, wo'oto tiwa'a*, etc., z. b.)
nahi [3]) *looe* [2])	*ino koea*	*nokaleoe koea*					
5 *tahoe*	*tae* (met *e*; *taato* = T. *tahoeomo*)	*tae (taa kaa* = T. *tahoekoa*)	*so'o*	*(o)so'o* (z. b.), *sooma, sooto, soodi* (z. b.)	vormen als *soo'o, sooto, soo'o'o, sootoo, sooto oto*	*tohoto* (met *to*)	*oetaha, titaha, tohoto, oto taha*, z. b. *(tohoto (tohoto nio), oto taha*, etc., z. b.)
nahi [3]) *tahoe* [2])	*ino kita*	*nokaleoe kita*					

[1]) Voor de afwijkingen in Moiki en Tioe zie men Tabel I.

[2]) De equivalenten van deze vormen zijn niet alle opgenomen, en in de BM. dialecten is *to* (= T. *mo*) weggelaten.

[3]) ***nahi*** = niet; vgl. § 195, slot.

[4]) Schijnt te ontbreken, en door een vorm van den derden persoon vervangen te worden, vgl. *so'ito moe'aleeto*, „het is al daar, je hebt 't al (tot je) genomen''.

193. In deze demonstratieve vormen kunnen in de eerste plaats een aantal elementen worden aangewezen die wij bij de personalia hebben leeren kennen, zooals *o, no, ro, ira* (P. *oeniire* en *oesiire* staan natuurlijk voor * *oeniira* en * *oesiira*). Andere eenlettergrepige bestanddeelen treden ook als partikels op, zooals *ma* en *to* (het element *di* in *noeoedi, soeoedi, roodi,* enz. is mij niet als zoodanig bekend, doch deze vormen zijn synoniem met *noeoema, noeoeto,* etc.).

Verder kan men onderscheid maken tusschen w o r t e l s en f o r m a t i e v e e l e m e n t e n, zooals *a-* (in *andio, atoeoe,* enz.), *i-* (in vele vormen), *ra-* of *ro-* (in *ramai, rapano, rabéhi, rapone, ropode,* enz.), *ta-* of *to-* (in *tamahi, toramai, topado,* enz.), *si-* [1]) (in *sipano, sibehi,* enz.), *-oe* [1]) (in *araoe, alooe, atahoe,* waarschijnlijk ook in *neoe*), *-a* (waarschijnlijk in *(a)ndia,* ouderen vorm van *(a)ndio* [2]), in *(i)nie, (i)sie,* vgl. Tamb. *nea, sea,* en in *(i)ra'a, (i)wa'a,* enz.), en enkele andere. Men behoeft niet aan te nemen dat, waar *-a* wordt achtergevoegd, dit altijd hetzelfde element is: in bepaalde gevallen (*endea,* etc.) kan men ook denken aan het suffix *-a* (*-an*). Zoo is ook *a-* in *ailehea* etc. niet hetzelfde als in *andio, atoeoe,* etc., maar de prepositie (nu daargelaten de vraag of al deze elementen in den grond niet identiek zijn).

Ontdoet men de woorden van deze formatieve elementen, dan blijven w o r t e l s over, zooals *ndi, toe, ra, lo, tah, si, wa, sa,* enz., voor een deel uit verwante talen bekend. Zoo correspondeert met T. *araoe* B. *sindjaoe* en met T. *alooe* B. *silaoe.* W. *itoe* vindt men in denzelfden vorm in het Mal. terug. W. *neoe* kan den wortel *ne, ni* (vgl. Ml. *ini*) bevatten, of van *nde, ndi,* het bovengenoemde demonstratieve element zijn afgeleid (vgl. § 27). Het laatste is echter minder waarschijnlijk, vgl. *kini,* „hier''. Van de BM. vormen *inie* enz. geldt hetzelfde (vgl. de vormen uit tabel II, die *oe* hebben). *Nggoea* kan staan voor *inggoea* (vgl. *ndeinggoea,* volgens opgave id. met *ndenggoea*), en dus met het boven (§ 167) genoemde element *i* + nasaal zijn gevormd, vgl. Kns. *intoe* en *inta,* doch W. *itoe, ita* en *ira* (vgl. voor deze wisseling § 167). De stam is *koea,* zie § 195.

De laatste *-a* in *nieroa, sieroa,* enz. zal wel id. zijn met die welke oudtijds in *nie, sie,* etc. moet zijn gehoord, en is dan herhaald na het meervoudselement *ro,* of (wat mij waarschijnlijker voorkomt) *iro* heeft zich tusschen *ni, si,* enz. en *a* ingeschoven. Voor de eerste hypothese pleiten weliswaar de vormen *nieroa* en *sieroa,* maar *ero* kan daar uit *iro* zijn ontstaan, en de andere BM. meervoudsvormen van tabel I wijzen alle in de richting van de tweede opvatting, al kan men natuurlijk aannemen dat hier *e, a, 'a,* of *'o* is uitgevallen.

Waarom het Tambee *tahaa* zegt in plaats van *taha* (vgl. P. *taha*) is niet duidelijk.

Zie verder § 195.

---

[1]) Ook in het Bar. in gebruik, b.v. in *silaoe* (daar beneden), *sindjaoe* (daarginds), enz.

[2]) Vgl. echter de op p. 52 vermelde mogelijkheid.

194. Omtrent tabel I*a* valt op te merken dat de daarin vermelde vormen niet alle zijn samengesteld met het woord dat het betrokken dialect voor „als'' gebruikt: het W. zegt daarvoor *hoela* en het Kns. *hala* of *ngkena* (vgl. T. *mengkena*, „gelijk'') [1]. In 't Kns. werden mij dan ook als synonieme uitdrukkingen van *ndeneoe*, enz. *ngkena neoe* of *hala neoe*, *ngkena sooe*, enz. opgegeven.

Uit de dialectische vormen blijkt verder dat *kanandio*, *kanatoeoe*, enz. in *kana* en *andio*, *kana* en *atoeoe* enz. moeten worden ontleed, en niet in *kana* en *ndio* enz.

195. Bij vergelijking van tabel I en II trekt het de aandacht dat in sommige BM. dialecten de bijvoeglijke demonstrativa, in afwijking van die in I. Molo. etc., overeenkomen met de zelfstandige vormen. Wanneer men de Malilische dialecten een oogenblik buiten beschouwing laat vertoonen deze laatste in 't BM. de wortels *noe*, *soe*, *ro*, *wo* en *so*, terwijl de bijvoeglijke in I. Molo. *ni*, *si*, *ra*, *wa* en *sa* hebben. De bijvoeglijke vormen van het Moli. c.s. *noeoe'o*, *soeoe'o*, *roo'o*, *woo'o*, *soo'o* (en bijvormen) zijn zonder twijfel te verklaren als oorspronkelijk *zelfstandige* vormen, die in den loop der tijden ook in bijvoeglijke functie zijn gaan optreden, wat vooral hieruit blijkt dat men ook *rooto*, *wooto*, *sooto*, *noeoedo* en *soeoedo* (de beide laatste staan wellicht voor *noeoeto* en *soeoeto*) in bijvoeglijke functie aantreft. Op dezen overgang zij speciaal de aandacht gevestigd, omdat hij naar het schijnt ook elders voorkomt. De Moikische bijvoeglijke vormen *ndia*, *toeoe*, enz. kunnen op deze wijze verklaard worden, hoewel andere mogelijkheden van verklaring niet uitgesloten zijn. Vgl. in dit verband ook § 179, slot. Vooral schijnt het van belang op te merken dat vormen die het pers. voornaamw. *o* bevatten (al of niet van een versterkende partikel voorzien) zich eerst tot zelfstandige demonstrativa ontwikkelen [2] (vooral in het P. is dit duidelijk) en daarna tot bijvoeglijke.

De wortels *ro*, *wo*, *so* en *toh* (Tamb.) kunnen uit *ra*, *wa*, *sa*, *tah* zijn ontstaan. Plaatst men er echter *noe* en *soe* naast waarmee in tabel I *ni* en *si* correspondeeren, dan ligt de conclusie voor de hand dat men ook in de eerstgenoemde gevallen met wortels met klinkervariatie te doen heeft. *Soe* en *si* zouden uit *toe* (z.b.) en *ti* kunnen zijn ontstaan.

In het BM. wordt zeer druk gebruik gemaakt van een demonstratief element *nggo*, dat door de W. Kns. vormen *nggoea*, *nggae*, enz. verklaard wordt. Het kan uit *nggoea* zijn ontstaan (*nggae* kan voor *nggoeae* staan), maar ook uit *ngga* alleen of uit *ngga* + *o*. Van de beteekenis die het in W. Kns. heeft (aanduiding van wat lager ligt dan de spreker) blijkt in het BM. niets meer. In de tabellen komt het voor in de vormen *(da)nggakoe*,

---

[1]) Kns. *hala* en BM. *hele* moeten wel hetzelfde zijn als het op p. 79 genoemde *hala*, *sala*, dat eig. „er naast'' beteekent. Onbegrijpelijk is dan echter de W. vorm *hoela*.

[2]) Hiermee is te vergelijken de constructie van hoofdtelwoorden met gesuffigeerde personalia, beschreven in § 146.

TABEL III.

T.	Moiki	Tioe	W.	Kns.	I.	Tamb.	P.	Molo	Andere BM. dialectvormen.
1 *indi'ai*	*indiingka, indii'a*	*indiangko* (bepaald), *indiia* (ruimer)	*ikinino*	*ikiino*	*endea*			*endea, eende*	*(i)'eende*
2 *itoe'ai*	*itoeoengko, itoeoe'oe*	*itoe'oengko* (bep.), *itoeoe'oe* (ruimer)	*ikitoeno*		*siiha*	*sehea*	*sirio*	*siihe* (met *o: sihe'o*)	*(i)siia, sii'a*
3 *ira'ai*	*iraoengko, iraa'oe*	*ira'oengko* (bep.), *iraa'oe* (ruimer)	*ikirano*	*iso'ai*	*rahea*		*lehea*	*raahe* (met *o: rahe'o*)	*(i)raahe*
4 *ilo'ai*	*ilooengko, iloo'oe*	*ilo'oengko* (bep.), *iloo'oe* (ruimer)	*ikoeano*		*wahea*		*wehea*	*waahe* (met *o: wahe'o*)	*(i)waahe*
5 *itahai*	*itahoengko, itaahoe*	*itahoengko* (bep.), *itaahoe* (ruimer)	*ikitano*		*sahea*	*tahea*	*tehea*	*saahe* (met *o: sahe'o*)	*(i)saahe*

TABEL IV en VI [1]).

T.	Tioe	W.	Kns.	P.	Tamb.	I.	Andere BM. dialectvormen
1 { *ramai*	*ramai*				*toramai* (te zien), *nderamai* (niet te zien)	*(to)romai*	*(to)ramai*
{ *tamahi* [2])	*tamahi* (van boven) [2])				*totamahi* (van boven) [2]) (te zien), *ndetamahi* (niet te zien)		*tamahi*
(i)ndiramai (nditamahi)	*(i)ndiaramai* (ook Moiki)	*ikinino ramai* [3])	*kiino ramai* [3])	*endearamai*	*nderamai*	*endearomai*	*(i)nderamai, eenderamai, endearamai*
3 *raane*	*raange*	*moene*	*(to)moene*	*pano, pado*	*topano* (te zien), *ndepano* (niet te zien)	*topano, sipano*	{ *rapano, rapado, ropado, to(o)pano, topado, nde(e)pano, ndepado*
(i)ndiraane	*indiaraange*	*kinino moene* [3])	*kiino moene* [3])	*sirio pano (pado)* [4])	*ndepano* (niet te zien), *ra(a)pano* (van wie of wat nog zichtbaar is) [7])	*siipano (rahea pano)*	
4 *loane*	*loange*	*pidaoe, pida'oe*	*(to)pida'oe*	*omihi*	*tobehi* (z. b.), *ndebehi* (z. b.)	*tobehi, sibehi*	{ *rabehi, to(o)behi, nde(e)behi*
(i)ndiloane	*indialoange*	*kinino pidaoe (pida'oe)* [3])	*kiino pida'oe* [3])	*sirio omihi* [5])	*ndebehi* (z. b.), *rabehi* (z. b.) [7])	*siibehi (wahea behi)*	
5 *tahane*	*tahange*	*pone*	*(to)pode*	*pone, pode*	*topone* (z. b.), *ndepone* (z. b.)	*topone, sipone*	{ *rapone, (i)rapode, ropode, to(o)pone, topode, nde(e)pone, ndepode*, enz.
(i)nditahane	*indiatahange*	*kinino pone* [3])	*kiino pode* [3])	*sirio pone (pode)* [6])	*ndepone* (z. b.), *rapone* (z. b.) [7])	*siipone (sahea pone)*	

[1]) Voor de vormen van tabel VI worden dikwijls combinaties gebruikt die overeenkomen met de in § 190 genoemde.

[2]) Zie § 186.

[3]) Zie ook § 197.

[4]) En andere vormen van denzelfden aard (b.v. *lehea pano* of *l. pado*). Ook *ailehea* werd mij opgegeven, maar dit zal wel tot tabel III (*lehea*) behooren, vgl. § 167.

[5]) Ook *lehea omihi, wehea omihi* (vgl. noot 4). Over *aiwehea* zie men noot 4.

[6]) Ook *lehea pone (pode), tehea pone (pode)* (vgl. noot 4). Over *aitehea* zie men noot 4.

[7]) Zie § 197.

TABEL V.

T. [1])	W.	Kns.	P.	Tamb. Molo.	Andere BM. dialectvormen
1 *ngkoramai, (ng)kontamahi* [2])	*naramai*	*nantamahi* [3])	*eheramai, ehendamahi*	*eheramai, ehentamahi*	*heeramai, heentamahi*
3 *ngkoraane*	*namoene*		*ehembano*	*ehempano*	*heempano* (I.), *heempado*
4 *ngkoloane*	*nampidaoe, nampida'oe*	*nampida'oe*	*ehembine'i*	*ehebehi*	*heebehi* (ook I.)
5 *(ng)kontahane*	*nampone*	*nampode*	*ehembone*	*ehempone*	*heempone* (I.), *heempode*

[1]) Zie voor de afwijkingen in Tioe tabel IV.

[2]) Zie voor de dialecten die deze vormen onderscheiden tabel IV.

[3]) Het laatste is mij alleen in Kns. bekend.

(da)nggiko, (da)nggo enz. (*da* = nog). Daarnaast komt het o.a. voor bij vraagwoorden, b.v. I. *ra*[1]) *nggo ampio*, „wat?", I. *ra nggo popio*, „hoeveel?" Molo. *ba nggo ehende*, „hoe" (in een afhankelijke vraag), Molo. *ba nggo mo'uhi koa*, „of het lekker is" (afhankelijke vraag), Molo. *nggo isea*, „wie?", enz. Verder treft men het aan in *nggo koa* (= T. *ndio koa*, zie § 181) b.v. *asolekono nggo koa toetoerako sinari na baroenggoe nie* (Molo.), „ongetwijfeld wordt deze sagoweer van mij voortdurend getapt", en in andere gevallen. In 't Tambee heeft het de beteekenis gekregen van „omdat", b.v. *nggo mateoto*, „omdat hij gestorven is", *ngo nggakoe leki Dale*, „omdat ik naar D. ben gegaan", terwijl het achter Molo. *so* (maar) kan gevoegd worden, zonder dat verschil in beteekenis valt op te merken tusschen *so* en *songgo*. Het I. heeft in dezelfde beteekenis *nggoso*, en het P. *kanggo* (over *ka* zie men § 214 v.v.). *Nggo* is dus wel zeer kleurloos van beteekenis. Te vergelijken zijn Ned. *er*, Bar. *jaoe*, nadrukgevende partikel (uit *laoe* = T. *looe*), enz.

De beteekenisverzwakking die *laoe* in den vorm *jaoe* heeft ondergaan doet vermoeden dat de versterkende partikel *koa* (zie § 181) hetzelfde is als *koea*, stam van *nggoea* (W.Kns.). Dr. Adriani leidde M. *koa* af van Sg. *koa'*, een woordje van kleurlooze beteekenis, ongeveer syn. met *aaoe*[2]). Beide afleidingen behoeven echter niet met elkaar in strijd te zijn, want Sg. *koa'* is ook syn. van *pia'*[3]), dat o.a. „er zijn" beteekent[4]). Nu beteekenen de woorden voor „er zijn" dikwijls oorspronkelijk „hier zijn" of „daar zijn" (vgl. § 178, en P. *nio*, N. *ndio*, Kns. *nggae*, „er zijn")[5]), speciaal „daar beneden zijn" (B. *laoe*, Kns. *aggae*, enz.). *Koa* zou dus ook oorspronkelijk de beteekenis „daar beneden" kunnen hebben gehad, maar gaandeweg geheel kleurloos zijn geworden, evenals het in oorsprong mogelijkerwijze dus identieke *nggo*.

In het I. (wellicht ook elders) worden de vormen *noeakoe* enz. en *nggoakoe* enz. op deze wijze onderscheiden dat de laatste gebruikt worden met betrekking tot wat op een andere plaats of bij een andere gelegenheid gebeurt of gebeurd is, terwijl de eerste op de huidige situatie betrekking hebben, b.v. *kano komba noeakoe motoeri* (ik slaap niet, ik sliep (daareven) niet), *kano komba nggoakoe motoeri* (ik sliep (bij die gelegenheid) niet), *noeiko mombio*, „wat doe je daar?" (lett. „hier", nl. op dezelfde plaats als waar de spreker zich bevindt), *soeiko mombio*, „wat doe je daar?", *nggoiko mombio hieno*, „wat deed je daarnet?", enz.

De T. vormen *ndi akoe* enz. zijn boven (§ 180) reeds verklaard als te zijn ontstaan uit *ndio akoe* enz., wat niet alleen blijkt uit het naast elkaar voorkomen van de beide reeksen vormen, maar ook uit het Tioesch, waar men alleen *ndia akoe* enz. en niet de korte vormen schijnt te kunnen gebruiken. Het uitvallen van de *o* wordt het best verklaard uit den nauwen band die

---

1) Voor *ra* (uit *ara*) zie men p. 42.

2) MZG 63, p. 317. Vgl. ook TBG LV, p. 605.

3) Sg. Spr. 278.

4) ib., 263.

5) Ook aan *pia'* mag trouwens plaatsaanduidende beteekenis worden toegekend, zie t. a. p. p. 263 v. en 278 v., en Ttb. Wdnbk. s.v. *wia, wia'i, wiana* (*wia* moet id. zijn met *pia'*).

de deelen van deze combinaties verbindt; vgl. uitspraken als *ra iramo* voor *raoe iramo*, enz. (zie § 31). Zoo schijnen ook de vormen van tabel VI (*ndiramai* enz.) uit *ndioramai* enz. te zijn verkort, want het Tioesch zegt *ndiaramai* enz. (zie de lijst).

Naast *koea* staan *kini, kitoe, kira* en *kita*, gevormd uit een element *ki-* en de boven reeds genoemde wortels *ni, toe, ra* en *ta(h)*. De vorm *kini* komt ook in het Ml. voor.

In de uitdrukkingen voor „niet hier'', „niet daar'', enz. worden in de dialecten gewoonlijk de vormen van tabel III gebruikt. In W. Kns. zijn zij echter korter dan deze laatste, zoodat het wenschelijk was ze in de lijst op te nemen, al behooren zij formeel niet in tabel II thuis.

196. Waar in de vormen van tabel III *i* aan het begin optreedt is dit de prepositie. De T. uitdrukkingen zijn gevormd met *-ai*, waarschijnlijk een combinatie van de formatieve demonstratieve elementen *-a* (zie § 193) en *i*. In vele BM. vormen kunnen deze in omgekeerde volgorde voorkomen (met overgang van *i* in *e*). Daar echter naast Molo. *siihe* I. *siiha* staat, en *sehea* enz. blijkbaar uit *sehe (sihe)* + *a* zijn gevormd, kan men ook aannemen dat in laatstgenoemde vormen het element *-a* tweemaal voorkomt (de lange vocaal in *siihe, raahe*, etc. is uit rekking te verklaren, vgl. Molo. *sihe'o, rahe'o*, enz.). Uit *siiha* naast *siia* en *sii'a* blijkt dat de *h*, die in vele BM. vormen tusschen den wortel en den uitgang staat, secundair is ingevoegd, vgl. § 77 (maar niet in *tahea* en *tehea*).

De wortels der BM. en W. Kns. vormen zijn uit de vorige tabellen reeds bekend. Over Kns. *ikiino* naast W. *ikinino* zie men § 31. P. *sirio* kan staan voor * *siria*, en gevormd zijn met *-ria*, dat ook optreedt in Bar. *lairia* (aldaar). *Eende* is natuurlijk id. met *indi* in *indi'ai*.

Moiki en Tioe hebben twee series vormen, waarvan de tweede, althans in Tioe, een ruimere plek aanduidt dan de eerste (*indiangko* = op deze plek, *indiia* duidt b.v. „in dit dorp'' aan). De laatste sluit zich formeel aan bij de in § 178 genoemde vormen *ndiio, raaoe*, enz. De eerste is met een element *-ngko* (waarschijnlijk uit *-ngka*, vgl. Moiki *indiingka*) gevormd, dat in Tabel V als prefix optreedt (de prenasaleering kan in deze vormen dus oorspronkelijk zijn), en dat als richtingaanduidend element ook van elders bekend is, b.v. M. *koana*, Mal. *kanan* (rechts), Bar. *kaii*, Ml. *kiri* (links), de Mal. prepositie *ka*, enz.

197. De vormen van tabel VI komen geregeld met en zonder de prepositie *i* voor.

Over *ramai* en *tamahi* zie men § 92 en 95. De overige T. vormen van tabel IV zijn gevormd met een suffix *-ane*, waarvoor het Tioesch *-ange* heeft. Het naast elkaar voorkomen van deze beide vormen maakt het onwaarschijnlijk dat wij hier zouden hebben te denken, eenerzijds aan Ml. * *ana* in *disana* [1]), anderzijds aan Ttb. *ange* („naar boven, opwaarts'', richtingaanduidende

---

[1]) Van Ophuijsen, Maleische Spraakkunst², p. 121.

partikel)[1]). De syllabe *ne* zou id. kunnen zijn met *na-* in *naramai*, enz. (zie tabel V). In elk geval zal men aan een richtingaanduidend element hebben te denken.

Van de W. vormen van tabel VI kunnen *meervoudsvormen* worden gemaakt, wat uit het enkelvoudig karakter van *-no* begrijpelijk is. Zoo komt naast *ikinino ramai kiniro ramai* voor („op meer dan één plaats in dezen omtrek'').

Van de W. Kns. vormen van tabel IV is de stam *pone* op Midden-Selebes bekend in de beteekenis „opklimmen'' (Bar. *mepone* = opklimmen (in huis), BM. *momone* = klimmen (in boomen e. dgl.), enz.); hij is gevormd uit *po* + *ne* (Ml. *naik*). *Pode* kan daarvan een bijvorm zijn (vgl. *pano* en *pado*, en Bar. *tampode*, „kuif'', *mempode*, „zich verheffen'', *kampode*[2], „hoog zitten, hoog groeien'', etc.). De dialecten die *pone* zeggen gebruiken ook *pano*, en evenzoo gaat het gebruik van *pode* samen met dat van *pado*. W. en Kns. vervangen echter *pano* en *pado* door *moene*.

Pidaoe of *pida'oe* hangt waarschijnlijk samen met *looe*, Bar. *laoe*, vgl. Bar. *mena'oe*, „afdalen'' (uit huis). *Pano* en *pado* (waarvan het eerste naar analogie van *pone* zou kunnen ontstaan zijn) kunnen samenhangen met *raoe*, Bar. *ndjaoe* (wat weer een bijvorm moet zijn van *looe*, Bar. *laoe*), want *o* kan zeer goed uit *aoe* zijn ontstaan (zie § 45).

Van Tambee *rapano*, *rabehi*, *rapone* is het niet zeker of zij met het formatieve element *ra-* zijn gevormd (dus evenals *ramai*), dan wel of *ra* staat voor *raa* of *ra'a*, in welk geval deze vormen te vergelijken zouden zijn met de in § 189 genoemde.

De onderscheiding die het Tambee maakt tusschen personen of zaken die wel en die niet te zien zijn, vindt in andere BM. dialecten op analoge wijze plaats, al komen de vormen die in de eene of de andere beteekenis gebruikt worden niet altijd overeen, vgl. Lembobabi-Matangkoro *rapodeoto (ropodeoto)*, Moli. *ndeeponeoto*, „hij heeft zich in bovenwaartsche richting op weg begeven (en is nu uit het gezicht verdwenen)'', tegenover *topodeoto* (Moli. *tooponeoto*), „.... (maar is nog aanwijsbaar), daar gaat hij naar boven'', enz.

198. Over tabel V is in de voorafgaande paragrafen reeds het een en ander gezegd. Opmerkelijk is P. *ehembine'i*, dat niet afgeleid is van *omihi*, maar van *mine'i*, dat in het P. „een weinig afdalen'' beteekent (het wordt b.v. van het afdalen uit huis gebruikt). *Ehembine'i* wijst op een stam **pine'i*, die er uitziet als met het prefix *pi-* gevormd van een GW *ne'i*. De afleiding is onzeker.

Omihi en *behi* wijzen op een gemeenschappelijken grondvorm **bihi*, misschien id. met Bar. *bisi* (op zij schuiven, duwen), vgl. Bar. *tekalabese*, „afgezakt''.

Ehe en *hee-* zijn misschien uit *i* + *si* en *sii* ontstaan.

199. Eenige demonstrativa die dialectisch een

---

[1]) Ttb. Wdnbk. s.v.

afwijkende functie hebben. Zooals gebleken is onderscheidt het Tambee (en ook het P.) zich van de andere BM. dialecten waarvan gegevens ter beschikking staan hierdoor, dat het zich hooger bevindende personen, zaken of plaatsen niet aanduidt met vormen van den wortel *sa, so,* maar met van *tah, toh* afgeleide demonstrativa. Toch komen ook in het Tambee de vormen *sa'a* (pl. *sa'iroa*) en *sahea* wel voor, maar zij hebben een afwijkende beteekenis, zooals blijkt uit: *manoe sa'a,* „de kip die hier naar toe komt'', *inie sa'a,* a.h.w. „het dorp dat hier naar toe komt'', d.w.z. „het dorp waar wij op aan loopen en dat voor ons ligt'', *mia sa'a,* b.v. van iemand dien men op weg tegenkomt, enz., en uit *sahea'oto,* „hij komt hier naar toe (en is al dichtbij gekomen)''. Volgens opgave is het verschil van laatstgenoemden vorm met *toramai'oto* dit, dat in het laatste geval de persoon wel al te zien is, maar nog op vrij verren afstand. *Sa'a* en *sahea* leggen dus verband met de sfeer van den eersten persoon [1]), en kunnen zeer goed id. zijn met de gelijkluidende woorden in de andere BM. dialecten.

Dit is waarschijnlijk niet het geval met Tambee *saa'a,* „vroeger, eertijds, lang geleden'', b.v. *inie saa'a,* „een voormalig dorp'', *iniero mia saa'a,* „een dorp van de menschen van vroeger'', waarvoor het P. *isa'a* zegt *(inie isa'a).* In 't T. beteekent *isa'a* „echt, precies, onmiddellijk'', b.v. *pae isa'a,* „echte rijst'' (d.w.z. rijst van niet-bevloeide velden), *moko'iso isa'a,* „echt zweeten'' (d.w.z. „gewoon zweeten'', tegenover *moko'iso morini,* „koud zweeten''), *boeke isa'a,* heelemaal vol'', *impetiimo isa'a kita mpebobatoe,* „daalt onmiddellijk af, dan zullen wij een zwaardgevecht aangaan'', *a mpoe'oenomo isa'a baroe,* „precies aan den voet van den arenpalm''. In 't Moli. komt *kaisa'a* voor als versterkende partikel, b.v. *hele ho'io kaisa'a,* „zóó'' (waarschijnlijk uit *koa* en *isa'a*).

In al deze gevallen kan men zeer goed met hetzelfde woord te doen hebben.

Nog een ander verschijnsel, waarin Noehasch en Boengkoesch met elkaar overeenkomen, moet in 't kort vermeld worden, nl. het optreden van demonstrativa (in de boven aangenomen beteekenis van het woord) als aanduidingen van de windstreken. In Matano [2]) zegt men b.v.: *laki ra'ai* (naar het Zuiden gaan), *laki so'ai* (naar het Noorden gaan), *laki tahai* (naar het Westen gaan), *laki lo'ai* (naar het Oosten gaan), *raaneomo* (hij is al vertrokken in zuidelijke richting), *soaneomo* (id. naar het N.), *tahaneomo* (id. naar het W.), *loaneomo* (id. naar het O.), enz. Behalve *ramai* en *tamahi* heeft men daar ook nog *somai* en *lomai,* en deze vier vormen beteekenen „hier naar toe komen resp. uit het Z., het W., het N. en het O.'', blijkens *ngkondamai* [3]) *insi Pae*[2], „in herwaartsche richting uit Pae[2] (d.i. uit het Z.)'', *kontamahi inso i Landangi,* „id. uit L. (dus uit het W.)'', *konsomai*

---

[1]) Meer licht op het spraakgebruik dezer vormen zal misschien aan den dag brengen dat de beteekenis niet geheel adaequaat omschreven is.

[2]) De volgende gegevens, alle uit Matano, dus niet uit het N. in engeren zin (zie § 5), afkomstig, zijn mij verstrekt door den Heer J. Ritsema.

[3]) Vgl. § 19.

insi Mori, „id. uit Mori (dus uit het N.)'', *ngkolomai insi Sorowako*, „id. uit S. (dus uit het O.)'', naast *ngkondaane* [1]) *i Pae*[2], *kontahane i Landangi, konsoane laki Mori, ngkoloane i Sorowako*, „in zuidelijke richting naar P.'', enz.

Al zijn nog niet alle vragen die in verband met het bovenstaande kunnen opkomen voor beantwoording vatbaar, zooveel is toch wel zeker dat we hier met een secundaire beteekenis-ontwikkeling te doen hebben. Dit blijkt in de eerste plaats uit gegevens uit het N. zelf (b.v. *aiwa indi'ai lomai*, „kom hier naar toe'', als de spreker zich op een lagere plaats bevindt), maar duidelijker nog uit het Boengkoesch, waar de aanduiding der windstreken op analoge wijze plaats heeft, maar waar *tahane* voor het Z., *raane* voor het W. gebruikt wordt [2]).

Terwijl de andere BM. dialecten (uitgezonderd het Tambee) drie soorten van demonstrativa van den derden persoon hebben, is dit aantal in het N. bij de bovengenoemde vormen tot vier (in het Boengkoesch zelfs tot vijf) uitgebreid. *Iso'ai, soane* en *sooe* [3]) zijn uit het Kns. bekend als equivalenten van T. *ira'ai, raane* en *araoe* (zie § 192). Zij nemen in dat dialect een aparte plaats in te midden van op andere wijze gevormde woorden, en moeten dus wellicht als overgenomen beschouwd worden. Hoe de oorspronkelijke verhouding van deze beide groepen vormen (terug te brengen tot de wortels *so* en *ra*) geweest is, moet in 't midden blijven, evenals die van Boengk. *rio'i* en *roeane* (zie noot 2) tot de andere plaatsaanwijzende woorden in die taal en in het M.

C. VRAGENDE, ONBEPAALDE EN BETREKKELIJKE VOORNAAMWOORDEN.

200. Het woord voor „wie?'' is *isema*, dat voor enkelvoud en meervoud dient, en, evenals in andere IN talen, ook gebruikt wordt om naar namen van personen te vragen. Wanneer het niet in den genitief staat (zooals in *anoeni sema* (= *anoeno isema*) *andio?* „aan wie(n) behoort dit?'') is het voor zoover ik weet steeds *subject*, nooit *object* van den zin. Dit hangt hier mee samen dat het niet bepaald en niet onbepaald genoemd kan worden, maar daar tusschen in staat (het lidwoord *i* wijst op een *bepaalden* persoon, maar welke die bepaalde persoon is staat niet vast), terwijl in het Morisch streng onderscheid wordt gemaakt tusschen verba met bepaald en met onbepaald object, in zooverre die met bepaald object een vorm hebben waarin dat object

[1]) Vgl. § 19.

[2]) De Heer E. Gobée geeft op: *taha'i, tahone* (in het Z.), *rio'i, roeane* (in het N.), *lo'i, loane* (O.), *ra'i, rane* (W.) (de vormen op *-ane* geven blijkbaar de richting aan, evenals in het M.). *Soane* wordt niet als aanduiding van een windstreek gebruikt (vgl. noot 3). *Rio'i* en *roeane* zijn mij niet van elders bekend. *Ria'i* beteekent in 't Boengk. „hier''.

[3]) Dr. Adriani geeft Boengk. *sooe* op als demonstrativum van den 2en pers. (MZG 44, 275). Vermoedelijk behoort het echter bij den 3en pers., evenals in het Kns. De Heer Gobée geeft voor den 2en pers. de vormen *no'oe* en *no'i*, voor den 3en de vormen *so'i* en *soane* op.

(reeds) pronominaal is aangeduid, terwijl bij onbepaaldheid van het object een andere vorm gebruikt wordt (zie § 221). Door nu steeds waar dit mogelijk is op *isema* een passieve constructie te laten volgen waar wij „wie(n)'' als object bezigen, wordt deze moeilijkheid ondervangen. Zoo b.v. in *isema kinitamoe* (wie(n) heb je gezien?), *isema aiwa inalamoe* [1]) (wie(n) kom je halen?), enz. Men kan echter *kinitamoe* en *aiwa inalamoe* ook als relatieve zinnen opvatten (waarvoor het gebruik van *anoe* niet vereischt is), en dus vertalen „wie is het die(n) je gezien hebt'', enz. In dat geval behooren deze zinnen thuis onder § 207 v.v. [2]) (zooals nader blijken zal kunnen *anoe* en ook *hapa* (wat?) wèl als object optreden).

Daar bij een vervoegden vorm van een transitief werkwoord de nadruk op het object valt, gebruikt men in zinnen die een (als subject optredend) vragend voornaamwoord en een werkwoord bevatten dit laatste steeds in den deelwoordsvorm, b.v. *a, isema koa ari soemakoeo rombiakoe andio,* „och, wie heeft toch (deze) mijn sago (uit)geklopt?''

201. Afhankelijke vragen worden door *ba* (dat ook de beteekenis „indien'' heeft) of *ke* (vraagpartikel) ingeleid, ook wanneer zij een (ander) vraagwoord bevatten, b.v. *nahi koeto'orio ba (ke) isema neeno,* „ik weet niet hoe zijn naam is''.

Ook in een niet-afhankelijke vraag kan men de partikel *ke* in combinatie met een ander vraagwoord gebruiken. Het gebruik van *ba* als vraagpartikel (al of niet in combinatie met een ander vraagwoord) moet echter, hoewel 't niet ongewoon is, als minder zuiver Tinomposch worden beschouwd. Waarschijnlijk heeft men hier te denken aan taalbederf onder invloed van welk idioom dan ook. Waar *ba* in een directe vraag gebruikt wordt heeft men feitelijk (in zuivere taal) te doen met een afhankelijke vraag die een directe vervangt, zonder daar geheel synoniem mee te zijn (vgl. „waar ga je heen?'' met „waar je heen gaat?''). Wel is *ba* op zijn plaats in uitdrukkingen als *„Isema ke araoe?'' „Hoemba'i, ba isema'',* „Wie is dat daar?'' „Weet ik wie'' („weet-ik-'t, wie 't wel zijn mag''), in 't algemeen wanneer men niet bedoelt een antwoord te krijgen op een in vraagvorm gestelde opmerking.

Ba dient ook om van vragende o n b e p a a l d e voornaamwoorden en telwoorden te maken, b.v. *ba isema anoe nahi pebatatana ta hinoekoe,* „al wie niet wil wegwerken zal gestraft worden''. Hier volgt op *ba isema* een daarvan afhankelijke relatieve zin (die nog eens door *anoe* wordt ingeleid). Waar dit niet het geval is, zooals in *nahi komba isema inaiwaakokoe, omoeë koa* (*omoeë koa koe'aiwa oemalako*), „ik kom niet om wie(n) ook maar, (maar) alleen om jou (maar ik kom jou halen), *komba ta isema (kakaha) aiwa,* „niet wie ook maar zal (willen) komen, er zal niemand zijn die komt (wil komen)'', laat men *ba* weg. Vgl. nog: *maoepo isema oememao nahi koebeheakono,* „al vraagt wie ook maar het, ik sta het niet toe''.

---

[1]) Men lette op de eigenaardige constructie: men zou verwachten „komen halen'' als samenstelling te zien optreden, maar zoo ver is het niet gekomen.

[2]) Zie vooral § 209.

202. Het woord voor „wat?" is *hapa*, dat, anders dan *isema*, zoowel zelfstandig als bijvoeglijk gebruikt kan worden, b.v. *keoe hapa?* „wat voor hout, wat voor boom?", *Tohapa?* „(lid van) wat voor stam?", *Tohapako?* „wat voor landsman ben jij?", enz.

Evenals *isema* is *hapa* gewoonlijk subject. In zinnen als *nahi komba hapa koehaweako* [1]) *ndi omioe, ndio koa iloeloe akoe i Tantadoe ta koemaa akoe*, „'t is niet om wat ook maar dat ik bij U kom, maar de Rups (een zwarte rupssoort met lichte vlekjes) zit mij achterna om mij op te eten" (waar geen passieve vorm gebruikt wordt omdat *hawe* adj. is), behoeft het niet als object verklaard te worden daar men *koehaweako ndi omioe* als relatieven zin op kan vatten (vgl. § 200), maar in gevallen als *po'onso hapa*, „prop (stop, kurk) voor wat?" (lett.: „iets om wat mee te stoppen?") is dit uitgesloten.

In den genitief staat *hapa* in: *„Tampino hapa ke andio?" „Tampino owoe pontoeëhi"* = „De scheede van wat is dit?" „De scheede van een groot kapmes („een kapmes om boomen mee te vellen")"; *onsono hapa?* „prop (stop, kurk) van wat?" [2]); enz.

Hapa kan ook met possessiva verbonden worden. Zoo kan men b.v. van een kind vragen *hapamoe ke atoeoe*, „wat is dat (kind) van jou (in welke familiebetrekking staat het tot je)?" Een ander voorbeeld is *ia hapani kona* (voor *ia hapano ikona*)? „aan wat van hem is hij getroffen (welk lichaamsdeel van hem is getroffen)?".

Voorbeelden van *hapa* in afhankelijke vragen zijn (vgl. § 201):

ndi akoe koa mewowoloo io roei ke hapa anoe toemasomio, „ik denk slechts na over de doorns, wat het wel mag zijn dat ze scherp heeft gemaakt".

„Mia mpombio ke ira'ai?" „Hoemba'i, ba hapa (dompombio)!" = „Menschen die wat doen zijn dat daar?" „Weet ik wat (ze doen)!"

ba hapo nineeno (W.) = wat zegt hij toch! (ik begrijp niet wat hij zegt).

In onbepaalden zin komt naast *ba hapa* ook *ba hapa²* voor (de herhaling dient om het onbepaald karakter te versterken), b.v. *ba hapa (ba hapa²) (anoe) kinitano i'olio*, „al wat hij (maar) ziet koopt hij". Hier volgt op *ba hapa* een daarvan afhankelijke relatieve zin. Waar dit niet het geval is, zooals in *nahi ta hina hapa kada bela*, „er zal immers niets gebeuren, man!" (de spreker is verstoord over de bangheid van den ander), wordt *ba* weggelaten.

Vgl. nog: *maoepo bahapa ongkoeë nahi koemomee*, „al is het wat ook maar, ik ben niet bang"; *mondeenomo anoe nineeno, itondao loewoe*, „onverschillig wat hij maar zeide, hij volgde het allemaal (op)".

203. *Isoea* is met de prepositie *i* samengesteld, en kan dus zoowel „waar?" als „waarheen?" beteekenen. Voorbeelden zijn: *ke isoea oelako?* of *isoea ke oelako?* „waar ga je heen?"; *inso isoea?* „waarvandaan?", *sala insi soea andio?* „waarvandaan komt deze weg?" (lett. „de weg waarvandaan is deze?"). Tusschen *isoeamo* en *isoeaomo* (vgl. § 178) is naar het schijnt het verschil niet groot (met *o* heeft *mo* in 't algemeen meer de functie van tegenstelling

[1]) Zie over dezen en dergelijke vormen § 209.

[2]) *Onsono hapa* = *po'onso hapa*. Zie het hoofdstuk „Het Nomen Verbale".

aan te geven met een voorafgaanden toestand, zonder *mo* legt het nadruk). In het meervoud gebruikt men *isoea iramo*. Voorbeelden zijn:

„*Isoeamo mia anoe ta mowawa sangkakoe?*" „*Ndiomo* (of: *ndi iramo*) *oroea ira.*" „*Isoea iramo anoe otoloe ira?*" = „Waar zijn de menschen die mijn bagage zullen dragen?" „Hier zijn er twee." „Waar zijn de (andere) drie?"

ke isoea(o)mo inemoe ka amamoe? of *ke isoea iramo inemoe ka amamoe?* „waar zijn je moeder en je vader?"

In de beteekenis „waar is hij al?" gebruikt men echter niet *isoeaomo* maar *raoeomo isoea? (looeomo isoea?, tahoeomo isoea?*, vgl. § 178), b.v. *raoeomo isoea hieno oetepotowoakono?* „waar was hij al daarstraks toen je hem tegen kwam?"

Een bijzonder spraakgebruik heeft de uitdrukking *(i)soea nde toeoe*, lett. „waar is dat dan" (meestal in antwoord op een bewering van den toegesprokene), en te vertalen met „welaan, kom" of iets dergelijks, gevolgd door een imperatief. B.v.:

Motae i Ambaoe: ho'io, pande akoe koa. Gagi ipotae i Tehoe: isoea nde toeoe pe'ongeli ka koerongeo ngangamoe = De Buffel zeide: jawel, ik ben wel bedreven (daarin). Toen zeide de Muis: kom, loei dan eens, dat ik je stem hoore.

Soea nde toeoe, boeaea, impelontoako loewoe ihino korono andio = Welaan, krokodillen! komt allen bovendrijven gij die in deze rivier zijt („inhoud van deze rivier" lett.).

Anoe isoea heeft de beteekenis „welk(e)" (vgl. Ml. *mana*, enz.), b.v. *nainano anoe isoea?* (welke tante van hem?), *kombiano anoe isoea?* (welke van zijn echtgenooten?), enz.

Evenals andere vraagwoorden krijgt *isoea* in een afhankelijke vraag *ba* of *ke* voor zich. *Ba isoea* of *ba isoea²* (vgl. § 202) heeft onbepaalde beteekenis, b.v. *ka kimpo'itoe² ba isoea lakoa mami*, „dat wij rondtrekken waarheen onze weg ons dan ook voert" (lett. „waar ook maar onze plaats van gaan moge zijn"). Naast *ba isoea²* komt ook wel *ba isoea‿isoea* voor, b.v. *ba isoea²* (of *ba isoea isoea*) *koelako itonda akoe koa*, „waar(heen) ik ook ga, hij volgt mij maar".

204. Voor „hoe?" zegt het T. *kana'oempe* (ook *kana'ompe* of *kana'ampe*). Voorbeelden zijn: *kana'oempe langkaino?* „hoe groot is hij?"; *kana'oempe koa nde ine lakomoe atoeoe?* „wel moeder, hoe is die gang van je (je gang) geweest (afgeloopen)?; *kana'oempekomo, nahoe behe metonda ndi ongkoeë?* „hoe staat het met jou, wil je mij niet „volgen" (aan mij onderhoorig zijn)"?; *onae koa pinewowolono ba kana'oempe koa ka ipoko'akalao Oleo ka ipepate ira anano*, „dát slechts was haar overlegging hoe zij de Zon om den tuin zou kunnen leiden, opdat zij haar kinderen zou dooden"; *ba kana'oempe* (of *maoepo kana'oempe) oeweweoeo, polomo koa ka i'oemari*, „hoe je het ook maakt (al maak je het ook hoe ook), als het maar af komt; *(nahi) komba kana'oempe*, „het doet er niet toe".

Ook *tembio* wordt in deze beteekenis gebruikt, maar heeft ten deele een ander spraakgebruik. Voorbeelden zijn: *(nahi) komba tembio,* „het doet er niet toe''; *tembio koeri'a?* „hoe luidden zijn (enz.) woorden?'' (ook: *hapa koeri'a?*); *ndiko koa tembio ke?* „hoe heb ik het nu met jou?'' In den regel moet *tembio* (of *tembio ka,* wanneer er een w.w. op volgt) met „waarom'' vertaald worden, b.v. *tembio ke ka oëkaano towoedo Datoe?* lett. „waarom is het dat je het suikerriet van den „vorst'' opeet?'' Ook met *kana'oempe* is dit soms het geval, b.v. *kana'oempe (tembio) ka nahoe powawa doi,* „waarom heb je geen geld meegebracht?''

205. *Te'ipia* en *indi'ipia* beteekenen beide „wanneer?'' Het eerste heeft betrekking op de toekomst, het tweede op het verleden. *Ba (i)ndi'ipia* komt voor in de beteekenis „vroeger'' (lett. „wanneer ook weer''), b.v. *omoeëmo nae mbe'e* [1]) *anoe mokonsii akoe andio ba ndi'ipia,* „jij bent het die mij vroeger hebt gekweld''. Zoo ook: *te'ipiapo koepoweeko,* „in de toekomst (ik weet nog niet wanneer) zal ik je ervan geven''.

206. Onze onbepaalde voornaamwoorden „iemand'' en „niemand'' hebben geen pronominaal equivalent in het M., want men kan niet zeggen dat *mia* (een of meer personen) en *asa mia* (een persoon) pronomina zijn, al moet men ze soms door „iemand'' vertalen, b.v. *i inia andio hinao (asa) mia anoe mekombe,* „in dit dorp is iemand (zijn menschen) die getroubleerd is (zijn)''; *nahi ta hina hawe,* „er zal niemand komen (lett. „er zal niet zijn die komt''); *nahina (mia anoe) toemo'orio,* „er is niet (niemand) die het weet''. Hoe het nadrukkelijke „niemand'', in den zin van „niet wie dan ook'', wordt uitgedrukt, is in § 201 gebleken.

Onze woorden „iets'' en „niets'' worden, wanneer er geen bijzondere nadruk op valt, in 't geheel niet afzonderlijk uitgedrukt in het M., b.v. *hinao (anoe) akoe paoeakomoe,* „er is (iets) dat ik je te zeggen heb'', *nahina (anoe) kinitakoe,* „ik heb er geen gezien'' of „ik heb niets gezien'', maar met nadruk *nahina ba hapa anoe kinitakoe,* „ik heb heelemaal niets gezien'' (vgl. § 202). Vgl. ook *asa mbo'oe,* „nog iets'', lett. „nog een (ding)''.

Over „men'' zie men § 157.

207. Het equivalent van onze b e t r e k k e l ij k e v o o r n a a m w o o r d e n is *anoe.* Dit woord heeft echter een zeer ruime functie in vele IN talen. „*Anoe* is'' zooals Dr. Adriani het uitdrukt „eigenlijk een soort lidwoord, dat dient om een niet zelfstandig woord zelfstandig te maken, of om de zelfstandigheid van een woord te versterken''. Als zoodanig komt het in het M. vooral voor bij sommige telwoorden (met name bij die welke met *i-* gevormd zijn), b.v. *i larono (anoe) itoloe,* „in den tijd van drie dagen'' (vgl. *i larono asa nta'oe,* „in één jaar''), *dandi (anoe) ipitoe,* „de termijn van 7 dagen'', en (want wat van een enkel woord geldt, geldt ook van een geheele uitdrukking) in de met *anoe ka* beginnende zinnen (zie § 218). Als betrekkelijk voornaamwoord (zie beneden) vat *anoe* den inhoud van een

---

[1]) Over *nae* zie men § 163; *mbe'e* is verkorting van *sambe'e,* „vriend''.

relatieven zin tot één geheel samen. *Anoe* moet ook door een van onze lidwoorden vertaald worden waar het voor een adj. of telwoord staat waarbij het substantief verzwegen is, of dat zelfstandig gebruikt wordt, b.v. *anoe motaha*, „het bruine, een bruin'' (paard b.v.), *laloeopo anoe soesoea ipontena*, „het is beter dat gij een ander zendt'', *anoe asa asa² woekoeno*, „de eene heeft slechts één pit'', enz. Verder in *anoekoe*, „de mijne, het mijne'', enz., waar men *anoe* met „ding van...'' kan weergeven.

Anoe heeft ook de beteekenis „dinges'', en is als zoodanig onbepaald voornaamwoord. Aan *anoe* voor zaken beantwoordt *i Anoe* („N. N.'') voor personen.

Waar *anoe* aan het begin van een relatieven zin staat kan men het als regel door een van onze betrekkelijke voornaamwoorden weergeven. De functie van *anoe* als relativum is echter ruimer dan die van laatstgenoemde woorden, zooals b.v. blijkt uit *boetoe a ntonga lere mami anoe iko mohawe bailo*, „slechts op onzen akker is het dat je gierst zult vinden'', waar *anoe* betrekking heeft op een bepaling van plaats (vgl. het over *onae* opgemerkte in § 160). Men vindt ook relatieve zinnen die niet door *anoe* worden ingeleid, zooals *hinao (asa) mia (anoe) loemaki oewoi mompo'aha ahi*, „er was eens iemand die naar het water ging, een waterbamboe op den schouder dragende'', *nahina behe (oemehe)*, „er is niemand die wil'' (vgl. § 206), enz. *Anoe* kan echter alleen gemist worden wanneer geen gevaar voor onduidelijkheid ontstaat, dus niet in niet-specificeerende (niet-restrictieve) relatieve zinnen [1]), zooals *ongkoeë koa nae, anoe nahina doikoe andio, komba akoe mompoko'oli ngara*, „ik, die geen geld heb, zal geen paard kunnen koopen'', en evenmin wanneer er geen antecedent is, dus *anoe* de beteekenis heeft van „degene die, hij die, dat wat'', enz., b.v. *anoemo kinaa mioe onaemo ngkoeda koepongkaa*, „hetgeen door ulieden gegeten wordt, dat eet ik ook'', *anoe da mpo'ia i raha, mpotoeri iramo loewoe*, „zij die nog in het huis waren waren allen ingeslapen''.

Om bijzonderen nadruk op een substantief of pronomen te leggen kan men, evenals in onze taal, van een relatieven zin gebruik maken, waarin dan datgene wordt gevat wat men over de persoon of zaak in quaestie zeggen wil, b.v. *gagi mokolemo andio anoe mokolei ira mia i inia andio*, „dus was het deze *mokole* die over de menschen in dit (dat) dorp vorst was'', waarin de nadruk nog wordt versterkt door de partikel *mo*.

208. Als relativum kan *anoe* (voor zoover ik weet) niet anders dan subject of object zijn, dus b.v. niet in den genitief staan [2]), of met een prepositie verbonden worden. Waar wij een relatief pronomen in den genitief

---

[1]) Jespersen, The Philosophy of Grammar, p. 112 (het Engelsch vertoont mut. mut. hetzelfde verschijnsel).

[2]) In *kanatoeoemo kada pepaoeno monge²* (zóó is het spreken van iemand die dom is), *podoeino anoe nahi hori modoei* („het sagopap-eten van iemand dit dat nooit doet''; het eten van sagopap vereischt eenige vaardigheid, daar men het doet met twee stokjes, *doei* geheeten), e. dgl., is het natuurlijk niet *anoe* maar de geheele door *anoe* ingeleide relatieve zin die in den „genitief'' staat.

bezigen moet men in het M., evenals in andere IN talen, een bezittelijk voornaamwoord dat op *anoe* slaat hechten aan het woord in den relatieven zin waartoe, volgens de constructie in onze taal, *anoe* in genitief-verhouding zou moeten staan, b.v. *nana'oie anoe nami hina mia mota'oedo*, „kinderen wier ouders er niet meer waren (die geen ouders meer hadden)'', *tisomo koenoemauo anoe asa woekoeno i koanakoe*, „morgen zal ik dien welks pit één is (die één pit heeft) rechts van mij leggen''.

Gevallen waarin een prepositioneele groep, bestaande uit een voorzetsel met een pers. voornaamw., op *anoe* terugslaat, zijn mij niet bekend [1]). Men mag aannemen dat zij niet voorkomen, want de eenige preposities (in den eigenlijken zin des woords) zijn de synonieme woordjes *i*, *a* en *ndi* („in, op, aan, naar'', enz.) waarmee het suffix *-a* correspondeert, zoodat constructies als boven bedoeld vermeden kunnen worden. Een voorbeeld is: *ndiindio mia anoe pesikenoakoe indiawi ke ta loemaki Tentena i Anoe*, „hier is de persoon aan wien ik gisteren gevraagd heb (lett. „die mijn plaats-van-vragen is geweest'') of N. N. naar T. zal gaan''. Vgl. nog: *asa mbo'oe anoe sani ira pompake koero bobotoli mia, onaemo ba dopompakoeli soei dodoë*, „nog een geval waarbij (waartoe) men een ronden kookpot pleegt te gebruiken, is wanneer men magisch te werk gaat tegen (den kwaden invloed van) een *soei dodoë* (soort vogel)'', waar de constructie eenvoudig is gehouden door een voor ons gevoel vereischte prepositie of suffix [1]) achterwege te laten, zonder dat dit schade doet aan de duidelijkheid.

Wanneer een substantief door een bepaling (een adjectief met name) wordt gevolgd, kan hierop een zekere nadruk worden gelegd door het gebruik van *anoe*. Is dit het geval, wordt m.a.w. de door het bepaalde substantief aangeduide persoon of zaak gedacht in tegenstelling met een andere van dezelfde soort, doch waarop de bepaling niet van toepassing is, dan is de mogelijkheid van een *samenstelling* uitgesloten [2]), b.v. *borono itena ira amano i Wakoeka ka dompewoeatako ia usi'e anoe moa, ta oemaha ira*, „toen beval de vader van W. hen om in een leege rijstschuur op te klimmen, om hun (de tanden) af te vijlen'', *imentoetoewiakoene lewe ngkeoe anoe moloeë*, „dekt mij toe met groote boombladeren'' („boombladeren die groot van oppervlakte zijn''). Maar in *gagi mehawe iramo a ntoroekoeno anoe tedoa ondaoe*, „toen kwamen zij aan een berg die zeer hoog was'', treedt *anoe* op omdat de toevoeging van *tedoa* aan de bepaling het gewenscht maakt deze den vorm van een relatieven zin te geven (zij zou anders te zeer los komen te staan van de rest van den zin), en in *iniado To Molongkoeni anoe kodei* (een klein dorp der To M.) is *anoe* onontbeerlijk voor de duidelijkheid (zonder *anoe* zou *kodei* bij *To Molongkoeni* behooren).

---

[1]) De suffixen die aan werkwoorden etc. worden gehecht (b.v. *-ako*) vertoonen wel veel trekken van overeenkomst met preposities, maar zijn daarmee toch niet te identificeeren.

[2]) Vgl. in dit verband Dr. C. Snouck Hurgronje, Atjèhsche Taalstudiën, TBG XLII (1900), p. 242 v., 244 v.v. (Verspr. Geschr. Dl. V, p. 359 v.v.), en hoofdstuk III van dit boek.

Een bijzonder spraakgebruik heeft *kana anoe*, „alsof'', lett. „als (iemand) die, als (iets) wat'', b.v. *sompo lakoano monsari mia andio ikohali'okono mpiha io baroeno kana anoe sinari*, „bij elken gang van dezen man om palmwijn te tappen verwonderde hij er zich steeds maar over dat het was alsof zijn palmwijn getapt was'', *oleo mbo'oe kana anoe hinao koa ntoe'oe nohoe*, „bij de zon is het ook alsof er inderdaad een rijstblok op staat'', *ba topesawikio ngara atoeoe kana anoe mebangka*, „wanneer wij (men) dat paard berijden is het alsof men vaart''. Voor het laatste kan men ook zeggen: ... *kana kita anoe mebangka*, „... is het alsof wij („als wanneer wij'' eig.) varen''.

209. Het pronomen relativum is op zich zelf nòch bepaald nòch onbepaald, maar staat daar tusschen in (evenals de vragende voornaamwoorden, vgl. § 200). Dit is o.a. in 't Ned. duidelijk uit de gelijkheid van sommige relatieve, vragende en onbepaalde pronomina, b.v. „wie'', „wat''. Nog duidelijker is het in de IN talen die *anoe* als relativum bezigen, omdat dit pronomen in de eerste plaats onbepaald is (nl. in de beteekenis „dinges, N. N.''). Waar het relativum *anoe* logisch object is eener handeling zijn dus in het M. de *-in*-vormen op hun plaats, die de moeilijkheid van de keuze tusschen vormen met bepaald en met onbepaald object vermijden (hetzelfde geldt van de vragende voornaamwoorden, zie § 200), b.v. *kinaa anoe ninahoeno* (de rijst die door hem gekookt was), *kondehora anoe hinawekoe hieno*, „het dier dat zooeven door mij is aangetroffen''. Evenzoo in gevallen waarin *anoe* wegblijft, b.v. *poenti pinahodo*, „de pisangs die door hen geplant waren'', enz.

Niet altijd echter wordt op deze wijze *anoe* tot subject van den relatieven zin gemaakt. In bepaalde gevallen is dit niet mogelijk. Zoo volgt op *nahi* (niet), *namo* of *nami* (niet meer) en *napo* of *napi* (nog niet) steeds een vervoegde vorm, zoodat gevallen als *mia anoe nahi koeto'orio* (iemand dien ik niet ken) e. dgl. niet in het passief kunnen worden omgezet. Hetzelfde geldt van gevallen waarin het w.w. waarvan *anoe* object is nog een ander object heeft. In den regel zijn dit verba die het suffix *-ako* (en wel I *-ako*, zie het tweede deel) achter zich hebben. Voorbeelden zijn: *kinaa anoe ibintaako ira*, „de gekookte rijst die zij voor hen had achtergelaten''; *ba nahina patado mia Walanda komioe mopokitaakoene?* „zijn er geen afbeeldingen (foto's) van Hollanders die U mij kunt laten zien?'' Ook wanneer bij adjectiva het suffix *-ako* optreedt is het menigmaal niet mogelijk van zulke vormen een passivum met *-in-* af te leiden (vormen waarbij dit wel geschiedt kan men tot de werkwoorden rekenen). In dat geval wordt als regel het gesuffigeerde pronomen personale (kenmerk van bepaaldheid van het woord waar het betrekking op heeft) achter *-ako* weggelaten, b.v. *hapa ke oe'aiwaako?* „waarom, waarvoor (lett. „om wat, voor wat'') kom je?''[1]), *sine onaemo koa da dontetalaako io bangkado nahi dompokopaeo*, „maar dáárdoor alleen werden zij opgehouden dat zij hun vaartuig niet konden voorttrekken''. Toch wordt in dergelijke

[1]) Gemakshalve zijn in deze § ook (gedeelten van) zinnen zonder *anoe* behandeld waarop dezelfde regels van toepassing zijn, en die men als relatieve zinnen kan opvatten (vgl. § 200 en 202).

gevallen ook wel eens het pronomen suffixum gebruikt. Een vaste regel schijnt niet te geven. Vermoedelijk is de vorm zonder pronomen de gewone, en is het wèl optreden er van in bepaalde gevallen toe te schrijven aan de sterke behoefte die de taal in het algemeen aan pronominale aanduiding van een bepaald object heeft (vgl. beneden), wellicht ook in verband met de volkomen gelijkwaardigheid van de constructie met en zonder *anoe*, waarvan de laatste niet als relatieve zin behoeft te worden opgevat [1]).

In het Molo. en I. (wellicht ook in andere BM. dialecten) kan in dergelijke gevallen ook bij vervoegde vormen van transitiva het pronomen suffixum worden weggelaten, b.v. Molo. *mpongee iro i Tamailonggo koa rompoko'alo sie*, „zij dachten dat zij T. gepakt hadden'', Molo. *telioe i Tamailonggo loemoeadi'o mpo'oese'a, ko'ioto romeatouda na oewoli niroa*, „in het voorbijgaan bracht T. een rijstblok aan het rollen, dàt volgden de vijanden'', Molo. *ndeema koelo oemalo?*, I. *heaoe ndeeta koelo oemalo?* „welke moet ik nemen?'' In het T. is zooiets niet mogelijk.

Wanneer in gevallen waar een *-in*-vorm mogelijk is een vervoegde vorm gebruikt wordt is dit waarschijnlijk als minder goed Morisch te beschouwen (men kan het verklaren uit analogie, daar in den regel bij bepaaldheid van object een vervoegde vorm, waarin dit object pronominaal wordt aangeduid, gebruikt wordt; vgl. boven). Voorbeelden zijn: *onaemo anoe akoe koemaano (anoe ta kinaakoe)*, „hij is 't dien ik op zal eten (die door mij zal worden opgegeten)'', *ndiomo owoe anoe wela akoe pakeo* of *anoe koewela pakeo* (doch liever: *anoe wela pinakekoe)*, „dit is het kapmes dat ik geregeld gebruik'', *watoe anoe dowela mempaloeo mia* (liever: *anoe wela pinaloedo mia*), „een steen (rotsblok) waarop de menschen herhaaldelijk gehamerd hebben''.

Wanneer op het relativum *anoe* als subject een werkwoord volgt is dit, om dezelfde redenen als boven (§ 200) vermeld, nooit een vervoegde maar steeds een deelwoordsvorm, behalve wanneer de relatieve zin een der negaties *nahi* (niet), *napo* of *napi* (nog niet), *namo* of *nami* (niet meer) bevat, b.v. *mia anoe nahi to'ori akoe*, „iemand die mij niet kent''.

Dialectische vormen en afleiding.

210. *Isema* bestaat uit het lidwoord *i*, een element *se* en een o.a. uit Mor. en Mak. bekende partikel *ma*. *Se* kan uit *sai*, een in veel talen voorkomende vorm [2]) zijn samengetrokken. In het BM. heeft men echter *isia* (Moli. Tamb.) en het blijkbaar daaruit ontstane *isea* (I. Molo. e. a.). In *isia* kan *a* het

---

[1]) Vgl. *onae (anoe) koemasoesaako(no)*, „dat is 't waarover ik verdriet (zorg, moeite) heb'' of „daarover heb ik verdriet (enz.)''. Volgens sommigen wordt de vorm met *-no* speciaal gebruikt wanneer *onae* op een persoon (personen) betrekking heeft, en is die zonder *no-* verplicht wanneer het over zaken gaat. In *anoe tedoa koemasoesaakono andio anakoe mahaki andio* (hetgeen waarover ik mij erg bezorgd maak is dat mijn kind ziek is) kan het optreden van *-no* hieruit verklaard worden dat de eigenlijke reden der bezorgdheid door *anakoe mahaki andio* wordt uitgedrukt, en deze woorden onmiddellijk op den relatieven zin volgen.

[2]) Sg. Spr. p. 247 v.

vragende element zijn, vgl. Sg. *soeá'* naast *soeapa* (Bant. Sg. Tal.), Bent. *soapa*, „waar?''; dit is evenwel lang niet zeker, want meermalen is de vragende beteekenis in als vraagwoorden gebruikte vormen secundair. Zoo is *sai* uit eenige aanwijzende elementen samengesteld [1]), treedt *anoe* in het Tag., *aoe* in het Bim. op in de bet. „wat?'' [2]), en staat naast PmB. *wei*, „deze, dit'', Amp. *sawei*, *siwei* (hoeveel?), en *mawei* (hoedanig?), B. *sangkoedja* en *makoedja*, van *koedja*, „wat?'' *Sia* en *sai* zijn bovendien moeilijk te scheiden. Het P. zegt *inei* of *ainei* (zie § 167), vgl. Boengk. Mand. *inai*. Dit woord is waarschijnlijk met het element *in-* (zie § 167) gevormd. Naast *(a)inei* wordt ook *(a)ineio* gebruikt [3]).

In *hapa* (W. *hapo*) kan de *h* zeer goed uit *s* zijn ontstaan; het correspondeert dus naar alle waarschijnlijkheid met Ttb. *sapa* (zie Ttb. Spr. p. 255 v.). In het BM. gebruikt men *pio* (P. Kns. *mbio*), dat id. kan zijn met den stam van T. *opia* (in samenstellingen *pia*), „hoeveel?'' (Jav. *pira*), vgl. W. Kns. *opio*, BM. *popio*, id. (in samenstellingen treedt echter ook daar de vorm *pia* op). De stam *pia* komt ook in andere vraagwoorden voor, b.v. M. *indi'ipia*, *te'ipia*, Bar. *impia*, „wanneer?'' Van *pio* zijn ook de algemeen M. woorden *tembio* (zie § 204) en *mombio* afgeleid. Het laatste beteekent „wat doen?'', en is zoowel trans. als intrans. (*kana'oempe ke omocë, Tandawilatoe, oembioo oeloemoe ka imotaha?* „hoe zit dat toch met jou, Specht, wat doe je toch met je hoofd dat het rood is?''). Vgl. ook § 23.

Isoea kan correspondeeren met Sg. *soeá'*, zie boven (in het Ttb. wordt *so* gebruikt voor „waar?''). Het BM. zegt *inderio* (behalve Molo. *isoea* en I. *ndesoea*), dat uit **inde* en *rio* (vgl. Bar. *lairia*, „aldaar''; *rio* kan in *ri* + *o* gesplitst worden) is samengesteld. Het eerste correspondeert met Jav. *ĕndi* en komt algemeen in het BM. voor in de bet. „welke'' (Moli. *inde'e*, Matangkoro *indee*, Molo. *ndeema*, I. *henoe ndee*, Tambee *(henoe) ndeea*, P. *oendee*). Het Moli. gebruikt *inde'e* ook voor „waar?''.

Voor „hoe?'' wordt meestal een woord gebruikt dat letterlijk vertaald „als waar?'', d.w.z. „als welke?'' (zie § 203) beteekent. Zoo P. *helindee*, Kns. *ndeembio* (vgl. § 192 en 194), Bar. *ewambe'i*, enz. Hieruit valt te concludeeren dat ook *oempe* „waar'' of „welke'' moet beteekenen, en dan ligt het voor de hand te denken aan *oemba*, dat in de W. Tor. talen „waar?'' beteekent. *Oemba* zal echter moeilijk van Par. *iwa*, Bar. *imba* (pr. t.) gescheiden kunnen worden, zoodat *oempe* voorloopig onverklaard blijft, althans wat de *p* betreft (de vorm *ompe* kan zeer goed secundair ontstaan zijn, evenals *ampe*, dat uit assimilatie aan de *a*'s van *kana* verklaard kan worden).

Het BM. zegt voor „hoe?'' *ehende*, uit *ehe* + *nde*. Over *nde* is reeds

---

[1]) BS (vgl. Boengk. *ai*, „deze, dit'').

[2]) Jonker, Bim. Spr. 275 v.

[3]) Hieruit blijkt dat in zinnen met *isema*, *hapa*, e. dgl. een pronomen van den derden persoon virtueel aanwezig moet worden geacht (vgl. § 143, sub *b*; vgl. ook § 167, laatste alinea, en § 195, eerste alinea). Dat het niet zonder belang is dit op te merken blijkt o. a. uit § 173.

gesproken. *Ehe-* schijnt hetzelfde te zijn als het in § 198 genoemde, in sommige demonstrativa optredende element.

De equivalenten van T. *indi'ipia* en *te'ipia* in de dialecten zijn niets dan bijvormen van deze woorden (BM. *inipie*, doch Molo. *nepie*, Moli. ook *inepie*, P. *indipie*, W. Tioe *inipia*; BM. *te'ipie*, *teipie* (Moli.), *te'epie* (Molo. P.), Moiki *te'impia*).

Voor *anoe* zegt het BM. *henoe*, dat vermoedelijk uit *si anoe* is ontstaan (vgl. Ttb. Spr. p. 256). W. Kns. gebruiken *hanoe*, waar dus de *i* op dezelfde wijze verdwenen is als in *hapa*, Ttb. *sapa*.

VIJFDE HOOFDSTUK.

SUBSTANTIEF-CONSTRUCTIE EN VERVOEGING VAN INTRANSITIVA ETC. [1])

211. In 't Bare'e wordt een ruim gebruik gemaakt van de z.g.n. substantief-constructie. Beneden zal worden aangetoond dat dit eenmaal ook in 't Morisch 't geval geweest moet zijn. Dat het thans anders is, is toe te schrijven aan een verschijnsel dat als „omzetting van het nomen verbale in een finieten werkwoordsvorm'' kan worden aangeduid, en dat men ook in 't B. aantreft. In laatstgenoemde taal is de toestand bijzonder duidelijk, omdat daar beide wijzen van uitdrukking nog naast elkaar bestaan. Zeer in 't kort zal daarom eerst een overzicht gegeven worden van de verschijnselen die 't Bare'e te zien geeft op dit gebied.

De hier bedoelde substantief-constructie volgt in 't algemeen het schema: Ned. onderwerp — gezegde — (voorwerp —) bijwoord = Bar. (etc.) adjectief (i. pl. v. bijwoord) — nexus-substantief [2]) + pron. poss. of substantief in den genitief (voor onderwerp + gezegde) (— voorwerp), b.v.: (Ned.) hij vermaant zijn kind goed = (B.) goed is zijn vermanen zijn kind (*madago pampatoedjoenja ananja*); (Ned.) hij is erg ziek = (B.) erg is zijn ziekzijn (*ma'ai kadjoe'anja*).

Nu is de bovengenoemde „omzetting'' in 't Bar. slechts in bepaalde gevallen mogelijk, nl. alleen bij nomina verbalia van werkwoorden [3]), zelden of niet bij „abstracta'' van adjectiva. Eenige voorbeelden van de eerstgenoemde categorie zijn:

risaa padikamoe? (waar heb je het gelegd?) = *risaa noepadika?* (van *madika*).

impia paratamoe papamoe? (wanneer heb je je vader aangetroffen?) = *impia noeparata papamoe?* (van *marata*).

ewambe'i pampowiamoe tojo setoe? (hoe heb je die muizenval gemaakt?) = *ewambe'i noepampowia tojo setoe?* (van *mampowia*).

Zoocals men ziet ontstaan in 't Bar. op deze wijze n i e u w e f i n i e t e

---

[1]) Over de vervoeging van transitiva met bepaald object zie men § 151.

[2]) Onder den naam „nexus-substantief'' vat Jespersen de termen *nomen verbale* en *„abstractum'' van een adjectief* samen (The Philosophy of Grammar, p. 136).

[3]) En ook dan nog niet zonder beperkingen. De bedoelde omzetting wordt in het B. speciaal toegepast op zinnen waarin een nomen verbale van een *transitief* w.w. optreedt met de bet. „plaats of tijd van de door het werkwoord in quaestie aangeduide handeling.'' Zie verder de BS.

v o r m e n, die het nomen verbale tot GW hebben, en dus, wanneer zij van transitiva zijn afgeleid, een prefix *pa-* bevatten. Zoo verschillen b.v.: *ira anoe noekoni,* „de bladeren (groente) die je hebt gegeten'', en *ira anoe noepangkoni,* „de bladeren waarvan (waaruit) je hebt gegeten, die je als „bordje'' voor je spijzen hebt gebruikt'', ontstaan uit „de bladeren die je plaats-van-eten zijn (geweest)'' (van *mangkoni*).

Met deze voorbeelden is het verschijnsel voldoende gekarakteriseerd, zoodat wij thans over kunnen gaan tot het Morisch.

212. In 't M. wordt als regel waar 't Bar. een substantief-constructie bezigt een finiete of vervoegde vorm gebruikt. De ontwikkeling van deze vervoegde vormen moet, wat de hoofdzaak betreft, op dezelfde wijze hebben plaats gehad als in 't B., maar is in 't M. veel verder gevorderd. De „omzetting'' van substantief-constructie tot constructie-met-vervoegden-vorm heeft niet alleen bij nomina verbalia van werkwoorden plaats gehad, maar ook bij „abstracta'' van adjectiva. Naast de gewone vervoegde werkwoordsvormen van transitiva (§ 151) zijn dus ook finiete vormen van intransitiva, van transitiva met onbepaald object (als één categorie met de vorige te beschouwen; zie § 221), en van adjectiva ontstaan. Al deze vormen kunnen vervoegde vormen genoemd worden. Ook kan men in het M. niet naast de „omgezette'' constructie steeds een substantief-constructie plaatsen, zooals in het B. In sommige gevallen is dit wel mogelijk, maar de regel is toch dat de substantief-constructie door de constructie met „omzetting'' is verdrongen. Wanneer dus in § 213 voorbeelden van deze laatste zullen gegeven worden, is het niet de bedoeling dat deze *stuk voor stuk* op substantief-constructies terug gaan; zij dienen alleen als illustratie van een uit „omzetting'' ontstaan *type* van constructie.

Een belangrijk verschilpunt met het Bare'e is voorts dat in 't Morisch, dat onderscheid maakt tusschen transitiva met bepaald en met onbepaald object (zie § 221), vormen die analoog zijn aan Bar. *noepadika* (dus met een van het nomen verbale afkomstig voorvoegsel) alleen gemaakt worden van intransitiva (c. q. transitiva met onbep. object). Heeft het werkwoord in quaestie een *bepaald* object, dan kan alleen de (gewone) vervoegde werkwoordsvorm (zooals beschreven in § 151) gebruikt worden.

Een ander verschilpunt met 't Bare'e is het bezit van het plaats- en ook tijdaanduidende suffix *-a*, dat in het B. verloren is gegaan, zoodat het nomen verbale daar nu ook de *plaats* of den *tijd* van de handeling in quaestie aanduidt, en dus een zeer ruime functie heeft (van de „abstracta'' der adjectiva geldt mut. mut. hetzelfde). Dit punt kan hier echter buiten beschouwing blijven, omdat in een M. vervoegden vorm, hetzij uit „omzetting'' van een substantief-constructie ontstaan of niet, nooit een suffix *-a* optreedt (uitgezonderd natuurlijk in de schaarsche gevallen waarin *-a* tot den (secundairen) stam behoort, zie het tweede deel).

Een uit „omzetting'' ontstane finiete vorm kan van een meervoudsteeken worden voorzien, evenals andere vervoegde en niet-vervoegde vormen. Zie § 222 v.v.

als „omzetting'' van **katoewoekoe*), *tawalamo nakamate* [1]) (steek het met de lans opdat het sterve), enz. Ter aanduiding van een consecutief zinsverband gebruikt het B. dezelfde vormen, doch voorafgegaan door *pai*, „en'' [2]) (misschien is dit *pai* er secundair bijgevoegd, ter onderscheiding van de beide constructies, vgl. *na'iowaka joenoenja napolontjo*, „hij spoorde zijn makker aan om hard te loopen'', en *na'iowaka joenoenja pai napolontjo*, „hij spoorde zijn makker aan zoodat deze hard ging loopen'').

Het ontstaan van het M. voegwoord *ka* in de boven opgegeven beteekenissen wordt door het bovenstaande voldoende verklaard [3]). De beteekenis „en'' is de jongste; zij is verzwakt uit de gevolgaanduidende beteekenis (vgl. Mal. *maka* en § 160). Opgemerkt moet nog worden dat in het Mor. de „omzetting'' op eenigszins andere wijze in zijn werk is gegaan dan in 't B. Waar b.v. 't B. *nakatoewoe* zegt, heeft 't Mor. *ka itoewoe*. Zoo krijgen we dus in 't Mor. niet vormen als *naka* etc., maar *k a* g e v o l g d d o o r d e n v e r v o e g d e n v o r m (de futurum-vormen staan in dit opzicht met de vervoegde op één lijn). Wanneer de laatste met een vocaal begint wordt deze zonder hamza uitgesproken (§ 81), een bewijs te meer voor de nauwe eenheid die het voegwoord, oorspronkelijk voorvoegsel, *ka* vormt met de uitdrukking waarvoor het staat.

Voorbeelden van *ka*, gerangschikt naar de beteekenis, zijn:

potoewoe akoe, ka koepoweeko pakoeli melere ka ihadio koa paemoe = laat mij in het leven opdat ik je toovermiddelen voor den landbouw geve opdat je rijst veel worde (wij zouden zeggen: ..., dan zal ik je... geven, enz.).

loewoeno mia anoe mo'ia i tonga lere me'aiwa iramo i inia, nde potaedo ba domemate ka i'asa [4]) *koa mateado* = alle menschen die op de akkers waren kwamen naar 't dorp, want zij zeiden dat, wanneer zij stierven (moesten sterven), zij dan op één en dezelfde plaats wilden sterven („dat dan één slechts hun plaats van sterven moest zijn'').

sine ka koelako = maar laat mij heengaan („dat ik heenga'').

laloeopo ka i'aiwa mo'ia i Paantooele = laat hij liever te P. komen wonen.

omoeëmo mokongkooro kami ka dontewali saa walikoe = *jij* (bent 't die) ons hebt bedrogen, zoodat mijn makkers pythons zijn geworden.

komba ndi akoe mekombe ka koe'aiwa soemapoi komioe = ik ben niet gek, dat ik ulieden zou komen beoorlogen!

(onaemo) poe'oeno ka dompe'iwali tehoe ka ngeo = (dat is) de reden (ervan) dat de muizen en de katten op voet van oorlog met elkaar staan. Voor meer voorbeelden van dit soort zie men § 160.

olo'o metoboe ka ipetonga-mpada = nu eens ging hij door het bosch en

---

[1]) Uit vormen als deze is het voegwoord *naka* (opdat) ontstaan, waarin dus *na-* feitelijk het gepraefigeerde pronomen van den derden persoon is.

[2]) Ook *pai naka* in de bet. „zoodat'' (vgl. noot 1).

[3]) Hiermee is niet bedoeld te zeggen dat de ontwikkelingsgang in het M. precies hetzelfde verloop moet hebben gehad als in het B., zie beneden § 216.

[4]) Vgl. § 219.

dan weer door de vlakte („afwisselend ging hij door het bosch en door de vlakte'').

motaha ira mponahoe mpongkaa iramo ka dompo'inoe = toen ze ('t eten) gaar hadden gekookt, aten ze en dronken ze.

ondae i Bange ka i Re'a = de Aap en de Schildpad (zie § 159).

Andere kanten van het spraakgebruik van *ka* worden in de volgende paragrafen behandeld.

Wanneer twee substantieven door *ka* (in de beteekenis „en'') verbonden worden, zooals in het laatste voorbeeld, kan natuurlijk geen vervoegde vorm gebezigd worden. Worden twee adjectieven verbonden door *ka*, en is de kracht van dit laatste geen andere dan die van het voegwoordje „en'', dan wordt de vervoegde vorm soms wel en soms niet gebruikt, b.v. *mia me'o'ondaoe ka (do)memewowalo*, „lange en dikke menschen''. De verzwakking van de beteekenis van *ka* tot „en'' moest vanzelf de tendens ontwikkelen om in dergelijke gevallen den vervoegden vorm te doen verdwijnen. Overigens volgt op *ka* altijd een vervoegde vorm of een futurum-vorm. Een voorbeeld van een futurum-vorm na *ka* is *onaẹmo poe'oeno ka ta loemako*, „dát is de oorzaak (reden) dat hij gaan zal''.

215. Hoewel er vele gevallen zijn waarin ons voegwoord „dat'' niet door *ka* kan worden weergegeven [1]), kan men toch in het algemeen zeggen dat laatstgenoemde conjunctie het equivalent is van eerstgenoemde. Zooals in § 214 gebleken is komt „dat'' (als vertaling van *ka*) meestal in beteekenis overeen met „zoodat'' of „opdat''. Er zijn echter ook andere gevallen. Zoo correspondeert *ka* in *ranta ka*, „totdat'' met ons „dat'', b.v. *ranta ka imate* (totdat hij stierf), *penaano maroso poeoerio soempino ranta ka i'olai ilako mata soempi* (zijn adem is krachtig bij het blazen op zijn blaasroer, totdat (d.w.z. in die mate dat) het blaasroerpijltje ver gaat), vgl. *ranta kanandio andio* (tot nu toe), *nahi ranta mongkaa* (hij kwam niet tot eten). Men keert de volgorde van *ranta* en *ka* ook wel om, b.v. *kanandiomo ipogaoe ka doranta mekoele* (zóó ging hij te werk totdat zij terugkeerden). Vgl. ook: *i'e'emao ari ka koehawe ndi omioe*, „wacht er eerst op dat ik bij U kom''.

Een ander voorbeeld is *gagi kontaomo kapono pontiana, tekai a boeani, raoemo ira'ai ka dompepateo*, „zoodoende bleven de klauwen van de *pontiana* (booze geest van een tijdens haar zwangerschap gestorven vrouw [2]) vast zitten,

---

[1]) Na woorden die beteekenen „zeggen, weten, zien, hooren'', e. dgl. treedt *motae* (lett. „zeggende'') op in de functie van ons *dat*, b.v. *koerongeomo motae mpe'oe'oea ira* (ik heb gehoord dat zij twisten), *lako paoeakono motae laki'anano domentawaomo iwali* (O.T.), „om hem te gaan zeggen dat de vijanden zijn neef gevangen hadden genomen'', *mentee koa ntoe'oe, Onitoe, motae rahómoe?* (is het werkelijk waar, Geest, dat het jouw huis is?). Ook *nine* (uit * *ninee*, lett. „gezegd'') komt zoo voor, b.v. *daapo ikitao mia mompora andio nine momaroeomo aasa rani* (zoodra de man die in hinderlaag lag zag dat een der boschdwergen in een boom klom), *gagi dolioe² mento'orio nine ta'i ambaoe* (zoo bemerkten zij dan onmiddellijk dat het buffeldrek was). Vgl. nog: *nahi komba m o t a e kimpe'inoengakono* (niet *dat* wij het met opzet hebben gedaan), e. dgl.

[2]) J. Kruyt, t. a. p. p. 212.

vastgehaakt in 't net, en dáár *was het dat* zij haar doodden''. In dit geval kan *ka* ook weggelaten worden, evenals men in het Ned. ook kan zeggen „dáár doodden zij haar'', zonder „dat''. De door *ka* ingeleide zin is een bijzin, een in den vorm van een zin gevat onderdeel van den hoofdzin. Gebruikt men echter de „omgezette'' substantief-constructie zonder *ka*, dan heeft men een enkelvoudigen zin. Als illustratie van het onderscheid tusschen constructies als hier bedoeld met en zonder *ka* kunnen nog de volgende voorbeelden dienen:

sio nta'oe mbo'oe ka domensaki i witado = weer negen jaar (duurde 't) en toen waren ze overgestoken naar hun land ('t duurde weer 9 jaar voordat ze overgestoken waren naar hun land). Met dezen zin zijn *sio nta'oe nggoehawe* (negen jaar geleden ben ik aangekomen) en *tehineomo koemahaki* (ik ben al lang ziek) te vergelijken (§ 213 C). De door *ka* ingeleide zin vermeldt een nieuw voorval, dat een gevolg is van of volgt op hetgeen in het voorafgaande is gezegd.

da kode²i kalamboro atoeoe ka ipotoewoeo = die menscheneter was nog klein toen hij hem opvoedde (begon op te voeden)[1] („... en toen begon hij hem op te voeden''). Hiermee vergelijke men *da ikode²i nana'ote atoeoe ipotoewoeo*, „terwijl dat kind nog klein was voedde hij 't op (over *da ikode²i*, „toen hij nog klein was'', tegenover *da kode²i*, „hij was nog klein'', zie men § 218). In het eerste geval *begint* het opvoeden op een zeker tijdstip van de jeugd, maar wordt over het *einde* niets gezegd, in het tweede valt de periode van het opvoeden met die van de jeugd samen. In het laatste voorbeeld kan men echter ook *ka* gebruiken, blijkbaar zonder veel verschil van beteekenis. Reeds eerder is gebleken dat het al of niet gebruiken van *ka* meermalen heel weinig verandering in de beteekenis brengt.

Wanneer een zin wordt ingeleid door *mansa* (gevolgd door een bezitt. voornaamw., zie § 148), „zoodra als, nadat'', e. a. wordt in den nazin meermalen (maar lang niet altijd) *ka* gebruikt. Dit gebruik van *ka* is voor ons gevoel even pleonastisch als dat van het bijwoord „toen'' (waarmee men het weer kan geven) in het Ned. Voorbeelden met en zonder *ka* zijn:

mansano wongi ka dopaka ira totokado andio; arido mpongkaa mpo'ia² iramo, „toen 't donker geworden was, gaven zij hun gasten te eten; toen zij (de gasten) klaar waren met eten, bleven zij zitten'' („toen het donker geworden was, toen gaven zij hun gasten te eten'').

mansano mo'oroe mbo'oe ka ipewangoe lako koemitao, „toen het weer 's morgens vroeg was stond hij op om er naar te gaan kijken''.

mansano mo'oroe mewangoeomo lako koemitao woewoeno, „toen het 's morgens vroeg was stond hij op om naar zijn fuik te gaan kijken''.

---

[1]) *Ipotoewoeo* kan zoowel beteekenen „hij voedde hem op'' als „hij ging hem opvoeden'', want evenals andere IN talen heeft het M. in 't algemeen geen aparte vormen tot uitdrukking van de inchoatieve beteekenis. Vgl. nog *mansano ta hawe oemalao onaemo ka ipengeso nana'ote andio*, „toen hij het wilde komen nemen, toen begon het kind te huilen'', *i Tanggasi andio morombiomo*, „de Spookaap ging aan het sagoweer-kloppen'', enz. enz.

ba motahaomo ka oe'amba wawaakono amamoe (O. T.), „wanneer het gaar is moet je het vervolgens aan je vader brengen''.

Zie ook § 216 en 218.

Na *da'iaopo* (zie § 162) in den voorzin staat dikwijls *onae ka* (§ 160) pleonastisch in den nazin, b.v. *da'iaopo irongeo paoeno ineno i Bonti²*, *onaemo ka ipotae*, „zoodra zij de woorden van de moeder van Boschvarkentje hoorde, *toen* zeide zij'', naast *da'iaopo ihawe, mesikenoomo i Bonti²*, „zoodra zij gekomen was, vroeg B.'', enz.

Niet pleonastisch staat *ka* in zinnen als *oemari mongkaa ka i'alao lembano ka ipetii loemako*, lett. „zij was klaar met eten en toen nam zij haar baadje en daalde af (uit huis) om te vertrekken'', d.w.z. „toen zij klaar was met eten nam zij haar baadje, daalde af (uit huis) en vertrok''. (Men treft ook dikwijls samengestelde zinnen aan waarvan de deelen zonder conjunctie eenvoudig naast elkaar zijn geplaatst, b.v. *monsoroe i Eloe²*, *tededengke i Lagiwa, meloeloe*, „de Wees brandde, het Hert schrok, het ging op den loop'', d.w.z. „toen de W. brandde schrok het H. en ging op den loop'', *langkaiomo i Ana Woelaa atoeoe, monto'oriomo mewoewoe*, „Goudkind was groot geworden, hij wist fuiken te zetten'', d.w.z. „toen G. groot was geworden kon hij fuiken zetten''. Waar van zooveel conjuncties (b.v. *ka*) blijkt dat zij het product zijn van een ontwikkelingsproces, kan men van constructies als de hier genoemde aannemen dat zij zeer oud zijn.)

216. *Ka* heeft ook de beteekenis „zoodra als, met dat'', b.v. in de volgende zinnen:

ka dohawe i rodohado, i Poeoe² monahoeako ira, „zoodra ze in hun huis gekomen waren, ging de *Poeoe²*-vogel voor hen koken''.

ka dompo'ia mokole ka karoea, tetitiangiomo aratano mia, kopompo²-linomo mia, „zoodra de *mokole* en de *karoea* met de hunnen (daar) woonden, namen de bezittingen der menschen steeds toe en werden de menschen hoe langer hoe rijker''.

ka imeene ka ilako koemita-kitao bondeno, „zoodra het dag was geworden ging hij naar zijn tuin kijken''.

Deze functie van *ka* komt geheel overeen met die van het prefix *ko-* in zinnen als *kotiino koa toelambatoe atoeoe lioe² teboka*, „zoodra did *toelambatoe* (soort bamboe) neer was gekomen (op den grond), spleet zij onmiddellijk'' (zie de behandeling van *ko-* in het tweede deel). Ook in dit geval is *ka* blijkbaar ontstaan uit „omzetting'', en wel van substantief-constructies met *ko-* in die beteekenis.

In laatstgenoemde functie correspondeeren *ka* en *ko-* niet met Ttb. *ka-* maar met *ke-* (Ttb. Spr. p. 121 v.). Dit laatste behoeft echter niet van *ka-* te worden gescheiden, maar kan als een bijvorm daarvan beschouwd worden (l. c. p. 121, 123). Wel kan naar aanleiding van het bovenstaande de vraag opkomen of men zich den ontwikkelingsgang van het B.-prefix *ko-* wel mag voorstellen als geheel parallel loopend met dien van het Morische (het hypothetische vroegere stadium van het M. voegwoord *ka*, zie § 214), m.a.w. of *ko-* wel ooit in het M. nexus-substantiva van adjectiva heeft gevormd, en of het niet (daargelaten in welke beteekenis of beteekenis-nuance) óók

op is getreden bij werkwoordsvormen, evenals dit met *ko-* het geval is (zie het tweede deel). Het heeft echter weinig zin zich in deze vragen te verdiepen, daar de van het voegwoord *ka* gegeven verklaring toch dezelfde blijft. Intusschen is het wel waarschijnlijk dat *ka-* eenmaal in het M. nexus-substantieven van adjectiva heeft gevormd, en zich speciaal dááruit het voegwoord *ka* heeft ontwikkeld. In de eerste plaats wordt *ka-* in de verwante talen zeer veel gebruikt tot vorming van „abstracta''[1]). In de tweede plaats gebruikt het M. voor adjectiva niet het causatieve prefix *po-* alleen, maar *poko-*[2]) (*mompoko-*), welk prefix blijkbaar is te ontleden in *po-* en het „abstracta'' vormende *ka-*, daar aan afleidingen van werkwoorden en adjectieven als regel de vorm van het nexus-substantief ten grondslag ligt; op eenige weinige, in dit verband blijkbaar onbelangrijke uitzonderingen na worden echter alleen van *adjectiva* op die wijze causatieven gemaakt. En tenslotte gebruiken het W. en het Kns. i. pl. v. *ka ma*, welk *ma* het bekende prefix van vele adjectiva kan zijn, wanneer men aanneemt dat *ma* zich op dezelfde wijze als *ka* heeft ontwikkeld in een tijd toen nexus-substantieven van adjectieven niet meer met *ka-* werden gevormd (tegenwoordig is de regel dat het nexus-substantief van een adjectief geheel overeenkomt met den gewonen vorm daarvan, behoudens de gevallen waarin een suffix *-a* optreedt (zie het tweede deel), zooals dan ook bij „omzetting'' de vervoegingsprefixen voor den gewonen vorm van het adj. komen, en niet voor den *ka*-vorm, zooals in het B.). *Ma* komt ook in de bet. „en'' voor (b.v. W. *iwonoto pompoe'oeano ma rompe'iwali dahoe ma bonti*, „dat was het begin ervan dat honden en boschvarkens in vijandschap met elkaar leven''). Des te meer verdient het de aandacht dat ook *ka* in 't W. en Kns. voorkomt in de beteekenis „en'', en wel naar het schijnt uitsluitend in telwoorden, b.v. W. Kns. *hopoeloe ka aso* (elf), W. *ipoeloe'a ka itoloe* (13 nachten), enz. Een verklaring hiervan weet ik niet te geven.

217. Behalve na *ka* treden ook vervoegde vormen op na synonieme uitdrukkingen, zooals *da iaopo* („zoodra als, met dat''; zie § 162), *borono* („en toen'', zie § 148), *raoe* („toen'', zie § 183) en *meronga.* Het laatste is eigenlijk een w.w. met de beteekenis „samen (iets doen)'', maar wordt ook gebruikt voor „op het tijdstip dat'' of „gepaard gaande met'', b.v. *meronga ihawe ilo'ai, soemooomo oleo*, „op het oogenblik waarop hij daar (beneden) aankwam ging de zon onder'', *mentahoe kami mpo'ia² mengkohali² kami roendoe bote meronga itii oesa*, „wij zaten boven (in huis), toen wij het plotseling hoorden donderen, gepaard gaande met het neerstroomen van regen''.

Verder is de vervoegde vorm regel na *maoepo* in de bet. „ofschoon, al... ook'', b.v. *maoepo tompe'oela a bangka*, „al schepen wij ons ook in een vaartuig in'', *maoepo ilangkai toewoemoe*, lett. „al is je leven ook groot'' („al ben je ook van hoogen stand''). Vgl. echter *maoepo siimo*, „'t hoeft niet'', lett. „al (is het dat het) niet (gebeurt)''[3]), waar de vervoegde vorm onmogelijk is, en *maoepo poeoe nahoe*, „zelfs degenen die met het koken belast zijn, tot zelfs... toe'', *maoepo metoeoendoe, naahi* (O. T.), „zelfs het hoofd

---

[1]) Zie o.a. Sg. Spr. p. 85.

[2]) Waar dit prefix (en zijn bijvormen) voor andere dan adjectief-stammen wordt geplaatst (Kern, De Fidjitaal, p. 47 v.v.) kan men zeer goed met een latere gebruiksuitbreiding te doen hebben.

[3]) Dat hier de vetatief-partikel *sii* wordt gebruikt i. pl. v. de gewone negatie-partikel (vgl. B. *maoe bare'e*) hangt met de beteekenis van de uitdrukking samen.

buigen (deed hij) niet'', waar *maoepo* een eenigszins andere (schoon uit de eerstgenoemde voortgekomen) beteekenis heeft.

Ook na *ba* (indien, wanneer), *bara oera* (misschien), *nde* (omdat), e. a. wordt soms een vervoegde vorm gebruikt, b.v.: *ba (i)hadio inoelano bangka*, „wanneer de lading van het vaartuig veel is'', *behe akoe koa ba tolako*, „ik wil wel dat (lett. „wanneer'') wij gaan'', *bara oera oepande pandiriakita tandoeno ambaoeno kalamboro?* „ben je misschien in staat voor ons de horens van den buffel van den mensheneter na te maken?'', *nde itedoa i'ine'ehea-kono onae koa*, „want hij vond 't erg mooi, dat was de reden [1])'', *pohona i Tehoe mongoera andio ilako melempa²*, „eens ging de jonge Muis uit wandelen''.

In de meeste van deze gevallen, zoo niet in alle, zal het optreden der vervoegde vormen wel zijn te verklaren uit analogie.

Dat na *nahi* „niet'' (en evenzoo na *napo* of *napi*, „nog niet'', en *namo* of *nami* „niet meer'') steeds de vervoegde vormen optreden (waar dit mogelijk is), is zonder twijfel eveneens te verklaren uit „omzetting'' van oorspronkelijke substantief-constructies (negatie-partikels hebben dikwijls oorspronkelijk de beteekenis van een sterke ontkenning gehad, b.v. Ml. *tiada*, B. *bare'e*, enz., enz., die oorspronkelijk „er is niet'' beteekend hebben; hieruit is het optreden van substantief-constructies te verklaren; zie verder het tweede deel).

Zooals reeds is opgemerkt kunnen in plaats van vervoegde vormen steeds futurum-vormen gebruikt worden, ook na de in deze § genoemde voegwoorden, partikels, enz.

218. Waar een substantief-constructie in een zin met een vervoegden vorm kan worden opgelost is dit in den regel ook geschied. De belangrijkste groep van gespaarde substantief-constructies wordt gevormd door bepalingen van tijd zooals optreden in de volgende voorbeelden:

haweno koa ka ipewinso oemalao baoe andio, „toen zij (erbij) was gekomen ging zij er in om het vleesch te halen'' (lett. „bij haar komst...'').

oemarino walao bangka andio ka i'amba mo'oela, „toen hij klaar was („bij zijn klaar zijn'') met het kappen van het vaartuig ging hij vervolgens aan het inladen''.

mansano molai bela² andio melonsoomo i Nggasi; pelonsono andio tii a woere, motitilalo a ngangano boeaea, „nadat de vlinder weg was gegaan, nam de Spookaap 'n sprong: toen hij zoo sprong („bij dit zijn springen'') kwam hij neer op het schuim, regelrecht in den bek van den krokodil''.

pohona loemāko monsakoe i Lalindo; tepoesano andio, tehine ikitaomo kombiano lemba-ngkoloëno atoeoe, „eens ging L. sagokloppen; toen hij weg was, ontdekte zijn vrouw na langen tijd dat *koloë*-baadje van haar'' (*koloë* is een soort papegaai).

Dergelijke substantief-constructies kunnen echter ook redengevende beteekenis hebben, zooals blijkt uit:

---

[1]) Vgl. § 160.

mosa'ono aroano ka itoendochio nana'ote araoe, „vanwege zijn boosheid (is het dat) hij dat kind slaat''.

moro morosono koepo'angga ka koemahaki, „misschien is 't omdat ik zoo hard gewerkt heb („vanwege het ingespannene van mijn werken'') dat ik ziek ben (pijn heb)'' (deze zin geeft ook een voorbeeld van „omzetting'' van een substantief-constructie, nl. in den vorm *koepo'angga*).

Toch vindt men ook dikwijls zinnen met „omzetting'' als bepalingen van tijd, b.v.:

tedoa ira ntoe'oe mpompemo'ahi dompongkaa, „zij smulden buitengewoon toen zij aten''.

ba nahoe ponto'ori iniado kalamboro, ama, ipo'ia andio? „ben je geen dorp van menscheneters te weten gekomen, vader, in den tijd dat gij hier gewoond hebt?''

da oekodei indi'oepoea ndi omoeë koa pepahihiano, „terwijl je nog klein was vroeger veegde hij zich aan jou af'' („was aan jou zijn plaats-van-afveging'').

nde dotoetoewiakono matano itekonai me'ana, „want zij hadden haar oogen bedekt terwijl zij baarde'' (*mongkonai* = treffen (tr.)).

i'insomo [1]) *hadio mia, weluomo me'oemangi*, „van dat de menschen veel werden af woei het telkens''.

do'insomo [1]) *ntepohawe andio*, „nadat zij elkaar zoo ontmoet hadden''.

Een voorbeeld van een omgezette substantief-constructie met redengevende kracht is *mokolili oeloekoe koepongkaa padole*, „mijn hoofd is duizelig doordat ik palmiet heb gegeten''.

Soms wordt in zulk een bijzin van tijd een tevoren genoemde, eveneens uit „omzetting'' ontstane vervoegde vorm herhaald, zooals in:

*tehineomo dopo'ia*² *i Poeroe ka i Tongke; d o p o ' i a² a n d i o tehine itoengkoeomo i Tongke i Poeroe*, „lang reeds hadden de Kwartel en de Neushoornvogel (samen) gewoond; terwijl zij zoo (samen) woonden pikte tenslotte de N. den K.''

*pohona i Tehoe mongoera andio ilako melempa*²*; ilako melempa*² *andio tedoa ntoe'oe olai*, „eens ging de jonge Muis aan 't wandelen; toen zij zoo uit wandelen ging, ging zij heel ver'' („dit haar uit wandelen gaan was heel ver'').

In tijdbepalende zinnen van deze soort vindt men ook meermalen gebruik gemaakt van *anoe ka*, dat in den regel te vertalen is met „toen, ten tijde dat'' (lett. „(bij) het (feit) dat'', vgl. § 207), en meermalen onontbeerlijk is voor de duidelijkheid. Voorbeelden zijn:

nde anoe ka ipe'anaakami i Ine, loemako iramo kombia mioe anoe oroea ira mo'ala basoe ka dopokoli kami, „want toen Moeder ons baarde, gingen uw twee (andere) vrouwen een draagmand halen en stopten ons er in''.

ka nahi tondoe rahado mokole atoeoe nde woelaano asa koeriri iperawosakono anoe ka itekonai opoeë, „dat het huis van dien *mokole* en de zijnen niet

---

[1]) Vgl. § 148.

verzonk kwam omdat hij goud van hem (ten bedrage van) een mandje (vol) uitstrooide tijdens het noodweer [1])'' (vgl. p. 178, regel 18).

mompoe'oe anoe ka imate anano, nami hori me'aroa nsilolonga, „te beginnen bij dat haar kind gestorven is (sedert h. k. g. i.) is zij heelemaal niet meer goed bij zinnen geweest''.

Vgl. echter: *onaemo ka ipaoeakono anoe ka ipompepate singa, ka anoe ka ipohawe hoani* (O. T.), „toen vertelde hij haar *hoe* „(het feit dat'') hij een leeuw gedood had, en hoe hij bijen gevonden had''.

219. In de voorafgaande paragrafen zijn alleen voorbeelden gegeven van vervoegde vormen van intransitiva en adjectiva, zooals die uit de „omzetting'' van substantief-constructies zijn ontstaan. Hetzelfde verschijnsel heeft echter ook aanleiding gegeven tot het optreden van vervoegings-prefixen bij andere woordsoorten, in de eerste plaats bij t e l w o o r d e n, die trouwens veel overeenkomst vertoonen met adjectiva (vgl. het in § 146 behandelde verschijnsel, waarvan de vervoeging van deze woorden een pendant vormt). Een voorbeeld is: *nahi tehine dompo'ia me'anaomo mbo'oe i Sinongi, ranta ka i'opitoe anano, olima tama, oroea beine*, „niet lang hadden zij (daar) gewoond of S. beviel opnieuw, (en zoo vervolgens) totdat ze zeven kinderen had, vijf jongens en twee meisjes''.

Voorts treft men dikwijls b ij w o o r d e n in vervoegden vorm aan, zooals in de volgende voorbeelden:

ka i'amba i Loere menee, olai ntoe'oe ilako, ka i'amba metopa, „vervolgens vloog de L. (srt. papegaai) op, heel ver ging zij en *toen pas* streek zij neer''.

nde ka do'amba melako hieno nahi dompongkaa, „want voordat [2]) zij daarstraks vertrokken waren hadden zij niet gegeten''.

tisomo topada mowawa sangka-mpeteato, „laat ons morgen beiden wapenen (van ons) meebrengen'' (*pada* = gelijkelijk).

*mia anoe mewoeni a ntotono nggowoe*² *nahi komba koemitao onae*, „den man die zich verstopt had onder 't dichte gras had hij niet gezien'' (voor de ontkenningspartikel *komba* zie men het tweede deel).

ba inehemoe ba koekoetoeiko ka ilioe pingko koetoemoe? „heb je soms graag dat ik je luis, dat je luizen gauw allemaal weg („op'') zijn?''

---

[1]) *opoeë* = hevige storm met regen.

[2]) De gewone beteekenis van *ka... amba* is „en dan pas, en toen pas, en vervolgens''. Men kan echter ook van een constructie met *ka... amba* gebruik maken om ons „voordat'' weer te geven. Vgl. ook: *io To Kangoee ka i'amba moiko dompengesaio nana'ote kanetoeee, ka oemariomo pinobile-manoeako*, „bij de To K. is 't *pas* geoorloofd zulk een kind te beweenen wanneer men er het *mobile manoe* („een kip met de hand den nek breken'', een surrogaat voor 't *tewoesoe* genaamde doodenfeest; vgl. Kruyt, l. c. p. 194 v.v.) voor heeft verricht'', *anoe ka ki'amba mpontembi ka imate i Ine*, „eerst nadat wij begonnen waren met „op-den-rug-dragen'' (om den oogst te transporteeren) stierf Moeder. De gevolgaanduidende kracht van *ka* blijkt in gevallen als *pepoe'oeano ka do'amba tedonta*, „het „begin'' (de aanleiding) ervan dat ZEd. gevallen is'', *toetoeloeakoene paoe*²*no ka i'amba hina oeëto i Petasia*, „vertel mij het verhaal hoe het is gekomen (de omstandigheden die er aanleiding toe hebben gegeven) dat er een *mokole* in P. kwam''.

ba towali melere ongkoeëmo i wawono, omoeë i tolono, „wanneer we weer een akker aanleggen (neem) *ik* (wat) boven (is), jij (wat) beneden (is)''.

sompo wongi dowela lako mponako, „iederen nacht gingen zij geregeld stelen''.

nami hori mbo'oe sapa loemako monsakoe asa²no, „hij durfde heelemaal niet meer alleen te gaan sagokloppen''.

In al deze gevallen volgt op het betrokken bijwoord een deelwoordsvorm van een w.w. of een adj. Men kan hier dus niet van samenstellingen spreken (vgl. § 140). Wel kunnen constructies als de bovengenoemde zeer goed door oplossing van samenstellingen zijn ontstaan; in elk geval behooren het vervoegde bijwoord en de daarop volgende deelwoordsvorm (adjectief) bijeen [1], en kan men ze als *één* uitdrukking beschouwen, zoodat men dus zou kunnen zeggen dat het vervoegingsprefix niet alleen bij het bijwoord behoort. Ook zou men kunnen zeggen dat men hier niet met bijwoorden te doen heeft maar met adjectiva, getuige voorbeelden met adjectivische constructie als de volgende: *waliomo moiko aroano laki-anano andio,* lett. „het gemoed van (dezen) zijn neef werd weer goed'' (d.w.z. hij was niet meer boos); *roea wongipo ka dome'amba melako,* „nog twee nachten en dan (pas) zullen zij vertrekken''; *onaemo ka domewela mpo'ala booe kaangado nde nami hina inisado,* „toen haalden zij voortdurend visch als hun voedsel omdat er geen (gestampte) rijst van hen meer was'' [2].

Daarnaast staan echter vele gevallen waarin de woorden in quaestie zich niet als adjectiva gedragen (bij *amba* is dit b.v. zeldzaam), zoodat het beter is te zeggen dat de taal de grens tusschen adjectiva en adverbia niet scherp trekt. Zelfs de negatie-partikel *tai* kan vervoegd worden (*iwonoto poe'oeno ka notai loemeko* (I.) = *onaemo poe'oeno ka itai loemako* (T.) = dat is de reden dat hij niet gegaan is), maar niet *nahi,* „niet'', *namo* of *nami,* „niet meer'', en *napo* of *napi,* „nog niet'', die zelf den vervoegden vorm achter zich hebben (*onae koa ka nahi koelioe hawe nde molai akoe,* „dáárom ben ik niet direct gekomen omdat ik op den loop ben gegaan''). Naast elkaar komen voor *ka ida hina* en *ka da ihina* (zoodat er nog zijn), enz.

Wanneer men naast een constructie als *ba kongkomoe mahaki* („wanneer je voortdurend pijn hebt'', vgl. § 148) *ba ikongkomoe mahaki* aantreft, heeft men zeker aan een „Neubildung'' te denken. Hetzelfde geldt van *tembio ka i'opaa iramo anoe kinitakoe araoe?,* „waarom zijn het er nu vier die ik daarginds zie?'' Voor het laatste kan men ook zeggen *tembio ka dome'opaamo koekita ira?* waarin dus het telwoord geheel als adj. wordt behandeld, en zelfs van het meervoudsprefix *me-* voorzien.

---

[1]) Van de constructies met *ka... amba* geldt dit niet of slechts ten deele, daar *ka* en *amba* (met het tusschengevoegde pronomen) *één* uitdrukking vormen. Men vindt dan ook *ka i'amba omoeë* (en dan (pas) jij), *ka i'amba ontae* (en dan (pas) wij), etc., waar *i-* alleen optreedt omdat men bij *ka... amba* nu eenmaal altijd een vervoegingsprefix gebruikt.

[2]) Men heeft trouwens ook een w.w. *mewela,* syn. met *wela* of *pewela,* b.v. *mewela lako mo'ala* = *pewela lako mo'ala* = geregeld gaan halen; *pewela* kan uit *mewela* ontstaan zijn, daar aan den vervoegden vorm van dit laatste natuurlijk de vorm van het nomen verbale *pewela* ten grondslag ligt, vgl. *nde ipewela koemaano padoleno,* „want hij at telkens het merg ervan op''. Vgl. nog *winelano,* „hetgeen hij geregeld doet''.

ZESDE HOOFDSTUK.

ACTIEVE DEELWOORDSVORMEN. AANDUIDING VAN HET MEERVOUD BIJ VERBA EN ADJECTIVA.

220. Onder actieve deelwoordsvormen van werkwoorden verstaat men gewoonlijk de vormen die in het Ml. met *mĕ-* of *bĕr-*, in het Bar. met *ma-*, *mo-* of *me-*, enz. enz., beginnen, de infiniete vormen m.a.w. voorzoover die niet tot de passieve deelwoorden of de nomina verbalia (die tusschen de nomina en de verba instaan) behooren. In 't M. worden in de volgende gevallen actieve deelwoordsvormen [1]) gebruikt:

a. Als bepaling van een nomen, evenals in onze taal, b.v. *limonti monako* („stelende *limonti*'', een groote miersoort), *bocaea mewela morako mia* (een geregeld menschen-grijpende krokodil). Deze categorie vormt met de volgende één geheel.

b. In relatieve en daarmee gelijk te stellen zinnen (zie § 209, 200, 202).

c. In futurum-vormen (zie § 150).

d. Als equivalent van onzen actieven infinitief, wanneer van een handeling in 't algemeen sprake is (hetzij er een object is of niet), of als afhankelijken infinitief, evenals in verwante talen, b.v. *mompari-pari mekoele i rahano*, „hij beijverde zich naar zijn huis terug te keeren'' (hij keerde snel... terug), *kami aiwa mekara²ako io towoe mioe*, „wij komen een rechtszaak aangaan over uw suikerriet'', *mansano loemako oemalao*, „toen hij hem ging halen''. Zoo ook in gevallen als: *meloeloe i Oleo boelao apali*, „de Zon liep hard om een waringin uit te trekken (en trok een w. uit)'', *i'alao rani andio poedoeo rangka opaa*, „de boschdwerg nam vier twijgen om ze af te breken [2]) (en brak ze af)'', enz. Voor meer voorbeelden zie men o.a. de in § 215 en 217 v. gegeven zinnen.

Tot deze groep kan men ook de in § 219 en § 148 genoemde gevallen rekenen.

e. In de in § 143 sub *b* en 145 genoemde gevallen, voor zoover daarin de deelwoordsvorm van een intrans. w.w. of van een transitivum met onbep. object optreedt.

---

[1]) De gewone, niet-vervoegde, vormen der adjectiva treden in dezelfde gevallen op, nu daargelaten dat het onderscheid tusschen de adjectiva en de daarbij behoorende nexus-substantiva zich niet in den vorm openbaart.

[2]) Vgl. noot 1 op p. 184.

Van vervoegde werkwoordsvormen, deelwoorden en adjectiva worden meervoudsvormen afgeleid, die gebruikt worden wanneer zij betrekking hebben op een meervoudig nomen. Deze meervoudsvormen kunnen echter, zooals nader zal worden uiteengezet in het hoofdstuk „Nomina'', alleen optreden wanneer de betrokken personen, dieren, etc. individueel en niet collectief gedacht worden, en wanneer hun aantal meer dan twee bedraagt. Heeft men met slechts twee individuen (van zaken worden de meervoudsvormen slechts zelden gebruikt) te doen, dan treden vormen op die zich van die van het enkelvoud alleen dan onderscheiden wanneer zij een persoonlijk voornaamwoord (in welken vorm dan ook) bevatten (vgl. § 142). Men kan deze vormen als dualis-vormen aanduiden.

Aan de behandeling der verschillende vormen moet de uiteenzetting van een verschijnsel voorafgaan dat voor de M. grammatica van groot belang is, nl. het onderscheid dat de taal maakt tusschen transitieve werkwoordsvormen met bepaald en met onbepaald object.

221. Transitiva met bepaald en met onbepaald object. In het Morisch hebben de deelwoordsvormen met het voorvoegsel *mo-* die correspondeeren met de *mĕ*-vormen van het Ml., de werkwoordelijke *ma*-vormen van het Bar., enz., intransitieve functie [1]), hoewel zij als regel alleen gevormd worden van werkwoordstammen die een transitief begrip uitdrukken. Zoo beteekent b.v. *monsoeë* „zien'', waarbij aan geen object wordt gedacht, hoewel het begrip „zien'' transitief is (*nahi ponsoeë* [2])! = hij ziet niet, hij kan niet zien, *nahi soeëo* [3]) = hij ziet *het* niet) [4]).

Van een intransitieven vorm van een transitief werkwoord moet ook steeds gebruik worden gemaakt wanneer het object van zulk een werkwoord onbepaald (in den beneden te omschrijven zin) is. De transitiva met onbepaald object moeten dus grammatisch met de intransitiva op één lijn worden gesteld. Zij moeten dan ook zijn ontstaan uit uitdrukkingen (waarschijnlijk samenstellingen) als Ned. „houthakken, waterhalen'', waarin dus een intransitivum door een nomen (logisch object van de door het w.w. in quaestie uitgedrukte handeling) nader werd bepaald. De wijze waarop deze vormen zich hebben ontwikkeld is echter van dien aard dat men ze moeilijk meer als intransitief kan beschouwen, al worden ze formeel geheel als zoodanig behandeld. Ieder object nl., hetzij enkel- of meervoudig, dat niet volkomen, individueel bepaald is, maar als (niet nader bepaald) onderdeel van een geheel,

---

[1]) Vgl. § 22.

[2]) Zie over de vervoegde vormen van intransitiva het vorige hoofdstuk.

[3]) Zie § 151.

[4]) Om in overeenstemming te blijven met het voor verwante talen aangenomen gebruik verdient het aanbeveling transitieve werkwoorden in den *mo*-vorm aan te halen, en hiervan alleen af te wijken bij transitiva waarvan de *mo*-vorm niet of bijna niet gebruikt wordt. In 't laatste geval bezige men den deelwoordsvorm met bepaald object (dus met suffix *-o*, zie § 151, p. 104).

een groep, een collectiviteit, optreedt, wordt als *onbepaald* gevoeld, en dus met een der bovengenoemde vormen geconstrueerd. In een zin als „wij zullen vandaag de koe eten die gisteren geslacht is'' kan men dus in het M. alleen een vorm met bepaald object gebruiken wanneer men het voornemen heeft het geslachte dier geheel op te maken. Bedoelt men echter te zeggen dat men heden een gedeelte van het vleesch zal eten, en b.v. de rest tot later bewaren (wat de Ned. zin ook kan beteekenen), dan kan men in het M. alleen een vorm met onbepaald object gebruiken, daar in dat geval niet is aangegeven welke stukken van de koe wel, en welke niet op den genoemden tijd gegeten zullen worden. In het laatste geval heeft men dus te doen met een niet nader bepaald onderdeel van een geheel, nl. de koe.

De volgende voorbeelden kunnen als illustratie dienen van den gegeven regel:

hinao mia anoe metii te'inso i langi i wita andio, mongkaa mia, neeno i Kalamboro = er was eens iemand die uit den hemel neerdaalde op deze aarde, e e n m e n s c h e n e t e r, zijn naam was K.

onaemo ka ipontena i Noemoenoeo otoloe ira mia mota'oe = toen zond N. drie oude lieden uit (dus drie (niet nader bepaalde) individuen van de in 't dorp aanwezige groep *mia mota'oe*).

onaemo ka ilako mompoboi walino i Boeaea = toen ging de Krokodil makkers van hem (niet: zijn makkers) roepen.

nahi tehine ihaweomo oembeledo bonti, onaemo ipo'inoe = 't duurde niet lang of ze vond een modderpoel die door de wilde varkens als „badplaats'' werd gebruikt, en dronk d a a r v a n (een niet nader gedefinieerd deel van den inhoud).

nahi koebehe ari ongkoeë mo'ala bonti atoeoe! = ik wil niet z o o 'n (niet: dat) boschvarken nemen!

mo'oendeomo kombiano tama andio, onaemo ka ilako ta mo'opoe woliko; nahi tehi²ne telendo ipolanda woliko moboo = de vrouw van den man was blij, daarom begaf zij zich op weg om p a d d e n s t o e l e n te plukken; het duurde maar kort of ze gleed uit doordat ze op e e n r o t t e n p a d d e n s t o e l (of: r o t t e p a d d e n s t o e l e n) trapte.

anoemo kinaa mioe, onaemo ngkoeda koepongkaa = wat ulieden tot voedsel strekt, dat (daarvan) eet ik ook.

Karakteristiek is ook: *pobinikimo anoe otoloe andio* (O. T.) = kies e e n v a n deze drie (dingen). Dank zij het bestaan van een transitieven vorm met onbep. object kan de taal zich hier kort en tevens volkomen duidelijk uitdrukken.

Zooals reeds gebleken is is de bepaaldheid of onbepaaldheid van een object in het M. niet van denzelfden aard als die welke door een bepaald of onbepaald lidwoord (of wat daarmee in dit opzicht op één lijn staat) in het Ned. wordt uitgedrukt. Vgl. nog de volgende voorbeelden, waar telkens sprake is van een voor het M. taalbewustzijn *bepaald* object, dat echter tevoren nog niet is genoemd, zoodat 't Ned. een onbep. lidwoord bezigt:

i'alao rani andio poedoeo [1]) *rangka opaa, ka iweeakono i Rintago* = de boschdwerg brak vier twijgen af [1]) en gaf ze aan R.

meloeloe i Oleo boetao apali, ka ilako pahoakono i Woela a ntoro oeloeno; mombalo i Woela loemako oemalao nohoe langkai, meloeloe pahoakono i Oleo a ntoro oeloeno = de Zon liep hard (weg), trok een waringin uit (den grond), en ging die de Maan op haar kruin planten; de Maan nam wraak, zij ging een groot rijstblok halen, liep hard en plantte dat de Zon op haar kruin.

Het meervoud der in deze § ter sprake gebrachte *mo*-vormen en de deelwoordsvormen met bepaald object worden in de volgende paragrafen behandeld.

222. De deelwoorden van transitiva met bepaald object worden op verschillende wijzen gevormd. Steeds wordt een der in § 143 v. behandelde persoonlijke voornaamwoorden achtergevoegd, als representant waarvan steeds *o* (3e pers. sing.) zal worden genomen (vgl. § 151, p. 104). Heeft men te doen met een primairen stam (d.w.z. een stam die geen affix bevat, althans geen affix dat nog als zoodanig wordt gevoeld), dan wordt de sing. (en dus ook de dualis, zie § 220) gevormd met behulp van het infix *-oem-*, ingevoegd na den beginconsonant van den stam [2]), b.v. *koemitao*, „hem, haar, het ziende'' (*koemita akoe*, „mij ziende'', enz.). Is de werkwoordstam met woordherhaling of reduplicatie gevormd, dan geldt dezelfde regel, b.v. *koemikitao* en *koemita-kitao* van *mongkikita* „(voortdurend) kijken naar'', en *mongkita-kita*, „kijken naar, bekijken''. Wanneer de stam met een lipklank (*b, p, w, mb, mp*) begint blijft *-oem-* achterwege [2]); naast *woewoeo*, „het vangende met een fuik (*woewoe*)'' komt echter ook *woemoewoeo* voor. Voorbeelden zijn: *onaemo ka ipari²o boentoo penaano*, „toen deed zij al haar best haar adem in te houden''; *popaoe-mosa'o ira*, „kwaad sprekende van hen'' (met reduplicatie).

In het meervoud krijgen deze stammen het prefix *me-* en zoo mogelijk prenasaleering van den beginconsonant van den stam [3]), b.v. *mengkitao*, „hem, haar, het ziende'' (van een meervoudig subject). De vormen van den pluralis zijn dus niet afgeleid van die van den sing., maar worden op geheel verschillende wijze gevormd. De volgende zinnen kunnen als illustratie dienen:

i Noemoenoeo ka mokole andio ka loewoeno mia anoe *toemonda ira* *mpo'ia iramo a ntangoa anoe winangoedo mia anoe* *mentondao* *manoe² andio* = N. en de *mokole* en alle menschen die hen volgden [4]) gingen wonen in de (tijdelijke) hutten, opgeslagen door degenen die den vogel gevolgd waren.

mansado mpekoele mia andiodo i iniado, kohawe²do *mempaoeo* *pe'oli-*

---

[1]) Zie § 220, sub *d*. Wanneer op een afleiding van den stam *ala* (nemen) een ander w.w. in den deelwoordsvorm volgt moet de eerste in den regel onvertaald blijven, zooals ook *lako* (st. van „gaan'') dikwijls als inchoatieve partikel wordt gebruikt.

[2]) Vgl. de behandeling van *-oem-* in het tweede deel.

[3]) Zie § 19 en 28.

[4]) Deze lieden worden als groep gedacht, blijkens den vorm van het enkelvoud **toemonda ira.**

wino i Sinongi andio = toen deze menschen naar hun dorp teruggekeerd waren, deelden zij, zoodra zij aangekomen waren, de boodschap van S. mede.

nahi tehine mehawe irano mbo'oe mia anoe osio laano karoedo, m e n s a p o i o i Kontino = na eenigen tijd kwamen er ook menschen wier beenen uit 9 geledingen bestonden om K. te bestrijden.

De secundaire stammen volgen denzelfden regel als de primaire, met uitzondering van de met *p*-prefixen aanvangende stammen die in § 223 ter sprake komen (in het laatste voorbeeld kan het woord *monsapoi* een suffix *-i* hebben).

Opgemerkt moet nog worden dat niet van alle stammen met transitieve beteekenis waarvan *mo*-vormen kunnen worden afgeleid, ook transitiva met *-oem-* enz. kunnen worden gevormd. Zoo staat naast *monako*, „stelen'' (zie § 27), een trans. vorm met bep. object *monakoo* (vgl. § 223), „het stelen'' (*momponako* en *monako* worden naast elkaar gebruikt wanneer het object onbepaald is). Over deze en dergelijke vormen, die niet rechtstreeks van den stam maar van het actieve nomen verbale zijn afgeleid, zie men het tweede deel, hoofdstuk „Het Nomen Verbale''.

223. In den deelwoordsvorm met bepaald object van secundaire stammen die met een met *p* beginnend prefix (uitgezonderd *pa-*) zijn gevormd treedt, in plaats van deze *p*, een *m* op, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:

mompepate (dooden) — *mepateo*;
mompoboi (roepen, uitnoodigen) — *moboio*;
mompotoewoe (onderhouden, opvoeden, in leven laten, etc.) — *motoewoeo*;
mompepelaboe (verzoeken te besmeden) — *mepelaboeo*;
mompokopingko (opmaken) — *mokopingkoo*;
mompoko'ala (kunnen halen) — *moko'alao*; etc.

Doch met *pa*: *mompatoedoe* — *patoedoeo*, „vermanen''.

In vele van de bovengenoemde gevallen is de *p* als oorspronkelijk te beschouwen (zoo in *mompepate*, Bar. *mampepate* [1]), enz., in *mompotoewoe* en *mompokopingko*, die met het algemeen IN causatieve prefix *po-* zijn gevormd, enz.), en dus in de deelwoordsvormen met bep. object *verdwenen*. Dit behoeft echter niet altijd het geval te zijn. Zoo vindt men het potentieele prefix *mompoko-*, *moko...o* (zie het voorlaatste voorbeeld) in het Ttb. en Sg. terug in den vorm *maka-* [2]) (in het M. treedt bij intransitiva trouwens ook *moko-* op). De vorm *mompoko-* van dit prefix is dus eerst in het M. ontstaan, als deelwoordsvorm-met-onbepaald-object naast *koepoko'alao* (ik kan het halen), enz., zooals naast *koesoeëo* (ik zie het), enz. *monsoeë* staat. Omgekeerd kan een vorm als *motoewoeo* ontstaan zijn bij *koepotoewoeo* (ik onderhoud hem, voed hem op), enz., evenals naast *molai* (op den loop gaan) de vervoegde vormen *koepolai* enz. voorkomen. Al deze „Neubildungen'' in het M. kunnen dus verklaard worden uit analogie, en uit de behoefte van de taal aan telkens

---

1) MZG 55, 368.
2) Ttb. Spr. p. 107; Sg. Spr. p. 113 v.v.

twee verschillende vormen voor het actieve deelwoord. Dat van de met *pa*-aanvangende secundaire stammen geen *ma*-vormen met bep. object worden afgeleid, is geheel met de gegeven verklaring in overeenstemming. Het M. kent nl. geen werkwoorden (meer) die het prefix *ma*- bevatten [1]), zoodat voor het ontstaan van vormen als * *matoedoeo* de analogie ontbrak.

Het meervoud van de boven behandelde deelwoorden met bepaald object wordt gevormd door prenasaleering van de *p* waarmee de (secundaire) stammen van de werkwoorden in quaestie aanvangen, al of niet gepaard gaande met voorvoeging van *me*- (in den regel blijft *me*- achterwege, behalve bij stammen met *pa*-, waar het verplicht is; vgl. § 224 v.). Bij de bovengenoemde vormen *mepateo* enz. behooren dus de meervouden *mpepateo, mpoboio, mpotoewoeo, mpepelaboeo, mpokopingkoo, mpoko'alao* (voor vormen als deze vindt men dus soms nog *me*- gevoegd), en *mempatoedoeo*. In de volgende voorbeelden treden zulke meervoudsvormen op:

onaemo ka dompekoele *i r a m p e p a t e o i Re'a,* „toen keerden zij terug om de Schildpad te dooden''.

nahi kita m p o k o m p e ' i w a l i a k o i r a = wij zullen hen niet kunnen beoorlogen.

onaemo ka dowela m p e w o w o l o o isoea ari po'iangano Moiki anoo ninecno poponggoe andio = daarom dachten zij er voortdurend over na, waar toch wel Moiki lag dat door den *poponggoe*-vogel werd genoemd.

tomempari-pario, dopotae, m e m p o t i i a k o n o ihino bangkato = laat ons ons beijveren, zeide ZEd., den inhoud van ons vaartuig voor hem uit te laden [2]).

oemari domentoetoewiakono lewe ngkeoe ka do'amba m e m p o ' a h a o = toen zij hem met boombladeren bedekt hadden namen zij hem vervolgens op hun schouders (*mompo'aha, mo'ahao*).

ka do'amba mempatoedoeo = en toen gaven zij hem een vermaning.

Zie verder de behandeling der betrokken prefixen in het tweede deel.

224. Het meervoud van de deelwoorden der transitiva met onbep. object en van de intransitiva die met een *m*-prefix aanvangen wordt op dezelfde wijze gevormd als dat van de in § 223 behandelde met *mo*- of *me*- aanvangende deelwoorden met bep. object, b.v. *monako* (stelen), plur. *mponako, melonso* (springen), plur. *mpelonso* (in dit geval wordt dus niet de stam geprenasaleerd, maar de vorm van het actieve nomen verbale). De intransitiva met het infix *-oem*- vormen hun meervoud op dezelfde wijze als de in § 222 genoemde *-oem*-vormen, dus *loemako* (gaan), plur. *melako, soemomba* (zeilen), plur. *mensomba*, enz. Ook van de adjectiva wordt het meervoud gevormd door voorvoeging van *me*-, zoo mogelijk gevolgd door prenasaleering van den beginconsonant [3]), b.v. *mate* (dood), plur. *memate, toewoe* (levend), plur. *mentoewoe*

---

[1]) Voor een enkele uitzondering zie men het tweede deel.

[2]) Vgl. § 91α.

[3]) Zie ook § 114.

Bij *te*-vormen (hetzij afgeleid van werkwoordstammen of zuivere adjectiva) treedt echter als regel alleen prenasaleering op, al wordt een enkele maal ook wel eens *me-* voorgevoegd, b.v. *(me)ntekoeda ira*, „zij werden, waren, zijn, enz. boos'', *(me)ntedonta ira*, „zij vielen'', *nahi dontepokita*, „zij zien elkaar niet'', enz. Ook bij adjectiva met het prefix *popo-* kan *me-* wegblijven, b.v. *(me)mpoponangi*, pl. van *poponangi* (als overwinnaar uit den strijd te voorschijn gekomen). De meervouden der vervoegde werkwoordsvormen tenslotte worden op dezelfde wijze gevormd als de correspondeerende deelwoordsvormen, en komen dus, behoudens de geprefigeerde pronomina, geheel met deze laatste overeen. In de volgende zinnen vindt men voorbeelden:

mansado m p e k o e l e *ka* d o m e h a w e *ira'ai, ka* d o m e s a m p a o *bonti anoe pinongko'alado andio ka* d o m p o n a h o e *ka do'amba* m p o n g k a a = nadat ze teruggekeerd waren en daar aangekomen waren, sneden ze de wilde zwijnen die ze buitgemaakt hadden aan stukken, kookten, en aten vervolgens.

onaemo ka d o m p o t i i o *i Toto'iki* = toen deden zij T. (uit 't huis) afdalen.

onaemo ka d o n t e r i s o *loewoedo anoe mpepaekompo,* d o m p o t a e : ... = toen beraadslaagden zij allen, de broers en zusters („die broers en zusters waren''), zij zeiden: ...

taboeloe te'ingka i m e r o n g e a k o e m o *koroe*[2], i m e m p e w i n s o *loewoe, akoemo pakoeli komioe* = wanneer gij mij straks „krak, krak'' hoort doen ('n krakend geluid hoort maken), komt dan allen binnen, dan zal ik u bemedicineeren.

ira tai m e m a t e *ba* d o m p o t o e r i m o *koa, ba nahi* d o m p o n s o e ë m e m p o ' o e n g k e *kaangado?* = zouden zij niet sterven wanneer zij alleen maar sliepen, wanneer zij niet konden zien om hun voedsel te zoeken (nl. doordat het altijd nacht was)?

225. Het M. meervoud wordt dus gevormd door prenasaleering (waar deze mogelijk is) van den stamvorm of den vorm van het nexus-substantief van een werkwoord of van een adj., al of niet gepaard gaande met voorvoeging van *me-*. Op grond van de parallellen in het Sg.[1]) kan men de vormen zonder *me-* beschouwen als verkortingen van die met *me-*, hoewel ook zonder *me* de prenasaleering reeds meervoudige kracht heeft (zie § 21). Ook met *me-* of zijn ouderen vorm *mi-* moet dit reeds in ouden tijd het geval zijn geweest[2]), wat met de strevende, conatieve beteekenis die in zoovele gevallen aan *me-* eigen is (zie het tweede deel) in overeenstemming is (*me-* wordt ook in de beteekenis van „behept met...'' door prenasaleering gevolgd; de meervoud-aanduidende functie van *me-* sluit zich daarbij aan). Men kan dus zeggen dat, ook al is de neiging niet onfrequent om meervoudsvormen te maken door

---

[1]) Sg. Spr. 110 v., 208 v.v. Sg. *mĕ-* beantwoordt in vele opzichten aan M. *me-*.
[2]) Zie Lafeber, Vergelijkende Klankleer van het Niasisch (1e gedeelte), p. 45.

uitbreiding der prefixen [1]). de keuze van het voor dat doel aangewende prefix niet, althans niet altijd onverschillig is, maar door den aard daarvan wordt bepaald.

Aan afleidingen van werkwoorden ligt nooit een deelwoordsvorm ten grondslag. Waar dus de stam niet als basis kan optreden (zooals bij intransitiva en transitiva met onbep. object) worden de meervoudskenmerken gehecht aan den vorm van het nomen verbale.

[1]) Sg. Spr. p. 111 v. Vgl. ook vormen als B. *ma(m)potocroemo sa!* (gaat toch liggen!), *ma(m)powoscmo sa!* (roeit toch!), *mo(ng)kajoremo sa!* (gaat toch slapen!), enz.

N.C [illegible]